ACADEMIA
Republicii Socialiste România
FILIALA IAȘI

ANUAR DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

TOMUL XXVII • 1979—1980

F.L. 17.494

IAȘI

Volumul apare sub îngrijirea unui colectiv compus din :

VASILE ARVINTE
redactor responsabil

STELIAN DUMISTRĂCEL
DAN MĂNUCĂ
redactori responsabili adjuncți

I. H. GIUBOTARU — MARIA PLATON
G. ISTRATE — V. STOLERIU
G. IVĂNESCU — AL. TEODORESCU
membru corespondent al Academiei — N. A. URSU
Republicii Socialiste România — A. VRACIU

DOINA HREAPCĂ
REMUS ZĂSTROIU
secretari științifici de redacție

Adresa redacției : Adresse de la rédaction

Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor
6600 Iași — 6, str. Codrescu, nr. 2, tel. 980.45617

Scanned with OKEN Scanner

ACADEMIA
Republicii Socialiste România
FILIALA IAȘI

UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA"
IAȘI
CENTRUL DE LINGVISTICĂ,
ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR

ANUAR
DE LINGVISTICĂ
ȘI ISTORIE LITERARĂ

Tomul XXVII • 1979—1980

21 art/2025

SUMAR

STUDII

V. ARVINTE, *Atlas Linguarum Europae* (ALE). Comentariu la întrebarea 117, *„la cigogne"* 5
DRAGOȘ MOLDOVANU, Sufixul *-ari* (pl. lui *-ar*) în toponimia românească — Origine, funcționalitate, dinamică — 21
LUCIA CIREȘ, Aspecte ale colindatului în Moldova 69
STĂNUȚA CREȚU, Fantasticul sadovenian 89
FLORIN FAIFER, Structuri dramatice în teatrul lui G. M.-Zamfirescu 99
ANDREI CORBEA, Recurența temelor literare ca proces al receptării estetice . . . 111

NOTE, DOCUMENTE ȘI COMENTARII

DAN C. MIHĂILESCU, „Luceafărul" — poem al devenirii prin privire 129
CRISTINA FLORESCU, Disocieri stilistice în trilogia istorică sadoveniană *Frații Jderi* 139
ION NUȚĂ, Precizări privind semantismul și răspîndirea teritorială a unor cuvinte latine din terminologia viticolă : *auă, lăuruscă, poamă* 145
CORNELIU DIMITRIU, Frecvența verbelor pe conjugări în unele texte românești . . 149
GHEORGHE SIBECHI, Contribuții documentare : Enacachi Gane, Nicolae Dimachi, Matei Milo 159
CARMEN-GABRIELA PAMFIL, Ideile lingvistice ale lui Eftimie Murgu 173
IOAN OPREA, Eftimie Murgu la Academia Mihăileană 179
CONSTANȚA BUZATU, Memorialistica lui Gala Galaction 185
GHEORGHE HRIMIUC, Publicistica literară a lui B. Fundoianu 189
LUIZA SECHE, Un procedeu stilistic de exprimare a ideii de superlativ 197
DUMITRU STANCIU, Paremiologia în optica cercetărilor și ideilor contemporane . . 201

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

D. MICU, *G. Călinescu. Între Apollo și Dionysos*, București, Minerva, 1979, 780 p. (Algeria Simota) 213
ALF LOMBARD, *La langue roumaine. Une présentation*, Editions Klincksieck, Paris, 1974, 391 p. (Ilie Dan) 215
AL. ANDRIESCU, *Limba presei românești din secolul al XIX-lea*, Iași, Junimea, 1979, 204 p. (Remus Zăstroiu) 216
MARIA CARPOV, *Introducere la semiologia literaturii*, București, Univers, 1978, 259 p. (Iulian Popescu) 218
DAN MĂNUCĂ, *Argumente de istorie literară*, Iași, Junimea, 1978, 287 p. (Aurel Sasu) 220
LAZĂR ȘĂINEANU, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, ediție îngrijită de Ruxandra Niculescu, prefață de Ovidiu Birlea, București, Minerva, 1979, 769 p. (Silvia Ciubotaru) 221
C. BRĂILOIU, EMILIA COMIȘEL și TATIANA GĂLUȘCĂ-CÎRȘMARIU, *Folclor din Dobrogea*, studiu introductiv de Ovidiu Papadima, București, Minerva, 1979, 613 p. (Silvia Ciubotaru) 222
ROMULUS VUIA, *Studii de etnografie și folclor*, vol. II, Antologie de Mihai Pop și Ioan Șerb, text stabilit de Florica Șerb, prefață de Mihai Pop, bibliografie și comentarii de Ioan Șerb, București, Minerva, 1980, 610 p. (Silvia Ciubotaru) 223

OCTAVIAN BUHOCIU, *Folclorul de iarnă, Ziorile și poezia păstorească*, București, Minerva, 1979, 510 p. (Lucia Berdan) 224
N. TERTULIAN, *Experiență, artă, gîndire*, București, Cartea românească, 1978, 390 p. (Andrei Corbea) 226
I. NEGOIȚESCU — RADU STANCA, *Un roman epistolar*, București, Albatros, 1978, 375 p. (Florin Faifer) 227
DORIN TUDORAN, *Biografia debuturilor*, Iași, Junimea, 1978, 366 p. (Florin Faifer) 229
ELENA TACCIU, *Trei poeți preeminescieni*, București, Minerva, 1978, 216 p. (Dan Mănucă) 231
FLORIN MARCU — CONSTANT MANECA, *Dicționar de neologisme*, ediția a III-a, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978, 1168 p. (Luiza Seche) 232
EUGENE A. NIDA, *Componential Analysis of Meaning. An Introduction to semantic Structures*, Mouton, The Hague-Paris, 1975, 272 p. (Ioan Oprea) 236
EKY SWEDENBORG, *Jean Barois de Roger Martin du Gard*, Lund, 1979, 226 p. (Ioan Holban) 239
SIGBRIT SWAHN, *Proust dans la recherche littéraire. Problèmes, méthodes, approches nouvelles*, Berlings, Lund, 1979, 168 p. (Ioan Holban) 240
WEIMARER BEITRÄGE, 6/1979 — 3/1980 (Andrei Corbea) 241
ZEITSCHRIFT FÜR BALKANOLOGIE, XIV/1978, XV/1979 (Andrei Corbea) . . . 242
* * * *Österreichisch-polnische literarische Nachbarschaft*, coordonator Herbert Orlowski, Poznan, 1979, 144 p. (Sorin Chițanu) 242
ALEXIU VICIU, *Flori de cîmp*. Doine, strigături, bocete, balade. Colecție de folclor inedită, publicată, cu studiu introductiv, note, indici și glosar, de R. Todoran și I. Taloș, Cluj-Napoca, Dacia, 1976, 344 p. (Nicolae Bot) 243
ARTUR GOROVEI, *Literatură populară*. Culegere și studii, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, bibliografie și indici de Iordan Datcu, București, Minerva, 1976, XXVI+478 p. (Virgil Florea) 244

CRONICĂ

Activitatea Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor în anii 1979—1980 247
Cărți și reviste primite la redacție. 253

*

IN MEMORIAM

ION H. CIUBOTARU, Moștenirea științifică a profesorului Petru Caraman 257
DAN MĂNUCĂ, Alexandru Dima (1905—1979) 285

*

COLOCVIUL *„DICȚIONARELE LITERARE ȘI LOCUL LOR ÎN CADRUL CULTURII ROMÂNEȘTI CONTEMPORANE“* 295

120594
120601
120602

UNIVERSITÉ „AL. I. CUZA"
DE IAȘI
CENTRE DE LINGUISTIQUE,
D'HISTOIRE LITTÉRAIRE
ET DE FOLKLORE

ANNUAIRE
DE LINGUISTIQUE ET
D'HISTOIRE LITTÉRAIRE

Tome XXVII • 1979—1980

SOMMAIRE

ÉTUDES

VASILE ARVINTE, *Atlas Linguarum Europae* (ALE). Commentaire sur la question 117, *„la cigogne"* 5
DRAGOȘ MOLDOVANU, Le suffixe *-ari* (le pl. de *-ar*) dans la toponymie roumaine — Origine, fonctionnalité, mouvement diachronique — 21
LUCIA CIREȘ, Quelques aspects du Noël en Moldavie 69
STĂNUȚA CREȚU, Le Fantastique sadovénien 89
FLORIN FAIFER, Structures dramatiques dans le théâtre de G. M.-Zamfirescu . . 99
ANDREI CORBEA, La récurrence des thèmes littéraires en tant que processus de la réception esthétique 111

NOTES, DOCUMENTS ET COMMENTAIRES

DAN C. MIHĂILESCU, *Luceafărul* („Hypérion") — poème du devenir par le regard 129
CRISTINA FLORESCU, Dissociations stylistiques dans la trilogie historique *Frații Jderi* de Mihail Sadoveanu 139
ION NUȚĂ, Quelques éclaircissements sur le sémantisme et la répartition territoriale de certains mots latins de la terminologie viticole : *auă, lăuruscă, poamă* . . . 145
CORNELIU DIMITRIU, La fréquence des verbes par conjugaisons dans quelques textes roumains 149
GHEORGHE SIBECHI, Contributions documentaires : Enacachi Gane, Nicolae Dimachi, Matei Milo 159
CARMEN-GABRIELA PAMFIL, Les idées linguistiques d'Eftimie Murgu 173
IOAN OPREA, Eftimie Murgu à l'Académie „Mihăileană" 179
CONSTANȚA BUZATU, Les mémoires littéraires de Gala Galaction 185
GHEORGHE HRIMIUC, L'activité journalistique littéraire de B. Fundoianu . . . 189
LUIZA SECHE, Un procédé stylistique pour l'idée de superlatif 197
DUMITRU STANCIU, La parémiologie à la lumière des recherches et des idées contemporaines 201

CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE

D. MICU, *G. Călinescu. Între Apollo și Dionysos (G. Călinescu. D'Apollo à Dionysos)*, București, Minerva, 1979, 780 p. (Algeria Simota) 213
ALF LOMBARD, *La langue roumaine. Une présentation*, Editions Klincksieck, Paris, 1974, 391 p. (Ilie Dan) 215
AL. ANDRIESCU, *Limba presei românești din secolul al XIX-lea (La langue de la presse roumaine du XIXe siècle)*, Iași, Junimea, 1979, 204 p. (Remus Zăstroiu) . . 216
MARIA CARPOV, *Introducere la semiologia literaturii (Introduction à la sémiologie de la littérature)*, București, Univers, 1978, 259 p. (Iulian Popescu) 218
DAN MĂNUCĂ, *Argumente de istorie literară (Arguments d'histoire littéraire)*, Iași, Junimea, 1978, 287 p. (Aurel Sasu) 220
LAZĂR ȘĂINEANU, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, ediție îngrijită de Ruxandra Niculescu, prefață de Ovidiu Bîrlea *(Les contes de fées roumains comparés avec les légendes antiques classiques et en liaison avec les contes des peuples voisins et de tous les peuples latins*, édition soignée par Ruxandra

Scanned with OKEN Scanner

Niculescu, préface par Ovidiu Bîrlea), Bucureşti, Minerva, 1979, 769 p. (Silvia Ciubotaru) 221
C. BRĂILOIU, EMILIA COMIŞEL et TATIANA GĂLUŞCĂ-CÎRŞMARIU, *Folclor din Dobrogea*, studiu introductiv de Ovidiu Papadima *(Folklore de Dobrogea*, étude préliminaire par Ovidiu Papadima), Bucureşti, Minerva, 1979, 613 p. (Silvia Ciubotaru) 222
ROMULUS VUIA, *Studii de etnografie şi folclor*, vol. II, Antologie de Mihai Pop şi Ioan Şerb, text stabilit de Florica Şerb, prefaţă de Mihai Pop, bibliografie şi comentarii de Ioan Şerb *(Études d'ethnographie et de folklore*, tome II, Anthologie par Mihai Pop et Ioan Şerb, texte établi par Florica Şerb, préface par Mihai Pop, bibliographie et commentaires par Ioan Şerb), Bucureşti, Minerva, 1980, 610 p. (Silvia Ciubotaru). 223
OCTAVIAN BUHOCIU, *Folclorul de iarnă, Ziorile şi poezia păstorească (Le folklore d'hiver, „Ziorile" et la poésie pastorale)*, Bucureşti, Minerva, 1979, 510 p. (Lucia Berdan) 224
N. TERTULIAN, *Experienţă, artă, gîndire (Expérience, art, pensée)*, Bucureşti, Cartea românească, 1978, 390 p. (Andrei Corbea) 226
I. NEGOIŢESCU — RADU STANCA; *Un roman epistolar (Un roman épistolaire)*, Bucureşti, Albatros, 1978, 375 p. (Florin Faifer) 227
DORIN TUDORAN, *Biografia debuturilor (La biographie des débuts)*, Iaşi, Junimea, 1978, 366 p. (Florin Faifer) 229
ELENA TACCIU, *Trei poeţi preeminescieni (Trois poètes préeminesciens)*, Bucureşti, Minerva, 1978, 216 p. (Dan Mănucă) 231
FLORIN MARCU — CONSTANT MANECA, *Dicţionar de neologisme*, ediţia a III-a *(Dictionnaire de néologismes*, IIIe édition), Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1978, 1168 p. (Luiza Seche) 232
EUGENE A. NIDA, *Componential Analysis of Meaning. An Introduction to semantic Structures*, Mouton, The Hague-Paris, 1975, 272 p. (Ioan Oprea) 236
EKY SWEDENBORG, *Jean Barois par Roger Martin du Gard*, Lund, 1979, 226 p. (Ioan Holban) 239
SIGBRIT SWAHN, *Proust dans la recherche littéraire. Problèmes, méthodes, approches nouvelles*, Berlings, Lund, 1979, 168 p. (Ioan Holban) 240
WEIMARER BEITRÄGE, 6/1979 — 3/1980 (Andrei Corbea) 241
ZEITSCHRIFT FÜR BALKANOLOGIE, XIV/1978, XV/1979 (Andrei Corbea) . . . 242
* * * *Österreichisch-polnische literarische Nachbarschaft*, coordonnateur Herbert Orlowski, Poznan, 1979, 144 p. (Sorin Chiţanu) 242
ALEXIU VICIU, *Flori de cîmp (Fleurs des champs. Complaintes populaires* (doine), *vers satiriques ou d'amour* (strigături), *chants funèbres* (bocete), *ballades*. Collection inédite de folklore, publiée, avec une étude introductive, des notes, index et glossaire par R. Todoran et I. Taloş), Cluj-Napoca, Dacia, 1976, 344 p. (Nicolae Bot) 243
ARTUR GOROVEI, *Literatură populară (Littérature populaire. Recueil de folklore et études.* Édition soignée, étude introductive, notes, bibliographie et index par Iordan Datcu), Bucureşti, Minerva, 1976, XXVI+478 p. (Virgil Florea) . . . 244

CHRONIQUE

L'Activité du Centre de linguistique, d'histoire littéraire et de folklore pendant les années 1979—1980 247
Livres et revues reçus à la rédaction 253

*

IN MEMORIAM

ION H. CIUBOTARU, L'Héritage scientifique du professeur Petru Caraman 257
DAN MĂNUCĂ, Alexandru Dima (1905—1979) 285

*

LE COLLOQUE *„LES DICTIONNAIRES LITTÉRAIRES ET LEUR PLACE DANS LA CULTURE ROUMAINE CONTEMPORAINE"* 295

Scanned with OKEN Scanner

ATLAS LINGUARUM EUROPAE (ALE)

COMENTARIU LA ÎNTREBAREA 117, "LA CIGOGNE"

DE

V. ARVINTE

Preocuparea de a alcătui un atlas lingvistic al limbilor vorbite în Europa datează de mai bine de o jumătate de secol[1]. Încă din 1929, W. Pessler, în lucrarea *Atlas der Wortgeographie von Europa — eine Notwendigkeit*, în *Donum Natalicum Schrijnen*, p. 69—75, făcea propunerea de a se trece la realizarea unei asemenea opere, în care să se reflecte, ca într-o oglindă, legăturile și contrastele, diferențele și asemănările, nu numai lingvistice, ci și culturale de pe continentul nostru. Ideea a fost preluată și susținută apoi de R. Jakobson în 1936, de K. Heeroma în 1956, de Ludwig-Erich Schmitt în 1958, de lingvistul român E. Petrovici în 1959, de Manuel de Paiva Boléo în 1964—1965, de Mario Alinei în 1965. În anii 1966—1967, lingvistul olandez A. Weijnen, directorul Centrului de cercetări dialectale și onomastice din Nimègue, a alcătuit proiectul noii lucrări. Împreună cu Mario Alinei și cu Ludwig-Erich Schmitt, el a reușit, cu sprijinul material al mai multor instituții culturale din Olanda, precum și al organizației UNESCO, să pună bazele unui amplu proiect de colaborare internațională în vederea realizării *ALE*[2].

Valoarea științifică a lucrării se dovedește a fi cu totul excepțională. Rețeaua de puncte anchetate se ridică la aproximativ 3 000. *ALE* nu este o simplă juxtapunere a unor atlase naționale sau regionale. El are la bază un chestionar nou, amplu, alcătuit și cu ajutorul comitetelor naționale pentru *ALE*. În partea referitoare la lexic, întrebările, dintre care unele lipsesc în multe atlase naționale sau regionale, au fost formulate în fraze complete, care trebuie rostite ca atare în momentul anchetei. Unele întrebări au fost însoțite de schițe ale diverselor obiecte (într-un caiet special). Metoda folosită este ancheta directă[3]. Avantajele științifice ale unei asemenea procedări sînt indiscutabile : răspunsurile obținute în întreaga rețea europeană au calitatea esențială de a fi *comparabile*, indiferent de originea limbilor studiate. De aici decurge posibilitatea de a studia structurile analoage din două sau mai multe limbi, indiferent de faptul dacă sînt înrudite sau nu, tipologia lingvistică

---

[1] Datele care urmează provin din A. Weijnen, ATLAS LINGUARUM EUROPAE, *Introduction*, Van Gorcum et Comp., Assen, Pays Bas, 1975.

[2] Alte detalii privind organizarea și realizarea acestui proiect pot fi văzute în acest „Anuar", în recenzia semnată de Stelian Dumistrăcel (vol. XXVI, 1977—1978, p. 213—214).

[3] Comitetul național român pentru *ALE* a hotărît efectuarea unei noi anchete pe teritoriul dacoromânesc ; ancheta cu Chestionarul I (lexicul) este terminată.

(în lexic, sintaxă, structură fonologică), universaliile lingvistice etc. În alcătuirea chestionarului au fost avute în vedere numeroase probleme privind descrierea structurală și sincronică a fenomenelor lingvistice, unele aspecte sociolingvistice. De asemenea s-a acordat atenție factorilor extralingvistici, împrumuturilor lingvistice, influenței limbilor de cultură asupra dialectelor.

În mod deosebit trebuie subliniat faptul că materialul *ALE* reflectă nu limba comună, de cultură, dintr-o anumită țară sau modul în care limba comună este folosită în anumite zone din țara respectivă, ci *dialectul, vorbirea populară propriu-zisă*, așa cum a fost notată la fața locului de anchetatori, cu toate varietățile fonetice, morfologice, sintactice și lexicale.

Referindu-ne la hărțile lexicale, trebuie să arătăm că, dată fiind vastitatea teritoriului și mulțimea variantelor lexicale, morfologice și fonetice ale denumirilor studiate, singura soluție practică a fost de a reflecta pe hartă nu cuvintele transcrise fonetic, ci simbolurile acestora. Corpul fonetic al cuvintelor apare numai în „legenda" care însoțește fiecare hartă, în dreptul simbolului respectiv. Alegerea și gruparea simbolurilor trebuie să țină seama în primul rînd de etimologia denumirilor. În cazul variantelor morfologice și fonetice, simbolul de bază este însoțit de unele adaosuri speciale. Dacă radicalele cuvintelor studiate se întîlnesc în arii care cuprind mai multe limbi, atunci acest fapt se va reflecta, în mod firesc, și la nivelul simbolurilor. Cum însă cunoașterea etimonurilor atîtor cuvinte dialectale (multe din ele înregistrate acum pentru prima dată) este o întreprindere extrem de dificilă, alcătuirea fiecărei hărți necesită un studiu aprofundat din perspectiva etimologică. Altfel spus, ariile descrise de diferitele simboluri nu pot fi determinate și transpuse pe hartă decît după ce a fost realizată operația de identificare și de grupare în jurul aceluiași nucleu etimologic a diverselor variante morfologice și fonetice aferente radicalului. Prin aceasta, concepția care stă la baza cartografierii materialului lexical al *ALE* diferă de procedeele folosite în alcătuirea atlaselor naționale și regionale de pînă acum. Ea este concretizată nu numai în hărțile cuprinzînd simbolurile diverselor etimonuri din cadrul cîmpului onomasiologic studiat, ci și în faptul că fiecare hartă este însoțită de un comentariu lingvistic care justifică din punct de vedere științific alegerea și gruparea diferitelor simboluri pe hartă, constituind, totodată, și un prim pas, adesea esențial, în interpretarea lingvistică a hărții respective.

Un asemenea comentariu pentru harta *la cigogne* (întrebarea 117 din chestionarul *ALE*) este cel care urmează[4].

O primă constatare în ceea ce privește cîmpul onomasiologic de care ne ocupăm este aceea că la nivelul graiurilor populare din Europa se face, adeseori, confuzie între următoarele păsări și denumirile acestora: *Ciconia alba* și *Ciconia nigra* 'barza albă' și 'barza neagră', *Ardea alba* 'stîrc', *Ardea cinerea* 'bîtlan', *Ardea purpurea* 'id.', *Ardea garzetta* 'id.', *Ardea minuta* 'id'., *Grus cinerea* 'cocor'. Apar apoi confuzii și în cazul unor păsări ca lebăda, coțofana etc., în sensul că denumirile acestora dintr-o anumită limbă pot apărea ca denumiri pentru barză în alte limbi.

[4] Redactat în limba germană, împreună cu harta și „legenda" acesteia, comentariul urma să apară în volumul *Présentation et Cartes d'essais (ALE)*, la a cărui publicare s-a renunțat între timp. El a fost realizat în urma propunerii făcute de Comitetul Internațional și de Comitetul Național Român pentru *ALE*. Varianta de față, amplificată, se publică cu acordul acestor foruri științifice.

Scanned with OKEN Scanner

O altă constatare de ordin general este aceea că nu există o denumire care, provenind dintr-un radical indoeuropean comun, să fi fost transmisă tuturor sau mai multor limbi indoeuropene actuale; explicația germ. *Storch*, a v. sl. *strŭkŭ* și a lit. *strarkus* dintr-un radical indoeuropean unic nu este sigură. Mai plauzibilă pare ipoteza că în vechea slavă și în lituaniană avem a face cu împrumuturi din grupul germanic. Există însă mai multe arii aparținînd domeniului indoeuropean în care denumirea berzei are la bază un radical indoeuropean, dar acesta a avut inițial alte semnificații.

Aplicînd analiza etimologică denumirilor din cadrul familiilor de limbi vorbite în Europa, trebuie să spunem că am întîmpinat dificultăți serioase în cazul unor limbi cum sînt cele caucaziene, fino-ugrice, turcice, pentru care n-am dispus nici de cunoștințe, nici de instrumentele de lucru. Ne-am mărginit doar la consemnarea cuvintelor respective în comentariul ce urmează. Pentru zonele lingvistice în care stabilirea etimonurilor a fost mai lesne de realizat, am prezentat și procedeele folosite de comunitățile lingvistice respective în crearea denumirilor care alcătuiesc acest cîmp onomasiologic: creații expresive, transferuri semantice, împrumuturi. Comentariul se încheie cu prezentarea și discutarea succintă a ariilor descrise de diferitele radicale.

În spațiul lingvistic cuprins între Munții Urali, Caucaz și Oceanul Atlantic, materialul *ALE* consemnează cîteva zeci de radicale și aproape 200 de variante gramaticale și fonetice care servesc la denumirea berzei.

A. ETIMOLOGIA DENUMIRILOR

I. DENUMIRI DE ORIGINE INDOEUROPEANĂ

1. În domeniul romanic.[5]

Limbile romanice păstrează două radicale indoeuropene pentru denumirea berzei, care aveau, inițial, alte sensuri: lat. *cĭcōnia* și thrac. **bherdz-*, **bherz-*. Primul are reprezentanți în toate limbile romanice, cu excepția românei. Al doilea este prezent pe o mare arie a teritoriului dacoromân (jumătatea sudică), precum și într-un punct bulgăresc.

a) *cĭcōnia* 'Storch' are o etimologie controversată. După A. Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1910, p. 158—159, etimonul probabil ar fi *cano* (praenest. *cōnia*, **ce-cōnia*), al cărui sens inițial a fost 'Huhn' (cf. aisl. *hona* 'Huhn', *hons* 'Hühner,' ahd. *huon*, nhd. *Huhn*). Apropierea de v. ind. *çakuhnā-ḥ* 'grosser Vogel', de gr. κύκνος 'Schwan' este respinsă de A. Walde. Dintre descendenții romanici (it. *cicogna*, v. fr. *ceogne*, prov. *cegonha*, *cigonha* (<fr. *cigogne*), cat. *cegonya*, sp. *cigüeña*, pt. *cegonha*, vezi *REW*[3], 1906) se singularizează forma portugheză *saragonha*, înregistrată în materialul *ALE*. Varianta din dialectul valon, *šwin*, înregistrată de asemenea în materialul *ALE*, are drept etimon forma din vechea franceză *cëogne*.

b) Thrac. ** bherdz-*, ** bherz-* (A. Philippide, *OR*, II, p. 745), din i.-e. *bherēg'-* 'glänzen', 'weiss', înrudit cu alb. *barth*, *bardhi*, *-ë* 'weiss', este etimonul rom. *barză* (pentru radicalul indoeuropean, vezi și A. Walde – J. Pokorny,

[5] În exemplele care urmează transcrierea fonetică a *ALE* va fi simplificată. Abrevierile folosite pentru limbile și dialectele germane și germanice sînt cele curente în lucrările de germanistică. În rest, sînt folosite abrevierile din scrierile lingvistice românești.

Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, II, p. 170; pentru rom. *barz* (adj.) și rom. *barză* (s.f.), I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 260—261). Denumirea *barză* a fost la început un adjectiv, cu sensul 'albă', femininul adj. *barz* (despre păsări) 'sur, cenușiu, cu pene de culoare amestecată, albe și negre', 'alb', 'alburiu'; (despre capre) 'bălțate cu negru'; (despre oameni) 'brunet, care nu-i alb la față și are părul negru' *(NALR-Banat*, I, h. 12, *barḑ la față*, pct. 14; h. 13, *barḑă* 'brunetă', pct. 14); (despre fructe) 'mere *barze*' (I. I. Russu, *op. cit.*, p. 260). Contrar opiniei lui G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 359, 361, adj. *barz* (m.) este bine cunoscut în graiuri. El nu trebuie însoțit de asterisc. Cuvîntul ar fi, după lingvistul ieșean, un împrumut tardiv (după secolul al VII-lea) din limba albaneză. „Adjectivul feminin *barză* 'albă', scrie G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 361, a devenit în dialectul muntenesc numele păsării, înlocuind un mai vechi *čicoáńe* (<lat. *cĭcōnia*), care se mai găsește încă în Banatul de sud. Adjectivul **barz* 'alb' a dispărut din graiul muntenilor. În restul teritoriului dacoromân adjectivul nu exista sau a dispărut în toate formele sale". Pentru prima dată este semnalat în limba română un continuator al lat. *cĭcōnia*, dar fără a se menționa sursa informației[6]. Apropierea de alb. *bardhoš* 'albicios' pentru denumirile atestate în Banat și în Oltenia: *bárdăș* (m.) 'cigogne', *bárduș* (m.) 'id.', *bárdășă* (f.) 'id.' a fost făcută încă de Hasdeu, *EMR*, 2528 (vezi și *DA*, s.v., G. Pascu, *Sufixele românești*, p. 283). Aceste denumiri au fost înregistrate și în ancheta pentru *ALE*.

Adăugăm faptul că dispariția din română a lat. *cĭcōnia*, devenit **čicoáńe* (sau **čecoáńe)* și apoi **čicoáje* (sau **čecoáje)*, s-a putut datora și omonimiei supărătoare cu urmașul lat. *coleus*, pl. **colea*.

Pentru denumiri ale berzei care pleacă de la culoarea penajului, vezi B, I.

Despre sinonimul rom. *cocostîrc*, vezi B, III; tot acolo și despre *cocobarză*.

2. În domeniul germanic

1) Denumirea cea mai răspîndită are la bază radicalul i.-e. **ster-* 'starr', care în germanica comună s-a dezvoltat în **storka* (<**strgo)* și din care descind: ahd. *storah*, mhd. *storch*, mnd., mnl., ags. *storc*, engl., dän., schwed, *stork*., anord. *storkr*. Radicalul germanic comun este înrudit, probabil, cu gr. *tórgos* 'Geier', 'Schwan' (Fr. Kluge, *Etym. Wb. dt. Spr.*, 19. Aufl., p. 759; Fr. L. K. Weigand, *Dt. Wb.*, 5. Aufl., II, p. 979; A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, II, p. 629). Înrudirea cu v. sl. *strŭkŭ*, pe plan indoeuropean, este susținută de St. Mladenov, *Etimologičeski i pravopisen rečnik na bălgarskija knižoven ezik*, Sofia, 1941, p. 698: v. sl.*strŭkŭ* ar proveni din radicalul i.-e. *-stăr-*(cf. lit. *starkus* 'cigogne', let. *stārks*, *stārkis*, *tarcinš* 'id.'). V. sl. *strŭkŭ* stă la baza cuvintelor: s.-cr. *štŕk*, bg. *stărkel*, rus. *sterch* (mai vechi *sterk*), la rîndul lor înrudite cu askand. *storkr*, ahd. *storah*, germ. *Storch*. Adăugăm că radicalul vechi slav se întîlnește și în dialectele românești *(stîlc*, *stîrc* 'barză', consemnate și în materialul *ALE)*, precum și în cuvîntul compus *cocostîrc* 'id.'. Alți lingviști sînt însă de părere că denumirile din limbile slave și din cele baltice sînt împrumutate din limbile germanice. Astfel, Fr. Kluge, *op. cit.*, s.v., scrie: „Aslaw. *strŭkŭ*, russ. *sterch*, lit. *starkus*, akorn. *storc* sind aus germ. Sprachen entlehnt".

[6] Prof. G. Ivănescu mi-a comunicat între timp că informația i-a fost furnizată de scriitorul Ion Marin Almăjan, originar din Valea Almăjului.

b) O creație germanică din elemente moștenite din indoeuropeana comună este radicalul germanic and. **odafaro* <**uda-faran-* (>**odabaro*; cf. mnl. *odevare*, mnl. *ovievaar*, germ. *Adebar* 'cigogne'). Primul cuvînt, **ud-*, are la bază rădăcina verbală indoeuropeană **ēudh-* 'feuchten', 'fliessen', din care s-a derivat ags. *wadhum(a)* m. 'Woge', 'Strom', 'Flut', 'Meer', incluzînd ideea de 'sumpfige Stelle, feuchte Wiese'. Al doilea element este germanic. *faran* 'gehen', moștenit din indoeuropeana comună. Sensul inițial al denumirii a fost 'Sumpfgänger'. Destul de timpuriu, primul element a fost apropiat, prin etimologie populară, de asächs. *ōd*, ahd. *ōt*, anord. *audhr* 'Glück', 'Reichtum', iar al doilea de *-boro* 'Träger'. În acest mod s-a creat credința că barza ar aduce noroc în casa pe care își face cuibul, iar mai apoi și ideea că este aducătoare de copii (Fr. Kluge, *op. cit.*, p. 7, sub *Adebar*). Dintre numeroasele variante fonetice înregistrate de ALE, *?'ōlbeR* pare a fi rezultat printr-o contaminație dintre *Adebar* și numele propriu *Adalbert*, ca și frizon. *eibert* 'id.'.

c) În cîteva puncte s-a notat răspunsul *h'anədər* (*h'anodər*), variantă dialectală a germ. *Honoter* 'cigogne', din care se explică, probabil, și denumirea germ. dial. *l'anənodər*, înregistrată o singură dată în materialul *ALE*.

d) În cinci puncte izolate din Anglia și într-un punct din Irlanda apare termenul *heron (heronsew)*. Radicalul este fr. medieval *hairon* (fr. modern *héron*), împrumutat, la rîndul său, din germanic. *haigro* 'Reiher' (=bîtlan), care a pătruns și în italiană *(aghirone, airone)*. Din franceză, termenul a trecut și în spaniolă *(airón)*, portugheză *(airão)*, franceza de sud *(aigrú)*, catalană *(agró)*. Cf. și derivatele: sicil. *aretta*, prov. *aigreta* (> fr. *aigrette*) 'Silberreiher' (*REW*³, 3991). Radicalul germanic *haigro* a intrat și în limba finlandeză, *háikara* 'cigogne'.

e) În două puncte din Anglia și în cinci din Irlanda, *ALE* înregistrează răspunsul *crane* 'cigogne'. Ca și în alte cazuri, denumirea este rezultatul unei confuzii, căci radicalul, prezent și în ahd., asächs. *krano*, mhd. *krane*, mnd. *kran*, mnl. *crane*, nnl. *kraan*, ags. *cran* (și mhd. *kruon*, mnd. *krōn*, westf. *krūne*), are peste tot sensul 'Kranich' (=cocor). Pe plan indoeuropean, aceste cuvinte sînt înrudite cu armeanul *krunk*, gr. *géranos*, v. corn., korn., bret., kymr. *garan* 'Kranich', v.gall. *trigaranos* 'mit drei Kranichen', lit. *garnỹs* 'Reiher', 'Storch', lat. *grūs* 'Kranich', toate provenind din radicalul indoeuropean **ger-* 'heiser schreien'. Prin intermediul unei forme de bază **gerų-*, s-au format și lit. *gérvė*, apreuss. *gerwe*, v.rus. *žeravlĭ* 'Kranich'. Numele vest-indoeuropean al cocorului se bazează pe strigătul *gruh*, *kruh* al păsării (Fr. Kluge, *op. cit.*, p. 399—400). Merită a fi subliniat faptul că schimbarea semantică de la 'cocor' la 'barză' s-a petrecut în mod independent, pe de o parte în unele părți ale Insulelor Britanice, pe de altă parte pe teritoriul de limbă finlandeză, adică în regiuni în care barza nu-i cunoscută sau este cunoscută prea puțin.

f) Referitor la răspunsurile *kh'epnər*, *kn'eparnər*, vezi B, II.

3. În domeniul slav

a) Pentru reflexele slave ale v. sl. *strŭkŭ*, vezi A, I, 2, a.

b) S.-cr. *roda* 'cigogne' (<**rədá*) face parte din familia indoeuropeană reprezentată de lat. *ardea* 'Reiher', de gr. ἐρωδιός, ῥωδιός 'id.', de aisl. *arta* 'ein Vogel', de schwed. *årta* 'Kriekente', de anord. *ertla* 'Bachstelze' (A. Walde, *op. cit.*, p. 57; A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, I, p. 147).

c) Radicalul v. sl. *bolĭjanŭ* (nesigur) stă la baza denumirilor din mai multe limbi slave și din unele puncte lituaniene și letone ale *ALE*. E. Berneker, *Sl. etym. Wb.*, p. 78, înregistrează următoarele variante: pol. *bocian* 'Storch' (dial. *bocan, bociuń, bocek, bociek, bociag, bocoń, bosiek, bucień, bocsoń)*, kasch. +*kłobocian*, obersorb. *bačon*, niedersorb. *bošon*, plb. *bü'ötan*. Din poloneză sînt împrumutate bielorus. *bučań*, slovac. *bociaň*, lit. *baciõnas*.

Făcînd observația că radicalul acestor variante nu poate fi folosit în discuțiile etimologice, E. Berneker apropie cuvîntul polonez de germ. *Adebar*. El relevă faptul că în secolul al XVI-lea plutașii de pe Vistula numeau barza cu expresia *ksiądz Wojtek* 'Priester Adalbert', menționînd și confuzia dintre numele propriu *Adalbert* și germ. *Adebar* în unele dialecte germane de nord, confuzie la care ne-am referit mai sus. De aceea, cuvîntul polonez *bocian* putea fi o formă coruptă a numelui *Wojcieh* (poate în vorbirea copiilor).

d) După culoarea penelor, au fost create denumirile: rus. dial. *búselĭ, búsel', búsolĭ* '*Storch*', ucr. *búsel'*, gen. -*sl'a, búsko* 'id.', bielorus. *búseł*, gen. *búseła* 'id.', pol. dial. *busiek, buśko, buś, busek, busieł, buseł* 'junger Storch' apoi rus. dial. *buzánĭ* 'Storch', ucr. *buźok* 'id'., *búźa* n. 'Junger Storch'. Aceste cuvinte stau în legătură cu rus. *búsyjj* 'dunkelblaugrau, dunkelgrau, aschfarben', rus. *busko* 'Tier, namentlich Katze mit so gefärbtem Fell', rus. *búsel'*, cu sensul dialectal 'Schimmel', 'Überzug auf stehendem Wasser' *(bosyj* este în *Cîntecul lui Igor* un epitet al lupului) și au fost folosite la început pentru a denumi specia *Ciconia nigra* (E. Berneker, *op. cit.*, p. 104). Denumirea a pătruns și în limba lituaniană: *bùsilas* 'Storch'. Probabil că tot acestui grup aparține și varianta bielorusă, înregistrată de *ALE*, *v'es'al'ok* 'cigogne'.

e) Rus. *aist* 'schwarzer Storch', ucr. *hájster* (< pol.), pol. *haister* m. *haistra* f. 'id.' provin, probabil, din dialectul german „niederdeutsch": holst. meckl. *heistr*, pomm., livl. *hæ̂estr* (și *haister, häster)*, care sînt reflexe dialectale ale germ. *Elster* 'Corvus pica' (E. Berneker, *op. cit.*, p. 25—26; Fr. Kluge, *op. cit.*, p. 163—164).

f) În două puncte bulgărești, într-unul macedonean și în două ucrainene, pentru noțiunea „cigogne" materialul *ALE* înregistrează răspunsul *čapla* (var. *čoplja)*. Varianta *čap*, cu același sens, apare în nouă puncte de pe teritoriul de limbă cehă. În alte limbi slave, acest radical are sensul 'Reiher' (=bîtlan): rus. *čáplja, čapura* (și *čáplja)*, ucr. *čaplá*, s.-cr. *čȁplja*, slov. *čaplja*, pol. *csapla*, soraba de sus *čapla*, bielorus. *čápl'a*. Radicalul pare să fie o creație expresivă (onomatopeică), cf. verbele slov. *čapljáti, čapkati* 'plätschern', ucr. *čapáty s'a* 'wankend gehen', v. sl. *čapajo, čapati* (E. Berneker, *op. cit.*, p. 135—136). Rom. dial. *ceaclă* 'bîtlan' *(ALR s.n.*, h. 716, *bîtlan)* este un împrumut din slavă.

g) În limbile rusă și ucraineană, *ALE* înregistrează și denumirile rus. *černágus, čərnagúzĭj*, ucr. *čornohúz*, alcătuite din cuvintele *černo* 'negru' + *gusĭ* 'gîscă'. Denumirea a fost folosită inițial numai pentru *Ciconia nigra*.

h) Într-un singur punct bulgăresc din sud-est, la frontiera cu Turcia, s-a primit răspunsul *koj* 'cigogne', al cărui etimon este neclar.

4. În domeniul baltic

a) Pentru denumirile lit. *starka, starkus*, let. *starkis*, vezi A, I, 2, a.

b) Cuvîntul lituanian *gañdras* 'Storch' (v. prus. *gandarus* 'id'.) a fost apropiat de unii de lat. *anser, -eris* 'Gans' (**hanser*), de v. ind. *haṃsa-h, haṃsī* 'ein Wasservogel', de gr. χήν, χηνός, dor. χᾱ́ν, de irlandez. mediu *géis* 'Schwan', de ahd. *gans* 'Gans', de lit. *žąsis*, de v. prus. *sansy* 'Gans', de v. bg. *gǫsĭ* etc. Această explicație este respinsă de A. Walde, *Lat. etym. Wb.*, p. 46. În A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, I, p. 536, cuvîntul lituanian (și cel prusian) este apropiat de germanic. **gan[d]ro* sau de sl. *gǫdǫ*, menționîndu-se și germ. *ganta* 'eine Art Gans', ahd. *ganazzo* 'Gänserich'.

c) Lit. *garnỹs* 'bîtlan', 'barză' ar avea la bază, după unii, radicalul i.-e. **ger-* (onomatopeic), din care ar proveni și : lat. *grūs, grŭis*, gr. γέρανος 'cocor', cymr., corn., bret. *garan* 'id.', gall. *tarvos trigaranus* (über einem Stier mit drei Vögeln auf dem Rücken), ahd. *cranuh*, ags. *cran*, nhd. *Kranich, Krahn*, lit. *gérvė*, prus. *gerwe*, v. bg. *žeravĭ*, arm. *krūnk* 'Kranich' (A. Walde, *op. cit.*, p. 355 ; A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, I, p. 592). Sensul 'cigogne' din lituaniană, atestat și în 15 puncte din *ALE*, este motivat de confuzia, constatată de mai multe ori în diferite limbi, dintre 'cocor' și 'barză'.

d) Lit. *gùžas, gužùtys* 'Storch' are la bază radicalul i.-e. **geu-* (cf. gr. γύγης 'Wasservogel', v.isl. *kok* 'Schlund', Gurgel', let. *guša* 'Kropf eines Vogels' (E. Berneker, *op. cit.*, p. 343, 375; cf. și rom. *gușă* 'Kropf'). Cuvîntul lituanian ar fi însemnat la început 'Vogel mit Kropf' (A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, I, p. 559). Întrucît toate păsările au gușă, o altă explicație, mai plauzibilă, este aceea pe care o dețin de la prof. Algiridas Sabaliauskas, de la Institutul de limbă și literatura lituaniană al Academiei de științe a R. S. S. Lituaniene, Vilnius (prin bunăvoința prof. A. Vraciu de la Universitatea din Iași): după toate probabilitățile, lit. *gùžas, gužùtis* (diminutiv) ar sta în legătură cu vb. lit. *gūžinti* 'a merge încovoindu-se, înghesuindu-se', vb. *gūžtis* 'a se ghemui', 'a se strînge'. Denumirea a putut avea drept motivare mersul specific al acestei păsări.

e) Pentru lit. *bùsilas*, vezi A, I, 3, d.

f) Neclarificate etimologic au rămas : let. *svētelis*, let. *žugure, žurējs* 'cigogne'.

5. În limba greacă

a) Pentru *lelekas*, care este denumirea cea mai răspîndită, de origine turcească, vezi A, III, a.

b) Gr. *pelekános (pilikánus)* are atît sensul 'sorte de pelican', cît și 'cigogne'.

c) Gr. *pelargós* este alcătuit din gr. πελός (πελλός) 'de couleur sombre, noirâtre, noir' + ἀργός 'brillant', 'blanc' (așadar 'der schwarzweisse') și are atît sensul 'Storch', cît și 'Schwan' (A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, II, p. 53).

d) Gr. γλάρος, care înseamnă 'mouette', 'goëland', este atestat într-un singur punct din nordul Greciei cu sensul 'cigogne'.

e) Tot o singură dată este notat în materialul *ALE* gr. *kalamokanás* 'cigogne', cuvînt alcătuit din gr. καλάμι 'trestie' + κάνι 'picior', la origine o metaforă : pasărea cu picioarele ca trestia.

f) Gr. *kapkánus*, atestat de *ALE* de asemenea într-un singur punct, a rămas neexplicat din punct de vedere etimologic.

Scanned with OKEN Scanner

6. În limba țigănească

a) Denumirea țig. *bări čirikli* înseamnă, după precizările date de anchetator, 'big bird'.

b) Denumirea *çangíngu* înseamnă 'footed one'.

c) Denumirea *gingárdo* înseamnă 'long one'.

d) Denumirea *trános* 'cigogne' este împrumutată din limba suedeză (cf. *tran*, anord. *trana* 'Kranich', în A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, I., p. 592).

e) Denumirea *botsános* aparține tipului slav *bocian* (vezi I, 3, c).

7. În limba osetă (iraniană)

În două puncte din Caucaz, *ALE* înregistrează răspunsul *urs kaesaglas* 'cigogne' în limba de origine iraniană a oseților.

II. DENUMIRI ÎN LIMBILE FINO-UGRICE

a) Denumirea finlandeză *háikara* (ca și cea estoniană *haigri*) are la bază un radical germanic **hraigran-* (care poate fi dedus din ags. *hrāga*) > **haihran*. În ahd. este atestată varianta *heiharo*, în mhd. *heiger*, în anord. hēri, *hegri*, în schwed. *häger*, în fr. *héron*. Alte variante sînt ahd. *reigaro*, mhd. *reiger* mnd. *rēger*, mnl. *reigher*, din care se explică nhd. *Reiher* 'bîtlan'. Radicalul denumea inițial strigătul răgușit pe care îl scoate bîtlanul (Fr. Kluge, *op. cit.*, p. 593; A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, I, p. 416).

b) În estoniană, denumirea *toonekurg* 'cigogne' are înțelesul 'Kranich des Todes' (=cocorul morții) și este folosită pentru *Ciconia nigra*, care-i considerată o pasăre aducătoare de moarte. Dețin această informație, ca și cele referitoare la cuvintele următoare din estoniană, de la prof. Paul Ariste, din Tartu, membru al Academiei de științe a R. S. S. Estoniene (prin bunăvoința prof. A. Vraciu de la Universitatea din Iași).

c) Cuvîntul *kurg* 'Kranich' (= cocor) mai apare și în denumirea estoniană, înregistrată de *ALE*, *sáksama kurg* (literar *saksamaa*), care înseamnă propriu-zis 'Deutschlandskranich'. De asemenea și în denumirea *kódukurg*, care are sensul 'Hauskranich'. Determinantul *saksamaa* 'german', 'din Germania' este prezent și în denumirea est. *sáksama paesuke* 'cigogne', atestată o singură dată în materialul *ALE*.

d) Est. *tor'ŝ* 'cigogne' este germ. *Storch*.

e) Același radical german pare a fi prezent și în finalul denumirii udmurtiene *kuz'šturi*.

f) În limba mari-ceremișă, din familia fino-ugrică, denumirea este *čarlange*.

g) Denumirea pentru 'cigogne' în limba maghiară, *gólya*, nu are o etimologie clară. Bárczi Géza, *Magyar Szófejtö Szótár*, Budapest, 1941, p. 95, precizează că etimologia este necunoscută, iar D. Bartha Katalin, M. Ny. XLIX, p. 463—465, admite o origine onomatopeică. Informațiile le dețin din Lajos Tamás, *Etym.-hist. Wb. d. ung. Elem. im Rum.*, Budapest, 1966, p. 387, sub *golíe*.

h) Denumirea maghiară *kátrintsās módor* înseamnă 'pasăre cu catrință', fiind notată într-un punct maghiar din România. Primul element este rom. *catrință*.

III. DENUMIRI ÎN LIMBILE TURCICE

a) Turc. *leylek* (< arab. *leklek* 'gît lung', 'pasăre cu gîtul lung') a pătruns în limba greacă (24 de puncte în materialul *ALE*), în bulgărește (8 puncte), în limba ucraineană (4 puncte) și în două puncte caraimiene de pe teritoriul de limbă lituaniană.

b) Denumirea turc. *adzî baba* (var. *hadzîbaba*) este alcătuită din *hâçi* 'pelerin' + *baba* 'tată'. Ultimul cuvînt este folosit și pentru denumirea altor păsări : turc. *ak baba* înseamnă 'der Geier' (= vultur), turc. *baba kindi* denumește curcanul (Truthahn) (W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, IV. Band, St. Petersbourg, 1911, p. 1564, unde, însă, *haǧibaba* nu-i înregistrat).

c) Alte denumiri în cap. C, 22.

IV. DENUMIRI ÎN LIMBILE CAUCAZIENE

Vezi cap. C, 24.

B. PROCEDEE ÎN CREAREA DENUMIRILOR PENTRU „*CIGOGNE*“

I. DENUMIRI DUPĂ CULOAREA PENAJULUI

Pentru specia *Ciconia alba* există cîteva denumiri care au la bază adjectivul cu sensul 'alb'. Este cazul cuvintelor românești *barză (berzoaică)*, *barz* (m.), substantive provenite dintr-un adj. *barz,-ă* 'alb,-ă'. Tot astfel rom. *bârdăș* m., *bârduș* m., *bârdășă* f. au la bază adj. de origine albaneză *bardhoš* 'albicios'. O motivare identică se găsește în numele gr. κύκνος 'Schwan', al cărui sens este 'der Weisse' (A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, I, p. 378). Deoarece chiar la specia *Ciconia alba* vîrful aripilor este negru, denumirea grecească πελᾰργός (<πελός 'negru' + ἀργός 'alb') reflectă perfect această realitate. Cum am mai arătat, gr. πελᾰργός are și sensul 'Schwan' (= lebădă). Aceeași motivare după culorile penajului (alb și negru) o întîlnim în creația metaforică *kâtrintsăs módor* 'cigogne', propriu-zis 'pasăre cu catrință', dintr-un punct de limbă maghiară din România. Partea neagră a penajului a fost comparată cu o fustă (catrință).

Pentru specia *Ciconia nigra*, al cărei penaj este de culoare neagră-verzuie cu reflexe metalice (numai abdomenul este de culoare albă), sînt ilustrative denumirile din mai multe limbi slave (rus., ucr., bielorus., pol.) și din lituaniană, al căror radical, rus. *búryj*, are sensul 'dunkelblaugrau', 'dunkelgrau', 'aschfarben'. Culoarea penajului, în cazul aceleiași specii, constituie motivarea și pentru denumirile: rus. *černágus (čərnagúzîj)* și ucr. *čornohúz* 'cigogne', de fapt 'gîscă neagră'.

II. DENUMIRI DUPĂ COMPORTAMENT

Cuvintele din limbile germanice nhd. *Storch*, ags. *storc*, engl., dän., schwed. *stork* etc., cu numeroase variante fonetice consemnate în *ALE*, precum și denumirile echivalente din unele limbi slave (s.-cr., maced. *štrk*, slov. *štərk, štorklja*, bg. *štărkăl* etc.), din limbile baltice (lit. *starkas*, let. *starkis*) sau din română *(štărk, stîrc)* au la bază un radical i.-e. care înseamnă 'țeapăn', 'rigid' : „Der Vogel ist nach seinem stelzenden Gang benannt“ (Fr. Kluge, *op. cit.*, p. 754).

Scanned with OKEN Scanner

Dacă explicaţia profesorului lituanian Algiridas Sabaliauskas, menţionată mai sus, este adevărată, atunci denumirea lit. *gùžas (gužùtys)* este motivată de mersul caracteristic (încovoierea capului, a gîtului) al acestei păsări. De asemenea, statul ei într-un picior explică denumirea ţigănească *čangíngu* 'footed one', iar mărimea ei apreciabilă expresiile *bári čiriklí* 'big bird' şi *ǵinǵárdo* 'long one', tot din limba ţigănească. Cum am mai arătat, o metaforă stă la baza denumirii greceşti καλαμοκανάς, care înseamnă '(pasărea) cu picioarele ca trestia'. Turc. *leylek* înseamnă la origine (în arabă) '(pasăre), cu gîtul lung', iar denumirea turc. *hağibaba* se referă la faptul că berzele migrează.

După zgomotul caracteristic pe care îl face barza cu ciocul, s-au creat denumirile germane *khépnər, knéparnər, kláperštərəe, klópr̥štil* (cf. germ. *klappern* 'a clămpăni din cioc', expr. *der Storch klappert*). O creaţie expresivă (onomatopeică) pare a sta şi la baza variantelor din unele limbi slave ale denumirii *čáplja*, eventual şi a magh. *gólya* sau a s.-cr. *škrapl'a* 'cigogne'.

Preferinţa berzei pentru locurile mlăştinoase a putut genera denumirile germ. *Adebar*, nl. *ooievaar (uiver)*, al căror sens iniţial a fost 'Sumpfgänger' (= cel care merge prin mlaştini). Credinţa că barza aduce noroc sau copii a plecat de la această denumire germană, ale cărei elemente componente au fost răstălmăcite ulterior prin etimologie populară (vezi A, I, 2, b). Ar fi interesant de cunoscut răspîndirea în Europa a acestei credinţe. Prin ea, sau prin faptul că barza este şi vestitoarea primăverii, s-ar putea explica denumirea, din unele dialecte cehe şi slovace, *bogdan, bogdál, bohdal* 'darul lui dumnezeu'.

III. DENUMIRI DATORATE UNOR CONFUZII

La nivelul graiurilor populare anchetate de *ALE* s-au produs numeroase transferuri de denumiri, cauzate de marea asemănare a diferitelor specii ale ordinului ciconiiformelor şi din necunoaşterea mai îndeaproape a diferitelor specii.

În această situaţie se află denumiri ca : lat. *ciconia*, al cărei sens iniţial a fost 'Huhn' (= găină) ; lit. *gañdras*, care face parte din familia indoeuropeană a denumirilor pentru 'Gans' (= gîscă) ; gr. γλάρος, care are şi sensul 'moutte', 'goëland' (= pescăruş) ; gr. πελεκάν 'sorte de pelican', dar şi 'cigogne'; rus. *černagus*, ucr. *čornohúz*, propriu 'gîscă neagră'.

Exemple pentru confuziile dintre *Ciconia alba* (sau *nigra*) şi *Ardea cinerea* 'Reiher' (= bîtlan) ni le oferă denumiri ca : s.-cr. *roda* 'cigogne', ai cărei corespondenţi în alte limbi indoeuropene au sensul principal 'Reiher' (apar şi sensurile 'Kriekente', 'Bachstelze') ; germanic. **haigran* 'Reiher', prezent în limbi ca finlandeza, estona sau engleza, are în acestea sensul 'cigogne'. Radicalul slav *čaplja* 'Reiher' are în limbile indicate mai sus (bg., maced., ceh., etc.) sensul 'cigogne' ; rom. *stîrc* 'Reiher' este folosit dialectal şi cu sensul 'cigogne'.

Frecventă este înlocuirea denumirilor pentru *Ciconia alba* (sau *nigra*) prin cele folosite pentru *Grus cinerea* 'Kranich'. Astfel, lit. *garnȳs* 'Storch', dar şi 'Reiher', este înrudit cu lat. *grus* 'Kranich', gr. γέρανος 'id.', v. bg. *žeravĭ* 'id.' etc. Sensul 'cocor' este primordial şi în denumirile estoniene *toonekurg* 'Kranich des Todes' şi 'Storch', *saksamaa kurg* 'Deutschlandskranich' şi 'Storch', *kódukurg* 'Hauskranich' şi 'Storch'. Denumirea ţigănească *trános* 'Storch' vine din sued. *trana* 'Kranich'.

Mai neobișnuită este transferarea denumirii folosite pentru pasărea *Pica pica* 'Elster' (= coțofană, țarcă) asupra păsării *Ciconia nigra*, ca în cazul pol. *haister*, *haistra* 'schwarzer Storch', ucr. *háister*, rus. *aist* etc., a căror etimologie se clarifică prin diferite reflexe dialectale germane de nord ale germ. *Elster*.

Cu totul singulară, atît în cadrul acestui cîmp onomasiologic, cît și în limba română însăși, este denumirea românească *cocostîrc* 'cigogne'. Ea a rezultat prin compunere: rom. *cocor* 'Kranich' *(Grus cinerea)* + rom. *stîrc* 'Reiher' *(Ardea cinerea)*, dialectal și 'cigogne', din v.sl. *strŭkŭ* 'Ciconia alba'. Etimologiile propuse pentru *cocor* nu sînt satisfăcătoare. Aria denumirii *cocostîrc* este întinsă, ea acoperă jumătatea de nord a teritoriului dacoromânesc (vezi C, 2, b). După modelul ei a apărut, întîi în glumă, și *cocobarză* 'cigogne', cuvînt atestat și în materialul *ALE*.

IV. ÎMPRUMUTURI

În acest cîmp onomasiologic,cum s-a putut constata și pînă acum, împrumuturile sînt destul de numeroase. Pot fi considerate ca împrumuturi, a căror vechime, pentru cele mai multe cazuri, este greu de stabilit, denumirile care urmează:

Bg. *bárdza* < rom. *barză*.
Ucr. *kokóster* < rom. *cocostîrc*.
Ucr. dial. *govľa* < magh. *gólya*.
Ucr. *eabojíd* < germ. dial. *hóboəd* (= *Adebar*).
Oland. *eibət* < frizon. *eiberl* (= *Adebar*).
Rom. dial. *stîrc*, *stîlc* 'cigogne' < v. sl. *strŭkŭ*.
Lit. *batsónas* *(batsénas)* < pol. *bocian*, bielorus. *butsán*.
Lit. *búsilas* < bielorus. *búśel*.
Rus. *aist*, ucr. *haister* < variante dialectale ale germ. *Elster*.
Udmurd. *aist* < rus. *aist*.
Udmurd. *kuzšturi* pare să aibă în partea finală germ. *Storch*.
Bg., gr., ucr. au împrumutat turc. *leylek*.
Finl. *háikara*, est. *háîgri* < germanic. **hraigran*, **haigran*.
Est. *torš* < germ. *Storch*.
Engl., irl. *heron* < fr. mediev. *hairon*.
Țig. *botsános* < slovac. *bocian*.
Țig. *trános* < suedez. *trana*.
Țig. *stórho* < germ. *Storch*.
Țig. *štrka* < maced. *štrk*.

C. ARII LINGVISTICE PE TERITORIUL EUROPEAN

Repartiția teritorială a fiecărei denumiri nu este, de cele mai multe ori, în concordanță cu limitele diverselor comunități lingvistice naționale, în sensul că aria descrisă de un anumit radical depășește, de regulă, granițele limbii căreia îi este propriu. În urma acestei constatări, vom căuta să delimităm principalele arii descrise pe teritoriul european de denumirile mai importante, grupînd în aceeași arie variantele morfologice și fonetice care aparțin aceluiași radical. În această operație se întrepătrund punctul de vedere al geolo-

giei lingvistice (diacronic) cu cel al geografiei lingvistice (sincronic). Plecînd de la acest cadru mai larg, poate fi mai bine realizată istoria fiecărui element al cîmpului onomasiologic în discuție.

1. O primă arie este cea descrisă de urmașii lat. *cĭcōnia*. Abstracție făcînd de teritoriul romanic răsăritean, unde *cĭcōnia* a dispărut, aria cuprinde toate celelalte domenii romanice, cărora li se alătură și insula Malta, unde denumirea a fost preluată din italiană. Variantele fonetice înregistrate de *ALE* sînt în concordanță cu evoluția fonetică proprie fiecărei limbi romanice în parte. O explicație specială necesită varianta portugheză *saragonha*. Cum am mai spus, varianta wall. *šwin* provine din v. fr. *cëoine*[7].

2. Ca în atîtea alte cazuri, româna se deosebește și în cazul acestei denumiri de celelalte limbi romanice. Teritoriul lingvistic dacoromân este împărțit în două arii.

a) În jumătatea de sud a României, într-un punct din Bulgaria și într-unul din sudul R. S. S. Moldovenești, *ALE* consemnează denumirea *barză* (pentru detalii, vezi A, I, 1, b).

b) Începînd din Banat și trecînd peste Crișana, Maramureș, jumătatea de nord a Transilvaniei, Bucovina și pînă pe la mijlocul jumătății de sud a Moldovei, se întinde aria denumirii *cocostîrc*. Acest cuvînt este general și în punctele anchetate din R. S. S. Moldovenească, exceptînd localitatea sudică, deja menționată, cu răspunsul *barză*. Formația românească participă, prin al doilea element, *stîrc*, la aria slavă cu *strŭkŭ*, și implicit la cea germanică și lituaniană.

3. Spațiul germanic este dominat de reprezentanții radicalului i.-e. **ster-* > germanic. com. **storka*. Aria se întinde din nordul Alpilor pînă în Peninsula Scandinavă, în Anglia, Irlanda și Islanda. În Anglia, aria este fărămițată, fie pentru că nu s-a primit nici un răspuns, fie că au fost notați alți termeni, cum ar fi *heron (heronsew)*, *crane*, *pelican* 'cigogne', acesta din urmă de proveniență cultă. În mai multe regiuni, de pildă în Scoția, dar și în cea mai mare parte a Peninsulei Scandinave, barza nu este cunoscută și, adesea, nici denumirea ei. Cum precizează un comentariu care însoțește materialul *ALE* din Suedia, această pasăre vine numai în partea de sud a acestei țări. Prin intermediul limbii de cultură, numele e cunoscut însă peste tot.

4. În nordul Germaniei, pe teritoriul de limbă olandeză și în dialectul frizon se întinde aria descendenților cuvîntului germanic **odafaro* (germ. *Adebar*, oland. *oievaar* etc.). În Germania aria lui nu este unitară. Ea este întreruptă fie de răspunsurile cu *Storch*, fie de cele cu *Klapperstorch*, *Honoter* etc.

5. Domeniul slav se caracterizează printr-o mare bogăție de etimonuri. Dintre acestea, urmașii v. sl. *strŭkŭ* sînt atestați în materialul *ALE* numai în limbile slave meridionale. Pot fi distinse două arii. Prima, cea mai întinsă, cuprinde teritoriul Bulgariei, Macedoniei, apoi sudul și estul Iugoslaviei, de-a lungul granței cu Bulgaria, precum și trei puncte dacoromânești de sud-vest. A doua, mai mică, dar compactă, se află în Slovenia. Cum am mai spus, radicalul este prezent și în rom. *cocostîrc*.

[7] Referitor la fr. *cigogne*, Comitetul Național Francez pentru *ALE* face următoarea precizare: „Le mot n'a pas été dialectalisé dans l'aire gallo-romane de France; les dialectologues se sont peu occupés d'un mot qui, dans les divers parlers, semble être un mot de la langue générale, plus ou moins patoisé. D'ailleurs la cigogne n'est pas un oiseau bien connu dans toutes les régions de France".

Radicalul în discuție a fost, foarte probabil, împrumutat din limbile germanice (**storka*), ca și echivalentele lit. *starkas* și let. *starkis*. Faptul presupune o vecinătate străveche a acestor grupuri lingvistice, aflate astăzi la o atît de mare depărtare. În orice caz, limbile slave meridionale aveau această denumire încă din patria primitivă a slavilor. Contactul lingvistic cu germanicii a avut loc, desigur, înainte de deplasarea slavilor meridionali spre sud-estul Europei (secolul al VI-lea e.n.).

6. Cele două zone sud-slave descrise de urmașii cuvîntului v.sl. *strŭkŭ* (vezi 5) sînt separate de aria întinsă a termenului s.-cr. *roda* 'cigogne'. Radicalul acestei denumiri, absent în toate celelalte limbi slave, provine direct din indoeuropeana comună (vezi A, I, 3, b). Întrebarea care se impune este cît de veche poate fi această arie. Au avut, oare, strămoșii sîrbilor și croaților la venirea lor în Peninsula Balcanică, în secolul al VI-lea, aceeași denumire pentru barză ca și bulgarii și slovenii de astăzi, pe care apoi au părăsit-o în favoarea actualului *roda*? Sau: a existat radicalul acestui ultim termen în patria primitivă a slavilor numai la grupul sîrb și la cel croat? Sau: au preluat strămoșii sîrbo-croaților denumirea *roda* de la populația autohtonă din Peninsula Balcanică? În ultimul caz va trebui dovedit că limba iliră (sau iliro-panonică) poseda, ca și latina (lat. *ardea* 'Reiher') sau greaca (gr. ἐρωδιός, ῥωδιός 'id.'), un reflex al i.-e. **rədā́*. Actuala repartiție a ariilor slave meridionale referitoare la denumirile în discuție pare a sprijini ultima ipoteză. Înlocuirea denumirii *strŭkŭ* prin *roda* a avut loc, probabil, pe teritoriul Peninsulei Balcanice.

7. În două puncte bulgărești, într-un punct macedonean și în două ucrainene, a fost înregistrat răspunsul *čápla (čáplja)*, al cărui radical este prezent și în aria mai întinsă de pe teritoriul limbii cehe *(čap)*. Fiind vorba de o creație onomatopeică, comparabilă cu cele din germană *(knepner, knepperner, Klapperstorch)*, aceste denumiri slave nu pot justifica postularea unui radical slav comun și nici a unor împrumuturi tardive între limbile slave, decît în cazuri cu totul rare. În cele trei arii, aflate la mare depărtare, denumirile au putut apărea în mod independent, ca dezvoltări convergente de la un radical onomatopeic apt să imite zgomotul făcut de barză.

8. Aria termenului *bogdan* 'cigogne' (vezi B, II) este alcătuită din 2 puncte de limbă cehă și 2 puncte de limbă slovacă.

9. Mult mai întinsă este aria descrisă de termenul *botĭjanŭ* (vezi A, I, 3, c). Acesta există în Slovacia, cu excepția celor două puncte de sub 8, în două puncte ucrainene vecine cu Slovacia, în toată Polonia, într-un punct de limbă cehă situat la frontiera cu Polonia, în soraba de sus (7 puncte), în Ucraina de nord-vest (4 puncte), în aproximativ jumătatea de nord a teritoriului bielorus (13 puncte), în limba lituaniană (4 puncte) și în limba letonă (1 punct). Centrul de iradiere al acestei denumiri trebuie căutat în limba poloneză.

10. Spre răsărit și spre sud de aria precedentă, în jumătatea de nord-vest a teritoriului de limbă ucraineană și în jumătatea de sud a teritoriului bielorus, precum și, parțial, în lituaniană (4 puncte), se află aria întinsă cu reprezentanții radicalului slav răsăritean *búsyj*. Într-un punct ucrainean anchetat în România apare varianta ucr. *búsjok*. Din punct de vedere morfologic și fonetic, aria acestei denumiri cunoaște două subdiviziuni: prima, situată în partea de sud, în care apare numai varianta ucr. *busko*, a doua,

Scanned with OKEN Scanner

în nord, în care apar ucr. *búsjok*, *busol*, bielorus. *busel*, lit. *bùsilas*. Între aceste două zone se află prelungirea ariei cuvîntului *bocian* (vezi 9).

11. La sudul ariei de sub 10, tot pe teritoriul ucrainean, cu prelungiri și pe teritoriul de limbă rusă, se întinde o zonă alungită, mai mare la fiecare din cele două capete, cu direcția generală sud-vest — nord-est, în care termenul pentru 'barză' este *černohuz (cernagus)*.

12. În partea centrală a Ucrainei, la sudul ariei de sub 11, se află zona, reprezentată pe harta *ALE* prin 4 puncte, a denumirii ucrainene (de origine turcească) *leleka* 'cigogne'.

13. Pe teritoriul de limbă rusă, termenul pentru 'cigogne' este *áist* (34 de puncte). Aria lui (în varianta *háister)* se prelungește în 5 puncte ucrainene, care formează un intrînd între ariile termenilor *černagus* și *búselĭ* (vezi 10 și 11). De asemenea, rus. *aist* a pătruns spre est pînă dincolo de Volga, pe teritoriul de limbă mordvină.

14. În limbile letonă și lituaniană, aria cea mai întinsă este alcătuită de tipul *starkas*, *starkus* (lit.), *starkis* (let.) (vezi A, I, 2, a).

15. În vestul și sudul teritoriului de limbă lituaniană se află aria denumirii *gañdras* (vezi A, I, 4, b).

Teritoriul leton și lituanian mai cunoaște și alte denumiri mai mult sau mai puțin izolate : let. *svētelis*, let. *žugure*, *žūrējs* (neclarificate din punct de vedere etimologic), lit. *gužutis*, *gùžas* (vezi A, I, 4, d), lit. *garnỹs* (vezi A, I, 4, c).

16. La fel de lipsit de unitate se prezintă și teritoriul de limbă greacă. Materialul *ALE* indică preponderența termenului de origine turcească *lelekas* (24 de atestări). Acest cuvînt, în afară de 3 puncte din Turcia europeană, mai apare și într-o zonă compactă din sudul Bulgariei (5 puncte), precum și într-o altă zonă, mai mică, din partea de nord-est a aceleiași țări (3 puncte). Reamintim amănuntul că etimonul turcesc este cunoscut și în sudul teritoriului de limbă ucraineană, precum și în zona de limbă tătărască.

17. Denumirile grecești mai vechi apar în zone mai restrînse sau chiar în puncte izolate. O arie compactă, alcătuită din 5 puncte, în care denumirea este *pelekános*, se găsește în nordul Greciei (în jurul orașului Tesalonic și în Peninsula Calcidică), precum și, izolat, într-o insulă din centrul Mării Egee (Naxos) și într-un punct din Cipru. Denumirea, improprie, a fost semnalată o singură dată, cum am arătat mai sus, și într-un punct din Anglia.

18. La fel de fărîmițată este aria descrisă de denumirea gr. *pelargós* : trei atestări sînt consemnate în Cipru, altele în două insule din Marea Egee (Karpathos și Lemnos) și încă două în Grecia continentală (în jurul capitalei și în nordul Peloponezului). Atestări izolate, în cîte un singur punct din Grecia continentală, cunosc termenii *kalamokanás*, *kapkános* și *γlaros*. Mai ales în jumătatea de sud a teritoriului de limbă greacă sînt numeroase punctele în care anchetatorii *ALE* nu au notat nici un răspuns. Așa stau lucrurile în 6 puncte din insula Creta. Faptul stă în legătură, probabil, cu absența acestei păsări în zonele respective, situație întîlnită și în regiuni întinse din nordul și nord-estul Europei, în care, pe harta *ALE*, apare simbolul folosit pentru a nota absența răspunsului.

19. În domeniul fino-ugric avem, mai întîi, în centrul Europei, aria maghiară, unitară, cu termenul *gólya*.

20. În Finlanda, denumirea *háikara* (vezi A, II, a), deși formează pe

harta *ALE* o arie destul de mare, nu este totuşi populară. Faptul rezultă din comentariul care însoţeşte materialul lingvistic finlandez pentru *ALE*, în care se face precizarea: „Pasărea [la cigogne] nu trăieşte în Finlanda. Denumirea berzei în limba literară, *hàikara*, a fost consemnată în dialectele actuale numai ca nume al cîtorva păsări sau al unei specii neidentificate de pasăre". În acelaşi comentariu se mai adaugă că pasărea şi numele ei nu sînt cunoscute în limba laponă.

21. În regiunea în care fluviul Volga face marele cot din direcţia est în direcţia sud, şi anume la nord şi la răsărit de acest cot, se întinde o arie destul de mare în care apare denumirea din limba mari-ceremişă (familia fino-ugrică) *čarlange* 'cigogne'.

22. Pentru limbile turcice şi mongole, în afară de aria termenului *lelek* (vezi 12 şi 16), harta *ALE* conţine şi ariile cu puncte foarte rare ale denumirilor din limbile: nogaică *(šilĺé)*, karčaevo-balcară *(čille)* şi calmucă *(han'-čəldú)*, limbi vorbite în spaţiul cuprins între nordul munţilor Caucaz, vestul Mării Caspice, Volga şi Don.

23. În limba başchiră, din aceeaşi familie turcică, denumirea este *qawdh*; aria ei se întinde la răsăritul celei de sub 21.

24. Un ultim grup de denumiri provine din regiunea Munţilor Caucaz. Exceptînd limba osetă, care aparţine grupului indoeuropean, *ALE* conţine următoarele denumiri pentru „la cigogne" din limbile caucaziene: cabard. *psəhawa* (2 puncte); čečevo-inguş. *stigalhikoharg* (3 atestări).

Principala concluzie care se desprinde din analiza de mai sus se referă la importanţa ştiinţifică excepţională a acestui *Atlas linguarum Europae*. În ciuda faptului că reţeaua de puncte relativ rară pentru un teritoriu atît de întins nu poate garanta înregistrarea tuturor denumirilor şi a variantelor populare din limbile europene, materialul prezentat ne oferă certitudinea că principalele cuvinte şi ariile descrise de acestea au fost reflectate în mod cu totul satisfăcător, astfel încît să se poată obţine, atît în sincronie, cît şi în diacronie, o imagine amplă şi profundă, asupra cîmpului onomasiologic studiat. Dacă ne referim la domeniul românesc, care ne este mai bine cunoscut, putem spune că în reţeaua de 77 de puncte a *ALE* din România nu a scăpat neînregistrată nici una din denumirile importante ale păsării numită literar *barză*. Această constatare presupunem că este valabilă pentru toate limbile europene.

O altă concluzie se referă la rezultatele obţinute în urma analizei lingvistice propriu-zise a cîmpului onomasiologic referitor la pasărea „la cigogne". Motivaţiile denumirilor principale sînt foarte variate, transferurile semantice, confuziile la nivelul denumirilor şi la cel al obiectului sînt frecvente, împrumuturile dintr-o limbă în alta, petrecute de-a lungul secolelor şi chiar al mileniilor, sînt destul de numeroase. O privire de ansamblu, precum şi o cunoaştere profundă, în detaliu, se va putea realiza mai bine atunci cînd vor fi făcute analize asemănătoare pentru denumirile tuturor speciilor din ordinul ciconiiformelor, ca şi pentru denumirile altor păsări, din cauză că, întocmai ca în alte compartimente ale lexicului referitor la nomenclaturile populare, şi spre deosebire de nomenclaturile ştiinţifice, ne aflăm aici în faţa unor permanente transferuri semantice, a unor confuzii onomasiologice şi a unei utilizări lipsite de preciziunea nomenclaturilor ştiinţifice. O bună parte din această dorinţă

Scanned with OKEN Scanner

de cunoaştere va putea fi satisfăcută după apariţia integrală a materialului *ALE* referitor la domeniul în discuţie.

Întrucît această pasăre migratoare, de care se leagă numeroase credinţe, superstiţii şi legende în toate comunităţile lingvistice europene, a trebuit să fie cunoscută în această parte a lumii din timpuri imemoriale, ne apare de neînţeles lipsa unei denumiri unice pentru ea în limbile indoeuropene sau măcar într-un grup mai mare al acestor limbi. Să se fi aflat, oare, patria primitivă a indoeuropenilor într-o regiune situată în afara căilor de migraţie sau de popas ale acestei păsări ? Sau : care a putut fi motivarea care a determinat uitarea denumirii iniţiale unice, în cazul fiecărui grup lingvistic, după desfacerea din trunchiul comun indoeuropean ? La aceste întrebări se va putea, probabil, răspunde numai după ce vom dispune de analize cît mai complete ale altor cîmpuri onomasiologice apropiate de cel pe care îl cunoaştem acum din răspunsurile la întrebarea 117, *la cigogne*.

În acest mod, *Atlas linguarum Europae* va deveni, cu siguranţă, nu numai un instrument de lucru extrem de valoros pentru cunoaşterea şi rezolvarea unor probleme strict lingvistice, ci va putea fi folosit ca o sursă principală, alături de datele oferite de arheologia preistorică, de etnologie, de istoria credinţelor religioase şi de alte discipline, la dezlegarea unor vechi taine ale trecutului omenirii. Acest atlas va aduce lumini noi atît în problema originii şi a patriei primitive a popoarelor indoeuropene şi neindoeuropene, cît şi în problema raporturilor multimilenare dintre aceste familii de limbi. El trebuie privit ca un prim pas în intenţia, deja formulată de unii lingvişti, de a se ajunge la alcătuirea unui altas lingvistic al tuturor limbilor de pe globul pămîntesc.

ATLAS LINGUARUM EUROPAE (ALE)
COMMENTAIRE SUR LA QUESTION 117, „LA CIGOGNE"

RÉSUMÉ

Après avoir succinctement présenté *L'Atlas linguarum Europae* (ALE), l'auteur passe à un commentaire linguistique de la carte „la cigogne" (question n-o 117 du questionnaire ALE). Les réponses — appartenant aux langues européennes — sont étudiées du point de vue étymologique, en respectant les catégories suivantes : 1) dénominations d'origine indo-européennes (dans le domaine roman, germanique, slave, baltique, grec, iranien) ; 2) dénominations d'origine finno-ougrienne ; 3) dénominations des langues turques ; 4) dénominations des langues caucasiennes. Le paragraphe suivant présente les aspects linguistiques du processus de création de dénominations : — ayant pour point de départ la couleur du plumage ; — motivées par le comportement ; — résultat de certaines confusions (transferts sémantiques). Un autre paragraphe est destiné aux emprunts d'une langue à l'autre au cadre de ce champ onomasiologique.

La dernière partie est une description des aires européennes des dénominations plus importantes. On constate une certaine non-concordance entre la répartition territoriale d'une dénomination et les frontiéres des communautés linguistiques nationales : l'aire décrite par un certain radical dépasse — dans la plupart des cas — les frontières de la langue à laquelle celui-ci appartient. En tenant compte de l'étymologie des dénominations, on a pu établir 24 aires terminologiques plus importantes pour le territoire européen.

SUFIXUL *-ARI* (PL. LUI *-AR*) ÎN TOPONIMIA ROMÂNEASCĂ — ORIGINE, FUNCŢIONALITATE, DINAMICĂ —

DE

DRAGOŞ MOLDOVANU

1. [*Sufix, sau accident fonetic ?*] — „Cînd auzim un derivat nou, simţul nostru etimologic înăscut e activ şi în mod subconştient analizăm cuvîntul în tulpină şi element derivativ. Dar nu fiecare din noi simţim la fel derivatul şi prin urmare numărul interpretărilor individuale sînt nenumărate [sic !]"[1]. Poate că nu există, printre elementele derivative româneşti, un altul care să se preteze la fel de bine la demonstrarea rolului factorului subiectiv, de care vorbea Puşcariu, ca sufixul care face obiectul cercetării noastre. Într-adevăr, el a suscitat aprinse controverse, servind ca teren de înfruntare a diverselor „şcoli". Se pare că tocmai substratul esenţialmente polemic a făcut să nu se ajungă, încă, la rezultate acceptate unanim, deşi a stimulat, neîndoielnic, cercetarea.

1.1. Primul care, din 1914, a semnalat utilizarea patrionimică a sufixului (analogă cu a lui *-er* din germană), a fost D. Puşchilă[2] : locuitorii din *Jina* se numesc *jinari*, din *Poiana — poienari* ; moţii sînt numiţi de către mocani *cîmpănari*, adică locuitori ai *Cîmpenilor* ; numele de dealuri *Vălariu* şi *Ghelar* (= Delar) de lîngă Hunedoara sînt patrionime toponimizate. Originea locală o indică sufixul şi în „albaneză" (de fapt, în derivate aromâneşti de la nume de sate din Albania) : *muzekjar, kortsar* < *Muzakja, Koritsa*. „Trebuie să admitem, conchidea el, că această întrebuinţare izolată a suf. *-ar* în românește se datoreşte unui împrumut din limba albaneză".

1.2. Într-un articol din 1921, Iorgu Iordan anunţa şi el descoperirea a două sufixe cu funcţie „locală", *-ar* şi *-aş*, pe lîngă *-ean* deja cunoscut. El exemplifica prin *bădenari* „locuitori din *Bădeni*" (Buzău) şi n. pers. *Crăsnaru* „locuitor din Crasna". Justificarea ar fi (dar numai pentru primul caz) „principiul comodităţii", care determină selecţia de către un sufix echivalent a unei baze care conţine deja un *-eni*[3].

---

[1] S. Puşcariu, *Recenzie*, în DR II, 1921—1922, p. 694.

[2] D. Puşchilă, *Furca de tors*, în „Conv. lit." XLVIII, 1914, p. 662—663. Pentru a evita perifraze greoaie, cum sînt „nume care îi desemnează pe locuitori după numele locului", „element care formează nume de locuitori de la numele locului" şi altele de acest fel, am preluat din lingvistica italiană termenii *patrionim* şi *patrionimic*, avînd sensurile indicate.

[3] I. Iordan, *Sufixele -AR şi -AŞ indicînd originea locală*, în „Arhiva", XXVIII, 1921, p. 259. *Crăsnaru* a fost o familie de boieri cu proprietăţi în Crasna (Gorj) ; cf. Alexandru Ştefulescu, *Schitul Crasna*, Bucureşti, 1910, p. 80 (a. 1640) şi p. 43 (a. 1738).

Scanned with OKEN Scanner

1.3. Recenzînd articolul, V. Bogrea observa mai întîi, pe un ton dur, că noua funcție fusese deja semnalată. El oferea apoi o întreagă serie de toponime terminate în *-ari*, fără să-și dea seama că multe dintre ele includ funcții diferite de cea avută în vedere de I. Iordan[4].

1.4. În același timp, Sextil Pușcariu considera că, în românește, *-ar* nu arată proveniența locuitorilor, ca la albanezi (*fușar* = locuitor de la șes, *fșatar* = sătean), ci își face apariția numai în situații speciale, cînd tema se termină în *-n*: *beclenar* < *Beclean*, *ocnar* < *Ocna*, *vălenar* < *Văleni* etc. Ar fi vorba, deci, de un accident fonetic, o disimilare (*Poieni* > **poienean* > *poienar*), fie a lui *-n-*, fie a lui *-l-* (ca în arom. *biliţar* „locuitor din *Biliţa*"). Proba decisivă o dă n. fam. *Vlădăreanu* <**Vlădeneanu* < *Vlădeni*. După Pușcariu, nu există nici o legătură între finala *-ar(i)* și sufixul latin *-ārius*, care nu are această funcție nici în latină și nici la urmașii lui romanici[5].

Într-o formă mai puțin pertinentă, ipoteza fusese formulată, cu un veac mai înainte, de către Petru Maior, cu referire la porecla dată aromânilor : *ţinţiari* ar menține un lat. **cinciani* < n. pers. *Cincius*, cu disimilarea sufixului, „fiindcă nu odată s-au obicinuit românii *n* a latineștilor cuvinte a-l muta în *r*, din *ţinţiani* se face *ţinţiari*"[6].

1.5. Iorgu Iordan se simte dator să revină, susținînd o dată mai mult caracterul de sufix al finalei *-ar(i)*. El arată că explicația lui Pușcariu este complicată din punct de vedere fonetic : pentru ca din *beclenean* și *ocnean* să se ajungă la *beclenar* și *ocnar*, trebuie justificată nu numai schimbarea consonantismului, dar și dispariția lui *-e-*[7]. Așadar, mai întîi o disimilare consonantică parțială, apoi o asimilare vocalică totală. Pe de altă parte, I. Iordan îi asigură un fundament comparativ ipotezei proprii, semnalînd existența unui sufix patrionimic *-ar* nu numai în albaneză, dar și în cîteva limbi romanice: sarda, catalana, dialectul sicilian al italienei[8]. În acest context, sufixul românesc poate fi considerat un descendent al lat. *-ārius*, înlocuit ulterior și parțial de către sufixul slav cu aceeași funcție. El s-a menținut în special „acolo unde, din cauza unui *n* primitiv [= din temă], *-ean* nu-l putea înlocui". Restricția era, de fapt, mai mult o concesie făcută ipotezei lui Pușcariu decît o corelație efectivă, pentru că autorul însuși semnalează coexistența numelor *Crăsnaru* și *Ocnaru* cu *Crăsneanu* și *Ocneanu*, fapt care pledează pentru înțelegerea finalei ca o posibilitate morfologică (deci, un sufix), iar nu ca o variantă combinatorie a sufixului *-ean*[9].

1.6. Într-un al treilea articol, I. Iordan își adîncește analiza, făcînd importanta precizare că *-ari* implică o triplă valoare : patrionimică (sinonim al lui *-eni*), personală (sinonim a lui *-eşti*) și caracterizantă (*nomina agentis* la pl. toponimizate). Remarca a fost determinată de polemica cu Bogrea, căruia îi reproșează amestecul celor trei funcții (*Rovinari*, *Bahnari* ; *Focșari*, *Niculari* ;

---

[4] V. Bogrea, *Recenzie*, în AIIN I, 1921—1922, p. 386.

[5] S. Pușcariu, *Cîteva cazuri de asimilare și disimilare în limba română*, în DR I, 1920—1921, p. 327—328 ; cf. și N. Iorga, *Histoire des Roumains*, III, București, 1937, p. 136 : *vlădăreni* < *Vlădeni* cu „intercalarea" lui *-ar*.

[6] Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, I, București, 1970, p. 266 (ed. Florea Fugariu).

[7] I. Iordan, *Sufixe și etimologii românești. -AR sinonim cu -EAN*, în „Arhiva", XXIX, 1922, p. 429.

[8] *Ibidem*, p. 429—430.

[9] *Ibidem*, p. 430.

Brănişţari, Nucari)[10]. Cea de-a doua funcţie este presupusă de autor pe baza toponimelor *Catrinari* (Suceava) < n. pers. *Catrina* (evident în *Catrineştii* din Teleorman), *Rebegari* (Putna) < n.pers. *Rebega* (prezent în *Rebegeşti* — Ilfov)[11]. El încearcă să demonstreze că *-ari* „local" apare şi în condiţii în care disimilarea nu este posibilă : *Blăjeri* (Tecuci) < n. loc. *Blaj, Ghiocari* (Tecuci) < n. loc. *Ghiocul* (tot acolo). Funcţia personală este explicată ca o evoluţie din cea „locală". — situaţie care ar fi paralelă cu a suf. *-ani (-eni)*.

1.7. Teoria lui I. Iordan este acceptată fără rezerve şi în termenii cei mai elogioşi de către Ilie Bărbulescu, care îi reproşează lui Puşcariu „abuzul de explicări prin disimilare"[12]. El oferă ca probă a independenţei sufixului numele satului *Cotecearii* (Fălciu), cumpărat în 1471 de fraţii Jurj şi Cozma *Coteţ* dar — lucru curios — nu-şi dă seama că aici este vorba de o funcţie personală[13]. Autorul încearcă să lărgească baza comparativă a sufixului, aducînd în discuţie patrionimul bulgăresc recent *konjari* „oameni veniţi din *Konja*"[14]. Fiind unicul exemplu, el nu era concludent, cu atît mai mult cu cît funcţia nu era înregistrată în gramaticile curente ale limbilor slave ; de aceea Iorgu Iordan îl considera mai degrabă un împrumut din albaneză[15].

1.8. Vasile Bogrea revine cu un substanţial articol, în care acceptă (în principiu) tripla funcţie a sufixului degajată de Iorgu Iordan, dar fără ca să o poată distinge în fiecare din exemplele pe care le discută ; în plus, el nu crede exclus ca unele toponime să fie antroponime în *-ar* la pl. Aşa, de pildă, *Vălari, Albinari, Cremenari, Fusari, Gogoşari*, ar putea fi atît „pluralul unui nume personal sau local", cît şi al apelativelor *vălar* „piuar", *albinar* „stupar", *cremenar* „spărgător de piatră", *fusar* „fabricant de fuse", *gogoşar* „sericicultor"[16]. *Ghebari* poate desemna atît pe cei veniţi din *Gheba*, cît şi pe cei numiţi *Gheba* ; *Şotîrcari, Fînacari, Apostari* se pot explica fie din supranumele *Ciotîrcă, Fînacu, Apostu*, fie ca derivate toponimice (există o vale *Apostul* în Dolj), fie din apelativele **fînac* < *fîn*, **apostar* < *apust* = opust (la moară), **ciotîrcar* < *ciotîrcă*. Bogrea conchide că posibilitatea existenţei sufixului *-ar(i)* rămîne pur teoretică „în lipsa probei documentare".

1.8.1. În acelaşi timp, Bogrea nu este satisfăcut de explicaţia lui Puşcariu, pe care o desfiinţează pur şi simplu printr-o mare bogăţie de exemple, culese îndeosebi din documentele oltenești : *Gruiari, Săcuiari* (= Secuiani), *Pisicari* (probabil de la un *Pisică)*, *Ceauşari* < n.pers. *Ceauş, Iarcari* < *Iarca (Iarcu)*, *Groşari* (numele satului alternează cu *Groşani*). Aceste toponime (poate cu excepţia lui *Pisicari)* dovedesc în mod incontestabil realitatea sufixului, orice relaţie cu apelativele fiind exclusă.

1.8.2. Concluzia sa reprezintă un punct de vedere intermediar între ipoteza lui I. Iordan şi cea a lui S. Puşcariu. Pe de o parte, el recunoaşte

---

[10] I. Iordan. *-AR = — IAN în toponimie*, în „Arhiva", XXX, 1923, p. 104 şi 106 nota 2.
[11] *Ibidem*, p. 106.
[12] Ilie Bărbulescu, *Sufixele -Ă Ţ, -AR şi -AN arătînd originea locală*, în „Arhiva", XXX, 1923, p. 61.
[13] *Ibidem*, p. 62.
[14] *Ibidem*.
[15] I. Iordan, *-AR = -IAN în toponimie*, p. 106. Bg. *konjarî* înseamnă însă „căier, paznic de cai" şi cu *acest* înţeles a pătruns în toponimia balcanică (J. Zaimov, *Anciens noms bulgares dans la partie sud de la Péninsule Balkanique*, în ACIEB, VI, p. 401).
[16] V. Bogrea, *În chestia sufixului -AR*, în DR III, 1922—1923, p. 806.

Scanned with OKEN Scanner

în utilizarea toponimică a sufixului o funcție diferită de cea din sfera apelativelor, iar pe de alta apreciază că ar putea fi vorba de o întrebuințare a lui *-ani* disimilat, extinsă ulterior la toponimele care nu conțin un *-n-* tematic[17]. Extensia sub formă de sufix a unui accident fonetic este, neîndoielnic, o ipoteză de bizareria căreia Bogrea și-a dat seama; de aceea, el „ajustează" interpretarea lui Pușcariu, considerînd că nu se poate vorbi „de disimilare, în sensul presupus de d-sa, ci de substituire pentru evitarea disimilației, ca în cazul ipocoristicelor rusești, care se derivă prin suf. *-eńka* sau *-ečka*, după cum primitivele [= bazele] respective nu conțin sau conțin în tulpină o nazală". Corecția este însă ineficace pentru că *-ečka* nu rezultă din disimilarea lui *-eńka*, ci este un compus independent din sufixele *-ka* + *-ka*[18]. Substituția eufonică nu este altceva decît un schimb de sufixe, ceea ce implică: a) existența unui sufix toponimic *-ar*; b) echivalența lui funcțională cu *-eni*; c) utilizarea lor alternativă după cum tema conține sau nu un *-n-* tematic.

1.8.3. O noutate a articolului este aceea că abordează și numele de persoană terminate în *-ar*, frecvente în documentele cîmpulungene publicate de Stefanelli (*Ruxăndariu*, *Tonigar* etc.), dar fără să sesizeze vreo legătură între acestea și toponimele personale. Dimpotrivă, el apreciază că „sînt nume personale negustorești, de origine levantină (it. -gr.), în care caracterul diminutiv al suf. *-ar* e tot atît de evident ca și-n grecismul *Leondari* = λεοντάρι «leu mic, leuț, leușor»"[19]. Întinderea cunoștințelor lui Bogrea i-a sugerat o asociație prin nimic justificată: acei cîmpulungeni nu aveau nici o legătură cu levantinii, nu erau negustori și, în plus, numele nu erau excepții de la sistemul onomastic al zonei, ci ilustrau o denominație curentă și astăzi. Caracterul lor diminutiv nu poate fi „evident" decît pentru cine are fantezia de a vedea în ele *apelative* grecești sau italiene.

1.9. În urma acestor contribuții, S. Pușcariu revine și el, nuanțîndu-și opinia mai veche în sensul indicat de Bogrea: „Deși, precum au arătat de-atunci alții, nu poate fi vorba propriu-zis de o disimilare, totuși alegerea sufixului *-ar*, cînd la sfîrșitul tulpinei se găsea un *-n-*, nu este întîmplătoare, ci are un rost eufonic"[20]. Exemplele, destul de numeroase, includ însă destule apelative și supranume toponimizate (*bucinar*, *găitănar*, *grenar*, *săpunar* etc.), care nu pot avea o valoare probantă, deoarece ilustrează o funcție lexicală a lui *-ar* în care el nu este sinonim cu *-ean*. Celelalte oferă, pe de o parte, disimilări evidente, pentru că sînt regresive, afectînd tema: *Peștenaru* < *Peștera*, *beclerean* (nu *beclenar* !) < *Beclean*, *ilerean* < *Ileni*[21]; apoi disimilări regresive care

---

[17] *Ibidem*.

[18] Vezi André de Vincenz, *Traité d'anthroponymie houtzoule*, München, 1970, p. 550.

[19] V. Bogrea, *În chestia sufixului -AR*, p. 806, nota 2.

[20] Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR VI, 1929—1930, p. 534. Punctul de vedere al lui Pușcariu este reluat de I. Iordan într-un articol relativ recent, dar, printr-un *lapsus memoriae*, este folosit tocmai pentru a combate teoria lui Pușcariu: „S-ar părea, cum a presupus, mi se pare, S. Pușcariu, că avem a face cu o cauză de ordin fonetic. Acest lingvist se gîndea la o disimilație [...] Eu aș invoca, mai degrabă, eufonia" (*Observații cu privire la raporturile dintre toponime și antroponime*, în LR XXIV, 1975, p. 236).

[21] Etimologia primului nume pare a fi fost confecționată de autor, pentru că *peștenari* se numesc cei din *Peșteana* (Ștefan Pașca, *Sufixe care indică apartenența locală*, în DR VII, 1931—1933, p. 160); tot de aici era și un Radu *Peștenaru*, vel pitar la Tîrgu Jiu, de la 1763 (Alexandru Ștefulescu, *Încercare asupra istoriei Tîrgu Jiiului*, București, 1899, p. 128). Pentru al doilea, cf. și Adam *Bellereanu* din Făgăraș, la 1809 (IORGA, S.D. XII, p. 20).

s-ar putea explica, la rigoare, printr-o alternanță de sufixe (*-ari/-eni*) în numele aceleiași localități: *hîrsărean* < *Hîrseni* și *mărginărean* < *Mărgineni* (unde nu este cu totul exclusă alternanța cu *Hîrsari* și *Mărginari*); în sfîrșit, „disimilări ale sufixului": *căpîlnar* < *Căpîlna*, *Comănar* < *Comana*, *Crăsnaru* < *Crasna*. În rezumatul unei comunicări care trebuia susținută la congresul internațional de toponimie din 1938, Pușcariu vorbește de suf. *-ari* cu funcție locală apărut „printr-un fel de disimilare prohibitivă, cînd radicalul cuvîntului conține pe *n*"; exemplele erau *poienari* < *Poieni* și *bușteni*[22].

1.10. Teoria lui Pușcariu își află un susținător în persoana lui Ștefan Pașca. După el, suf. *-ari* patrionimic „nu e tocmai rar în românește", dar nu există probe practice pentru explicarea lui altfel decît prin disimilație, deoarece „toate formațiile vii din limba actuală pot fi disimilate din sufixul *-an*"[23]. Poziția lui Pașca este paradoxală, în sensul că îmbină puncte de vedere care se exclud reciproc. Un accident fonetic este strict individualizat, depinzînd în mod absolut de un anumit context sonor în anumite unități lexicale (cînd se generalizează, se vorbește de o „lege"); sufixul este o unitate funcțională, independentă de configurația fonetică a bazei, care îl poate altera (sub forma variantelor), dar nu îl poate selecta sau crea. Prin urmare, ori este vorba de o variantă fonetică a sufixului *-eni*, ori este un sufix autonom.

1.10.1. Pașca se îndoiește de vechimea suf. *-ari*, presupusă de I. Iordan: „ar trebui să-l regăsim în mai multe derivate, în care posibilitatea disimilării sau a asimilării să fie exclusă". El suspectează exemplele lui I. Iordan (*Ghiocari*, *Sicari*) ca apelative toponimizate și nu consideră concludent nici exemplul lui Bărbulescu. Dar materialul bogat al lui Pașca dovedește în mod categoric posibilitatea coexistenței lui *-ean* patrionimic cu o bază conținînd un *-n-*: *arinean*, *bîrsănean*, *copăcenean*, *drăjnean*, *gîrcinean*, *goșmănean*, *iorcănean*, *răzînean*, *surănean*, *zlănean* < *Arini*, *Bîrsanu*, *Copăceni*, *Drajna*, *Gîrcina*, *Goșmani*, *Iorcani*, *Rezina*, *Surani*, *Zlana*[24].

1.10.2. Interesante sînt cazurile de coprezență a lui *-ar* și *-ean* (*colunărean*, *dejănerean*, *poienărean* < *Colun*, *Dejani*, *Poiana*), care, după Pașca, „sînt un indiciu că sufixul *-ar*, cu funcțiunea lui *-an*, e de oarecare vechime în sistemul nostru derivativ"[25]. Într-adevăr, ele par să probeze, pe de o parte, estomparea semnificației patrionimice a suf. *-ari*, iar pe de alta anterioritatea sa față de *-eni*, care îl întărește: [*Colun* > *colunari* > *Colunari* > *colunăreni*] și [*Dej* > *dejani* > *Dejani* > *dejănari* > *Dejănari* > *dejănereni*]. Fenomenul ne apare ca o consecință a echivalenței funcționale dintre numele locului și numele locuitorilor, operantă în vechea toponimie românească[26]: după cum satele putnene *Crucea de Jos* și *de Sus* erau numite uneori *Crucenii de Jos* și *de Sus*[27], satul *Drajna* din Prahova — *Drăjnari*[28], iar *Brebina* (Baia

---

[22] Sextil Pușcariu, *La dénomination des habitants de localités en roumain (Premier Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie. Actes et Mémoires*, Paris, 1939, p. 248).

[23] Ștefan Pașca, *Sufixe*, p. 159—160.

[24] *Ibidem*, p. 156.

[25] *Ibidem*, p. 160.

[26] Vezi Dragoș Moldovanu, *De l'interpénétration des systèmes toponymiques*, în „Beiträge zur Namenforschung", 1975, nr. 2, p. 157.

[27] CAT. MOLD. II, p. 344 (a. 1644), III, p. 473 (a. 1673).

[28] CAT. Ț. ROM. III, p. 614/615 (a. 1631).

de Aramă — Mehedinți) — *Brebinari*[29], tot astfel primul nume al locuitorilor din *Colun*, acela de *colunari*, a fost considerat un substitut al toponimului *Colunari*, după care s-a simțit nevoia unei forme lipsite de ambiguitate a numelui de locuitori — și aceasta a fost obținută prin adăugarea unui nou sufix. Toate formele intermediare sînt atestate ca supranume: *Colunaru*, *Dejanu* și *Dejenariu*[30].

Un exemplu similar este numele locuitorilor din *Poiana Sibiului*, acela de *poienăreni*, care se raportează la numele mai vechi al satului, atestat pe la 1850, *Poienari*[31]. Tot așa, credem, trebuie să se explice derivatele aromânești menționate de Th. Capidan: *curcearańi/curceari*, *biliţarańi / biliţari*, *luncarańi / luncari* < *Corcea*, *Biliţa*, *Lunca*[32].

1.10.3. Este de remarcat că Pașca evită cu discreție materialul oferit de Bogrea, susținîndu-și teoria doar pe baza exemplificărilor lui I. Iordan și Bărbulescu. Articolul său este conceput polemic, așa încît și generalizările trebuie privite cu rezerva normală în asemenea împrejurări. Reluîndu-și ideile în monografia onomastică a Țării Oltului, el va fi pus în imposibilitatea de a explica supranumele *Desculțar* și *Șofletari*, primul familial, al doilea colectiv, care au în egală măsură un punct de plecare antroponimic[33]. Într-adevăr, primul nu poate fi privit ca un derivat apelativic, iar pe al doilea tradiția locală (verificată documentar de autor) îl raportează la oierii *Șofletea*, din care se trag locuitorii din partea de sus a satului Recea (Făgăraș)[34].

1.11. Interpretarea lui I. Iordan va fi, în schimb, acceptată de A. Graur care, oprindu-se asupra derivatului *ciochinar* „locuitor din *Ciochina*“ (Ialomița) notează: „Pare puțin probabil ca *-ar* să provină aici dintr-o disimilație fonetică. Trebuie să admitem mai degrabă că suf. *-ean* a fost înlocuit printr-un alt sufix, pentru a evita repetarea nazalelor“[35].

1.12. După articolul lui Pașca, I. Iordan reia chestiunea, aducînd noi argumente pentru teza proprie. Funcția patrionimică a suf. *-ari* este menținută din latină, printr-un proces similar cu cel petrecut în celelalte zone ale Romaniei. În Peninsula Iberică suf. *-é* (< lat. *-ārius*) formează și el nume ca *senteñé*, *antrasé* „locuitor din *Sentein*, *Antras*“[36]. Sufixul iberic *-aru* ar fi, după Menendez Pidal, un formant prelatin, corespondentul perfect al albanezului *-aro*[37]. I. Iordan completează lista exemplelor românești, dar toate numele conțin un *-n-* tematic:

---

[29] I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești (1800—1850)*, București, 1958, p. 605. Alternanța infirmă explicația dată de I. — A. Candrea, după care *Brebinari* ar fi însemnat „prinzători de castori“ *(Raporturi între limbă și cultură*, curs, București, 1929—1930, p. 51).

[30] Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1938, p. 88.

[31] Cf. D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, p. 38—39.

[32] Th. Capidan, *Un suffixe albanais en roumain*, în „Revue Internationale des Études Balkaniques“, II, 1936, p. 136.

[33] Ștefan Pașca, *Nume de persoane*, p. 138.

[34] *Ibidem*, p. 223 și 329.

[35] A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în BL V, 1937, p. 58.

[36] Iorgu Iordan, *Toponimice*, în BIFR III, 1936, p. 158.

[37] *Ibidem*, p. 159. Și după Antonio Griera, *-ar* este un formant prelatin în numele unor parohii din Pirinei, cum ar fi *Aransar*, *Garexar*, *Munciar*, atestate în secolul al IX-lea *(Les „Rationes Decimarum“, sources de valeur considérable pour l'étude de la toponymie*, în *Quatrième Congrès International de Sciences Onomastiques*, Uppsala, 1954, p. 269).

Scanned with OKEN Scanner

siminicar, vîlcănari < *Siminicea, Vîlcani* ş.a. Deşi îşi menţine opinia asupra bg. *-ar* (un posibil împrumut din rom. sau alb.), îi semnalează prezenţa şi în sîrbocroată : *pûntar, prijecar* < *Punat', Prijeko* — unde are funcţia lui *-janin*[38].

1.13. Doi ani mai tîrziu, I. Iordan completează paralela romanică şi slavă cu patrionime în *-ari* din dialectele italiene şi din limba sîrbă şi oferă un plus de exemple româneşti, avînd aproape toate un *-n-* în bază[39]. El aduce în discuţie şi derivatele aromâneşti menţionate de Capidan (*vărlopar, stropanar, muzakar, şipscar* etc. < *Varlopi, Stropani, Muzakia, Şipsca* etc.), pe care lingvistul clujean, ca şi Puşchilă, le motiva printr-un împrumut de sufix din albaneză[40]. Este clar că, dacă *-ārius* patrionimic latin este moştenit în dacoromână, nu există un motiv serios ca şi acestea să nu se interpreteze ca o continuare a sa. Este concluzia lui A. Philippide, care acceptase întrutotul explicaţia elevului său[41].

1.14. Plecînd de la rezultatele romanistului ieşean, un alt romanist, G. Giuglea, include sufixul în seria „concordanţelor dintre română şi celealte limbi romanice". El se pronunţă ferm împotriva interpretării lui S. Puşcariu, care se resimte de un orizont limitat : „încercarea de a explica un fapt lingvistic mărginindu-ne la limba română nu poate fi suficientă"[42].

1.14.1. Giuglea completează informaţiile lui I. Iordan asupra descendenţilor lui *-ārius* în Spania (> *-ero, -ra*), adăugînd şi domeniul portughez (> *-eiro*). El relevă faptul că lingviştii iberici nu neagă, aşa cum s-a întîmplat la noi, realitatea sufixului în cazurile de *combinare* ale acestuia cu descendenţii lui *-anus* (*Cantillanero* „locuitor din *Cantillana*") sau de coincidenţă între sensul patrionimic şi cel apelativic (*Carbonero* şi *Castañero* înseamnă atît „locuitor din *Carboneras, Castaño*", cît şi „cărbunar" sau „vînzător de castane")[43]. Giuglea crede că „pe teritoriul dacoromân problema se prezintă sub acelaşi aspect ca şi în Iberia" : apelativul *muntari* din M. Apuseni îi desemnează pe locuitorii de la înălţime, ca şi sp. *montero* sau andal. *serrero* ; toponimul *Pustari* din zona Aradului înseamnă „cei veniţi din *pustă* (cîmpie)" ; antrop. *Băltaru* din j. Alba înseamnă „locuitor de la *Baltă*" ş.a.[44].

1.14.2. Spre deosebire de Paşca sau chiar de I. Iordan, care au evitat pe cît posibil discutarea toponimelor personale, Giuglea se opreşte asupra lor venind cu date verificate de el însuşi. *Coleşari*, n. loc. din com. Roseţi — Ialomiţa, se explică prin numele familiei *Coleşă* ; *Berari* (Cluj), *Iosifaru* (Corbeni — Argeş) îi indică pe descendenţii lui *Berea* şi *Iosif* ; numele satului *Domnari* (Ocna Sibiului) este pl. direct al numelui *Domnaru* al unei familii

---

[38] Iorgu Iordan, *Toponimice*, p. 158.

[39] Idem, *Notes de toponymie roumaine*, în BL VI, 1938, p. 30—31 (excepţia este n. fam. *Hodorariu* < *Hodora*).

[40] Th. Capidan, *Raporturile albano-române*, în DR II, 1921—1922, p. 457 şi nota 1 ; idem, *Un suffixe*, p. 135—136 ; G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Bucureşti, 1916, p. 81. Într-un studiu mai vechi (*Die nominalen Suffixe im Aromunischen*, Leipzig, 1908, p. 19), Capidan credea că funcţia patrionimică a lui *-ar* este slavă, nu latinească.

[41] A. Philippide, *Originea românilor*, II, Iaşi, 1927, p. 626.

[42] G. Giuglea, *Coïncidences et concordances entre le roumain et les autres langues romanes*, în LLitt II, 1943, p. 57 şi p. 58 nota 1.

[43] *Ibidem*, p. 58—61.

[44] *Ibidem*, p. 61—62. Trecem peste etimologiile mai puţin sau deloc probabile, cum este *Răşinariu* < **Orăşănari* (p. 63).

de localnici[45]. Este drept că primele două ar putea fi suspectate ca atracții la seria apelativelor *(coleșar* și *berar)*, dar al treilea nu poate fi contestat; ultimul reia un derivat lexical, *domnar* (O. Bîrlea, *Antologie de proză populară epică*, I, București, 1966, p. 375).

1.14.3. Pentru a explica sensul personal al sufixului, Giuglea nu poate oferi nici o paralelă romanică. Mai bine spus, nu recunoaște unele analogii — altfel limpezi — derutat de interpretările nesigure ale unor lingviști străini. Așa de pildă, el crede că toponimele franceze *Crespières* < *Crispius* și *Marcellaire* < *Marcellus*, citate de A. Dauzat, se pot include în categoria patrionimelor (!), deși „sensul nu apare cu claritate"[46]. Or, sensul este obscur numai în această ipoteză, pentru că admițînd o funcție personală a sufixului, formațiile devin ușor de analizat: „domeniile (proprietatea) lui Crispius (Marcellus)". Lipsit de orizont comparativ, lingvistul clujean va încerca o motivare strict românească, neconvingătoare, verificînd involuntar principiul enunțat de el însuși.

După cum *tufarul* este arbustul dezvoltat din trunchiul unei *tufe*, tot astfel, crede Giuglea, *Iosifaru* este un membru al familiei *Iosif*. Pentru că toponimele *Tufari* și *Urzicari* desemnau și locul unde cresc *tufe* și *urzici*, s-a produs o confuzie în mintea poporului între valoarea colectivă și cea locală a sufixului, care i-a permis lui *-ean* să-l substituie în funcția „locală"[47]. În fapt, sensul onomastic al suf. *-ar* nu poate fi corelat cu funcțiile sale lexicale cunoscute: *tufarul* trebuie încadrat în seria numelor de plante date pe bază de similitudine, indicînd copacul nedezvoltat, asemenea unei *tufe*[48]. Funcția colectivă *(afinariu, feregar, rugar, smidar, răchițar, murar, lespedar, pietrar, pesăcar* etc. = „loc cu afine, cu ferigi, cu rugi, cu smidă, cu răchiți, cu mure, cu lespede, cu piatră, cu nisip etc.") este și ea departe de a putea evolua spre aceea de filiație. Prin urmare, dacă este adevărat că punctul de plecare al dezvoltării semantice a sufixului a fost ideea de apartenență în sens larg, apartenența familială nu a putut fi demonstrată de asociația lui Giuglea.

1.14.4. Concluzia lui Giuglea este că „funcția toponimică și patrionimică *(gentilice*, în fr.) a lui *-ārius* persistă în ariile laterale (Iberia, Dacia). Aceasta probează că acest sufix este de proveniență latină vulgară: concluzie întărită și mai mult de conservarea fenomenului în Sardinia, care constituie o arie izolată"[49]. Cercetările mai noi au infirmat însă și această aplicație a principiilor neolingvistice. Sintetizînd rezultatele, Carlo Tagliavini constată că sufixul etnonimic *-ārius* „este prezent în toate regiunile, din Piemont în Sicilia și Sardinia"[50]. Nu mai poate fi vorba, deci, nici de arii laterale, nici de arie izolată.

---

[45] *Ibidem*, p. 62—63. Un Pătru *Domnar(i)ul* este menționat într-un act ardelean de la 1601—1602 (IORGA, S.D. IV, p. 15), iar un Ion *Coleșa* din Dridif la 1658 (Valer Literat și Martin Járay, *„Vizite" calvinești la preoții români din Țara Făgărașului*, în AIIN VII, 1936—1938, p. 600); cf. CDO, p. 118.

[46] G. Giuglea, *op. cit.*, p. 59, nota 2.

[47] *Ibidem*, p. 64.

[48] Elena Ciobanu, *Categoriile semantice create de sufixul -AR în limba română*, în SMFC III, p. 148.

[49] G. Giuglea, *Coïncidences*, p. 64.

[50] Carlo Tagliavini, *Gli etnici italiani*, în *VII Congresso internazionale di scienze onomastiche. Atti e memorie*, III, Florența, 1963, p. 498. Vezi și Nino Lamboglia, *Toponomastica dei comuni di Alassio e Laigueglia*, Albenga, 1938, p. 12 (în toponimia din Liguria); Giandomenico Serra, *Sulla continuità dell'onomastica latina-romanza nei nomi propri canavesani (e piemon-*

1.15. În marea sa monografie a toponimiei românești, I. Iordan îi consacră sufixului *-ari* un întreg capitol, axat exclusiv pe funcția sa patrionimică. Puține sînt, totuși, numele imune la explicația prin disimilare și care să nu fie suspectate, cel puțin în principiu, ca apelative toponimizate sau ca toponime personale. *Blăjerii* (Galați) ar fi, „după tradiție", originari din *Blaj*[52], dar mai aproape de adevăr pare explicația lui I. — A. Candrea, de la un n. pers. (frecvent în Moldova) *Blaj*[53]. Atestat la 1448 în forma *Blajari*[54], satul este prea vechi pentru a-i conferi tradiției o bază istorică reală[55]; pe de altă parte, alternarea formelor în *-eri*[56] nu numai cu variante în *-eni (Blăjeni)*[57], dar și în *-ești (Blăgești)*[58] în numele localității, indică o bază *Blag-*, aceeași ca în *Blăgești* — Bacău, care alternează cu *Blăjești*[59]. În *Focșari* și *Roșcari* (R. Sărat), autorul însuși recunoaște caracterul personal al sufixului, dar consideră numele ca fiind pur întîmplătoare: ele ar rezulta dintr-o substituție a suf. *-ani*, motivată de dorința de a evita omonimia cu numele orașului *Focșani* și al satelor *Roșcani* din Moldova. Oricum, I. Iordan crede că funcția personală se justifică în același fel ca și cea a suf. *-ani(-eni)*, printr-o evoluție din cea „locală"[60].

Dar asemenea substituții de sufixe pentru a evita omonimia nu sînt probate, cel puțin pînă acum, în toponimia românească; de obicei se adăuga la unul din nume un element suplimentar, creîndu-se perechi opozitive. Omonimia nu incomoda cîtuși de puțin cînd localitățile se aflau în ocoale (plaiuri) sau în ținuturi (județe) diferite și în nici un caz nu era operantă cînd ele se aflau în țări diferite. Dar chiar așa stînd lucrurile, este limpede că substituția nu putea fi arbitrară, ci presupunea cu necesitate conștiința funcției personale a lui *-ari*. De altfel, *Dicționarul geografic* menționează că primul sat a fost înființat de către *răzeșii Focșari*; prin urmare numele colectiv în *-ari* l-a precedat pe cel de localitate și, deci, baza însăși a omonimiei se pierde.

---

tesi), în DR IV, 1926, p. 551, nota 1: reflexe venete ale lui *-arius (-aro, -ar, -èro, -er)* patrionimic, de ex. *friularo* „friulan", *Foneri, Ronzoneri, Vazzolèr* „locuitori din *Fondo, Ronzone, Vazzola*" ș.a.

[51] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 412—416.

[52] Cf. V. Bogrea, *Recenzie*, în AIIN I, 1921—1922, p. 386.

[53] I. A. Candrea, *Introducere în studiul toponimiei, cu privire specială asupra toponimiei Olteniei și Bănatului*, curs, București, 1927—1928, p. 159. Cf. și CDO, p. 173.

[54] DIR, A, XIV—XV, I, p. 229.

[55] Explicația dată de I. Iordan a fost acceptată însă de C. Racoviță (*Migrațiuni din Ardeal peste Carpați în lumina toponimiei*, în „Geopolitica și geoistoria", II, 1942, p. 71) și C. Cihodaru (*Începuturile vieții orășenești în Iași*, în AUI (Ist) XVII$_1$, 1971, p. 41). Istoricul ieșean încearcă, fără succes (după părerea noastră), să aducă probe din domeniul toponimiei pentru a documenta teza emigrărilor transilvănene timpurii în Moldova. În *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV*, II (AIIA XVII, 1980, p. 120), alături de *Blăjeri* figurează ca dovezi ale unui „rotacism" de origine maramureșeană numele satelor *Coteciari* și *Ghindușari*; acestea își pierd valoarea dacă vedem în *-ari* un sufix personal, cu atît mai mult cu cît documentele atestă și bazele antroponimice (*Cotet* și *Ghenghea*).

[56] DIR, A, XVII—V, p. 322 (a. 1625), CAT. MOLD. II, p. 248 (a. 1636), IV, p. 191 (a. 1684).

[57] DIR, A, XVI—III, p. 178 (a. 1581), CAT. MOLD. II, p. 44 și 248 (a. 1623, 1636), IV, p. 162, 352 (a. 1681, 1693).

[58] Const. Solomon și C. A. Stoide, *Documente tecucene*, I, Bîrlad, 1938, p. 42 (a. 1690).

[59] DIR, A, XIV—XV—I, p. 132 (a. 1436), XVI—III, p. 131 (a. 1595). Un *Blăgari* apare ca sat pe moșia mănăstirii Izvorani, lîngă Ciocănești — Buzău (CAT. Ț. ROM. II, p. 421, a. 1617); la 1631 el este numit *Oblegari* (DRH, B, XXIII, p. 371).

[60] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 415.

Scanned with OKEN Scanner

1.16. Referindu-se în trecere la funcția patrionimică a sufixului, Ecaterina Ionașcu, actualizează poziția contradictorie a lui Pașca, admițînd că „*-ar* îl poate înlocui pe *-ean* numai în cazul cînd tema cuvîntului de bază cuprinde ca însăși sufixul *-ean* (sub forma de plural *-eni)* sau se termină în *-n*“[61]. Exemplele autoarei *(buștenar* și *poienar)* nu sînt cele mai potrivite, iar afirmația că „foarte rare sînt derivatele de la nume proprii“[62] dovedește o necunoaștere a bibliografiei problemei.

1.17. Studiind onomastica din Valea Jiului, Al. Cristureanu semnalează nume ca *Ploștinar*, *Poienar*, pe care le analizează (acceptînd punctul de vedere al lui I. Iordan) ca derivate cu sufix patrionimic[63]. El remarcă însă că, uneori, *-ar* indică și descendența familială (de pildă, în *Georginar)* — constatare cu atît mai importantă cu cît rezultă dintr-o anchetă la fața locului. Autorul este convins de originea sa latină, dar nu-i explică funcția[64].

1.18. Vechea teză a lui Pușcariu este reluată de către Al. Graur, care, de astădată, îl consideră pe *-ari* o variantă a lui *-ani*[65]. „S-a putut crede, scrie d-sa, că e vorba de sufixul *-ar(i)*, din lat. *-ārius*, pe care îl avem în cuvinte ca *morar* etc., dar a fost fără îndoială o greșeală, căci toate exemplele pe care le întîlnim au un *-n* înainte de sufix, ceea ce înseamnă că *-ar* este rezultatul unei disimilări : *n-n* devine *n-r*“ [66]. El consideră că exemplele fără *-n-* tematic sînt apelative toponimizate : *Broscari* sînt „cei care prind broaște“, iar *Ciorari* „cei care se țin după ciori“ (unde *-ar* are funcția obișnuită din limba comună)[67].

1.18.1. Afirmația categorică a lui Al. Graur, ca și siguranța sa în „tranșarea“ chestiunii surprind cu atît mai mult cu cît autorul nu depune efortul de a analiza totalitatea numelor de locuri și de locuitori aduse deja în discuție, ci se limitează la două exemple care, nici ele, nu sînt probate *în fapt*. „Aparentele excepții [de la explicația prin disimilare], scrie Al. Graur, au fost eliminate de Pașca“ [68]. Or, am văzut deja, „eliminarea“ consta, pe de o parte, din *supoziția* că punctul de plecare al toponimelor în discuție era apelativic, iar pe de alta din ignorarea voită a materialului lui Bogrea. Ceva mai mult, Pașca însuși își mărturisea neputința de a înțelege unele nume prin propria sa teorie.

Dacă explicațiile ipotetice nu pot avea o pondere serioasă într-o chestiune disputată, nu e mai puțin adevărat că ele nu pot fi respinse *pe acest* considerent. Este posibil ca *Vălari*, de pildă, să reprezinte atît apelativul *vălari* „dîrstari“, cît și patrionimul *vălari* „cei de pe vale (sau din Valea X)“ ; dar din necunoașterea bazei de derivare reale nu se poate conchide că ultima posibilitate este nefundată. „Ceea ce nu este decît verosimil, susținea Des-

---

[61] Ecaterina Ionașcu, *Sufixele -AR și -AȘ la numele de agent*, în SMFC I, p. 80.

[62] *Ibidem*, p. 79. Și după Eugenia Contraș și Magdalena Popescu-Marin, sufixul *-ar* este pur lexical *(La suffixation dans le roumain des XVIe — XVIIIe siècles*, în RRL XII, 1967, p. 400).

[63] Al. Cristureanu, *Derivarea cu sufixe a numelor de familie din Valea Jiului*, în CL VI, 1961, p. 172.

[64] *Ibidem*, p. 174.

[65] Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972, p. 70.

[66] *Ibidem*, p. 119.

[67] *Ibidem*.

[68] Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 119.

cartes, trebuie considerat aproape fals" — dar metoda sa este inoperantă în știință. Într-adevăr, ancheta probează faptul că locuitorii din *Valea Dîljii* (Hațeg) se numesc *vălari* — ceea ce schimbă cu totul ecuația toponimică[69]; în acest mod se clarifică și antonimul *delari* din aceeași zonă.

1.18.2. Al doilea argument adus de Al. Graur, tot pe baza studiilor lui Pașca, este acela că „disimilarea" se încadrează într-o serie de procedee care tind să evite repetarea lui *-n-* tematic. Așa este „haplologia" : de la numele de localități *Iacobeni, Mihăileni, Hîrseni, Ileni, Spineni* și *Urziceni* s-au format supranumele (devenite nume de familie) *Iacobeanu, Mihăileanu, Hîrseanu, Ileanu, Spineanu* și *Urziceanu*, iar nu *Iacobeneanu, Mihăilăneanu, Hîrseneanu* etc., cum ar fi fost „corect" după regulile de derivare[70]. Situîndu-se în perspectiva sincronică a normei, autorul o substituie sistemului derivativ românesc ; de aici explicația prin accidente fonetice a sistemului vechi de derivare, care își avea propriile sale legi și care *este încă popular*, nefiind eliminat decît în parte.

În condițiile în care numele locului era identic cu cel al locuitorilor, el servea în mod nemijlocit ca patrionim. *Mihăilenii* nu erau numai „tîrgul (teritoriul) lui Mihail [Sturza]", ci și „tîrgoveții" lui ; fiecare individ era un *mihăilean*. Locuitorii din *Șindilari* (sau *Șindrilari*, com. Reghiu — Vrancea) se numeau tot *șindilari*, iar nu *șindrilăreni* ca astăzi, după cum rezultă dintr-un document din 1756 : „venind *șindilarii* și cu vrîncenii înaintea noastră, [...]"[71] ; tot astfel, locuitorii din *Iacobeni* (Suceava) se numeau, la 1765, *ecobenii*, iar nu *iacobenari* ca acum[72]. Dealtfel, tradiția populară mai menține încă identitatea formală : locuitorii din *Boșteni, Leheceni, Proscureni, Triteni, Voivodeni* se numesc (la sg.) *boștean, davidean, lehecean, proscurean, tritean, voivodean*[73]. Numai după ce semnul toponimic a devenit monovalent, a apărut necesitatea creării de patrionime cu sufixe specializate, de tipul *Munteneanu, Olteneanu* < *Munteni, Olteni.*

Pentru aceste din urmă nume, Al. Graur oferă o explicație la fel de personală ca și cea prin haplologie : ele ar fi „fabricate greșit, de oameni care au ținut să-și schimbe numele, dar nu au avut curajul să treacă direct la *Munteanu, Olteanu*, pentru ca să nu se expună unei opoziții din partea celor care purtau dinainte acest nume"[74]. Or, formațiile nu sînt singulare ; chiar Pașca citase, cum am văzut, supranume de acest gen, la care se pot adăuga : *Glodeneni*[75], *hîrțovineni* < *Hîrșoveni (Vaslui), prisăcăneni, sodomeneni, zabolotenenî* < *Prisăcani, Sadomeni, Zabolotenî (Iași), orășeneni, soroceneni* < *Orășeni, Soroceni (Botoșani).*

---

[69] G. Giuglea, M. Homorodean, I. Stan, *Toponimia comunei Riu de Mori (Țara Hațegului)*, în FD V, 1963, p. 60. Aceeași explicație pentru *Valea cu Apă* din Oltenia, sat numit în documentele medievale *Vălari* (vezi Radu Sp. Popescu, *Însemnări de toponimie istorică*, în LR XXVII, 1978, p. 309).

[70] Al. Graur, *Nume de persoane*, p. 119. Asupra acestor „abateri" atrăsese atenția și Șt. Pașca (*Nume de persoane*, p. 141).

[71] C. D. Constantinescu-Mircești și H. H. Stahl, *Documente vrîncene. Cărți domnești, hotărnicii, răvașe și izvoade*, București, 1929, p. 17.

[72] Dragoș Moldovanu, *op. cit.*, p. 158.

[73] Șt. Pașca, *Sufixe care indică apartenența locală*, p. 157.

[74] Al. Graur, *Nume de persoane*, p. 119.

[75] Parte a satului Bărbunceștî, com. Grăjdana — Buzău (MDG).

1.18.3. Al treilea argument al lui Al. Graur este, de astădată, mai serios. Este vorba de disimilarea lui *-n-* tematic, discutată deja de Pușcariu și Pașca, fenomen care nu poate fi contestat[76]. Vom observa, totuși, că exemplele adunate nu ajung pînă la cinci — fapt care ne întărește convingerea că este vorba de un accident fonetic și, lucru important, subliniază implicit caracterul *diferit* al finalei *-ari*, care are o frecvență destul de ridicată.

1.19. Deși după lucrările lui Al. Graur au apărut mai multe articole de lexicologie și toponimie românească, nimeni nu i-a mai reluat opinia; dimpotrivă, teza lui I. Iordan a fost frecvent utilizată, fie pentru a explica denumiri apărute în anchete, fie în lucrări de sinteză[77].

1.19.1. Dintre acestea din urmă, important este un studiu al Mariei Iliescu, consacrat unei paralele romanice între descendenții sufixului latinesc *-ārius*. Una din funcțiile relevate este aceea de a crea „derivate lexicale de proveniență": *colibar* „locuitor în *colibă*", *bădenar* „originar din *Bădeni*", *orădar* „vînt dinspre *Oradea*", similare cu ital. dial. *fioraio* „locuitor din *Santo Fiore*", *abetonaro* „locuitor din *Abetone*", *catrinaro* „locuitor din *Santa Caterina*" [78].

1.19.2 De sufixul *-ari* s-a ocupat și Gh. Bolocan, în două articole cu tentă teoretică afirmată[79]. După părerea sa, toponimele în *-ari* sînt formate, ca și cele în *-ești*, „de la un nume comun și anume numele de grup format la rîndul lui dintr-un adjectiv [...] provenit dintr-un nume de persoană": *Popești — Popescari, Vlădești — Vlădari, Catrinești — Catrinari, Tănăsești — Tănăsari*. Un al doilea tip este acela al „numelui de grup cu sens de apartenență sau de localizare": *Văleni — Vălari, Grueni — Gruiari, Munteni — Muntari*. Ambele serii „au la bază nu un nume de persoană sau un nume de loc, ci un cuvînt comun". Al treilea tip este al toponimelor provenite din nume de ocupații, tot prin intermediul fazei de „nume de grup" (*Grădinari, Zlătari* etc.), dar care, ca și precedentele, „poate fi format și de la nume de persoane: *Grădinaru, Tănăsaru, Muntaru*".

După cum se observă, Gh. Bolocan reia tripartiția operată de I. Iordan la nivelul posibilităților; dar, întrucît „problema ar putea fi rezolvată numai pe baza unei anchete asupra numelor de locuitori", nu dispune de mijloacele necesare pentru a o demonstra. „În cele mai multe cazuri, recunoaște el, este dificil, dacă nu imposibil, să decidem care este soluția concretă". Căutînd o formulă valabilă pentru ansamblul numelor din *Dicționarul toponimic al României*, fără eforturi speciale de documentare pe teren sau în arhive, Gh. Bolocan o află în transferarea problemei unui alt domeniu, acela al lexicologiei: „referirea la numele de grup este corectă și comodă".

Așadar, noutatea pe care o aduc articolele respective este aceea că „numele de grup" sînt *nume comune*, indiferent dacă la baza lor stau apelative (*grădinari, gruiari*) sau nume de persoană (*tănăsari*), iar aceste nume comune

---

[76] Al. Graur, *Nume de persoane*, p. 119.

[77] Vezi, de pildă, Virgil Nestorescu, *Aspecte ale formării cuvintelor în limba română veche (sec. XIV—XVI). II. Derivarea cu sufixe*, în SCL XXVII, 1976, p. 494, pentru care *-ari* este cu valoare „locală" în *Cringari, Broscari, Viezurari*.

[78] Maria Iliescu, *Structura semantică a urmașilor sufixului latinesc -ARIUS, -ARIA, -ARIUM în română și în italiană*, în SCL XXVIII, 1977, p. 604 și 606.

[79] Gh. Bolocan, *Stratificarea în toponimie*, în LR XXIV, 1975, p. 584 și *Categoria „nume de grup" în toponimie*, în LR XXV, 1976, p. 97—98.

Scanned with OKEN Scanner

sînt explicația însăși (etimologia) a numelor proprii corespunzătoare: *Tănăsari*, sat, de la numele de grup *tănăsari*. Problema etimologiei devine dintr-odată foarte simplă, reducîndu-se la a scrie cu literă mică un nume de localitate. Dar ce înseamnă apelativul *tănăsari* ? — iată un amănunt pe care nu-l lămuresc dicționarele și care nu-i reține atenția autorului. În fapt, *tănăsari* înseamnă, pentru localnici, „cei care locuiesc în satul *Tănăsari*", după cum *bezari*, *chiricari*, *creciunari* (cu sg. un *bezar*, un *chiricar*, un *creciunar*) înseamnă „locuitorii cătunelor *Bezari*, *Chiricari*, *Crăciunari*" (Vrancea)[80]. Judecată în plan sincronic, explicația lui Gh. Bolocan are avantajele și dezavantajele cercului vicios, fiind numai „comodă", dar nu și „corectă".

S-ar putea obiecta că această explicație nu este atacabilă în atîtea alte cazuri în care numele locuitorilor s-a diferențiat de numele locului printr-un sufix suplimentar, ca în *colunăreni*, *bodeșteni*, *stulpicăneni* față de *Colunari*, *Bodești*, *Stulpicani*; dar prima situație este și cea veche, menținută din faza în care *nomina loci* și *nomina collectiva* alcătuiau aspectele indisolubil legate ale unităților denominative, diferențiindu-se doar prin mijloace contextuale. Pe de altă parte, încercarea de a raporta numele de grup cu bază antroponimică la formații adjectivale (de tipul: *Cracul bunesc>buneștii>Bunești*) este lipsită de suport: derivatele adjectivale cu sufixul *-ar* sînt extrem de puține[81] și provin mai degrabă din utilizarea adjectivală a unor substantive. Dacă există un numitor comun între toponimele personale în *-ești* și cele în *-ari*, el nu poate fi căutat aici[82].

1.20. Este clar că problema sufixului *-ari* nu și-a găsit încă, în pofida unor prețioase precizări de amănunt, o soluție de ansamblu convingătoare, tocmai datorită absenței unei baze documentare, care să înlocuiască supozițiile prin explicații reale. Firește, nu avem posibilitatea de a propune soluții etimologice pentru toate toponimele deja semnalate, sau pentru multe altele pe care le-am găsit noi înșine; dar un număr de analize sigure va putea contura un sistem formativ, separînd certitudinea de ipoteză.

2. [*Reflexe toponimice ale funcțiilor lexicale*] — Dacă eliminăm din discuție toponimele în *-ari* neromânești sau suspecte (cum este *Ficătari* — Timiș, atestat la 1320 în forma *Fyghatar*, ce pare a fi un compus maghiar cu *-határ* „hotar")[83], se degajă o primă grupare de toponime, care au la bază formații lexicale sau supranume la plural.

2.1. S-a vorbit despre *-ārius* latin ca despre un „sufix caracteristic profesional"[84], cu reflexe bogate în toponimia și antroponimia romanică medievală. Numele de acest fel sînt bine reprezentate în toponimia urbană românească, marcînd procesul de apariție și dezvoltare a breslelor. Le vom

[80] După ancheta făcută de noi, în anul 1979, la Nereju (Vrancea), împreună cu prof. univ. V. Arvinte și prof. Gabriela Macovei.

[81] Vezi G. Pascu, *Sufixele*, p. 86—87 și Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*[3], București, 1956, p. 343. Deși adjectival la origine, *-arius* s-a folosit cu o funcție preponderent substantivală în latina tîrzie și în limbile romanice (Erik Staaff, *Le suffixe* -arius *dans les langues romanes*, Uppsala, 1896, p. 1).

[82] Vezi Dragoș Moldovanu, *De l'interpénétration*, p. 161.

[83] I. Pătruț, *Studii de limbă română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 220—221.

[84] Giandomenico Serra, *Aspetti e problemi d'ordine sociale evocati dalla terminologia professionale del medioevo italiano relativa a voci neolatine corradicali con la voce latina „Mercator"*, în *Quatrième Congrès*, p. 484.

ilustra printr-o serie de nume de străzi și de cartiere, utilizînd ca sursă principală (pe lîngă o serie de monografii și documente), datele unei anchete indirecte efectuate de noi în 1969 asupra nomenclaturii urbane din România : *Aparilor*(Iși), *În Arcari*(Iși), *Aurarilor*(Sib), *Bărbierilor*(Buc, Sib), *Bătușarilor*(CuA), *Birjarilor*(Buc), *Blănarilor*(Bot, Buc, Clj, Iși, Sib), *Blidarilor* (Buc), *Bogasierilor*(Buc), *Brutarilor*(Buc, Clj, SaM, Sib), *Butarilor*(Buc), *Căldărarilor*(Buc, Gal), *Cărămidarilor* (Ard, BaM, Bot, Bră, Buc, Buz, Căl, Clj, Con, Dej, Giu, Iși, Ord, RîS, SaM, Slo, Suc, TgN, VăM)sau *Cărămizarilor*(Dră), *Cărbunarilor*(Buc), *Cimpoierilor*(Buc), *Cizmarilor*(OdS, Tur, VăM), *Clopotarilor*(Buc, Giu), *Cojocarilor*(Bră, Buc, Cra, Med, OdS, Oră, Sib, Sig, Tec), *Cositorarilor*(Sig), *Coșarilor*(Pit, Răd), *Covrigarilor*(Ord), *Curelarilor*(Iși, ClM), *Doboșarilor*(Bot, Făl), *Dogarilor*(Ard, Bis, Bră, Buc, Făl, Răd, Sib, TgN), *Dubălarilor*(Bot, Clj, Iși), *Făcliarilor*(Iși), *Făinarilor*(Buc), *Făurarilor*(Buc), *Fierarilor*(Buc, ClM, Cod, CpM, Grl, Răd, ȘiS, TgF, TgN, TgS), *Franzelarilor*(Buc), *Funarilor*(Sib), *Găitănarilor*(Buc), *Humarilor*(Iși), *Ișlicarilor* (Buc), *Lăptarilor*(Buc), *Lemnarilor*(Buc, Gal), *Lopătarilor*(Gal), *Măcelarilor*(Bră, Buc, Clj, Iși, OcM, Ord, Răd, Sib), *Mămularilor*(Buc), *Mărgăritarilor*(Buc, Clj, Tim), *Mărgelarilor*(Buc), *Măsarilor*(Sib), *Mătăsarilor*(Ard, Buc, Tim), *Măturarilor*(Buc), *Meșteșugarilor*(Ord), *Mițarilor*(Buc), *Morarilor*(Buc, Clj, Tim), *Nisiparilor*(BaM, Buc), *Olarilor*(BaM, BaS, Bra, Buc, CuA, Iși, Ord, Răd, Sib, TgN, Zal), *Oloierilor*(Răd), *Orzarilor*(Buc), *Parchetarilor*(Rup), *Pălărierilor*(Făg, Răd), *Pielarilor*(Buc, Iși, Sib), *Pieptănarilor*(Buc, TgF), *Pietrarilor*(BaM, Făl, Ord, Răd, Sib), *Pitarilor*(Răd), *Pînzarilor*(Buc, Sib), *Podarilor*(Cra), *Postăvarilor*(Bra, Sib), *Potcapierilor*(Buc), *Potcovarilor*(Buc, Iși, Pit), *Putinarilor*(Bra), *La Rachieri*(Buc), *Rotarilor*(Ard, Buc, Hun, Sib), *Săidăcarilor*(Buc), *Săpunarilor*(Buc, Sib), *Sărarilor*(Cra), *Scîndurarilor*(Con), *Scorțarilor*(Buc, Clj), *Sitarilor*(Clj, CrS, Răd), *Sobarilor*(Clj), *Sticlarilor*(Buc, Tur), *Stolerilor*(Bot), *Surlarilor*(Iși), *Șelarilor*(Ard, Buc, Giu, Sib), *Șepcarilor*(Buc), *Tăbăcarilor*(Abr, Băi, Bră, Buc, Buz, Car, Clj, Făg, Foc, Med, OdS, Ord, Pet, Sig, Suc, TgN, TgO, VăM), *Tălpălarilor*(Iși), *Tîmplarilor*(BaM, Bra, Bră, Clj, Răd, Sig, TgM), *Trăistarilor*(Cra, VăM), *Tutunarilor*(Buc), *Țiglarilor*(Ord, Sib), *Ulierilor*(Buc), *Vărarilor*(Grg), *Viesparilor*(Buc), *Zăbunarilor*(Buc), *Zidarilor*(Bră, Buc, Cov, Dum, Hși, Iși, RîS, Sib, Tur)[85].

Astfel de nume sînt prezente și în mediul rural, marcînd apariția unor „sate specializate". Așa, de ex., *Funiiari*(Ilfov) denotă prezența unor imple-

---

[85] Nu am separat formațiile moștenite din latină de derivatele propriu-zise (operație greu de făcut pentru unele, de ex. *fierari*) și nu am inclus unele creații recente, ca *Vagonetarilor*, (BaM), *Cocsarilor* (Hun) etc. Unele pot fi toponime personale ; astfel, *Nisiparilor* (Buc.) poate fi pl. supranumelui *Nisiparul* (în lista patentarilor bucureșteni de la 1832 sînt două persoane venite din *Nisipuri* — Dîmbovița, Dumitru Grecu și fiul lui, Ianache, cf. Emil Vîrtosu Horia Oprescu, *Începuturi edilitare*, București, 1936, p. 157, 170). Cîteva nume nu sînt înregistrate în principalele dicționare : *mărgăritar* „bijutier" (de la *mărgărit* „perlă"), *scorțar* „țesător" (de la *scoarță* „covor"), *ulier* și *viespar* „albinar, prisăcar" (de la *uleiu* „știubei" și *viespe*, explicație dată de George Costescu, *Bucureștii vechiului regal*, București, 1944, p. 36 nota 67). Abrevierile : *Abr* = Abrud, *Ard* = Arad, *BaM* = Baia Mare, *BaS* = Baia Sprie, *Băi* = = Băilești, *Bis* = Bistrița, *Bot* = Botoșani, *Bra* = Brașov, *Bră* = Brăila, *Buc* = București, *Buz* = Buzău, *Car* = Carei, *Căl* = Călărași, *Clj* = Cluj, *ClM* = Cîmpulung-Muscel, *Cod* = = Codlea, *Con* = Constanța, *Cov* = Covasna, *CpM* = Copșa Mică, *Cra* = Craiova, *CrS* = Crișturul Secuiesc, *CuA* = Curtea de Argeș, *Dră* = Drăgășani, *Dum* = Dumbrăveni, *Făg* = Făgăraș, *Făl* = Fălticeni, *Foc* = Focșani, *Gal* = Galați, *Giu* = Giurgiu, *Grg* = Gheorghieni, *Grl* = Gher-

titori de funii : la 1836, Mehmet din Măcin scrie că „la satul Funiiari, sud Ilfov, am dat pă la rumâni bani dă atîta vreme, cu zapis, ca să-m facă otgoane dă năvoade“ [86]. Numărul acestora este, însă, cu mult mai mic decît se crede : în listele oferite de Nicolae Dunăre sînt numai două coincidenţe între numele satelor şi cel al meseriei practicate, *Olari* şi *Pietrari* din Muntenia[87].

Dacă la nivelul unităţilor urbane nomenclatura secundează în mod firesc extinderea nucleelor orăşeneşti, fără a afecta numele însuşi al localităţii, care rămîne acelaşi, tot astfel nici specializarea populaţiei rurale nu a putut determina schimbarea numelui vechi al satului, ci s-a repercutat asupra „toponimiei minore“ de pe teritoriul său. Spre deosebire de numele de sate de la nume de profesiuni nespecializate, care pot fi foarte vechi (*Podari*, *Păscari* etc.), cele care au aparenţa numelor de meserii au mai multe şanse să fie toponime personale, mai ales dacă sînt anterioare veacului al XVIII-lea. Astfel, *Portari*(Zăpodeni—Vaslui) nu are nici o legătură cu meşterii care lucrează porţi, cum credea I. Iordan, ci este un toponim personal provenit de la un supranume : satul Brudureştii, „unde este casa“ lui Oană *Portariul*, i-a fost dat acestuia de către domn la 1438 ; o jumătate de secol mai tîrziu, el se numea *Portari*[88]. Fără o verificare documentară, toponimele de acest gen nu pot face dovada extinderii în timp şi în spaţiu a unui meşteşug, cum au crezut (şi mai cred) unii istorici, geografi, etnografi sau lingvişti.

O profesiune nespecializată, însă, poate antrena mai uşor populaţia unui sat, ducînd la schimbarea numelui acestuia. Este cazul satului *Gogoşari* (Ilfov), fost Cacaleţi, care şi-a schimbat numele, în veacul al XIX-lea, odată cu extinderea îndeletnicirii de sericicultori a locuitorilor săi[89].

2.2. Dată fiind frecvenţa excepţională a sufixului *-ar* în antroponimia românească, este normal ca şi numele de locuri de la supranume formate cu ajutorul său să aibă o pondere deosebită în toponimie. Un act de la 1834 îi menţionează pe Ioan *Cîrjaru* şi pe Stan *Cîrjaru* din satul *Cîrjari* (Vîlcăneşti—Prahova)[90]. Satul *Blidari* (Dumitreşti—Vrancea) şi-a luat numele de la una din familiile cele mai răspîndite aici, *Blidaru* ; o spiţă a acesteia, întocmită pe la 1824, pomenea (în ordinea ascendenţei) pe Ion sin Manea *Blidarul*, Stoica *Blidarul*, Dragomir *Blidar*[91]. Un Apostol *Blidaru*, fiul lui Eftimie

---

la, *Hşi* = Huşi, *Hun* = Hunedoara, *Işi* = Iaşi, *Med* = Mediaş, *OcM* = Ocna Mureşului, *OdS* = Odorheiul Secuiesc, *Oră* = Orăştie, *Ord* = Oradea, *Pet* = Petroşani, *Pit* = Piteşti, *Răd* = = Rădăuţi, *RiS* = Rîmnicu Sărat, *Rup* = Rupea, *SaM* = Satu Mare, *Sib* = Sibiu, *Sig* = = Sighişoara, *Slo* = Slobozia, *Suc* = Suceava, *ŞiS* = Şimleul Silvaniei, *Te* = Tecuci, *TgF* = = Tîrgu Frumos, *TgM* = Tîrgu Mureş, *TgN* = Tîrgu Neamţ, *TgO* = Tîrgu Ocna, *TgS* = = Tîrgu Secuiesc, *Tim* = Timişoara, *Tur* = Turda, *VăM* = Vălenii de Munte, *Zal* = Zalău.

[86] I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 459.

[87] Nicolae Dunăre, *Răspîndirea satelor specializate în meşteşuguri populare pe teritoriul României*, în „Cibinium“, 1967—1968.

[88] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 229 şi nota 2. Autorul se gîndeşte şi la funcţia de portar din Moldova, dar nu insistă asupra acestei ipoteze ; oricum, referinţa se face tot la un nume de ocupaţie. Vezi însă DRH, A, I, p. 269, III, p. 282 (ante 1495). În condiţiile sistemului de nume unice, numele de ranguri funcţionau ca supranume.

[89] P. S. Antonescu-Remuşi, *Dicţionar geografic al judeţului Vlaşca*, Bucureşti, 1890, p. 170—171.

[90] IORGA, S. D. XXV, p. 376. I. Iordan îl explică prin numele de agent neatestat *cîrjar* „cel ce face cîrji“ (*Toponimia românească*, p. 225).

[91] George Tatulescu, *O aşezare de moşneni : Dumitreşti (R. Sărat)*, în „Milcovia“, I, 1930, p. 146, 148. I. Iordan îl explică prin numele de agent *blidar* (*Toponimia românească*, p. 224).

Blidarul, vinde la 1694 o poiană pe Vasluieț, numită *La Blidari*, făcută de familia lor „din codru întreg“ [92]. Numele satului *Butari* (azi Gușoieni—Vîlcea) trebuie apropiat de n. fam. *Butaru*, coprezent într-un document de la 1818[93]. O serie de toponime din bazinul Milcovului, *Bejănari*, *Bercari*, *Pîslari*, au ca punct de plecare antroponimele locale *Bejănaru*, *Bercaru*, *Pîslaru*[94]. *Poiana Ciusnarilor* (Vama—Suceava) a fost proprietatea familiei *Ciusnar*[95]. Sate și părți de sat, precum *Rotari* și *Cojocari* (Izvorul, com. Provița de Sus — Prahova), *Dogari*, *Șoimari*, *Cojocari* (Lopătari — Buzău), *Sărari* (Surani—Prahova), *Valea* și *Ulița Ciorogarilor*, *Ulița Blidarilor* (Clopotiva, com. Rîu de Mori—Hunedoara), *Ulița Hoștinarilor* (Capul Codrului com. Păltinoasa—Suceava) au fost numite astfel de la numele familiilor celor mai răspîndite: *Rotaru*, *Cojocaru*, *Dogaru*, *Șoimaru*, *Săraru*, *Ciorogar*, *Blidar*, *Hoștinar*.

Cum am arătat într-un studiu mai vechi, alternanța în numele aceleiași localități a pluralului direct cu cel sufixal este un indiciu al bazei antroponimice motivate, în cazul în care este vorba de un sufix personal specializat[96]. Astfel, numele satului *Bodnăreni* (Arburea—Suceava) alternează, în vorbirea localnicilor, cu *Bodnari* — ceea ce presupune un n. fam. *Bodnar* (de la *bodnar* „butnar“), frecvent în Bucovina. Un document din 1849 se referă la moșnenii *Tronărești* din Chiojdeni (Vrancea) — colectiv care presupune un n. fam. *Tronaru*; credem că el ar putea explica numele fostului sat *Tronari* de lîngă Chiojdul Buzăului, în ipoteza că acest nume a fost adus de chiojdeni din Chiojdul originar[97]. Alternanța *Cofarii/Cofărești* din numele unui cătun vrîncean susține explicația localnicilor, de la un „moș“ *Cofărea*[98].

Pentru numele de sate, trecerea la singular este un fenomen care începe, *grosso modo*, din secolul al XVIII-lea, așa încît o alternanță [sg.: pl.] ante-

---

[92] CAT. MOLD. IV, p. 363. La 1786: *Poienile Blidarilor* (IORGA, S. D. VI, p. 62).

[93] IORGA, S. D. XXII, p. 176.

[94] Informație primită de la prof. Gh. Moldoveanu. *Bercaru* este un nume bine reprezentat în documentele putnene: la 1808 Radu *Bercar* din Chiojdeni, la 1829 Ion *Bercariu* din Năruja (Aurel V. Sava, *Documente putnene*, II, Chișinău, 1931, p. 59 și 103—104), la 1820 Gheorghie *Bercaru* din Soveja (Constantin C. Giurescu, *Populația județului Putna la 1820*, București, 1941, p. 22). La 1817 este pomenit Ștefan *Pislar* din Voloșcani (Constantinescu — Stahl, *op. cit.*, p. 123), la 1774 Ion și Lupul *Pislar* din Șendrești, Grigoraș *Pislar* din Păncești, Miron *Pislar* din Muncelul (REC. POP. I, p. 263, 264, 273, 293). Pentru *Bejănaru* și *Bercaru*, vezi și CDO, p. 198, 199. Toponimul *Pîslari* este explicat de I. Iordan plecînd de la numele de agent (*Toponimia românească*, p. 228).

[95] Aceste informații, ca și altele care se vor da în continuare fără a mai indica sursa, sînt obținute prin anchetele noastre directe, precum și prin ancheta indirectă efectuată între anii 1969 și 1972 în Moldova (chestionarele *Nume de locuri*, redactat de noi, și *Nume de oameni și de animale*, redactat de Ion Nuță). Deoarece prin fiecare chestionar s-au cerut numele locuitorilor atît din localitatea de bază cît și din cele apropiate, exactitatea răspunsurilor s-a putut verifica prin comparare. În anul 1980 am efectuat încă o anchetă indirectă, în cca 250 comune din zona carpatică a țării, urmărind în mod expres denumirile în *-ari*.

[96] Dragoș Moldovanu, *Legile formative ale toponimelor românești cu radical antroponimic. I. Formații de plural*, în ALIL XXI, 1970, p. 18.

[97] Tatulescu, *op. cit.*, p. 137. Ipoteza ne-a fost confirmată de ancheta indirectă: în Bisca Chiojdului sînt vreo 20 familii *Tronaru*. I. Iordan explică numele de loc prin numele de agent (*Toponimia românească*, p. 231).

[98] Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, II, București, 1959, p. 158. Mai mulți proprietari de vie în Odobești, cu numele *Cofar* sau *Cofer*, sînt menționați la 1714, 1732 (Sava, *op. cit.*, I, p. 61, 70), 1800, 1816 (IORGA, S. D. VIII, p. 67, 69).

Scanned with OKEN Scanner

rioară acestei perioade este un criteriu etimologic aproape[99] sigur : +*Păpălarul/Păpălarii* (fostul rn. Balş)[100], +*Cîrciumariu/Dealul Cîrciumarilor* (Albeşti Paleologu—Dîmboviţa)[101], *Brănişţaru/Brănişţarii* (Călugăreni—Ilfov)[102], +*Sular(i)ul/Sularii* (Giubega—Dolj)[103]. Pentru toponimele personale care desemnează obiecte fizicogeografice nu se constată aceeaşi tendinţă de trecere la singular, ci doar de tranşare a alternanţei, într-un sens sau în altul : prezenţa entopicului în sintagme exclude posibilitatea unei discordanţe între pluralul toponimului şi singularitatea obiectului (care afecta utilizarea sintactică a numelor de sate). De aceea alternanţa lor apare chiar în vorbirea aceluiaşi subiect (*Pîrîul, Poiana, Plaiul, Dealul, Drumul Trişcarului/Pîrîul, Poiana, Plaiul, Dealul* şi *Drumul Trişcarilor* la Vama—Suceava)[104] şi este obişnuită în documente (*Valea lui Bahnar/Valea Bahnarilor* la Vaslui)[105]. Uneori se adaugă şi o a treia formă concurentă, sufixată : *Valea Străjerului/Valea Străjerilor/Valea Străjerenilor*, la Pojorîta—Suceava[106].

De multe ori singularul antroponimic de la baza numelor de localităţi în *-ari* se menţine în numele unor detalii de teren ; de ex., numele *Dealului* şi *Pîrîului Guzariul* (Dimitrie Cantemir—Vaslui), atestate în *Dicţionarul geografic*, păstrează amintirea numelui de sat *Guzarii* (secolul al XVII-lea)[107], explicîndu-l în acelaşi timp. Interpretarea este întărită de alternanţa *Guzari/Guzar* din documente[108].

Procesul complex de formare a oiconimelor din nume de obiecte fizicogeografice poate fi refăcut uneori integral din documente. Acestea infirmă,

---

[99] Nerelevantă este alternanţa în cazul derivatelor cu sens descriptiv, de ex. *Pietrariul/Pietrarii* (Bărbuleţu — Dîmboviţa), în DRH, B, XXI, p. 415/p. 416 (a. 1627), XXII, p. 324 (a. 1628—1629). Singularul este, probabil, *pietrar* „loc pietros", iar pluralul un nume de agent care reflectă o veche ocupaţie a locuitorilor, aceea de a lucra pietre de moară din carierele proprii (D. P. Condurăţeanu, *Dicţionar geografic al judeţului Dîmboviţa*, Bucureşti, 1890, p. 93). Vezi şi *2.3.3.*

[100] DIR, B, XVII—II, p. 72/p. 115 (a. 1612).

[101] DIR, B, XVI—IV, p. 43 (a. 1571)/II, p. 294 (a. 1542—1543).

[102] DRH, B, XXII, p. 388—389/p. 273 (a. 1628). Cf. şi *Brănişţoi*, sat în Gorj (Ştefulescu, *Schitul Crasna*, p. 87, a. 1644 şi p. 99, a. 1752).

[103] *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 117 (a. 1599—1600), DRH, B, XXIII, p. 87 (a. 1630)/DRH, B, XXI, p. 320 (a. 1627), XXII, p. 688 (a. 1629). Ambele forme alternează într-un document din 1630 : DRH, B, XXIII, p. 259.

[104] Pînă la 1900 apar numai forme de sg. : *Pojana (Pareu) Triszkarului* (a. 1856, 1875, din arhiva com. Vama, cu ortografie germ.). În REC. POP. I (1774) p. 249, se atestă un Ion *Trişcar* din Vatra Cîmpulungului.

[105] GHIBĂNESCU, S. I. XV, p. 110, 116 (a. 1696 — tot aici şi n. pers. Ion *Bahnar*)/IORGA, S.D. VII, p. 85 (a. 1806).

[106] Alternanţa este curentă în actele de după 1900 din arhiva com. Pojorîta ; cea de-a treia formă e menţionată de S. Fl. Marian (*Tradiţii poporane din Bucovina*, Bucureşti, 1895, p. 183). Toate pleacă de la n. fam. *Străjeriul*, iniţial un supranume al unei ramuri a fam. Flocea (T. V. Ştefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, Bucureşti, 1915, p. 48—49).

[107] GHIBĂNESCU, S.I. XXII, p. 24 (a. 1670) ; IORGA, S.D. XXII, p. 356 (a. 1677) ; CAT. MOLD, IV, p. 276, 277 (a. 1689). Prima atestare, de la 1644, e în forma *Gozari* (Iulian, Marinescu, *Copii de documente din diferite arhive*, în BCIR VIII, 1929, p. 44). N. pers. este probabil, derivat de la *Guzul* (frecvent în Moldova) sau *Guze* (la Iulian Marinescu, *Acte moldoveneşti felurite*, în BCIR VIII, 1929, p. 124, a. 1720).

[108] GHIBĂNESCU, S.I. IV, p. 274—275 (a. 1669).

Scanned with OKEN Scanner

de pildă, relația presupusă de cei mai mulți între numele cartierului *Păcurari* din Iași și numele de agent *păcurari* „ciobani" sau „negustori (cărăuși) de păcură" [108 bis]. La 1600 se atestă, la marginea orașului, *Cișmeaua* (sau *Fîntîna*) *lui Păcurar*[109]. De la acest reper, al cărui nume se menține pînă în veacul al XVIII-lea (*Fîntîna Păcurarului* la 1785, *Cișmeaua lui Păcurar* la 1786)[110], s-au dezvoltat numele unor obiective (socio)geografice: *Pîrăul Păcurarului* la 1785[111], *Țarina lui Păcurar* în veacul al XVII-lea[112], *Drumul cel Mare al Cișmelii Păcurariului* la 1782[113] (numit și *Drumul Mare ce vine de la Păcurari și intră în Iași* la 1807[114] sau, pe scurt, *Drumul Păcurar(i)ului*[115]). Mahalaua a fost numită, inițial, tot perifrastic: *în tîrg în Muntenime de Sus, deasupra Păcurarului*, la 1761[116]. De-abia mai tîrziu numele se folosește la pl.: *Drum[ul] Păcurarilor* la 1803[117], *Mahalaua Păcurarilor* la 1793[118]. La începutul veacului al XIX-lea, majoritatea componentelor acestui cîmp toponimic dispar, rămînînd doar numele mahalalei și cel al drumului care o străbătea; din acest motiv, forma de sg. își pierde punctele de sprijin și este eliminată, cu atît mai mult cu cît nu se încadra în sistemul obișnuit de desemnare a aglomerărilor urbane, care prefera pluralul (*Tălpălari*, *Curelari* etc.) sau sg. colectiv (*Băibăcăria*, *Brăhăria*, *Muntenimea*, *Ciubotăreasca* etc.).

2.3. Revenim acum la problema cea mai intens dezbătută, aceea a eventualei valori patrionimice a lui *-ari* în dacoromână (pentru că la românii sudici ea este indiscutabilă). După examinarea opiniilor, ni se pare evident că întreaga polemică privind existența sufixului cu funcția respectivă a fost determinată de puținătatea exemplelor cu care a fost ilustrată în primele articole ale lui Pușchilă și I. Iordan și care, prin însuși acest fapt, sugera mai degrabă un accident fonetic decît o concordanță romanică. Ulterior, datorită mentalității de „școală", menținerea punctului de vedere inițial a devenit mai mult o chestiune de ambiție decît una de principiu.

2.3.1. Împotriva tezei disimilării pledează mai multe argumente:

a) Procesul fonetic presupus are un caracter mai complicat decît cel înfățișat, pentru că include și asimilarea vocalică.

b) Numărul mare de exemple adunate pînă acum nu indică un accident (excepțional prin definiție), ci un procedeu sistematic de derivare.

c) Este necesară diferențierea contextelor în care apare finala *-ari*, pentru că înțelegerea ei ca disimilare a sufixului *-eni(-ani)* simplifică abuziv lucrurile.

[108 bis] Vezi, de ex., I. Iordan, *Toponimia românească*, p. 228 și 526. Dar deja IOR S.D.V, p. 658, explicase numele mahalalei de la n. pers. *Păcurar* (pe care îl identifica în numele unui vornic al lui Ion Vodă cel Cumplit).

[109] I. NEC. I_1, 1921, p. 27; Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 62 („de laturea tîrgului, deasupra *Fîntînii lui Păcuraru*"). Relația dintre numele fîntînii și cel al mahalalei o sesizase A. D. Xenopol în *Istoria românilor din Dacia Traiană*[3], II, București, f.a., p. 65 nota 37.

[110] I. NEC. 5, 1925, p. 191 și 204.

[111] *Ibidem*, p. 191.

[112] *Istoria orașului Iași*, I, Iași, 1980, p. 153.

[113] I. NEC. 7, 1928, p. 127.

[114] I. NEC. 5, 1925, p. 142.

[115] I. NEC. 7, 1928, p. 130 (a. 1782); 6, 1926—1927, p. 315 (a. 1795 și 1800); 5, 1925, 42 (a. 1807).

[116] I. NEC. 5, 1925, p. 151.

[117] I NEC. 7, 1928, p. 130.

[118] *bidem*, p. 128.

Scanned with OKEN Scanner

În majoritatea cazurilor, *-ari* dublează sufixul menţionat: *boluşanari*<*Boluşana* (Suceava), *budenari*<*Budeni* (Dolhasca—Suceava), *drăcenari*<*Drăceni* (azi Slatina—Suceava), *plopanari*<*Plopeni* (Salcia—Suceava), *broşteanari*<*Broşteni* (Suceava, Neamţ), *candrenari*<*Candrenii Dornei* (Suceava), *ungenari*<*Ungheni* (Răuceşti—Neamţ şi Drăguşeni, or. Paşcani), *lucenari*<*Luceni* (Victoria—Iaşi), *sculenari*<*Sculeni* (ib.), *cîrnicenari, frasulenari, şendrenari, icuşenari*<*Cîrniceni, Frăsuleni, Şendreni, Icuşeni* (Ţigănaşi—Iaşi), *bourenari*<*Boureni* (Tg. Frumos), *cuculenari, băicenari*<*Cucuteni, Băiceni* (Cucuteni—Iaşi), *băbuşenari*<**Băbuşeni*<*Băbuşa* (Beceşti—Vaslui), *glodinari*<*Glodeni* (Negreşti—Vaslui), *gîrcenari*<*Gîrceni* (Vaslui), *puţănari*<*Puţeni* (azi Valea Mărului—Galaţi), *gîrlenari*<*Gîrleni* (Bacău), *bălcănari*<*Balcani* (Bacău), *todirenari*<*Todireni* (Botoşani), *hlipicenari*<*Hlipiceni* (Botoşani), *stolnicenari*<*Stolniceni* (Răuseni—Botoşani), *săcălenari*<*Săcăleni* (Poienari—Neamţ), *ţuţcanari*<*Ţuţcani* (Bahna—Neamţ), *golonari*<*Golani* (azi Stejarul, com. Ion Creangă—Neamţ); *hocenari*<*Hocen i* (Vaslui), *popenari*<*Popeni* (Căiuţi—Bacău), *chilişanari*<*Chilişeni* (Udeşti—Suceava), *orbănari*<*Orbeni* (Bacău), *susănari, giosănari*<*Susani, Giosani* (Mara, com. Deseşti—Maramureş), *hotenari*<*Hoteni* (Ocna Şugatag—Maramureş), *logojănori*<**Lugojăni/Lugojel* (Gavojdia—Timiş)[119]; *căienarii mici*<*Caianul Mic* (Bistriţa—Năsăud)[120].

Uneori *-ar(i)* secundează o terminaţie omofonă sufixului *-an(i)*: *trăienari*<*Traian* (Bacău); n. pers. *Tismănaru* (în Banat)<*Tismana*[121].

Alteori *-n-* tematic final nu face parte nici din sufix şi nici dintr-un complex omofon. La exemplele lui Puşcariu (*şoneri*<*Şona*)[122] şi Şt. Paşca (*cîrnari*<*Cîrna, linginari*<*Lingina*)[123], adăugăm: *rodinari*<*Rodina* (Pîrteşti—Suceava)[124], *mălinari*<*Mălini* (Suceava), *brodinari*<*Brodina* de Sus (Izvoarele Sucevei—Suceava), *costînari/costîneni/costînceni*<*Costîna* (Todireşti—Suceava); *şovărnari*<*Şovarna* (Mehedinţi)[125]; *Ciumîrnarii* (în fosta com. Seletin din Bucovina)[126]<*Ciumîrna*; *Jinaru, Băznarii*, n. fam. din Rucăr—Argeş, <*Jina, Băzna*, nume de locuri din vatra satului[127]; *beşinari*<*Beşinău* (azi Secăşel—Alba)[128]; moşnenii *izvărnari*<*+*Izvarna* (lîngă Sohodol şi Tismana—Mehedinţi)[129]; Crăciun *Poroinarul*/Crăciun ot *Poroina*

---

[119] NALR Mold. Buc., I (ms.), ALRR-Mar I (*Introducere* şi h 3), NALR-Banat, I, h 3.

[120] *60 sate româneşti*, V, Bucureşti, 1942, p. 62.

[121] Viorica Goicu, *Nume de familie din comuna Eftimie Murgu (jud. Caraş-Severin)*, în vol. *Studii de onomastică*, Cluj-Napoca, 1976, p. 122; NALR—Banat, *Introducere*, p. 50. Un Radu *Tismănariul* era proprietar în Negoieşti — Gorj pe la 1628 (CAT. Ţ. ROM. III, p. 418).

[122] Sextil Puşcariu, *Cîteva cazuri de asimilare*, p. 328.

[123] Ştefan Paşca, *Sufixe*, p. 160.

[124] Ion Ionescu îl menţiona pe un Gheorghe *Rudinaru* din *Rudina* mehedinţeană (*Agricultura română din judeţul Mehedinţi*, Bucureşti, 1868, p. 417).

[125] I. Popescu-Cilieni, *Documente din Oltenia*, în AO XVII, 1938, p. 310.

[126] Scris *Czumurnari*, după cum Ciumîrna era scrisă *Czumurna* (*Gemeindelexikon*, XIII, *Bukowina*, Viena, 1907, p. 51).

[127] Constanţa Bărboi, *Denominaţia personală actuală în comuna Rucăr, judeţul Argeş*, în SCL XXVIII, 1977, p. 397, 401, 402.

[128] V. Frăţilă, *Toponimia Văii Secaşului — Tîrnavei*, în AUT (filol.), X, 1972, p. 167.

[129] Vezi Î. DIV. 177 (a. 1837), 305 (a. 1843). O formaţie similară este *zăvîrnari* < *Zavîrna* (IORGA, S.D. V, p. 160, a. 1768).

(Mehedinți)[130]; *glămnari*<*Glamna* (=Gladna, com. Fîrdea—Timiș), *slătinari*<*Slatina* (Băile Herculane — Caraș-Severin)[131].

O dificultate sporită pentru explicația prin disimilare o prezintă situațiile, mai puțin relevate, în care nazala nu apare în finalul temei și, în consecință, influența sa asupra perechii din sufix este mai puțin probabilă: *stăvnicari/stăvniceni*<*Stavnic* (fostă plasă, Iași)[132]; *voinești* (a. 1792)/*voinășeni* (a. 1808)<*Voineasa* Loviștei[133]; *pôinițari*<*Poienițele* (Chiojdul—Buzău)[134]; Alde *Rosnovarul* (la Bucium, com. Șinca—Brașov)[135], prob. din *Roznov*; Barszani *Veniczar/Veniczan* (la Netotul, azi Gura Văii, com. Recea—Brașov)[136], prob. din *Venetia* apropiată; *Henegar*<*Henig* (Alba)[137]; *Cernicarii* (mahala a or. Tecuci, numită la 1803 *Slobozia Cernicarii*[138], iar de la 1816 la 1865 *satul Cernicarii*[139]), prob. de la numele vechiului sat *Cernica* de pe Tecucel (lîngă *Valea Cernicăi*), ai cărui locuitori au populat, se pare, slobozia din apropiere; Vasile *Părincariul*[140]<*Părincea* (Bacău); *albineșari*<*Albineți* (Nereju—Vrancea)[141]; *plotonescar*<*Plotonești* (D. Cantemir—Vaslui)[142]; *tărniceri*<*Tarnița* (Ostra—Suceava), *onegari*<*Oneaga* (Cristești—Botoșani), *vlănicari/vlăniceri/vlanici*<*Vlădnicuț* (Vînători—Iași), *bocnișeri/bocnițani/bocniceni*<*Bocnița* (Sinești—Iași), *bogdăniceri*<*Bogdănița* (Vaslui), *parpaniceri*<*Parpanița* (Negrești—Vaslui). Cîteva exemple dăduse și Pașca: *cămnicari, feneșari, pecineșcari*<*Camnic, Feneș, Pecenișca*[143].

Există și derivate, sigure sau foarte probabile, de la teme care nu au un *-n-*: *codrari/codreni/codrăreni* „din fosta plasă *Codru*“ (Iași), *prutari/pruteni/prutași* „de lîngă *Prut*“[144]; Joon *Porcistarul/Porcz Jstan/Porcz Ztanul*

---

[130] Iconom P. Partenie, *Documente mehedințene*, în AO VII, 1928, p. 31. Alteori este numit *Poroineanul* (N. Iorga, *Documente mehedințene*, în BCIR X, 1931, p. 122).

[131] NALR—Banat, I, h 3.

[132] Ion Nuță, *Supranume colective din nord-estul Moldovei*, în vol. *Studii de onomastică*, II, Cluj-Napoca, 1981, p. 118—119.

[133] Ion Conea, *Țara Loviștei. Geografie istorică*, București, 1935, p. 42 nota 1 (= numele actual, cf. p. 41 nota 1)/p. 68 nota 7.

[134] Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 217.

[135] *Urbariile Țării Făgărașului* (ed. D. Prodan, Liviu Ursuțiu, Maria Ursuțiu), I, București, 1970, p. 356 (a. 1634).

[136] *Ibidem*, p. 380 (a. 1635)/p. 210 (a. 1632: Manÿ *Vineczanul*), 435 (a. 1637: Man *Veneczanul*), 512 (a. 1634: Ztroye *Venitzanul*) din Netotul; p. 357 (a. 1634: Alde *Veniczanul*) din Perșani.

[137] Traian Pătrășcanu, *Nume de oameni din Valea Mureșului*, în LR XVI, 1967, p. 442.

[138] *Condica liuzilor* de la 1803 (Th. Codrescu, *Uricarul*, VII, Iași, 1886, p. 327).

[139] Corneliu Istrati, *Condica visteriei Moldovei în anul 1816*, în AIIA 1979, supl. 1; Solomon — Stoide, *op. cit.*, I, p. 101; INDICE (1865), p. 83.

[140] IORGA, S.D. XI, p. 119 (a. 1690).

[141] Ancheta toponimică de la Nereju.

[142] NALR-Mold. Buc., I (ms.).

[143] Ștefan Pașca, *Sufixe*, p. 160.

[144] Ambele după Ion Nuță, *loc. cit.* Derivatul *codrăreni* presupune un toponim (neoficializat) **Codrari*, dintr-o perioadă cînd numele de locuitori puteau fi substitute ale unităților administrativ-teritoriale (a se compara cu *Grecenii* și, mai ales, cu *Codrenii*, care alternează cu *Codrul* în nomenclatura ținuturilor din *Condica liuzilor* de la 1803 — ambele peste Prut). Din acest motiv, credem că patrionimele citate de Ion Nuță s-au format între 1772 și 1864, în vremea împărțirii în ocoale a ținuturilor (dacă nu cumva reflectă unități mai vechi), iar reluarea numelor de ocoale în titulatura plășilor, după reforma lui Cuza, a contribuit doar la menținerea vechilor patrionime, fără să le creeze.

din Porumbacul de Sus—Braşov[145], prob.<*Porceşti*; Costea *Posădaru* (Braşov)[146], prob.<*Posada*; +*Cepturari* (Dobroteasa—Olt), prob.<*Cepturii* din apropiere (Bărăşti—Olt)[147]; *Vîrful* şi *Pîrîul Colibălarului* (Gladna Română, com. Fîrdea—Timiş)[148], prob. supran. unei persoane din *Colibele*; *dîrmoxari*<*Dîrmoxa* (Broşteni—Suceava).

d) Unele dovezi aduse pentru disimilarea regresivă sînt susceptibile de o altă interpretare (cel puţin pînă la proba contrarie). De ex. *vlădăreni*< *Vlădeni*, *hîrsărean*<*Hîrseni* şi *mărginărean*<*Mărgineni* pot reflecta o alternanţă *-eni/-ari* în numele localităţii, ca în *Blăjeni/Blăjari* şi, cum s-a văzut, în multe alte cazuri (pentru al treilea există şi apelativul *mărginari* alături de *mărgineni*). Pe de altă parte, putem adăuga o atestare indiscutabilă a fenomenului, *smîrdăreni*<*Smîrdan* (Galaţi), unde ipoteza alternanţei este exclusă; dar raritatea acestor accidente confirmă indirect calitatea diferită a sufixului cu care se compară.

e) Acceptînd ipoteza disimilării, l-am putea explica nu numai pe *-ari*<*-ani*, dar şi pe *-ani*<*-ari*. Locuitorii din *Orbari* se numesc *orbănari*[149] — formă ce sugerează, la prima vedere, o disimilare din **orbărari*. Admiţînd realitatea sufixului *-ari*, nu vedem de ce nu s-ar fi putut creă şi unele forme cu dublu sufix *-ari -ari*, după cum sînt cu dublu sufix *-ani-eni*, *eni-eni*. Deşi rare, astfel de derivate par să fi circulat cu adevărat: de ex., un document din 1630 menţionează *Crîngul Brînzarariului*, în hotar cu Biroslăvenii din Dolj[150]. Este, însă, mult mai firesc să presupunem o alternanţă de sufixe în numele satului, *Orbari/*Orbani*, ca în *Groşari/Groşani* (lîngă Tismana—Gorj) sau în *Scăiuari/Scăiani/Scăieni* (astăzi Boldeşti—Scăieni—Prahova)[151].

2.3.2. După cum problema sufixului *-ari* din toponimie nu poate fi abordată fără discutarea patrionimelor (care reprezintă toponime virtuale), tot aşa acestea din urmă fac necesară o cercetare a ceea ce vom numi *patrionime generice*. Este vorba de formaţii lexicale în care punctul de plecare nu este un toponim, ci un termen entopic selectat indiferent de prezenţa în temă a unei nazale: *delari*, *vălari* (ambele prezente şi în Moldova)[152], *muntari*, *poienari* (înregistrat în toată Moldova ca răspuns la întrebarea „Cum le ziceţi la cei care trăiesc prin poieni?"), *mărginari* (în Moldova nordică), cu

---

[145] *Urbariile*, I, p. 369 (a. 1634), cf. 282 (a. 1632), 587 (a. 1637), 865 (a. 1648).

[146] Vezi *Catalogul documentelor româneşti din Arhivele Statului (Braşov)*, I, Bucureşti, 1955, p. 563 (a. 1798), 20 (a. 1674). Antroponimul este presupus de CDO, p. 351, pentru a explica n. pers. *Posădărescu*.

[147] INDICE (1865), p. 62, 64; explicaţia este dată de I. Iordan, *Toponimia românească*, p. 414.

[148] NALR—Banat, *Date despre localităţi şi informatori*, p. 129 şi 130.

[149] Ştefan Paşca, *Sufixe*, p. 160.

[150] DRH, B, XXIII, p. 52 (крънгъл брънзарарюлов). Dacă ar fi existat un nume de agent **brînzelar*, ne-am fi putut gîndi la o asimilare, ca în numele lui Dinu *Curararu* (= curelarul) din Tg. Jiu (Ştefulescu, *Încercare*, p. 152, a. 1788; o uliţă din Iaşi se numea nu numai *Curelarii*, dar şi *Curărarii*, cf. *Listele caselor şi a dughenelor capitaliei*, Iaşi, 1853, p. 35, 70 şi *passim*). În acest caz, însă, avem a face cu un derivat fie de la n. pers. *Brînzaru*, fie de la numele de sat *Brînzari*, fie de la *brînzărie* (ca şi *cărămidărar* < *cărămidărie*, cf. ALRM SN I, h 351/386)

[151] Pentru prima alternanţă, vezi CAT. Ţ. ROM. II, p. 202 (a. 1614)/p. 391 (a. 1616) — care presupun o bază **Groşi*. Pentru a doua, vezi N. Iorga, *Acte de pe Valea Teleajenului*, în BCIR XV, 1936, p. 63 (a. 1713)/p. 64 (a. 1736)/p. 70.

[152] Ion Nuţă, *op. cit.*, p. 120. Autorul menţionează şi derivatele secundare *vălureni* (Leţcani — Iaşi) şi *vălureşi* (Roma — Botoşani), care presupun un toponim *Vălari*.

varianta *mărgineri*[153] „cei ce stau la marginea satului", *mijlocari* „cei ce stau în mijlocul satului" (Poieni, com. Piatra Șoimului—Neamț), *colibari*, *căsari* „cei din case (cu case proprii)" [154], *stînari* „cei ce stau la stîni" (Frasin—Suceava) *mitocari* „cei ce trăiesc în mitocuri" (Bucovina), *prundari* „cei de lîngă ape" (Bucovina), *broscari* „cei de lîngă broaște (=de lîngă bălți), broșteni" (general în Moldova)[155], *bahnari* „cei de lîngă băhnuri" (Bucovina), *băltari* „cei de lîngă bălți" (Vrancea, Neamț, Suceava, Botoșani, Iași)[156], *iezari* „cei din preajma iazurilor" (Botoșani)[157], *bortari* „cei ce trăiesc prin borțile munților sau ale dealurilor" (general în Moldova)[158], *găvănari* „idem" (Vrancea), *gropari* „idem" (Petricani—Neamț), *bungeagari* „cei din preajmà bungeagurilor" (Dîrmoxa, com. Broșteni—Suceava și Pîrîul Negrii, com. Breaza—Suceava), *țărnari* „cei din țar(i)nă" (Vama—Suceava), *moșinari* „cei ce trăiesc pe moșii proprii" (Bucovina, cf. DLR), *cotari* „cei de la cotul unui rîu" (Sculeni, com. Victoria—Iași)[159], *tîrgari/tîrgani* „cei de la tîrg, tîrgoveți" (Răchiți—Botoșani)[160], *cotunari* „cei ce stau în cotune, cătunași" (Drăgușeni—Suceava și Bălteni—Vaslui), *corturari*, *uliceari*[161]. Astfel de patrionime, dintre care unele toponimizate (*Călivari*, *Luncari*)[162], sînt semnalate și la românii sud-dunăreni.

Toate acestea au o circulație independentă de toponimie — și este o simplă coincidență cînd apar ca patrionime de la *anumite* nume de localități (de pildă *mitocari* „cei din *Mitocul Dragomirnei*" — numit la început pur și simplu *Mitocul*—, sau *poienari*, patrionim frecvent în cazul localităților numite *Poiana*, cu sau fără determinant). În consecință, ele pot deveni toponime fără a dovedi că locuitorii provin din *anumite* regiuni, unde există

---

[153] V. Arvinte, *Din terminologia exploatării forestiere și a plutăritului*, în AUI (șt. soc.), s. III, t. I, 1—2, 1955, p. 114 (Moisei — Vatra Dornei). La Drăgoiești (Suceava) și la Săbăoani (Neamț), *mărginare* (pl. *mărginări*) înseamnă și „ulița de la marginea satului".

[154] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, II, București, 1966, p. 379, a. 1763 (numiți perifrastic „oamenii șădzători cu casă" pe moșia mănăstirii). După DA, funcția lui *-ar* este, în derivatul amintit, aceea de a forma nume de agent !

[155] Pe lîngă anchetele noastre, au mai oferit atestări și Pașca (*Supranume colective intercomunale*, în DR VIII, 1934—1935, p. 207), I. Iordan, (*Toponimia românească*, p. 61—62), Ion Nuță (*op. cit.*, p. 121).

[156] Pentru ultimele două județe, vezi Ion Nuță, *op. cit.*, p. 120.

[157] *Ibidem.*

[158] În Moldova, apelativul *bortă* se aplică tuturor formelor de relief negativ. Semnificativă este porecla *bortari* dată celor din *Hîrtopeni* (Fălticeni), cu explicația : „satul este într-o văgăună". Atestări izolate la I. Iordan, *Notes de toponymie*, p. 30 ; Aurelia Stan, *Porecle și supranume intercomunale din Valea Bistriței (Moldova)*, în CL III, 1958, p. 252 ; Ion Nuță, *op. cit.*, p. 121.

[159] Ion Nuță, *op. cit.*, p. 120. Anchetele indirecte înregistrează frecvent *coteni*.

[160] *Ibidem*, p. 121. Cu sensul de „zaraf", *tîrgar* apare la Coresi, unde a fost considerat, de I. — A. Candrea și Ov. Densusianu, un împrumut din slavonă ; vezi discuția la Laura Vasiliu, *Derivarea cu sufixe și prefixe în* Cartea cu învățătură *a diaconului Coresi din 1581*, în SMFC I, p. 228 (care crede că este un derivat românesc). La Căpotești (Hurulești — Bacău), ancheta indirectă relevă și derivatul *tîrgoveni*.

[161] St. Nicolaescu, *Documentele istorice relative la comuna Cacaleți sau Castra Nova din jud. Romanați*, în AO VIII, 1929, p. 314. Credem că și *Surlarii* nu trebuie comparat cu numele instrumentului muzical, cum face I. Iordan (*Toponimia românească*, p. 230), ci cu *surlă* „colibă (ciobănească) de formă conică" (Olt. și Munt.) ; toponimul ar însemna „colibași".

[162] Th. Capidan, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, în DR VI, 1929—1930, p. 91 ; Gustav Weigand, *Die Wiedergrabe der slavischen Laute in den Ortsnamen des Pelopones*, în BA IV, 1928, p. 39 (după Weigand, care confundă în mod obișnuit etimologia derivatelor toponimice cu a bazelor acestora, toponimul ar fi slav).

Scanned with OKEN Scanner

numele topice de bază (eroare obişnuită în lucrări de toponimie). Cînd entopicele sînt în funcţie toponimică absolută, derivatele trebuie considerate derivate lexicale de la apelative, iar nu de la toponime. De ex. *Băhnarii*, numele unui sat inclus în or. Vaslui, situat într-un loc mlăştinos, este o conversiune a apelativului derivat de la *bahnă*, iar nu de la *Bahna* — cum se numeşte acel loc. În manieră analogă, numele de familii de această factură trebuie explicate plecînd de la patrionime generice; de pildă *Luncar(i)*, n. fam. din Rucăr—Argeş, nu trebuie raportat la numele de loc *Lunca*[163], ci la apelativul *luncar(i)*<*luncă*, în funcţie antroponimică absolută.

Dicţionarele înregistrează foarte puţin din abundenţa sensurilor patrionimice generale — fapt care a facilitat explicaţiile eronate date toponimelor corespunzătoare: de ce să vedem în *Urzicari* sau în *Crîngari* un sens botanic[164], iar nu pe acela de „oameni de lîngă o urzicărie" (Suceava, Neamţ, cf. şi *Pîrîul Urzicarilor* la Vama—Suceava, adică al celor de lîngă locul zis „La Urzicărie"), respectiv de „oameni care trăiesc pe lîngă crînguri" (Bucovina), la fel ca *pădurari* „cei care trăiesc prin păduri, pădureni" [165], *tufari* „cei cu satul în preajma tufelor (=păduri tinere)" [166], *stufari* şi *stuhari* „cei de lîngă o stufărie" [167], *ciotari* „cei cu satul lîngă cioate (=păduri tăiate)" [168], *prunari* „cei dintr-o regiune cu mulţi pruni" [169] (*perjeri* în Moldova dinspre munte), sau ca arom. toponimizat *Cupăciari* „cei dintr-o regiune cu cupaciu (=stejar)" [170] ? Coincidenţe de acest fel există şi la nivelul patrionimelor specifice: *vişinar* „specie de vişin" şi „locuitor din *Valea Vişinului*" (Rădăşeni—Suceava)[171], *molidar* „specie de molid" şi „locuitor din *Molid*" (Stulpicani—Suceava).

În unele apelative folosite ca porecle colective funcţia derivării este mai puţin netă: *gropari* „cei din Gănesti" (Tg. Frumos), *găuzari* „cei din Igeşti" (Blăgeşti—Vaslui), *cotlonari* „cei din Corbul Vechi" (Măxineni—Brăila). Sensul lor primar trebuie să fi fost acelaşi cu al *bortarilor*, dar e asociat cu sensuri care vizează deprecierea; de aceea poreclele nu pot servi ca atestări unice ale sensurilor de bază, dar oferă indicii (pentru primul, verificate) asupra posibilităţii lor.

Reflectînd asupra exemplelor date, vom conveni că ipoteza disimilării este lipsită de temei aplicată domeniului românesc: prezenţa lui *-ar* este

---

[163] Exemplul este luat de la Constanţa Bărboi, *loc. cit.* Probabil că şi numele satului de lîngă Hurezi, *Lăncari* (CAT. Ţ. ROM. II, p. 579, a. 1620), ar trebui transcris *Luncari*; într-un document din acelaşi an, *Luncavăţul* e scris *Lăncavil* (*ibid.*, p. 571).

[164] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 416; Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-române*, Bucureşti, 1946, p. 149 (a. 1507).

[165] Cu atestări din jud. Botoşani, Neamţ, Suceava şi Iaşi (după anchetele noastre şi atestările lui Paşca, *Supranume*, p. 201 şi Nuţă, *op. cit.*).

[166] Paşca, *Supranume*, p. 201 (Viştea de Sus) şi Nuţă, *op. cit.*, p. 120 (jud. Iaşi).

[167] Ion Nuţă, *loc. cit.* (Movileni — Iaşi).

[168] *Ibidem*, p. 121 (Curteşti — Botoşani).

[169] NALR—Banat, *Introducere*, p. 45 (Luncaviţa). La aromâni exista satul *Purnari* (Anastase N. Hâciu, *Aromânii*, Focşani, 1937, p. 93) < *purnu* „prun".

[170] Gustav Weigand, *Die Aromunen*, Leipzig, 1895, p. 131 nota; Pericle Papahagi, *Din toponimia aromână*, în „Dunărea", II, 1925, p. 65.

[171] Eugenia Simian, *Unele observaţii asupra numelor de persoană şi de locuitori*, în LL XVII, 1968, p. 212 (alternează cu *vişinen*).

departe de a fi accidentală, ilustrînd funcția bazică a lat. *-ārius*, din care s-au dezvoltat toate celelalte[172].

2.3.3. În condițiile unor baze motivate semantic ale numelor de locuri, funcția patrionimică a suf. *-ari* este susceptibilă de a fi neutralizată, derivatele coincizînd cu nume de ocupații ale locuitorilor. O astfel de coincidență ne întîmpină în cuplurile *Prisaca* (Valea Sării—Vrancea) — *prisăcari*, sau în *Bușteni* (Prahova) — *bușteni*, unde al doilea termen îi desemnează nu numai pe cei care locuiesc în localitățile respective, dar și pe cei care se îndeletnicesc cu albinăritul sau cu tăierea bușteni[173] (ocupații colective la începuturile acestor așezări). Schema procesului de neutralizare este următoarea :

Prisaca → *prisăcari* ← *prisacă*, *prisăcar*

Bușteni → *bușteni* ← *bușteni*, *bușteni*

Același paralelism îl întîlnim între toponimele *Ocna*, *Slon* (Cerașu—Prahova), *Dîrste* (Brașov), *Schila* (azi Schela—Gorj) și patrionimele *ocnari*, *slonari*, *dîrstari* și *schileri*[174]. Este probabil că numele de ocupație al grupului social a fost acela care a impus derivatul, iar nu cel al locului, care i-a servit doar ca pretext. O dovadă este existența numelor de agent colective în funcție patrionimică : locuitorii din *Pietrăria* (Bîrnova—Iași) se numesc *pietrari*, iar nu *pietrăreni*. Din acest motiv, nu putem vorbi de o funcție patrionimică a suf. *-ari* în cazurile menționate (cum am văzut că au făcut unii lingviști).

În alte cazuri, nu numai că sîntem în prezența unor pseudopatrionime, dar și a unor false nume de agent colective: cîți locuitori din *Dîmbul Morii* erau *morari*, cîți din *Baia de Aramă* — *arămari*[175], cîți din *Pogoanele* (Buzău) — *pogonari*[176], cîți din *Valea Poștei* (Satul Mare—Teleorman) — *poștari*[177], cîți din *Herăstrău* (Vrancea) — *herăstrăoari*[178], cîți din *Magazia* (Crăcăoani—Neamț) — *magazioneri*, cîți din *Fîntîna Mare* (Vadul Moldovei—Suceava) — *fîntînari*, pentru a motiva crearea acestor nume de locuitori ? Și, mai ales, ce legătură reală poate fi între *Fîntînelele* (Suceava) și *fîntînari*, între *Strunga* (Iași) și *strungari*, între *Zece Prăjini* (Dagîța—Iași) și *prăjinari*, între *Colacul* (Vrancea) și *colocari*[179], între *Spulber* (Vrancea) și *spulberari*[180], cînd numele

---

[172] Angel Montenegro Duque, *Toponimia latina*, în *Enciclopedia lingüística hispánica*, I, Madrid, 1960, p. 506—507. Cf. lat. *riparius* „mălurean", *litorarius* „țărmurean", *lutarius* „care trăiește în noroi" etc.

[173] Cf. D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, 1967, p. 26 (în nordul regiunii). Această posibilitate a întrevăzut-o I. Iordan (*Toponimia românească*, p. 414), care îl compară cu *buturugar*. Despre *bușteni* (în Vrancea), vezi N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, București, 1927, p. 26.

[174] Primul este citat de S. Pușcariu ; al doilea de I. Iordan (*Toponimice*, p. 160) ; al treilea de Șt. Pașca (*Sufixe*, p. 161) ; ultimul la I. Popescu — Cilieni și Ion Donat, *Documente oltenești felurite*, în AO XVI, 1937, p. 334—335 (a. 1792). La 1845 : *schelerii* din *Schela* (Î. DIV., p. 345).

[175] Eugenia Simian, *op. cit.*, p. 210.

[176] Iorgu Iordan, *Toponimice*, p. 160.

[177] Ștefan Pașca, *Sufixe*, p. 160.

[178] Constantinescu — Stahl, *op. cit.*, p. 181 (a. 1840) — alternînd cu *herăstrăoanii*, în același doc. Pentru numele de agent, vezi N. Iorga, *Istoria industriilor*, p. 27 (*herăstrăieri*).

[179] Constantinescu — Stahl, *op. cit.*, p. 167 (a. 1831)—alternînd cu *colocani*, tot aici.

[180] Ancheta colectivă la Nereju ; alternează cu *spulbereni*.

de loc a fost dat, în primul caz, datorită izvoarelor naturale numeroase (numite *fîntînele*), în al doilea pentru a desemna o formă de relief particulară, în al treilea ca urmare a împroprietăririi, în al patrulea pentru a denumi o cotitură a Putnei[181], iar ultimul fiind un antroponim (încă frecvent) în funcție toponimică absolută ?

Este limpede că numele de locuitori nu rezultă numai dintr-un proces de derivare „neutru", mai mult sau mai puțin mecanic, ci sînt și terenul de exercitare a unor presiuni de ordin psihologic, tinzînd spre confecționarea de calificative *sugerate* de numele de loc, dar nejustificate sub raportul obiectivității. Locuitorii din *Plăcinta* (azi Slobozia Conachi—Galați) sînt numiți *plăcintari*, dar numele satului trebuie raportat, după tradiție, la un n. fam. *Plăcintă*[182]. La 1835 satul *Chiscani* (Brăila), al cărui nume presupune un toponim *Chiscul* („Piscul") cu suf. patrionimic *-ani*, era numit *Chișcari*[183], prin apropiere de *chișcari* „țipari". Cînd tema o permite, calificativul poate atinge un înalt grad de duritate, ca în *țolicari* „cei din mahalaua *Țolica*" a satului Cîrlomănești (Certești—Galați), unde baza antroponimică este asimilată cu apelativul *țolică* „haină veche, buleandră" (derivatul ar fi sinonim cu *borfași*), în *băligari* „cei din *Baliga*" (azi Viișoara—Vaslui)[184], sau în *suligari* „cei din *Moldova—Sulița*" (Suceava, din ucr. *silice* „sătuc").

3. [*Reflexe toponimice ale funcțiilor onomastice*] — Majoritatea exemplelor oferite de către V. Bogrea și I. Iordan ca probe decisive ale existenței sufixului (*Nicuțari*, *Ercari* etc.), deși rezistă din punct de vedere formal, nu pot dovedi identitatea sa funcțională cu seria patrionimelor în *-eni*. Ele reflectă o funcție rămasă pînă acum obscură, pe care o vom numi *personală*, ilustrată de toponime în care suf. *-ari* se atașează direct la baza antroponimică și, în consecință, nu reprezintă un plural pur și simplu, ci un *plurale tantum*.

3.1. Baza toponimelor personale o constituie colectivele familiale în *-ari*: *Dudarii*<n. fam. *Dudu*, *Negrarii*<n. fam. *Negrea*, *Axentarii* sau *Axîntarii*<n. fam. *Axente* sau *Axînte* (Nereju—Vrancea)[185]; neamul *Leicarilor*<n. fam. *Leica* (Găuri—Vrancea)[186]; *Băznarii*<n. fam. *Bîznă* (Tulnici—Vrancea)[187]; *Ghimparii* („partea Ghimparilor")<n. fam. *Ghimpu* (Bîrsești—Vrancea)[188]; *Ci(u)tarii*, *Poparii*[189]<n. fam. *Ciută*, *Popa* (Nereju—

[181] Simion Hârnea, *Locuri și legende vrîncene*, București, 1979, p. 41.

[182] Documentele menționează familia *Plăcintă* cu proprietăți în satele învecinate, Lieși și Salcia, la finele veacului al XVIII-lea (Iulian Marinescu, *Documente basarabene, fălciene, putnene etc.*, în BCIR VII, 1928, p. 58—62).

[183] I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 597.

[184] *Bălegari* este și numele unei părți a satului Smulți (Galați).

[185] H. H. Stahl, *Nerej, un village d'un région archaïque*, I, București, 1939, p. 133—138.

[186] Ion D. Neagu , *Vrancea*, în „Tudor Pamfile", I, 1923, nr. 9, p. 134.

[187] Vezi Hârnea, *op. cit.*, p. 149 (Toader *Bîznă* din Tulnici, pe la 1751—1752); Sava, *op. cit.*, I, p. 124—125 (același, la 1789 și 1791), II, p. 103 (Ioan *Bîznă* din Tulnici, a. 1828).

[188] Sava, *op. cit.*, I, p. 159 (a. 1808), cf. Ion *Ghimpu (ib.)*, *Dealul Ghimpului* (a. 1772, p. 103), Neculai *Ghimpu* (a. 1808, p. 155); REC. POP. I (1774), p. 297 (Ștefan și Toader *Ghimpul* din Ploscuțeni), 316 (Toader *Ghimpul* din Codrul Sîrbilor).

[189] N. Iorga, *Brodnicii și românii. O problemă din vechea istorie a românilor, cu un adaus despre Vrancea*, în AAR (Ist) s. III, t. VIII, 1927—1928, p. 154 (cca 1750); H. H. Stahl, *Spițe de neam țărănești*, în SR I, 1936, nr. 10, p. 6 (care rectifică lectura lui Iorga).

Vrancea)[190]; *Sîmarii*<n. fam. *Sîma*, *Dochiuarii*<n. fam. *Dochiu* (Prahuda—Vrancea)[191]; *Huşcarii*<n. fam. *Huşcă* (Topeşti, com. Bîrseşti—Vrancea); *Nedelarii*<n. fam. *Nedelea* (Dorna Candrenilor—Suceava); *Cristinarii*<n. fam. *Cîrstea* (Sadova—Suceava); *Ciobîcarii*, *Buligarii*<n. fam. *Ciobîcă*, *Buliga* (Arburea—Suceava); *Hrencarii*<n. fam. *Hreniuc* (Milişăuţi, com. Bădeuţi—Suceava); *Nigarii*<n. fam. *Niga* (Deia, com. Frumosul—Suceava); *Axîntarii*, *Crăcănarii*, *Pircarii*, *Miftodarii*<n. fam. *Axînte*, *Crăcană*, *Pircu*, *Miftode* (Vama—Suceava); *Onegarii*<n. fam. *Oniga* (Capul Codrului, com. Păltinoasa—Suceava).

Formaţiile în *-ari* alternează uneori cu alte derivate personale, în numele aceleiaşi familii: *Dărularii* (la indice: *Dănilarii*)/„neamul *Dănileştilor*“<n. fam. *Dănilă* (Spineşti—Vrancea)[192]; *Ţîrdarii*/*Ţîrdeştii*<n. fam. *Ţîrde* sau *Ţirde* (Valea Neagră, com. Nistoreşti—Vrancea)[193]; *Ghebarii*/*Ghebeştii*/*Ghebanii*<n. fam. *Gheba* (Năruja—Vrancea)[194]; *Scripcarii*/*Scripcanii*<n. fam. *Scripcă* (Deia, com. Frumosul—Suceava).

Cînd numele de familie include deja un sufix personal (sau un element omofon), alternanţa se poate face cu pluralul direct al acestora[195]: *Şuhănarii*/*Şuhănenii*/*Şuhanii*<n. fam. *Şuhane*, *Calinescarii*/*Calineştii*<n. fam. *Calinescu* (Vama—Suceava). Cînd tema antroponimică este motivată, alternanţa se poate face cu pluralul direct al numelui de familie[196]: *Baltagarii*/*Baltagii*<n. fam. *Baltag* (Vama—Suceava).

În sfîrşit, se observă folosirea alternativă a sistemului sufixal şi celui analitic: *Dudari*/*alde Dudu*, *Bezari*/*alde Beza*, *Chiricari*/*alde Chirică*, *Sîrbari*/*alde Sîrbu*, *Bursari*/*alde Burs*, *Crăciunari*/*alde Crăciun*, *Negari*/*alde Neagu*, *Mereuţari*/*alde Mereuţă*, *Buşîlari*/*alde Buşîlă*, *Chichiurari*/*alde Chichiúr*, *Păişari*/*alde Păiuş*, *Sturzari*/*alde Sturza*, *Vintilari*/*alde Vintilă* (toate la Nereju—Vrancea)[197].

Pluralul se obţine şi prin schimb de sufixe: *Bozgonarii*<n. fam. *Bozgonete* (Paltin—Vrancea), *Angheloşarii*<n. fam. *Angheloşanu* (Prahuda—Vrancea)[198]. El se poate presupune, uneori, prin conjecturi; aşa, de ex., un doc. din 1802 menţionează „muntele *fişcăresc*“ din ocolul Cîmpulungului Moldovenesc, al fam. *Fîşcu*[199] — de unde se poate deduce că membrii familiei se numeau *Fîşcari*. Conjectura se verifică cu numele mai vechi al *Pîrîului lui Iască*, de la Fundul Moldovei, anume *Pîrîul Fîşcarilor*.

---

[190] Vezi REC. POP. I (1774), p. 302 (*Popa* din Năruja), 303 (Apostol şi Toader *Ciută* din Spineşti), 309 (Ştefan *Ciută* din Căliman); Henri H. Stahl, *Contribuţii*, II, p. 168 (Panaite *Ciută*, a. 1818).

[191] Comunicat de prof. Gabriela Macovei.

[192] Sava, *op. cit.*, II, p. 10 (cca 1700), 131 (a. 1834: Ştefan *Dănilă*)/I, p. 86 (a. 1765).

[193] Sava, *op. cit.*, I, p. 144 (a. 1757; tot aici: Nistor *Ţirde*, Ursachi *Ţirde*)/p. 145 (a. 1757).

[194] Henri H. Stahl, *Contribuţii*, II, p. 166—168 (după documente); cf. REC. POP. I (1774), p. 288, 302 şi 331.

[195] Vezi Dragoş Moldovanu, *Legile formative*, p. 35—36.

[196] *Ibidem*, p. 30.

[197] Ancheta colectivă la Nereju.

[198] Comunicate de prof. Gabriela Macovei. Schimbul de sufixe se remarcă şi la patronime, de ex. *păltinari* < *Păltinoasa* (Suceava).

[199] Stefanelli, *op. cit.*, p. 308.

Scanned with OKEN Scanner

Ca și funcția patrionimică, cea personală se poate neutraliza cînd n. fam. este motivat semnatic. Am citat deja pe *Băltăgari*, la care vom adăuga *Coleșari* și *Berari* (relevate de Giuglea), *Ursari*<n. fam. *Ursea* (în Țara Oltului), *Bulcarii* (Verdeșeni—Chigheci), prob.<n. fam. *Bulcă*[200], *Măciucarii*<n. fam. *Măciucă* (Paltin—Vrancea)[201], *Găinari*<n. fam. *Găină* (Neagra, com. Tașca—Neamț), *Slăninarii*<n. fam. *Slănină* (Sălăgeni, com. Dumbrăveni—Suceava) — care au aparența unor nume de agent.

3.2. S-ar părea că toponimele personale în *-ari* nu sînt decît extensii funcționale ale numelor de familie colective. Numele cătunului *Bezari*, ca și al *Rîpii Bezarilor*[202], de ex., s-ar explica în egală măsură prin n. fam. *Bezari*. Practic, explicația este valabilă numai pentru al doilea toponim, care reflectă un raport de proprietate al fam. *Bezarilor* (din care fiecare individ se numește *Beza*) asupra terenului, în timp ce numele cătunului nu presupune în mod necesar nici o componență socială exclusiv din familii de *Bezari* și nici o proprietate exclusivă a acestora asupra pămîntului. Locuitorii cătunului se numesc *bezari*, fiecare este un *bezar*, iar nu un *Beza*.

Distincția este importantă prin consecințele de ordin etimologic pe care le implică. Numele de sate s-au format după același tipar ca și numele de familie colective, dar nu descind din acestea din urmă. Referindu-se la situația din Vrancea, Henri H. Stahl observa că „satul întreg este socotit ca o singură mare familie, organizată foarte amănunțit, ca și cînd toată averea ar fi fost cîndva a unui singur strămoș [în cazul citat. „moșul" *Beza*] din care pînă astăzi curg urmașii. Acești urmași n-au ieșit din devălmășie" [203]. Pentru a arăta vechimea unei familii, un informator o numea „spiță de oameni din rădăcina Nerejului" (ancheta indirectă). Este adevărat că, în multe sate, există sau au existat familii al căror nume conțin același antroponim ca și numele satului : în *Crăciunarii* din Vrancea, Stahl constata prezența a 7 familii *Crăciun*, în *Bezari* a 3 familii *Beza*, în *Chiricari* a 11 familii *Chirică* ; dar sociologul nu vedea aici un raport cauzal : „paralelismul dintre fenomenul de rudenie și cel de domiciliere era existent, deși foarte vag" [204]. Într-adevăr, nenumărate sate și-au format numele de la acela al boierilor care le stăpîneau și și-au schimbat numele prin trecerea lor de la o stăpînire la alta ; toponimul nu relua un nume de familie colectiv, ci se crea de la sg. printr-un procedeu analog[205]. Dovada peremptorie este aceea că sistemul numelor de familie boierești este ulterior sistemului toponimic personal și s-a constituit, în mare măsură, plecînd de la acesta din urmă (*Brîncoveanu*, *Bălcescu* de la numele de sate *Brîncoveni*, *Bălcești* ș.a.).

---

[200] Primul, după Șt. Pașca, *Nume de persoane*, p. 343 ; al doilea, după Iulian Marinescu, *Documente basarabene*, p. 45, a. 1777 (cf. *bulc* „pîine").

[201] Comunicat de prof. Gabriela Macovei.

[202] Iorga, *Brodnicii*, p. 158 (a. 1799, la Tojanu — Vrancea). V. Bogrea credea că înțelesul toponimelor *Bezari* și *Bezești* este acela de „pînzari", pentru că și n. pers. *Beza* trebuie raportat la tc. *bez* „pînză" (*Contribuție la studiul elementelor orientale în limba română*, în DR I, 1920—1921, p. 286). Prin aceasta el sacrifica metodei, astăzi perimată, de interpretare a toponimelor plecînd exclusiv de la sensul radicalelor acestora, indiferent de funcția elementelor derivative. Tot astfel, G. Kuun îl includea pe *Bezești* în seria descendenților din *Bisseni* — idee combătută de Ovid Densusianu (*Istoria limbii române*, I, București, 1961, p. 246).

[203] H. H. Stahl, *Spițe de neam țărănești*, p. 7.

[204] Idem, *Contribuții*, II, p. 157.

[205] Idem, *Contribuții*, III, p. 50—54.

Vom separa, deci, în cele ce urmează, toponimele care desemnează obiecte fizicogeografice de cele care desemnează obiecte sociogeografice.

3.2.1. Numele de obiecte fizicogeografice se constituie, de obicei, din sintagme heterofuncționale, formate dintr-un termen entopic și un *pluralе tantum* familial în genitiv, de tipul *Dealul Axîntarilor* (Vama—Suceava). Exprimînd raportul de proprietate a unei familii asupra terenului, aceste nume alternează uneori cu sintagme în care numele de familie este la singular: *Poiana Axintarilor/Poiana lui Axînte* (ib.). Primul tip de sintagme consideră raportul în perspectivă istorică (a seriei de proprietari cu același nume), al doilea în perspectivă sincronică (a proprietarului la un moment dat; de aceea numele de familie este substituit uneori prin acela de botez și mai ales prin poreclă).

Cînd raportul de proprietate nu se referă la întreg terenul, ci la o parte a lui, atunci el servește numai ca indice de referință pentru denominație și se exprimă, în mod obișnuit, prin perifraze: *Pîrîul la Calinescari* (Vama—Suceava), unde își are proprietățile și familia *Calinescu*. Caracterul particular al raportului de proprietate nu se reflectă cu consecvență în structurile sintactice menționate, care se pot interfera: *Pîrîul Axîntarilor/Pîrîul la Axînte* (Vama—Suceava).

Printr-un proces de extensie tipologică, apar denumiri în care genitivul nu indică neapărat posesia, ci și raporturi de altă natură: un toponim ca *Drumul Funuțarilor* (Spulber—Vrancea)[206] nu dovedește neapărat că drumul este pe pămîntul familiei Funuță, pentru că poate fi doar „croit" de membrii acestei familii, sau poate fi folosit de ei în mai mare măsură decît de alții.

Ca o ultimă observație asupra formei toponimelor, menționăm tendința de nominativizare a sintagmelor heterofuncționale (*Dealul Axintari*), care se constată la nivelul „stilului oficial", prezent în rapoarte, dări de seamă, situații, hărți silvice etc. și în vorbirea notabilităților (care de multe ori nu sînt localnici).

Vom cita, în continuare, toponime care se încadrează în această secțiune: *Poiana Cracanarilor/Poiana lui Cracană, Pîrîul la Miftodari*<n. fam. *Miftode, Poiana Bugarilor*<n. fam. *Buga, Pîrîul la Cohări*<n. fam. germ. *Koch, Poiana Pircarilor* și *Pîrîul Pircarilor*<n. fam. *Pircu* (toate la Vama—Suceava); *Pîrîul Cocuțarilor/Pîrîul Cocești lor*<n. fam. *Coca*, diminutivat *Cocuț* (Sadova—Suceava); *Pîrîul Cristinarilor* și *Dealul Cristinarilor*<n. fam. *Cîrstea*, cu interfixul *-n-* (ib.); *Pîrîul Zancarilor/Pîrîul Zancului* (Cîmpulungul Moldovenesc); *Poiana Nigarilor/Poiana Niga* și *Poiana Teoțărilor/Poiana Teoțenilor*<n. fam. *Teoață* (Deia, com. Frumosul—Suceava); *Pîrîul Joșcarilor*<n. fam. *Joșca* „Žiska" (Stulpicani—Suceava); *Poiana Bezarilor, Pîrîul Bezarilor/Pîrîul la Bezari, Piatra Bezarilor/Piatra Bezî, Pîrîul Chiricarilor*<n. fam. *Chirică, Pîrîul Sturzarilor*<n. fam. *Sturza, Groapa Bursarilor*<n. fam. *Burs, Pîrîul Dudarilor*<n. fam. *Dudu* (Nereju—Vrancea)[207]; *Pîrîul Gheorghițarilor*<n. fam. *Gheorghiță, Poiana Rusarilor*<n. fam. *Rusu* (Paltin—Vrancea), *Pîrîul Gogorițarilor/Pîrîul lui Guguriță, Casa Boroșarilor*<

[206] Comunicat de prof. Gabriela Macovei.
[207] După ancheta colectivă la Nereju.

<n. fam. *Boroș* (Prahuda—Vrancea), *Groapa Tulăcherilor/Groapa Tulăcheștilor* <n. fam. *Tulache*, *Dealul Jurjarilor/În Deal la Jurjari* <n. fam. *Jurja*, *Pîrîul la Tumari* <n. fam. *Toma*, *Groapa*, *Dealul* și *Pîrîul Moclarilor* <n. fam. *Moclea*, *Pîrîul Lungarilor* <n. fam. *Lungu* (Spulber—Vrancea)[208]; *Pădurea Bușilarilor* <n. fam. *Bușilă*[209], *Pădurea Vătrarilor* (aproape de satul *Vetrești*) <n. fam. *Vatră*[210] (Podul Șchiopului, com. Nistorești—Vrancea); *Dealul Borzarilor* (Drăguș, com. Vișlea—Brașov)[211] <n. fam. *Borza*.

3.2.2. Numele de obiecte sociogeografice, formate de la un sg. antroponimic cu suf. *-ari plurale tantum*, desemnează așezări omenești mai mult sau mai puțin importante (sate și părți de sat): *Rabușcari* (Scărișoara—Alba) < n. fam. *Rabușca*[212]; *Huzunari* <n. fam. *Huzuna*, *Mustățari* <n. fam. *Mustață*, *Zisari* <n. fam. *Zisu*, *Leibari* <n. fam. *Leiba* (toate în bazinul Milcovului)[213]; *Butorcari* (Gîrliște, com. Goruia—Caraș-Severin), *Cotul Cotăricerilor*, *La Belicheri* (Giroc, Timișoara) <n. fam. și supran. nespecificate[213 bis]; *Moclari*[214] < n. fam. *Moclea* (Nereju—Vrancea); *Păvălari* <n. fam. *Pavăl*[215], *Fînăcari* < n. fam. *Fînacă*, *Răduțari* <n. fam. *Răduță*, (*La*) *Băncilari* <n. fam. *Băncilă*, (*La*) *Megieșari* <n. fam. *Megieșu* (Paltin—Vrancea), *Dănțășari* <n. fam. *Dănțăș*, *Rusari/Rusăști/Ruși* <n. fam. *Rusu* (Spulber—Vrancea), *Lăbunțari* <n. fam. *Lăbunță*, *Chipăilari* <n. fam. *Chipăilă* (Prahuda—Vrancea)[216]; *Rebegari* <n. fam. *Răbega* (Năruja—Vrancea)[217]; *Bălceri*, *Buftari* <n. fam. *Bălcea*, *Buftea* (Nistorești—Vrancea)[218]; *Apostari* <n. fam. *Apostu*, *Lungar* <n. fam. *Lungu*, *Mînzălari* <n. fam. *Mînzul*, *Busuiocari* <n. fam. *Busuioacă*, *Răghinari* <n. fam. *Răghină* (Mînzălești—Buzău)[219]; *Nemțari* (înglo-

[208] Comunicate toate de prof. Gabriela Macovei.

[209] Pentru n. fam. *Bușilă*, vezi REC. POP. I (1774), p. 324 și 325 (Gheorghe și Stanciul *Bușilă* din Odobești).

[210] Cf. Dumitru *Vatre* din Herăstrău la 1855 (Iorga, *Brodnicii*, p. 167).

[211] Marin Popescu-Spineni, *Geografia economică a satului Drăguș*, în SR IV, 1939, p. 190 (fără explicație). *Borza* apare într-o conscripție a satului de la 1744 (Ștefan Meteș, *Drăguș, un sat din Țara Oltului. I. Trecutul Țării Oltului. II. Trecutul satului Drăguș*, București, 1945, p. 182).

[212] M. Homorodean și N. Mocanu, *Din onomastica comunei Scărișoara (jud. Alba)*, în SUBB (Philol.), XIV, 1969, nr. 2, p. 140.

[213] Comunicate de prof. Gh. Moldoveanu. Dintre acestea, n. fam. *Huzuna* apare în REC. POP. I (1774), p. 278 (Ion *Huzuna* din Mărășești).

[213 bis] NALR — Banat, *Introducere*, p. 42, 82—83.

[214] *Statistica din România*, București, 1876, p. 121.

[215] Comunicat de prof. Gabriela Macovei. Explicația presupusă de către Iorgu Iordan (*Toponimia românească*, p. 172) este justă.

[216] Comunicate de prof. Gabriela Macovei. Familia *Răduțarii* din Paltin este pomenită într-un document din 1820 (Sava, *op. cit.*, II, p. 89); la 1824 se amintesc Stan, Ion și Constantin *Răduță* (id. *ib.*, p. 94); la 1814, Petre *Răduțe* (id. *ib.*, I, p. 178).

[217] Cf. Aurel V. Sava, *Documente putnene*, II, p. 60 (cca 1808): Ghinea *Rabega* din Nistorești; idem, *Vornicul de Vrancea. O cercetare administrativă de acum o sută de ani*, în AAR (Ist), s. III, t. XV, 1934, p. 160 (a. 1827): Sandu *Răbega* din Nistorești; REC. POP. I (1774), p. 302: Sandu și Ion *Răbega* din Năruja.

[218] Nume atestate de N. Al. Rădulescu, *Vrancea. Geografie fizică și umană*, București, 1937, p. 141 și harta.

[219] Informațiile privind com. Mînzălești ne-au fost transmise de prof. Dumitru Cristea. Astăzi mai există doi descendenți ai „moșului" *Răghină*, Dumitru *Răghină*, plecat în com. Vintilă Vodă, și Elena Dedu, fostă *Răghină* (în satul Beșlii). La 1542: *Răgănești* (DIR, B, XVI—II, p. 309).

bat în Dragosloveni, com. Dumbrăveni—Vrancea)<n. pers. *Neamţu*[220]; *Ghinduşari/Ghinduşeni* (Galaţi), de la numele lui Ionaşco *Ghenghea*, căruia i-a fost întărit de domn la 1633[221]; *Borinari* (Pleniţa—Dolj)<n. fam. *Borină*[222]; *Necşotari*<n. fam. *Neacşu*, *Bîzdîgari*<n. fam. *Bîzdîgă* (Jitia—Vrancea); *Şoîrcari*<n. fam. *Şoîrcă* (Gura Caliţei—Vrancea); *Lungari*<n. fam. *Lungu*, *Dobrotari*<n. *Dobrotă*, *Moisari*<n. fam. *Moise*, *Albari*<n. fam. *Albu* (Bisoca—Buzău); *Pletari*<n. fam. *Pletea* (Chilii—Buzău); *Burhălari*<n. fam. *Burhală*, *Brătilari*<n. fam. *Brătilă*, *Cachiţari*<n. fam. *Cachiţ*, *Creţari*<n. fam. *Creţu*, *Coşconari*<n. fam. *Coşconea*, *Dobrotari*<n. fam. *Dobrotă*, *Dăscălari*<n. fam. *Dascălu*, *Gogănari*<n. fam. *Gogani*, *Giobari*<n. fam. *Gioabă*, *Lefterari*<n. fam. *Lefter*, *Popari*<n. fam. *Popa*, *Perţari*<n. fam. *Perţea*, *Şolari*<n. fam. *Şolea*, *Teşcănari*<n. fam. *Teşcan*, *Ţibocari*<n. fam. *Ţiboacă*, *Bănicari*<n. fam. *Bănică*, *Văduvari*<n. fam. *Văduva* (Lopătari—Buzău); *Oneţari*<n. fam. *Oneaţă*, *Lupari*<n. fam. *Lupu*, *Frăţilari*<n. fam. *Frăţilă*, *Dănilari*<n. fam. *Dănilă*, *Călinari*<n. fam. *Călin*, *Bonciari*<n. fam. *Bonciu* (Şoimari—Prahova); *Vlădari*<n. fam. *Vlad*, *Mănari*<n. fam. *Manea* (Surani—Prahova); *Măntari*<n. fam. *Manta*, *Pipoşari*<n. fam. *Pipoş* (Slon, com. Cerașu—Prahova). Cîteva dintre acestea au fost deja invocate în controversele lingviştilor, dar au lipsit „probele documentare" pentru explicarea lor.

Considerînd accidentală funcţia personală a lui *-ari*, I. Iordan a optat pentru alte soluţii etimologice ori de cîte ori baza motivată a toponimelor din această categorie îi permitea avansarea unei ipoteze mai plauzibile. *Bîlcari* (Nistoreşti—Vrancea) este raportat la oronimul *Bîlca*, iar nu la antroponimul *Bîlcă*, aşa cum trebuie în realitate[223]. *Ghebari* (Paltin—Vrancea) este considerat un toponim „psihologic" (deşi nu este atestat cuvîntul care să caracterizeze defectul avut în vedere), eventual un nume de agent (de la *ghebe* „manta ţărănească")[224]; de fapt, este un derivat de la n. fam. *Gheba*, cum rezultă dintr-un act de judecată de la 1800, prin care *Ghebarii* sau *Ghebeştii* îşi dispută cu cei din Năruja „moşia *Ghebei*" sau „moşia *Ghebeştilor*", stăpînită din 1795 de către Ene şi Toader *Gheba* „milcovenii" (actul este semnat atît de cei doi, cît şi de Sava *Gheba*, Crăstian *Gheba*, Vasăle *Gheba*)[225].

Cu un anumit indice de probabilitate, s-ar mai putea include printre toponimele de acest fel şi *Mohîrţari* (înglobat în Tulburea, com. Chiojdeni—

---

[220] Cf. Sava, *Documente putnene*, I, p. 30 (a. 1686): Gavril şi Nastasie, *Nemţenii*, foşti proprietari la Stoieşti, lîngă Focşani. I. Iordan vede aici un derivat patrionimic de la unul din toponimele *Neamţu* din Moldova (*Toponimia românească*, p. 415). Ancheta indirectă atestă şi ea familii *Neamţu* la Dragosloveni, „punctul *Nemţari*".

[221] DRH, A, XXI, p. 395.

[222] Tudor Ionescu, *Note despre Pleniţa — Doljiu*, în AO VI, 1927, p. 158.

[223] I. Iordan, *Toponimia românească*, p. 413. Vezi REC. POP. I (1774), p. 298 (Ioniţă *Bîlcă* din Cîmpurile), 307 (Vasile *Bîlcă* din Bîrseşti), 324—325 (Rosul şi Ştefan *Bîlcă* din Odobeşti); Sava, *Documente putnene*, I, p. 112 (Constantin *Bîlcă* din Spineşti, a. 1783), 127 (Vasile şi Stan *Bîlcă* din Spineşti, a. 1794), II, p. 91 (Ban şi Enachi *Bîlcă* din Spineşti, a. 1823); idem, *Vornicul de Vrancea*, p. 161 (Ion *Bîlcă* din Nistoreşti, a. 1827).

[224] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 317 şi nota 1.

[225] Constantinescu — Stahl, *op. cit.*, p. 35—37, cf. 132 („secăturile *Ghebeştilor*", a. 1818); Sava, *Documente putnene*, I, p. 137. O explicaţie justă la CDO, p. 282 (derivat de la baza antroponimică *Gheb-*).

Vrancea)<n. pers. *Mohîrte*[226]; *Bilcarii* pe Rahova[227]<n. pers. *Bilco*[228]; *Căcăcerii/Căcăciarii* din fostul ţinut Lăpuşna[229]<n. pers. *Căcîce* (prezent şi în *Căcăceşti* sau *Căcăceni*, nume de sate din fostele ţinuturi Cîrligătura, Neamţ şi Soroca în veacul al XVII-lea); *Ianari* (inclus în Nereju—Vrancea)< n. pers. *Ian*[230] sau *Ianea*; *Gurcări* sau *Giurcari* (azi Biceştii de Sus, inclus în Biceştii de Jos, com. Dumitreşti—Vrancea)[231]<n. pers. *Gurcă* sau *Giurcă*; *Perşunari* (Gura Vadului—Prahova)<n. pers. *Perşu*[232] (cu interfixul *-n-*, ca în *Cristinari*<*Cîrstea*); *Miloşari* (Ludeşti—Dîmboviţa)<n. pers. *Miloş* (frecvent în documentele Ţării Româneşti); *Glodu-Petcari* (Chiliile—Buzău)< n. pers. *Petcu*; *Duboşari* (în Maramureş, la 1389 *possessio* şi *villa Zaldobos*)[233]< n. pers. *Doboş*; *Acăţari* (Mureş, la 1497 *Achusfalva* „satul lui Achus")<n. pers. **Ácăţu*<*Achatius* (magh. *Ákos*)[234]. *Socolarii* (Ciclova Română—Caraş-Severin), considerat de I. Iordan un derivat „local" de la *Socol* (Caraş—Severin)[235], nu poate fi apropiat de acesta din urmă fiind mai vechi decît el (a. 1363 *Zakalar*, faţă de a. 1472 *Solmos*, a. 1829 *Szakolovacz*, popular *Socolovăţ*)[236], aşa încît este preferabilă explicaţia prin n. pers. *Socol*, propusă de N. A. Constantinescu[237].

Derivate toponimice personale în *-ari* sînt şi la românii sud-dunăreni. La aromânii din Pind exista un sat *Drăgari*, despre al cărui nume Th. Capi-

---

[226] Un Constantin *Mohărte* din Năruja este menţionat la 1810 (Constantinescu—Stahl, *op. cit.*, p. 52). Vezi şi CDO, p. 445.

[227] DIR, A, XV—II, p. 164 (a. 1491), azi Puşcaşi — Vaslui. În DRH, A, III, p. 188: şi *Bălcari* (acelaşi doc.). Forma din DIR explică palatalizarea din *Pîriul Ghilcarilor* de la 1838, numele unui afluent al Rahovei (GHIBĂNESCU, S.I. XV, p. 284).

[228] CDO, p. 202. Într-o traducere tîrzie a doc. de la 1491 apare un *Bilco*, proprietar în Mărăţei din apropiere (DRH, A, III, p. 191).

[229] CAT. MOLD. II, p. 399 (a. 1648), 407 (a. 1649).

[230] INDICE (1865), p. 71; Constantinescu — Stahl, *op. cit.*, p. 23 (*Ian*, namesnic din Bîrseşti, a. 1777). Baza poate fi şi *Ene*, ca în *Dealul Enarilor* (Vedea), atestat la C. Alessandrescu şi I. G. Sfinţescu, *Dicţionar geografic al judeţului Olt*, Bucureşti, 1895, p. 95.

[231] *Indicele după judeţe a comunelor orăşiane şi rurale din Muntenia...*, Bucureşti, 1861, p. 50 şi MDG: *Gurcari*. În repertoriile mai noi: *Giurcari*.

[232] Ni se pare mai puţin probabilă ipoteza valorii patrionimice a sufixului (<*Perşani*, com. Şinca — Braşov), dată fiind existenţa aici a familiei de proprietari *Perşu* (ultimul reprezentant, Aurel *Perşu*, a părăsit satul în 1947, după ce a predat moşia). Se poate ca persoana să fi fost numită şi *Perşună*, ca un brutar din Piteşti în romanul *Contratimp* al lui Vlad Muşatescu, Bucureşti, 1981, p. 102.

[233] Radu Popa, *Ţara Maramureşului în secolul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 82.

[234] Atestări la SDT, I, p. 24. N. pers. este acelaşi cu cel identificat de Otto Liebhart în forma *Acoşfalău* < magh. *Ákosfalva* (*Die Ortsnamen des Seklergebietes in Siebenbürgen*, în BA III, 1927, p. 4), dar presupune intermediarul latinizat. Atestările se opun explicaţiei de la *acaţ* „salcîm", propusă de Anton Oprescu (*Observări asupra toponimiei populare*, în „Geopolitica şi geoistoria", II, 1942, p. 81).

[235] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 415.

[236] SDT, II, p. 138.

[237] CDO, p. 272. Teoretic, toponimul ar putea fi şi un pl. de la supran. *Sokolar* „Şoimarul", înregistrat de Franz Miklosich (*Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg, 1927, p. 123), cum crede Vasile Ioniţă (*Valori ale sufixelor în toponimia văii superioare a Timişului*, în *Studii de onomastică*, II, p. 76); dar un doc. de la 1358, prin care regele Ungariei îi dăruieşte cneazului *Socol (Zakul)* două moşii pe Valea Secaşului (Sekaspataka), răsplătindu-l pentru vitejie, limitează posibilităţile de opţiune (cf. Xenopol, *op. cit.*, II, p. 164—165). Aici este prima atestare a satului Secăşeni, com. Ticvaniul Mare (SDT, II, p. 113), din apropierea Socolarilor; casa lui Socol fusese distrusă de către cnezii vecini Basarab, stăpîni în Caraşul Mare şi Mic.

dan spunea (preferîndu-i etimologiei lui G. Weigand una din v. sl. драгъ „drug"): „nu cred să derive din *drag* «lieb», căci n-aş şti ce ar însemna în bulgăreşte un derivat în *-ar* de la *drag*" [238]. Numele poate fi, însă, foarte bine, un derivat de la baza personală *Drag-*, şi aceasta nu numai pentru că ea este atestată la „vlahii" balcanici din secolul al XIV-lea pînă astăzi[239], dar mai ales pentru că satul era numit şi *Dragai*[240], unde *-ai* este sufixul colectiv albanez echivalent cu *-eşti*[241]. Procedeul de a numi satele nou înfiinţate cu numele celnicului era obişnuit la fîrşeroţi[242], după cum şi la românii nordici satele îşi luau numele, adeseori, de la acela al judelui. Este probabil că sufixul are această funcţie şi în *Nasari* şi *Robari* din Epir[243], *Alabari* şi *Copilari* din Bosnia[244], *Budari*[245] şi *Duşari*[246] din Albania (între altele), ale căror nume se pot uşor explica de la temele personale *Nas-*[247], *Rob-*[248], *Alab-*[249], *Copil*[250], *Bud-*[251], *Duş-*[252].

Ca şi numele de familii, toponimele personale în *-ari* pot rezulta, uneori, din schimbarea sufixului n. pers. La 1627, satul *Cămîrzani* (Vadul Moldovei—Suceava) se numea *Cămîrzari*; baza nu poate fi decît n. pers.

---

[238] Th. Capidan, *Recenzie*, în DR I, 1920—1921, p. 421.

[239] Ioan Bogdan, *Un chrisovul al regelui sîrbesc Ştefan Miliutin*, în „Convorbiri literare", XXIV, 1890, p. 483 *(Draghe, Draghia)*; N. Iorga, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică*, Bucureşti, 1919, p. 41 *(Dragul)*; Th. Capidan, *Originea vocativului în -le*, în DR I, 1920—1921, p. 204; Teodor Filipescu, *Coloniile române din Bosnia*, Bucureşti, 1906, p. 184—186; Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, II, Bucureşti, 1926, p. 302; Ioan Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, II, Bucureşti, 1941, p. 43 *(Dragu)*, 100 *(Dragoi)*.

[240] Th. Capidan, *Românii nomazi. Studiu din viaţa românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, în DR IV, 1924—1926, p. 235: *Drăgari/Dragai*. Ambele forme sînt citate de mulţi autori care se ocupă de aromâni. La Hâciu, *op. cit.*, p. 66: *Drăgai*.

[241] Johann Georg von Hahn, *Albanesische Studien*, II, Viena, 1853, p. 118—119; Th. Capidan, *Un suffixe albanais*, p. 132 şi *Limbă şi cultură*, Bucureşti, 1943, p. 203—204.

[242] Léon Heuzey, *Le mont Olympe et l'Acarnie*, Paris, 1860, p. 272; Ioan Neniţescu, *De la românii din Turcia europeană. Studiu etnic şi statistic asupra armânilor*, Bucureşti, 1895, p. 180 şi 182.

[243] Menţionate de Neniţescu, *op. cit.*, p. 417 şi 419.

[244] Menţionate de Filipescu, *op. cit.*, p. 197.

[245] Menţionat de Th. Capidan, *Românii nomazi*, p. 244; Dem. Abeleanu, *Turcia europeană. Geografie fizică şi politică*, Bucureşti, 1905, p. 113.

[246] Menţionat de Abeleanu, *op. cit.*, p. 113; Neniţescu, *op. cit.*, p. 30; Th. Capidan, *Fărşeroţii*, p. 40.

[247] Frecvente sînt, la aromâni, n. pers. *Nasea* (Caragiani, *op. cit.*, II, p. 150, 244) şi *Nasi* (id. *ib.* I, Bucureşti, 1929, p. 92—93, II, p. 43, 256—260, 276—278).

[248] *Robu, Roba* sînt n. pers. care „se aud des" la aromâni (Caragiani, *op. cit.*, I, p. 91, 95, II, p. 37, 152, 260).

[249] Tema trebuie să fie aceeaşi ca în arom. *alabaciu* „copilandru", dar n. pers. nu îl avem atestat.

[250] N. pers. *Copil* este atestat încă din documentele medievale care se referă la „vlahi" (vezi I. Bogdan, *op. cit.*, p. 493; S. Puşcariu, *Studii*, II, p. 284). Aceeaşi bază explică şi numele satului *Copila* (Filipescu, *op. cit.*, p. 197). Cf. şi *Băilani* lîngă Băiasa (Hâciu, *op. cit.*, p. 69).

[251] Vezi n. pers. *Budilo* (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 492), *Budul* (Capidan, *Originea vocativului*, p. 200), *Buda* (Puşcariu, *Studii*, II, p. 304; Caragiani, *op. cit.*, II, p. 39, 256), *Budo* (Caragiani, *op. cit.*, II, p. 99).

[252] Vezi n. fam. arom. *Duşi*, la Moscopole (Hâciu, *op. cit.*, p. 122), *Duşu*, la Lacă (Caragiani, *op. cit.*, II, p. 222).

Scanned with OKEN Scanner

Cămîrzan, frecvent în epocă[253]. Invers, un n. pers. în *-ar* poate dezvolta un toponim prin schimbare de sufix: la 1515 Neagoe Basarab îi întărea lui Manea *Vulpariul* jumătate din satul Goleşti[254], sat care s-a numit apoi *Goleştii Vulpariului* (a. 1670—1671)[255], iar mai în urmă *Goleştii—Vulpaşi* (Argeş). Decalajul dintre derivatul toponimic şi antroponimul de la bază sa poate fi doar o iluzie a perspectivei sincronice. Astfel, dacă la *Cocoşari* şi la *Ţigănari* (Gura Caliţei—Vrancea) întîlnim astăzi familii *Cocoşel* şi *Ţigănuş*, nu înseamnă neapărat că toponimele s-au format de la *aceste* nume: *Cocoşel* pot fi descendenţii unui *Cocoş* (la 1631, de ex., este menţionat un Stanciul *Cocoş*, proprietar la +Domireşti, în apropiere)[256], după cum *Ţigănuş* pot fi descendenţii lui *Ţigan*.

3.2.3. O poziţie intermediară faţă de categoriile stabilite de noi o au numele de uliţe, ferme, stîni etc. care, considerate din perspectivă desemnatului, ar trebui incluse printre numele obiectelor sociogeografice, dar posedă, în acelaşi timp, caracteristicile formale ale numelor de obiecte fizicogeografice.

Numele de acest fel nu i-au interesat în mod special pe cercetători şi, din acest motiv, s-a înregistrat un număr infim faţă de ce trebuie să fie în realitate. Un drum din Plotonița (Frasin—Suceava) se numeşte *Uliţa Maciocarilor* sau a *Maciocanilor*, de la n. fam. *Macioc*. La Nereju, în Vrancea, s-au notat *Stîna Buşilarilor*<n. fam. *Buşilă*, *Uliţa Călugărarilor*<n. fam. *Călugăru*, *Uliţa Dudarilor* („unde stau *Dudăreştii*")<n. fam. *Dudu*[257]. Ultimul nume prezintă un interes special datorită redundanţei sufixelor personale, caz pe care l-am mai întîlnit la Gemenea (Stulpicani—Suceava), unde membrii familiei *Coperza* se numesc nu numai *Coperzari*, dar şi *Coperzăreni*. Ambele ilustrează, se pare, o fază de tranziţie de la numele simple (*Dudu*, *Coperza*) la numele sufixate (*Dudaru*, *Coperzaru*), primele fiind oficializate, iar celelalte creaţii spontane ale mediului popular.

Printre părţile satului Drăguş din Ţara Oltului, se menţionează „vecinătăţile" (sau uliţele) *Codrari(lor)*, *Lăscari(lor)*, *Rogozari(lor)*, *Husari(lor) din Sus şi din Jos*, de la n. fam. *Codrea*, *Lascu*, *Rogozea*, *Husea*[258]. La 1761 cea de-a doua era numită *Uliţa Lascului*, pentru că pe ea îşi avea casa „boierul" (=ţăranul liber) Oprea *Laţcu*[259].

3.2.4. Cînd baza antroponimică este motivată semantic, funcţia personală a sufixului *-ari* este neutralizabilă, suprapunîndu-se funcţiilor sale

---

[253] DRH, A, XIX, p. 318. Pentru n. pers., vezi p. 314 (a. 1627, din Cîndeşti — Neamţ), p. 512 (a. 1628, din Măstacăni — Bacău), XXII, p. 511 (a. 1633, din Horgoeşti — Tigheci) ş.a.

[254] DRH, B, II, p. 271—272.

[255] DRH, B, XXIII, p. 105.

[256] *Ibidem*, p. 339 şi 344. Numele satului +*Cocoşarii* sau +*Cocoşerii* de pe Stemnic (Vaslui) de la 1661 (GHIBĂNESCU, S.I. XV, p. 119—120) pare să fie şi el în legătură cu n. fam. *Cucoş* (la 1795 doi tîrgoveţi vasluieni aveau acest nume, *ibidem*, p. 177).

[257] Ancheta colectivă la Nereju. Un act de pe la 1700 menţionează neamul *Buşileştilor* (Sava, *Documente putnene*, II, p. 10).

[258] Henri H. Stahl, *Vecinătăţile din Drăguş*, în SR I, 1936, nr. 1, p. 19 ş.u.; Ştefania Cristescu-Golopenţia, *Drăguş, un sat din Ţara Oltului (Făgăraş). Manifestări spirituale, credinţe şi rituri magice*, Bucureşti, 1944, p. 110. Numele de familie sînt aproape toate atestate la Drăguş din secolul al XVII-lea, în *Urbariile*, I, p. 236 (Petru Kodre, a. 1632), 237 (Krisztian şi Radulÿ *Rogoza* drabanth, a. 1632), 235 (Koma *Husza* judex, a. 1632). Familia *Lascu* apare începînd cu conscripţia din 1721 (vezi Ştefan Meteş, *Drăguş*, p. 166: Man şi Alde *Latzcu*).

[259] Ştefan Meteş, *Drăguş*, p. 174.

lexicale — cum se poate vedea și din paragraful precedent, unde *Codrari* și *Rogozari* au aparența unor patrionime. Chiar cînd baza nu e motivată (*Husea*), funcția personală a derivatului poate fi neutralizată datorită coincidenței acestuia cu un element lexical omofon (*husar*).

Numărul acestor toponime, personale la origine, este, probabil, foarte mare. Vom cita doar cîteva: *Ghindari* (Mureș, lîngă Acățari)<n. pers. *Ghindă* (la 1507 *Makfalva* „satul lui Ghindă", iar la 1850 *Dingye* „Ghindă")[260]; +*Scorțari* (pe lîngă Bolotești—Vrancea)<n. pers. *Scoarță* (*Scoarțeș*), dovadă alternanța cu *Scorțești* a numelui său[261]; +*Borșciari* (R.S.S. Moldovenească)[262], prob.<n. pers. *Borșc*; *Găinari* (azi Făgetu, com. Nistorești—Vrancea), de la „neamul Găinarilor" din Nistorești, între care Vasile *Găină*, Radu *Găină*, descendenți din „bătrînul *Găină*" de care vorbește un act de la 1768[263]; +*Colecciarii* (lîngă Tîrzii, com. Oltenești—Vaslui), menționat de Bărbulescu, satul fraților *Coteț*; *Cociobari* (Paltin—Vrancea)<n. pers. *Cocioabă*[264]; *Balercari* (în bazinul Milcovului)<n. pers. *Balercă*[265]; *Albinarii* (azi Ariceștii Zeletin—Prahova), de la numele marelui spătar *Albină*, căruia i se întăresc părți de sat în jurul anului 1581[266]; *Cureaua Ismănarilor* (Orodel—Dolj)<n. fam. *Ismană*[267]; +*Merlarii* (lîngă Pleșcoi, Berca—Buzău), atestat la 1631 în forma *Mirlari*,<n. pers. *Mirlea* (un *Mirlea* din Rătești, aceeași com., apare într-un doc. din 1632)[268]; *Mierlarii* (înglobat în Jilava—București), cu aceeași etimologie (un *Mirlea* din Roșiul, sat inclus tot în București, e atestat la 1632)[269]; +*Boșarii* (Runcu—Dîmbovița), prob. <n. pers. *Boșa*[270]; *Colțarii* (Nistorești—Vrancea)<n. pers. *Colțu*[271]; *Ulița Pușcarilor* (Stulpicani—Suceava)<n. fam. *Pușcă*; *Poiana Scripcarilor* sau a *Scripcanilor* și *Drumul Drobarilor* (Frumosul—Suceava)<n. fam. *Scripcă* și *Drob*, care au avut proprietăți acolo; *Pîrîul la Baltagari*, *Poiana la Baltagari*/*Poiana lui Baltag* (Vama—Suceava)<n. pers. *Baltag*; *Bobocari*, *Bostănari*, *Cenușari*, *Lăbari* (Lopătari—Buzău)<n. pers. *Boboc*, *Bostan*, *Cenușă*, *Labă*; *Cepari* (Slon,

---

[260] SDT, I, p. 259. S-ar putea ca sufixul să fi apărut ulterior, pentru a-i desemna pe cei din *Ghinda*, după cum satul *Vălari* (Hunedoara) a fost numit la început *Valea* (a. 1482 : *possessio Walya*) și de-abia la 1733 *Vălari* (*Velári*) — cf. SDT, II, p. 239. Cazurile în care patrionimul în funcție toponimică i-a succedat toponimului sînt numeroase peste tot.

[261] CAT. MOLD. III, p. 98 (a. 1658), IV, p. 45 (a. 1676), 57, 61, 66 (a. 1677)/*ib.* IV, p. 105 (a. 1679), 391 (a. 1695).

[262] DRH, A, I, p. 216 (a. 1436).

[263] Sava, *Documente putnene*, II, p. 60 (cca 1808), 89 (cca 1820), 104 (a. 1834), 160 (a. 1837); I, p. 102 (a. 1768).

[264] Informație de la prof. Gabriela Macovei.

[265] Informație de la prof. Gh. Moldoveanu.

[266] DIR, B, XVI, p. 498. După Hasdeu, „numele cătunului [...] ne spune că locuitorii lui vor fi fost dedați oarecînd cu creșterea albinelor" (HEM s.v. *albină*). Anton Oprescu vedea aici un derivat de la un toponim *Albina* (*op. cit.*, p. 86).

[267] Constantin Stănică-Orodel, *Hotarul satului Orodel* (*Dolj*), în SR II, 1937, nr. 1, p. 31.

[268] DRH, B, XXIII, p. 384/p. 625. Damian P. Bogdan explica toponimul de la apelativul *mierlă* (*op. cit.*, p. 176).

[269] DRH, B, XXIII, p. 575.

[270] Satul este atestat în *Documente privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea*, I, București, 1961, p. 750 (a. 1787); Î. DIV. 17 (a. 1831). Antroponimul în CAT. Ț. ROM. II, p. 413 (a. 1628); Pașca, *Nume de persoane*, p. 185; CDO, p. 211; I. Pătruț, *Studii*, p. 179.

[271] Satul este atestat de Ion Ionescu, *Agricultura în județul Putna*, București, 1869, p. 365. Antroponimul la Sava, *Documente*, II, p. 122 (a. 1833).

com. Cerașu—Prahova)<n. fam. *Ceapă*; *Băltăgari*, *Buturugari*, *Bănari* (Bisoca—Buzău)<n. fam. *Baltag*, *Buturugă*, *Banu*.

3.3. Ajunși în acest punct, este firesc să ne întrebăm ce origine are sufixul personal *-ari* din toponimia noastră. Nu putem accepta explicațiile prin evoluția unor funcții lexicale, date de G. Giuglea și Gh. Bolocan, și nici pe cea propusă de I. Iordan, a descendenței din funcția patrionimică. Obiecția care i se poate aduce ipotezei din urmă este că privește lucrurile numai din interiorul toponimiei, corelînd toponimele personale cu patrionimele (în virtutea identității formale a sufixului); or, *sistemul toponimic personal reflectă direct sistemul antroponimic, după cum sistemul toponimic descriptiv îl reflectă direct pe cel lexical*. Am văzut că numele de locuri cu bază antroponimică preiau un procedeu existent la nivelul numelor de familie, iar patrionimele se construiesc după modelul patrionimelor generice. Prin urmare, pentru a explica funcția diferită a sufixului *-ari* va trebui să părăsim domeniul toponimiei, pătrunzînd în acela al onomasticii *stricto sensu*.

3.3.1. Rațiunea folosirii lui *-ari* în numele de familie colective este dată în mod cert de valoarea patronimică a singularului său, semnalată mai întîi de N. A. Constantinescu, care a localizat-o în Bucovina (*Barariu*, *Catrinar*, *Gheorghinar*, *Fetițar*, *Maricar*, *Mărcar*, *Mincar*, *Monaru*, *Piticar*)[272]. La acestea se pot adăuga *Tănăsar* (Pojorîta—Suceava)<n. pers. *Tănasă*, *Banceru* (Vama—Suceava)<n. pers. *Bance*[273], *Cozmariu* (Sadova—Suceava)< n. pers. *Cozma* (cf. și *Pîrîul Cozmariului*/*Pîrîul la Traian Cozma*, tot aici), *Lucuțar* (Vama—Suceava)<n. pers. *Lucuță*, *Titinar* (Sadova—Suceava)<n. pers. *Tetină*(?), *Micuțar* (Mănăstirea Humorului)<n. pers. *Micuță*[274], *Maruș-car* (Voroneț—Suceava) și *Marișcar* (Frasin—Suceava)<n. pers. ucr. *Maročko* și *Maričko*[275] ș.a.

Astfel de nume există și prin alte părți: în j. Vrancea, unde la 1864 se pomenește un *Lupușaru* (Gogoiu, com. Răcoasa)[276] și mai ales în Țara Oltului (care, lucru curios, i-au scăpat în totalitateă lor lui Pașca): *Petreskar* Lyabul/ *Petrasko* Lyabul din Netot[277]; Kirszte *Vlagar* sau *Vlegare* din Sîmbăta de Jos[277]<n. pers. *Vlăge*; Bukur *Kokar*/Bukur *Kukan* din Vișlea de Jos<n. pers. *Coca*[279]; Opre *Bokar*/Opre *Bokan*, tot aici, <n. pers. *Boca*[280]; Many, Opra și Bukur *Popar* din Părău<n. pers. *Popa*[281]. Sufixul patronimic este prezent și în onomastica Văii Jiului (după cercetările lui Al. Cristureanu). Nu credem necesar să extindem exemplificările, cu atît mai mult cu cît monografiile de localități și volumele de documente îi atestă circulația în toate zonele românești.

Sufixul *-ar* este mult folosit și în onomastica românilor sud-dunăreni. După Ioan Caragiani, el ar avea o funcție augmentativă nu numai în *Bóțar*

[272] CDO, p. XXXIII.
[273] Un Gheorghe *Bance* este menționat la 1763 (Ștefanelli, *op. cit.*, p. 68—69). La Vama există și toponimul *Jgheabul Banciului*.
[274] CAD 164 (a. 1856).
[275] CAD 306 (a. 1854) și liste onomastice actuale.
[276] Copie după un document, anexată la caietul de anchetă indirectă.
[277] *Urbariile*, I, p. 441/537 (a. 1637).
[278] *Ibidem*, p. 434 și 563 (a. 1637). Cf. CDO, p. 409 (*Vlăgara*).
[279] *Urbariile*, I, p. 243 (a. 1634)/801 (a. 1640). Cf. CDO, p. 245 (*Cocariu*).
[280] *Urbariile*, I, p. 343 (a. 1634)/227, 801 (a. 1632, 1640).
[281] *Ibidem*, p. 490 și 493 (a. 1637). La CDO, p. 135: *Popătaru*.

Scanned with OKEN Scanner

(„boț mare"), *Ciúmar* („șuviță mare de păr"), *Máliar* („mai mare"), *Bútar* („bute mare"), *Cóțar* („boț mare")[282], dar și în *Dúmar*<*Duma*, *Cóstar*<*Costa*, *Costántar*<*Costanti*, *Barácar*<*Barac*, *Bítar*<*Biti*, *Dímar*<*Dima*, *Símar*<*Sima*, *Panaiótar*<*Panaioti*, *Nichítar*<*Nichita*[283]. Dar a doua serie cuprinde nume nemotivate semantic, ceea ce înseamnă că sufixul nu poate avea decît o funcție pur onomastică, pe care o considerăm tot patronimică (cel puțin la origine). Dacă *Ceápar*, de ex., este simțit ca augmentativ („ceapă mare"), cum arată Caragiani, ce sens ar mai avea un al doilea derivat, *Ceapárar*[284], dacă nu acela de a-l desemna pe descendentul lui *Ceápar* ? Astfel de nume existau și la istroromâni[285].

3.3.2. N. A. Constantinescu nu și-a dat seama de *valoarea matronimică* ce o dublează pe cea indicată de dînsul (chiar în seria de exemple citate) și pe care o atestă documentele și datele culese de noi din anchete directe. La 1774 existau la Vatra Dornei 7 proprietari *A Irinei* sau *sin Irinei* ; la 1856 formula era înlocuită cu *Irinar* (12 proprietari), iar o proprietate a lor se numea *Arșița Irinarilor*[286]. Într-un document de la 1786 din Vatra Cîmpulungului apare Odochița *Fetițoaie* și Vasile *sin ei* ; la 1790, fiul este numit Vasile *Fetițar(i)*, iar la 1792 fratele lui se cheamă Păntilei *Fetițar*[287] (familia *Fetițar* există și azi la Vama și la Cîmpulungul Moldovenesc). Descendenții *Urătisei* de la 1787 sînt Toader *Urătariul* de la 1786, Ghiorghi și Todosie *Urătar* de la 1790, Toader *Urtaru* de la 1802 — toți din Cîmpulung[288] ; împreună alcătuiau familia *Urătarilor*[289]. Un membru al familiei *Ruxăndariul* era, la 1786 și la 1792, Petre *Ruxandii* sau Petre *a Roxandii* din Vatra Cîmpulungului[290]. *Iftincarii* din Sadova de astăzi sînt, probabil, descendenții lui Ionașcu *a Iftincăi* de la 1699 din Cîmpulung[291]. Familia Bedrule din Pojorîta este poreclită *Catrinar* după o văduvă, *Catrina*, a cărei urmașă este [292] ; o confirmare este numele satului *Catrinari* (Panaci—Suceava), care și-a luat numele de la acela al numeroaselor familii *Acatrinei*. *Gheorghinar*, menționat de N. A. Constantinescu, este, de fapt, Gligor(i) *Gherghinar* de la 1771, al cărui nume pare să indice tot o bază matronimică[293]. Recensămîntul de la 1774 oferă numeroase indicii ale importanței acordate liniei materne în ocolul Cîmpulun-

[282] I. Caragiani, *op. cit.*, I, p. 31, 60, 94—95, 101, 218.
[283] *Ibidem*, p. 27, 29, 66, 97, 196, 218.
[284] *Ibidem*, p. 45.
[285] Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, p. 208, 237.
[286] Vezi REC. POP. I (1774), p. 252—255 și CAD 282 (1856).
[287] Ștefanelli, *op. cit.*, p. 163, 199, 205, 228. Frații reapar cu numele *Fetițar* la 1806 (*ibidem*, p. 325).
[288] *Ibidem*, p. 90 (Vasile *a Urătise)*, 161, 201, 208, 308.
[289] *Ibidem*, p. 376 (a. 1821).
[290] *Ibidem*, p. 162 și 228.
[291] *Ibidem*, p. 19. Un Vasile *Ifti(n)car* apare la Sadova în 1809 (Teodor Balan, *Noui documente cîmpulungene*, Cernăuți, 1929, p. 80) ; în raza aceluiași sat este și toponimul *Fintina Iftincarului*. Numele nu trebuie raportat la *Iftincu* (CDO, p. 49), care nu a existat în onomastica zonei, destul de bine cunoscută.
[292] Deși *Catrinarii* sînt considerați una din cele mai vechi familii (primul atestat este Vasile *Catrinariul*, la 1786, cf. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 164), genealogia lor este încă vie în conștiința locuitorilor.
[293] Ștefanelli, *op. cit.*, p. 105. *Gherghina* ar putea fi, teoretic, și un nume de bărbat, dar nu este cunoscut ca atare în onomastica zonei.

Scanned with OKEN Scanner

gului : „Gâvril cu mă-sa *Mărica*“ (cf. *Maricar*), „Ion cu mă-sa *Ruxanda*“ (cf. *Ruxăndar*), „Ion sin *Irinei*“ (cf. *Irinar*) ş.a.m.d.[294].

Funcţia matronimică există şi în alte părţi ale Moldovei, dar cercetările sînt prea firave pentru a avea o perspectivă de ansamblu. La Mădîrjac (Iaşi), *Ilincari* este numele colectiv al familiei *Ailincăi* ; la Spulber (Vrancea) numele *Pîrîului Săftarilor* se raportează la „alde *Safta*“ sau *Asafti*, familie care coboară din *Safta* văduva[295] ; la Dîrmoxa (Broşteni—Suceava) există familia *Păştinaru*, prob. <*Păştina*[296]. Această funcţie a fost preluată analogic în cîteva derivate lexicale cu o circulaţie redusă, cum ar fi *slujnicar*, *muierar*, *pocrişcar*[297].

3.3.3. Existenţa unui sufix personal *-ar* face posibil pluralul direct atît în numele de familie cît şi în toponime[298] : n. fam. *Lucuţar* > *Lucuţarii/Lucuţărenii* (Vama—Suceava) ; n. fam. *Piticar* > *Piticarii* (Cîmpulungul Moldovenesc), *Piticarii/Piticărenii* (Bucşoaia, com. Frasin—Suceava) ; n. fam. *Cozmar* > *Poiana Cozmarilor/Poiana Cozmariului* (Sadova—Suceava) ; n. fam. *Nicuţar* > *Poiana Nicuţarilor* (Deia, com. Frumosul—Suceava) ; n. fam. *Buzunar*[299] > *ocina Buzunarilor* sau *Buzănarilor* (Mărăcineni—Buzău)[300] ; n. fam. *Mintar* > *Pîrîul Mintarilor* sau *Mintăreştilor* (Capul Codrului, com. Păltinoasa—Suceava).

Un plural direct poate apărea şi cînd terminaţia antroponimului este doar omofonă cu singularul unui sufix personal[301]. În cazul nostru, *Cîrjelari* (Tulcea) este pluralul lui *Cîrjelar*, numele vechi al satului (perceput ca antroponim în funcţie toponimică absolută), format de la o bază personală cu afixul de plural turc *-lar*[302]. Un al doilea exemplu suscită un interes ceva mai deosebit.

Aspectul exclusiv de sg. al primelor atestări din DRH ale numelui satului *Cotnari* (Iaşi)[303] ne face să privim cu scepticism etimologia lui din *cotunari*[304], deşi au existat numeroase localităţi numite pur şi simplu *Cătunul*, *Cătuna*, *Cătunele*, *Cotunul* etc. (sau dublate de un determinant oarecare), ai căror locuitori se puteau numi nu numai *cătuneni* sau *cătunaşi* (*cotunaşi*)[305], dar şi *cotunari*, după cum am văzut (2.3.2). Credem chiar că derivatul avea, în perioada veche, o suprafaţă mai mare în dacoromână — şi nu numai aici.

---

[294] REC. POP. I (1774), p. 245—249.

[295] Comunicat de prof. Gabriela Macovei.

[296] *Păştina* este înregistrat de CDO, p. 129.

[297] Ultimele la Udrescu, *op. cit.*, *s.v.* şi în ALRM I/II, h 292/391.

[298] Dragoş Moldovanu, *Legile formative*, p. 35 (cu ex. pentru *-an*, *-escul*).

[299] La 1637 se menţionau 4 persoane *Buzunar(ul)* la Netot, în Ţara Făgăraşului (*Urbariile*, I, p. 441).

[300] DRH, B, XXIII, p. 371, 409 (a. 1631).

[301] Dragoş Moldovanu, *Legile formative*, p. 37—38.

[302] După tradiţie, satul ar fi fost înfiinţat după 1877 de către mocanii ardeleni, dintre care cel care „a pus parul“ a fost un moş *Cîrjă* (Şandru, *op. cit.*, p. 178). Satul este atestat însă şi de harta rusă de la 1828, în forma *Cîrjelar* (Const. C. Giurescu, *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne*, Bucureşti, f.a., p. 58).

[303] Cf. şi Gh. Ungureanu, Gh. Anghel, Const. Botez, *Cronica Cotnarilor*, Bucureşti, 1971, p. 238, 243 (*Dealul Cotnarului Nou*, a. 1638 ; *Drumul Cotnarului*, a. 1616, 1638, 1679) ş.a.

[304] N. Iorga, *Istoria comerţului*, I, p. 158 ; Const. C. Giurescu, *Tîrguri*, p. 217 ; Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 96 ; C. Cihodaru, *Începuturile*, p. 41.

[305] Cf. *cotunaşi* „cei ce locuiesc în cotune“ (Hîrşoveni, com. Ivăneşti — Vaslui) ; *Cătunaşi*, sat atestat la 1865 (Samara — Argeş), cf. INDICE (1865) ; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 417.

El era frecvent în documentele din secolele XIV—XV privitoare la românii din Balcani, unde devenise un apelativ generic al acestora : *vlacchi sive catunarii* (a. 1361), *li Chatlonari e Morlacchi* (a. 1436), *cothomaro Vlacorum* (a. 1440); prin restricție, *catunarius* a însemnat și „căpetenia cătunului", cătunarul prin excelență[306]. Este, tocmai de aceea, foarte greu de crezut că un nume colectiv atît de clar ar fi putut evolua de timpuriu spre un sg. nemotivat (de felul lui **Cotnaș<cotunași* sau **Cătnen<cătuneni*); baza sa fiind motivată, el nu poate fi comparat cu forma sincopată tîrzie *Bolșăni* pentru *Botoșani*, invocată ca argument de către Const. C. Giurescu. Apoi, nu se găsesc în documentele interne urme ale lui *-u-* sincopat, dacă facem abstracție de transcrierea neverosimilă *Cotunariu* a unui doc. tîrziu, făcută de A. Gorovei[307], sau de transcrierile *Cutinari, Kotinara, Cutunari* etc. din cartografia și memorialistica secolelor XVI—XVIII[308], care reflectă mai degrabă dificultățile unor străini de a pronunța numele.

Toate acestea ne fac să propunem o explicație printr-un nume de persoană, probabil german, cum ar fi *Ko(d)tner, Kott(e)ner* sau *Kött(e)ner*, înregistrate în documentele din secolul al XV-lea din Saxonia superioară, derivate din germ. mediu *kot* „colibă" (așadar, „Colibarul")[309]. Chiar dacă nu ei au întemeiat localitatea, sașii au avut aici o poziție importantă în perioada veche, relevată atît de misionarii catolici cît și de documentele slavone, latine sau germane. Tradiția reprodusă de Bandinus, care amintea de venirea pe aceste locuri a unui neamț *Gutnar*, pare să aibă, deci, un sîmbure de adevăr,

---

[306] Vezi Demetrio Găzdaru, *Datos nuevos para viejas etimologias balcánicas*, în „Acta Philologica", V, 1966, p. 91—92, care relevă și toponime *Catunari* în aceste regiuni; Ion I. Nistor, *Originea românilor din Balcani și Vlahiile din Tesalia și Epir*, în AAR (Ist) s. III, t. XXVI, 1944, p. 182; Silviu Dragomir, *Vlahii și morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic*, Cluj, 1924, p. 16, 19, 70—72.

[307] IORGA, S.D. VIII, p. 337 (a. 1655). Nu am putut verifica transcrierea.

[308] Prima atestare cartografică în forma *Cutinar* este din 1562 (*Geographicae tabulae* în Loggia a treia vaticană, publ. de Roberto Almagià în *Monumenta Cartographica Vaticana*, IV, Vatican, 1955, tav. IX). În formele *Cutunari* și *Cotunari* apare la B. Quirini în 1599 (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, III$_1$, București, 1880, p. 548).

[309] Isolde Neumann, *Die Bäuerlichen Familiennamen des Landkreises Oschatz*, Berlin, 1970, p. 60; Wolfgang Fleischer, *Die deutschen Personennamen. Geschichte, Bildung und Bedeutung*, Berlin, 1964, p. 136. N. pers. *Cotnariul* și *Cotnar* apar într-un doc. moldovenesc de la 1593 (I. Marinescu, *Documente basarabene*, p. 65), respectiv într-unul muntenesc de la 1616 (DIR, B, XVII—III, p. 440), dar nu credem că se poate porni de la ele : primul pare să provină de la numele tîrgului (în funcție antroponimică absolută), iar al doilea pare să fie o greșeală de (tran)scriere pentru *Cotunar* : un Drăghici *Cătunariul* se întîlnește în Mehedinți la 1696 (I.C. Filitti, *Condica Poenarilor-Almăjeni*, în AO VIII, 1929, p. 292; la 1704 este menționat împreună cu verii lui, Necula și Ivăniș *Cătunarii*, cf. IORGA, S.D. V, p. 192), un Dumitru *Cătunar* în Vlașca la 1751 (*Documente privind relațiile agrare*, I, p. 505), un *Cotonaru* în Țara Oltului (Pașca, *Nume de persoane*, p. 217) ș.a. Atestat mai întîi la 1448, satul nu este atît de vechi încît să putem presupune o origine turanică a numelui, cum face I. — A. Candrea (*Probleme de toponimie*, curs, București, 1930—1931, p. 235). *Dealul* și *Apa Cotnărelului* din jud. Neamț, menționate la 1634 (în DRH, A, XXII, p. 135), sînt, cum arată forma diminutivală, derivate fie directe („Cotnarul Mic"), fie indirecte de la numele localității : ca și *cotniurea*, care desemna poama de Cotnari („ca și cum ar zice cineva că vinul /.../ carele nu-i de cotniurea nu încălzește", în *Catehismul calvinesc de la 1656*, Sibiu, 1879, p. 15), tot astfel, credem, **cotnărel* putea desemna buciumul sau butucul de Cotnari; după tradiție, călugării de la Neamț ar fi plantat pe coasta acestui deal butuci din viile de la Cotnari (Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 237) — fapt care sprijină ambele ipoteze.

nefiind o pură „combinaţie etimologică" — cum o numea Bogrea[310]. Omofonia relativă a sufixului antroponimic german (în pronunţia săsească) cu cel românesc *-ar* permitea trecerea la plural[311]. Este probabil că numele săsesc a desemnat iniţial unul dintre dealuri (cel numit de Bandinus *mons oppidi* „Dealul Tîrgului"), după care s-a extins asupra întregii zone sociogeografice, cu o densitate redusă a populaţiei româneşti. Această extensie, frecventă în toponimia germană (unde abundă localităţile în *-berg*), pare să fie atestată de documentul din 1556, în care judele Tamaş din Cotnari se autointitulează, într-o scrisoare către bistriţeni, „Groff am *Kottnersberg*" (scrisoarea este localizată *am Kottnersberg* „în [localitatea] Dealul lui Kottner")[312]. Notăm, în trecere, că oronimia Cotnarului include şi alte elemente care amintesc de vechii colonişti: *Dealul Piscopului*, *Dealul Laslăului* (cu atestări de la începutul veacului al XVII-lea).

4. [*Dinamica sufixului*] — După prezentarea pe secţiuni a funcţionalităţii sufixului, devine posibilă şi necesară o viziune diacronică complexă, care să circumscrie originea şi evoluţia acestor funcţii atît în planul lingvistic, al raporturilor cu funcţii similare ale sistemului onomastic şi toponimic românesc, cît şi în planul extralingvistic, al motivării lor socioistorice.

4.1. După articolele lui I. Iordan şi G. Giuglea, originea latină a funcţiei patrionimice a sufixului *-ar(i)* se poate considera pe deplin stabilită şi încadrată în ansamblul Romaniei. Nu acelaşi lucru se poate spune despre funcţia sa personală. N. A. Constantinescu apreciază, pe bună dreptate, că este acelaşi sufix care derivă şi *nomina agentis* sau patrionime (deşi nu crede exclusă nici explicaţia lui Puşcariu, prin disimilarea lui *-eni*), moştenit din lat. *-ārius*[313], dar nu-şi pune întrebarea dacă este o funcţie moştenită sau o evoluţie pe teren românesc.

Această funcţie trebuie considerată tot o moştenire latină, pentru că *-ārius* era folosit şi la formarea gentilicelor[314]. După tradiţia păstrată de vechii istorici latini, familia *Pinarii* descindea din *Pinus*, fiul regelui Numa[315]. În Evul mediu se întîlnesc nume ca *Iohanarius*<*Iohannes*, *Mixelerii*, *Michelerio*<*Michael*, *Martinerio*<*Martinus*, *Philipperius*<*Philippus*[316]. Despre *Iularis*, G. Serra spune că „reprezintă o veche urmă a extensiei lui *-aris* sau

[310] V. Bogrea, *Ştiinţă militantă*, în AIIN III, 1924—1925, p. 502.

[311] Invers, sufixul rom. poate fi asimilat cu *-er* de către germani, dovadă *Roxăndariu* din Cîmpulung, numit *Roxander* în cadastrul de la 1856.

[312] Hurmuzaki, *Documente*, XV$_1$, Bucureşti, 1911, p. 521, cf. p. 355 (a. 1530: „Anthonio castel lano de *Kothnorsperg*"). Dacă tîrgul ar fi fost considerat un „burg", iar nu un „stadt", numele putea reflecta confuzia fonetică a lui *berg* cu *burg*, frecventă la saşi, care le pronunţau „brich" (cf. Thomas Nägler, *Aşezarea saşilor în Transilvania. Studii*, Bucureşti, 1981, p. 250).

[313] CDO, p. LVI.

[314] G. Serra, *Sulla continuità*, p. 550. Multe nume de acest fel (*Adarus*, *Attarius*, *Bracarus*, *Calarius*, *Contari*, *Erari*, *Lacari*, *Palari* etc.) apar în onomastica hispanică veche, dar cercetătorii mai noi ezită să le considere derivate latineşti, înclinînd mai mult spre ipoteza unei influenţe ilire; vezi Manuel Palomar Lapesa, *La onomástica personal pre-latina de la antigua Lusitania. Estudio lingüistico*, Salamanca, 1957, p. 127 şi mai ales Lourdes Albertos Firmat, *La onomástica personal primitiva de Hispania tarraconense y betica*, Salamanca, 1966, p. 292.

[315] Vezi Plutarh, *Vieţi paralele* (*Numa*, XXI). Această funcţie, care pare să fi fost străveche, nu a fost recunoscută de gramaticii moderni. Stolz — Schmalz, de ex., o consideră „neexplicată", *Unerklärt* (*Lateinische Grammatik*, reed. de Manu Leumann şi Joh. Bapt. Hoffmann, II, München, 1926, p. 212).

[316] Giandomenico Serra, *Sulla continuità*, p. 550—551.

a lui *-arius* aplicat la formarea numelor etnice și derivatelor genealogice"[317]. Sistemul medieval se menține în onomastica italiană: *Fuscus>Foscari* (secolul al X-lea), azi *Fóscari*; *Iacob>Zacchièri*, azi bolonezul *Giaccobario*[318].

Toponimia italiană menține o întinsă serie de colective provenite din cognomen + *-èr*, *-(e)rà*, *-arìa*, *(e)rìa*: *La Buğarà* „il casato dei *Boggio*", *La Coelrà* „la tenuta dei *Coelli*", *La Cugnancherà* „la tenuta delli *Cognenghi*", *La Formanterà* „alli *Formenti*", *Cantone Martiner* „cantone (borgatella) dei *Martini*", *La Bottaria* „le case dei *Botta*", *Gaschrìa* „le case dei *Gasco*" ș.a.[319]. Ele sînt paralele cu toponimele franceze de tipul *La Belinière* sau *Belineries*, provenite din cogn. *Blin*, *Belin<Bellinu*[320], *La Martinière<*n. fam. *Martin*[321]. Acest tip există și în toponimia provensală[322].

Cît privește funcția sufixului onomastic *-ar* din aromână, nu credem că ea s-a dezvoltat pe teren românesc, din funcția augmentativă — cum credea Caragiani. Cele două funcții sînt paralele, la fel ca și funcțiile patronimică și augmentativă ale sufixului *-oń(-oi)* în dacoromână, și descind în egală măsură din funcțiile paralele ale sufixului latin. Funcția augmentativă, deși nemenționată în gramatici, o recunoaștem în derivatele din latina tîrzie, cum ar fi *plenarius*, *magnarius*, *breuiarius*, *crudarius*, *singularius*, *ridicularius* etc., despre care F.T. Cooper spunea că nu adaugă nimic sensului de bază, ci s-au creat doar din dorința de a mări corpul sonor al adjectivelor[323].

Se pare că iliricul *-aro(-arus)*, *-aria* îndeplinea o funcție similară cu cea a sufixului personal latin, chiar dacă la originea numelor nu stătea un sistem patronimic propriu-zis[324]. Pentru edificarea noastră, vom cita observațiile sintetice ale lui D. Rendić Miočević: „Un mare număr de nume indigene ilire sînt, după forma, construcția și poziția lor, de fapt, niște nume colective ce pot fi asemănate cu gentiliciile romane, fiind niște nume indigene de clan, în același timp nume de familie. O serie de atare nume, derivate de la același prenume *(Status)* — care era, fără îndoială, numele unui strămoș îndepărtat, eponimul clanului — (adică: Stat-icus, Stat-anius, Stat-inius, *Stat-arius)* pot să dea o idee despre formarea lor și principalele sufixe adoptate"[325]. Colectivul familial se extindea cu ușurință, devenind etnonimic: *Dexari*, *Dindari*, *Sartari*, *Separi*[326]. Cercetările mai noi înclină să le confere sufixelor ilirice și o funcție matronimică, menținută prin tradiție onomastică, deși epoca matriarhatului era depășită[327].

---

[317] *Ibidem*, p. 551, nota 1.

[318] *Ibidem*, p. 551—552.

[319] Giandomenico Serra, *Per la storia del cognome italiano. I. Cognomi canavesani di forma collettiva in -AGLIA, -ATA*, în DR III, 1924, p. 544.

[320] *Ibidem*. Vezi și Giandomenico Serra, *Contributo toponomastico alla teoria della continuità nel medioevo delle comunità rurali romane e preromane dell'Italia superiore*, Cluj, 1931, p. 88—89.

[321] Paul Lebel, *Les noms de personnes en France*, Paris, 1949, p. 107.

[322] Ch. Rostaing, *Les domaines gallo-romains en Provence*, în *Premier Congrès International de Toponymie*, p. 42.

[323] Frederic Taber Cooper, *Word formation in the Roman sermo plebeius*, New York, 1895, p. 151.

[324] Hans Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg, 1925, p. 57—59; I. I. Russu, *Ilirii. Istoria, limba și onomastica, romanizarea*, București, 1969, p. 118.

[325] Ap. I. I. Russu, *Ilirii*, p. 118.

[326] Hans Krahe, *op. cit.*, p. 57; I. I. Russu, *Ilirii*, p. 125.

[327] Jaroslav Šašel, *L'anthroponymie dans la province romaine de la Dalmatie*, în ONLAT., p. 370, nota 1.

Scanned with OKEN Scanner

După părerea lui Vl. Georgiev, traca nu poseda acest element derivativ, fapt adus ca probă împotriva ipotezei înrudirii celor două limbi[328]. Numele de persoană trace Βειθαριων, Δισζαριων, Δουλαριων, Παπαριων, Σευθαριων, Ταταριων, ar reprezenta, după V. Beševliev și Kiril Vlahov, derivate de la antroponimele trace Βειθας, Διζα, Δουλας, Παπας, Σευθας, Ταταϛ, cu sufixul grecesc -άριων, -αρίων, așadar nume mixte[329]. Și I. I. Russu crede în absența sistemului patronimic sufixal la traco-daci: „filiația era indicată prin numele tatălui în cazul genitiv"[330]. În inscripțiile din Dacia apar nume ca *Audarus*, *Bedarus*, *Baedarus*, considerate de către unii tracice sau dacice[331], iar de alții ilire[332]. Un *Tattario* ar putea fi, după I. I. Russu (acceptat de G. Mihailov), fie ilir, fie trac, fie asiatic[333]. Se observă, de aici, că ezitările privesc mai ales sufixul, atribuit fie limbii grecești, fie celei ilire chiar în cadrul acelorași nume (după cum apar în transcripție greacă sau latină). În Dacia s-au mai înregistrat și nume celtice în *-arus*, precum și altele cu acest sufix, care par a fi „mai degrabă din Asia Mică"[334].

Deși antroponimele traco-dace derivate cu acest sufix sînt mai puține decît cele ilire și funcția derivării mai puțin clară, excluderea lor din seria elementelor comune acestor limbi ni se pare forțată și influențată de prejudecăți de ordin tipologic. Dacă în sistemul onomastic ilir predomina derivarea, iar în cel trac-compunerea, nu înseamnă că aceste caracteristici erau unice[335] și cu atît mai puțin le putem transforma în criterii de excludere pertinente. Pe de altă parte, procedeul grec de acomodare a finalelor numelor la sistemul sufixal propriu este prea bine cunoscut pentru ca ipoteza „numelor mixte" să ne mai trezească încrederea. Funcția colectivă a formatului *-r-* este comună limbilor indoeuropene și neindoeuropene (etrusca și limbile caucaziene)[336] —

---

[328] Vladimir Georgiev, *Thrace et illyrien*, în LB VI, 1963, p. 73.

[329] V. Beševliev, *Proučvanija vărhu lično imena u trakite*, Sofia, 1965, p. 35; Kiril Vlahov, *Der Grad des Einflusses der griechischen Sprache auf die Thrakische*, în LB XVI_1, 1972, p. 19.

[330] I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, p. 60.

[331] I. Duridanov, *Die alten Bevölkerungsverhältnisse auf Grund der Toponymie*, în ACIEB VI, p. 775; idem, *Thrakisch-dakische Studien. I. Die thrakisch- und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen*, în LB XIII_2, 1969, p. 49 (adaugă și pe *Ditarus*, Βουταρασ). Este punctul de vedere susținut de multă vreme de Gr. G. Tocilescu *(Monumentele epigrafice și sculpturali ale Muzeului național de antichități din București*, București, 1902, p. 292—294), G. G. Mateescu *(Granița de apus a tracilor*, în AIIN III, 1924—1925, p. 445; *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în „Ephemeris Dacoromana", I, 1923, p. 119 nota 6: Πάπαρος, *Dindarus*, *Ditarus*, *Vexarus* etc.; *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, ib. II, 1924, p. 235: *Passarus)*; D. Tudor *(Dacii la Drobeta*, în AO IX, 1930, p. 70).

[332] Kerényi András, *A Dáciai személynevek*, Budapesta, 1941, p. 137, 138; V. Georgiev, *op. cit.*, p. 73; idem, *Trakite i tehnijat ezik*, Sofia, 1977, p. 238; I. I. Russu, *Ilirii*, p. 172; idem, *L'onomastique de la Dacie Romaine*, în ON. LAT., p. 359; D. Tudor, *Oltenia romană*[3], București, 1968, p. 150 (care își modifică ideea mai veche).

[333] I. I. Russu, *L'onomastique*, p. 360, 361, 363. Trac îl considera și Philippide *(op. cit.*, I, p. 619), ca și pe *Mucaris* (p. 618); „ilir sau celtic" este dat de Kerényi *(op. cit.*, p. 147).

[334] I. I. Russu, *L'onomastique*, p. 359—360. Pentru numele celtice, vezi și Philippide, *op. cit.*, p. 608.

[335] Vezi Philippide, *op. cit.*, I, p. 646—651. Despre dificultățile separării sub aspect onomastic a tracilor de iliri, vezi și I. I. Russu, *Elemente traco-getice în Imperiul Roman și în Byzantium*, București, 1976, p. 20.

[336] Carlo Battisti, *La posizione linguistica dell'etrusco*, în „Scientia", XXIX, 1935, p. 375—376.

ceea ce explică și persistența sa într-o arie foarte largă. Trombetti îl consideră tipic mediteranean și stabilește că sensul său inițial era acela de a indica apartenența, îndeosebi pe cea locală[337]. Admițînd ipoteza originii preindoeuropene a unor elemente comune românei cu albaneza, susținută de Vittore Pisani[338], nu vedem exclusă posibilitatea ca formantul în cauză să fie unul dintre acestea. Oricum, numărul foarte mare de iliri (și celți) din Dacia[339] putea contribui la extinderea unui procedeu formativ rar.

Dacă funcția sufixului latin a putut fi sprijinită prin acțiunea convergentă a substratului, se pune întrebarea în ce măsură a putut contribui la menținerea ei adstratul slav. Pentru formațiile lexicale, s-a admis o suprapunere a slavului *-arijĭ* peste latinescul *-ārius*[340]. Acest lucru s-ar putea susține dacă se au în vedere doar numele de agent, singurul domeniu în care sufixul slav, provenit la rîndul său din cel latinesc, avea o oarecare productivitate[341]. Dar mapa semantică a sufixului românesc este mult mai complexă, ca și cea romanică; prin urmare, *influența sufixului slav se putea exercita numai în sens restrictiv, iar acest fapt este suficient pentru a o nega în manieră categorică.*

Paralelismul de funcții între sufixul românesc și cel slav nu se poate constata nici în domeniul onomasticii. Astfel, un *-ar (-er)* patronimic există în polonă în nume izolate *(Wojnar, Wojner)*, dar nu ca produs organic, ci ca rezultat al „interpenetrației" dintre sufixul lexical polon și germ. *-er*[342]. Numele de familie bulgărești în *-ari (-eri)* sînt plurale directe ale numelor de persoană în *-ar (-er)*, care, la rîndul lor, provin fie din apelative, fie din nume turcești în *-ar*[343]. Sufixul pare productiv, însă, în hipocoristicele macedonene *(Dimkar, Micar* etc.), considerate extensii analogice de la *Mitar* („scurtat" din *Dimitrij*)[344], dar care, mult mai probabil, se explică printr-o influență aromânească (3.3.1.). În antroponimia sîrbă, *-ar* a pătruns prin supranume[345].

Tot supranume și apelative stau la baza toponimelor bulgărești în *-ár (Vidrár, Češtár, Visár, Sedlár < vidra, čest, vis, sedlo)*[346], sau în *-arci (Vukarci,*

---

[337] Alfredo Trombetti, *Saggio di antica onomastica mediterranea*[2], Florența, 1942, p. 92—95.

[338] Vittore Pisani, *Les origines de la langue albanaise. Questions de principes et de méthode*, în „Studia albanica", I_1, 1964, p. 168.

[339] A. Philippide, *op. cit.*, I, p. 641, 657.

[340] G. Pascu, *Sufixele*, p. 91; A. Graur, *Nom d'agents et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p, 66; idem, *Evoluția limbii române. Privire sintetică*, București, 1963, p. 27; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1963, p. 161—162 și 322; Ecaterina Ionașcu, *op. cit.*, p. 77—78.

[341] Antoine Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*[2], Paris, 1961, p. 211—212; Hans Bielfeldt, *Altslawische Grammatik. Einführung in die slawischen Sprachen*, Hale (Saale), 1961, p. 119.

[342] Stefan Reczek, *Polskie nazwy osobowe i miejscowe z XVI—XVII w. w księgach parafialnych wsi Michalice pow. namysłowskiego na Śląsku*, în „Onomastica", XI, 1966, p. 246; Bronisława Lindert, *Brzyrostki tworzące nazwy mieszkańców na terenie województwa lubelskiego*, ib. VIII, 1963, p. 323.

[343] Nikolaj P. Kovačev, *Toponimijata na Trojansko*, Sofia, 1969, p. 82—84.

[344] Trajko Stamatoski, *Ličnoto ime Dmitri (-j, -ja) i negovite derivati vo makedonskiom jazik*, în „Makedonski jazik", XVIII, 1972, p. 253.

[345] Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb, 1971, p. 50.

[346] Vl. Georgiev, Iv. Gălăbov, J. Zaimov, St. Ilčev, *Bălgarski etimologičej rečnik*, Sofia, 1962, p. 144. Vezi și Jordan Zaimov, *Bălgarski toponimični nastavki*, în „Onomastica", VII, 1961, p. 205—206.

Gerakarci, Govedarci, Zidarci, Kramarci < *vukar, govedar, geraki, zidar, kramar)*[347], precum și a celor sîrbești în *-ari* sau *-are (Kukuruzari, Mečkari, Krčmare, Drvare, Djerekare)*[348]. Această constatare se aplică tuturor limbilor slave, așa cum rezultă din materialul adunat de Miklosich[349]. Pentru toponimele care nu se pot justifica prin nume de agent, cum este *Žabari*, s-a presupus o acțiune a analogiei, plecînd de la ideea de grup sugerată de formațiile lexicale toponimizate[350]. Dar ideea de grup nu este sugerată de sufix, ci de desinența pluralului și, prin urmare, nu poate motiva folosirea ca atare a elementului derivativ, neținînd seamă de funcția precisă a acestuia. Știind că satul a fost întemeiat de un conglomerat etnic în care se includeau și români[351], putem explica mai ușor numele plecînd de la n.pers. rom. *Jeaba, Jabu, Jabo*[352] cu sufixul toponimic personal rom. *-ari*.

Cazurile de folosire patrionimică a lui *-ar* în sîrbocroată sînt rare *(brigari* „mălureni" < *breg, kljenovar* < *Kljenovica, kanižar* < *Kanice)*[353] și, din acest motiv, nu credem că funcția a fost preluată din latină. Cele din bulgară sînt și ele discutabile. Referindu-se la *Filipàrci*, numele unei așezări de coloniști din *Filipovo*, Zaimov crede că paralelismul funcțional cu derivatele albaneze în *-ar* nu se poate explica, sub raport etnic, ca o influență ; ar fi vorba fie de o analogie cu numele de agent în *-ar(i)*, fie de menținerea singulară, ca arhaism (?), a slavicului *-ar(i)* din *volgari, vagari, okari* „cei de pe malurile *Volgăi, Vagăi, Okăi*"[354]. Toponime cu aparență patrionimică, de felul lui *Bregarci, Preodàrci, Rekarci, Ridàrci, Ropàrci, Strugarci*, sînt explicate de Zaimov ca provenind de la *bregar* „mal mare", *prehod-ar* „trecătoare mare", **rekar* „rîu mare", *ridar* „deal mare", **ropar* „rîpă mare", **strugar* „strungă (șanț) mare"[355]. Vom recunoaște aici nu numai funcția augmentativă a sufixului nostru (3.3.1.), dar și unele baze românești. Caracterul cvasiaccidental

[347] Jordan Zaimov, *Die Besiedlung der Balkan-Halbinsel durch die bulgarischen Slaven*, Sofia, 1967, p. 213—214.

[348] Otto Franck, *Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde*, Leipzig, 1968 (reimprimare), p. 203—204.

[349] Franz Miklosich, *op. cit.*, p. 123—124. Pentru absența sufixului *-ar (-er)* cu funcție patrionimică sau personală în limbile slave, vezi și Ivan Duridanov, *Illyrische Flussnamen in Serbien*, în LB VI, 1963, p. 109 ; Ernst Eichler, *Probleme der Analyse slawischer Ortsnamen in Deutschland*, în *VII Congresso internazionale di scienze onomastiche*, I, p. 490—491 (pentru sorabă) ; Ernst Eichler und Hans Walther, *Zur altsorbischen Soziotoponymie*, în vol. *Siedlung, Burg und Stadt*, Berlin, 1969, p. 239 ș.u. (privire de ansamblu).

[350] Otto Franck, *op. cit.*, p. 202.

[351] Vezi „Balkania", V, 1942, p. 339.

[352] Caragiani, *op. cit.*, II, p. 10, 45. Dealtfel, mai multe exemple date de Franck sînt nume de sate aromânești sau în care aromânii au avut o pondere mare : *Kopliare* (= Copilari), *Kolibari, Lugare* (= Luncari) etc. („amănunt" nesemnalat de autor).

[353] Petar Skok, *op. cit.*, p. 51.

[354] Jordan Zaimov, *Die Besiedlung*, p. 227. S-a presupus, de foarte multă vreme (vezi, de pildă, David Chytraeus, *Saxonia*, Leipzig, 1599, p. 32 sau Johannes Nadanyi, *Florus hungaricus sive Rerum Hungaricarum*, Amsterdam, 1663, p. 66) că acest *volgari* e la baza etnonimului *bulgari*, dar studiile noi infirmă ipoteza, orientîndu-se spre un apelativ turcic (Ivan Duridanov, *Razvoj na bălgarskăta onomastika*, în „Onomastica", II_2, 1956, p. 375—376 ; Georgiev — Gălăbov — Ilčev, *op. cit.*, p. 99 ; J. B. Rudnyćkyj, *An etymological dictionary of the Ukrainian language*, 2, Winnipeg, 1963, p. 164—165 ; J. Németh, *La provenance du nom Bulgar*, în „Onomastica" (Winnipeg), XXVIII, 1964, p. 7—12). După Max Vasmer, patrionimul rusesc *este nou*, iar nu arhaic *(Etimologičeskij slovarĭ russkogo jazyka*, I, Moscova, 1964, p. 337).

[355] Zaimov, *Die Besiedlung*, p. 201—210.

Scanned with OKEN Scanner

și relativ recent al funcției patrionimice a lui *-ar* în bulgară și în sîrbocroată presupune, deci, mult mai sigur, un împrumut din română și, eventual, din albaneză[356]. *Sufixul românesc descinde direct din cel latin, fără intermediari probabili.*

4.2. Urmează să vedem ce factori au asigurat menținerea funcțiilor personală și patrionimică ale sufixului în ansamblul toponimiei noastre.

O caracteristică importantă a multora din numele satelor românești este aspectul lor de plural. În această privință, toponimele în *-ari* diferă sensibil de cele din Romania apuseană, construite cu *singularul* aceluiași sufix. Disimetria este evidentă și în cadrul sistemului toponimic românesc, unde numele de moșii în *-eas(c)a*, *-ean(c)a*, *-oai(c)a* secundează numele de localități în *-ești*, *-eni*, *-oi*; or, nu există nume sociogeografice în **-ar(c)a* sau *-area*[357], pentru că cele de uliță în *-ăria* preiau funcția colectivului lexical corespunzător (din *prăfărie*, *bănărie*, *stufărie* etc.). Explicația acestui fenomen singular este dată de condițiile socioistorice particulare care au activat procedeul denominativ.

Ca toate toponimele cu configurație de plural, cele în *-ari* au fost, inițial, nume de obști țărănești. Semnalînd acest fapt, Henri H. Stahl insistă asupra conținutului uman al conceptului de *obște*: „numele satului, susține el, este un nume de ceată", „pluralul se referă la obștea țărănească, la populația satului"[358]. Formele denominative primare sînt numite de Stahl *socionime*, ceea ce corespunde perifrazei *nume de grup* a lui Gh. Bolocan. „În realitate, scria Stahl, avem de-a face cu numiri ale unor grupuri umane, deci cu o onomastică propriu-zisă de natură colectivă, iar nu cu numiri de localități, adică cu o toponimie propriu-zisă. Numele este așadar al grupului de oameni, al cetei care alcătuiește satul, iar numai ulterior al locului pe care se afla așezat grupul"[359]. Ambii autori neglijează însă un fapt important, acela că teritoriul nu era consecutiv constituirii obștii, ci condiția însăși a constituirii sale. Ca urmare, grupul își lua numele odată cu moșia, care intra în conținutul definiției obștii: *Ghebarii*, de pildă, însemna „oamenii și moșia Ghebei", iar nu numai „oamenii lui Gheba".

Cînd documentele vorbesc de „*satul Răvăcanii*, unde au fost răvăcanii", sau de „*Stănuieștii*, ai stănuieștilor", ideea de „sat" nu corespunde ideii de „oameni" — cum crede Stahl —, ci celei de „teritoriu". Dimpotrivă, cînd vornicul spune că, pentru o cercetare de hotar, „a venit și satul spineștii" împreună cu nărujenii (din Năruja), el se referă la locuitori, nu la moșie; fiind homofuncțional cu *nărujenii*, *spineștii* trebuie ortografiat ca un nume

---

[356] Despre funcția patrionimică a lui *-ar(i)* în albaneză (și aici tot de origine latină), vezi și Norbert Jokl, *Slaven und Albaner*, în „Slavia", XIII, 1934—1935, p. 630 (se aplică și temelor toponimice slave: *gorar* < *Gora*, *kremenar* < *Kremen*, *kosovar* < *Kosovo* etc.); Henri Boissin, *Essai provisoire de classification des noms propres albanais*, în „Studia albanica", II_1, 1965, p. 120 (devenite nume de familie). Pentru influența albanezei asupra sîrbocroatei și macedonenei, o privire de ansamblu la Idriz Ajeti, *La présence de l'albanais dans les parlers des populations slaves de la Péninsule balkanique à la lumière de la langue et de la toponymie*, în „Studia albanica", V_2, 1968, p. 131—136.

[357] O singură excepție am întîlnit, numele moșiei *Scăiuarea* de la 1808 (Ștefulescu, *Schitul Crasna*, p. 120), numită la 1786 *Scăiuari* (*ib.*, p. 64 și 115) — ulterior Brînzeiul de Cîmpie (Gorj). Aici sufixul pare să fie, însă, patrionimic.

[358] Henri H. Stahl, *Contribuții*, III, p. 45 și 54.

[359] Idem, *Ipoteza sociologică greșită a „eroului eponim fondator de sate"*, Craiova, 1944 (extras din SR V, 1943), p. 9.

comun, care avea singularul *spinesc* corespunzător lui *nărujan*[360]. Ca și *obștea*, conceptele de *sat*, *cătun*, *oraș* erau bivalente[361] și numai ulterior obștea pare să fi desemnat în primul rînd „oamenii", iar celelalte în primul rînd „locul".

În virtutea acestei bivalențe originare, este imposibil de susținut că „numele de grup" le-au precedat pe cele de localitate. Aspectul de plural este o rămășiță a vechiului sistem clasificator gentilic, din faza în care ginții le nu erau teritorializate (după cum și sufixele matronimice sînt preluate din faza organizării matriarhale); dar acest sistem, caracteristic pentru comuna primitivă, nu poate fi invocat pentru descrierea situației din epoca feudală, cînd, așa cum arată Stahl însuși, „numele care anterior arătau un gens, arată în noua situație și un teritoriu"[362]. Numai la păstorii aromâni s-a păstrat mai multă vreme, datorită unor împrejurări istorice deosebite, sistemul arhaic de identificare a grupului nu prin numele locului, care era variabil, ci prin acela mai stabil al celnicilor (*ghicani* „oamenii lui *Ghica*")[363]; dar în nordul Dunării acest sistem a evoluat mai repede, nemaiputînd fi observat în perioada zisă *istorică*.

Diferențierea contextuală între cele două fațete ale numelui obștii (*Ghebari* „moșia Ghebei" și *ghebari* „moșnenii", cu sg. *ghebar*) se tranșează mai tîrziu, în sensul că de la numele locului se poate forma un patrionim neechivoc (**ghebăreni*, sg. *ghebărean*) pentru a substitui numele grupului de moșneni (care funcționa și ca patrionim), iar de la numele de grup se poate forma un derivat adjectival (**moșie ghebărească*), din care se ajunge, prin articulare, la nume de loc neechivoc (**Ghebăreasca*), subplantîndu-l pe acela de sat (*Ghebari*). Derivarea se produce, deci, prin încrucișare: pentru a se menține ca atare, numele de sat dă naștere la patrionim, iar numele de grup la toponim. Deși am recurs la asterisc în exemplul dat, fazele procesului se pot documenta cu ușurință pentru alte nume de sate, formate cu alte sufixe personale. Schema procesului:

A. *Ghebari* (sg. Gheba) ——→ **Ghebaru*
(familia) (descendent)

Gheba → *Ghebari* → **ghebăreni* (sg. ghebărean)
(moș, boier) (moșia Ghebei) (locuitorii)

B. *Ghebari*
(obștea)

ghebari (sg. ghebar) ——→ **Ghebăreasca*
(ai lui Gheba) (moșia ghebarilor)

Cînd obștea încetează de a mai fi un „grup biologic stabil", cum o numea Stahl[364], și evoluează de la vechea formă a devălmășiei spre scindare și disoluție, devine necesară separarea celor două planuri denominative, creîndu-se un sistem de opoziții sufixale, care înlocuiesc opozițiile contextuale din faza

[360] Asemenea singulare sînt frecvente și azi în Moldova: *ilișesc*, *negîrlesc*, *bolotesc*, *fîrțănesc*, *mircesc*, *umbrăresc*, *coțofănesc* etc. < *Ilișești*, *Negrilești*, *Bolotești*, *Fîrțănești*, *Mirceștii Vechi*, *Umbrărești*, *Coțofănești* etc. (după NALR-Mold., Buc., I, ms).
[361] Dragoș Moldovanu, *De l'interpénétration*, p. 157.
[362] Henri H. Stahl, *Contribuții*, III, p. 44.
[363] Th. Capidan, *Limbă și cultură*, p. 203—204.
[364] Henri H. Stahl, *Nerej*, I, p. 22.

precedentă. *Faptul că această evoluție nu a atins și formațiile în* -ari *se explică prin împrejurarea că mapa lor izonimică se suprapune peste zonele de maximă rezistență a organizațiilor în obști* față de tendințele de aservire din partea domnilor, bisericii și feudalilor, *care sînt în primul rînd zonele depresiunilor intracarpatice (ale vechilor „țări) și cele subcarpatice.*

Caracterul arhaic al sufixului personal este subliniat și de funcția matronimică a singularului său, menținută pînă astăzi în unele părți ale zonei delimitate (Bucovina, în special). Chiar cînd se adaugă numelor de bărbați, *-ariu* probează o evidentă predilecție pentru temele în vocală (de cele mai multe ori în *-a)*, ceea ce, după noi, reprezintă *o fază morfologică de tranziție*, corespunzînd începutului extensiei în sens patronimic.

Acest caracter arhaic este, la prima vedere, în contradicție cu atestările documentare tîrzii, de după secolul al XVII-lea (dacă facem abstracție de toponimele în care funcția sa specifică este neutralizată). Dar acesta este un fapt firesc pentru spațiul său de manifestare: „Hrisoave nu se dădeau, observă Const. C. Giurescu, decît în cazuri de vînzări, cumpărări, hotărniciri, adică atunci cînd se producea o modificare însemnată în felul de stăpînire al pămîntului; altfel, satele răzeșești puteau să fiinţeze sute de ani fără să aibă nevoie de cărți domnești"[365]. Apariția acestor hrisoave, atît pentru ocolul Vrancei cît și pentru cel al Cîmpulungului Moldovenesc, coincide, deci, cu începuturile tîrzii ale procesului de segmentare a pămîntului celor două obști.

Pe de altă parte, marea majoritate a toponimelor în *-ari* sînt părți de sat sau cătune desprinse din trupul marilor sate; de aceea ele nu au contat din perspectiva oficialităților ca unități separate și nu au fost menționate în catagrafii. Chiar cînd au apărut efectiv mai tîrziu, aceste nume nu și-au pierdut caracterul arhaic, dat de structura numelor de familie care le-a servit ca model.

Funcția patrionimică a lui *-ar(i)* trebuie să fie la fel de veche. După cum a arătat I. Iordan, atașarea sufixului la temele terminate în nazală nu trebuie înțeleasă ca un context fonetic generator, ci ca un punct de sprijin al rezistenței sale în fața concurenței sufixului *-eni*. Faptul că *-ari* apare, de cele mai multe ori, ca un sufix secundar față de *-eni*, nu pledează neapărat în favoarea caracterului său tardiv, pentru că există și situații inverse, relevate de Pașca. După ce bivalența semnului toponimic *(Todireni: Iodireni)* s-a tranșat în favoarea numelui de loc, nevoia creării de patrionime neechivoce a permis reactivarea lui *-ari (todirenari)*, menținut ici și colo pe întinsul țării, îndeosebi sub forma patrionimelor generice. Cu această funcție, sufixul s-a atașat în primul rînd toponimelor în care *-eni* avea deja o valoare patrionimică *(Glodu>glodeni>Glodeni>glodenari)*, pentru evitarea derivării reiterative, dar a afectat mai puțin seria personalelor, în care deosebirea de funcție permitea reluarea suf. într-o nouă ipostază: *drăguşeneni<Drăguşeni* (Șcheia—Iași)<n. pers. *Drăguș, tămășăneni<Tămășeni* (Neamț)<n. pers. *Tamaș* etc.

4.3. Dacă concurența lui *-eni* a fost principalul factor limitativ al exercitării funcției patrionimice a lui *-ari*, concurența cu *-ești*, *-oi* și *-ani* a contribuit substanțial la restrîngerea izomorfei lui *-ari* personal. Aceste sufixe au subminat însăși baza antroponimică a toponimiei, datorită funcțiilor patronimică și matronimică ale singularelor lor.

[365] Const. C. Giurescu, *Din trecutul județului Putna*, Focșani, 1937, p. 18.

Un alt factor restrictiv a fost însăşi polivalenţa sufixului *-ar*. Cît timp productivitatea sa în domeniul lexicului era extrem de mare, acoperind o întinsă mapă funcţională, iar baza formativă a toponimelor personale era asigurată în mare măsură de supranume (ca să nu mai vorbim de baza toponimiei descriptive, în care ponderea majoră o aveau apelativele româneşti), derivatele erau susceptibile de neutralizare. Conţinutul foarte general al sufixului îi limita, deci, capacitatea distinctivă, sugerînd false analize ale raportului de desemnare. Cine ar putea crede că numele cătunului *Jitari* (Andreiaşu — Vrancea) nu are nici o legătură cu apelativul *jitar (jităr)* „paznic de vite" ? Or, ancheta dovedeşte că este un colectiv de la antroponimul, frecvent aici, *Jităr*[366].

Am insistat, în articolul deja citat[367], asupra tendinţei populare de a sustrage numele de persoană motivate seriei toponimice corespunzătoare şi a le încadra în seria toponimelor caracterizante, precum şi a faptului că ea îi asigură sistemul românesc o poziţie aparte în cîmpul toponimiei romanice. Această tendinţă nu a acţionat, se pare, cu intensitate egală pe întreg teritoriul românesc. Judecînd ansamblul procedeelor la care s-a recurs (între care dominant este pluralul direct), ea a avut o forţă minimă în zona montană şi submontană şi maximă în zona de cîmpie, unde se întîlnesc şi majoritatea socionimelor cu caracter mai mult sau mai puţin injurios şi unde şi poreclele au o aciditate maximă. Prin urmare, potenţialul de neutralizare a derivatelor în *-ari* era mai redus tocmai acolo unde şi obştile au rezistat mai mult.

Atît menţinerea cît şi dispariţia funcţiilor arhaice ale sufixului *-ari* sînt, deci, rezultatul acţiunii convergente a factorilor lingvistici şi extralingvistici.

SIGLE (care nu sînt uzuale)

ACIEB, VI	= *Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques*, VI, Sofia, 1968.
AIIA	= „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol»".
AO	= „Arhivele Olteniei".
BA	= „Balkan-Archiv".
CAD	= Cadastrul austriac (1854—1856), la Arh. St. Suceava.
CAT. MOLD.	= *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, Bucureşti, II (1959), III (1968), IV (1970), V (1974).
CAT. Ţ. ROM.	= *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Statului*, Bucureşti, II (1974), III (1977).
CDO	= N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963.
INDICE (1865)	= *Indicele comunelor României după noua organizare a legii comunale*, Bucureşti, 1865.
Î. DIV.	= *Înaltul Divan (1831—1847). Inventar arhivistic*, Bucureşti, 1958.
LB	= „Linguistique balkanique".
ON. LAT.	= *Colloques internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique*. Nr. 564 : *L'onomastique latine*, Paris, 1977.
REC. POP. (1774)	= *Recensămîntul populaţiei Moldovei din anul 1774*, în vol. *Moldova în epoca feudalismului*, VII_1, Chişinău, 1975.
RRL	= „Revue roumaine de linguistique".
SDT	= Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, I—II, Bucureşti, 1967—1968.
SR	= „Sociologie românească".

[366] Comunicat de prof. Gabriela Macovei şi prof. Gh. Moldoveanu.
[367] Dragoş Moldovanu, *De l'interpénétration*, p. 170—172.

LE SUFFIXE *-ARI* (LE PL. DE *-AR*) DANS LA TOPONYMIE ROUMAINE —ORIGINE, FONCTIONNALITÉ, MOUVEMENT DIACHRONIQUE—

RÉSUMÉ

La première partie de l'étude *(1. Suffixe ou accident phonétique ?)* est une présentation critique des deux thèses véhiculées jusqu'à présent dans la linguistique roumaine, concernant la nature de la terminaison *-ari* des noms de lieux roumains : a) serait-elle le résultat de la dissimilation des thèmes en *-n-* (et, particulièrement, des noms en *-enĭ/-anĭ*) ou bien b) serait-il question d'un descendent roumain du latin *-ārius* ? En utilisant un matériel riche, pour la plupart inédit, extrait des documents ou recueilli par des enquêtes toponymiques, l'auteur démontre qu'il s'agit d'un suffixe dont les fonctions correspondent entièrement à l'évantail fonctionnel latin et roman.

La deuxième partie *(2. Reflets toponymiques des fonctions lexicales)* prend en discussion trois catégories de noms de lieux, à savoir : a) formés à partir des noms d'agent collectifs ; b) formés à base des surnoms en *-ar(iu)* ; c) formés à partir du nom donné aux habitants selon le nom de la localité d'origine. Lorsque le thème toponymique le permet, la fonction (c) est neutralisée, le nom collectif des habitants étant habituellement perçu comme un nom d'agent collectif.

Dans la troisième partie *(3. Reflets toponymiques des fonctions onomastiques)*, on défriche un domaine jusqu'à présent négligé, celui des toponymes personnels formés à l'aide du suffixe *-ari plurale tantum*, qui sont construits sur le modèle des noms de famille collectifs, tant dans le daco-roumain, que chez les Roumains du Sud du Danube. Lorsque le nom de personne est sémantiquement motivé, la fonction personnelle du toponyme est neutralisée, le dérivé coïncidant, le plus souvent, avec un nom d'agent collectif (p. ex. *Albinari*, le village du grand spataire *Albină*, et *albinari* „apiculteurs"). Ce sont les fonctions patronymique et matronymique du suffixe *-ar* (p. ex. *Irinar*, le fils d'*Irina*) qui sont à l'origine de ce système de dérivation, en permettant aussi le pluriel direct tant des noms de famille collectifs, que des toponymes (p. ex. *Poiana Nicuşarilor* „la clairière de la famille *Nicuşar*"). Le pluriel direct est toujours possible quand la terminaison du nom de personne est homophone avec le suffixe *-ar* (p. ex. *Cotnari*, que l'auteur explique à partir d'un nom de personne all. *Ko(d)tner* ou *Kott(e)ner*).

La quatrième partie *(4 Le mouvement diachronique du suffixe)* se propose de circonscrire l'origine et l'évolution de ces fonctions aussi bien sur le plan linguistique (celui de leurs rapports avec les fonctions similaires du système onomastique roumain), que sur le plan extralinguistique (celui de leurs motivations sociale et historique). On y démontre que tant la fonction „locale" que celle patronymique du suffixe *-ar*, également présentes dans les autres langues romanes, représentent un héritage du latin *(lutarius, riparius, litorarius ; Pinarii* = les descendents de *Pinus)* ; toujours au latin remonte la fonction augmentative qui seconde la fonction patronymique dans l'aroumain *(Bútar* = grand tonneau, et *Cóstar* = le fils de *Costa)*, parce qu'on la décèle dans les dérivés du bas latin *(plenarius, magnarius, singularius)*. On peut invoquer aussi, pour expliquer la séléction de la fonction patronymique latine, les concordances non seulement avec l'illyrien, mais décidément avec le thraco-dace. Quant à l'action de l'adstrat slave, on peut la négliger sans crainte : dans les langues slaves, en effet, il n'y a rien de semblable. Les toponymes bulgares ou serbes en *-ari* se sont formées d'habitude à partir de noms communs ou de surnoms. Néanmoins, il y a un petit nombre d'exceptions qui peuvent être expliquées heuresement par une influence albanaise, voire même par une influence du roumain (p. ex. *Žabari*, le nom d'un village hétéroclite, où il y avait aussi des Roumains, en partant du nom de personne roum. *Jeaba, Jabu* avec le suffixe *-ari)*.

À la différence de ses correspondents romans occidentaux, constamment exprimés par le singulier, qui désignent la propriété d'une famille *(La Coelrà* „la tenuta dei Coelli", *La Belinière* „la propriété d'un *Belin")*, le suffixe roumain a seulement la forme du pluriel, en désignant les „obştile" des paysans (= les associations de familles *avec* leur territoire exploité en commun). C'est ainsi que *Ghebarii* ne désignait pas les terres de la famille *Gheba*, mais le compossessorat de familles hétérogènes, cependant solidaires en vertu de leur descendance (réelle ou supposée) d'un ancêtre unique *(Gheba)*. La forme de pluriel est une trace particulière de l'ancien système gentilice, remontant à une période où les *gentes* ne s'étaient pas encore fixées, et qui s'est maintenue dans les noms de villages simplement par inertie, tout comme la fonction matronymique du singulier *-ar*. Ces fonctions archaïques expliquent pourquoi le suffixe personnel *-ar(i)*, remplacé pour la plupart du territoire daco-roumain par d'autres suffixes concurrents *(-eşti, -ani, -oi)*, persiste seulement dans les zones géographiques où les organisations paysannes des „obşti" ont fortement résisté aux actions d'asservissement des voïvodes, des boïards et de l'Église.

Scanned with OKEN Scanner

ASPECTE ALE COLINDATULUI ÎN MOLDOVA

DE

LUCIA CIREŞ

Cercetarea colindatului la sărbătorile de iarnă, în Moldova, s-a impus, în primul rînd, datorită contradicţiei ce se constată din confruntarea opiniei curente că în această arie nu există colindă propriu-zisă cu faptele folclorice cunoscute nemijlocit. Oportunitatea acestei investigaţii s-a confirmat şi prin apariţia studiului *Colindatul în Transilvania*, al lui Ovidiu Bîrlea[1], care a constituit, totodată, şi un îndreptar metodologic. „Descrierea sintetică a obiceiului — scrie O. Bîrlea — întîmpină încă mari dificultăţi bibliografice care izvorăsc din puţinătatea datelor" (p. 247). Pornind de la această constatare, valabilă cu atît mai mult pentru Moldova cu cît informaţiile bibliografice sînt mai precare decît pentru Transilvania, precum şi de la observaţia că „virtual, fiecare localitate poate să prezinte aspecte noi, diferite de cele din punctele învecinate, cîteodată chiar inedite" (p. 252), lucrarea prezentă se întemeiază, în cea mai mare parte, pe materiale de arhivă inedite sau insuficient puse în valoare.

Principalele fonduri documentare utilizate, pe lîngă cele mai des citate — răspunsurile la Chestionarele lui B. P. Hasdeu şi N. Densuşianu, Arhiva Institutului de cercetări etnologice şi dialectologice din Bucureşti (AICED), Arhiva de folclor din Cluj (AFC) — sînt : Arhiva Seminarului de folclor de la Universitatea din Iaşi (ASF) şi Arhiva de folclor a Moldovei şi Bucovinei de la Centrul de lingvistică, istorie literară şi folclor din Iaşi (AFMB).

Aria de cercetat — Moldova — a fost stabilită avînd în vedere, pe de o parte, condiţia sa de provincie istorică, din care a rezultat un profil socio-cultural propriu, şi, pe de altă parte, faptul că atunci cînd se contestă existenţa colindei, aria este numită tot Moldova. Începută concomitent cu înfiinţarea, în 1969, a *Arhivei de folclor a Moldovei şi Bucovinei*, pentru care s-au efectuat şi continuă să se efectueze intense cercetări în judeţele Bacău, Botoşani, Galaţi, Iaşi, Neamţ, Suceava, Vaslui şi Vrancea, lucrarea a fost concepută şi ca o modalitate de valorificare parţială a materialului cules din aria respectivă.

Textele şi informaţiile privind colindatul, existente în *Arhiva de folclor a Moldovei şi Bucovinei*, provin din trei categorii de anchete :

---

[1] În „Anuarul Muzeului Etnografic a Transilvaniei" pe anii 1965—1967, Cluj, 1969, p. 247—304.

I. Ancheta indirectă, efectuată pe baza *Chestionarului general folcloric și etnografic*, redactat în 1970 de I. H. Ciubotaru și difuzat în toate comunele din Moldova, care cuprinde peste 66 de întrebări referitoare la obiceiurile de iarnă. Deși chestionarul urmărea o prospecțiune în întreaga cultură populară a acestei provincii, numărul mare al întrebărilor privind colindatul a permis conturarea unei prime imagini a realității, din răspunsurile primite din 580 de sate. Acest material a fost folosit cu mare prudență și, în cele mai multe cazuri, ancheta indirectă a fost dublată de o verificare prin anchetă directă.

II. Anchete directe, efectuate de către cercetători, anchete ample, tot cu caracter general, în care s-a urmărit obiceiul colindatului pe baza aceluiași chestionar. S-au făcut, în aceste cca 170 de anchete, înregistrări de colinde și de informații suplimentare pentru o mai bună cunoaștere a contextului de desfășurare a obiceiului.

III. Anchete speciale, desfășurate de noi în peste 80 de localități cu un chestionar special. Au fost folosite cu precădere chestionarul elaborat de Romulus Vuia[2], chestionarul pentru *Atlasul etnografic al României* și chestionarul special (despre colindât) alcătuit de V. Adăscăliței[3]. Întrebările din chestionar vizează absolut toate manifestările din ciclul sărbătorilor de la 24 decembrie pînă la 8 ianuarie, respectiv de la Crăciun pînă la Sfîntul Ioan, în sincretismul lor (texte literare, muzicale, manifestări coregrafice și teatrale).

Semnificația faptelor, în majoritate de origine ritualică, nu poate fi descifrată decît consemnînd tot ansamblul de credințe și practici magice prilejuite de trecerea de la un an la altul. Din această cauză, chestionarul cuprinde și întrebări ce depășesc cadrul limitat al obiceiului.

S-a avut în vedere, de asemenea, în alcătuirea chestionarului și, mai ales, în discuțiile cu informatorii, punctarea dependenței obiceiului de cadrul social, de structura de neam a satului, componente esențiale pentru structură și dinamica faptelor de folclor. S-a urmărit funcționalitatea categoriei folclorice, așa cum este înțeleasă de colectivitate: în ce măsură persistă funcția străveche magico-ritualică și în ce măsură s-a produs mutația acesteia în funcția de urare, de felicitare sau de spectacol.

Practic, pe lîngă cele 80 de întrebări ale chestionarului special, au mai fost adresate, de fiecare dată, întrebări în plus, sugerate, de regulă, de cursul anchetei.

Atît anchetele directe generale cît și cele speciale au fost precedate de consultarea bibliografiei existente cu privire la punctul sau aria cercetată și a rezultatelor provenite din ancheta indirectă. Astfel, anchetele în satele Berezeni, Ivești, Pogonești și Polocin, din județul Vaslui, au fost întreprinse în urma semnalărilor primite prin ancheta indirectă, iar cercetările speciale în Cudalbi, județul Galați, sau Obilești (azi Bordeasca Veche, com. Tătăranu) din județul Vrancea, pentru confruntarea repertoriului prezent cu textele

---

[2] *Chestionar și îndrumări privitoare la culegerea obiceiurilor de Crăciun și Anul nou*, în „Culegătorul", Cluj, I, 1933, p. 8—19.

[3] În Arhiva Seminarului de folclor de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași se află răspunsurile la acest *Chestionar* primite din peste 500 de localități din Moldova.

Scanned with OKEN Scanner

publicate de N. Păsculescu[4] şi Ion Diaconu[5]. Din cele patru colinde laice publicate de N. Păsculescu din Cudalbi, am putut culege în anul 1977 doar una singură, *Pe drumul cel mare*, într-o formă prescurtată, de la un informator de 68 de ani. Avînd în vedere că şi informatorul Istrate D. Grigore (Mu*k*irlíu̯u), de 63 de ani, mărturiseşte că cea mai frecventă colindă a fost şi este *Supt aripa cerului* („aista-*i̯* *ŝ*el mai̯ ve*k* *lerói̯* [n.n. colindă], di cînd am diş*k*is *i̯eu̯* o*k*i, se cînta la fiecare casă, tot satu hui̯é"), neconsemnată de N. Păsculescu, se poate pune sub semnul incertitudinii provenienţa, din localitatea respectivă, a celorlalte trei texte din colecţie. Este puţin probabil ca repertoriul să fi suferit asemenea modificare în numai 67 de ani, cîtă vreme în Obileşti, repertoriul consemnat de Ion Diaconu, cu aproximativ 45 de ani în urmă, se păstrează aproape intact.

În prelucrarea datelor privind obiceiul nu se va recurge la alcătuirea unei tipologii, cu indicarea tuturor atestărilor pentru un fapt, întrucît volumul de informaţii este foarte mare şi s-ar ajunge la liste interminabile de localităţi pentru fapte nu totdeauna semnificative. Excepţie vor face aspectele care prezintă un interes special în contextul mai larg al obiceiului pe întreg spaţiul românesc. Deoarece în forma de organizare a cetelor de colindători se reflectă diferite stadii de evoluţie a obiceiului, numeroasele mişcări de populaţie şi interferenţele cu obiceiurile altor naţionalităţi, am stăruit asupra lor, citînd mai multe localităţi, pentru a se putea configura şi o repartiţie geografică a fenomenelor. De asemenea, data la care se colindă în Moldova constituie un însemnat indiciu pentru distingerea unui specific moldovenesc şi pentru delimitarea unor microzone sau enclave cu particularităţi proprii. Aşadar şi acest aspect va fi urmărit cu o atenţie sporită, recurgîndu-se la cartografierea unor răspunsuri. Prezentarea obiceiului presupune citarea multor fapte concrete cu valoare intrinsecă, fără de care comentariul nu ar avea suportul documentar necesar. Caracterul inerent descriptiv al acestui capitol, care va fi integrat într-un studiu monografic, nu a putut fi evitat, deşi pentru unele categorii de fapte s-au anticipat sumare analize sau concluzii.

Termenii cei mai răspîndiţi cu care se denumeşte obiceiul, dar şi specia, în Moldova, sînt *colindă* (în nord) şi *colind* (în sud). O singură dată a fost atestată varianta *colindră*, la ursarii din Mironeasa, jud. Iaşi, formă pe care şi O. Bîrlea o consideră „o excepţie", întîlnită doar la Săliştea Sibiului şi Buia Sibiului[6]. Alţi termeni provin din textele sau refrenele colindelor: *alerói̯* (Corni, Corod, jud. Galaţi), *alirói̯* (Smulţi, jud. Galaţi), *florile dalbe*[7] (Copălău, jud. Botoşani, Smulţi, jud. Galaţi), *léroi̯ do̯ámni* (Zahareşti, jud. Suceava), *bojăi̯ít* (Cotu, com. Copălău, jud. Botoşani), probabil de la referenul ucrainean „*Hoi̯ dai̯ bóje*", şi *hoi̯ránu* (Corni, jud. Botoşani), probabil de la primul vers al unei colinde ucrainene: „*Hoi̯*, rano, rano". La Corni: „Flăcăii care organi-

---

[4] Nicolae Păsculescu, *Literatură populară românească adunată de...*, Bucureşti, Socec 1910.

[5] Ion Diaconu, *Folklor din Rîmnicul-Sărat*, Tip. Cultura, vol. I–II, 1933–1934, vol. III, 1948.

[6] Ovidiu Bîrlea, *op. cit.*, p. 275.

[7] Expresia *a cînta florile dalbe* a dobîndit şi sensul de „a duce cu vorba, a minţi", ca în exemplul: „Numai cată să fie aşa. Ferească-te sfîntul *să*-mi *cînţi* tu mie numai *florile dalbe* (Dumitru Furtună, *Izvodiri din bătrîni*, ed. îngr. şi pref. de Gh. Macarie, Bucureşti, Minerva 1973, p. 83).

zează jocul merg cu *hoiránu* din casă în casă... textul era în limba rusă" [sic][8].

Colindatul copiilor cu formule de felicitare de „Moş Ajun" nu este specific Moldovei şi se întîlneşte numai izolat în localităţile din sudul Moldovei: Hîrja (com. Oituz), Podu Turcului, Preluci (com. Agăş), jud. Bacău; Costache Negri, Smulţi, Tudor Vladimirescu: *neţeláş*, jud Galaţi; Stănileşti, jud. Vaslui; Bogza (com. Silhlea), Bordeasca Veche (com. Tătăranu): *nɛáţa* sau *nɛaţalúş*, Maluri (com. Vulturu): *niţeláşul*, Răstoaca (com. Milcovul): *neţăláş*, Slimnic (com. Tîmboieşti), jud. Vrancea.

Numele acestui obicei s-a format, probabil, pornind de la formula „Bună dimineaţa lui (la) Ajun"[9]. La Mărtineşti, com. Tătăranu, jud. Vrancea, darul pe care îl primesc copiii se numeşte tot *neaţalúş*. Dacă gazda nu iese repede, copiii zic: „Scoal-Marie din culcuş / şi ne dă un *neaţalúş*"[10].

Colindatul cu formulele de felicitare şi urare este practicat mai cu seamă în dimineaţa Anului nou, cînd se merge cu *semănatul* sau cu *sorcova* (mai puţin). O formulă inedită se întîlneşte la Iveşti, jud. Vaslui, unde copiii strigă înainte de răsăritul soarelui *hăi budihăi* ! şi recită o urare. Este posibil ca termenul *budihăi* să provină de la *bădie, hăi!*, aşa cum şi-l explică informatorul[11] dar nu este exclus să aibă legătură cu mascaţii numiţi pe alocuri, *buduhăli*.

Copiii practică, în majoritatea satelor, colindatul propriu-zis, dar cetele nu cunosc forme de organizare ca cele ale flăcăilor. Copiii se constituie în grupuri mici, fie mixte („şî baiéţî şî copkílili" — Muşeniţa, jud. Suceava; „şî băiéţ şî băiéte" — Straja, jud. Suceava), fie, deosebit, pe sexe („se fac crile de fete şi crile de băieţi" — Vidra, jud. Vrancea), pe criterii de prietenie sau de rudenie.

Existenţa cetelor numai de băieţi reprezintă un stadiu intermediar între forma arhaică de colindat al flăcăilor (preluat în acest caz de băieţi) şi formele mai tîrzii de colindat pentru care nu există restricţii (de sex, de vîrstă sau de stare socială).

Localităţile în care cetele sînt compuse numai (sau mai mult) din băieţi sînt în special dintre cele în care acestea coexistă cu cetele de flăcăi şi se colindă în ajunul Crăciunului: Fichiteşti (com. Podu Turcului), Orăşa (com. Livezile), Păncesti (com. Sascut), Preluci (com. Agăş), jud. Bacău; Corni, Cudalbi, Drăguşeni, Griviţa, Matca („de la o vreme umblă şi fetele"), Pechea, Schela, Smîrdan, Tudor Vladimirescu, Umbrăreşti, jud. Galaţi; Bălţaţi, Hiliţa (Com. Costuleni), jud. Iaşi; Dulceşti, Topoliţa (com. Grumăzeşti), jud. Neamţ; Coşna (com. Dorna Candrenilor), jud. Suceava; Pogoneşti (com. Iveşti), jud. Vaslui; Bolotesti, Dragosloveni (com. Soveja), Dumbrava (com. Poiana Cristei), Slimnic (com. Tîmboieşti), Tîmboieşti, Tulnici, jud. Vrancea.

Colindatul numai de către fete se semnalează de regulă în satele în care obiceiul se leagă numai sau şi de ajunul Anului nou: Buhoci, Hîrleşti (com. Filipeşti), Scărişoara (com. Corbasca), Şendreşti (com. Motoşeni), jud. Bacău;

---

[8] Chestionar ASFI (*i* şi *d* reprezintă: anchetă indirectă şi, respectiv, anchetă directă).
[9] A se vedea şi etimologia propusă de V. Bogrea, în „Dacoromania", III, 1923, p. 874.
[10] Chestionar ASFI (Ds. 1818).
[11] Chestionar AFMBd (special).

Havîrna, Hudeşti, jud. Botoşani; Bădeni (com. Scobinţi), Berezlogi (com. Sireţel), Boureni (com. Moţca), Budà (com. Lespezi), Buhalniţa (com. Cepleniţa), Deleni (com. Ciorteşti), Dobrovăţ, Drăguşeni (com. Şcheia), Goieşti (com. Lungani), Heleşteni, Mironeasa, Poiana de Sus (com. Ţibana), Scobinţi, Tansa, jud. Iaşi; Agapia, Bălăşeşti (com. Icuşeşti), Bistricioara (com. Ceahlău), Cracăul Negru (com. Crăcăoani), Cuejdiu (com. Gîrcina), Ghelăieşti (com. Bîrgăuani), Gîrcina, Neagra (com. Taşca), Nemţişor (com. Vînători), Tîrpeşti (com. Petricani), Todireni (com. Stăniţa), Turtureşti (com. Girov), jud. Neamţ; Boteşti (com. Horodniceni), Capu Codrului (com. Păltinoasa), Horodniceni, Mihăieşti (com. Horodniceni), Preuteşti, jud. Suceava; Bereasa (com. Dăneşti), Bîrzeşti (com. Ştefan cel Mare), Bogdăneşti, Boţeşti, Coroieşti (com. Bogdăniţa), Dăneşti, Draxeni (Com. Rebricea), Gura Idrici (com. Roşieşti), Iezer (com. Puieşti), Laza, Măscurei (com. Pogana), Obîrşeni (com. Voineşti), Olteneşti, Pădureni, Pîhneşti (com. Arsura), Puşcaşi (com. Laza), Rafaila (com. Todireşti), Rînceni (com. Berezeni), Rîşniţa (com. Làza), Roşieşti, Rusca (com. Pădureni), Sasova (com. Rebricea), Simila (com. Zorleni), Tăbălăieşti (com. Buneşti — Avereşti), Todireşti, Toporăşti (com. Pungeşti), Tunseşti (com. Bogdăniţa), Vetrişoaia, Vînători, Vişinari, (com. Bogdăneşti), Zorleni, jud. Vaslui.

Explicaţia reiese din unele precizări făcute de informatori: „cu colindul numai fetele, iar băieţii cu uratul“ (Buhoci, jud. Bacău)[12], „colindă numai fetele, băieţii cu plugușorul“ (Cuejdiu, com. Gîrcina, jud. Neamţ)[13], „băieţii umblă cu steaua, iar fetele cu colinda“ (Bălușești, com. Icușești, jud. Neamţ)[14]. Abandonarea unei tradiţii care cerea ca anumite rituri să fie săvîrşite exclusiv de bărbaţi, cum pare a fi fost şi colindatul, era posibilă numai prin slăbirea funcţiei ritualice. Deoarece în Moldova cetele de flăcăi s-au profilat cu precădere pe alte forme de colindat, ca plugușorul sau teatrul folcloric, perpetuarea tradiţiei a fost preluată de fete şi femei. Reminiscenţe ale unei restricţii se pot recunoaşte în păstrarea unităţii de sex, acolo unde coexistă cete de ambele sexe: „Fetili sî duc di rîndu lor şî băieţî di rîndu lor“ (Botoşana, jud. Suceava)[15]. Cum cetele de colindătoare mai aveau de depăşit o străveche superstiţie, aceea că „partea femeiască aduce în casă nenoroc, sărăcie“ la început de an (Udeşti, jud. Suceava)[16], „în zîua aźunului di Crăśun şî di Bobotźazî nu sî primeşti femeja în casî, cî zîśi cî nu-j ǵini... sî viji bărbat, cî barbatu-j cu noroc“ (Baineţ, com. Muşeniţa, jud. Suceava)[17], adaptarea s-a făcut, pe alocuri, dînd prioritate unor cete bărbăteşti: „Întăj sî porneşti plugu şî pi urmî colinda. Aşa-j obiśeju la noj, di prima datî lasî sî trźacî o turî di băjeţ“ (Humosu, com. Sireţel, jud. Iaşi)[18].

Într-un foarte mare număr de localităţi colindă exclusiv cetele de copii, care merg, de obicei, din casă în casă: „După ce ies din şcoală nu mai umblă,

[12] Chestionar AFMBi.
[13] Chestionar AFMBd (special).
[14] Chestionar AFMBd.
[15] AFMB, Mg. 76, I, 6.
[16] AFC-44, p. 7—8.
[17] AFMB, Mg. 323, I, 14
[18] AFMB, Mg. 87, I, 7.

Scanned with OKEN Scanner

că-s fete mari. Nici flăcăii" (Drăguşeni, jud. Suceava)[19], „Cari vreįé sî maį duŝé maį bătrîni, da era ruşîni" (Corni, jud. Galaţi)[20].

Din majoritatea localităţilor din centrul Moldovei s-a răspuns că tineretul nu umblă cu colinda, acestea fiind, în majoritatea lor, sate în care colindă numai copiii şi ţiganii (dacă sînt), deci datina înregistrează un pronunţat regres.

Deşi răspunsurile în care se neagă complet existenţa obiceiului sînt relativ puţine, pentru că de multe ori se face confuzie cu alte forme de colindat (cu steaua, cu semănatul, cu uratul), în multe din aceste localităţi în care lipsesc cetele de tineri, obiceiul este foarte slab reprezentat. Şi repertoriul este sărac, alcătuit numai din texte religioase, adesea degradate, învăţate la şcoală sau la biserică. Există şi mărturii care atestă introducerea recentă a obiceiului: „În comună nu se colindă... În urmă cu cîţiva ani am organizat un grup de colindători, majoritatea fete, introducînd în repertoriul său colinde din Ardeal şi Banat. La ora actuală grupul nu mai există, nu se mai colindă, însă foarte mulţi oameni din sat cunosc colindele" (Buda, com. Lespezi, jud. Iaşi)[21] sau dispariţia lui: „obiceiul colindatului începe să dispară" (Avrămeni, jud. Botoşani); „în ultimul timp se răreşte" (Rediu, com. Răuseni, jud. Botoşani); „mai înrădăcinate în tradiţia sătenilor sînt pluguşorul şi semănatul " (Arborea, com. George Enescu, jud. Botoşani)[22].

Tineretul colindă fie în cete mixte, fie în cete constituite pe sexe.

Cetele de fete mari nu mai colindă din casă în casă, fapt care reprezintă şi el o atenuare a funcţiei ritualice primare, care se constată şi în cazul cetelor de oameni căsătoriţi sau în colindatul cetei de flăcăi numai pe la fete. Fetele mari „mai merg de distracţie" (Şendreşti, com. Motoşeni, jud. Bacău), „cele care îs mai sărace " (Boureni, com. Moţca, jud. Iaşi), „umblau dar erau mascate" (Poieni, com. Piatra Şoimului, jud. Neamţ), „de obicei noaptea pentru a nu fi recunoscute" (Vetrişoaia, jud. Vaslui). Majoritatea cetelor de fete mari colindă tot în ajunul Anului nou, dar mai tîrziu decît cetele de fete „care n-au ieşit la joc": „După ŝi treŝéu̯ tăţ băįeţî, tăţ flăcăįi, tăţ băįtáni, tăti dobili, tăt, tăt, tăt, ap-pi urmî viné colinḑili la ẑam... Dọau̯î feti viné, triį, şî colindau̯ pîn-ŝi sî măritau̯" (Mihăieşti, com. Horodniceni, jud. Suceava)[23].

Colindatul cetelor de fete (mici şi mari) este mult mai răspîndit decît credea Tudor Pamfile: „Fetele nu umblă cu colindul. Nu se cade! Dar cîte odată şi numai prin vecini, pornesc şi ele"[24]. Este, desigur, în extinderea colindatului practicat de fete şi femei şi un semn al evoluţiei — sau involuţiei — obiceiului în decursul a cei peste cincizeci de ani de la data apariţiei studiului citat. Cum însă Tudor Pamfile nu consemnează nici marea răspîndire a colindatului *numai* în ajunul Anului nou, însuşindu-şi opinia lui Simeon Florea Marian că *„prin unele părţi* se umblă cu colindul *şi* în seara de Sf. Vasile, dar aceasta *se pare* [subl. n.] că o fac mai ales copiii mici şi cei sărmani"[25], este

[19] Chestionar AFMBi.
[20] Chestionar AFMBd (special).
[21] ASF, DS. 328, informaţia din anul 1966, provine de la Jacotă Corneliu, student.
[22] Chestionar ASFi.
[23] AFMB, Mg. 59, I, 10.
[24] Tudor Pamfile, *Crăciunul, studiu etnografic*, Bucureşti, Socec şi C. Sfetea, 1914, p. 48
[25] *Idem*, p. 39.

firesc să nege şi colindatul cetelor de fete, adînc intrat în tradiţia satelor în care se colindă de Anul nou.

Cetele de tineri pot fi şi ele mixte, ignorîndu-se, şi de această dată, restricţia tradiţională de constituire a grupului: „Uneori formează coruri şi merg împreună" (Căiuţi, jud. Bacău), „mărg cu băieţ, cu feti, sî maskazî. mărg cu droaja... sa skimosăsc în tăti felurli" (Pîrteştii de Sus, com. Cacica, jud. Suceava)[26].

Prezenţa cetei de flăcăi, care atestă o mai bună păstrare a obiceiului în formele sale originare, permite stabilirea unor arii mai conservatoare. Colindatul cetelor de flăcăi este atestat în localităţile: Adjudul Vechi, Fichiteşti (com. Podu Turcului), Fundoaia (com. Huruieşti), Găiceana, Lespezi (com. Gîrleni), Viişoara (com. Tîrgu Trotuş), jud. Bacău; Avrămeni, Bălueşeni, Bogdăneşti (com. Santa Mare), Brăieşti, Brehuieşti (com. Vlădeni), Broscăuţi, Caraiman (com. Mihălăşeni), Călăraşi, Corni, Cotîrgaci (com. Roma), Drislea (com. Truşeşti), Flămînzi, Hlipiceni, Leorda, Pădureni (com. Dobîrceni), Roma, Talpa (com. Mihăileni), Vlăsineşti, jud. Botoşani; Barcea, Băltăreţi (com. Cozmeşti), Braniştea, Brăhăşeşti, Corod, Costache Negri, Cudalbi, Cuza Vodă (com. Slobozia Conachi), Folteşti, Matca, Măstăcani, Munteni (oraş Tecuci), Poiana (com. Nicoreşti), Rediu, Slobozia Conachi, Smîrdan, Schela, Tudor Vladimirescu, Tulucesti, Viile (com. Fîrţăneşti), Vîrlezi, Vlădeşti, jud. Galaţi; Buhalniţa (com. Cepleniţa), Cucuteni, Dolheşti, Erbiceni, Miroslava, Totoieşti (com. Erbiceni), Urşiţa (com. Mironeasa), jud. Iaşi; Boboieşti (com. Pipirig), Boiştea (com. Petricani), Doljeşti, Lunca (com. Vînători), Neagra (com. Taşca), Petricani, Plăieşu (com. Timişeşti) Poiana Largului (com. Poiana Teiului), Talpa (com. Bîrgăuani), Topoliţa (com. Grumezeşti), Vînători, jud. Neamţ; Arbore, Botoşana, Calafindeşti, Capu Codrului, (com. Păltinoasa), Călineşti Vasilache (com. Dărmăneşti), Cornu Luncii, Drăgoieşti, Dumbrăveni, Dorna Candrenilor, Ilişeşti, Lisaura (com. Ipoteşti), Liteni (com. Moara), Lucăceşti (com. Drăgoieşti), Măzănăeşti (com. Drăgoieşti), Mihoveni (com. Şcheia), Poiana Stampei, Trei Movile (com. Şcheia), Ţibeni (com. Satu-Mare), Udeşti, Ulma, Zahareşti (com. Stroieşti), jud. Suceava; Berezeni, Iveşti, Lupeşti (com. Măluşteni), Pogoneşti (com. Iveşti), Polocin (com. Iveşti), Valea Grecului (com. Duda Epureni), jud. Vaslui; Biceştii de Sus (com. Dumitreşti), Dumbrava (com. Poiana Cristei) Găgeşti (com. Boloteşti,), Gura Caliţei, Ivăncesti (com. Boloteşti), Jitia, Livezile (com. Vizantea Livezi), Maluri (com. Vulturu), Prisecani (com. Boghesti), Pufeşti, Putna (com. Boloteşti,), Răcoasa, Răstoaca (com. Milcovul), Reghiu, Scînteia (com. Jariştea), Tîmboieşti, Vulturu, jud. Vrancea.

Cele mai multe informaţii despre organizarea cetelor provin din judeţele Galaţi şi Vrancea, dar şi din cîteva localităţi din jud. Vaslui.

Numărul de cete variază între una „din flăcăii satului" (Berezeni, jud. Vaslui) care poate reuni pînă la 60 de membri (Talpa, com. Mihăileni, jud. Botoşani) şi chiar 12 cete (Iveşti, jud. Vaslui), în funcţie de mărimea sătului. Cetele se constituie, uneori, în funcţie de vîrsta flăcăilor: la Bordeasca Veche (com. Tătăranu, jud. Vrancea), se fac trei cete: prima a flăcăilor mai în vîrstă,

[26] AFMB, Mg. 99, I, 7.

a doua de „mijlocii" şi o a treia de „începători"[27]; la Vulturu (jud. Vrancea) este obligatoriu stagiul la ceata „de băieţi" pentru a intra „di-acŏálea la flăcăi"[28].

Un alt criteriu este cel teritorial, cetele constituindu-se în funcţie de apartenenţa la un „cot" sau „mahala". Satul se împărţea în două (Adjudul Vechi, jud. Vrancea) sau „pe măhălăli: Vutcáni, Mahaláua de Sus şi Mahaláua Cúrţî" [boiereşti], la Iveşti, jud. Vaslui. Uneori această împărţire teritorială coincidea cu grupuri de populaţie de proveniență diferită şi denumirea cetelor reflectă această situaţie: la Bogza (com. Sihlea, jud. Vrancea), sînt cete de *ungurén*ĭ şi *cojáni*. În general aceste cete nu aveau dreptul să depăşească limitele sectorului, stabilite în prealabil. Dacă o altă ceată a colindat înainte, cei în drept nu mai erau primiţi şi li se spunea că altă ceată „a rupt cotu" (Vulturu, jud. Vrancea). Alteori, în cazul cetelor subdivizate în grupuri mai mici, care cîntă alternativ, întovărăşirea se făcea „pe glas potrivit" (Răstoaca, com. Milcovul, jud. Vrancea), se alegeau „părî cînd sî potriyá" (Iveşti, jud. Vaslui). La Berezeni, jud. Vaslui, ceata *(cămărăşĭia)* era formată din zece persoane: „făcam cînd *scări* a cîte doŭă persŏane şi colindam pi rînd, ni rînduiém unŭ-o datî, unŭ-o datî"[29]. Uneori exista o ceată de rezervă, care venea în urma cetei de colindători, împreună cu *zăráfu* şi dacă la gazde „nu le convenŏa cata cari lĭ-o dădĭa, zîcéŭ amîndoŭî ceti" (Iveşti, jud. Vaslui)[30].

Pregătirile se începeau „cu trei — patru săptămîni înainte, pe rînd la fiecare" (Răstoaca, com. Milcovul, jud. Vrancea), la o „odáĭe" (Tulucești, jud. Galaţi), „la prăvălĭie" (Bogza, com. Sihlea, jud. Vrancea), „sî adunaŭ la şcŏala di colind" (Iveşti, jud. Vaslui), „la claca di sumani or la şăzători di feti" (Berezeni, jud. Vaslui). La clăcile de bătut sumane „o şatî sau doŭî înşepŏa colinzîli. Doĭ dădŏa la mînî [băteau sumanele la leasă] pănî şi sî termina un colind. Cînd sî înşepŏa alţîĭ la rînd, alt colind... dacî avéĭ bŏalî pi dînş, îĭ înşepeĭ un colind mari şî greŭ şî dădé păn-şi nu maĭ puté, curźé apa di pi dînş" (Berezeni, jud. Vaslui)[31].

Dacă în ceea ce priveşte localităţile din sudul Moldovei, formele de organizare a cetei se încadrează într-o arie mai largă, „a Dunării de jos", avînd şi unele aspecte comune cu Transilvania de sud, cetele de flăcăi colindători din judeţele Suceava şi Botoşani cunosc forme mai laxe de constituire. În vreme ce în sud cetele de flăcăi nu mai sînt dublate decît de cele de copii, în judeţul Suceava, de pildă, la colindat participă, în afară de flăcăi, reprezentanţi ai tuturor categoriilor de vîrstă şi sex. Excepţie fac unele sate cu populaţie ucraineană, în care colindă numai bărbaţii. Tot în unele sate de ucraineni colidatul implică obligativităţi de domeniul dreptului cutumiar. La Talpa (com. Mihăileni, jud. Botoşani), „dacî sî ocoleşti o casî, însamnî cî atunć omu sî pŏati întîmpla sî deĭí şî-n judicatî pi calfa respectivî. Pŏati sî fiĭi cît di sărac, cît di *k*abur, po-sî fiĭi nu ştiŭ cum, ćertat, român, ucrainŏan, indifirent"[32].

Mai trebuie precizat că organizarea cetelor de flăcăi în Moldova este prilejuită nu numai de colindatul propriu-zis, ci şi de celelalte manifestări din

[27] Chestionar AFMBd.
[28] ASF, Mg. 217.
[29] AFMB, Mg. 151, II, 23.
[30] Chestionar AFMBd (special).
[31] AFMB, Mg. 151, I, 20.
[32] ASF, Mg. 5 (Ds. 3110)

ciclul obiceiurilor de iarnă sau chiar de Paşti *(vălăritul)*. Cum statutul şi rosturile acestor cete sînt aproape identice cu cele ale cetei de colindători, avînd şi acestea menirea de a face urări şi felicitări, de a organiza jocurile şi petrecerile de sărbători, în cele ce urmează ne vom referi în general, la ceata de flăcăi. Dacă s-ar ignora existenţa cetelor care practică pluguşorul sau teatrul popular, faptele ar apărea trunchiate şi nesemnalarea lor ar putea crea impresia falsă că existenţa cetelor de flăcăi în Moldova este sporadică şi numai în spaţii restrînse.

Pentru denumirea cetelor s-au înregistrat următorii termeni : *cămărăşiie* (Berezeni, jud. Vaslui), *cîrd* (Liteni, com. Moara, jud. Suceava), *crilă* (Vidra, jud. Vrancea), *húrtă* (Bosanci, jud. Suceava), *maláncă, parliie* (jud. Suceava), *rînd* (Bîlca, com. Coţofăneşti, jud. Bacău).

Conducătorul cetei, care de obicei strînge şi banii, se numeşte *barîşnic* (Potîngeni, com. Movileni, jud. Iaşi), *berézâ* (Rogojeşti, com. Mihăileni, jud. Botoşani), *berézníc* (Brodina, jud. Suceava), *cálfă* (jud. Botoşani, jud. Suceava), *cămăráş* (Smulţi, Tulucești, jud. Galaţi), *vătáf* (Fundoaia, com. Huruieşti, jud. Bacău ; Răstoaca, com. Milcovul, Vulturu, jud. Vrancea), *zaráf* (Tudor Vladimirescu, jud. Galaţi ; Iveşti, jud. Vaslui ; Adjudu Vechi, Bordeasca Veche, Maluri, com. Vulturul, jud. Vrancea). Alte denumiri pentru diverse responsabilităţi : *comoráş*—cel ce strînge banii (Vulturul, jud. Vrancea), *cel cu frigárja* — care strînge carnea (Iveşti, jud. Vaslui), *desăgár* (Arbore, jud. Suceava) şi *tocmáşi* — organizatorii horei (Heci, com. Lespezi, Humosu, com. Sireţel, Tătăruşi, jud. Iaşi).

Faptul că cetele de flăcăi din sud au, sau aveau, obligaţia de a colinda la fiecare casă, de obicei fără instrumente muzicale, indică, de asemenea, un stadiu mai arhaic faţă de spaţiul nordic, unde flăcăii merg mai ales la fete, adesea însoţiţi de muzică, şi la sfîrşitul colindatului joacă cu fetele sau femeile mai tinere din casă. Instrumentele muzicale folosite sînt : trişcă, fluieră, cimpoi, vioară (lăută, scripcă), cobză, ţambal, „armónije", acordeon, „trambéţi", „trîngiţă", clarinet, „frigón", tobă, asociate diferit, dar cel mai adesea constituite în taraf sau fanfară.

În general colindele se cîntă la fereastră şi, uneori, la cererea gazdei, şi în casă, restricţii în această privinţă fiind semnalate doar la lipoveni, care colindă numai în casă, în faţa icoanelor, „afară la gam noi nu colindăm" (Todireşti, jud. Iaşi)[33] şi huţuli : „unele [colinde] se cîntă numai afară, poati sî ningî, sî trăznjascî, îs afarî. Unili şî-nuntru şî afarî" (Brodina, jud. Suceava)[34].

În modul de execuţie a colindelor s-au perpetuat atitudini care mai pot sugera solemnitatea oficierii unui rit : colindătorii se aşază în cerc (Adjudul Vechi, jud. Vrancea), „cap la cap" (Iveşti, jud. Vaslui), se ţin de umeri şi se mişcă în ritmul muzicii (Bogdăneşti, com. Santa Mare, Călăraşi, jud. Botoşani) sau stau în cerc, aplecaţi cu faţa la geam cuprinşi de umeri (Cotu, com. Copălău, jud. Botoşani).

Colindatul flăcăilor este în strînsă legătură cu jocul de sărbători şi are o pronunţată funcţie prenupţială. Ceata trebuie să colinde la toate fetele mari „altfel, la bal, fetele nu joacă pînă ce flăcăii nu merg pe la ele cu partia" (Lisaura, com. Ipoteşti, jud. Suceava), iar fetele au obligaţia să primească

[33] AFMB, Mg. 216, II, 38.
[34] AFMB, Mg. 322, I, 8.

colinda, în special cele „care ies prima dată la joc" (Buhalniţa, com. Cepleniţa, jud. Iaşi). „Fetele care nu primesc cavalerii nu sînt duse la primele baluri sau sînt duse şi lăsate la bal" (Broscăuţi, jud. Botoşani). La jocul de Crăciun „sînt jucate toate fetele, de la începătoare pînă la stătute" (Tătăruşi, jud. Iaşi), acum „sî scǫati fata la joc...carį-a scos-o la joc arį-on colac ca di ŝinsti, în numele lu cutare, c-a scos-o la joc" (Humosu, com. Sireţel, jud. Iaşi). „Băįeţî tăţ įera puş di vătaf¦ ca sî li ẑǫáŝi. Nu era voįi di Craŝun sî steįi vo fatî, pintru cî plătéu̯ tăti" (Liteni, com. Moara, jud. Suceava).

La colindat şi la horă se manifestau, prin convenţii statornicite de tradiţie, sentimentele şi intenţiile, în mod public. Această socializare a celor mai intime relaţii dintre membriiį unei comunităţi marchează păstrarea unui comportament impus de mediul social închis al satului. La Ţipileşti, com. Popricani, jud. Iaşi, cînd „sî făŝé Rusasca...a dou̯a zî di Crăŝun, atunŝ sî bati colaŝi ...bataįa [jocul] cu fata, Rusasca, o faŝi acuma. Colacu sî įe pîn-la Bobotęazî ş-o batistî cu flor¦ cusutî di fatî. Colacu ăl rîdicî patru inş, ari dou̯îşpi kilograms. Cînd vini *Capra*, colacu-į pus pi masî şî spuni a cuį îį, spuni părinţî" [35]. „Fetele dădé colac la flăcău̯u cari avé plăŝeri, dragoşti di dînsu. A dou̯a zî merẑéu̯ la casa di joc şî trebuįé să faĉim Rusascî la feti, pentru colac. Dacî nu făŝéį Rusascî, tăt cîşléẑu nu maį avéį ŝi ti duŝi la fatî. Înĉepé primu cálfa, viné fata cu batista şî sî prindé cu flăcău̯u, apoį a doįlęa flăcău̯ ḱema altî fatî şî tot aşa pînî sî completa rîndu, cîţ erau̯ iį. După ŝ-o vinit tăti fetili. înŝepé altî Rusascî, sî viįi altî fatî, sî nu rămîįi fărî Rusăştili făcuti" (Rînghileşti, com. Santa Mare, jud. Botoşani)[36].

Buna-cuviinţă, impusă şi ea de tradiţia mediului social, nu excludea unele atitudini tranşante de natură să stabilească ierarhii ale valorilor: „dacă era colac maį prost sau̯ fata era funigu̯ásî, lăsa colacu în gard şî-l găsęa hărmănit di cîn¦" (Berezeni, jud. Vaslui)[37]. Coacerea colacului, desigur un rit de iniţiere al viitoarelor gospodine, devenea o probă ce trebuia trecută public, într-o adevărată competiţie a destoiniciei: [flăcăul] „îl duĉá la horă [colacul] şi-l tăįa feliį şi-l dedęá la tǫati fetili ca sî vadî ĉi colac esti. Cari era colacu bun, era fata lăudatî di tot satu. Cari era maį potrivit, aşa...eh! Şî eli sî străduįau̯ sî facî colaŝ maį frumoş, dacî-į taįi-n horî!" (Tuluceşti, jud. Galaţi)[38].

Multe strigături de joc consemnează tradiţia de a fi jucate absolut toate fetele, pentru contribuţia lor la organizarea horei: „La Crăciun joacă colacul/La Paşti joacă cozonacul/Peste an o joacă dracul" [39]; „Joacă, fată, la Crăciun/Că pîn-la anu ţî-i distul" (Balş, oraş Tg. Frumos, jud. Iaşi)[40]. În Liteni, com. Moara, jud. Suceava, unde jocul se desfăşoară la petrecerea (*bére*) organizată de cele două cete, o strigătură atestă şi concurenţa între *partii*, care „se băteau totdeauna": „La béri la Zavanicî/Ẑoac-o babî di sî

[35] ASF, Mg. 166.
[36] AFMB, Mg. 127, I, 5.
[37] Chestionar AFMBd (special).
[38] AFMB, Mg. 328, I, 14.
[39] *Folclor din Moldova*, vol. I, Mihai Costăchescu, *Cîntece populare româneşti*, ed. îngr. şi stud. introd. de G. Ivănescu şi V. Şerban, Bucureşti, E.P.L., 1969, p. 155.
[40] ASF, Ds. 261.

strîcî/La béri la Cojocarĭ/Fetili-s di gospodarĭ/Și fișorĭ ca niști florĭ“ [41]. Și plugușoarele amintesc, uneori, acest complex de relații între tineri la sărbătorile de iarnă : „Ai o fată frumușică/Am jucat-o de Crăciun/Și-am promis că vin s-o ur“ (Tîrzii, com. Oltenești, jud. Vaslui)[42].

Tot la jocul de Crăciun se face *ocheala* : „Tînărul care dorește să se însoare, *ochește* o fată care-i place, o invită la dans... îi face o vizită de Anul nou, iar la Bobotează se trimite staroste“ (Satu Nou, com. Belcești, jud. Iași)[43]. Pînă și accidentele au, în aceste ocazii, semnificații matrimoniale : „cini cadi în joc la Crășun sî căsătorești“ (Sirețel, jud. Iași)[44].

Petrecerile organizate de ceata de flăcăi colindători nu sînt generalizate în Moldova și nu au amploarea celor din Transilvania. În afara jocului care se face la sărbătorile de iarnă, flăcăii mai petrec „la cămăraș acasă sau unde se făcau clăcile“ (Berezeni, jud. Vaslui), la calfă (Călinești Vasilache, com. Dărmănești, jud. Suceava), „la o casă unde se numără banii, se frige carnea, beau o găleată de vin, ieĭ cu gospodaru“ (Bordeasca Veche, com. Tătăranu, jud. Vrancea), la crîșmă (Bogza, com. Sihlea, jud. Vrancea). Singurele localități unde se semnalează petreceri cu joc la care participă și fete, însoțite de cineva din familie, sînt cele cu populație de origine transilvăneană[45], unde se face *bére* (Berchișești, com. Drăgoiești, jud. Suceava, Liteni, com. Moara, Lucăcești, com. Drăgoiești, Plătinoasa, jud. Suceava). La Tătărușî, jud. Iași, unde, de asemenea, sînt coloniști transilvăneni, invitarea fetelor „la cemat cu colac“, se face foarte protocolar, de către mai multe grupuri de flăcăi, care rostesc o oratie pentru solemnizarea momentului : „Ni-o trimes flăcăii satului/Un copilaș, doi, ci aveț,/Mîni, la noi la horă sî-l trimitéț/C-un pahar de bautură/C-un scaun de șazatură/Cu dumneavoastră dimpreună/Și cu multî voĭi bună“ [46]. La petrecere, mama fetei dădea „plata pe un an pentru jucatul fetelor“ (înainte colac, fructe, dulciuri, acum bani). Obiceiul acesta este apropiat de cel descris de Gh. Reteganul, din Căianul Mic, unde oratia este astfel formulată : „Cinstită gazdă, cinstită găzdoaie/Noi pe laită ne-am pus/Și cuvintele nu le-am spus/Noi pe laită ne-am așezat/Și cuvintele nu le-am dat/Aveți un copil sau doi/Sau cîți v-a rînduit Dumnezeu/Cu numele.../Mîine dimineață frumos să se gătească/Și la a noastră bere să călătorească/La un pahar de băutură/Și mai multă voie bună/Cu tineretul satului de-a-mpreună/Faceți bine și iertați/C-așa-i vîrsta din copilărie/Nu știm grăi în vremuri de omenie“ [47].

Cele mai multe dintre faptele citate, în legătură cu cetele de flăcăi și rolul lor în viața satului în perioada sărbătorilor de iarnă, sînt relatate de adulți, care au putut urmări evoluția obiceiurilor de-a lungul a cel puțin două, trei decenii. Atît informațiile culese, cît și observația directă, duc la concluzia că tocmai obiceiurile practicate de tineret au fost cel mai puternic afectate

[41] Chestionar AFMBd (special).
[42] Chestionar AFMBi.
[43] ASF, Ds. 394.
[44] Chestionar AFMBd (special).
[45] Pentru studiul cetelor de feciori a se vedea Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură populară românească*, Cluj-Napoca, Dacia, 1977.
[46] ASF, Ds. 315 și Ds. 754.
[47] Gh. Reteganul, *Jocul de Crăciun al tineretului la Căianul Mic (Someș)*, în „Sociologie românească“, III 1938, nr. 10—21, p. 545—548.

Scanned with OKEN Scanner

de profundele mutaţii economice şi socio-culturale care s-au produs în viaţa satului în ultimele trei decenii. Gradul mare de receptivitate a vîrstei tinere, generalizarea învăţămîntului, dislocarea masivă a tinerilor din mediul rural prin încadrarea în alte sectoare de activitate decît cele tradiţionale, larga accesibilitate la formele cele mai evoluate ale culturii au zdruncinat puternic rînduielile microstructurilor săteşti. La Adjudu Vechi, jud. Vrancea, nu s-au mai organizat cete de flăcăi „cam de la al doilea război", la Berezeni, jud. Vaslui, ultima ceată organizată a colindat în anul 1965, iar de atunci „să string cîte un băieţ, doi, trii". Cel mai adesea, cetelor de flăcăi li se substituie cele de tineret şcolar sau de tineri reveniţi ocazional în sat. În aceste condiţii, este firească estomparea rosturilor cetei şi degradarea repertoriului: „Acu copiii le mai scurtează [colindele], da-i laş aşa, ce să le faĉ ?" (Bordeasca Veche, com. Tătăranu, jud. Vrancea)[48].

În peste 150 de sate s-a răspuns că oamenii căsătoriţi nu merg cu colinda, de obicei acolo unde colindă numai copiii sau numai cetele de flăcăi. În unele localităţi oamenii căsătoriţi merg sporadic: „rareori şi la puţine case" (Prisecani, com. Boghesti, jud. Vrancea), „în cazuri rare" (Pădureni, com. Jariştea, jud. Vrancea), „cînd ie la ureki lulęaua neamţului, sî-mbatî" (Mera, jud. Vrancea), „finii pi la naş, la părinţ — însurăţăii. În sara şeia fiicari ţigan sta la casa lui. Ti duş după nézu nopţî" (Berezeni, jud. Vaslui)[49].

În satele în care colindatul nu este practicat exclusiv de anumite grupuri, merg şi oamenii căsătoriţi, fie numai femei, fie numai bărbaţi, dar cel mai adesea grupuri de familii. Participarea tuturor categoriilor de vîrstă şi sex se face respectînd criteriile de diferenţiere a cetelor. Diferitele generaţii colindă la ore diferite: „Copiii di la ora ĉinĉ [seara], vrîsta di la şinşpi-douîzăĉ di ani di la ora nouî, iar a triia vrîstî di la zeĉi-unşpi noaptea" (Sireţel, jud. Iaşi), iar funcţiile dominante ale obiceiului variază şi ele după vîrsta cetei: „copiii din casă în casă, flăcăii la fete, oamenii în vîrstă la rude" (Brăeşti, jud. Botoşani). În timp ce copiii sînt tentaţi mai mult de daruri („ceii miĉ merg de-a gologánulu, de-a mérîlor"), iar în colindatul flăcăilor precumpănitoare a devenit funcţia premaritală, pentru adulţi colindatul este un prilej de consolidare a relaţiilor de înrudire: „hai, la cutari: la finu sau la naşu sau la copilu meu...undi ai plăĉeri" (Leorda, jud. Botoşani), „la frat", „pi la nînaşu-so, pi la cumătru", la „unkeş" sau de bună vecinătate: „la veşini", „la meğieş". Cetele de maturi se constituie spontan: „mărg cîti doi, trii, la o casî. Di la casa şiia sa-mbrac-aşiia şî mărg cu şiialalţ la altî casî, ... iii dintri iii, la fiicari casî mănîncî, beu, stau la masî" (Pîrteştii de Sus, com. Cacica, jud. Suceava)[50], iar colinda este pretext pentru petrecerea în comun a zilelor festive: „mai colindî, spun polojănii, palavri di rîs, şaguiésc, rîdém, graiim, tăţna, ca sî nu şim acasî" (Şcheia, jud. Suceava)[51]

Deoarece colindatul adulţilor este condiţionat de perindarea cetelor de copii şi tineri, pe care *trebuie* să-i primească, „gospodarii" colindă de obicei după miezul nopţii sau chiar în zilele următoare: „Căsătoriţî merg după ĉi

[48] Chestionar AFMB d (special).
[49] Chestionar AFMB d (special).
[50] AFMB, Mg. 99, I, 7.
[51] AFMB, Mg. 93, I, 9.

terminî di umblat copii̯i ișt̯i̯a miĉ cu colinda, api pi̯-ormî încui̯i ușa șî sî duc ai̯ișt̯i̯a bătrîn̥i̯" (Moara, jud. Suceava)[52].

De multe ori și la adulți, ca și la copii sau tineri, funcționează diviziunea pe sexe în practicarea colindatului în ajunul Anului nou, în funcție de opțiunea pentru pluguşor sau colindă: „femeile cu colinda și bărbații cu pluguşorul, cu doba" (Traian, com. Zănești, jud. Neamț).

Obiectele pe care colindătorii le poartă cu ei (uneori nu poartă nimic) sînt, în majoritatea cazurilor, utilitare: traistă, trăistuță, sacoșă, plasă pentru colaci și alte daruri, bețe în care își pun colăceii sau covrigii, cîrjă de fier pentru carne (Ivești, jud. Vaslui) sau bețe, ciomege pentru a se apăra de cîini. Poate sub influența elementelor dramatice ale pluguşorului, colindătorii au preluat din recuzita acestuia clopotul, clopoțelul, talanca pe care le sună în timp ce cîntă colinda. Numai în mod izolat colindătorii mai poartă obiecte cu semnificație ritualică: busuioc (Boureni, com. Moțca, jud. Iași, Bîrzești, com. Ștefan cel Mare, jud. Vaslui), clopot cu busuioc (Poiana Mărului, com. Ceplenița, Mogoșești—Siret, jud. Iași) sau cruce (huțulii din Lupcina, com. Ulma, jud. Suceava).

În legătură cu data la care se colindă în Moldova s-a săvîrșit adeseori eroarea pe care o constata O. Bîrlea: „Necunoașterea obiceiului a generat prejudecata că acesta ar fi similar pe întreaga arie"[53]. Astfel, I. G. Sbiera afirma, pe baza informațiilor pe care le deținea, probabil din nordul Moldovei, că, fără îndoială, „colinde propriu-zise se cîntă numai seara în ajunul Crăciunului și seara în ziua de Crăciun"[54].

Deoarece colindatul în ajunul Crăciunului este cel mai frecvent în spațiul românesc, informațiile despre practicarea sa la alte date au putut fi considerate accidentale și prea puțin semnificative. Colindatul din ajunul Anului nou, chiar atunci cînd era luat în discuție, era considerat ca extindere a celui din ajunul Crăciunului, a cărui existență nu era pusă la îndoială (S. Fl. Marian, Tudor Pamfile ș.a.), deși s-au consemnat și opinii opuse, rezultate din cunoașterea limitată a obiceiului, întocmai ca în polemica pentru termenii *colind* sau *colindă*. Gh. Ghibănescu, cu îndreptățită nedumerire, constata că „Există pe unele locuri obiceiul de a umbla cu colindele *și* [subl. n] spre Crăciun", pentru că „înspre Huși de unde sînt, nu există acest obicei"[55]. Nu trebuie dedus că în această zonă nu există colindă propriu-zisă ci că ea este practicată de Anul nou, așa cum o atestă numeroase alte mărturii.

Deși există răspunsuri chiar la Chestionarul lui B. P. Hasdeu că obiceiul colindatului s-ar practica în unele localități din Moldova începînd cu ajunul Crăciunului și pînă de Bobotează sau Sf. Ioan, trebuie precizat că numai colindatul cu steaua se poate extinde în toată această perioadă. Este drept, însă, că, cu cît funcția ritualică a obiceiului slăbește, impunîndu-se funcția de felicitare (reciprocă), data colindatului devine tot mai puțin importantă: „Dacă i̯eu̯, m-am dus la unu în sara asta, apu i̯el vini mîni sarî sau̯...cînd s-aduŝi el aminti, pîn-la Bobote̯azî" (Moara, jud. Suceava).

---

[52] AFMB, Mg. 122, I, 13

[53] Ovidiu Bîrlea, *op. cit.*, p. 247.

[54] I. G. Sbiera, *Despre insemnința refrenului de „o Lere Doamne" din colindele române, despre timpul ivirii și despre insemnătatea lor*, în „Foaia Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina", I, 1865, p. 111.

[55] Gh. Ghibănescu, *Pluguşorul*, în „Analele literare", II, 1888. nr. 1, p. 30—31.

În funcţie de dată, situaţiile tipice de colindat sînt următoarele:
— numai în ajunul Crăciunului;
— în zilele Crăciunului (25—26 decembrie), care poate fi considerat ca o prelungire a celui din ajun;
— numai în ajunul Anului nou;
— şi în ajunul Crăciunului şi în ajunul Anului nou;
— în toate trei ajunuri (Crăciun, Anul nou şi Bobotează). Sporadic se mai colindă şi în ajunul zilei de Sf. Ion, dar numai la cei cu numele Ion (Măzănăeşti, Bosanci, Vatra Moldoviţei, jud. Suceava).

Colindatul în zilele de 25, 26 şi chiar 27 decembrie este răspîndit mai mult în judeţele Botoşani şi Suceava, în localităţile unde sînt atestate şi cetele de oameni căsătoriţi. Aşa cum s-a arătat, obligaţia de a primi colindătorii din ajunul Crăciunului determină şi decalajul de ore sau chiar de zile. Această eşalonare a cetelor de diferite vîrste a dus la prelungirea colindatului cu una, două sau trei zile. Deoarece colindatul cetelor de gospodari se asociază cu petreceri prelungite, o altă cauză a schimbării de dată ar consta în măsurile impuse de biserică: „La noi sî colinda tot di aźun sara, aşa cî în zîua di Crăśun, în loc sî margî lumia la biserică, colinda, umbla beţ pi su-gardurî şî, mă rog, era *k*éśtii d*i*-astia, aşa cî preotu o s*k*imbat sistemu ăsta di colindî... pin 1900“ (Bosanci, jud. Suceava)[56].

O discuţie specială comportă colindatul din ajunul Anului nou. Răspunsurile la Chestionarul lui B. P. Hasdeu semnalează colindatul de Anul nou în judeţele din Moldova, dar şi în Muntenia (Brăila, Buzău, Dolj, Ialomiţa, Muscel, Olt, Prahova, Teleorman) şi Transilvania (Făgăraş). Atestări ale colindatului în ajunul Anului nou mai există sporadic pentru Muscel, Ialomiţa şi pentru Transilvania. Foarte rar se precizează dacă această formă de colindat coexistă cu cea din ajunul Crăciunului şi în ce măsură faptele se înscriu într-o arie mai mare, unitară din acest punct de vedere. Pentru Moldova se poate afirma că există o arie destul de întinsă (cf. harta) în care colindatul propriu-zis se practică exclusiv în ajunul Anului nou. Unele răspunsuri precizează chiar că la Crăciun se umblă cu steaua şi numai la Anul nou se colindă (Mîgla, com. Negri, jud. Bacău; Izvoare, com. Bahna, jud. Neamţ; Blăgeşti, Docani, com. Vinderei, Olteneşti, jud. Vaslui) sau că unele gazde nu vor să primească colinda la Crăciun: „Ce veniţi acum cu colinda, nerușinaţilor, veniţi de Anul nou, atunci vă dau colaci!“ (Valea Oilor, com. Bălţaţi, jud. Iaşi)[57]. Precizarea se face uneori cu conştiinţa că ar fi o abatere de la regula generală a colindatului de Crăciun: „La Anul nou, deşi *de regulă* se umblă la Crăciun“ (Boţeşti, jud. Vaslui)[58].

Pentru localităţile în care se colindă şi de Crăciun şi de Anul nou se poate emite ipoteza că s-a extins obiceiul de la una din date spre cealaltă. Nu excludem posibilitatea ca în anumite zone de contact extinderea să se fi făcut dinspre Crăciun spre Anul nou, dar cert este că, în multe locuri, tradiţional a fost colindatul de Anul nou, cel de Crăciun fiind mai slab reprezentat, introdus mai recent: „Mai mult în ajunul Anului nou. Şi la Crăciun, mai puţin“ (Brătila, com. Helegiu, jud. Bacău); „Mai mult se umblă la Anul nou“

[56] AFMB, Mg. 163, I, 2—3.
[57] Chestionar ASFi.
[58] Chestionar AFMBi.

(Huțani, com. Vlădeni, jud. Botoșani); „După cel de al doilea război mondial s-a introdus și aici obiceiul de a colinda în ajunul Crăciunului" (Țibana, jud. Iași); Înaințiti vremi sî îmbla numa la Anu nou. Amu, [în 1971] di vro zeci ani sî îmblî și la Crăciun, far mai mult ca la Anu nou" (Șoldănești, oraș Fălticeni, jud. Suceava)[59].

O încercare de a explica acest fenomen fără a deține concluziile privitoare la repertoriul de colinde din Moldova și eventuala lor diferențiere în funcție de data la care se practică, n-ar fi deplin întemeiată. Totuși, se poate considera că obiceiul colindatului în formele străvechi era o manifestare legată de începutul de an. Modificările de calendar și influența creștinismului au acționat pe de o parte asupra datei colindatului și pe de altă parte asupra repertoriului de colinde. În diferite arii s-au conservat mai bine diferite elemente arhaice. În timp ce în anumite zone influența bisericii s-a manifestat prin fixarea colindatului de Crăciun (supraviețuind totuși colindele laice), în Moldova creștinismul a acționat mai puternic asupra textelor, obiceiul menținîndu-se la început de an.

Urmărirea celor două aspecte esențiale ale obiceiului (organizarea cetelor și data la care se colindă) a pus în lumină, în primul rînd, o strînsă interdependență a faptelor, care, deși au fost descrise separat, au fost în mod constant corelate. Numai privite sinoptic, componența cetelor, diferențierea lor pe vîrste și sexe, data la care se colindă, funcția obiceiului și chiar repertoriul, în intercondiționarea lor reciprocă și în repartiția lor geografică, pot oferi o rezultantă, care este imaginea obiceiului. Dincolo de marea diversitate a faptelor, se configurează, în Moldova, o arie sudică, poate de tranziție între Muntenia și Moldova, cu particularități specifice zonei Dunării de jos, în care colindatul are caractere mai arhaice (cete de flăcăi riguros organizate care colindă pe la toate casele, repertoriu laic, interpretare antifonică) și o arie nordică, similară din multe puncte de vedere cu Maramureșul și Oașul (cete mixte, neorganizate, diferențiate numai după vîrstă, care colindă preferențial și au un repertoriu preponderent apocrif), prezentînd și elemente comune cu obiceiul la ucraineni. Între cele două arii cu forme de colindat bine individualizate și bine păstrate în tradiție, ambele de natură să înlăture îndoiala cu privire la existența colindei în Moldova, este o zonă centrală, cu formele cele mai disolute, cu localități în care obiceiul lipsește cu desăvîrșire sau este sporadic (situație la care s-a ajuns fie prin abandonarea treptată a obiceiului, fie prin reintroducerea sa recentă). Aici sînt total absente cetele bărbătești, se colindă și în, sau numai în, ajunul Anului nou, cînd cetele sînt formate exclusiv din fete și femei, iar repertoriul este sărac, livresc. Probabil că nu întîmplător această arie coincide cu cea de maximă frecvență și varietate a formelor de teatru popular.

Colindatul în ajunul Anului nou, cu o funcție augurală deci, atestat într-un spațiu larg, se impune ca un aspect specific Moldovei. Cu privire la cetele de flăcăi din Moldova, se poate conchide că ele nu au amploarea și importanța celor din Transilvania, dar că nu se poate nega existența lor, că de multe ori se constituie în vederea realizării altor forme de colindat și că rolul lor esențial este organizarea jocului de sărbători, cu tot cortegiul de implicații sociale.

[59] Chestionar AFMBd.

Scanned with OKEN Scanner

Apartenenţa religioasă sau etnică şi mişcările de populaţie ridică probleme speciale în studierea colindatului în Moldova. În urma anchetelor speciale în localităţile cu locuitori huţuli, lipoveni, ruteni s-a putut constata că la populaţia de origine slavă obiceiul este mai bine conservat şi mai încărcat de semnificaţii. La această stare de lucruri a contribuit, desigur, şi izolarea acestor grupuri etnice. Fie ca rezultat al apartenenţei la religia catolică, fie ca urmare a influenţei exercitate de către catolici asupra ortodocşilor, în foarte multe sate repertoriul de colinde este exclusiv religios, unele provenind chiar din cărţile de cult. Mai puţin tolerantă decît biserica ortodoxă şi mai insistentă în propovăduirea dogmei sale, biserica catolică a reuşit să stîrpească orice manifestare necanonică. Chiar unele secte ale cultului ortodox, cum ar fi „Oastea Domnului", în satele în care au mai mulţi adepţi, au reuşit să impună între colinde aşa-zisele „cîntece ostăşeşti". Adăugînd şi focarele de cultură religioasă care au fost centrele mănăstireşti din Moldova, se pot formula cîteva ipoteze privind faptul că în Moldova, pe arii destul de întinse nu circulă decît colinde religioase.

Aşezarea pe teritoriul Moldovei a unor locuitori veniţi din Transilvania sau din Muntenia a adus în ciclul obiceiurilor de iarnă o serie de elemente specifice zonelor din care aceştia proveneau. Citǎm doar cîteva elemente transilvănene: colinda *Mîndru cînt-on cerb în codru* (prezentă pe valea Şomuzului Mare) circulă în numeroase localităţi din judeţele Maramureş şi Bistriţa-Năsăud. Petrecerea de Crăciun (*berea*), cu joc, la care fetele vin cu părinţii şi aduc colac, frecvent organizată de cetele de feciori din Transilvania, este intrată în tradiţie doar în cîteva sate din jud. Suceava şi Tătăruşi, jud. Iaşi. O formă originală de adaptare a unui obicei specific transilvănean, „mulţămita colacului", la maniera de prezentare a obiceiurilor moldoveneşti de Anul nou s-a consemnat la Pîrteştii de Jos, jud. Suceava. „Mulţămita", care se spune în Transilvania sub formă de oraţie, la Pîrteştii de Jos se strigă pe muzică întocmai ca textele jocurilor dramatice, fiind, de fapt, ataşată acestora.

În judeţele sudice ale Moldovei se pot urmări infiltraţiile de elemente munteneşti, păstrate de locuitorii care le-au adus cu ei. Un exemplu tipic de insulă muntenească îl constituie populaţia de origine rucăreană de la Soveja, jud. Vrancea, care a păstrat în repertoriul de colinde piese ca *Prin cel verde vişinel*, *La lină fintînă* şi *Supt aripa cerului*, toate aduse din locurile sale de baştină. Tot prin stabilirea unor locuitori de dincolo de Milcov, în satele comunelor Iveşti sau Berezeni din jud. Vaslui, se explică şi prezenţa colindei laice aici. La Berezeni, de exemplu, osmoza între obiceiul local şi cel muntenesc s-a petrecut prin păstrarea datei la care colindă moldovenii în această zonă (ajunul Anului nou) şi asimilarea noului repertoriu laic.

În sfîrşit, o concluzie cu caracter mai general ar fi că cercetarea de teren este încă necesară şi eficientă.

LISTA DE CORESPONDENŢĂ ÎNTRE LOCALITĂŢI ŞI NUMĂRUL CARTOGRAFIC

JUDEŢUL SUCEAVA

1. Şaru Dornei
2. Panaci
3. Dorna Arini
4. Poiana Stampei
5. Dorna Candrenilor
6. Cîrlibaba

7. Moldova-Suliţa
8. Ulma
9. Straja
10. Putna
11. Vicovu de Jos
12. Gălăneşti
13. Frătăuţii Noi
14. Sucevita
15. Moldoviţa
16. Varta Moldoviţei
17. Cimpulung Moldovenesc
18. Stulpicani
19. Frasin
20. Mănăstirea Humorului
21. Gura Humorului
22. Păltinoasa
23. Pîrteştii de Jos
24. Cacica
25. Cajvana
26. Arbore
27. Satu Mare
28. Calafindeşti
29. Ciprian Porumbescu
30. Stroieşti
31. Ipoteşti
32. Dumbrăveni
33. Drăgoieşti
34. Horodniceni
35. Cornu Luncii
36. Fălticeni
37. Bogdăneşti
38. Preuteşti
39. Drăguşeni
40. Forăşti
41. Dolheşti
42. Dolhasca

JUDEŢUL BOTOŞANI

43. Corni
44. Curteşti
45. Vlădeni
46. Leorda
47. Mihăileni
48. Hilişeu-Horia
49. Suharău
50. Hudeşti
51. Darabani
52. Havîrna
53. George Enescu
54. Cordăreni
55. Mihălăşeni
56. Dingeni
57. Dobîrceni
58. Unţeni
59. Băluşeni
60. Copălău
61. Frumuşica

JUDEŢUL IAŞI

62. Plugari
63. Coarnele Caprei
64. Focuri
65. Probota
66. Belceşti
67. Erbiceni
68. Bălţaţi
69. Lungani
70. Voineşti
71. Prisăcani
72. Costuleni
73. Schitu Duca
74. Gorban
75. Dolheşti
76. Ciorteşti
77. Dobrovăţ
78. Scînteia
79. Şcheia
80. Ipatele
81. Mironeasa
82. Ţibăneşti
83. Tansa
84. Dagiţa
85. Ţibana
86. Sineşti
87. Butea
88. Mircesti
89. Hălăuceşti
90. Al. I. Cuza
91. Tirgu Frumos
92. Heleşteni
93. Mirosloveşti
94. Ruginoasa
95. Cucuteni
96. Cotnari
97. Cepleniţa
98. Hîrlău
99. Deleni
100. Sireţel
101. Lespezi
102. Valea Seacă
103. Moţca

JUDEŢUL NEAMŢ

104. Timişeşti
105. Brusturi-Drăgăneşti
106. Vînători-Neamţ
107. Petricani
108. Urecheni
109. Păstrăveni
110. Grumăzeşti
111. Crăcăoani
112. Bălţăteşti
113. Agapia
114. Borca
115. Poiana Teiului
116. Viişoara
117. Girdina

Scanned with OKEN Scanner

118. Ştefan cel Mare
119. Dragomireşti
120. Bîrgăuani
121. Girov
122. Dumbrava Roşie
123. Piatra Şoimului
124. Roznov
125. Zăneşti
126. Rediu
127. Cîndeşti
128. Costişa
129. Bahna
130. Secuieni
131. Trifeşti
132. Făurei
133. Dulceşti
134. Boteşti
135. Gherăeşti
136. Doljeşti
137. Stăniţa
138. Sagna
139. Ion Creangă
140. Icuşeşti
141. Oniceni

JUDEŢUL BACĂU

142. Roşiori
143. Plopana
144. Secuieni
145. Ungureni
146. Onceşti
147. Buhoci
148. Negri
149. Filipeşti
150. Bereşti-Bistriţa
151. Hemeiuş
152. Luizi-Călugăra
153. Strugari
154. Pîrjol
155. Solonţ
156. Ghimeş-Făget
157. Bereşti-Tazlău
158. Berzunţi
159. Bîrsăneşti
160. Helegiu
161. Corbasca
162. Motoşeni
163. Glăvăneşti

JUDEŢUL VASLUI

164. Pogana
165. Perieni
166. Zorleni
167. Băcani
168. Puieşti
169. Alexandru Vlahuţă
170. Bogdăniţa
171. Costeşti
172. Ghergheşti
173. Bogdana
174. Voineşti
175. Laza
176. Ivăneşti
177. Pungeşti
178. Deleşti
179. Ştefan cel Mare
180. Zăpodeni
181. Oşeşti
182. Gîrceni
183. Băceşti
184. Dumeşti
185. Todireşti
186. Negreşti
187. Vultureşti
188. Rebricea
189. Dăneşti
190. Boţeşti
191. Buneşti-Avereşti
192. Arsura
193. Drînceni
194. Duda-Epureni
195. Tătărani
196. Tanacu
197. Muntenii de Jos
198. Olteneşti
199. Pădureni
200. Stănileşti
201. Dimitrie Cantemir
202. Roşieşti
203. Vetrişoaia
204. Berezeni
205. Viişoara
206. Şuletea
207. Fălciu
208. Griviţa
209. Vinderei
210. Măluşteni

JUDEŢUL GALAŢI

211. Bălăbăneşti
212. Bereşti-Meria
213. Cerţeşti
214. Suceveni
215. Corni
216. Vlădeşti

JUDEŢUL VRANCEA

217. Tătăranu
218. Jariştea

Scanned with OKEN Scanner

QUELQUES ASPECTS DU NOËL EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Le travail est fondé sur des données inédites recueillies au cours d'une quinzaine d'années et il se propose de démontrer qu'en Moldavie aussi la coutume de chanter des Noëls, insuffisamment étudiée jusqu'à présent, est profondément enracinée dans la tradition et bien représentée dans l'actualité.

En partant de deux aspects principaux, l'organisation des groupes de chanteurs des Noëls et la date à laquelle a lieu cette coutume, on a conclu à l'existence d'une aire méridionale, de transition entre la Valachie et la Moldavie, qui présente les caractères les plus archaïques ; d'une aire septentrionale, où l'habitude des voeux s'est imposée au détriment du rituel, la coutume y étant très semblable à celle de Maramureş et du Nord de la Transylvanie ; d'une zone centrale où la coutume est mal représentée, étant remplacée par d'autres formes de Noëls („plugușorul" et le théâtre folklorique).

On a relevé aussi quelques aspects concernant certaines groupes ethniques et religieux, les déplacements démographiques en partant de la Transylvanie et de la Valachie vers la Moldavie.

Une caractéristique proprement moldave c'est la coutume des cantiques chantés à la veille du Nouvel An, constamment attestée dans une aire très large, et dont l'origine remonte, probablement, à son caractère augural.

Scanned with OKEN Scanner

FANTASTICUL SADOVENIAN

DE

STĂNUȚA CREȚU

Așa difuz cum se prezintă, contopit cu alte valori ale imaginarului, locul acordat de Sadoveanu fantasticului nu este totuși rezultatul unei utilizări inconștiente sau întîmplătoare, ci al unei meditații asupra existenței. „Zîmbesc pentru că fenomenele misterioase n-au nevoie de explicație, așa cum credem noi. E destul să le cunoști, să le recunoști și să te pleci în fața forței marelui necunoscut (IX, p. 481)"*

„Forța marelui necunoscut", ființa eternului, identificată cu timpul sau misterul cosmic, instaurează fantasticul, un fantastic absolut, față de care cel construit de om (fantasticul combinatoriu, de relație, joc cu necunoscutul, abordabil totuși după norme polițienești) rămîne aproape derizoriu. În spatele obișnuitului tremură nelămurit prezența fantastică a unei ordini divine în armonia și necuprinderea ei, aceasta este viziunea esențială a scriitorului. Fără a închide absolutul într-o sferă abstractă, tragic refuzată omului (Sadoveanu, ca și Blaga, și Voiculescu sugerează mai degrabă nostalgia reînnodării cu o veche cunoaștere și cu o pierdută plenitudine umană realizată în atingeri cu misterul), autorul nostru îl întîlnește împlinindu-se într-o natură hierofanică, vie dar misterioasă în alcătuirea ei nesfîrșită[1]. Necunoscutul trimite „semne" și scriitorul pare a nu face altceva decît să revele acele spații și momente ale dezvăluirii sacrului, ale minunii. El postulează și rămîne totodată fidel tainei, necunoscutului, mitului. Într-un fel specific, foarte discret, se consemnează totuși climatul tîrziu al unei îndepărtări de mituri, al destrămării lor. Ignat Barbă-lată descoperă *Raiul* „din întîmplare", încearcă să-l regăsească „în nouă rînduri", „în toți anii după aceea" și nu mai „nimerește" să afle „trecerea". Ceea ce, tînăr pe atunci, aflase într-o „singurătate înfricoșată" nu era numai un paradis pentru vînătorul uimit de mulțimea fără număr a cocoșilor sălbatici, ci un loc de o altă calitate, diferită de cea comună, a realului : cu o altă lumină, existînd fără izvorul ei, „cald și blînd", unde pulsația sevelor vieții se desfășura în sine, fără atingere cu lumea din jur — o lume nu străină de real, dar ciudată în frumusețea și armonia ei perfectă. Natura sacră a acestui

---

* Citatele din operă s-au dat după ediția M. Sadoveanu, *Opere*, vol. I—XI, București E.S.P.L.A., 1954—1964.

[1] Al. Paleologu : „Natura e pentru el o „epifanie" a misterului cosmic", *Treptele lumii sau calea către sine a lui Mihail Sadoveanu*, București, Cartea Românească, 1978, p. 31.

spațiu nu e dată nici de lumină (mai totdeauna atribut al paradisiacului), nici de contrastul iarnă (moarte) — înflorire, nici de mulțimea, de necuprins, a viețuitoarelor și de împăcarea care domnește în acest loc, cît de dorul de nevindecat, de nostalgia continuă prin care omul se simte legat de el. Întoarcerea spre trecut nu e aici numai temă pur lirică, nostalgică, ea implică o simbolică a desacralizării, este rezonanță dintr-un mister de ordin cognitiv. Această „întîmplare de demult a unchеșului celui vechi" este cuprinsă într-o mișcare de vis, intenționat lăsată să plutească între real și irealul-obiect al nostalgiei: „Crezi că se află așa ceva ? Este numaidecît și trebuie să-l găsesc eu odată și odată..."

Raiul poate ilustra un mod specific al fantasticului sadovenian, reunind misterul, armonia și caracterul simbolic[2] într-o formulă care evită întruchiparea, deseori factice, în fantastic. Groază și teroare se găsesc substituite de înfiorare, uimire, farmec, simțăminte care situează în sfera minunii, expresii ale unui fantastic al luminii, grației, paradisiacului ; taina, chiar incomprehensibilul sînt acceptate cu seninătate. „Stau ca paserile și ca dihăniile, cu urecheà ațintită și cu ochii mari" (IX, p. 481). Gestul extatic de primire a misterului este schițat și el uneori. Pentru tainicele bătăi de toacă a tăcerii pe care le aude în îndepărtata lume din ostrovul lui Lipan, „unde cîntă întîi cucul primăvara", Cricopol nu caută explicații[3], căci el le citește ca *semne* prin care destinul dă glas : „Aștept anul viitor s-o aud a treia oară. Trebuie să vin numaidecît s-o aud. Beau și cuget că cercul rătăcirilor mele s-a încheiat aici" *(Toaca)*. Trebuie observat că astfel de spații ale sacrului se deschid totdeauna „în niște singurătăți", într-o natură neatinsă[4], „lumea dintăi" ; natura auroralã sadoveniană poate fi interpretată ea însăși ca o concretizare a unei nostalgii paradisiace, atît de proprie sufletului său liric.

Există, la Sadoveanu, ceasuri privilegiate în timp care prilejuiesc deschideri în imperiul tainei : nopțile de Sînziene sau noaptea Anului nou sînt, după credințele populare, astfel de momente, cînd cerul se deschide și cunoașterea umană dobîndește o altă dimensiune, atotcuprinzătoare, înțelegerea celor văzute și nevăzute, adevărat har divin : „Din văzduhul miezului nopții începu să ningă o lumină slabă. Și Peceneaga văzu toate dihăniile și jigăniile și paserile în zbor". (Același motiv al timpului sacral, de astă dată în perspectivă autentic fantastică, îl va interesa pe M Eliade, în *Noaptea de Sînziene*.).

La fel, ritualul vînătorii sau cel al pescuitului prilejuiesc rîvnite întoarceri *în illo tempore*, regăsirea unor tipare de existență eterne, a unui suflet primordial al lumii. Pe fundalul contrastant al „distanțării" mentalității moderne, impresia stranie de continuitate din adîncurile speței și timpului este creată cu mai accentuată culoare fantastică într-un „vis" din *Țara de dincolo de negură* : *Vînători de lupi, în veacuri vechi*, dar nu numai acolo. Oameni „din alt neam și altă zoodie", solomonari, vrăjitori de șerpi, prisăcari stăpînind

---

[2] Aventura este simțită ca revelînd un sens, traducînd nostalgia paradisiacului și a pierdutei inocențe a firii.

[3] Ideea că în noaptea de Sf. Ioan de vară se aude toaca de la o mănăstire din cer, un fel de muzică a sferelor, revine în *Nopțile de Sînziene*.

[4] M. Tomuș, *Mihail Sadoveanu. Universul artistic și concepția fundamentală a operei*, Cluj, Dacia, 1978, p. 72 : „Dumnezeu fiind una cu viața eternă și intimă a naturii, în cuprinsul firii, pierdut pe cărările ei fără nume, omul e mai aproape de divinitate și de esența lui primordială".

roiurile cu descîntec, căutători de comori, schimnici cunoscători ai graiului animalelor, vînători trăind încă în afara timpului istoric în „adevărurile" (ideea magicului, prezența supranaturalului, animismul naturii, supunerea la ritmurile cosmice) unei civilizații arhaice — și pentru Sadoveanu arhaic înseamnă primordial, nedegradat[5] — apar omului de azi bizari și întîmplările lor ciudate, neverosimile.

Caliniuc *(Oameni din bălți, lîngă ostrovul lui Caliniuc)* este omul-lup ; bîntuit și el de duhul distrugerii, ca și animalul pe care îl vînează și de care era legat totemic, se lasă pradă fiarelor, sfîrșind ca un ultim Berevoi al speciei. Straniul unor astfel de întîmplări este subliniat de scriitorul însuși : „păreau neverosimile pentru că se petreceau într-o altă lume".

Privirea lucidă a omului modern, incapabil de a mai găsi drumul spre o lume care trăiește firesc „fantasticul", acceptînd în alcătuirea ei naturalul și supranaturalul, este și cea care instaurează inexplicabilul, tema. O confruntare, din păcate prea explicită, între miracol și rațiune sfîrșește, în *Nopțile de Sînziene*, prin a dovedi insuficiența acestei „arme" a omului modern : nu pentru că ea nu poate explica lumea (în totalitatea ei), ci pentru că, înlăturînd semnele extraordinarului, nu pune în locul lor nimic, golind universul de una din dimensiunile sale adînci, revelatoare.

Complotul tainic al oamenilor locului împotriva inginerului francez venit să taie vechiul codru al Borzei, împotrivirea stihiilor, coincidențele nedumeritoare, toate acestea nu au în sine nimic fatastic. „Rațiunea îl călăuzea la concluzii stricte. Trebuie să fie o împrejurare cu totul simplă, care stă însă ascunsă azi și se va vădi mîni. E-adevărat că pînă mîni are toată *aparența unui miracol*" (XII, p. 523).

Fantasticul vine aici dintr-o calitate interioară, o natură secretă, neliniștitoare, obscură, a oamenilor și a locului, percepută de trimisul civilizației tehnice cu o teamă foarte tulbure, izvorînd din noaptea speciei, care îl cuprinde treptat.

Nu numai țiganii ciudați, copii ai naturii, „coborîtori din vechi pecenegi", vrăjitoarea sau pădurarul căruia soborul animalelor devenite cuvîntătoare îi dezvăluie tainele adîncurilor și ale cerului sînt, pentru Antoine Bernard, existențe bizare, dar chiar boierul Mavrocosti pare purtat de o pornire străină de el („de aceea s-a zvonit prin sat că aș fi strigoi") în îndîrjirea bolnavă cu care caută „ceva pierdut", comoara sau mai degrabă rădăcinile rasei, identificarea cu strămoșul, „acel Costea Negru, de care știu eu stă tocmai dedesupt, călare și cu zale, așa cum era în viață. Își păzește comoara" [6].

Un „duh" al locurilor își face simțită prezența în vraja și animismul lucrurilor : tăcerea stă la pîndă, norul care evoluează ca un balaur dezlănțuind grindina exact asupra sălașului inginerului „era ceva viu", poiana beată de soare vrăjește într-un îndemn de desfacere totală, străină pînă atunci intrepidului francez, țărcile rîd și participă la complot. Oamenii nu s-au dezlegat din legătura lor ancestrală cu animalele, cu natura.

---

[5] Cf. Al. Paleologu, *op. cit.*, p. 32 ; „Năzuința la arhaitate nu înseamnă involuție, sau retrogradare, ci reprezentarea modelului perfect, absolut, arhetipal".

[6] Nu este exclus ca Sadoveanu să fi avut un model în vechea imagine funerară a *zeului călăreț* — „chipul transfigurat al defunctului înălțat la condiția divină" cf. D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, Editura științifică, 1969, p. 295.

Codrul Borzei este una din întrupările veșniciei, cu tipar etern în tărîmul Mumelor („Acolo nu-i iarnă. Acolo ar fi fiind o pădure ca și asta, dar verde cu totului tot"); aici se află porțile de trecere în tărîmul celălalt, unde-și are lăcaș schimnicul—divinitate protectoare; aici se manifestă hierofaniile sacrului. Acest nucleu fantastic se dizolvă însă, pulverizat în diferitele planuri ale narațiunii din *Nopțile de Sînziene*. Impresia generală e de fantezie (real, și fantastic nu sînt situate antinomic), în ciuda unor teme cu potențial fantastic adînc înrădăcinate la scriitor (spațiile revelării miracolului, trecerea în tărîmul invizibil, pădurea-stihie, obsesia rădăcinilor, a strămoșului, și nostalgia întoarcerii la origini).

Deosebirea de mentalitate și optică, de la perspectiva deschisă miracolului, proprie omului arhaic, la cea exactă, rațională, a omului modern, creează fantasticul și în *Creanga de aur*. (Povestirea-cadru, avîndu-l în centru pe profesorul Stamatin, are o mare importanță: ea introduce și percepția profanului, din unghiul căruia scenariul mitico-ritualic al inițierii lui Kesarion Breb în absolut apare drept o poveste fantastică, căci „lumea nouă a pierdut cheia semnelor tainice".). Dar un fantastic așa cum îl înțelege scriitorul. Sadoveanu respinge eșafodarea mai mult sau mai puțin abilă în sensul fantasticului, preferîndu-i în schimb o altă calitate: dezvăluirea unui chip de taină al lumii, mister și ritm cosmic, sacrament, cu alte cuvinte o *viziune fantastică*, intuiția unui *fantastic ontologic*, al revelării, al semnelor.

Cititorul este cel care acum va recrea perspectiva fantastică[7]. Scriitorul face un fel de joc dublu: pe de o parte se desolidarizează („cu toate ciudățeniile pe care dl. Stamatin le-a întrețesut în ea, povestea aceasta e, în definitiv, o poveste de dragoste"), pe de alta, creează un text care nu este străin de perspectiva unei lecturi în nota fantasticului (cu această valoare, slujind creației de atmosferă fantastică și mitologică, sînt folosite și fragmentele din poemul lui M. Eminescu, *Strigoii*).

Nu numai „ființa misterioasă" a celui de al treizeci și doilea Decheneu și scenariul simbolic, mitic, al experienței lui Breb trimit spre fantastic. Acest profesor Stamatin, trăitor în secolul nostru, care, urmînd chemarea tainică a strămoșilor, coboară la Muntele Ascuns, pare și el un avatar, o altă întruchipare a Magului, inițiat în adevăruri permanente. Dar sugestia aceasta nu trebuie suprasolicitată. Sadoveanu, care se vede pe sine însuși în imaginea profesorului, primind cheia unei învățături tainice în ale vieții și morții de la marele mag dac (simbolul străvechii spiritualități a oamenilor acestui pămînt) și tot de la el, cunoașterea datinilor și eresurilor populare, sugerează — idee care va căpăta relief mai pregnant în proza lui V. Voiculescu și în gîndirea lui L Blaga — că numai scriitorul poate recrea, pe căile imaginarului, gîndirea mitică și magică, conștiința fantastică, totalizantă, a omului arhaic.

Ideea, în esență romantică, a cărții este una care se afirmă cu putere de motiv în creația fantastică românească (M. Eminescu, M. Eliade): depășirea condiției umane, accesul la libertate (divină), prin autonomie spirituală, printr-o experiență simbolică, inițiatică. Breb nu era numai unul dintre cei

[7] Z. Sângeorzan, *M. Sadoveanu. Teme fundamentale*, București, Minerva, 1976, p. 323: „Sadoveanu este el însuși în lumea mitului, a arhetipului, a magicului, a poeziei, care intră și se așează pe sufletul lui".

consacrați cultului lui Zalmoxis[8] și ultimul dintre înțelepții Muntelui Ascuns, slujitor unei divinități păgîne a naturii, plecîndu-se tăcut în fața ofensivei creștinismului. Inițierea pe care el este chemat s-o trăiască, „jertfa" (anii petrecuți în Egipt, în ucenicie sacră, și la Bizanț, pentru a încerca în el însuși două din experiențele fundamentale ale destinului uman: iubirea și răul, Le Mal, echivalează, cum pe bună dreptate s-a arătat[9], cu un *descensus ad inferos*) produce ceea ce Mircea Eliade numește „o rupere de nivel"; ea face trecerea la un nou „mod de existență", „mîntuirea", existență întru spirit, participare la real (liberat de iluzie, părere de rău, devenire), la veșnicia vieții. În esență experiența sa e una cosmică, totală. Ca și luceafărului eminescian, lui Breb îi este hărăzit să nu cunoască dragostea pămîntească și, asemenea, el trebuie să rămînă în lumea „crengii de aur", a esențelor, a spiritului, în afara timpului, „eon" [10], stihie participînd la tot.

Pare mai puțin probabil ca retragerea lui Kesarion în grota din Muntele Ascuns să fie un gest de negare a unui dumnezeu care admite nedreptatea, umilind, lovind nevinovăția[11]. Ideea de predestinare domină (și de fapt de aici vin acele mișcări poruncite, de marionete manevrate de o mînă nevăzută, pe care le observă N. Manolescu, citînd scena transmiterii condurului). Povestea lui Kesarion se desfășoară în mod evident după un scenariu mitico-ritual „destul de frecvent în lumea mediteraneană și asiatică": urmînd modelul divin, „se moare" ritual tocmai pentru a se obține ne-moartea, „imortalitatea" [12]

Dar Sadoveanu nu insistă în direcția unei metafizici, păstrînd totodată într-o notă atenuată, discretă, și fantasticul experienței lui Breb Scriitorul năzuiește, pe urmele lui Eminescu, să dea chip unei mitologii dacice, e atras de icoana lumii bizantine pe care o bănuia fabuloasă. Alăturarea de Eminescu și ecourile eminesciene nu vin numai din interesul comun pentru ființa mitologică a Magului (pentru o „reconstituire", Sadoveanu ar fi avut la îndemînă și izvoare mai precise: în primul rînd în V. Pârvan și chiar în N. Densușianu); scriitorul a fost fără îndoială impresionat de poezia fantastică a acestei apariții în poemul eminescian și aproape a rescris în proză tabloul magului din *Strigoii*, pentru a introduce atmosfera fantastică.

Magul din *Creanga de aur*, ca și cel din *Strigoii*, stăpîn pe semnele tainice ale vieții și ale morții, slujește unei divinități păgîne a naturii. Ființa misterioasă a zeului se manifestă numai în ritmurile firii: „nimene dintre muritori nu l-a văzut decît în valuri și vînturi, și-n raza care străpunge moartea trezind colțul grîului"[13]. Magul însuși se identifică cu cosmosul participînd la mister: „Sub povara acestui semn al zilelor și nopților stătea *orb*...". Orb față de lucrurile pămîntului, deschis față de semnele eternului; „însă numerele de aur continuau să clipească sub bolta frunții lui, scriind misterios timpurile"

---

[8] Jean Coman, *Zalmoxis*, în „Zalmoxis", II, 1939, nr. 1.
[9] Al. Paleologu, *op. cit.*, p. 112.
[10] M. Mincu, *Repere*, București, „Cartea Românească", 1977, p. 157.
[11] N. Manolescu, *Condurul împărătesc*, în „Convorbiri literare", 1980, nr. 2.
[12] M. Eliade, *De la Zalmoxis la Gengis-Han*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1980, p. 43.
[13] Sadoveanu este departe de orice dogmatism, chiar de credința ortodoxă riguros constituită; fiorul sacru care-i străbate scrierile vine din contemplarea miracolului etern al vieții, al marii treceri, și dacă există un centru de taină al lumii, el e viața cosmică ce se scurge de veacuri potrivit unui scop misterios.

Scanned with OKEN Scanner

(XII, p 10—11). De aceea el nu apare decît în momentele de oprire a trecerii de „timp echinoxial", cosmic, „cînd soarele sta pe cer la cea mai mare înălțime a lui". Ca o divinitate solară, Magul se retrage și el odată cu asfințitul soarelui. El există într-un spațiu sustras devenirii, interzis oamenilor, în peștera (tărîm al morții, dar și topos al cosmosului total[14]) din Muntele Ascuns, acesta — imperiu el însuși al existenței eterne, zonă privilegiată de contact cu sacrul Cînd se arată credincioșilor coboară *La Prelunci*, locul unei „limite magice" [15] (cu aceeași funcție locul reapare în *Ochi de urs*). Figurile și semnele hieratice aflate în relație cu imaginea magului (cele trei izvoare vii, vatra cu foc fără de moarte, duhul-cățelul pămîntului, numerele de aur, monade, esențele lucrurilor în învățătura pitagoreică, corbul-pasărea emblemă a lui Apollo[16], șarpele Uroboros[17]), se înscriu într-un alfabet simbolic asociat sferei misterului. Disparițiile și epifaniile tainice ale „vechiului" preot păgîn, moartea și învierea, corespund ideii de ciclu neîntrerupt al vieții și morții. Ucenicii magului sînt chemați să deslușească alcătuirea eternului în clipa trecătoare, să ajungă la înțelepciunea supremă („Am înțeles că toate erau lege") care e ordinea divină a ritmurilor cosmosului.

Eternul, totalizînd contrariile, cuprinzînd „ființa și neființa", nu poate fi atins decît în spirit, dar renunțarea la clipă, la „nălucile amăgitoare ale trupurilor de pulbere" nu înseamnă victoria lui Thanatos[18]. Simbioza om — univers, la Sadoveanu, ca și la Eminescu sau Brâncuși, are semnificația unei înfrîngeri a morții. Stihie, Magul se află la rădăcina însăși a vieții.

Inițierea lui Breb rămîne, în același timp, intrare în marele necunoscut și toată aventura este percepută printr-o „stranie mirare care te scoate din timp, proiectîndu-te într-o aură mitologică" [19]

Față de cartea întîi care reconstruiește în atmosferă fantastică prezența misterioasă a Magului dac, istoria anilor petrecuți de Kesarion Breb la Constantinopol, închizînd o experiență socială și morală, s-ar constitui în trecutul îndepărtat, însă real, rupîndu-se astfel de linia povestirii-cadru Această parte a cărții prinde însă forma și ritmul poveștii, aruncînd din nou realul în sfera irealului. Nu numai pentru că înfățișarea de basm convenea lumii evocate : Bizanțul fastuos descins parcă din strălucitele mozaicuri ale timpului. Haina poveștii — a intuit magistral scriitorul — dă măsura lumii-iluzie, a „părerii", deșertăciunii care guvernează toate alcătuirile omenești, cu atît mai mult cele întemeiate pe instinct, măcinate de morbul măririi.

Sadoveanu ne dă și un fel de „istorie hieroglifică" — à l'inverse — a acelui Bizanț din evul lui Constantin, numai că el nu pune măști unor personaje, ci face ca prin fiecare personaj, istoric sau închipuit, să transpară masca,

---

[14] M. Eliade, *op. cit.*, p. 46, [peștera]... „ea este o imago mundi, un Univers în miniatură".

[15] Expresia aparține lui Al. Paleologu.

[16] Corbul — simbol al lui Apollo, în N. Densușianu, *Dacia preistorică*, București, Göbl, 1913, p. 640.

[17] Șarpele cu coada în gură, Uroboros, figurează cercul, simbol al ciclurilor și al „eternei întoarceri".

[18] Pentru P. M. Gorcea, *Nesomnul capodoperelor*, București, Cartea Românească, 1977, „cine se contopește cu absolutul acestei legi depășește simțurile... nu mai este", Kesarion este dominat de instinctul thanatic, p. 104.

[19] M. Eliade, *Un om mare*, în *La țigănci și alte povestiri*, București, E.P.L., 1969, p. 371.

„semn" al unei eterne patimi omeneşti, adăugînd o lucire stranie, de bestiar, lumii hulpavului Bizanţ: servilul hadîmb Stavrikie poartă semnul vulpii, împărăteasa Irina ascunde sub gesturi cucernice patima flămîndă a măririi, nesăţioasă ca şi lupoaica cu imaginea căreia se identifică, Constantin se află şi el în puterea oarbă a instinctelor, demon, balaur zdrobind floarea curată care e fecioara de la Amnia. Înţeleptul episcop Platon are o înfăţişare de „ibis vechi", el avînd în roman rolul „judecătorului", precum Thot, zeul cu înfăţişare de ibis, „le peseur d'âmes" în mitologia egipteană.

Mai mult decît oricînd prezenţa păsării în acest roman este simbolică: la „curtea veche" (curioasă coincidenţă cu locul magic al crailor lui Matei Caragiale l) a egiptenilor se plimbă un cocor îmblînzit, nu întîmplător tocmai pasărea care te păzeşte de moarte (specifică egiptenilor fiind credinţa în nemurire[20]), iar la curţile împărăteşti din Bizanţ se rotesc păuni-metaforă a deşertăciunii.

Cadrul real, dar exotic, capătă înfăţişarea basmului: „Acolo-i raiul lumii şi buricul pămîntului, acolo sînt livezi cu mere de aur şi cîntă pasărea măiastră la ferestre împodobite cu mărgăritare" (XII, p. 90).

Deşi Sadoveanu a vizitat Constantinopolul pentru a cunoaşte lumea scrierii sale, Bizanţul din *Creanga de aur* este construit mai mult în lumina închipuirii, cu o privire care a zăbovit îndelung asupra vechii iconografii, în atmosfera plăsmuirilor minunate din cărţile populare. Havuzuri, pomi înfloriţi, chiparoşi cu lumini albe, păuni şi chiar pasărea măisatră, cerul ca o boltă de „peruzea", „lucirea de oglinzi a Propontidei" fac astfel să apară filigranată în imaginea lumii bizantine din *Creanga de aur* legendara Insulă a fericiţilor din *Alexandria*; dar aceasta e numai faţa strălucitoare, „sub lumină viermuiesc putreziciunile" şi imperiul de răsărit devine echivalentul întunecatului tărîm de jos („Te vei *cobori* la Bizanţ"). Alaiul tînărului împărat îl aminteşte pe cel al lui Alexandru Macedon şi calul său pare a fi un alt Ducipal, podoabele, risipa de aur se înscriu şi ele în atmosfera de poveste, de partea unei măreţii cu suflet bolnav şi pervertit. La rîndu-i, aici, străinul cu obraz „nepăsător" şi ochi „limpezi", pe asinul lui „cuminte, împodobit cu mărgele albastre şi zurgălăi de argint" şi înconjurat de bucuria copiilor, evocă icoana unui tînăr Crist, după cum cuplul cuviosului Filaret şi al doamnei Teosva are neîndoielnice modele în vieţile legendare ale sfinţilor.

Basmul se împlineşte şi se „autodenunţă" în scena primirii codrului împărătesc de către frumoasa Maria. Dar nu numai aici, ci mult mai adesea gesturile au, în *Creanga de aur*, mişcarea purificată, hieratică, proprie fabulosului folcloric.

„Despărţindu-se de prietenii săi, egipteanul a îndemnat cu vorbe pe Santabarenos la deal, apoi l-a îndrumat către Poarta Adrianopolului. Cînd a ajuns la ziduri, soarele dădea în asfinţit şi clopotele Bizanţului sunau pentru rugăciunile de seară. Căpetenia porţii a cunoscut în palma călătorului pergamentul cu sigiliu împărătesc şi s-a ferit, deschizînd calea. Străjerii de la meterezurile porţii l-au văzut ieşind în cîmpie. Îndată ce a dat în drumul care întovărăşeşte canalul, a cotit în stînga printre fineţuri înflorite şi pîlcuri de smochini sălbatici. Astfel a umblat călare singur către Şapte Turnuri, apoi

[20] M. Eliade, *Alchimia asiatică*, Bucureşti, Cultura poporului, 1935, p. 16: cocorul — emblemă a nemuririi.

către Marea, care sclipea în lumina amurgului. S-a oprit la țărm, în fîșîitul de matasă al undelor. A descălecat; a lăsat pe Santabarenos singur să pască cimbrișor și el s-a suit pe o lespede, înturnîndu-se cu fața spre răsărit și spre unghiul depărtat al palatelor Împărăției. Atunci se aprinse deasupră-i, în cercul asfințitului, luceafărul. Străinul privi cu luare aminte propria-i umbră, care se alegea pe valurile alintate, alungindu-se către Dafne" (XII, p. 137).

Este aici o evidentă (și totuși cît de discretă) regie a mișcării care alcătuiește în ea însăși un limbaj, mai adînc, mai autentic decît cel al cuvîntului. Și totodată o corespondență a ritmurilor sufletului individual, interior, cu cele ale unei respirații și ordini imense, cosmice, în care această oglindire și reciprocitate a lor trezesc un fior de mare și eternă poezie.

Aroma ușor arhaică a limbajului ceremonios este în egală măsură creatoare de atmosferă.

Într-o lume care trăiește în basm și mit, deci într-o continuă comunicare real-ireal, surprinzătorul există difuz, fără a șoca, fără a zdruncina ordinea realului; el introduce semnele invizibilului, o altă dimensiune a sensului lucrurilor, percepută de „lumea nouă", modernă ,cu uimire și o stranie mirarea.

Un loc aparte ocupă în proza sadoveaniană, din punctul de vedere al temei noastre, *Ochi de urs*. În ea necunoscutul capătă o *prezență* în stare să creeze ruptura fantastică.

Întîmplarea pe care o trăiește eroul îl scoate din credințele și liniștea vieții lui obișnuite și-l confruntă cu semnele morții și ale „puterilor necunoscutului".

Nicula Ursake, paznic de vînătoare la apa Frumoasei, simte că în lumea sa a pătruns o ființă străină de ea și de noimele ei. Urmele se arată la hochstandul de la Prelunci, „necunoscut de nici un străin de pe lumea asta", încît primul reflex va fi de autoliniștire, de căutare a soluției pe calea silogismului detectivistic: „«Nu poate fi nimeni, asta-i judecata polițistului», zîmbește o clipă Culi. «Acest hochstand e un ascunziș într-o taină de codri și numai trei oameni îl cunosc». Alta nu poate fi".

Dar întîmplarea nu e din cele făcute să lase lucrurile în rînduielile lor de toate zilele, calme, raționale. Ea își impune propriile ei tipare, deviate generatoare de teroare. Un urs „îl înșală" și îl ademenește pe erou într-o, urmărire „fără noimă". Stihiile firii par ele însele să-l urmeze, ceața ocrotește fiara stranie și încurcă drumurile eroului. Pădurea se înstrăinează pentru Culi. Acolo unde totul îi dădea ascultare și i se înfățișa limpede, forțe ascunse încep să stăpînească, cărările se tulbură și dau fuga în alt tărîm: „Prin ce locuri a trecut? Cînd oare s-a răsletit în așa măsură? A umblat de-a dreptul prin locuri înfricoșate, parcă ar fi ieșit la ele pe o poartă neștiută; dintr-o dată, după ce a ieșit pe acea poartă, a călcat în necunoscut și-a apărut la orizont străin. Va fi fiind la mijloc ceva. A fost urs, dar nu ca toți ursii...".

Dar toate acestea, nu trebuie uitat, se petrec pe fondul unei experiențe cruciale care are loc în cealaltă ordine, a realului: moartea Anei, soția lui Culi, bolnavă după o naștere grea. Lumea din afară cunoaște o alterare a ordinii ei normale, asemeni cu cea din sufletul eroului. Ceea ce a trăit se amestecă astfel cu semnele a ceea ce pare a veni din regatul întunericului. Culi gîndește că „n-a fost ursul, deși avea înfățișare de urs, a fost cineva al cărui nume nu se rostește fără primejdie la acest ceas". Intensitatea cu care privirea fiarei îl urmărește fără scăpare este sublinierea unei neliniști cu izvoarele în

el însuși, dar această sugestie nu dislocă literaturitatea fantastică. Sugestia de dublu sau cea de contaminare sînt prezente.

Există un labirint interior în care este prins protagonistul și un altul, nu sugerat, ci direct înfățișat, în care se instaurează o coerență răsturnînd normele raționale: pădurea demonizată[21].

Totuși ceea ce se întîmplă în *Ochi de urs* nu e „istoria unei păduri îmblînzite care se revoltă[22] (dezlănțuire a puterilor ascunse, de esență sacro-cosmică).

Ochi de urs este istoria unei întîlniri cu semnele necunoscutului, stilizată în linia străvechilor credințe ale mitologiei populare, o poveste a inițierii[23]. Culi este, cum scrie Al. Paleologu, „călător în imperiul morții fără timp“ [24]. Oprirea ornicului în momentul plecării, pierderea „securicii“ aruncate spre cer (la moartea femeii) și ajunsă „pe tărîm necunoscut“ avertizează asupra lecturii simbolice necesare. Ceea ce istorisește Culi, în frigurile bolii și tulburării, e un anumit fel de „călătorie“ cu tîlc: „Zice c-a intrat printr-o poartă neagră și s-a dus pe celălalt tărîm. Și acolo l-a ademenit după el Necuratul în felurite chipuri schimbate. Dar mai ales s-a îmbrăcat acel Necurat în arătare de urs c-un singur ochi și tot clipea din acel ochi ca dintr-un jar și-l îndemna tot mai afund“. Ca totdeauna în aventura inițiatică există însă și o cale a întoarcerii, o formulă salvatoare a ieșirii din labirint. Trimisă de mama lui Culi, Vidra, cățelușa de vînătoare, îl scoate din rîpa-capcană. Înmormîntarea după datini a Anei, sfințirea cu agheasmă a casei și a locurilor sînt ritualuri ale purificării. Treapta finală a scenariului exorcistic este uciderea fiarei de către Culi. Ieșirea din fantastic se împlinește, dincolo de aceste repere de poveste inițiatică, într-o sublimare de sinteză a unui destin în care se alătură iubirea, moartea, regretul, consolarea, uitarea și mersul înainte al vieții.

Dacă s-ar rămîne în cercul fantasticului tradițional, obișnuit, necunoscutul ar fi o răsturnare a ordinii realului printr-un joc încă supus înțelegerii omului. Dar în *Ochi de urs* există o sugestie mai adîncă, de nălucire a unei ordini și „complicități“ a întîmplărilor, unde nu mai e nimic de explicat, ci doar o putere a ceea ce *este* în sine și se sustrage, scapă oricărei traduceri raționale.

Poate că la Sadoveanu apare deja sugestia unei ambiguizări a „realului“ între valorile lui de lucru și, respectiv, epifanie, semn al unei alte ordini, în linia în care va merge mai tîrziu fantasticul lui Mircea Eliade. Ursul ucis nu e diavolul (sau nu mai e), dar el a părut să fie.

Ar însemna oare acesta că din perspectivă finală orice fel de fantastic este eliminat? Dimpotrivă, ceea ce e deosebit în *Ochi de urs* este, credem, succesiunea a două nivele ale fantasticului. Din primul, care are o figurație a lui, eroul scapă ucigînd „ursul“, fiară demonică. Dar astfel el accede la o altfel de intuiție a necunoscutului și a misterului, la un altfel de fantastic, ca atmosferă a unei enigmatice unități a totului, dincolo de limitele înțelegerii raționale și fragmentare, intuire în fond a „sfințeniei“ lumii ca metaforă a frumuseții ei.

---

[21] De care vorbește M. Ungheanu în *Pădurea de simboluri*, București, Cartea Românească, 1973, p. 150: „Pădurea și-a declanșat „demonii“ și Ursake, ale cărui legături cu strămoșii lui totemici sînt complet uitate dar nu adormite, este victima lor“.

[22] *Idem*, p. 148.

[23] Acest caracter inițiatic a fost pus, pe larg, în evidență de Al. Paleologu.

[24] Al. Paleologu, *op. cit.*, p. 200.

Sadoveanu își conduce cititorul pe o cale care nu evită treapta fantasticului — efect construit totuși spre „modelul" superior al unui fantastic ontologic și de atmosferă cognitivă, inițiatică. Culi Ursake rupe cercul magic al „vrăjii" demonice, povestirea este însă nu întîmplător rememorare înfiorată a unui timp aparte, a unui interludiu (al tainei și al înfiorării în fața necunoscutului) trăit cu teamă dar și cu fascinație. Înlăturarea fantasticului obișnuit e o stratagemă pentru a sugera un fel de receptare intuitivă a unității, a totului.

Este interesant de observat cum atributele *misterios, ciudat, fantastic* sau *minunat* (în proza fantastică sînt direct folosite pentru a marca o conștiință mai susținută a supranaturalului, pentru a conduce expres către o astfel de interpretare) se raportează totdeauna, la Sadoveanu, la natură. Și cum nu e vorba doar de o simplă relație abstractă, gratuită sau capricioasă, de atribuire, situația îngăduie concluzia unui raport direct, gîndit, între cosmosul perceptibil și sfera fantasticului și a miraculosului care numai în și prin el se manifestă. Cuvîntul este bun conducător de atmosferă în *trecerea* aceasta spre necunoscut prin polivalențele sale simbolice. Există cuvinte-cheie care solicită sensuri depășind planul imediatului, cuvinte-pivot încărcate de o solemnitate aproape ritualică. În *Ochi de urs*, ca și în *Creanga de aur*, fantasticul sadovenian dobîndește o consistență și o coerență simbolică. În ele intuiția unei armonii adînci a lumii — infuză în toată opera sadoveniană memorabilă — se organizează într-un sistem în care raporturile dintre semnele unei ordini totalizatoare cu arhitectura lor înfiorată de efluviile unei poezii cosmice, eterne, prețuiesc — semantic și atmosferizator — mai mult decît oricare nivel încă identificabil al fantasticului.

Tainicul, părelnicul, enigmaticul nu mai sînt doar valori literare, ci implică acum receptarea gravă a unei unități fabuloase a totului. Sadoveanu urcă la viziunea caracterului enigmatic și tulburător (prin deschiderea altor orizonturi axiologice) al unei comunicări și solidarități esențiale, care leagă adînc destinul și ființa a tot ce participă la dialectica și ordinea cosmosului. Nu e nici o ruptură aici, ci doar *împlinirea* autenticei vocații a fantasticului sadovenian de esență ontologică, ajuns la o deplină conștiință a propriilor virtualități.

LE FANTASTIQUE SADOVÉNIEN

RÉSUMÉ

L'auteur de l'étude se propose de mettre en évidence la nature et la place propres au fantastique chez Sadoveanu („dimension" de l'oeuvre dont l'existence a été souvent contestée par la critique).

L'analyse prouve que, des récits comme *Raiul* (Le Paradis) jusqu'à des romans ésoteriques tels *Creanga de aur* (Le Rameau d'or), l'interêt de l'écrivain pour les pratiques et les croyances anciennes (ou leurs vestiges) et pour un autre mode de concevoir la relation de l'homme au monde s'associe au penchant aussi visible de Sadoveanu pour les structures naratives et les motifs hérités des mythes, des contes fantastiques populaires, des hagiographies etc. Un fantastique à part, à caractère ontologique, visant à suggérer une unité surrationnelle du monde est découvert dans le récit *Ochi de urs* (Oeil d'ours) où le modèle traditionnel du fantastique n'est esquissé que pour être „détruit", transgressé.

Scanned with OKEN Scanner

STRUCTURI DRAMATICE ÎN TEATRUL LUI G. M. ZAMFIRESCU

DE

FLORIN FAIFER

O evoluție fluctuantă, între *literar* și *teatral*, între *real* și *simbolic*, manifestă în dramaturgia lui G. M. Zamfirescu *expresia dramatică*, modelată sub două tensiuni diferite — una pornind din lăuntrul operei, alta, de turnură mai eseistică, purtînd însemnele unei viziuni preponderent teoretice. Atunci cînd aceste impulsuri intră în consonanță, din fuziunea lor — care nu scapă totuși de un anume dezechilibru — se zămislește „comedia tragică" *Domnișoara Nastasia*. Dealtfel chiar această sintagmă („comedie tragică") exprimă efortul spre sinteză al unei inegale și contradictorii dramaturgii.

Aproape că nu există articol sau intervenție în care scriitorul, în dispoziție polemică, să nu insiste asupra caracterului esențialmente literar al scrisului dramatic, gen care recunoaște suveranitatea cuvîntului, alte modalități de expresie fiind pentru el subsecvente. „Teatrul literar" este delimitat, așadar, de „teatrul teatral" [1]. Licitînd cu deosebire procedee și efecte formale, „teatrul teatral" este un fenomen modernist, cu ingeniozități spectaculare, în infraețiune însă față de *text*, pe care îl desconsideră oarecum, îngrădind expresivitatea discursului dramatic, condiționat mai ales de „un adevăr artistic nou, un adevăr uman și social nou, un adevăr nou în gustul contemporan" [2]. G. M. Zamfirescu, susținător entuziast al pieselor de avangardă, disociază energic între noțiunile de „modernism" și „modernitate" [3]. Dacă respinge modernismul, înțeles mai mult ca o extravagantă gesticulație de virtuozitate, în schimb el se declară adept al unui teatru modern. Adică, în concepția sa, al unui „teatru umanitar și de idei". Argumentația, punînd în paranteză inovațiile, de fapt artificiile gratuite, își are dialectica ei, deconspirată prin aserțiunea de o conduită strict literară: „numai un text nou poate impune forme noi" [4]. Pledoaria apoi se extinde, implicînd elementul istoric și sociologic. Într-o epocă de faliment, de criză a valorilor sociale și morale, structurile

---

[1] C. Panaitescu, *Azi ne vorbește: d. George Mihail Zamfirescu*, „Facla", XII, 1933, nr. 794.

[2] Radu Popescu, *Tot despre Teatru...* [interviu cu G. M. Zamfirescu], „Facla", X, 1931, nr. 417.

[3] *Idem.*

[4] *Fotoscopul și drepturile de autor ale directorilor de scenă*, în George Mihail Zamfirescu, *Mărturii în contemporaneitate*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii, bibliografie de Valeriu Râpeanu, București, Edirura Minerva, 1974, p. 92.

existente nu rămîn imobile, „viața depășește tiparele“ [5], ceea ce în ordine estetică subminează o dată mai mult orice prejudecată formalistă. Teatrul se cuvine să aibă aceeași deschidere în fața vieții ca și proza, ca și romanul, reflectînd în profunzime realitatea semnificativă a unei epoci („clocotul contemporan“), stările de conștiință, stările conflictuale, „zbuciumul și credințele, durerile și visurile, sau eforturile spre mai bine, spre adevăr și frumos caracteristice vremii“ [6]. Prin urmare opera dramatică, formă specifică de *literarizare*, nu poate fi decît o „operă sintetică“ [7], absorbind substanța unui moment anume (istoric, social, ideologic, existențial) sub acea prismă simbolică prin care clipa primește reflexele eternității. Această natură sintetică solicită o valorificare prin *cuvînt* („acest prim și esențial element al teatrului“ [8]) a acelor valori (morale, psihologice, caracterologice ș.a.m.d.) care întrec măsura obișnuită. „Valori în summum“, generînd structuri dramatice a căror complexitate, oglindind complexitatea însăși a realului, să tindă printr-o caracteristică transcendere (caracteristică pieselor lui G. M. Zamfirescu, dar și creației dramatice expresioniste) către un cîmp semantic mai abstract. Un orizont situat „dincolo de spațiu și de timp“, unde simbolul, decorticat de „elemente formale“ [9] și sporindu-și astfel concentrația semantică, poate crea o ambianță alegorică. Opera dramatică ar însemna deci, într-o definiție mai strînsă, caractere sintetice într-o acțiune sintetică.

În întreaga dramaturgie a lui G. M. Zamfirescu se resimte, cu oscilații, cu împliniri și nereușite, această voință de a construi complex, supraetajat, aruncînd punți (un „pod de argint“, ar spune scriitorul) între real și imaginar, imaginar și simbolic, concret și abstract. Totul într-o expresie ambiguu-sintetică, ductilă, încercînd să tragă esențele tari ale vieții într-un mănunchi de sensuri în care aparențele imediate să dea la iveală răsfrîngeri metaforice, poetice, filozofice. Expresionismul nu reprezintă aici doar o incitație din afară a unei estetici și a unei ideologii (care își pun oricum pecetea lor distinctă), ci totodată o formă de electție dictată din lăuntrul acestui teatru, sub un stimul propriu, genuin. S-ar putea risca afirmația că, dacă expresionismul n-ar fi existat, dramaturgia de care ne ocupăm și-ar fi inventat, *sui generis*, propriul expresionism. Acest expresionism lăuntric, dacă se poate spune, dă relief teatrului lui G. M. Zamfirescu.

În actul dramatic *Cuminecătura* (1925), modelul clasic (nuvela *Alexandru Lăpușneanul* a lui C. Negruzzi) ar fi putut exercita, tiranic, o înrîurire care să ducă la o parafrază comodă, la o construcție rectiliniu tradițională. Însă chiar în această piesă de început critica a surprins intenția de a figura, prin personaje, simboluri ale umanității. Ceea ce înseamnă că față de capodopera negruzziană dramaturgul este, în fond, mai „infidel“ decît ar putea să pară. Într-adevăr, piesa, altminteri cu destule improprietăți și distorsiuni, nu e deloc doar un decupaj cuminte, presărat cu răzlețe accente poematice. Modelul literar suportă o exacerbare, în așa fel încît masca și gesticulația, trăsăturile fizice și morale ale Lăpușneanului se înscriu într-un registru supra-

[5] *Teatrul contemporan*, în *op. cit.*, p. 72.
[6] *Repertoriul și criza de directivă*, în *op. cit.*, p. 61.
[7] *Teatrul contemporan*, în *op. cit.*, p. 72.
[8] C. Panaitescu, *ibidem*.
[9] *Storin și încă ceva...*, în George Mihail-Zamfirescu, *idem*, p. 22.

dimensionat, tensionat pînă la insuportabil, contiguu manierei expresioniste. Straniul personaj, stăpînit de forţe ale răului, bîntuit de obsesii macabre, e un energumen cu viziuni sanguinare delirante, de un fast demenţial, care îi procură stări oscilînd imprevizibil între aţîţarea infernală şi extazul maladiv. O asemenea creatură s-a înstrăinat evident şi de fila cronicarului şi de personajul mai introvertit, de o rafinată viclenie, al lui Negruzzi. Apariţiile acestui teribil (şi neverosimil) voievod, răspîndind în jur nelinişte şi groază, amintesc de imaginile halucinante din filmele unor Lang, Murnau sau Eisenstein. G. M. Zamfirescu elaborează la o altă scară şi într-o altă dinamică decît aceea a nuvelei, violentînd liniile şi accentele, proiectînd totul într-o viziune în care echilibrul clasic al prozei originare s-a frînt. Ritmica impulsivă, spasmodică a fluxului dramatic provoacă o expresivitate accentuată, contorsionată de febra expresionistă. Dramaturgul, încă nesigur pe uneltele sale, împinge excesele pînă la limita la care tragismul decade în grotesc. Ceea ce trebuie subliniat în acest comentariu, care are în vedere mai mult tendinţele piesei (şi ale dramaturgiei lui G. M. Zamfirescu în genere) şi în mai mică măsură realizarea artistică, este faptul că, încă de pe acum — de la *Cuminecătura* — se poate decela o criză a literarităţii. Sînt instantanee în care cuvîntul cedează întîietatea pantomimei, comunicînd prin mijlocirea altui sistem de semne, specific teatrale, care se pot dispensa de cuvînt. Este o gestică, adevărat, convenţională, recurgînd la atitudini scenice desuete (lacrimi, rînjete, invocaţii, leşinuri ş.a.), ţinînd de simbolistica melodramei forte, agitată şi tenebroasă. Totuşi, *Cuminecătura*, cu atracţia ei nestăpînită pentru situaţiile de paroxism şi comoţie tragică, vădeşte o bună intuiţie dramatică, un instinct al progresiei dramatice, al gradaţiei efectelor, strecurînd, ca sub apăsarea unei fatalităţi, presentimentul sumbru (însuşire cu eficienţă maximă în *Domnişoara Nastasia*). Predilecţia pentru alternarea bruscă de simţăminte — procedeu încă mecanic — îşi asociază antiteza şi contrastul (psihologic, tipologic), la fel ca şi manevrarea, deocamdată stridentă, a contrapunctului. Faptul că în actul său dramatic Zamfirescu se inspiră din nuvela lui C. Negruzzi ar putea fi o mărturie a preferinţei lui pentru teatrul—literatură. Interesant este însă că, în alegerea pe care o face, el se opreşte tocmai asupra unei proze de structură dramatică, o mică tragedie shakespeareană în decor moldav. În piesele ce vor urma se poate urmări un proces de instaurare a teatralităţii — devenită dintr-un limbaj paraliterar o paradigmă cu propriile virtuţi dramatice.

O tendinţă dominantă a teatrului lui G.M. Zamfirescu este aceea de a-şi intensifica expresia dramatică pînă la gradul la care aceasta cristalizează în simboluri. Este stadiul în care *literar* şi *teatral* se conciliază, intră în confluenţă, apropiindu-se de sinteza rîvnită de dramaturg. Uitînd de propriile teoretizări, scriitorul recurge, lipsindu-se de cuvînt, şi la hieroglife proprii limbajului teatral, uneori investite cu semnificaţii noi. Vibraţia lăuntrică a acestui teatru (Camil Petrescu scria, exagerînd desigur, despre *Cuminecătura*: „Sînt puţine piese scrise în româneşte cu atîta vigoare interioară — cu atîta sens al adevărului sufletesc“ [10]) îi conferă — în scenele izbutite — o

[10] Camil Petrescu, *Noi autori dramatici*, în *Teze şi antiteze*, Bucureşti, Editura „Cultura naţională“, p. 322.

iradiere mai presus de cuvînt. Verbul nu-şi mai este suficient sieşi şi nici nu comunică îndeajuns cu ambianţa, de aceea el se întrepătrunde cu ceremonialul gestic, cu unduirea sugestivă, încremenită din cînd în cînd într-un hieratism elocvent. Cum spune însuşi G. M. Zamfirescu, analizînd personajul Vulpaşin, „gestul — de cele mai multe ori — e chemat să spună ceea ce individul nu poate sau nu ştie cum să exprime“ [11]. Se conturează astfel un fel de iconografie scenică — încă o *figură* specifică dramaturgiei zamfiresciene. În *Domnişoara Nastasia*, Vulpaşin apare crucificat, la un moment dat, pe fondul unui zid întunecat, semnificînd martiriul, dintr-o amarnică dragoste, al unui ins cu cugetul nebulos ; Nastasia trece şi ea printr-o asemenea, imaculată însă, dureros luminoasă clipă de crucificare — icoană a purităţii înfrînte în înălţarea ei, mistică, spre „lumina mîntuitoare a iubirii“ ; „omul care plînge e icoană“, şopteşte în răstimpuri bătrînul Ion Sorcovă, fixînd prin această formulare sentimentală o anumită propensiune a imaginaţiei dramatice a scriitorului. În *Sam*, „gestul de Christ“ este esenţial în simbolistica piesei. Înainte de a se azvîrli în mare, cu decizia tragică, izbăvitoare pentru el, a sinuciderii, Sam are „o clipă de crucificare pe zare“ ; Ida şi Bianca, întruchipări transparente ale principiului pasivităţii, murmurînd îndemnuri la resemnare, propovăduind renunţarea la luptă şi acţiune, rămîn în nemişcare „cu braţele ridicate în adorare, aşa cum sînt pictate sfintele, în icoanele bizantine“. Imagistica biblică se insinuează pînă şi în piesa „de salon“, „comedia amară“ *Idolul şi Ion Anapoda*, unde o apariţie oarecare a Frosei ar vrea să evoce „buclele blonde cu care Magdalena i-a şters picioarele lui Christ“. În semantica dramaturgiei lui G. M. Zamfirescu, linia extatică, stilizată desemnează o stare ajunsă la apogeu, este un corolar simbolic. Pînă la acest nivel este activă înclinaţia, aproape permanentă, de a înteţi, de a potenţa stările, de a exagera cu un tîlc anume gesturile, ceea ce, atunci cînd presiunea veristă o îngăduie, difuzează o atmosferă oarecum abstractă, esenţializată, matcă a limbajului alegoric. Într-un peisaj cu dimensiuni modificate mai pertinente sînt valorile psihologice neobişnuite. Personajul, păstrîndu-şi desigur logica lăuntrică, suportă o deviere, o remodelare a identităţii sale, care devine ambivalentă, asumîndu-şi „rosturi simbolice“. Prezenţa lui tinde să depăşească tiparele unei tipologii prea strict dependente de concret, el evoluînd (în *Sam*, îndeosebi) spre prototip, spre arhetip, încorporînd (fără însă a-şi pierde insignele realului) un principiu, dînd viaţă unei idei, exprimînd o esenţă indestructibilă. Dinamica personajului, ca şi a ideii, se consumă într-un viu balans, romantic, mărturisind sentimentalitatea adîncă a acestui teatru care, între ideal şi real, ţinteşte mereu spre o efigie sintetică.

În *Domnişoara Nastasia* (1928) retorica intensă a pasiunii este ritmată cu multă rigoare dramatică. Simţul progresiei pare a fi însuşirea de căpetenie a dramaturgului, care, într-un subtil dozaj de efecte, face loc treptat fiorului tragic, în care vibrează presimţirea unui implacabil sfîrşit. Piesa, cu toate scăderile de voltaj, are şi forţa şi austeritatea unei adevărate tragedii, în care „vina tragică“ a personajelor e sădită în pasiunea însăşi, care le-a înrobit şi care le devastează. Iubirea, în piesele lui G. M. Zamfirescu, poate să preschimbe ordinea lumii, ea înalţă sufletele, le transfigurează, dar le duce şi

[11] *Storin şi încă ceva...*, *idem*, p. 23.
[12] *Idem*, p. 16.

la pierzanie — și atunci ia mințile, răvășește sufletul, împingînd la crimă sau la sinucidere. Elanurile, de fervoare sentimentală — incontinent literaturizante —, alunecă adesea într-o tonalitate depresivă. Iluziile sau visurile pe care și le făuresc împătimiții, proiectul imaginației lor febricitante intră (cu excepția „comediei amare" *Idolul și Ion Anapoda*), printr-o funestă fatalitate, într-o curbă descendentă, finalul pecetluind cu un acord de scepticism sau dezamăgire o orchestrație tumultuoasă în care prevestirea eșecului este un refren obsesiv. În tipologia zamfiresciană eroul caracteristic este învinsul, fie că înfrîngerea se produce în realitatea imediată, frustă a pasiunii, fie în sfera de transcendențe (uneori, doar aparente) a ideii. În cumpăna, cu echilibru fragil și nestatornic, dintre vis și viață, dorința neîmplinită, deziluzia atîrnă întotdeauna mai greu. O zadarnică „goană după fluturi" (asemănarea cu titlul piesei lui Bogdan Amaru nu e întîmplătoare) — o „goană a sufletelor spre mai bine, spre mai frumos" [12]. În acest dialog al sentimentelor se întrezăresc reflexele unui mediu cunoscut, care în *Domnișoara Nastasia* are o concretețe ce nu se dispensează de amănuntul naturalist. Este mahalaua, cu lumini și umbre, cu izbitoare contraste și vălmășagul specific de patimi, de bucurii și necazuri. În viziunea romancierului și a dramaturgului G. M. Zamfirescu sufletul mahalalei își are complexitatea lui. Aici, la periferie, „la fund" (înrîurire gorkiană), sălășluiește o umanitate deposedată, frustrată, suportînd de voie, de nevoie sordidul sau precaritatea existenței. Dar dincolo de suferință și mizerie, de resemnarea aparentă, pîlpîie, pentru a irumpe cîteodată, un aprig dor de evadare „dincolo de barieră", acolo unde imaginația plăsmuiește, ca într-un miraj, o lume purificată de ceea ce îl poate umili, sau înrăi, sau degrada pe om. În sufletul mahalalei mîndrie și obidă, cruzime și duioșie, brutalitate și tandrețe se împletesc, dar peste toate domnește disperarea. G. M. Zamfirescu este un analist profund al acestei lumi, pe care o descrie cu lirism și vehemență, cu sarcasm și compasiune, configurînd un cu totul alt univers decît acela înfățișat, în tonuri caustice, de Caragiale. Din necesități de contrapunct, unele pasaje de șarjă în spirit caragialesc nu lipsesc totuși.

Paradoxul este că, deși surprins cu atîta acuitate, acest mediu ar reprezenta de fapt în intenția dramaturgului un cadru convențional, menit să susțină un etaj de semnificații mai abstracte. Prin urmare, într-un climat de ambiguitate semantică, Nastasia și Vulpașin — glosează G. M. Zamfirescu — „puteau fi plasați în orice altă atmosferă și în orice epocă" [13]. Însă realismul piesei (cu infiltrații naturaliste) nu lasă prea liber, totuși, acest joc de sensuri. Într-o tragedie în care realul se vede ispitit de nălucile imaginarului, eroii își doresc, fiecare în felul său — nebulos (Vulpașin) sau „iluminat" (Nastasia) — să se smulgă din situația în care se simt captivi. În acest plan „mahalaua" capătă, într-adevăr, o accepție simbolică. Este un spațiu închis, în care tensiunile care se acumulează, toomai pentru că nu se pot elibera — decît poate printr-un gest necugetat, funest — ajung la incandescență, arzînd totul pînă la esențe, pînă la ceea ce rămîne etern în sufletul omenesc. Cuplul tragic Nastasia—Vulpașin s-ar desprinde, așadar, în momentele de intensificare a nefericitei lor patimi, de „elementele formale

[13] *Idem*, p. 16.

ale locului“ [14], bărbatul fiind un „om desprins din timp și loc“ [15]. Vocația abstractă a personajelor (și a piesei), la care dramaturgul ține atît, este însă mai mult o virtualitate, o posibilitate speculativă. Atît Vulpașin cît și Nastasia pot fi cu greu imaginați într-un alt loc și în alte circumstanțe decît în acelea în care își duc zilele, care i-au format într-un anume fel și care le condiționează zbuciumul fără ieșire. Dealtfel, *Domnișoara Nastasia* constituie în primul rînd o izbîndă a realismului și prima ei calitate este intuiția pătrunzătoare a lumii pe care o evocă, în ceea ce are aceasta mai specific și autentic (psihologie, limbaj, tipologie). Veridicitatea e pe alocuri prea severă pentru a mai îngădui proliferarea simbolului — care, fără îndoială, subzistă în straturile profunde ale dramei, ca o latență pe care maniera supralicitantă (proprie acestei dramaturgii) o poate oricînd activa.

Personajele, în *Domnișoara Nastasia*, sînt structuri psihologice construite prin contrast (alt procedeu predilect, mai curînd melodramatic). Vulpașin, în exegeza autorului însuși, ar fi fiind un „caracter complex, un potențial de viață cu toate culmile și scăderile, cu toți demonii și îngerii laolaltă“ [16]; îngemănare de „fermitate și blîndețe“, el nu este doar o simplă și banală haimana bucureșteană (în *Adonis*, acest tip de personaj — haimanaua — va primi chiar un nimb de poezie). Nu Vulpașin ar fi agentul declanșator al succesiunii de nenorociri, ci Nastasia, în optica scriitorului, este prima răspunzătoare de cele ce se întîmplă, și mai ales de uciderea seraficului Luca. Încă o dată, piesa se dovedește oarecum infidelă, urmărindu-și într-o curgere firească drumurile care-i sînt proprii. Căci Vulpașin, îndeosebi, nu se arată „blînd“ deloc și faima rea de „spaimă a mahalalelor“ i se potrivește prea bine. Frămîntările lui nu denotă complexitate — care presupune îndeobște reacțiune intelectuală — ci sînt o manifestare a violenței unui suflet neevoluat. El emană forță, desigur, dar o forță agresivă, cu niște resorturi primitive. Doar patima pentru Nastasia îl îngenunchează, ceea ce înseamnă că, prin complicațiile neobișnuite pentru el, în cugetul lui începe abia să licărească și lumina altei înțelegeri. Suferința umanizează — suferința lui Vulpașin e mai mult un geamăt tulbure, scrîșnit, în care a pătruns și îndurerare și disperare, dar pe un fond de brutalitate și cruzime. Vulpașin, născut în mahalaua bucureșteană, e dăruit de autor cu un suflet slav. Oricum, tipul „ucigașului cu suflet de copil“, gata oricînd să omoare, din sălbăticie ori chiar din dragoste, e mai degrabă extraneu perimetrului literar autohton, un fiu vitreg al acestei literaturi.

Dacă G. M. Zamfirescu, în pofida titlului piesei, consideră că personajul principal ar fi Vulpașin, piesa restituie această prerogativă personajului titular, Nastasia. Trăirile ei, în crescendo, urcă pînă la un prag aproape halucinant. De la fericire și speranță, cînd îi e lumea mai dragă, ea se prăbușește în deznădejdea cea mai sfîșietoare. Replicile și purtările ei prind să se învăluie într-un mister plin de cele mai negre amenințări. Unele intonații par nefirești, privirea are uneori o fixitate stranie, eroina se mișcă și vorbește ca într-o transă, stare psihică provocată de șocul morții lui Luca și apoi de încordarea supraomenească prin care își disimulează planul cumplitei vin-

[14] *Idem*, p. 22.
[15] *Idem*, p. 15.
[16] *Idem*, p. 22.

dicte. Din acest punct granițele dintre firesc și nefiresc, dintre adevărat și neverosimil se modifică și se întîmplă ca anumite efecte (și psihice, dar și scenice) să scape autorului de sub control. În *Cuminecătura*, tiranul pus pe nelegiuiri atroce se lasă cuprins, auzind vuiet de clopote ce răsună ca un memento al mîniei și al pedepsei cerești, de o teribilă tulburare și o umilință subită îl încovoaie. Aici a intervenit o cauzalitate extrinsecă, un mecanism exterior personajului, falsificîndu-l. În *Domnișoara Nastasia*, credința lui Vulpașin că, după pieirea rivalului, în sufletul Nastasiei s-ar putea deștepta iubirea pentru ucigașul însuși — pe care ea poate îl bănuiește, poate nu — credința lui în această „dragoste cum n-a mai fost" e nu numai surprinzătoare, ci și cam curioasă. Personajul, aflat și el într-o transă-transa iubirii, dar și a crimei —, simte sub imperiul unei logici paradoxale a sentimentelor, ceea ce naște și o impresie de absurd. În asemenea clipe, totul devine posibil — dramaturgul atinge treapta de transfigurare spre care tinde. Felul în care Nastasia își pregătește răzbunarea, cu o fantezie ciudată și cutremurătoare („plan de o subtilă perversitate" [17], nota undeva Otilia Cazimir, degradînd personajul) face din ea o eroină cu aptitudinea marilor opțiuni tragice. În orice caz, un personaj care, tipologic, a evadat din Mahalaua Veseliei, depășind determinările și încadrările prea stricte. „Elanul mistic de viață nouă" [18] (înrîurire a literaturii ruse) înalță personajele deasupra condiției lor, „la o altitudine de cel puțin două palme mai sus de pămînt" (cu o specificare a scriitorului însuși pe marginea piesei *G. R. 8*), ceea ce presupune și un dram de irealitate, croind făgaș poeziei.

În *Domnișoara Nastasia* atît cuvîntul (captînd reflexe ale subconștientului) cît și mișcarea, gestul au funcții dramatice consonante. Acest echilibru ar explica într-o măsură ascendentul acestei scrieri asupra acelora în care real și simbolic, abstract și concret nu intră decît rareori în rezonanță. În *Domnișoara Nastasia* G. M. Zamfirescu s-a apropiat cel mai mult de idealul său literar (dramatic): un „suflu de umanitate", un „clocot" subiacent, care să înalțe personajul la un potențial simbolic.

Alte piese ale lui G. M. Zamfirescu (*G. R. 8*, *Adonis*, *Sam*) se înscriu nemijlocit într-un registru simbolic, parabolic, intenția demonstrativă (mai niciodată absentă) fiind, sub tutela tezei, cu atît mai străvezie. Tinzînd către idee, acest teatru este totuși mai expresiv prin sentimente. Metafora intermediază între ele, dînd o tentă abstractizantă (nu o dată aridă) unor relații mai mult poematice decît filozofice. În *Sam*, mai ales, dacă lipsește freamătul sufletesc din *Domnișoara Nastasia*, ideația capătă în schimb un relief mai pronunțat. Realul transcende lesne în imaginar, iar ceea ce mai înainte era de un neverosimil livresc, romantic, poate contrariant, participă acum de la sine la construcția unei alegorii. *Grup revolutionar 8* (1929—1930) se și subintitulează „glumă neverosimilă cu dragoste și moarte". Sugestia ludică, de faceție ușor absurdă, relevă o disponibilitate mai slobodă a fanteziei — o fantezie supravegheată îndeaproape de rațiunea teoretică a argumentației dramatice. Între David și Simona, membri ai unui „grup revoluționar" cu țeluri absconse, are loc un pariu bizar, menit să pună la încercare

---

[17] *„Domnișoara Nastasia" de George Mihail Zamfirescu*, în Otilia Cazimir, *Scrieri despre teatru*, ediție îngrijită, prefață și note de George Sanda, Iași, Editura Junimea, 1978, p. 97.

[18] *Storin și încă ceva...*, în George Mihail-Zamfirescu, *ibidem*.

fibra „eroică" a tînărului insurgent, capacitatea lui de a săvîrși acte extreme, de care acțiunile revoluționare pe care ei le plănuiesc ar putea avea oricînd nevoie. Ca să-și dovedească tăria morală și adevărul simțămintelor (iată deci că afectele nu sînt nici în acest context eliminate din formula dramatică), David este supus de exaltata Simona unei încercări mai mult decît neobișnuite, el trebuie, într-un interval anume, să o ucidă. Dar nefiind în stare să-și abstractizeze pînă într-atît propria ființă (situație iarăși simptomatică pentru teatrul lui G. M. Zamfirescu), tînărul, nevoit să acționeze într-un fel, alege o soluție la fel de necugetată și violentă, sinuciderea. Relația dintre dragoste și moarte, motivul pasiunii care transfigurează dar poate și distruge sînt reluate și dezvoltate mai eseistic, dar cu un contrabalans sentimental. Argumentul social, politic, acela care face ca drama să coboare de la „o altitudine de cel puțin două palme mai sus de pămînt", intervine ca un rapel la concret, ca o ancorare în real. Acești nesăbuiți vor fi fiind nebuni, comentează autorul, dar nebuni „cum sînt toți deschizătorii de drumuri", ei își oțelesc firea, deci, nu într-un exercițiu ilogic, în acte gratuite, ci se pregătesc, după un ritual al lor, pentru a putea acționa eficient și asupra unor structuri sociale sclerozate. În *G. R. 8* se verifică, totuși, mai puțin o idee și mai mult un complex afectiv.

Acest fond de sentimentalitate care răbufnește din cînd în cînd, și mai ales în secvențele de mare dramatism, îmbracă adesea un veșmînt poetic, sub irizările unei fantezii lirice. Literatura își reintră atunci în drepturi, chiar cu asupra de măsură. Cînd se sublimează în reverii, reveria poate să însemne un refuz al realității, „acoperită" de o realitate de semn opus. În *Domnișoara Nastasia*, eroina visează cu înfrigurare viața care o așteaptă „dincolo de bariera", în Popa Nan, unde Mahalaua Veseliei va rămîne doar o întunecoasă și neplăcută amintire. Chiar și dragostea ei pare să fi izvorît dintr-o exasperare și o nevoie impetuoasă de altceva — care nu e, neapărat, iubirea. Luca însuși e mai puțin obiectul și inspiratorul afecțiunii ei, cît mîntuitorul, cel care o va izbăvi de blestemul unei vieți fără orizont. O altă formă de visare este retroactivă : bătrînul Ion Sorcovă oftează, dus pe gînduri, după viața care a fost (aici e vorba și de o reacție psihologică a senectuții). Această pendulare continuă între fantasme și realitate se rezolvă de obicei cu duritate, parcă după voința sumbră a unei fatalități neînduplecate, prin destrămarea țesăturii diafane a închipuirii. Numai în „comedia amară" *Idolul și Ion Anapoda* (1935) visul se împlinește, iar neverosimilul întîmplării e pecetluit printr-un final ca de poveste (ca în povestea cu fata-moșului-cea-cuminte, care își primește răsplata răbdării și înțelepciunii ei). E un stop-cadru de feerie, scăldat într-o lumină cam artificială.

Dacă visul, prin urmare, înseamnă fie o negare, fie o extensiune a realului, translația aceasta către imaginar se poate interpreta și ca o metaforă, o parabolă a artei. Ca în *Adonis* (1930), „parabolă cu o haimana, o portocală și un vis". De o fermecătoare „haimana", un tînăr ce-și poartă pașii prin decorul nocturn, ca și ireal, al peisajului sublunar, unde contururile se estompează și toate par transfigurate, se îndrăgostește o femeie care îl zărește trecîndu-i mereu pe sub ferești. Femeia, Manuela, este și pictoriță, și această aventură inefabilă, de o mare puritate, îi inspiră dorința de a imortaliza imaginea fugară și făptura de Adonis a frumosului necunoscut. Viața lasă treptat locul închipuirii. Într-o scenă poetică, de sugestie mitică, atunci cînd portretul e gata,

Scanned with OKEN Scanner

viața tînărului se stinge — el moare pentru a dăinui pe pînza unui tablou, într-o durată eternă, în realitatea secundă, în „aureola" artei. Cu toate naivitățile suave, interferarea de sfere și rotirea simbolurilor au o fluență lirică.

O parabolă, sub zodie expresionistă, este și *Sam* (scrisă în 1927—1928, publicată în 1939), unde reflexia asupra destinului omenesc însoțește avatariile unui erou exponențial, cu veleități prototipice, plasat într-un spațiu și un timp absolut. O „poveste cu mine, cu tine, cu el", în care își deapănă firul „o jalnică tragodie a omului de acum, care nu e rus, român sau german". Sub zarea abstractă, elanurile dintotdeauna ale dramaturgiei lui G. M. Zamfirescu se convertesc, pătrunse de tîlcuri alegorice. Ceea ce în *Domnișoara Nastasia*, și nu numai acolo, era o ascensiune irepresibilă spre „lumina" iubirii, prin care viața își împlinește rostul, se preface acum în „dorința unanimă de altceva sufletesc și social". Și tematica, și atmosfera, și maniera, cu expresivitatea ei apăsată, și tonurile violente evocă, ideologic și dramaturgic, expresionismul. Personajele își părăsesc aproape cu totul identitatea lor concretă — predispoziție, dealtfel, mai veche în teatrul lui G. M. Zamfirescu, ivită încă de la *Cuminecătura*. În *Domnișoara Nastasia*, în scena gorkiană a cîrciumii, cîteva mizere apariții cu o „plastică psihologică" destul de vagă sînt denumite — într-o prea transparentă onomastică — Pacoste, Omul necăjit, Haimanaua ș.a. Intenția unei asemenea denominații poate fi expresionistă, lipsește însă sarcina dramatică specifică, detenta simbolică. În *Sam* personajele sînt, structural, alcătuiri simbolice, cu trenă categorială („un om care a suferit", „omul istoriei", „omul cu strămoși care au suferit"), inserate într-un sistem arhetipal, chiar dacă insuficient închegat. Aventura existențială a lui Sam (numele, cu sorginte slavă, ar însemna „însinguratul") se desfășoară într-un periplu tragic, de o fatidică simetrie — deschizîndu-se cu o încercare de sinucidere și sfîrșind cu o sinucidere. Itinerarul, cu aparențe de concretețe biografică, este mai curînd al unei *idei*, un parcurs sinuos, prin meandrele unei experiențe sufletești, morale dar și intelectuale. În palierul filozofic al piesei raportul real/imaginar se redimensionează, imaginarul fiind, în conjunctura alegorică, iluzia mistificatoare, livrescă, o aparență înșelătoare a existenței. Captiv pe un tărîm al amăgirii de sine, al unei irealități în fond, Sam are dintr-odată revelația, șocantă, a alienării — ceea ce el numește „tragedia de a nu putea fi Tu". Itinerarul său va fi de aceea unul al regăsirii de sine, cît și al explorării sensurilor adevărate, profunde ale vieții, pe care omul se cuvine să le stăpînească, în sinteza lor armonioasă, pentru că ele dau preț unei existențe. Odată descoperite, aceste sensuri trebuie reformulate — prin vrere și prin acțiune — „mîntuite" printr-un gest (în *Sam*, un gest mesianic), care să însemne faptă revoluționară ori, în instanță extremă, sacrificiu de sine. Sub semnul unei voințe reformatoare, ce presupune mai întîi o purificare sufletească și morală, se instituie și premisele pentru prefacerea unui sistem social perimat. Alternativa, implicînd o dialectică a contrariilor, este între luptă și acțiune, pe de o parte — pasivitate și resemnare, pe de alta. Soluția pare să fie aceea combativă, indiferent de încercările, suferințele pe care le pricinuiește și care nu fac decît să sporească însemnătatea izbînzii. Sam este solicitat de două voci contrarii, exprimînd două principii contrastante, întruchipate prin făptura simbolică a Femeii în roșu, care cheamă imperios la acțiune, fie și irațională, ademenind prin voluptatea primejdiei („clipa de primejdie"), a aventurii (nesăbuită, temerară, eroică)

și Femeia în alb, care predică renunțarea, liniștea senină, împăcarea. Sam, în care două suflete se zbat și se înfruntă, se lasă călăuzit de imboldul activ, în care întrevede singura posibilitate a reușitei. „Icoana" resemnării el o înlătură cu hotărîre, iar mărturisirile lui Pavel, „omul care a suferit" („alergarea după fluturi" e un laitmotiv metaforic), îi apar nu ca o premoniție, ci numai ca o tristă spovedanie a unui înfrînt tocmai fiindcă nu a știut să lupte, să-și desfidă soarta, să-și impună propria voință de a fi. Tribulațiile lui Sam, după tipicul expresionist, îl poartă prin locuri diferite, cît reale — cît fictive, prin împrejurări și experiențe (erotice, războinice, politice) care par la început a-i revela „marea taină" a „găsirii de sine", pentru a-și divulga apoi deșertăciunea („Nu există fericire, demnitate și adevăr uman"). Ratînd șansele propriei realizări, individul se vede anihilat de marele mecanism. Toate acestea nu fac decît să-i adîncească scepticismul și deprimarea. Iluziile dispar una cîte una, se împrăștie ca niște fluturi evanescenți, și adevărul care i se impune cu o persuasiune crescîndă este că această omenire degradată prin minciună, cruzime, egoism își urmează implacabil mersul, după legi prestabilite — așa cum conchide, cinic, Yakow, „omul istoriei". E un univers ostil, străin. Alteori, lumea pare un carnaval, o „farandolă de măști", înfățișînd ca într-o absurdă, grotescă diorama „umbre surîzătoare într-un decor de basm". Nici „flacăra" purificatoare a războiului („dansul morții și al purificării"), nici „revoluția spirituală" pe care o inițiază în utopica „Republică a Demnității Umane" nu se dovedesc mai puțin zadarnice. Vocea lui Sam clamează în deșert, îndemnîndu-și semenii la frățietate și împăcare, la înțeleaptă omenie. Cărările lui nu duc nicăieri, jertfa sau dăruirea de sine rămîn un prinos fără rost, fără ecou, poate chiar jalnic. Nici un liman mîntuitor nu se presimte în acest teritoriu alienant, în care se întretaie doar nesfîrșite drumuri de calvar, pe care fiecare își suportă martiriul: „Și pe fiecare drum un Sam cu o cruce pe umăr". Deruta însinguratului ajunge la un punct culminant: „Și nici un liman ? De ce atîta frămîntare, atîta suferință, dacă — același final banal... ? Cu ce rost, încotro avalanșa asta oarbă între leagăn și mormînt ?" [19] Cercul se închide printr-un aparent paradox. Pentru Sam spirala spre adevăr, spre adevăruri esențiale nu a însemnat, în fond, decît „fuga dureroasă de adevăr," o amînare dezesperată a unicului final logic pentru el, sinuciderea. Ca și în *Cumineсătura*, clopotele dau zvon unei tragice, amenințătoare prorociri. Ultimele cuvinte ale lui Sam se înalță ca o litanie, preamărind suferința („suferința elixir a scripturii dostoievskiene" [20], spune în altă parte, scriitorul): „Sfințească-se cerul și pămîntul, în numele suferinței noastre fără popas ! Cred ! Cred ! Cred în suferință, singurul adevăr, singura viață, singura fericire, singura înălțare..." [21] Acest credo, de o exaltare dureroasă, rezumă eșecul unei existențe. Parabola, de figurație expresionistă și argumentație metaforic-filozofică — la fel ca și în alte piese — consfințește înfrîngerea. *Sam* ar fi putut însemna în creația lui G. M. Zamfirescu inaugurarea unei etape noi, a teatrului de idei, cu infrastructura unui poem filozofic de nuanță simbolică, alegorică — „opera sintetică" spre care dramaturgul a năzuit dintodeauna.

[19] George Mihail-Zamfirescu, *Teatru*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii, bibliografie de Valeriu Râpeanu, București, Editura Minerva, 1974, p. 194.

[20] *Repertoriul și criza de directivă*, în George Mihail-Zamfirescu, *Mărturii în contemporaneitate*, p. 63.

[21] George Mihail-Zamfirescu, *Teatru*, p .195

STRUCTURES DRAMATIQUES DANS LE THÉÂTRE DE G. M. ZAMFIRESCU

RÉSUMÉ

En différenciant les productions dramatiques selon la proportion qu'on peut établir entre le réel et le symbolique (qu'il désigne comme *teatrul literar* (théâtre littéraire) et *teatrul teatral* (théâtre théâtral), G. M. Zamfirescu cherche dans le théâtre la synthèse des caractères résultant d'une action synthétique. La démarche critique est incitée à saisir le mouvement de cette oeuvre pour faire sien un registre symbolyque emprunté à l'expressionnisme. Parfois consonnants (voir *Domnişoara Nastasia*), le mot et le geste détiennent tour à tour la prééminence dans l'économie de l'oeuvre. Le réalisme l'emporte alors sur l'argumentation méthaphorique des idées, mais seulement dans une ambiance où les valeurs (psychologique ou autres) font l'objet d'une surenchère en provoquant un surcroît d'expressivité. Le paradoxe c'est que justement dans les pièces qui aspirent au théatre-littérature on constate une obnubilation de la littérarité au profit d'un système de signes propre au théâtre. C'est un processus d'instauration de la théâtralité qui, en partant d'un langage paralittéraire, aboutit à un paradigme proprement dramatique. Le symbole, corollaire de la tendance vers l'abstractisation, est le degré d'intensité acquis par l'expression dramatique où le littéraire et le théâtral s'harmonisent sous le signe de „l'oeuvre synthétique", une vraie obsession du dramaturge. Une mise en scène allégorique, sémantiquement ambiguë, qui permet au personnage d'évoluer à un prototype, tant en gardant des liens avec le réel, qu'il se manifeste dans la réalité fruste de la passion, ou dans la sphère transcendantale de l'idée. Le réalisme, toutefois, n'est pas un stimulus pour le libre jeu des sens, d'où l'affaiblissement de l'inclination vers l'abstrait, demeurée une possibilité plutôt spéculative, mais qui, en revanche, donne l'impression d'irréalité propice à la poésie. Bien que visant l'idée, des pièces comme *G.R.8*, *Adonis* et même *Sam*, forgées d'une manière parabolique, ouvertement symbolique, sont pourtant plus expressives par les sentiments, révélateurs pour le fond subliminal d'une production dramatique où l'on ressent une volonté de structuration complexe, à plusieurs niveaux, qui jette un „pont d'argent" entre le réel et l'imaginaire, entre l'imaginaire et le symbolique, entre le symbolique et le philosophique.

Scanned with OKEN Scanner

RECURENȚA TEMELOR LITERARE CA PROCES AL RECEPTĂRII ESTETICE

DE

ANDREI CORBEA

1. Primul moment al oricărui demers analitic asupra operei literare coincide cu încercarea de a descoperi în textul însuși o organizare, ale cărei indicii le reprezintă unitățile lingvistice constitutive; operația este de natură elementară, valorificînd orice simplă analogie sau asociație impusă cu forța evidenței estetice[1] în „analiza de conținut", ce clasează în funcție de frecvență cuvinte sau fragmente de text considerate prin prisma unei anumite „atitudini tematice" [2]. Îi urmează efortul de a surprinde regula interioară a operei prin extragerea elementelor analoge și gruparea acestora după o schemă convențională[3]; bineînțeles că investigația se desfășoară în această fază în orizont *sincronic*. Începînd din acest moment cercetătorul se vede pus în fața unei prime dileme: este această organizare textuală, decurgînd din fenomenul elementar al repetiției și descoperită pe calea analitic-descriptivă relevantă prin sine însăși în procesul de explicare a operei sau ea nu face decît să concretizeze o structură „dincolo de text", inaccesibilă observației directe și aflată la un nivel abstract al elaborării[4] ? De aici pornind se conturează o a doua dilemă, ce privește în ultimă instanță milenara dispută asupra primordialității *eidos*-u-lui sau a substanței: de la stadiul *formal-sintagmatic* expresia verbală își află, prin procedura subiectivă a interpretării, un nucleu *ideal-semantic*; se pune întrebarea dacă există o corespondență perfectă între microstructurile situate pe straturile suprapuse (după Ingarden) ale operei și care dintre cele două variante deține primatul statutului obiectiv.

Aceleași operațiuni, efectuate de data aceasta dincolo de limitele creației unui singur autor, implică odată cu înregistrarea *recurenței* unităților textuale în opere diferite și aplicarea schemei elementare cu privire la fenomenele literare identice și paralele, ce nu pot fi recunoscute decît prin concepte literare identice și paralele[5]. Pe primul plan al interesului trece determinarea mecanismului repetabilității, ce se exercită acum automat în

---

[1] Adrian Marino, *Critica ideilor literare*, Cluj, 1974, p. 62.

[2] P. Henry, S. Moscovici, *Problèmes de l'analyse de contenu*, în „*Langages*", 11/1968.

[3] Adrian Marino, *op. cit.*, p. 69.

[4] Tzvetan Todorov, *Motif*, în Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopedique des sciences du langage*, Paris, 1972, p. 280.

[5] Adrian Marino, op. cit., p. 64.

Scanned with OKEN Scanner

diacronie, deoarece spre deosebire de seria recurentă de la nivelul particular al operei unicat, a cărei consistență este asimilată nivelului superior al coerenței și totalității textului, „analogiile", „identitățile", „repetițiile" constatate în opere diferite, echivalente ale unor realități în fond individuale, nu-și pot justifica ordonarea, înserierea, decît prin constituirea unei relații de transcendență supratextuală; un foarte larg evantai de termeni, ce epuizează întreaga arie conținutistică și formală a recurenței: *topoi*, teme, motive clișee, convenții, arhetipuri, „funcții", situații, își definesc astfel esența, comună în „noțiunea-limită" de *model*: „construcție pur intelectuală, elaborare apriorică, un produs strict experimental al gîndirii, o idee gata făcută" [6] al cărei resort de funcționare presupune „înlocuirea conceptului istoric, printr-unul transistoric, reducerea tuturor evenimentelor la dimensiunile unei singure categorii, expresia acestei categorii în termeni sistematici, structurali" [7]. Dacă în faza sincronică operațiunea de „modelare" se desfășoară centripetal, de la izolarea realităților textuale recurente și pînă la explicarea recurenței fie prin identificarea unui substrat ideal (*geistiger Nenner*) al fiecăreia, caracterizat prin constanța la nivelul individual al creației, fie rămînînd la planul structurilor regulatorii ale textului, diacronia impune procedura inversă, căci aici *modelul* există ca dat abstract, reper categorial dinainte presupus și acceptat, consacrat de reprezentările particulare.

Studiul tradițional al temelor și motivelor literare, ceea ce germanii numesc *Stoff- und Motivgeschichte* iar francezii *thèmatologie*, se întemeiază, în virtutea unei inerții cutumiare, pe două premise fundamentale, pe care le axiomatizează: existența unor unități structurale limitate ale textului literar, asimilabile noțiunilor de *temă* și *motiv*, ca și presupunerea că acestea dispun de o relativă autonomie, ce le permite astfel substanțializate să transceandă granițele textului, să se autoproducă în alte texte, în alte genuri, în alte epoci, să se „repete", desigur, pe coordonatele unei anumite variabilități. Metoda înserierii operelor pe criteriul tematic a devenit o modalitate de existență a istoriografiei literare cu mult înaintea primelor încercări de clasificare și ierarhizare conceptuală, în sensul investigării fenomenologice a straturilor și nivelelor acestora și a definirii elementelor tematice identificate aici în funcție de mărimile conținut/formă, ca și a stabilirii gradului lor de invarianță, luînd în considerație factorii individuali și sociali pe de o parte, perspectiva sincronică și cea a duratei lungi pe de alta. Astfel se explică de ce variante particulare, cu conținut conceptual limitat — în speță *tema* și *motivul* — s-au substituit cazului general, iar o anumită direcție de cercetare a fenomenului literar și-a devalorizat rezultatele supralicitînd pînă la epuizare relevanța interpretativă a aceleiași sfere restrînse. Faimoasa obiecție făcută de Croce cîndva la adresa artificialității acelei relații pe care tematologia tradițională o stabilea între personaje ale unor opere diferite sub simplul pretext al coincidenței de nume și destin (mitic sau istoric)[8] a produs, prin recul, numeroase formule ale „permanenței" și „constanței" elementelor

[6] *ibid*, p. 124.
[7] *ibid*, p. 204.
[8] Benedetto Croce, recenzie la Charles Ricci, *Sophonisbe dans la tragédie classique italienne et française*, în „*La Critica*", 2/1904.

tematice; diferitele faze pe care le-a cunoscut știința literaturii[9] au tratat în mod diferit această problematică, față de care și-au spus cuvîntul rațiuni interioare structurilor metodologice (și ideologice) ale fiecărei paradigme: în vreme ce momentul istorist-pozitivist, ca și cel ulterior esteticist-formalist au contat aproape în exclusivitate pe procesele plasate fie pe terenul producției literare propriu-zise, fie la nivelul actului creativ-productiv, a lipsit în mod manifest o explicație bazată pe cea de-a treia latură a sistemului comunicativ autor-operă-receptor, o interpretare ce să-și propună un alt răspuns la dilemele conceptuale enumerate mai sus, mai complet, verificat pe o bază mai largă, mai departe de pericolul unilateralității și de aceea poate mai viabil decît cele date pînă aici.

2.1. Potrivit unei clasificări relativ recente, terminologia uzuală cercetărilor tematologice desemnează prin termeni identici trei categorii semantice diferite: una se referă la unități ce numesc realități exterioare textului și relativ independente de acesta, alta implică în exclusivitate realități textuale și în fine ultima desemnează fenomene ce se petrec la nivelul psihicului autorului[10]. Pentru paradigma pozitivistă n-au existat îndoieli în privința naturii substanțiale, materiale, a faptului literar, asupra identității dintre *Psyche* și *Physis*, asupra primordialității elementului conținutistic; esențială este „tematica", „acțiunea", „conținutul", „fabula", a căror versiune sublimată se găsește în mod necesar înafara operei și care nu fac decît să oglindească acumulări biografice (*Ererbtes*, *Erlerntes*, *Erlebtes*) ce-l privesc pe autor. *Temele*, sau subdiviziunile acestora, desemnate cu un termen goethean *motive*, migrează, substanțializate, de la o operă la alta, variantele lor concrete se cuvin colecționate, comparate, ierarhizate și ordonate într-o sistematică pe care istoricii literari ai perioadei, preocupați de *descripție* mai mult decît de *explicare* o reduceau, pe baza modelului linear de cauzalitate promovat, la schema influență-imitație[11]. Această axiomatică a tematologiei pozitiviste verifică perfect una din trăsăturile socotite caracteristice pentru paradigmele științei literaturii în comparație cu cele ale științelor naturii: în timp ce în cazul ultimelor o revoluție științifică înlătură definitiv metodologiile devalorizate, în știința literaturii, chiar dacă o paradigmă trebuie să cedeze alteia primatul în interesul unei epoci, ea continuă să coexiste

[9] Pentru științele naturii Thomas Kuhn a demonstrat în *Structura revoluțiilor științifice* că metodele de cercetare științifică nu sînt procedee atemporale, anistorice, cu eficacitate absolută și că ele depind de cerințele de cunoaștere ale fiecărei epoci istorice. Această istoricitate își relevă capacitatea modelatoare în modelele metodice pe care le impune în cercetare dialectica metodelor a fost teoretizată de epistemologul american (în cartea a cărei traducere românească a apărut în 1976 la București) în mecanismul așa-numitei „schimbări a paradigmelor", prin paradigmă înțelegînd un sistem de metode ce oferă pentru o anumită perioadă „modele și soluții" cognitive. Schimbarea paradigmelor presupune o „revoluție științifică"; apariția de mutații ce aduc cu sine noi probleme și întrebări conduce la un lung proces de revizuire a modelului, a cărui consecință reprezintă remodelarea tuturor categoriilor după schema noii paradigme. Aplicînd științei literaturii teoria lui Kuhn, Hans Robert Jauss (în *Paradigmawechsel in der Literaturwissenschaft*, în *Linguistische Berichte*, 3/1969) reușește să stabilească trei etape fundamentale în evoluția acestela: prima paradigmă, „preștiințifică", ar fi fost ilustrată de reprezentanții poeticii normative neoclasice, a doua paradigmă redescoperă la modul pozitivist istoricitatea epocilor, autorilor și operelor iar a treia explorează opera literară în sine, ca sistem expresiv al limbii, stilului și compoziției.

[10] Leo Pollmann, *Literaturwissenschaft und Methode*, Frankfurt am Main 1973, p. 180.

[11] Manon Maren Grisebach, *Methoden der Literaturwissenschaft*, München, 1970, p. 28.

Scanned with OKEN Scanner

în paralel cu cele următoare și să determine investigații conforme cu sistemul său de norme, indiferent de gradul lor de uzură morală[12]. Pe o linie ce merge pînă la cercetările tematologice din zilele noastre, preluate de comparatismul contemporan, s-a menținut fără întrerupere preocuparea pentru „materia" literară ca „un element situat în afara operei de artă, devenind abia prin actul poetic parte integrantă a literaturii", ca și pentru tematica considerată în sens restrîns „o fabulă conturată deja în afara literaturii, un *Plot*" [13].

Reacția anti-pozitivistă pe care a încorporat-o direcția denumită *Geistesgeschichte* a cultivat însă în deplină descendență a pozitivismului reprezentarea despre o „allgemeine Motivenlehre" ca sinteză a marilor probleme general-umane, în care permanența spiritului, atemporală, supraistorică și supraindividuală se constituie în substrat al recurenței tematice; *motivele* trec aici drept imagini sensibile ale ideilor, subdiviziuni ale unor *conținuturi* spiritualizate — ceea ce Goethe denumea *Gehalt*, adică materia prelucrată de creator, aflată așadar pe o treaptă superioară față de materia „informă" (*Rohstoff*) — sensuri general valabile, valori permanente. Pentru Rudolf Unger[14] și Julius Petersen[15], *Stoffgeschichte* echivalează în fond cu o *Problemgeschichte*, trecere în revistă a „substanței eterne" a umanității, întruchipată în multiple variante în operele literaturii universale; „problemele eterne": viața, moartea, adevărul, dreptatea, iubirea, binele, frumosul etc. sînt dotate, după teoreticienii curentului, cu o forță metafizică, încorporată în *idee*, ce le asigură perpetuarea veșnică în timp și spațiu, autonomia structurală în raport cu textele literare ce le preiau, ca și preeminența conținutistică, ce primește abia prin „trăirea" creatorului sens simbolic și formă artistică-*Gestalt*. Respectivul potențial ce alimentează permanența ideilor și „problemelor" este imaginată ca exercitîndu-și efectele și la nivelele particulare ale operelor: Oskar Walzel insista asupra unității dintre *Gehalt* și *Gestalt*, forma „operei poetice" însemnînd după el „o consecință necesară a conținutului său, așa cum în fenomenul natural forma rezultă ca o necesitate legică a speciei sale" [16]. „Noțiunile fundamentale" propuse de Wölfflin pentru istoria artelor, categorii, prin excelență formale și stilistice, vor fi adoptate prin Walzel de către istoriografia literară, investită acum să înregistreze repetabilitatea unor microstructuri unitare, conținutistice și formale. La rîndul său Robert Petsch introduce termenul de *formulă* (*Formel*), prin care înțelege o „înlănțuire de motive" [17], configurație închisă, în aceeași măsură formă (ca ordine a înlănțuirii) și conținut.

Aceeași „configurație stabilă" a mai multor *motive*, ce revine periodic în opere literare diverse, este asimilată astăzi de Todorov noțiunii de *topos*[18]; relația directă ce se stabilește și pe această cale între metodologia inaugurată

---

[12] Leo Pollmann, *op. cit.*, p. 166.
[13] Elisabeth Frenzel, *Stoff-, Motiv- und Symbolforschung*, Stuttgart, 1966, p. 22.
[14] Rudolf Unger, *Literaturgeschichte als Problemgeschichte*, în *Aufsätze zur Prinzipienlehre der Literaturgeschichte*, Berlin, 1929, p. 118.
[15] Julius Petersen, *Die Wissenschaft von der Dichtung*, Berlin, 1939, p. 172.
[16] Oskar Walzel, *Gehalt und Gestalt im literarischen Kunstwerk*, vezi trad. rom. *Conținut și formă în opera poetică*, București, 1976, p. 59.
[17] Robert Petsch, *Deutsche Literaturwissenschaft*, Berlin, 1940, p. 142.
[18] Tzvetan Todorov, *op. cit.*, p. 281.

Scanned with OKEN Scanner

de Ernst Robert Curtius în *Toposforschung*, și predecesorii pozitiviști sau adepți ai direcției *Geistesgeschichte* corespunde unor date reale, în pofida numeroaselor și insistentelor încercări de delimitare în raport cu aceștia întreprinse de autorul monumentalei exegeze asupra literaturii latine medivale și de discipolii săi[19]. O definiție ca următoarea : „Cercetarea topologisă reprezintă instrumentul cel mai potrivit pentru a motiva constanța spiritului în variația fenomenelor[20] nu lasă îndoieli în privința obiectelor finale ale cercetării, chiar dacă noțiunii nou introduse Curtius îi atribuie, spre deosebire de cele tradiționale (*temă*, *motiv*) o armătură în primul rînd formală : clișeu, loc comun, provenite din retorică (sau dintr-o „allgemeine Formenlehre der Literatur") și perpetuate prin aceeași resursă metafizică, denumită acum *tradiție*, care a preluat reprezentarea acelei „succesiuni golite de substanță istorică a diferitelor tipologii spirituale, din a căror mișcare de pendul au fost extrase cele cîteva categorii atemporale ale umanității" [21], pentru a o transpune la nivelul convențiilor literare, conținutistice și formale, supraindividuale și atemporale. *Topos*-ul, unitate de bază se identifică aici cu constanta a cărei „esență este, în ciuda variabilității, cu ea însăși identică" [22] și care, totodată, nu este „precum tema (*Stoff*), legată de o anumită fabulă, ci transmutabilă..., nu atît de generalizantă și diluată precum *motivul*, ci conținut, perceptibil estetic, al unei scheme generale de gîndire" [23] ; imaginea constanței, „translația unor substanțialități veșnice sau efect de succesiune a unor norme primordiale" [24], este destinată să legitimeze istoricește acest tip de tradiție. O ordine impersonală fetișizează în viziunea lui Curtius permanența unor conținuturi supraistorice și identitatea unor esențe spirituale în formele lor fenomenale variabile. Funcțiunea creatoare este evident subordonată „metafizicii tradiției" de care vorbea Jauss, ce nu înseamnă altceva decît perpetua raportare a textelor la modele „clasice", la autoritatea unei *tradiții* prezente dincolo de determinări temporale în constantele care, „fixe", identice, egale cu ele însele", se pretind a fi „factorul de continuitate și stabilitate al oricărei culturi și literaturi" [25]. O „istorie literară" construită pe asemenea fundamente va fi constrînsă pe de o parte să neglijeze unicitatea și individualitatea fenomenelor ca totalități distincte, pe de altă parte să recurgă la formule artificiale ale continuității. În complexul literaturii „universale" cercetarea comparatistă pentru care studiul istoric al temelor și motivelor literare constituie astăzi un domeniu de predilecție înlocuiește succesiunea operelor cu permanența și concomitența constantelor, punct de plecare pentru „un alt tip de lectură" a literaturii, ca structură și fenomen unitar, simultan, structurat categorial, „un domeniu obiectivat de teme, motive și forme stilistice, transmis și cultivat independent de caractere și destine particulare" [26].

[19] Peter Jehn, *Toposforschung als Restauration*, în *Toposforschung*, Frankfurt am Main, 1972.
[20] Manfred Beller, *Toposforschung contra Stoffgeschichte*, în op. cit., p. 177.
[21] Robert Weimann, *Literaturgeschichte und Mythologie*, Berlin, 1974, p. 55.
[22] Ernst Robert Curtius, *Deutscher Geist in Gefahr*, Stuttgart/Berlin 1932, p. 93.
[23] Manfred Beller, *op. cit.*, p. 178.
[24] Hans Robert Jauss, *Literaturgeschichte als Provokation*, Frankfurt am Main, 1970, p. 233.
[25] Adrian Marino, *op. cit.*, p. 52.
[26] Richard Alewyn' *Johann Beer*, în *Gestaltprobleme der Dichtung*, Tübingen, 1957 p. 64.

Scanned with OKEN Scanner

În această direcţie se îndreaptă, de pildă, Hellmuth Petriconi, cînd tinde să imagineze o istorie a literaturii dincolo de coordonatele obişnuite autori-cronologie, bazată doar pe raporturile tipologice dintre opere, concretizate în „metamorfoze ale visurilor, forme în mişcare ale întotdeauna aceloraşi dorinţe şi pasiuni, refulări şi spaime omeneşti“ [27], invariante ale unei esenţe umane, a căror recurenţă confirmă perpetua actualitate a „temelor de bază“. La rîndul său, Raymond Trousson observa că „temele noastre legendare sînt totuna cu polivalenţa noastră, sînt purtătoarele de cuvînt ale umanităţii, formele ideale ale destinului tragic, ale condiţiei umane“ [28], iar E. Frenzel explica recurenţa tematică prin acele întrebări existenţiale astfel formulate de literatură „încît au devenit *exemplare*, sînt transmise de la o generaţie literară la alta, găsindu-şi mereu alţi interpreţi şi mereu noi răspunsuri“ [29]. Tematologia în versiune comparatistă cunoaşte doar ocazional dilemele metodologice în legătură cu esenţa formală sau conţinutistică a microstructurilor elementare; o caracterizează în schimb formularea unor obiective ce trec dincolo de interesul strict estetic al investigaţiei, în construcţii „în acelaşi timp ingenioase şi fragile, mereu ameninţate de a-şi pierde specificitatea literară: voind să cuprindă întreaga literatură, ale ajung să înglobeze întotdeauna mai mult decît literatura“ [30].

2.2. Repetabilitatea structurilor tematice îşi găseşte o explicaţie strîns legată de actul în sine al creaţiei deja în cunoscuta definiţie a lui Goethe, care considera motivele ca „fenomene ale spiritului uman, ce s-au repetat şi se vor repeta în continuare“ [31]; pentru Dilthey, al cărui demers teoretic se înscrie printre cele care au fixat cadrele curentului *Geistesgeschichte*, noţiunile de *temă* şi *motiv*, aflate sub aceeaşi incidenţă conţinutistică, desemnează unităţi a căror consistenţă depinde în primul rînd de subiectul creator şi de „trăirile“ sale[32]. Întrebîndu-se de ce un scriitor se îndreaptă către o *temă* deja tratată, Emil Ermatinger crede la rîndul său că „nu este vorba aici atît de natura obiectivă a temei, cît de autorul în măsură să o descopere, nu atît de lume cît de Eul creator“ [33]. O interesantă contribuţie, ce trebuie notată aici, aduce Josef Körner[34], discipol al lui Dilthey, care încearcă temerara întreprindere de a corobora cu teoriile „oficializate“ primele concluzii ale cercetărilor freudiene pe texte literare. Sînd simptomatice observaţiile lui

---

[27] Margot Kruse, *Literaturgeschichte als Themengeschichte*, în Hellmuth Petriconi, *Metamorphosen der Träume*, Frankfurt am Main, 1971, p. 195; vezi şi teoria „constantelor dialectice“ a lui Basile Munteano, în *Constantes dialectiques en littérature et en histoire*, Paris, 1967.

[28] Raymond Trousson, *Un problème de littérature comparée. Les Etudes de thèmes*, Paris, 1965, p. 6.

[29] Elisabeth Frenzel, *op. cit.*, p. 47; în acelaşi sens reţinem şi o afirmaţie a Käthei Hamburger: „Este vorba de expresia artistică primordială a problematicii existenţiale umane şi de aceea situaţiile exterioare care o marchează au rămas exemplare“ (vezi *Von Sophokles zu Sartre*, Stuttgart, 1962, p. 16).

[30] Tzvetan Todorov, *op. cit.*, p. 284.

[31] Johann Wolfgang von Goethe, *Maximen und Reflexionen*, în *Werke*, (Weimarer Ausgabe), vol. 12, p. 250.

[32] Wilhelm Dilthey, *Die Einbildungskraft des Dichters*, în *Gesammelte Schriften*, vol. 6, Leipzig/Berlin, 1924.

[33] Emil Ermatinger, *Das dichterische Kunstwerk*, Leipzig, 1939, p. 143.

[34] Josef Körner, *Erlebnis, Motiv, Stoff*, în *Vom Geiste neurer Literaturforschung, Festschrift für Oskar Walzel*, Potsdam, 1924.

Scanned with OKEN Scanner

Körner (urmat de Willy Krogmann)[35] cu privire la statutul subiectiv al oricărei *teme* literare („adevărata materie a poetului nu este extrasă din afara — din alte surse, din cărți, — ci din propriile sentimente" [36]), la considerarea *motivelor* ca imagini sensibile ale „trăirilor" creatorului, sau mai ales la analogia dintre creație și vis, dintre lanțurile de motive și conținuturile ce fixează în mod deosebit, pînă la limitele patologicului, emoționalitatea subiectului. Extinzînd cuprinderea conceptului de „trăire" de la creatorul individual la grupuri determinate temporal, național și social, Körner oferă un punct de plecare pentru explicarea repetabilității tematice în diacronie, prin acele „reproduceri ale experienței colective..., serii constante de motive, reținute în patrimoniul epocilor, spațiilor, națiunilor" [37].

În vecinătatea cea mai apropiată a viziunii lui Körner stă teoria psihocritică a lui Charles Mauron, ce-și propune prin investigarea „rețelelor asociative" și a „metaforelor obsedante" de la nivelul inconștientului creator rului definirea „mitului personal" al acestuia, ce conține, pe lîngă structuri și mecanisme particulare, un grup de articulații în contact cu orizonturile inconștientului colectiv[38]. Tradiția însăși înseamnă pentru Freud, Jung și foarte diferiții lor discipoli o categorie psihică, ce se întemeiază pe ideea latenței inconștiente a amintirilor și imaginilor, incomplete și obscure, ale începuturilor umanității. Vocația *arhetipurilor*, după unii expresia noțională a „rădăcinilor abisale, transistorice-factori de continuitate, stabilitate și permanență spirituală" [39] de a se constitui în tipare coercitive cu rol de „matrici infrastructurale", a alimentat o vastă literatură teoretică tinzînd să interpreteze „izomorfismul schemelor, arhetipurilor și simbolurilor în cadrul sistemelor mitice sau al constelațiilor statice" [40]. Literatura, considerată „mitologie deplasată", și-ar afla esența în elementele structurale constante, anistorice, a căror recurență transcrie modele ancestrale ale mentalității mitice, reglată după „timpul sacru" în opoziție cu cel „profan", supus variabilității istorice. Exemplaritatea mitului subzistă în „protocoalele normative ale reprezentărilor imaginare, bine definite și relativ stabile, grupate în jurul schemelor originale denumite structuri" [41], ale căror corespondente reprezintă, potrivit postulatelor structuralismului ontologic (într-o formulă ce trimite la raportul stereotipuri artistice/stereotipuri de conștiință menționat de Lotman) „modalități constante de comportament ale spiritului uman, poate variante funcționale ale aparatului creierului, ale cărui structuri sînt izomorfe celor din realitatea fizică" [42].

---

[35] Willy Krogmann, *Motivübertragung und ihre Bedeutung für die literar-historische Forschung* în „Neophilologus", 17/1932.

[36] Josef Körner, *op. cit.*, p. 314.

[37] *ibid.*, p. 339.

[38] Charles Mauron, *Des metaphores obsédantes au mythe personnel*, Paris, 1962.

[39] vezi Northrop Frye, *Anatomia criticii*, București, 1972 ; Notele esențiale ale „comportamentului mitic", descrise de Mircea Eliade în *Mythes, rêves et mystheres* (Paris, 1957, p. 31) : „model exemplar, repetiții, ruptura duratei profane și integrarea timpului primordial" se asociază tendinței „general umane" de a „arhetipiza" de a construi o mitologie difuză fundată pe apetitul de a imita alte și alte „modele".

[40] Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, București, 1978, p. 56.

[41] *ibid.*, p. 76.

[42] Umberto Eco, *Einführung in die Semiotik*, München, 1972, p. 378.

Scanned with OKEN Scanner

2.3. De pe poziția primelor manifestări ale paradigmei estetico-formaliste reacția anti-pozitivistă a afectat tematologia pînă la contestarea însăși a rațiunii de a exista a unei asemenea tip de investigație literară. A făcut școală celebra observație a lui Croce, care, în legătură cu o tentativă de înseriere a temei Sofonisbei, punea la îndoială relevanța unei continuități artificiale, construită dincolo de limitele operelor în care apare. Mai tîrziu Wolfgang Kayser reia ideea despre rolul „subordonat" îndeplinit în literatură de elementul tematic. Îndoielile sale cu privire la așa-zisa „istorie" ce ar putea rezulta din explorarea succesivă a temelor identice din opere diferite se întemeiază pe faptul că astfel operele sînt tratate înafara condiției lor de unicat artistic și face chiar o distincție relativ importantă între *temă* (*Stoff*) și *motiv*: în timp ce prima se referă la „ceea ce subzistă, cu o tradiție proprie, înafara operei literare, structură legată de anumite configurații și mai mult sau mai puțin fixată atît temporal și spațial, cît și ca procedură" [43], cealaltă noțiune se conturează abia în abstractizarea la nivelul textului a trăsăturilor individuale ale *temei*. „Ceea ce se decantează ca motiv se caracterizează printr-o remarcabilă coeziune structurală. Este în fond o situație tipică, ce se poate mereu repeta" [44].

Încă neeliberată de clișeele imprimate cîndva de *Geistesgeschichte*, ideea constanței tematice evoluează vizibil de la ancorarea exclusivă în aria conținutistică spre adoptarea unui criteriu adecvat viziunii imanentiste asupra operei literare promovate de noul cadru paradigmatic. Dintre protagoniștii formalismului rus, Șklovski este cel care se distanțează cel mai spectaculos de doctrina conținutistică a școlii „etnografice" patronate de Veselovski, preocupată aproape în totalitate de geneza și înrudirea tematică a operelor și cultivînd teza după care *motivele* literare nu ar fi decît răspunsul dat de literatură problemelor fundamentale ale existenței umane, de unde și explicarea recurenței[45]. Din contra, pentru formaliști fenomenul exprimă în primul rînd manifestarea unor „legi ale compoziției" operelor literare și este relevant în planul formal-sintagmatic înainte de a trimite la nivelul ideal-semantic. Această tipică expresie teoretică a paradigmei estetico-formaliste care este opera lui Șklovski nu cunoaște decît unități convenționale ale textului, fără acoperire semantică precisă și slujind doar rațiunilor compoziționale; recurența este înglobată în problematica mai largă a genurilor literare, dintre care unele impun un grad mai ridicat de invarianță a construcțiilor de subiect. Se confirmă pe de altă parte și observația lui Striedter, după care formaliștii nu au respins, odată cu accentuarea primatului structural al operei în actul propriu-zis al creației, importanța intențiilor semantice (sau ideologice) încorporate de o temă sau de alta :[46] „omul nu este liber în plăsmuirile sale — declara același Șklovski — el se oprește la plăsmuiri care sînt în spiritul adevărului, care prin invenția lor par a fi un extras din realitate și un concentrat semantizat al acesteia, cînd succesiunea curentă a evenimentelor este prezentată într-o subliniată conexiune logică și estetică" [47]. Abia Tomașevski reechilibrează

[43] Wolfgang Kayser, *Das Sprachliche Kunstwerk*, Bern/München, 1969, p. 55.
[44] *ibid.*, p. 59.
[45] Viktor Șklovski, *Despre proză*, vol. I, București, 1976, p. 68.
[46] Jurij Striedter, *Einleitung*, în *Russische Formalisten*, München, 1971, p. XXVIII.
[47] Viktor Șklovski, *op. cit.*, p. 43.

în concepția asupra unităților minimale ale textului considerarea raportului dintre expresia verbală și conținutul ei ideal-semantic: „într-o expresie artistică diversele propoziții se află într-o corelație semantică și realizează o anume construcție unificată prin comunitatea ideii sau a temei“ [48]. *Motivele* reprezintă acum unitățile tematice indivizibile, ce prin dispunerea logică, temporal-cauzală, compun *fabula* unei opere, iar în succesiunea lor în textul concret *subiectul*, definit prin construcția artistică a „distribuției“ evenimentelor; faptul că „trec dintr-o construcție de subiect în alta“, beneficiind și de un anumit grad de „imuabilitate istorică“ („păstrare a integrității în procesul de migrare dintr-o lucrare într-alta“ [49]) ar putea fi pus în legătură cu legile „motivării“, ele însele un compromis între aspectul formal al construcției artistice și „interesele general umane“ de care, după Tomașevski, este legată orice tematică[50].

În cercetarea „morfologică“ asupra basmului Vladimir Propp ierarhizează mecanismele stereotipiei de la relația fundamentală invariantă-variantă și cea derivată compoziție-subiect pînă la raportul între „funcțiile personajelor“ — mărimi constante și „veșmîntul“ care le concretizează, „locurile comune“, motive, subiecte, eroi, într-un cuvînt elementele variabile ale oricărei *tradiții*[51]. O întreagă „estetică a identității“ a avut și are drept temei imitarea, repetarea unor modele-clișeu cu valoare normativă[52], productivitatea acesteia, vădită cu precădere de folclor, de literatura medievală, de diferitele „clasicisme“, întemeindu-se pe echilibrul dintre constanță și conservare formală la un pol, inovație și diversitate tematică la celălalt. „Opera de artă poate să devină un model doar dacă este considerată în actul de a regla însuși procesul din care a rezultat, iar ceea ce-i constituie exemplaritatea nu este regula smulsă arbitrar din corpul ei, ci eficacitatea operativă a regulii sale, care se dezvăluie doar printr-o considerare dinamică a operei: așa cum a operat doar înăuntrul acelei insubstituibil proces de formare, regula poate să acționeze și în procese noi, cu condiția să nu fie traduse în termeni de abstractă aplicabilitate“ [53]. În cadrele semioticii această îmbinare aproape perfectă dintre *regulă* și „eficacitatea sa operativă“ în sistemul structurilor reciproc omologe ale formei și conținutului unei opere literare se numește *idiolect*, iar unitățile sale de bază (vezi *etymonul* lui Spitzer sau *mitemul* lui Levy-Strauss) incită la imitație, la manierism[54]. *Mitul*, răspuns primordial dat unor întrebări primordiale, este în acest sens și „formă simplă“, *Sprachgebärde*[55], este un produs al capacității modelatoare a limbii, menit totodată în ipostaza sa „călătoare“ să exprime esențe ideatice, permanențele spiritului. Paradigma estetico-formalistă își

---

[48] Boris Tomașevski, *Teoria literaturii. Poetica*, București, 1973, p. 247.
[49] *ibid.*, p. 254.
[50] *ibid.*, p. 266.
[51] Vladimir Propp, *Morfologia basmului*, București, 1970, p. 18; la fel de semnificativă ni se pare încercarea de desprindere de predilecția conținutistică a tematologiei tradiționale întreprinsă de Etienne Souriau odată cu definirea conceptului de *situație dramatică*, legat, în primul rînd, după cum se și vede, de genul dramatic: „este o formă, dar o formă-putere, este forma intrinsecă a sistemului de forțe pe care îl încarnează la un moment dat personajul“ (în *Les deux cent mille situations dramatiques*, Paris, 1950, p. 38).
[52] Iuri Lotman, *Lecții de poetică structurală*, București, 1970, p. 242.
[53] Luigi Pareyson, *Estetica. Teoria formativității*, București, 1977, p. 194.
[54] Umberto Eco, *op. cit.*, p. 151.
[55] André Jolles, *Einfache Formen*, Tübingen, 1968, p. 45.

Scanned with OKEN Scanner

rămîne sieşi credincioasă în supraestimarea programatică a componentei textuale şi minimalizarea în mod proporţional atît a elementului productiv-autorul, cît şi a celui receptiv-publicul, ce conduc toate încercările de a interpreta mecanismul repetabilităţii tematice la o foarte ambiguă reprezentare, oscilînd între mai vechile dileme sincronie-diacronie, conţinut-formă, invarianţă structurală-variabilitate istorică. „„Lumea miturilor şi a limbii ar constitui spaţiul de desfăşurare al unui joc, ce are loc dincolo de conştiinţa omului şi în care acesta nu este implicat decît ca o simplă voce obedientă, gata să se facă ecoul unor combinaţii ce-l depăşesc şi care îl exclud ca subiect responsabil"[56].

3.1. Enumerînd „anomaliile" metodologice tot mai vizibile ale paradigmei estetico-formaliste, Hans Robert Jauss se întreba în 1969 dacă pe temeliile unei hermeneutici literare, a cărei dimensiune interpretativă să fie mai ales una socială, nu se conturează profilul noii paradigme, care, conform sistemului „revoluţiilor ştiinţifice", îi urmează în mod necesar celei a cărei credibilitate este în scădere[57]. Spre mijlocul deceniului şapte despărţirea de structuralismul ştiinţific s-a produs în condiţiile în care poziţia critică faţă de complexul metodologic orientat către un univers lingvistic înafara referenţialului şi un concept ontologizat al structurii însemna totodată reconsiderarea nedefrişatului cîmp receptiv, ceea ce în ştiinţa literaturii a pregătit deschiderea ulterioară a lingvisticii textuale către pragmatica situaţiilor comunicative, concomitent cu atenţia sporită pentru statutul cititorului în procesul literaturii. Faimosul studiu al lui Jauss din 1967 cu privire la „provocarea" adresată ştiinţei literaturii de o nouă concepţie asupra istoriei literare a sintetizat această perspectivă în teza acum binecunoscută despre raportul obiectiv dintre procesualitatea literaturii şi artei şi experienţa celor care receptează, „se delectează" şi emit judecăţi de valoare asupra operelor, determină conţinutul conceptului de *tradiţie* şi, ca răspuns la această tradiţie, îşi pot asuma rolul activ al producerii de noi opere[58]. Aşadar literatura privită nu ca obiect al unei elitare *Geistesgeschichte*, ci ca proces dinamic al comunicării, al producţiei şi receptării, al fluxului permanent dintre autor, operă şi public va intra în incidenţa unei paradigme estetico-receptive, a cărei latură „estetică" se referă mai puţin la vechile probleme ale esenţei frumosului şi artei, cît la chestiunea îndelung neglijată a *experienţei*, a praxisului estetic, cu alte cuvinte a artei ca activitate fundamental comunicativă. În ceea ce priveşte receptarea, aceasta conţine atît o valenţă pasivă, cît şi una activă, concretizate în două momente diferite: cel al realizării efectului *(Wirkung)* operei, condiţionat primordial de text, şi cel al receptării propriu-zise, în care primatul îi aparţine destinatarului, cititor, spectator, ascultător, liber să „consume" opera, să o preia critic, să o admire şi să o respingă, să se „delecteze" cu forma şi să-i interpreteze conţinutul, să adopte interpretări deja recunoscute sau să încerce altele. Dar el poate să şi răspundă practic unei opere prin însuşi actul creaţiei. Astfel se desăvîrşeşte cercul comunicativ al oricărei istorii a literaturii: în momentul în care începe să scrie, producătorul se afla deja în postura receptorului; paradigma estetico-receptivă îşi propune delimitarea codului primar-orizontul

[56] Umberto Eco, *op. cit.*, p. 370.
[57] Hans Robert Jauss, *Paradigmawechsell...*
[58] Hans Robert Jauss, *Literaturgeschichte als Provokation,...*

Scanned with OKEN Scanner

de așteptare *(Erwartungshorizont)* schițat de configurațiile textului literar, de codul secundar-orizontul experienței receptorului, constituind substratul variabilității, sensul mereu reînoit al oricărei opere literare[59].

Estetica receptării reactualizează mult citatul fragment din *Introducerea* lui Marx la *Critica economiei politice* cu privire la capacitatea capodoperelor Antichității de a-și fi conservat de-a lungul secolelor forța de iradiație estetică, în ciuda dispariției condițiilor social-istorice în care ele au luat naștere. Între o viziune materialistă asupra operei literare, ce-i recunoaște acesteia mai ales calitatea „reproductivă" în raport cu realitățile exterioare, și o istorie „sociologică" a cititorului, ce are în vedere doar interesele momentane, în funcție de gust sau ideologii, ale publicului, rămîne și pare de nerezolvat contradicția semnalată de Marx. „Cum și de ce supraviețuiește o operă împrejurărilor în care ea a luat naștere?" se întreabă Karel Kosik, după ce analizează tendința dogmatică de fetișizare a factorului economico-social în progresul literaturii[60]. Opera înțeleasă doar ca „document" al unei epoci nu implică în nici un fel vreo calitate artistică. De fapt Marx însuși observase „relația inegală a dezvoltării producției materiale față de cea spirituală"[61]; este un privilegiu al codului estetic al operei amplificarea suprafeței sale semnificative. „Caracteristica operei constă în aceea că ea nu constituie în primul rînd sau exclusiv mărturie de epocă, ci, independent de epoca și împrejurările apariției sale, pentru care oricum depune mărturie, ea este sau devine un element constitutiv al umanității în general, al clasei sociale și poporului ce a produs-o"[62]. Faptul că „opera trăiește, atîta vreme cît are efect"[63] nu-și află explicația resortului dialectic în „reflectare" — operațiune statică, ce nu înseamnă pentru receptor decît recunoașterea unor date cunoscute (moduri de producție, epoci, societăți) — repune în centrul atenței opera artistică individuală, interrelaționată istoric nu printr-un „lanț de fapte literare constituit post-festum, ci prin asimilarea procesuală a operei literare de către cititorii săi"[64]. Această perspectivă asupra operei, considerată ca unitate esențială, elimină din capul locului orice tendință de investigare fragmentată, orice tentație substanțialistă de fărîmițare a întregului prin asociere cu elemente exterioare, fie de ordin psihologic, fie sociologic. Realitate în primul rînd hermeneutică, trăind prin *concretizările* de la nivelul conștiinței receptorilor săi succesivi, *opera* reunește în nucleul său noțional, înafară de realitatea textuală („die vorgegebene Struktur des Werkes"), istoricitatea interpretărilor prin care au *actualizat-o* permanent generațiile de cititori. „În efectul operei se întîlnesc atît procesele ce se desfășoară în conștiința consumatorului, cît și cele pe care le cunoaște însăși opera. Opera este operă și trăiește ca operă, deoarece pretinde o interpretare și își exercită efectul printr-o multitudine de sensuri"[65].

---

[59] Hans Robert Jauss, *Rezeptionsästhetik und literarische Kommunikation*, în *Auf den Weg gebracht*, Konstanz, 1979.

[60] Karel Kosik, *Historismus und Historizismus*, în *Sozialgeschichte und Wirkungsästhetik*, Frankfurt am Main, 1974, p. 206.

[61] Karl Marx, *Einleitung zur Kritik der Politischen Ökonomie*, în *Werke*, vol. XIII, p. 640.

[62] Karel Kosik, *op. cit.*, p. 206.

[63] *ibid.*, p. 207.

[64] Hans Robert Jauss, *Literaturgeschichte als Provokation*,..., p. 171.

[65] Karel Kosik, *op. cit.*, p. 206.

Scanned with OKEN Scanner

3.1.1. Se mai impune o precizare. Față de „substituirea sistematică, metodologică, a determinărilor și a planului istoric prin analogii (substanțializate, n.n.) de ordin structural, tipologic, estetic", ce privește substratul recurenței tematice sub un unghi atemporal-modelator, static și mecanicist, o viziune dialectică asupra operei literare înclină să acorde prioritate aspectului variabil, istoric și determinat al textelor. Microunitățile repetabile, fie cele considerate cu precădere ca expresii conținutistice, fie cele apreciate mai ales din perspectivă formalizantă, apar în studiile teoreticienilor marxiști mai ales în ipotaza lor referențială, legată de un fundament real, social (și economic), servind „nu numai la aprofundarea mecanismului permanent al spiritului, ci și la dezvăluirea stărilor particulare ale societății, în timpul uneia sau alteia din cele perioade limitate pe care le caracterizează cutare sau cutare comportament intelectual al omului, precum și utilizarea privilegiată a cutărei sau cutărei unelte" [66]. Lukacs analizează de exemplu mitul faustic din perspectiva identificării subiectivității creatoare în conținutul vechii legende medievale, subiectivitate creatoare care, în cazul lui Goethe, introduce elementele ideologice „ale revoluției burgheze" în așa fel încît „în funcție de epocă, legenda nu mai este ea însăși" [67], Theodor Adorno declară[68] că-l interesează la *Ifigenia* lui Goethe mai puțin aspectele transcendentale ale mitului, cît reflectarea „puterii" realității, în năzuința spiritului burghez către o nouă umanitate. Inventarul de teme, motive, *topoi*, mituri, simboluri, clișee, situații etc. există doar ca resursă „artistică", convențională, neputînd fi luată în considerație vreo continuitate autonomă a acestora[69]. Momentul cel mai important devine cel al *alegerii* temei, căci este vorba de fapt de o alegere *prin* tematică. În „marile tendințe reale ale vieții istorice", fixate după Lukacs de mituri și de personajele mitice, Goethe a făcut comprehensibile „problemele cele mai profunde ale unei epoci, transformîndu-le, fără a le altera în profunzimea lor,... în simboluri ale celor mai acute probleme puse de propria viață, de propriul timp" [70]. Țesătura organică a surselor mitice îndepărtate și anonime rămîne neatinsă în contactul cu creatorii individuali ce-i asigură „legitima continuitate"; „ca o moștenire organică a tradiției populare, noua concepție a creatorului individual conține virtual posibilitatea internă de a se extinde și transforma, de a modifica, fără a le distruge, contururile umane ale principalelor elemente de conținut" [71]. De aici și pînă la re-substanțializarea, de data aceasta „materialistă", a constantelor, nu mai este decît un pas. Căci dogmatica reflectării pune în evidență concepția statică a unei estetici a producției, ce situează resortul evoluției istorice a literaturii înafara acesteia; în același spirit al unei „metafizici materialiste" se profilează o inerentă apropiere de procedeele și viziunea de ansamblu a curentului *Geistesgeschichte* prin situarea recurenței tematice dincolo de interrelaționările dintre opere, într-o

[66] Pierre Francastel, *Realitatea figurativă*, București, 1972, p. 76.
[67] Georg Lukacs, *Faust-Studien*, în *Ausgewählte Schriften*, vol. II, Reinbeck, 1967, p. 130.
[68] Theodor W. Adorno, *Zum Klassizismus der Goethes Iphigenie*, în *Noten zur Literatur*, vol. IV, Frankfurt am Main, 1974, p. 12.
[69] Lucien Goldmann, *Sociologia literaturii: situația actuală și probleme de metodă*, București, 1972, p. 192.
[70] Georg Lukacs, *op. cit.*, p. 131.
[71] *ibid.*, p. 139.

Scanned with OKEN Scanner

zonă nedeterminată a condițiilor „obiective". În estetica lui Moissej Kagan reapare însuși termenul de „temă eternă", atribuindu-i-se prin substanțializare capacitatea de a se menține cu un statut quasi-autonom în „arsenalul artistic al omenirii" și de a determina valoarea operei în care se încorporează prin ceea ce teoreticianul sovietic numește „caracterul temei": „Profundă semnificație socială, măsură, corespunzînd celor mai importante necesități ale societății, ale națiunii și ale umanității" [72].

3.2. Literatura considerată în totul ei ca proces comunicativ încetează să mai constituie, odată cu fixarea liniilor de conduită ale noii paradigme metodologice „cîmp de convergențe structurale, analogii tipologice, identități formale înafara oricăror influențe, relații genetice directe sau indirecte, contaminări materiale, fenomene de continuitate, existența unor antecedenți" [73]. Tradiția, despuiată de privilegiul de păstrare a unui inventar atemporal de conținuturi și procedee aureolate cu atributul „clasicității" valorifică acum recîștigatul echilibru al gestului receptiv în relația istorică de la o operă la cealaltă, a cărei esență o exprimă formularea lui Karel Kosik prin aceea că „realitatea umană nu reprezintă doar o producție a Noului, ci și re-producție a Vechiului" [74]. Însuși termenul de *constanță* (permanență) devine nepotrivit pentru realitatea procesului care „începe de la receptor, preia Vechiul, îl ntegrează și astfel situează tradiția în noua lumină a sensului prezent" [75], confirmînd, în locul unui continuum tematic situat deasupra fenomenalității particulare și temporale, faptul obiectiv al *contaminării* comunicative de la o operă la cealaltă. Filiația respectivă valorifică totalitatea experienței literare a receptorului individual, printre ale cărei componente *tematice* se înscrie ca un domeniu stabil de subiecte, arhetipuri, simboluri, metafore, motive, *topoi*, „reminiscențe literare" incluse într-o *preștiință (Vorwissen)* a cititorului, „amintire conștientă și inconștientă" [76], marcînd hotărîtor actul receptării și în ultimă instanță cel al producerii de noi texte.

Fără să intrăm în toate detaliile procesului primar de *concretizare-actualizare* a unei opere literare, descris în amănunțime de Jauss și de Iser, amintim doar că ambii teoreticieni utilizează imaginea contactului dintre operă și cititor, așa cum o schițează Roman Ingarden[77]: o construcție schematică, în care autorul a proiectat o sumedenie de pasaje (momente, situații, gesturi, psihologii etc.) confuze, obscure, „nesigure", așa-numite *Unbestimmtheitstellen*, lăsate în seama capacităților, determinate social, psihologic, estetic, de *concretizare* și *actualizare* la îndemîna destinatarului. Iser le numește „absențe" *(Leerstellen)*, considerîndu-le drept condiții *sine qua non* ale *adoptării* unui text de către cititor; după el, textul însuși nu „spune" nimic, el este „generat", „constituit"

---

[72] Moissej Kagan, *Vorlesungen zur marxistisch-leninistischen Asthetik*, Berlin, 1974, p. 465.
[73] Adrian Marino, *op. cit.*, p. 55.
[74] Karel Kosik, *op. cit.*, p. 212.
[75] Hans Robert Jauss, op. cit., p. 234.
[76] Gunter Grimm, *Rezeptionsgeschichte*, München, 1977, p. 65.
[77] vezi Roman Ingarden, *Das literarische Kunstwerk*, Tübingen, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

abia prin actul lecturii[78]. Opera există ca atare abia după desăvîrşirea acestui demers complex, în care receptorul este în fapt co-autor, principalul stimul în transfigurarea construcţiei iniţiale, schematice şi incomplete. Din această perspectivă raportul dintre latenţele tematice şi text se constituie într-o relaţie omologă celei dintre text şi concretizările sale succesive. Vechea reprezentare a acelor „reziduuri ale unui strat cîndva omogen, în calitatea sa de schemă de gîndire, duse de curentul istoriei ca anexe corective, ocazional reluate în instrucţia culturală de tip muzeal" [79] este reexaminată de H. Blumenberg pornind de la premisa comunicativă că fiecare receptor tinde în ipostaza sa secundară de autor „să transforme insatisfacţia sa faţă de soluţia predecesorului într-o nouă formă literară-răspuns" [80]. Logica relaţiei *Frage-Antwort*, utilizată de hermeneutica lui Gadamer într-o direcţie ce apelează la viziunea unui „prezent atemporal al creaţiei" [81] este refuncţionalizată de estetica receptării pentru a marca resortul intern al transformării receptării pasive într-una activă „prin aceea că opera următoare soluţionează problemele formale şi morale lăsate nerezolvate de cea anteriaoră, furnizînd la rîndul ei noi probleme" [82]. Faţă cu tentaţia de a asimila, în spiritul lui Gadamer, „temele eterne" unor „probleme şi întrebări eterne", Blumenberg inversează componentele relaţiei iniţiale, sprijinit de observaţia, variabilă la nivelul totalităţii operei literare, că „un text trecut supravieţuieşte în patrimoniul istoriei nu datorită vechilor întrebări conservate de tradiţie, fixate odată pentru totdeauna, valabile aşadar şi pentru noi. Căci dacă o veche problemă, aparent atemporală ne (mai) interesează (din nou) ... este urmare a unui interes rezultat din prezent, eventual o atitudine critică, opusă acestuia" [83]. La rîndul ei, unitatea tematică (în speţă *mitul)* nu reprezintă un *răspuns* iniţial, substanţializat şi istoriceşte autonom dat unor *întrebări* antemporale, ci există abia prin întrebările implicite pe care structura sa schematică le conţine şi pe care autorii, în acelaşi timp receptori, le descoperă şi le formulează succesiv, dînd abia astfel sens construcţiei tematice. Procesul dialogic dintre doi subiecţi, unul actual şi altul trecut, în care ultimul este în măsură să-i *comunice* primului doar dacă acesta recunoaşte în răspunsul implicat în discursul partenerului un răspuns valabil la o întrebare a prezentului relativizează aparenţa substanţială a structurii textuale, constantă şi ireductibilă în timp, echivalată unei unităţi tematice: „În segmentele de text anumite semne sînt astfel grupate

[78] Wolfgang Iser, *Der implizite Leser*, München, 1972, p. 455; mai amănunţit apar amănuntele procesului receptiv în *Der Akt des Lesens*, München, 1977. În cadru semiotic, receptarea are la bază o operaţie de decodare, înlesnită de „anumite părţi ale textului, anumite nivele sau componente, anumite elemente ale sale", punţi comunicative care „trimit convenţional la anumite denotate, putînd fi decodate cu ajutorul unor reguli speciale de cod" (Horst Steinmetz, *Rezeption und Interpretation*, în *Amsterdam Beiträge zur neuren Germanistik*, 3/1974). Gunter Grimm (în op. cit., p. 32) le numeşte „semnale": „...ale autorului către cititorul real..."; el conchide programatic că „în acest context se dovedesc utilizabile pentru ancheta asupra receptării rezultatele cercetării topologice, ale emblematicii, alte tematologiei şi stilisticii".

[79] H. Blumenberg, *Wirklichkeitsbegriff und Wirkungspotential des Mythos*, în *Terror und Spiel*, Poetik und Hermeneutik, IV, München, 1972, p. 12.

[80] Hans Robert Jauss, *Racines und Goethes Iphigenie*, în *Rezeptionsästhetik*, München, 1975, p. 355.

[81] vezi Hans Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen, 1970.

[82] Hans Robert Jauss, *Literaturgeschichte als Provokation*,..., p. 189.

[3] Hans Robert Jauss, *Geschichte der Kunst und Historie*, în *Geschichte-Ereignis und Erzählung*, Poetik und Hermeneutik V, München, 1973, p. 195.

încît pot fi puse într-o anumită relație. Aceasta nu este însă direct formulată, ci este lăsată în seama cititorului spre descoperire. Structurile reprezintă așadar totalități tranzitorii"[84]. Recurența poate fi recepționată ca atare doar dacă orizontul receptorului conține unitățile seriei în care aceasta se înscrie. Repetarea, ca latență a unor date ale textului, este de fapt re-cunoaștere, mijlocită de conștiința individuală și într-o fază următoare de cea colectivă a receptorilor. „Cititorul este provocat la recunoaștere, căci recunoașterea și gruparea țin de dispoziția sa naturală și constituie o activitate elementară a lecturii" [85].

Principiul recurenței tematice, recomandat de Aristotel autorilor de tragedii, a fost urmat cu credință de antici, preocupați chiar să accentueze prin semnale explicite relația cu textul înaintașului. Norma, transpusă și în drama modernă, impune menținerea „constantă" a datelor acțiunii, lăsînd însă cîmp liber variabilității în intrigă, motivație, caractere și pînă la urmă în sensul superior al întregului. Față de epos, *mitul* reprezentat în tragedia antică nu mai însemna faptul real petrecut cîndva și repovestit, ci un model „prin care se transmit date abstracte, întotdeauna prezente în substrat și niciodată direct comprehensibile" [86], mai puțin „materie", „conținut", cît „formă", structură, schemă, actualizabilă și variabilă la nivelul semantic în funcție de situațiile receptive și de receptorii (și autorii) succesiv diferiți. Levy-Strauss numește *bricolage* activitatea de combinare și recombinare a microstructurilor tematice, transpunerea lor din cadrele inițiale în contexte noi[87], procedură ce corespunde principiului că „în conținutul ei tradiția nu reflectă doar trecutul, ci produce prin ea însăși viitorul" [88]. Așa cum Merleau-Ponty consideră echilibrul dintre *langue* și *parole* „în mișcare", sistemul *langue* neavînd la dispoziție mijloacele de a da expresie tuturor intenționalităților ce țin de *parole*, tot astfel relația dintre structură și manifestarea sa variabilă apare la autorul *Antropologiei structurale* într-o permanentă încordare dialectică. „În această neîntreruptă reconstrucție cu ajutorul acelorași marteriale, finalitățile sînt mereu chemate a juca rolul de mijloace: semnificații se transformă în semnificanți și invers" [89]. Un edificator exemplu a dat Wolfgang Iser în analiza paralelă cu eposul homeric a romanului lui Joyce intitulat cu numele eroului *Odiseei*. Puținele corespondențe ce se pot stabili între cele două texte stau sub semnul întîmplătorului și artificialului, constituind mai curînd indicii ale diferențierii decît ale apropierii. „Paralela mitică are mai curînd caracterul unei ipoteze interpretative și cu greu ar mai putea trece drept ceea ce se înțelege prin revenirea mitului" [90], se semnalează chiar o „radicalizare a ambiguității" microstructurilor din roman, aceasta confirmînd odată mai mult condiția implicită a recurenței tematice, care este variabilitatea. *Ulysses* și *Odiseea* converg abia cînd se pornește de la premisa că „arhetipul nu este o mărime

---

[84] Wolfgang Iser, *op. cit.*, p. 415.
[85] *ibid.*, p. 349.
[86] Manfred Fuhrmann, *Mythos als Wiederholung*, în *Terror und Spiel*, Poetik und Hermeneutik, IV, München, 1972, p. 142.
[87] Claude Lévi-Strauss, *La pensée sauvage*, Paris, 1972; vezi și studiul lui Karlheinz Stierle *Mythos als bricolage*, în *Terror und Spiel*, Poetik und Hermeneutik IV.
[88] Robert Weimann, *op. cit.*, p. 108.
[89] Claude Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 31.
[90] Wolfgang Iser, *op. cit.*, p. 351

dinainte formulabilă“ [91] și că el există doar în realizările sale concrete și variabile. De acici rezultă și definiția cea mai categoric inserată în reperele comunicative ale paradigmei estetico-receptive: unitatea tematică (aici *arhetipul*) reprezintă o formă „vidă“ *(Leerform)*, „care crează condițiile pentru a fi mereu altfel narată. Forma vidă conține în sine toate formele odată concretizate și constituie totodată cauza variației lor“ [92]. Realitatea internă a operei nu reflectă *teme* exterioare; ea crează potențialități, structuri de apel deschise înțelegerii și se constituie prin acțiunea concertată a unei serii întregi de participanți la actul receptiv, în timp ce „circulația“, recurența tematică, apare ca un proces dinamic de valorificare, de redescoperire contrastivă, de explorare a unor noi probleme și *întrebări* puse de confruntarea operelor cu orizonturi de predispoziție în continuă transformare social-istorică. La un plan superior de abstractizare recurența tematică, ținînd de posibilitatea omului de „a reproduce, dar și de a schimba ordinea relativă a actelor și reprezentărilor sale“, poate fi asimilată fenomenului dialectic global al *circularității*, repetiției conferindu-i-se prin asocierea elementului determinat istoric al receptorului calitatea de ritm ciclic al progresului ce „preia, la alt nivel, în totalitate sau în parte, printr-o nouă inserție și articulare, rezultatele și concluziile recuperabile“ ale unei etape anterioare[93].

3.3. Sugestii pentru un studiu estetico-receptiv al constanței tematice oferă la modul sumar Gerhard Knapp în capitolul *Stoff-Motiv-Idee* al volumului *Grundzüge der Literatur — und Sprachwissenschaft*[94]; nu poate fi vorba însă de așa ceva (cum crede Leo Pollmann) în studii de tipul celui întreprins de Raymond Trousson asupra temei lui Prometeu în literaturile europene, unde viziunea tradițională a unui comparatism hrănit de obiective specifice pentru *Geistesgeschichte* este predominantă. Modele pentru asemenea întreprinderi în sensul esteticii receptării au oferit „leaderii“ școlii de la Konstanz Hans Robert Jauss (în *Racines und Goethes Iphigenie* și *Goethes und Valerys Faust)* și Wolfgang Iser (în studiile cuprinse în *Der implizite Leser)*.

În România cercetarea tematologică a întîrziat mult timp sub semnul pozitivismului[95]. Într-o fază următoare aplicațiile practice au folosit cu rigourozitate preceptele metodei comparatiste; unele dintre aceste studii, mai ales cele ale lui Tudor Vianu, sînt adevărate modele ale investigației tematologice de acest tip[96]; capitolul consacrat tematicii în volumul lui Al. Dima *Principii de literatură comparată* confirmă și în planul teoretic aceeași influență a școlii comparatiste tradiționale, resimțită pînă astăzi în lucrările de specialitate[97]. Notabile sînt cîteva puncte de vedere mai recente, ce dezbat, chiar și tangențial, problematica teoretică a tematologiei. Astfel Adrian Marino se ocupă pe larg în *Critica ideilor literare* de constantele literare, conchizînd că „nu este un paradox a afirma că literatura evoluează de la constante spre inconstan-

[91] *ibid.*, p. 352.
[92] *ibid.*, p. 351.
[93] Adrian Marino, *op. cit.*, p. 87.
[94] apărut la München, 1973 (p. 203).
[95] vezi *Istoria și teoria comparatismului în România*, volum îngrijit de Al. Dima și Ovidiu Papadima, București, 1972.
[96] Tudor Vianu, *Mitul prometeic în literatura română*, în *Studii de literatură universală și comparată*, București, 1963.
[97] Al. Dima, *Principii de literatură comparată*, București, 1972.

te, de la stereotipie spre monotipie, de la invarianță spre varietate", acestea în condițiile în care recomandă eliminarea „lacunei de natură a scoate constanta din zona existenței istorico-teoretice controversate" prin „reducerea materiei literare la un sistem de structuri formale, prin abstractizare metodologică" [98]. O interesantă analiză a raporturilor dintre mitul antic elen și dramaturgia contemporană datorată lui Clio Mănescu[99] debutează cu preocuparea pentru caracterul de constanță și varietatea structurilor mitice în circulația lor literară; deși tributară concepției substanțialiste despre constanța mitului, cartea conține observații interesante (însă insuficient probate pe text) precum următoarea: „de reluarea unui mit antic într-o operă literară aparținînd altei epoci, fie în situația unor afinități de atmosferă spirituală și de orientare estetică, fie în cazul unor personalități literare care explică prin orientarea lor afectivă sau filozofică apelul la mit, sau în împrejurarea unei tratări estetice a mitului ca o convenție menită să mărească interesul prezentat de opera literară — este implicat publicul receptor al operei de care scriitorul ține în general seama" [100]. În fine, în prefața unui volum colectiv de studii[101], Paul Cornea schițează cîteva dintre șansele metodologice contemporane ale tematologiei, legînd principiul, propus de Roger Bauer, al unei „simptomatologii bazate pe convergența lecturilor — felul cum sînt *citite* diversele mituri sau teme în același moment istoric" de o eventuală extindere a cercetării la scara orizonturilor de predispoziții, conform cerințelor esteticii receptării.

Lipsesc încă aplicații tematologice notabile întreprinse în afara cadrelor paradigmatice tradiționale.

THEMATISCHE INVARIANZ ALS REZEPTIONSÄSTHETISCHER PROZESS

Die vorliegende Arbeit nimmt sich vor, die Hauptrichtungen zu bezeichnen, in denen die alte Stoff- und Motivgeschichte die Forschungen über Rezeptionsästhetik übernehmen und verwenden kann, um so eine tiefgehende Reform des Forschungsobjekts und -zweckes zu erzielen.

Nachdem der allgemeine Rahmen der Verhältnisse zwischen Rezeptionsästhetik und Literaturgeschichte skizziert wird, werden die verschiedenen Weisen erklart, in denen Stoff- und Motivforschung sich an die methodologischen und inhaltlichen Bedingungen des positivistischen und formalistischen Paradigmas angepasst hat. Besonders Augenmerk wird den inneren Widersprüchlichkeiten geschenkt, die heute diese der Komparatistik integrierten Forschungsweise innehält. Der Verfasser vertritt die Ansicht, dass die Rezeptionsästhetik in der Lage ist, diesen Widersprüchen eine dialektisch begründete Lösung zu bieten. Die Konstanten werden nicht mehr als selbstständige Realitäten gewertet, die ein eigenes „Leben" haben und sich über die konkreten Gegebenheiten der Rezeption und des Schaffens entwikkeln. Die thematische Kontinuität wird als Ergebnis der Kommunikationskette Werk-Rezipient (Autor)- Werk betrachtet; Themen und Motive sind relevante Elemente der sich im Kontakt befindenden Erwartungs — und Erfahrungshorizonte.

[98] Adrian Marino, *op. cit.*, p. 60.
[99] Clio Mănescu, *Mitul antic elen și dramaturgia contemporană*, București, 1977.
[100] *ibid.*, p. 52.
[101] în *Structuri tematice și retorico-stilistice în romantismul românesc*, București, 1976.

„LUCEAFĂRUL" — POEM AL DEVENIRII PRIN PRIVIRE

DE

DAN C. MIHĂILESCU

Luceafărul poate fi recitit şi ca un poem al devenirii prin privire, privirea fiind (inclusiv vederea în vis) unica posibilitate de abolire a distanţei, alături de cuvînt, şi de comuniune între Cătălina şi Hyperion. Dialectica privirii este o altă axă ce singularizează, ca realizare, poemul în contextul creaţiei eminesciene.

Poemul însumează elementele contrare ale vederii eminesciene (privirea ignică şi cea glacială, atracţia magnetică şi energia devoratoare, îndepărtarea dureroasă şi comuniunea în esenţialitate). În *Luceafărul* vom afla suma eminesciană a poeticii vederii, prin transferul energiei cosmice pe calea vizuală către energiile umane şi transfigurarea acestora (metamorfoza lui Cătălin) la nivel de înţelegere sacrală a actului iubirii.

În regimul de perfecţie simetrică a poemului, privirea apare nu atît ca liant al energiilor puse în joc, cît, mai ales, ca revelare a fiinţei acestora. *Luceafărul* este o cale a dorinţei şi care — Cale fiind — (majuscula semnifică idealul Unităţii, aflat prin contemplarea a ceva tangibil doar cu dorul) — nu are margini şi capăt. Pe această Cale străbate doar Dorul, adică energia ce mişcă la Dante sorii şi lumile, dorul de a fi, care face ca acel Punct din Vedele primare să devină, la Eminescu, Tatăl: dorul de Părinte, de înainte-mergător şi călăuz pe marea vieţii, care este dorul Cătălinei, dorul de a fi fiinţînd, care este dorul lui Hyperion, şi dorul de a fiinţa în lumina Fiinţei, la care va ajunge Cătălin, personajul-cheie, pentru noi, în acest poem.

Dorul are ca nucleu propulsator energia sufletească; instrumentul acesteia este privirea, principalul act de identitate al personajelor. Cuvîntul are aici caracterul desfăcător din vrajă, cel care rupe fluidul energetic al vederii, fiind cenzură raţională în cazul Cătălinei, cenzură a Logosului, în cazul lui Hyperion, cenzură a spiritului pragmatic pentru primul Cătălin şi cenzură a sinelui pentru cel de-al doilea[1].

Contactul prin vedere stabileşte dintru început scara energiilor: Cătălina — la apariţia în poem — este o energie latentă, o concentrare a fiinţei în văz: „Din umbra falnicelor

[1] Putem fi de acord cu Nicolae Manolescu, pentru care limbajul final al pajului este o „semnificativă confuzie" (din punctul nostru de vedere ar fi trebuit subliniat caracterul iniţial al cuvîntului: *con-fuzie*), cu cel al lui Hyperion. „Ceea ce s-a observat mai rar este că Eminescu nu se identifică numai cu Hyperion, ci şi, sub alte raporturi, cu toate „personajele" poemului. Tudor Vianu numea aceasta „lirică mascată". (*Teme*, I, Cartea românească, Bucureşti, 1971, p. 138 — *Vocile lirice ale Luceafărului*). În favoarea unei aceleiaşi perspective se pronunţase Pompiliu Constantinescu (*Eros şi daimonism*, în *Scrieri*, E.P.L., Bucureşti, 1967, p. 561): „Ce sunt scrisorile lui Euthanasius, ale lui Ieronim şi ale Cezarei decît 3 ipostaze lirice a trei tendinţe divergente, care luptau în spiritul poetului?" Comentînd figura lui Cătălin, L. Gáldi observa că „după unele trăsături de individualizare, şi aici poetul s-a proiectat pe sine, în această figură „minoră" pentru a dezvălui astfel propriile sale aspiraţii telurice". (*Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*, ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1977, p. 189). Cea mai spectaculoasă interpretare a poemului, plină de intuiţii sclipitoare, aparţine lui Marin Mincu (cap. *Luceafărul — poem al visului romantic*, din vol. *Repere*, ed. „Cartea românească", Bucureşti, 1977, pp. 59—118, capitol ce formează nucleul interpretării din *Mihai Eminescu — Luceafărul*, ed. Albatros, Bucureşti, 1978), care, urmînd acelaşi proces de identificare a vocilor

bolți / Ea pasul și-l îndreaptă / Lîngă fereastră, unde-n colț / Luceafărul așteaptă. // *Privea* în zare (...) Îl *vede* azi, îl vede mîni / Astfel *dorința-i gata*". Contactul vizual se petrece și scînteia ajunsă în priviri își începe esențiala lucrare interioară.

Contactul lui Hyperion se produce la fel, în timp, dar fără caracterul de așteptare, condiția sa esențială de fiu al perfecțiunii — de hyper-Eon — nepermițînd, teoretic, dorința: „El iar *privind* de săptămîni / Îi *cade dragă* fata. „Întru totul sugestiv verbul folosit de Eminescu într-o poziție de accent, expresia românească semnificînd aici lovirea și îngreunarea eului cu povara dorinței: este primul contact și cea dintîi pervertire a Luceafărului cu greutatea și efectele forței gravitaționale. Semnul umplerii este semnul femininului-receptacol și energia dorului, odată conectat la ființa Cătălinei, îi va aduce acesteia o stare contemplativă a sufletului, ulterioară loviriî de stea și inspirării energiei astrale: „Cum ea pe coate-și răzima / Visînd ale ei tîmple / De dorul lui și inima / Și sufletu-i *se împle*". Semnul arderii este semnul spiritualului, apartenența masculină și, în timp ce în Cătălina își face loc rodul luminii, fecundînd afectivul (sufletul și inima). Hyperion se face prezent prin strălucire, apanaj al spiritului: „Și cît de viu s-aprinde el / În orișicare scară / Spre umbra negrului castel / Cînd ea o să-i apară".

După constatarea efectelor esențiale ale vederii reciproce, rămînem deocamdată aici, pentru a observa cum se întîmplă contactul inițial — corespondent — dintre Cătălin și fată: simetria (sugerînd evident starea antipodică) este perfectă. În timp ce menirea Luceafărului este: „...cum pe mări / Răsare și strălucе / Pe mișcătoarele cărări / *Corăbii negre duce*", rostul lui Cătălin este „... ce *poartă* pas cu pas / *A-mpărătesei rochii*": în vreme ce vederea unuia umple „și inima și sufletul", celălalt „umple cupele cu vin / mesenilor la masă". Tot vederea, însă, înseamnă și pentru Cătălin contactul prim cu femininul: în timp ce Luceafărul „iar privind de săptămîni / Îi cade dragă fata", Cătălin — „îndrăznеț cu ochii" (într-o variantă — „Cu ochii lui cei prostișori") — se „furișează pînditor". Nu numai verbele care caracterizează condiția celor doi *(răsare* și *strălucе* și *alunecă*, versus-*se furișează)* sînt menite a sublinia contrastul, ci și locul în care Cătălina îi recepteză pe fiecare: *în colț* și, respectiv, *într-un ungher*. Colțul, loc-centru focalizator (în *Miron și frumoasa fără corp* expresia este, pe linia inițiatică a unghiului focalizator de energii, și mai clară: „în armura lui albastră / el apare lin din unghi") —, și ungherul, cadru sufocant și derizoriu[2].

Revenind, acum, să observăm modul în care energia vizuală devine act de posesiune erotică și, anume, în vis, cadrul dintotdeauna al viziunilor (mai mult sau mai puțin profetice) și, la romantici, cadrul relației suflet individual -suflet universal: „Și pas cu pas pe urma ei / Alunecă-n odaie / Țesînd cu recile-i văpăi / O mreajă de văpaie / Și cînd în pas se-ntinde drept / Copila să se culce / I-atinge mîinile pe piept / I-nchide geana dulce". Atîta vreme cît somnul nu învăluie ca o manta sau ca o raclă persoana, sufletul nu-și poate elibera energia receptivă sau emițătoare. În clipa în care somnul, țesut în preajma de văpaie a astrului, petrece făptura muritoare, deodată dorința stelară irumpe asupra acesteia: „Și din oglindă luminiș / Pe trupu-i se revarsă / Pe *ochii mari bătînd închiși* / Pe fața ei întoarsă". Atunci cînd Hyperion se cheamă Călin, revărsarea posesivă de lumină va deveni rupere a vălului de păing, care codifică acolo pecetea hymenală înrourată sclipitor: aici, pleoapa ce acoperă zbaterea ochilor este unica poartă de acces fecundator a energiei stelare în inima ființei, asocierea ochiului cu sexul și a actului vederii cu cel al comuniunii trupești, fiind cunoscută din antichitate. Ceea ce în *Călin* era simplă mirare în linie heliadescă („ea a doua zi se miră cum de firele

---

eului liric observat de Vianu, îl va corela viziunii bachelardiene referitoare la cvadruplarea eului, teorie care valorizează viziunea tetraktis-ului lui Troxler: făptura umană, formată din Corp — Soma — Suflet — Spirit (ipostaze ale cvadruplului stihial) își află ipostazierea în poema eminesciană astfel: Corpului îi corespunde Cătălin, Sufletului — Hyperion, Somei — Cătălina și Spiritului — Demiurgul. Dacă structura inițială a poemului se păstrează între aceste coordonate, cea finală abate întrucîtva centrul de greutate al poemului, deplasarea fiecărui membru al structurii (cu excepția Demiurgului) către coordonate vecine, redimensionînd condiția fiecăruia.

[2] A se vedea și concluziile lui Gilbert Durand (*Structurile antropologice ale imaginarului — Introducere în arhetipologia generală*, ed. Univers, București, 1977, p. 302) preluînd o expresie bachelardiană, din *Poétique de l'espace*: „avem nevoie de o casă mică în cea mare pentru a regăsi securitatea primară a vieții fără probleme, acesta e rolul ungherului". În final, condiției noi dobîndite de Cătălin îi va corespunde starea nouă a Luceafărului, trecut și el prin vămile cunoașterii de sine: de la „Pe mișcătoarele cărări / Corăbii negre duce" la „Călăuzind singurătăți / De mișcătoare valuri".

sunt rupte / Și — n oglindă-ale ei buze vede vinete și supte") devine aici, în planul comuniunii cu astralitatea-vedere în vis, consecință a transferului de energie vizual-hyperionică : „Ea îl privea cu un suris, / El tremura-n oglindă / Căci o urma adînc în vis / De suflet să se prindă".

Răsfrîngerea Luceafărului prin acest *locuum refrigerii* care este oglinda, o vom interpreta în sensul în care Beatrice nu-și putea vădi pe de-a-ntregul făptura de teamă de a nu-l spulbera pe privitor cu strălucirea-i nelumească. Oglinda este de fapt prima întrupare a Luceafărului, prima sa răsfrîngere, înainte de cele două încarnări (hierofanii). Abia acum apare în poem cuvîntul, după îndelungul contact vizual, și cuvîntul este încă invocație în vis, în transă hipnotică, după ce s-a petrecut fecundarea vizuală, după ce energiile au fost contactate prin rază : „Cobori în jos, luceafăr blînd / Alunecînd pe-o rază / Pătrunde-n casă și în gînd / Și viața-mi luminează". Pentru un psihanalist, verbul *pătrunde* și consecința sa — *luminează* — ar fi prea destul pentru a aminti extazul Terezei de Avilla străpunsă de lancea divină, raza fiind, pentru istoricul religiilor, încă una din figurile falic-fertilizatoare. Totuși, în cazul de față, nesusținute fiind de restul atmosferei, imaginea și suflul invocației invalidează — cel puțin parțial — o atare perspectivă. Raportarea din nou la Dante ne va clarifica, însă, netezimea sensului strict spiritualizat, ascetizat, al florentinului și dorința mult mai naturală a energiei eminesciene.

În comentariul colateral primei cantone din Tratatul II, în *Convivio* [3], explicîndu-și versurile — „Vă dau deci despre inima mea veste / cum sufletu-ntristat în ea suspină / și cum un spirit *coborît pe rază* / din steaua voastră, contra lui pledează", — Dante clarifică : „spre deplina înțelegere a celor de mai sus, vreau să vă spun că acest spirit nu este altceva decît un gînd adesea îndreptat către acea Doamnă de curînd cunoscută (...) Mai spun că acest gînd coboară pe razele stelei, căci trebuie să se știe că razele fiecărui cer sînt calea pe care coboară puterea lor asupra lucrurilor de pe pămînt. Și cum razele nu sînt altceva decît o strălucire ce vine prin aer de la izvorul luminii pînă la centrul luminat, iar cum lumină nu se află decît în partea unde e steaua, căci restul e diafan, adică transparent, nu spun că acest spirit, adică acest gînd, ar veni din întreg cerul lor, ci de la *steaua Venerei*. Care, datorită desăvîrșirii celor ce o rotesc (Tronurile, în ierarhia lui Dionisie, n.n.), e atît de plină de har, încît are mare putere asupra sufletelor ca și asupra altor lucruri ale noastre..." (s.n.).

Nu caracterul exponențial al Luceafărului și nici tradiția esoterică a comuniunii prin intermediul razei ne va interesa acum, cît caracterul de clipă unică și irepetabilă identic, pe care l-a avut pentru Dante contactul cu acest spirit, caracter identic clipei trăite de Cătălina, pusă sub semnul lui a „fost ca niciodată" ; motivul pentru care Dante își explică versurile, alături de dorința preamăririi darului ce i-a făcut, este „noutatea stării mele, care, *nemaifiind încercată de alți oameni*, n-ar putea fi înțeleasă de aceștia, la fel ca de aceia care înțeleg efectele produse prin propria lor acțiune" (S.N.).

Simetria ordinii inițiatorii a Cătălinei, care va porni (și va ajunge doar în vis) pe Calea Ființei, dar va rămîne la acceptarea dimensiunii întrupate în om a acestuia, este subliniată de polaritatea stabilită între „pătrunde-n casă și în gînd / și *viața-mi* luminează" din ceasul prim al cunoașterii, al co-nașterii de sine, și cel final — „Pătrunde-n casă și în gînd / *Norocu-mi* luminează", accentul deplasîndu-se de la dimensiunea ontologică a eului, la cea a cuplării acestuia, sub semnul norocului, cel care petrece, în-cercuie și în-cearcă planul uman istoric, spre deosebire de răceala nemuririi energiei nemarginilor (Hyperion).

După ceasul contopirii în vis — prin vederea interioară[4] — cu energia astrală, care constituie cel dintîi nucleu tensional al poemului, cel de-al doilea nucleu în care vizualitatea a re rolul primordial, este constituit de raporturile dintre prima și a doua întrupare a Luceafărului, cărora le corespund primul și al doilea îndemn adresate fetei și primul și al doilea refuz al acesteia ; raporturi ce-și vor afla la rîndu-le corespondent în cele două ipostazieri ale lui

---

[3] Dante, *Opere minore*, ed. Univers, București, 1971 — *Cîntarea*, trad. și comentarii Oana Busuioceanu, II, 6 — p. 265.

[4] Eminescu cunoștea, fără îndoială, noianul de spiritualitate presupus de această vedere interioară („Dară ochiu-nchis afară, înlăuntru se deșteaptă") și nu numai din literatura (enormă) pe care acesta a generat-o, ci și din unele raporturi direct umane ale existenței sale Nu ni se pare chiar de prisos a aminti aici două pasaje din corespondența Veronicăi Micle către poet : „Să crezi că eu am un presentiment atît de pronunciat, că mai l-aș numi seconde vue, ce-ți pare ție, eu prevedeam o moarte. „(S. XV, 7 dec. 1878) și „Ce vrei ? sunt nefericită că am un fel de a doua vedere și ghicesc direct cîte îmi pregătește soarta". (V. Micle — *Corespondență*, ed. A.Z.N. Pop, Dacia, Cluj-Napoca, 1979).

Cătălin (cel de dinainte şi după iniţierea prin Cătălina), în cele două îndemnuri ale sale şi în poziţia fetei faţă de acestea.

Schematic situaţia se prezintă astfel:

I. Strofele $16 + 17 + 18 \Rightarrow 19 + 22 \neq 23, 24$
$30 + 31 + 32 \Rightarrow 33 + 35 \neq 36, 37$

II. Strofele: $46\ 49 + 63 \Leftrightarrow 57$
$89\ 91 \Leftrightarrow 94 + 95$

În text, dialectica acestor raporturi este următoarea:

I. APARIŢIA
„Părea un tînăr voievod
Cu păr de aur moale
Un vînăt giulgi se-ncheie nod
Pe umerele goale
Iar umbra feţei străvezii
E albă ca de ceară
Un mort frumos cu ochii vii
Ce scînteie-n afară".

ÎNDEMNUL
„Din sfera mea venii cu greu
Ca să-ţi urmez chemarea
Iar cerul este tatăl meu
Şi mumă-mea e marea
Colo-n palate de mărgean
Te-oi duce veacuri multe
Şi toată- lumea-n ocean
De tine o s-asculte".

Şi refuzul fetei:

„O, eşti frumos cum numa-n vis
Un înger se arată
Dară pe calea ce-ai deschis
N-oi merge niciodată.
Străin la vorbă şi la port
Luceşti fără de viaţă
Căci eu sunt vie, tu eşti mort
Şi ochiul tău mă-ngheaţă ".

II. APARIŢIA

„Pe negre viţele-i de păr
Coroana-i arde pare
Venea plutind în adevăr
Scăldat în foc de soare
Din negru giulgi se desfăşor
Marmoreele braţe
El vine trist şi gînditor
Şi palid e la faţă

ÎNDEMNUL

„Din sfera mea venii cu greu
Ca să te-ascult şi-acuma
Şi soarele e tatăl meu
Şi noaptea-mi este muma.
O, vin'în părul tău bălai
S-anin cununi de stele
Pe-a mele ceruri să răsai
Mai mîndră decît ele.
Dar ochii mari şi minunaţi
Lucesc adînc himeric
Ca două patimi fără saţ
Şi pline de-ntuneric".

Şi refuzul fetei

„O, eşti frumos cum numa-n vis
Un demon se arată,
Dară pe calea ce-ai deschis
N-oi merge niciodată
Mă dor de crudul tău amor
A pieptului meu coarde
Şi ochii mari şi grei mă dor
Privirea ta mă arde".

În planul echivalent, al raporturilor cu Cătălin, aflăm:

I. APARIŢIA
„Cu obrăjei ca doi bujori
De rumeni bată-i vina,
Se furişează pînditor

ÎNDEMNUL
„Aş vrea să nu mai stai
Pe gînduri totdeauna
Să rîzi mai bine şi să-mi dai

Privind la Cătălina

O gură, numai una (...)
Tu ești copilă, asta e
Hai ș-om fugi în lume".

Și poziția fetei :

„Și-i zise-ncet — Încă de mic
Te cunoșteam pe tine
Și guraliv și de nimic
Te-ai potrivi cu mine".

dublată, însă, de strofele următoare (58—59—60—61, 62) a căror funcționalitate o vom analiza mai departe.

II. APARIȚIA de acum îi cuprinde pe cei doi, în cadrul aceleiași unități, fecundată de energia astrală. Ipostaza lui Cătălin este *hyperionizată* :

„O, lasă-mi capul meu pe sin
Iubito, să se culce
Sub raza ochiului senin
Și negrăit de dulce".

Iar ÎNDEMNUL :

„Și de-asupra mea rămîi
Durerea mea de-o curmă,
Căci ești iubirea mea dentîi
Și visul meu din urmă".

Poziția fetei este de acum sigură, invocarea astrului făcîndu-se doar în numele dorinței de a-i fi binecuvîntată nunta pămînteană :

„Ea, îmbătată de amor,
Ridică ochii. Vede
Luceafărul. Și-ncetișor
Dorințele-i încrede.
Cobori în jos, Luceafăr blînd,
Alunecînd pe-o rază
Pătrunde-n casă și în gînd
Norocu-mi luminează".

Apariția finală a Luceafărului (strofa 98) este cea de Hyperion trecut prin vama Dialogului, iar îndemnul este adresat către cei doi, a căror poziție este implicită.

* * *

Să reluăm pas cu pas toată această pînzărie perfect simetrică, urmărind în principal valențele vizualității și calea energetic-inițiatorie.

Urmare chemării-descîntec, care, coagulată cu energia onirică va căpăta puteri desfrecătoare înzecite, Luceafărul cade (consecința simbolică a acelui „îi cade dragă fata") în mare, prima sa hierofanie ținînd de acvatic, de *mater genitrix* ; ia contactul cu energia femininului și apariția sa este voievodală. Acvaticul se asociază, pe aceeași linie a feminității germinatoare, cu părul blond și moale, undуitor acvatic, și cu serafismul făptuirii, iar privirea este singurul indiciu vital, în fapt al vitalității de dincolo de viață : „Un mort frumos cu ochii vii / ce scînteie-n afară".

Fiu al cerului cu marea (una din constantele universale ale religiilor, contopirea celor doi poli, masculin și feminin, îndelung studiată de istoria spiritualității umane), el este un produs nefiresc și de aici reacția fetei față de lucirea fără viață — glacială — a privirii Odată ce și-a asumat căderea, chemarea Luceafărului va fi către adînc, „colo-n palate de mărgean", încă un semn al receptării totale a planului feminității.

În urma primului refuz, Luceafărul își va păstra esența spirituală (ignic-aitherică), născîndu-se din sine, în sinele elementului său, adică ; după prima coborîre și după cel dintîi refuz al fetei, „îngerul" va deveni „demon", hiperîncărcîndu-se cu datele ambelor planuri, cel terestru și cel uranic. Ieșirii din sine, în primul caz („se aprindea mai tare") îi corespunde acum închiderea în sine („se stinge cu durere"), iar spațialitatea se dilată direct proporțional cu energia pusă în mișcare : în primul caz, hierofania din element acvatic (antipodic) — „apa unde-au fost căzut / În cercuri se rotește", deosebit de nașterea din sine, din elementul propriu — focul celest, unde „iar ceru-ncepe-a se roti / În locul unde piere / În aer rumene văpăi / Se-ntind pe lumea-ntreagă". Părul auriu, copt de energia acvaticului, devine acum carbonizare („pe negre vițele-i de păr / Coroana arde pare"), o combustie în și de sine, iar ochii capătă abisalitate : privirile nu mai „scînteie-n afară" ci „lucesc adînc himeric".

Între privirea „de înger" a Luceafărului din prima întrupare şi cea de „demon" din a doua, gravitează întreaga poetică eminesciană a vederii, între energia glacializantă, teribil încărcată, hipnotic-ucigător (acel „ochi de mort" al lui Brigbelu) şi ochiul cald, plenar, adînc şi „plin de suferinţi", cel al Vinei carbonizate de extracţie luciferică, ochiul „de după cădere" [5]. Acum chemarea se face în înalt, în elementul masculin, iar părinţii nu mai întruchipează unirea celor doi poli, cerul şi pămîntul, ci direct energia solară cu abisalitatea nopţii.

În cele două apariţii ale sale, Luceafărul realizează sinteza geniului eminescian, adică ipostaza angelică şi cea demonică. El grupează astfel atît luminozitatea senin-voievodală glacială a îngerului, cît şi văpaia pătimaş-infernal-întunecată, a demonului, ambele fiind practicate şi receptate prin intermediul zonei astrale a visului, energia care potenţează în mod egal cele două virtuţi — „Cum numa'n vis..." Dacă Eminescu ar fi optat numai pentru una din aceste ipostazieri, oricare ar fi fost aceea, circularitatea viziunii ar fi fost esenţialmente văduvită, nemaiaflîndu-ne în faţa unei experienţe unice şi totalizatoare [6].

Să luăm aminte acum că reacţia Cătălinei este, la prima vedere, contrară unei reacţii firești faţă de lucrarea „în afară", de scînteierea privirilor, ea resimţind fiorul de moarte al gheţii, iar faţă de ochii „plini de întuneric", care — în mod natural — ar fi paralizanţi — ea se simte arsă. În aceasta rezidă încă un element specific vizualităţii eminesciene — ochiul plin de foc este marcat de o bivalenţă esenţială : în măsura în care emite energie (scînteierea) el paralizează, forţa lui e centipetră şi hipnotismul îngheaţă voinţa ; atunci cînd focul este întors în sine, reminiscenţă a imploziilor derivate din procesul cunoaşterii (cum este aici, în urma căderii), încărcat de sine şi „plin de întuneric", el capătă fosforescenţă, forţa lui e centrifugă şi energia emisă este devastatoare. Ochiul scînteietor provine din eul mort deja, fiind rece, iar cel întunecos şi numai în aparenţă mort fiind cel încărcat energetic. Văile haosului la Eminescu, golurile uriaşe, sînt în fond matricile energetismului eminescian, uranic, în timp ce materializarea codifică — paradoxal — o vidare sau o aerianizare a cadrelor. Golul, ca figură a femininului, este investit la Eminescu adeseori cu caractere ale plinului (figura masculinităţii) sub semnul idealului unităţii, pentru care tema androginului nu este decît o ipostază între altele.

* * *

Ce se întîmplă, acum, cu acest personaj atît de oropsit în multe interpretări şi care nouă ni se pare a fi una dintre cheile cele mai sigure al poemului — Cătălin !

Calea lui Cătălin — şi el marcat de o condiţie de excepţie, ca şi Hyperion, dar dorind, aşa cum doreşte şi Cătălina, este calea tipică eminesciantismului, de cunoaştere prin iubire.

El este un singularizat printre ai săi, aşa cum este şi Cătălina. Ea — „cum e fecioara între sfinţi / Şi luna între stele", el „băiat din flori şi de pripas" [7]. Antiteza creată de poet între Cătălin cel de dinaintea trecerii prin co-naşterea iubirii şi cel de după aceasta, nu este — cum s-a sugerat adeseori — o „neglijenţă" a poetului sau o artificială schimbare de roluri",

---

[5] O concluzie parţială la Elena Tacciu (*Eminescu — poezia elementelor*, ed. C.R. Bucureşti, 1979, p. 326) — „Ochii de foc, aşa cum i-am văzut în postume conjugă abisul întunecat cu flacăra devorantă, reminiscenţă a narcisismului eminescian din tinereţe". „Ochii iubitei reprezintă în postume focul demoniac, deşi benefic, otravă dorită, corespunzînd flăcării mocnite sau purificatoare". Implicit, afirmînd că „epifanii solare ale focului luminos, ochii exprimă în mod singular la Eminescu tensiunea deseori insuportabilă a existenţei" şi adăugînd că „ipostaza lor pirică se deduce din termenul advers, înghețarea prin moarte, complexul Meduzei, gheaţa fiind complementară flăcării" (p. 300 ş. urm.), cercetătoarea se situează pe aceeaşi poziţie cu tema studiului nostru ; complementar înseamnă în fond o dualitate funciară subsumată idealului unei structuri unitare. Asupra jocului foc / răceală, a se vedea şi articolul nostru *Sub raza ochiului senin*, „Luceafărul", 16.06.1979.

[6] O analiză a ipostazelor demonului în opera eminesciană întreprinde, parţial, numai, Elena Loghinovski (*De la Demon la Luceafăr — Motivul demonic la Lermontov şi la romantismul european*, ed. Univers, Bucureşti, 1979) care ajunge la concluzia că demonismul Luceafărului este numai o variantă a conceptului eminescian de geniu, prin opoziţia cu alţi poeţi — Milton ori Lermontov — unde demonia nu este energie vital-creatoare (în linia accepţiei goetheene), ci simplă zonă de contradicţii metafizice.

[7] Interesant că, într-o versiune anterioară, — mss. 2275 B — poetul îl fixase doar prin marca „băiat, copil de casă", impunîndu-i ulterior condiţia de excepţie, a orfanului, derivată a „străinului" sau „nazinului" din folclor, cel ales şi dedicat experienţelor de excepţie.

ci tocmai spațiul spiritual al unei inițieri, al inițierii în sacralitatea dimensiunilor iubirii, a unei *inițieri prin vedere*, așa cum era cazul raportului energie cosmică — energie vizuală, al Beatricei — inițierea prin Vedere, la Dante.

Filtrul feminin, de sorginte astral-lunară, este cel prin care energia luminii, a Logosului, ajunge la erou, aceasta neființd, evident, unica formă de cunoaștere la Eminescu, dar una dintre cele fundamentale. Registrul degradant al primei apariții a pajului este menit să potențeze îndoit chipul său final, cînd va realiza pe pămînt chipul cuplului născut de energia celestă, împlinind diada ce garantează atît desăvîrșirea monadei, cît și desăvîrșirea în triunghiul „norocului" [8].

Cătălin este supus unui îndelung proces de „hyperionizare", de desăvîrșire a energiei degradate și de reîncărcare cu noimele acelui „farmec sfînt" — sintagma cheie a erosului eminescian.

La un prim nivel, conectarea eroului la energia astrală receptată de femeie, îl încarcă pe acesta de datele erosului celeilalte. De unde în cadrul acelei ars amandi (strofele 51—55) el se situează pe poziția masculinului, ca și Luceafărul, venind de sus în jos, dominantă activă (Și ochii tăi nemișcători / *sub ochii mei* rămîie"), în cadrul final, postinițiatic, el se va situa pe poziția inversă : „O, lasă-mi capul meu pe sîn / Iubito, să se culce / *Sub raza ochiului i senin* / Și negrăit de dulce", lăsîndu-se practic fecundat spiritual („Și de-asupra mea rămîi") prin intermediul razei vizuale, de puterea căpătată — pe aceeași cale — de Cătălina („M-a *prins* un dor de moarte").

Ceea ce ținea de acțiunea posesivă („Cum vînătoru-ntinde-n cring", etc.) este retezat acum, fapta căpătînd alura morală, de act întru cunoaștere : „Revarsă liniște de veci / Pe noaptea mea de patemi".

„Hyperionizarea" lui Cătălin, prin intermediul energiei hyperionizate a Cătălinei, este simetrică dorinței Luceafărului de a i se da o altă cale (așa cum este echivalentă acelei capitulări a lui Tomiris, sorbită de privirea mirelui și ajungînd astfel la desăvîrșirea propriei ființe lăuntrice).

Iată cele două ipostaze :

„O, cere-mi, Doamne, orice preț
Dar dă-mi o altă soartă
Căci tu izvor ești de viețI
Și dătător de moarte,
Reia-mi al nemuririi nimb
Și focul din privire
Și pentru toate dă-mi în schimb
O oră de iubire".

„Cu farmecul luminii reci
Gîndirile străbate-mi,
Revarsă liniște de veci
Pe noaptea mea de patemi,
Și de-asupra mea rămîi
Durerea de mi-o curmă,
Căci ești iubirea mea dentîi
Și visul meu din urmă".

Rolul Părintelui este echivalent celui purtat acum de Cătălina ; ceea ce este Demiurgul pentru Hyperion („Căci tu izvor ești de viețI / Și dătător de moarte"), fusese Hyperion pentru Cătălina („și viața-mi luminează") și acum Cătălina pentru Cătălin („Căci ești iubirea mea dentîi / Și visul meu din urmă"). Semnul sacru al unuia (nimbul veciei) devine semnul iubirii la celălalt, semnul femeii-aureolă („Și *de-asupra* mea rămîi"). „Mi-e sete de repaos" coincide cu „durerea de mi-o curmă", iar „focul din priviri", energia infinită, coincide cu „noaptea mea de patemi" a lui Cătălin, care apare, astfel, în condițiile vederii ignic-întunecate, din a doua întrupare a Luceafărului.

Hyperion oferă și îndeamnă și apoi cere oferindu-se. De la „O, vin-odorul meu nespus", la „Și pentru toate dă-mi în schimb / O oră de iubire". Cătălin — întocmai : de la „Hai ș-om fugi în lume" la „Revarsă liniște de veci". Transferul de energie („schimbul") se făcuse deja, de la Hyperion la Cătălina și de la aceasta la Cătălin : pentru Luceafăr doar transferul dorinței avusese loc și astfel energia astrală își cere desăvîrșirea într-o „oră de iubire", în timp ce împlinitul există deja la Cătălin — „Căci *ești* iubirea mea dentîi / Și visul meu *din urmă*".

Calea către isichia nu este diferită la cei doi : pentru Hyperion desăvîrșirea ființei sale solicita înlăturarea dorinței, unica fisură a cercului său, ora de iubire presupunînd extragerea focului „semelic", să-i spunem, din privire. Pentru Cătălin, focul se consumase („Și visul meu din urmă"), clipa unică a inițierii, a co-nașterii. Echivalentul metamorfozei lui Cătălin, de la dorința inferioară, exclusiv trupească, la cea superioară, spirituală, de isichia prin iubire (care nu exclude, deloc, la Eminescu, carnalul, dar îl sanctifică), este evoluția lui Hyperion de la

[8] De aici derivă și blestemul lui Hyperion (al Zmeului), acel : „Un chin s-aveți-de-a nu muri deodată".

starea de energie închisă în sine şi neatinsă faţă către faţă de dimensiunea nepieritoare, — la Calea către Demiurg, cînd reface etapele Genezei (timpului) — „Vedea ca-n ziua cea dentîi", — ajungînd la totala cunoaştere de sine, cea care îi este acordată nemijlocit, prin Părinte, aşa cum cunoaşterea de sine a lui Cătălin este posibilă numai prin Feminitate.

Sigur că — aşa cum sublinia pe bună dreptate Nicolae Manolescu, nuanţînd o idee a lui Tudor Vianu — toate „personajele" poemului sînt voci — sau măşti — ale poetului, energii individuale *in potentia* şi transfigurate la scara vizionarului. Astfel încît *Luceafărul* apare ca o extraordinară gradaţie, de perfectă simetrie, a redimensionării fiinţei la nivelul totalizant al Iubirii, în care pămîntul este chemat să respire aidoma celestului Etherul sacru al comuniunii prin iubire ca desăvîrşire de sine. Măşti ale poetului, Hyperion şi Cătălin[9] realizează cele două căi ale cunoaşterii de sine — prin mediul astral al Fiinţei eterne şi prin cel terestru, al Fiinţei feminine, — fiecare desăvîrşindu-se prin privire întru Vedere.

Astfel, între „Şi pentru toate dă-mi în schimb / O oră de iubire" şi „Revarsă linişte de veci / Pe noaptea mea de patemi" se poate stabili o relaţie de perfectă echivalenţă. „Focul din privire" coincide „nopţii de patemi", ambele fiind dorinţe ale iniţierii de (în) sine. Anularea lor se face în directă legătură cu energia vizuală, ce trebuie a fi domolită sau abolită la Hyperion, în cazul lui Cătălin fiind nevoie de privirea astrală, deja hyperionizată, a fetei, invocînd, adică, „raza ochiului senin" tot aşa cum Cătălina invocase la început raza mediatoare. Relaţia de echivalenţă este demonstrată şi de versurile — „Cobori în jos, luceafăr blînd... / Şi viaţa-mi luminează" şi „Cu farmecul luminii reci / Gîndirile străbate-mi". Este limpede acum că noima esenţială a lui Cătălin este Cătălina, aşa cum pentru aceasta Hyperion reprezentase diapazonul cosmic, de acordare a fiinţei la nivelul eternului. Cătălina îşi estompează de acum prezenţa, ea rămînînd filtrul prin care Cătălin poate lua contact de sine cu energia luminii stelare. Co-incidenţa simbolică dintre Hyperion şi Cătălin apare acum şi mai clară, dacă ne gîndim că etapa zborului Luceafărului către Demiurg coincide în planul terestru comuniunii totale dintre Cătălina şi Cătălin. Ceea ce este explicat la nivel astral este implicat la nivel uman; trecerii Luceafărului din locul său către sălaşul Energiei universale, îi corespunde trecerea celor doi din castel (lume) în codru, iar pragul maxim al cunoaşterii lui Hyperion, îndemnat de Demiurg să privească pămîntul (acum, cu ochii celui însemnat de propria-i realitate) corespunde expresiei desăvîrşirii spiritule a celor doi pămînteni, care este *uimirea*: „Hyperion vedea de sus / Uimirea-n a lor faţă".

Revelaţia — în plan cosmic — pe care o are Hyperion, îşi are corespondent în plan uman uimirea şi ceea ce este încheiere deplină pentru Luceafăr este început, etern început de acum, pentru cei doi. Transferul de energie s-a încheiat şi acum ce era la început voinţă invocatoare şi deschidere total-receptivă (la Cătălina) devine energie domolit-emiţătoare: „Ea, îmbătată de amor, / Ridică ochii. Vede / Luceafărul. Şi-ncetişor / Dorinţele-i încrede"

Numai presupunînd că între Cătălina şi Cătălin s-a întîmplat (evident, la o cu totul altă scară de valori) o revelare asemănătoare celei deschise în sufletul lui Hyperion de către Demiurg, de tensiune egală (raportată la scara elementelor), — numai astfel putem înţelege, şi accepta, rotirea totală a condiţiei lui Cătălin. El devine astfel o „voce" a poetului, în nici un fel mai prejos celorlalte; *el devine, practic, acea „altă soarte" a lui Hyperion*, devine chipul, pămîntean al acestuia, soarta nemuritorului încarnat, energia terestră echivalentă astrului, unica în stare de a recepta deplin energia feminină aducătoare de linişte şi cunoaştere de sine, iar unitatea celor „doi copii / cu plete lungi, bălaie", cu tot cercul lor strîmt, se realizează deplin numai „sub raza ochiului senin", ochiul fetei înseninat de sine prin sorbirea privirii eternului. Sau, după cum notează Eminescu în *Însemnări caracterologice*: „ea nu-i dă privirile însuşi, ci numai prisma privirii; prin adîncimea ei sufletească el capătă ochii ei mari şi adînci şi nu se opreşte la aparinţe esterioare, ci caută ideea lucrurilor. Ea nu-l învaţă lucrurile însile, ci-l învaţă a vedea".

* * *

În interpretarea, seducătoare, de altfel, pe care Constantin Noica o dă Luceafărului (în *Sentimentul românesc al fiinţei*), Hyperion devine o „natură generală", desprins de orice (hyper-Eon- „pe deasupră-mergătorul") şi căruia „îi e dată o clipă dorinţa de a se prinde în ceva"; dialectica relaţiilor din poem ar fi atunci aceasta: „există generaluri care *prind* fiinţă, adică iau chip individual, după cum există individualuri care se prind în ceva general şi atunci duc şi ele la fiinţă. Acesta, într-adevăr, ar putea fi basmul fiinţei, sau modelul ei: un individual îşi dă determinaţii care se prind într-o natură generală; sau un general se de-

[9] Conf. supra, nota 1.

termină, se specifică și se întrupează (...) o natură generală de o parte, întîmpină cu determinațiile ei, cu chemarea și dăruirea de sine — *dar determinațiile lor nu se întîlnesc* (s.n.) și modelul ființei nu se împlinește"[10].

Credem că tocmai prin procesul de „hyperionizare" a lui Cătălin și a Cătălinei, prin transferul energiei astrale în sinele celei terestre, modelul Ființei se împlinește în putința sa de ființare, de transpunere în act, în comuniune, iar Hyperion (arhetipul, „generalul") își află în Cătălin imaginea „definitiv" (terestru) întrupată. Demonstrația filosofului conduce, de altfel, tot către o atare interpretare: „Lumea necesității și lumea contigenței nu s-au întîlnit, *Dar s-au căutat*. Și dacă Luceafărul se trage îndărăt în nefericirea sa de a fi „nemuritor și rece", lumea aceea de jos a învățat cu adevărat să-și ridice privirile către el, sau către altul ca el, de parcă ar sta să spargă cerul său cel strîmt, în care doar norocul o petrece".

[10] Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, ed. Eminescu, București, 1978, cap. *Luceafărul și „modelul" ființei*, p. 100.

DISOCIERI STILISTICE ÎN TRILOGIA ISTORICĂ SADOVENIANĂ *FRAȚII JDERI*

DE

CRISTINA FLORESCU

Critica și istoria literară identifică în romanul istoric o specie complexă, avînd tangențe și suprapuneri cu toate celelalte genuri ale romanului cărora li se subordonează parțial în unele cazuri, păstrîndu-și în permanență specificitatea prin tematică și implicit prin modalitatea tehnică cu ajutorul căreia autorul evocă.

Nu am întîlnit în literatura românească de specialitate preocupări sistematice privind proza istorică în general, deși, din punctul de vedere al stilisticii lingvistice, modalitatea tehnică a evocării istoriei pune probleme deosebite. De aceea este necesar ca metoda de cercetare să conțină etape specifice analizei stilistice a unui roman istoric, de neînlocuit, indiferent dacă scopul cercetării este un studiu exhaustiv al prozei respective, sau unul parțial, axat numai pe cîteva fapte de stil.

Una dintre aceste etape ar putea fi comparația dintre ceea ce numim limbajul autorului și limbajul eroilor. Înțelegem prin limbajul autorului totalitatea faptelor de limbă și de stil folosite de autor în comentariile sale, în descrieri și pe parcursul narațiunii. Limbajul eroilor cuprinde faptele de limbă și de stil din cadrul dialogului și stilului indirect liber. Pentru noțiunea lingvistică ce acoperă faptele în discuție se mai folosesc și termenii de : stil, limbă sau vorbire (a autorului, a eroilor[1]) ; în *Estructura y function de los tiempos en el lenguaje*, Harold Weinrich distinge : universul narat și universul comentat (cap. al III-lea, *Mundo comentado — mundo narrado*).

Delimitarea teoretică a celor două limbaje apare încă din epoca scriitorilor naturaliști[2]. Stilistica modernă preia în teorie această dihotomie considerînd-o, de cele mai multe ori, de la sine înțeleasă. Cele mai multe discuții au tratat această problemă plecînd de la funcția caracterizatoare a limbajului artistic. În cazul nostru nu interesează atît modalitatea în care un autor reușește să-și individualizeze eroii prin dialog (sau prin stil indirect liber), ci, mai ales dacă autorul se detașează, lingvistic vorbind, ca entitate și cum reușește acest lucru. În practică însă analiza față în față a limbajului autorului și cel al eroilor este întîmplătoare[3].

Considerăm că pentru romanul istoric această metodă de analiză este edificatoare. Fără a se ignora structura generală a romanului sau stilul unitar al scriitorului respectiv, studiul stilis-

---

[1] În ceea ce privește termenul de „stil", am adoptat punctul de vedere al lui J. Byck care, în articolul *Despre stilul scriitorilor* („Gazeta literară", nr. 29, p. 8), spune : „Sîntem departe de realitate cînd, făcînd analiza unei opere narative, vorbim despre stilul personajelor și stilul scriitorului. Stilul scriitorului este prezent în scrisul său, atît în narațiune cît și în dialoguri, scriitorul apărîndu-ne în aceeași măsură sub masca povestitorului, ca și sub aceea a personajelor". De asemenea, pentru a ocoli eventualele confuzii cu accepțiile saussuriene de „limbă" și de „vorbire" am evitat și acești doi termeni, oprindu-ne la acela care, transpus la nivelul analizei stilistice, ni se pare cel mai nimerit, la acela de „limbaj".

[2] G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, „Limbă și literatură", II, 1956, p. 199.

[3] M. Bahtin, în *Problemele poeticii lui Dostoievski* (București, 1970), impunînd noțiunea de „polifonie" în studiul structurii romanului, discută în diferite contexte (p. 58, 79 ș.a.) și problema care ne interesează.

tic comparativ al celor două limbaje reprezintă un punct de plecare și un permanent obiect de referință, deoarece gradul și modul de integrare a scriitorului în epoca pe care o înfățișează sînt unele din cele mai importante aspecte care dau nota întregii analize a operei respective. Studiul stilistic în discuție cîștigă mult în rigurozitate dacă se face pe baze statistice. Inventarul lingvistic trebuie să cuprindă toate nivelele : fonetic, morfologic, sintactic, vocabular, figuri de stil. Este interesant de observat pînă la (sau de la) ce nivel merge autorul cu individualizarea propriului limbaj. De obicei figurile de stil și sintaxa, pe de o parte, și vocabularul, pe de altă parte, sînt nivelele cele mai supuse diferențierii. Din această cauză, cercetătorul stilului este tentat, în studiul prozei, să renunțe la observarea elementelor de morfologie și mai ales de fonetică. Este adevărat că, de multe ori, la aceste două ultime nivele, fie că scriitorul nu marchează diferențieri de tipul celor care ne interesează, fie că, atunci cînd ele există, nu fac decît să confirme ceea ce lingvistul a demonstrat pentru sintaxă sau vocabular. Dar sînt situații cînd tocmai fonetismele sau faptele de morfologie marchează nuanțări subtile ale stilului, care nu pot fi sesizate decît în cazul unei analize făcute în sensul celor spuse mai sus.

Trebuie clarificate două probleme. În primul rînd, limbajele luate în discuție se consideră plecînd de la fondul lingvistic comun datorat unei normale unități de limbă și de stil a autorului respectiv. Diferențele pot fi minime, constînd, de cele mai multe ori, din cîteva figuri de stil, ceva mai multe elemente de sintaxă și vocabular, puține fapte de morfologie, și mai puține de fonetică. De obicei, una sau două forme diferite, de o frecvență variabilă, pot constitui marca celor două limbaje. Evident că în acest caz (cînd numărul faptelor de limbă și de stil este minim) nu se iau în considerație orice unități lingvistice, ci numai acelea care prezintă *o formă* în limbajul autorului și *alta* în limbajul eroilor, acoperind în ambele situații același conținut (stilistic, sintactic, lexical, morfologic). Sînt cazuri cînd această „dublare" nu are loc din motive epice, cînd contextul narativ nu permite folosirea unei anumite noțiuni într-un limbaj sau celălalt. Aici numai numărul mare al faptelor își spune cuvîntul. De exemplu, în *Ursita* lui B. P. Hasdeu o serie de termeni neologici nu au cum să-și găsească în limbajul eroilor corespondent. Dar frecvența mare a neologismelor folosite numai de autor diferențiază limpede limbajul acestuia de cel al personajelor sale.

În al doilea rînd, trebuie admis că se pot construi romane istorice în care dihotomia discutată să nu se găsească. Nu am întîlnit în proza istorică românească o asemenea situație, dar, considerînd literatura ca avînd potențial o infinită capacitate combinatorie, trebuie să avem în vedere această posibilitate. Și în acest caz, materialul lingvistic uniform, într-o proză care prezintă o epocă istorică bine precizată și delimitată în timp[4], permite o serie de observații despre tehnica de lucru sau despre punctul de vedere și principiile artistice ale autorului.

În proza istorică românească, autorul care pune multe probleme cercetătorului în ceea ce privește descifrarea subtilităților de stil este M. Sadoveanu. Lăsată după 1970[5] într-o relativă părăsire, întreaga operă a scriitorului moldovean, implicit și romanul istoric, cunoaște actualmente o asiduă interpretare a conținutului ei artistic, lingvistic și filozofic. Se încearcă noi căi către profunzimile originalității literare a marelui scriitor și se observă din nou[6] că la Sadoveanu stilul este acela care prezintă cele mai multe elemente impenetrante. Despre Hasdeu și Negruzzi, de exemplu, părerile exegeților sînt unitare în ceea ce privește modalitatea în care scriitorii numiți surprind atmosfera epocii istorice respective, detașîndu-se din punct de vedere stilistic, în măsură diferită, de evenimentele narate. În stilul lui Sadoveanu tocmai această măsură a detașării a provocat o serie de discuții. Din punctul nostru de vedere, romanul istoric a cărui analiză a creat cele mai multe confuzii este *Frații Jderi*, unde, cel puțin în primul volum, toți eroii „cheie" sînt moldoveni și, din această cauză, o diferențiere spectaculoasă a personajelor (față de autor și între ele) nu există. Critica literară consideră această proză, în marea majoritate a cazurilor, ca fiind alcătuită stilistic pe o singură coardă, care cuprinde în vibrațiile ei deopotrivă vocea autorului și vocile eroilor. Astfel, o

---

[4] Autorul își poate alege o epocă istorică pe care, din dorința manevrării mai libere a unor simboluri, să nu o plaseze în timp. Pe de altă parte, prozatorul, referindu-se la o epocă istorică anumită, intercalează în planul istoric respectiv un altul, mai vechi, mai nou sau contemporan autorului. Complexitatea unor asemenea structuri epice depășește cadrul discuției de față.

[5] Observația am culeș-o din revistele de specialitate ale anilor 1971—77.

[6] Cf. și Alexandru Paleologu, *Treptele lumii sau calea către sine a lui Mihail Sadoveanu*, București, 1978, p. 15.

opinie definitorie găsim în afirmația pe care G. Călinescu, referindu-se la romanul *Frații Jderi*, o face în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, p. 558: „Prin însăși firea lui sintetică și uniformă *(nu există expresia individuală, limba scriitorului și limba eroilor* [s.n.]) acest limbaj cade, de altfel, rar, cînd prozatorul e ostenit, în manieră".

Din punct de vedere teoretic, privind în ansamblu opera de factură istorică a lui M. Sadoveanu, majoritatea studiilor de lingvistică admit existența celor două limbaje[7]. Însă exemplele care vin să confirme afirmațiile directe sau indirecte ale lingviștilor făcute în acest sens nu sînt culese din trilogia în discuție și, din această cauză, spusele lui G. Călinescu continuă să cîntărească mult, influențînd pe mai departe opinia generală.

Pentru o analiză a faptelor de limbă în sensul celor discutate mai sus, ne-am oprit la primul volum al trilogiei, *Ucenicia lui Ionuț*, tocmai pentru că este, din punct de vedere stilistic, romanul cel mai unitar al trilogiei.

Plecînd de la studiul statistic al limbii acestui volum, vom încerca să urmărim gruparea, la nivelele respective, a faptelor de stil în ideea observării unor elemente semnificative.

Începînd discuția cu *figurile de stil*, se remarcă faptul că numărul mare al epitetelor, comparațiilor, metaforelor etc., complexitatea și varietatea lor deosebită alcătuiesc o armonie stilistică impecabilă, cu aspect de cristal. În cadrul narațiunii și al descrierilor predomină epitetul antitetic, iar în dialog întîlnim mai ales epitetul stereotip (ca expresie a vorbirii înflorite și ceremonioase a eroilor), dar acest lucru (sau numai acest lucru) nu poate fi un argument pentru existența unui limbaj individualizat al autorului, deoarece, conform discuției făcute anterior, predominarea unui sau a altui tip de epitete este minimă. La fel se întîmplă și în cazul sinecdocei de tipul plural pentru singular care apare cel mai des în vorbirea aluzivă, deci aparține, în primul rînd, universului comentat. Comparațiile se găsesc relativ egal repartizate în limbajul autorului și în acela al eroilor, fapt semnificativ, mai ales dacă ținem seama că aceste figuri de stil sînt, în romanul analizat, printre cele mai frecvente. Avem a face cu singura proză istorică sadoveniană în care metafora de gradul întîi este depășită cantitativ de comparație.

Trebuie să menționăm că distingem între: 1) metafore de gradul întîi, cu funcție poetică maximă; ele sînt fie creații personale (ale scriitorului analizat — M. Sadoveanu, în proza artistică avută în vedere — proza istorică), fie metafore cu o circulație restrînsă în limbajul poetic, circulație care afectează în prea mică măsură puternicul efect metaforic al respectivei figuri de stil; 2) metafore de gradul al doilea, cu funcție poetică medie; ele sînt recunoscute ca aparținînd unei anumite epoci, unui anumit curent sau gen literar, au, deci, o circulație mare în limbajul poetic al epocii literare contemporane autorului; 3) metafore de gradul al treilea, a căror funcție poetică este minimă; circulația lor se produce și dincolo de limbajul poetic al literaturii artistice, deci și în limbajul conversației, popular sau familiar, sau, uneori, în diferite alte limbaje; caracterul lor metaforic este egalizat de cel afectiv și funcția lor stilistică le plasează la granița limbajului de caracterizare[8], [9].

În *Ucenicia lui Ionuț* (ca în întreaga proză istorică sadoveniană) metafora de prim grad, cu cîteva excepții pe deplin justificate de contextul narativ, se găsește numai în limbajul autorului. De exemplu: „Clopotarii deasemenea năboiseră la una din firidele turnului, scoțînd către

---

[7] Iorgu Iordan, *Observații asupra limbii lui M. Sadoveanu*, în volumul *Studii și articole închinate lui M. Sadoveanu*, București, 1952, p. 316—328; N.A. Ursu, *Aspecte de limbă și stil în opera lui M. Sadoveanu*, în „Iașul nou", 1953, nr. 3—4, p. 273—290; Boris Cazacu, *Aspecte ale oralității stilului lui M. Sadoveanu*, în LR III, 1955, nr. 5, p. 17—31; G. Istrate, în volumul *Limba română literară*, București, 1970, articolul *Vocabularul operei lui M. Sadoveanu*, (p. 291—376); Mihaela Mancaș, *Stilul indirect liber în româna literară*, București, 1970, p. 10, 11, 47, ș.a.; după predarea acestui articol la tipar problema a fost abordată în mod special de G. I. Tohăneanu, la nivel fonetic, în comunicarea *Sinonimia fonetică la Sadoveanu*, susținută la cel de al II-lea Simpozion național de stilistică-poetică-semiotică, Cluj-Napoca, 1978, și apărută în volumul *Studii de stilistică, poetică, semiotică*, Cluj-Napoca, 1980, p. 42—49.

[8] Pentru definirea limbajului poetic în comparație cu limbajul de caracterizare, cf. G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în „Limbă și literatură", vol. al II-lea, București, p. 197—224.

[9] În același sens, dar urmărind o idee diferită, Ch. Bally (în *Traité de stylistique française*, Heidelberg-Paris, 1909, vol. I, p. 193 ș.u.) distinge între *imagini* (autorul se referă mai ales la metafore: „metafora e în primul plan al studiului nostru", p. 190) *concrete* („sensibile", „imaginative", „evocatoare"), *imagini afective* (în care elementul afectiv e tot ceea ce subzistă din imaginea altădată concretă, p. 194) și *imagini moarte*.

valea Nemțișorului un *strugure* de capete."(p. 23); „pajiștile cu *risuri în mii de fețe* ale florilor" (p. 114): „Se aplecă și culese de pe un răzor o garoafă roșie, și cu acel *semn de sînge al inimii lui* intră în tindă" (p. 189); „Un stîrc alb veni asupra lui *fulguind* din pene" (p. 335).

Numărul acestor metafore este mult prea mic în analogie cu metafora de gradul al doilea care domină net atît universul comentat, cît și cel narat[10]. Această dominație, în afara faptului că reprezintă una din particularitățile specifice *Uceniciei lui Ionuț* în contextul prozei istorice sadoveniene, contribuie la o egalizare a potențelor metaforice a celor două limbaje în discuție. Astfel, în comentariile autorului, întîlnim: „Era un moșneag uscat și dîrz, cu mădularele răsucite din *fringhii* și *noduri*" (p. 14); „N-avea de unde-l prinde și ce-i face. Era *fluture, flacără*, schimbător ca un pui de demon." (p. 26); „Îmbulzelile apropiate ascultau... aceste vorbe, trecîndu-le îndărăt în *pîraie* de murmure". (p. 33); „În jilațul domniei sale... lucea *simburele* de lumină al candelei" (p. 71); „iarba nouă, țesută prin iarba veche" (p. 254); „trecătoarea *se iezi* de leșuri" (p. 256) etc.

Aparțin dialogului și stilului indirect liber citatele: „am tras de minuță și m-am apropiat pînă ce-am simțit cu gura *pufușorul de zarzară*". (p. 52); „Un barbat de treizeci și cinci de ani... începe să aibă la tîmple *fuioraşe de năgară*" (91); „Are acest fecioraș în el... *clei* și *miere*" (p. 104); „Vrednic și cu semeție se ține coconul, iar noi nu-i putem face nici o stricăciune. Însă tovarășul său are într-însul *jaratic* și *piper*". (p. 238) etc.

Nu există „dublete" în sensul celor spuse mai sus.

În ceea ce privește *construcțiile frazeologice și sintactice*, bagajul paremiologic al scriitorului este, în *Ucenicia lui Ionuț*, extrem de redus și nesemnificativ din punctul nostru de vedere. Astfel, zicătorile sînt ceva mai frecvente, într-o formă cizelată, înțelesul lor fiind ușor modificat sau îmbogățit. Nici zicătorile, nici expresiile populare (ultimele au o frecvență ceva mai ridicată) nu cunosc o repartiție mult diferențiată în narațiune sau dialog. Le găsim atît în comentariul autorului, cît și în cel al eroilor, susținînd curgerea echilibrată a textului sadovenian, caracterizat, pe tot parcursul romanului, prin alternări ale frazei ample cu fraza scurtă. Inversiunea, repetiția și simetria, care, în stilul trilogiei, sînt de cele mai multe ori construcții arhaice și populare, alcătuiesc puncte de echilibru ale frazei sadoveniene în interiorul descrierilor de natură, al portretelor sau imprimînd limbajului eroilor acea nuanță disimulatorie și ceremonioasă. Nuanțări există: zicătorile și repetiția apar mai des în cadrul dialogului, inversiunea și simetria în acela al narațiunii și portretului. Dar diferența este nesemnificativă din punct de vedere calitativ și cantitativ, pentru că nu întîlnim în cele două limbaje fapte simetrice, nici elemente specifice care să domine net.

La nivel *lexical*, mai importante din punctul de vedere al obiectului articolului de față sînt arhaismele și neologismele.

În general, în romanul istoric descrierile și portretele se caracterizează prin prepondereța netă a arhaismului total[11]. În *Ucenicia lui Ionuț* preponderența în unul din limbajele în discuție a categoriei lexicale a arhaismelor totale este greu sesizabilă, în primul rînd pentru că exprimarea eroilor culți ai epocii, Ștefan cel Mare, Amfilohie Șendrea, Nicoară Jder, conține și termeni ieșiți complet din uz[12], termeni, a căror existență anulează o eventuală marcă arhaică a universului narat. Repartiția cuvintelor arhaice și populare în cele două limbaje este aproape egală. Nu apar la nici o categorie a termenilor în discuție „dublete".

Numărul neologismelor este extrem de mic în volumul analizat, prin comparație cu toate celelalte romane istorice, 25 cuvinte folosite în 40 de situații: *afacere* (p. 315), *ascetic* (p. 46, 112, 113), *cupă* (p. 111), *demon* (p. 26, 101, 327), *destin* (p. 140, 168), *destindere* (p. 114), *disperare* (p. 268), *dilemă* (p. 182), *faimă* (p. 9, 138, 240), *fantasmă* (p. 307, 342), *formă* (p. 60, 227), *grav* (p. 80), *imagine* (p. 138, 157), *imoral* (p. 259), *modă* (p. 95, 146), *observa* (p. 52), *palid* (p. 42, 170), *pergament* (p. 35), *profană* (p. 251), *retorică* (p. 258), *sarmatic* (p. 243), *sever* (p. 41), *stilet* (p. 312), *probă* (p. 223), *verset* (p. 39). Dintre acestea, cinci aparțin universului narat *(afacere, cupă, demon, dilemă, formă, imoral)*. Considerăm și această situație, în ceea ce privește obiectul articolului de față, ca nesemnificativă, din mai multe motive: 1. frecvența mică a neologismelor pe pagină (0,1) face greu sesizabilă diferența numerică în cele două limbaje ale cuvintelor în discuție; 2. diferența devine practic nulă în context pentru că M. Sadoveanu, spre deosebire de Hasdeu și Negruzzi de exemplu, evită (în afara

[10] Relativ egal repartizate în cele două limbaje sînt și metaforele de gradul al treilea (ale „conversației curente", de tipul: *„geană* de lumină", „vorbă *dulce*").

[11] D. Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Iași, 1979, p. 234.

[12] Ne referim, evident, la cuvintele ieșite din uzul actual. Trebuie evitate interpretări de tipul celor din „La nouvelle revue française", Paris, 1972, nr. 10.

uneia sau a două situații) cuvîntul recent intrat în limbă, majoritatea neologismelor fiind atestate începînd cu sec. al XVIII-lea (de fapt, din punct de vedere stilistic, situația neologismelor capătă relativ altă rezolvare); 3. sinonimele (totdeauna parțiale), de cele mai multe ori, arhaice sau (și) populare ale neologismelor în discuție nu apar niciodată sub formă de „dublet"; și în limbajul autorului și în acela al eroilor vom găsi *diavol*, *drac* pentru *demon*, *soartă* pentru *destin*, (obraz) *alb* pentru *palid*, *aspru* pentru *sever* etc.

Continuînd analiza paralelă a celor două limbaje, vom lua în discuție, la nivel *morfologic*, două fapte de limbă: prezentul istoric și viitorul. În general, privind proza de factură istorică, felul cum un autor folosește *prezentul istoric* arată în cel mai direct mod măsura în care scriitorul se identifică, într-un moment sau altul, cu evocarea. Viitorul, prin frecvență, arată, într-un anumit context, detașarea de epoca evocată; prin bogăția formelor (populare și arhaice sau literare), are o puternică funcție de individualizare.

Întorcîndu-ne la *Ucenicia lui Ionuț*, în cele aproape 400 de pagini (bogate în acțiune prezentată direct, de autor[13]) întîlnim patru situații în care apare *prezentul istoric*: p. 17, 265, 280, 327; de trei ori în limbajul eroilor (Nechifor Căliman, Botezatu, Iosip de la Nimirceni) și o dată în cadrul stilului indirect liber (p. 327). Autorul nu-și pierde deci niciodată ritmul echilibrat, relativ detașat, al povestirii, limbajul său individualizîndu-se astfel pe trei căi: 1. prin inexistența unei identificări directe cu faptul evocat; 2. prin prezența unei situații simetrice, în sensul că, în contexte identice, în limbajul eroilor găsim prezentul istoric, iar în cel al autorului imperfectul.

Desfășurarea epică din roman nu marchează niciodată prin prezența *viitorului* detașarea vizionară a scriitorului de epocă. În limbajul autorului întîlnim o singură formă de viitor (p. 9), cerută de contextul gramatical, fără implicații epice în sensul celor spuse mai înainte: „De Sfînta Înălțare, hram al ctitoriei Neamțu, se strînsese în preajma zidurilor și în ogrăzile călugărilor mare număr de norod. Unii veniseră s-asculte slujba, alții ca să iele binecuvîntare ori naforă, alții pentru scrisori de friguri... Toți cei sosiți știau deasemeni că *se vor îndestula* cu mîncare și vin, faima de primire de oaspeți a mănăstirii fiind întru totul neștirbită".

Prezența minimă a timpului viitor în limbajul autorului nu ne va spune acum nimic, pentru că desfășurarea narativă nu conține în cele două universuri situații simetrice. În acest caz, funcția de individualizare nu se mai poate manifesta decît la nivelul limbajului eroilor, în sensul caracterizării unuia sau altuia dintre personaje. Însă formele de viitor nu sînt concludente în acest sens: construcțiile cu *a voi* + infinitivul, *a avea* + conjunctivul etc. sînt repartizate în dialog sau stil indirect liber indiferent de gradul de cultură a eroului. Așadar, contrar așteptărilor, formele de viitor nu aduc, în ceea ce ne privește, nici un element semnificativ.

La nivelul fonetic apar limpede, în sensul celor spuse mai sus, fapte de limbă semnificative. Distingerea lor este mai dificilă din cel puțin două motive: 1. funcția muzicală și expresivitatea determină forma materiei fonice în mod direct, semnificația noțională avînd un rol minim; 2. prozaica problemă a greșelilor tipografice pune sub semnul întrebării multe fonetisme.

Pentru a evita pe cît posibil eroarea, comentariile se vor baza numai pe fapte fonetice cu o frecvență ridicată.

În *Ucenicia lui Ionuț* apar, în primul rînd, comune pentru toate cele douăzeci și unu de volume de *Opere* ale lui Sadoveanu, fonetismele regionale și arhaice din cuvintele: *către*, *a ceti*, *cine*, *dintăi*, *întăi*, *îmbielșugat*, *mine* (zi), *mini* (pl.), *moldovan*, *neprietin*, *pine*, *prietin*, *prietinie*, *zamă*, *sară*. Aceste forme, dealtfel simțite de scriitor ca literare[14], sînt generale.

Există însă un număr mare de situații cînd forma regională și (sau) arhaică a unor cuvinte este înlocuită cu cea literară (sau cu altă formă regională). În multe cazuri această alternanță nu este concludentă din punctul nostru de vedere, expresivitatea, în general simbolismul fonetic[15] impunîndu-se (nu este exclusă nici motivația 2). De exemplu, *steclă* — termen mai frecvent — alternează cu *sticlă*, *nacaz* cu *năcaz*, *stins* cu *stins*, *stecli* cu *sticli*, *pircalab* cu *pircălab*.

---

[13] Este considerată ca o caracteristică a frazei sadoveniene derularea acțiunii indirect, prin intermediul istorisirilor făcute de diferiți eroi. Din acest punct de vedere, trilogia sadoveniană are un loc relativ aparte.

[14] M. Sadoveanu, *Opere*, București, 1967, vol. XX, p. 302, 622.

[15] Carlos Bousño, *Teoría de la expresión poética*, Madrid, 1966, p. 148.

Scanned with OKEN Scanner

De foarte multe ori această alternanță există însă conform unui sistem sub care se întrevede intenționalitatea autorului. Faptul apare mai limpede atunci cînd, mergînd la ediția princeps, observăm că formele duble pe care le vom arăta mai jos nu există (aici găsim totdeauna numai forma literară); în manuscris alternanța apare întîmplător. Volumul în care am observat simetrie la nivel fonetic fiind acela din ediția îngrijită de autor, considerăm că modificările aduse, avînd un caracter sistematic, au fost făcute conform dorinței exprese a scriitorului de a marca (putem zice chiar „cu rigurozitate", fără teama unei diminuări a inefabilului, pentru că intenționalitatea, în cazul unui talent de o asemenea potență ca al lui Sadoveanu, are totdeauna un profund caracter artistic) o diferență sesizabilă între exprimarea eroilor și cea a autorului.

În *Ucenicia lui Ionuț*, întîlnim forma literară *băiat* în trei locuri (p. 13, 286, 337), de fiecare dată în limbajul autorului: „Comisului celui bătrîn Manole Păr-Negru îi zice lumea Jder. Deci băiatului îi spune Jder cel mititel", „Cînd veni jupîneasa Ilisafta în chilia lui Ionuț... băiatul părea de mult cufundat în vis și candela îi lumina liniștea obrazului", „— Nu vin, dragă bădiță Simioane, se ruga băiatul răsucindu-se în loc, cu palmele împreunate".

Regionalul *băiet* apare de douăzeci și unu de ori la paginile: 28, 72, 74, 79, 83, 93, 116, 144, 150, 274, 292, 293, 305, 307, 313, 315, 321 numai în cadrul dialogului sau (în trei situații) al stilului indirect liber. De exemplu: „— Ascultă, *băietule*, nu-ți spurca limba cu neadevăruri", „— ...Ce s-a întîmplat acu doi ani cu *băietul* lui Todiraș Aramă, jitnicerul, de la Bălțătești?", „— Se împlinesc tocmai șase ani la Sîn-Petru. Eram în Tîrg, sub Cetate... *Băietul* cel mititel al lui Petrea Gotcu a căzut în fîntînă".

Forma *bărbat* aparține numai universului narativ (la p. 11, 32, 64, 219, 222, 239, 242, 257, 269, 273, 302, 311, 312, 341), iar *barbat* numai celui narat (p. 60, 61, 62, 63, 83, 91, 126, 128, 136, 137, 139, 179, 183, 214, 255, 267, 268, 281, 299); *călare*, pe care l-am găsit numai în limbajul autorului (p. 23, 68, 92, 98, 115, 158, 220, 256, 276), alternează cu *calare* întîlnit, în dialog, la Nechifor Căliman (p. 19), Ionuț Jder (p. 27), Nicoară Jder (p. 39), jupîneasa Ilisafta (p. 295); *cărare* (p. 133, 198, 224, 228 — numai în comentariile autorului) alternează cu *carare* (p. 28, 176, 226 — numai în dialog); *dascăl*, apărînd numai în descrieri și portrete (p. 133, 178, 180, 184, 189) are ca dublet în limbajul eroilor regionalismul *dascal* (p. 43, 44, 45, 49, 58, 66, 67, 78, 84, 85, 86, 145, 146, 148, 149, 152, 154, 170, 184, 207); autorul folosește numai formele literare *descăleca* (p. 30, 32, 62, 93, 95, 171, 208, 214, 224, 239, 248, 250, 293, 294, 311, 319) și *încăleca* (p. 27, 204, 207, 211, 244, 261, 302, 303, 309, 320), iar eroii romanului numai formele regionale și arhaice: *descălica* (p. 26, 124, 125, 193, 202, 209, 268, 304, 320) și *încălica* (p. 19, 37, 54, 65, 66, 79, 124, 178, 211, 268, 304, 305, 308, 309, 315).

În afara acestor forme duble am mai putea enumera și altele (ex. *măcar* — *macar*) care, prin frecvența lor mică, nu pot constitui un argument în sensul celor spuse în acest articol.

Conchidem, conform celor menționate pînă acum, că și în cazul romanului istoric analizat putem vorbi de un limbaj individualizat al autorului. Spre deosebire de *Neamul Șoimăreștilor*, *Creanga de aur* sau *Nicoară Potcoavă*, în care autorul se detașează de epocă și în mod declarat, în diferite contexte epice, în *Ucenicia lui Ionuț* această individualizare este realizată mult mai fin, numai la unele nivele lingvistice, în primul rînd cel fonetic. Așadar în nici un caz nu se poate vorbi de un „limbaj uniform". Detașarea scriitorului fiind în această proză mai mică decît în altele de aceeași factură, se demonstrează încă o dată cantitatea de maximă afectivitate investită aici de autor. Cu atît mai mult, această diferențiere operată intenționat conferă romanului un deosebit echilibru stilistic. Lipsa unui vizionarism exprimat direct, coordonată cu profunda complexitate a cîmpurilor imagistice, duce spre o simbolistică superioară, cristalizată într-un univers vag ireal (nu idilic), care, alături de veridicitatea lingvistică, compun un roman istoric capodoperă.

Scanned with OKEN Scanner

PRECIZĂRI PRIVIND SEMANTISMUL ȘI RĂSPÎNDIREA TERITORIALĂ A UNOR CUVINTE LATINE DIN TERMINOLOGIA VITICOLĂ : *AUĂ, LĂURUSCĂ, POAMĂ*

DE

ION NUȚĂ

Unul dintre cele mai importante cuvinte în terminologia viticolă, moștenite din limba latină, este, fără îndoială, *áuă* sau *aúă* s.f.(< lat. *ūva* „strugure" : vegl. *yoiva*, engad. *üya*, sard. *ua*, friul *uve*, it., sp., pg. *uva* ; obwald. *lieua* „Zäpfchen im Halse" = omușor, engad. *üi* „Weinbeere" = boabă de strugure ; REW³ 9104 ; vezi și CDDE, DA, CIORANESCU. Diminutivul *ūvŭla* „Kleine Traube" = strugurel, strugure mic, a căpătat în limbile romanice sensul „Zäpfchen im Halse" = omușor. În română este atestat numai sensul primar „strugure". Cuvîntul a ieșit din circulație în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân, fiind astăzi ceea ce se numește un element arhaic). Cuvîntul latin apare în dacoromână *(áuo, áuă, aúă)*, în dialectul aromân *(aúă, aúŭă)* și în dialectul meglenoromân *(úă, úuă ůvă)* cu sensul „strugure".

Primele atestări ale cuvîntului se întîlnesc în dacoromână în textele rotacizante *(și sănge de auo bea viru*, PSALT. SCH., ed. I. Bianu, 492 ; ed. I. A. Candrea, 314/10 ; v. și DENSUSIANU, ILR, II, 67, 313 ; DA) iar apoi și în alte monumente de limbă ulterioare textelor maramureșene, dintre care amintim : *Cazaniile* lui Coresi din 1564 și 1580 (cf. DENSUSIANU, ILR, II, 359), *Psaltirea* lui Coresi din 1577 *(și sînge de auo bea vin*, ed. B. P. Hasdeu, 412/14 ; v. și GCR, I, 15/23 ; DENSUSIANU, ILR, 67, 313), PALIA *(la-va în vin veșmîntul său și în sîngele aoiei îmbariul său*, ed. Viorica Pamfil, 1968, 174/13 ; v. și GCR, I, 37/7 ; DENSUSIANU, ILR, II, 96; DA), *Noul testament (și culege strugurii viei pămîntului : că s-au copt aua, Apocalipse*, capitolul XIV, 18—19, p. 314 ; v. și CCR, 100 ; DA), Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc (strugur de áuo*, ed. Crețu, 768 ; v. și DA) ș.a.

Înregistrarea cuvîntului *auă* în tipărituri apărute în alte provincii decît Maramureșul (în Muntenia, de exemplu) a fost explicată prin influența textelor rotacizante (v. IVĂNESCU, *Elemente*, p. 25, care explică prezența substantivului *auo* în *Psaltirea* lui Coresi din 1577 prin influența acestor texte), dar nu trebuie exclusă nici posibilitatea circulației, chiar restrînse, a termenului latin în graiuri, de unde autorii tipăriturilor respective l-au putut cunoaște. În plus, termenul apare, în secolul al XVI-lea și în alte tipărituri (v. PALIA), așa că el putea proveni la Coresi, de exemplu, nu numai din Maramureș (v. GHEȚIE, *Începuturile*, p. 124).

În ceea ce privește întrebuințarea lui în limba vorbită, putem fi siguri că *auă* era răspîndit pe o arie mai largă în Maramureș (dovadă, prezența în textele rotacizante), Transilvania și Banat și mai puțin în celelate regiuni dacoromâne, unde a căpătat o întrebuințare mai mare fie în urma migrațiilor de peste munți (cf. IVĂNESCU, *Elemente*), fie, mai ales în Oltenia și Muntenia, datorită contactului cu populațiile din sudul Dunării, unde cuvîntul, cu sensul din limba latină, se mai păstrează încă și astăzi : în arom. : *aúă, aúŭă* (PAPAHAGI, *Dicționar*, 242—243 : *un arápune di aúŭă* „un ciorchine de strugure"), megl. *úă, úuă, ůvă* (CAPIDAN, *Meglenoromînii*, III, 321 ; PAPAHAGI, *Dicționar*, 243).

Într-o măsură mai mică putem accepta chiar și rolul tipăriturilor în ceea ce privește circulația cuvîntului *auă*, măcar într-un cerc restrîns de populație, cititori ai cărților religioase, deși, pentru o zonă mare a dacoromânei, termenii de bază încep să fie *strugur(e)*, *strug* sau *poamă*.

Trebuie să admitem, de asemenea, ipoteza că *auă* a circulat în limbă concomitent cu *strugur(e)* (v. ambele forme în PALIA, 137/25, 27 ; 174/13) și că răspîndirea lui era legată,

poate, numai de anumite centre, unde cultivarea viței de vie constituia principala ocupație a locuitorilor.

Cu timpul, *auă*, cu sensul „strugure", a început să fie cunoscut din ce în ce mai puțin (dovadă stă și faptul că în *Noul testament* cuvîntul necesită explicații marginale : *aua = poama*, p. 314) și a mai apărut doar izolat, mai ales în construcții sintagmatice cu valoare de determinant pe lîngă s.m. *strugur (e)* care are sensul de „ciorchine" *(strugur de áuò*, în *Lexiconul* lui Marian Cozianul. Pentru *strugure* = „ciorchine", vezi și forma moldovenească de astăzi, *strugur (e) de poamă)*. El a dispărut treptat, locul său fiind luat de *strugur (e)* (Muntenia, Oltenia, Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, sudul Dobrogei și, izolat, pe întreg teritoriul dacoromân), *poamă* (Moldova, nordul Dobrogei și nord-estul Transilvaniei) și *strug* (izolat, în nordul Moldovei).

S-a dezvoltat însă un sens nou al lat. *ūva*, acela de „varietate de struguri", înregistrat pînă astăzi în localități din jud. Dolj, Olt și Teleorman. Cuvîntul, cu sensul acesta, atestat de B. P. Hasdeu în 3 localități ale jud. Dolj (Calopăr : H V 97^{v}, Locusteni-Daneți : H V 293^{v} și Secui-Teasc : H V 433^{v}) și două ale jud. Teleorman (Năvodari-Seaca : H XIV 64^{v} și Voievoda-Furculești : H XIV 300^{r}) și de Nic. Densușianu (Secui-Dolj : D. ms. 4547, 108^{v}, Măgurele-Teleorman : D. ms. 4548, 251^{v}, Voievoda-Furculești—Teleorman : D. ms. 4548, 320^{r}) denumește o varietate de struguri cu boabele mici, dese, de culoare albă („ce se aseamănă cu cel alb, cu deosebire că boabele sînt mai mici și mult mai dese așezate pe ciorchin" : Voievoda—Furculești—Teleorman) care se aseamănă cu *berbecelul* („sau cum i se zice în alte părți și *berbecel*, este un strugure cu boabele mărunte și dese" : Năvodari—Seaca—Teleorman).

Cercetările efectuate de noi în aceste regiuni au scos la iveală existența cuvîntului încă în alte 15 localități ale județelor menționate (Dolj : Bîrca, Gîngiova, Ostroveni, Radovan, Sadova, Segarcea ; Olt : Gostavățu, Ianca, Radomirești, Rusănești ; Teleorman : Bogdana, Ciuperceni, Cringu, Plosca, Scrioștea), fapt care stabilește o arie de răspîndire mult mai vastă și demonstrează faptul că acest cuvînt este încă frecvent și astăzi în graiurile populare din Oltenia și vestul Munteniei.

Izolat, cuvîntul a fost înregistrat în două localități din Moldova, Slobozia—Ciurea—Iași *(áuă)* și Trușești—Botoșani *(aúă)*, unde denumește o varietate de struguri cu boabele dese, mărunte, cu miezul dulce și aromat, de culoare albă.

Din aceste date ar rezulta că : 1. termenul din textele vechi sudice putea avea o bază dialectală și în graiurile de aici, cum s-a mai spus ; 2. este un exemplu tipic de arhaism lexical ; înainte de a „muri", cuvîntul cunoaște modificări semantice, din cauza concurenței altor sinonime ; 3. a rămas în anumite sintagme : *strugure de auă* ; 4. corpul fonetic redus, alături de concurența sinonimică, a determinat dispariția lui ; 5. istoria acestui cuvînt seamănă cu cea a altor elemente latine pe cale de dispariție, cum ar fi *vintre* (< lat. *venter, -ris)*, *păraț* = împărătuș (< lat. *palatum*) etc.

LĂURUSCĂ s.f., adj. (< lat. *labrŭsca* „wilde Rebe" = viață sălbatică, păstrat cu acest sens, în afară de română, în dial. tosc. : *abrostolo, abrosco, abrostine*, logudorez : *agrusta*, în sp. și pg. : *labrusca* ; vezi REW^{3} 4814. Derivatul vegl. *abastrain* a căpătat sensul „eine Art Traube" = un soi de strugure (ca și *ūva*). O evoluție semantică asemănătoare întîlnim și în cazul reprezentantului rom. *lăurușcă* care, mai mult chiar, a căpătat și sensul „aguridă") denumește, în general, viața sălbatică, cu boabele mici, de culoare neagră și est- răspîndit cu acest sens primar pe întreg teritoriul dacoromân, sub diverse variante fonetice.

1. S.f.

1.1. Variante cu *l* (etimologic) : *laorúscă* (jud. Vaslui ; H VI 152^{r}, BD 182), *laurúscă* (Moldova ; ORG. LUM. XXXII 173, CALINDARIU 1859 17, H XV 143^{r}, PVS 86, BBH 130, BD 181), *lăurúscă* (general ; BF 208, H XIII 50^{v}, XIV 435^{v}, PI 217, CDDE, DA, GLB 113, PP 339, PVS 86, CIORANESCU, BD 182, GO 12, CC 89, DL), *lăorúscă* (Banat ; CDDE, DA), *leorúscă* (Banat ; CGr. I, PVS 86, LEXIC REG. 236, BD 181), *leurúscă* (Banat ; H XVIII 301^{v}, CGr. I, CDDE, DA, PVS 86, BD 181), *lourúscă* (Caraș-Severin ; PVS 86).

1.1.1. Forme refăcute sub influența derivatelor în *-ușcă* (cf. și CDDE, DA), dar și, probabil, de la pluralul *lăurușle* etc. (cf. și DA), deși acesta este puțin uzitat : *laurúscă* (Moldova, Oltenia ; CN 567, PF, PVS 86, BD 182), *lăurúșcă* (Muntenia ; REW^{3} 4814, CN 1062, DAME, T. 184, DAMÉ, T_2 36, CDDE, DA, CO, GLB 113, DG 207, BD 182), *leorúșcă* (Banat, Hunedoara ; CDDE, BD 181), *leurúșcă* (Transilvania, Banat, Mehedinți ; CDDE, DA, PVS 86, BD 182) *lourúșcă* (Naidăș—Caraș—Severin ; BD 181).

1.2. Variante cu *r*, datorate asimilației (*l—r* > *r—r* ; cf. CDDE) și, prin etimologie populară, prin apropierea de *rouă* (cf. DA) și eventual de adj. *rău* : *răurúscă* (Moldova, Transilvania :

BF 208, H. VIII$_1$ 187^r, PI 217, GLB 113, CDDE, DA, PVS 86, BD 181, CC 89, DLR), *reurúscă* (Iaşi ; H VIII$_1$ 152^r), *rouarúscă* (Bistriţa-Năsăud ; PF, PVS 86, BD 181), *rourúscă* (Moldova ; H XV 142^r, DA, GLB 113).

1.2.1. Forme refăcute sub influenţa derivatelor în *-uşcă*, de la pluralul *răuruşte* etc. şi, prin etimologie populară, prin apropierea de *rouă* (cf. PUŞCARIU, L.R. II 349, DA, CIORANESCU) : *răurúşcă* (Moldova ; CN 972, CDDE, DA, PVS 86, BD 181, DLR), *raurúşcă* (Huedin—Cluj ; PVS 86), *riurúşcă* (Cluj ; BF, BD 181), *rourúşcă* (Transilvania ; REW^3 4814, CDDE, CIORANESCU, PUŞCARIU, L.R. II 349, BD 181).

1.3. Variante formate prin metateză : *lărăúscă* (< *lăurúscă* ; Olt ; CO), *lărăúşcă* (< *lăurúşcă*, cf. PUŞCARIU, L.R. II 150 ; Transilvania ; CO), *rărăúscă* (< *răurúscă* ; Ianca—Olt ; CO), *rărăúşcă* (< *răurúşcă* ; Ianca—Olt ; BD 182), *rălăúscă* (< *răulúscă* ; Olt ; CO).

1.4. Forme sincopate : *larúscă* (Hunedoara ; PVS 86, BD 181, PF), *rarúşcă* (Cricău—Alba ; PF, BD 181), *rălúşcă* (Gîrbău—Cluj ; BD 182).

1.5. Alte forme : *laurúsă* (Vaslui ; H VI 15-), *raurúsă* (Epureni— Vaslui).

2. Adj. : *strugure de lăurúscă* (Transilvania), *struguri de lăurúscă* (Muntenia, Transilvania ; H XIII 495^v), *struguri dde raurúscă* (Vaslui, Lieşti—Galaţi ; H III 13^v), *poamă raurúscă* (Tulcea, Vaslui ; H XIV 463^r), *poamă lăurúscă* (Moldova), *poamă lăurústă* (Galaţi ; H III 260^v), *poamă răurúscă* (Moldova), *struguri cu poama rouruscă* (Iaşi ; H XVI 320^r).

3. Relativ recent, forma de bază şi unele variante fonetice au căpătat şi alte sensur

3.1. *Leorúscă* (Banat), *leurúscă* (Banat) şi *lăurúscă* (Moldova) „aguridă".

3.2. *Laurúscă* (Botoşani), *lăurúşcă* (Botoşani) şi *răurúscă* (Iaşi, Botoşani, Hlăpeşti—Neamţ) „varietate de struguri timpurii, cu boabele mărunte, rotunde, de culoare albă sau neagră".

Ca şi *auă*, *lăurusc*ă este un cuvînt tot mai rar folosit, un arhaism pe cale de dispariţie dovadă, mulţimea variantelor şi modificările semantice cauzate de concurenţa altor termeni şi sintagme (*vie, viţă sălbatică*) sau de întrebuinţarea din ce în ce mai rară a obiectului pe care-l denumeşte.

POAMĂ s.f. (< lat. *poma*, pl. subst. neutru *pōmum*, trecut la decl. I sg.f., „Baumfrucht" = fruct al unui pom. În alte limbi romanice a căpătat sensul „măr" : sicilian., calabr. *pomu*, engad. *pom*, fr. *pomme*, pg. *poma* ; cf. REW^3 6645. Sensul general a fost preluat din cuvîntul *fructus)* „rodul comestibil al arborilor fructiferi" ; p. gener, „fruct al oricărei plante". Sensul specializat „strugure", „rodul viţei de vie", s-a răspîndit în Moldova şi în regiunile limitrofe : nordul Dobrogei, nord-estul Transilvaniei.

Atestat în monumente vechi de limbă (*Noul testament*, 314 ; BIBLIA, 105^1/22), cuvîntul se pare că a circulat iniţial urmat de determinări sau în sintagme care ajutau la diferenţierea sensului de „rod al oricărui pom", de acela de „rod al viţei de vie" : *poamă de vie* (MN 136, ALRM, sn, I, h. 152, DLR ; vezi şi formele întîlnite frecvent astăzi în Moldova şi Bucovina), *poamă din vie* (AMIRAS, LET. III 112/8, ALRM sn, I. h. 152, DLR), *poamă de struguri*, unde *strugure* = „ciorchine" (de vie) (PST 4, ALRM sn, I, h. 152/728, DLR ; vezi şi formele întîlnite astăzi în Moldova şi Bucovina).

Alteori, tot în sintagme, *poamă* devine determinant, fiind precedat de *strugure* „ciorchine": *un strugur de poamă* (BIBLIA, 105^1/22 ; vezi şi atestările de astăzi din Moldova şi Bucovina)

Treptat, concomitent cu sintagmele şi formaţiile urmate de determinările semnalate, cuvîntul *poamă* începe să fie întrebuinţat independent, să denumească singur „rodul viţei de vie" şi să ajungă sinonimul mai des întrebuinţatului *strugure* din celelalte provincii (vezi *poamă* în : *Noul testament* 314, DI 60, LM 90, FDA II 32, DD 228, HV 90, BLB, DAMÉ, T., SP, PCI 29, PI 217, PST 4, CCP 137, CO 15, BD 182 etc.).

Mult mai tîrziu, cînd încep să se facă diferenţieri între soiurile de struguri, s.f. *poamă* este urmat de determinări care indică varietatea : *poamă albă, poamă busuioacă, poamă fetească, poamă grasă, poamă neagră, poamă păsărească, poamă seină, poamă tămîioasă, poamă verde, poamă vulpe* etc.

Cît priveşte unul dintre sensurile date de DLR, pe baza a două citate, (v. şi DEX), anume „viţă de vie", acesta este inexact, pentru că *strugur(e) (de poamă)* înseamnă „ciorchine" (de poamă), „ciorchinele rodului viţei de vie" (v. această formaţie citată adesea în H I—XV III şi folosită frecvent astăzi în Moldova şi Bucovina). Nicăieri (şi cu atît mai mult în Moldova) şi niciodată, *poamă* nu a numit viaţa de vie. Autorii DLR comit această eroare, poate, şi datorită aptului că citatul din BIBLIE, dat ca exemplu, este incomplet, ei eliminînd utilmul cuvînt pentru a justifica, se pare, cît de cît, sensul propus. Iată citatul complet : *şi au tăiat de acolo viţa şi un strugur de poamă du pe dinsa* (BIBLIA, 1688, *Numerele*, cap. 13, vers. 24).

BIBLIOGRAFIE[1]

BBH = D. Bernaz, C. Hogaș, A. Billeau, *Tratat de viticultură*, I, Huși, 1937.

BD = Al. Borza, *Dicționar etnobotanic*, București, 1968.

BF = D. Brandza, *Prodromul florei române sau enumerațiunea plantelor pînă astăzi cunoscute în Moldova și Valachia*, București, 1879–1883.

BLB = D. Brandza, *Limba botanică a țăranului român*, în „Columna lui Traian", noua serie, III, 1882, nr. 1, 2, 3, 4 – 5, 7 – 9.

CALINDARIU = „Calindariu pentru poporulu-românu", Brașov, 1858, 1859.

CC = Gh. Ungureanu, Gh. Anghel, Const. Botez, *Cronica Cotnarilor*, București, 1971.

CCP = Gh. Cardaș, *Cîntece poporane moldovenești*, Arad, 1926.

CGr, I–II = Lucian Costin, *Graiul bănățean*, I, Timișoara, 1926; II, Turnu-Severin, 1934.

CIORANESCU = Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, fasc. I–VI, Biblioteca filológica, Universidad de la Laguna, 1958–1961.

CN = G. Crăiniceanu, *Nomenclatura româno-latină-din istoria naturală*, II, *Nomenclatura botanică*, în „Convorbiri literare", an. XXII, 1889–1890, nr. 4, 6, 7, 10, 11, 12.

CO = I. A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, București, 1907.

D = Nic. Densușianu, Răspunsuri la *Cestionariu despre tradițiunile istorice și antichitățile ferilor locuite de români*, partea I, București, 1893, ms. nr. 4545–4554, 4557.

DD = V. Drăghici, *Doctorul și iconomul casnic sau Rețeti pentru tot soiul de boli omenești*, Iași, 1858.

DG = Constantin C. Diculescu, *Die Gepiden*, I. Leipzig, 1922.

DI = Manuil Drăghici, *Iconomia rurală și dumesnică, sau învățătură pentru lucrarea pămîntului și îmbunătățirea gospodăriei de cîmp și de casă*, Iași, 1834.

FDA II = Leon Filipescu, *Dascălul agronomiei sau mînăducătorul practic în toate ramurile economiei*, partea a II-a, Iași, 1844.

GHEȚIE, *Începuturile* = Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română*, București, 1974.

GLB = Artur Gorovei și M. Lupescu, *Botanica poporului român*, Folticeni, 1915.

GO = Constantin C. Giurescu, *Istoria podgoriei Odobeștilor*, București, 1969.

HV = B. P. Hasdeu, *Originea viniculturii la români*, în „Columna lui Traian", an. V, 1874, nr. 4, p. 89–95.

IVĂNESCU, *Elemente* = G. Ivănescu, *Elemente maramureșene în limba tipăriturilor lui Coresi*, în „Studii și cercetări științifice", Iași, an. X, nr. 1–2, p. 19–31.

LM = D. Litinski, *Manual de agronomie practică pentru Moldova*, Iași, 1835.

MN = S. Fl. Marian, *Nașterea la români*, București, 1892.

ORG. LUM. = „Organul luminarei", 1847, nr. XXX–XXXV.

PAPAHAGI, *Dicționar* = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, ediția a II-a, București, 1974.

PCi = Tudor Pamfile, *Cimiliturile românilor*, București, 1908.

PF. = I. Prodan, *Flora*, ediția a II-a, Cluj, 1939.

PI = Tudor Pamfile, *Industria casnică la români. Trecutul și starea ei de astăzi. Contribuții de artă și tehnică populară*, București, 1910.

PP = Zach. C. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic cuprinzînd numirile române, franceze, germane și științifice*, ediția a II-a, București, 1929.

PST = Tudor Pamfile, *Sărbătorile la români. Sărbătorile de toamnă și postul crăciunului*, București–Leipzig–Viena, 1914.

PVS = Emil Pop, *Vitis Silvestris Gmel în România*, în „Buletinul Grădinii botanice și al Muzeului botanic de la Universitatea din Cluj", vol. XI, nr. 3–4, p. 78–93.

SP. = Ion al lui G. Sbiera, *Povești populare românești*, Cernăuți, 1886.

[1] Bibliografia cuprinde numai lucrări care nu figurează sau au alte sigle în DLR.

FRECVENȚA VERBELOR PE CONJUGĂRI ÎN UNELE TEXTE ROMÂNEȘTI

DE

C. DIMITRIU

§1. Preocupîndu-ne de limba din *Codicele popii Bratul* în comparație cu alte texte românești[1], ni s-a părut util să prezentăm și frecvența[2] celor patru conjugări tradiționale[3] în unele din textele vechi și moderne cercetate (este vorba de CPB = *Codicele popii Bratul*; CV = *Codicele Voronețean*; CT = *Tetraevanghelul* lui Coresi; SB = *Baltagul* lui M. Sadoveanu).

În lucrarea de față pornim de la faptul că, deși limba română conservă foarte bine cele patru conjugări din limba latină (vezi articolul citat în nota 3), totuși repartizarea verbelor românești în conjugări este specifică limbii române, fiind diferită de aceea din limba latină. Că așa stau lucrurile rezultă din compararea repartizării pe conjugări a tuturor verbelor românești și latinești inserate în dicționarele uzuale ale acestor limbi. Pentru limba latină, am numărat toate verbele inserate în *Dicționarul latin-român*, publicat în 1962 de un colectiv condus de Rodica Ocheșeanu, iar pentru limba română am apelat la datele oferite de Alf Lombard în *Le verb roumain* (Lund, 1954—1955, p. 1 117)[4]. Cele 5147 de verbe latinești din dicționarul citat și cele 5905 verbe românești luate în discuție de Alf Lombard se repartizează în conjugări în felul următor:

---

[1] Vezi articolele pe care le indicăm în *Frecvența timpurilor în unele texte românești* AUI, XXVIII, 1981, p. 55, nota 2. În lucrările menționate ne-am preocupat în special de locul pe care-l ocupă *Codicele popii Bratul* în raport cu alte texte din epoca veche a limbii române. Pentru a avea *un termen de comparație* din epoca modernă, ne-am oprit la o operă unde apar, *moderat*, toate categoriile de elemente lexicale existente în limba română (neologice, populare, regionale etc.). Avînd în vedere această selecție a textelor, concluziile ce rezultă din cercetarea întreprinsă de noi vizează prin excelență textele cercetate.

[2] Problema frecvenței conjugărilor a stat mereu în atenția specialiștilor, iar recent Arthur Beyrer a publicat un articol *(Poziția conjugării a II-a și a III-a în limba română*, SCL, XXVI, 1975, nr. 1, p. 13—26) în care, reinterpretînd date în general cunoscute (vezi *art. cit.*, p. 13 sqq), susține — împotriva opiniei curente — că conjugările a II-a și a III-a „își păstrează viabilitatea actualmente tot atît de bine ca și în perioadele de dezvoltare din trecut" (*art. cit.*, p. 26). Gr. Brâncuș, în *Productivitatea conjugărilor în româna actuală* (SCL, XXVII, 1976, nr. 5, p. 485—491), cercetînd totalitatea verbelor din ultima lucrare lexicografică românească completă, *Dicționarul explicativ al limbii române* (București, 1975), găsește că „singurul tip verbal productiv în româna de astăzi este cel caracterizat prin sufixul *-a* la infinitiv" (*art. cit.*, p. 491). Pentru statistici pe baza unor dicționare românești mai vechi (cum ar fi *Dicționarul limbii române literare contemporane*, *Dicționarul limbii române moderne*), vezi Maria Iliescu, *La productivité de la IV e conjugaison dans les langues romanes*, în „Requeil d'études romanes", București, 1959; Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 189 sqq.

[3] Pentru punctul nostru de vedere în această privință, vezi *Observații în legătură cu clasificarea verbelor românești în conjugări*, LR, XVII, 1968, nr. 4, p. 291—301.

[4] Precizăm că datele oferite de Alf Lombard pe baza unor lucrări lexicografice mai vechi (H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1903—1924; *Dicționarul limbii române* publicat de Academia Română cu începere din 1913; *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească"*, elaborat de I. - A. Candrea, București, 1931) diferă de acelea oferite de Gr. Brâncuș pe baza *Dicționarului explicativ al limbii române* (la Gr. Brâncuș conjugarea I are 3 284 de verbe, adică 56,75%, conjugarea a II-a 51 de verbe, adică 0,54%, conjugarea a III-a 260 de verbe, adică 4,47%, iar conjugarea a IV-a 2 212 verbe, adică 38,24%). În articolul de față ne-am

Tabelul 1

Conjugarea	Verbe latinești	Verbe românești
Conjugarea I	2 438 (47,34%)	2 568 (43,48%)
Conjugarea a II-a	452 (8,77%)	48 (0,18%)
Conjugarea a III-a	1 837 (35,68%)	291 (4,92%)
Conjugarea a IV-a	420 (8,16%)	2 998 (50,77%)

Din acest tabel se vede că numai conjugarea I își păstrează în general aceeași situație din punctul de vedere al bogăției de la latină la româna modernă, în ambele stadii această conjugare însumînd cca 45 de procente din totalul verbelor luate în discuție (cca 47% în limba latină și cca 43% în limba română). La celelalte conjugări deosebirile dintre latină și română sînt sensibile în ceea ce privește bogăția, diferențele dintre latină și română fiind de cca 8 procente la conjugarea a II-a (aproape 9% în limba latină și mai puțin de 1% în limba română), de cca 30 de procente la conjugarea a III a (peste 35% în limba latină și sub 5% în limba română) și de peste 40 de procente la conjugarea a IV-a (cca 8% în limba latină și mai mult de 50% în limba română). Așadar, conjugările a II-a și a III-a au sărăcit sensibil de la latină la română, iar conjugarea a IV-a s-a îmbogățit foarte mult de la latină la română.

Căutînd explicația acestui fapt, am luat (după dicționarul citat mai sus) cîte 100 de verbe active latinești din fiecare conjugare — primele în ordine alfabetică[5] — și am urmărit soarta lor în ceea ce privește continuarea în limba română modernă. În procente, situația acestor verbe este următoarea :

Tabelul 2

Conjugarea	Moștenite în română	Neologisme latinești (eventual și romanice)	Pierdute de la latină la română
Conjugarea I	2%	25%	73%
Conjugarea a II-a	3%	2%	95%
Conjugarea a III-a	4%	2%	94%
Conjugarea a IV-a	3%	3%	94%

Datele de mai sus arată că limba română, care a moștenit cele patru conjugări din limba latină, nu a păstrat decît foarte puține verbe latinești, și anume — din cîte o sută — două care în latină aparțineau conjugării I (*adiutare* > *a ajuta* ; *aflare* > *a afla*), trei care în latină aparțineau conjugării a II-a (*adaugere* > *a adăuga* ; *ardere* > *a arde* ; *attinere* > *a ține*), patru care în latină aparțineau conjugării a III-a (*abscondere* > *a ascunde* ; *adducere* > *a aduce* ; *asternere* > *a așterne* ; *allegere* > *a alege*) și trei[6] care în latină aparțineau conjugării a IV-a (*adormire* > *a adormi* ; *audire* > *a auzi* ; *dormire* > *a dormi*). Așa cum se vede, însă, din tabelul 1, numărul verbelor din limba română este mai mare decît numărul verbelor din limba latină. Dacă avem în vedere acest lucru și dacă numărul verbelor latinești moștenite în română este foarte mic, atunci înseamnă că limba română și-a îmbogățit sistemul său verbal pe alte căi decît moștenirea. Acest lucru poate fi probat prin cercetarea proveniențeI a cîte o sută de verbe

oprit la datele oferite de Alf Lombard pentru că aici au fost luate în considerație și cuvintele ieșite din uz, populare și regionale, fapt care ni s-a părut mai potrivit cu o cercetare a trei texte din secolul al XVI-lea și a unui text cu bogată influență populară din secolul al XX-lea.

[5] La conjugarea I ultimul verb este *agito, -are*, la a II-a *defleo, -ere*, la a III-a *allubesco, -ere* și la a IV-a *eo, ire*.

[6] Dacă la verbul *a despărți* admitem etimologia propusă de DEX (*despărți* <* lat. *dispartire* < lat. *dispertire*), atunci din cele 100 de verbe de conjugarea a IV-a româna a moștenit din latină patru, de la latină la română pierzîndu-se 93%).

Scanned with OKEN Scanner

românești din conjugările I, a III-a și a IV-a (primele în ordine alfabetică[7]), precum și a tuturor celor 26 de verbe din conjugarea a II-a, așa cum se vede din tabelul de mai jos.

Tabelul 3

Proveniența	Conjugarea I	Conjugarea a II-a	Conjugarea a III-a	Conjugarea a IV-a
Latină (moșt.)	14 (14%)	12 (46,15%)	38 (38%)	12 (12%)
Latino-romanică	72 (72%)	—	39 (39%)	6 (6%)
Românească	10 (10%)	14 (53,84%)	23 (23%)	58 (58%)
Necunoscută	2 (2%)	—	—	6 (6%)
Germană	2 (2%)	—	—	1 (1%)
Neogreacă	—	—	—	6 (6%)
Maghiară	—	—	—	6 (6%)
Slavă	—	—	—	5 (5%)

Considerînd că verbele moștenite din latină, cele latino-romanice și formațiile românești[8] reprezintă fondul verbal romanic al limbii române, iar verbele cu proveniența necunoscută și cele împrumutate din germană, neogreacă, maghiară sau slavă — fondul neromanic, observăm că la toate conjugările fondul romanic este evident dominant : 96% la conjugarea I, 100% la conjugările a II-a și a III-a și 76% la conjugarea a IV-a. Ceea ce deosebește conjugările din acest punct de vedere este doar faptul că, față de conjugările a II-a și a III-a, care sînt exclusiv romanice, la conjugările I și a IV-a apar într-o măsură mai mică sau mai mare și verbe aparținînd fondului neromanic. Asemănarea dintre conjugările I și a IV-a, pe de o parte, și a II-a și a III-a, pe ăe altă parte, poate fi susținută și cu ajutorul unuia din cele trei componente ale fondului verbal romanic. Ne referim la faptul că verbele moștenite din latină reprezintă procentaje mici la conjugările I și a IV-a (între 12% și 14%) și procentaje de aproximativ trei ori mai mari la conjugările a II-a și a III-a (între 38% și 35%), ceea ce arată caracterul mai deschis spre inovații al conjugărilor I și a IV-a și caracterul mai conservator al conjugărilor a II-a și a III-a. O probă în acest sens constă în aceea că proporția cea mai mare de neologisme latino-romanice apare la conjugarea I (72%)[9], la polul opus aflîndu-se conjugarea a II-a, care nu conține nici un neologism latino-romanic[10].

Cel de-al treilea component al fondului verbal romanic, anume formațiile pe terenul limbii române, evidențiază caracterul productiv și viabil al conjugărilor; Datele pe care ne bazăm aici relevă că *din punctul de vedere al* **formațiilor românești**[11] cea mai productivă și deci, mai

[7] La conjugarea I ultimul verb este *a alăpta*, la a III-a *a învinge* și la a IV-a *a bihli*. Precizăm că lista acestor verbe, precum și etimologiile lor au fost stabilite cu ajutorul *Dicționarului explicativ al limbii române*.

[8] Ideea că *formațiile lexicale românești* (prin derivare, compunere, conversiune etc.) trebuie încadrate la *fondul romanic* al limbii române am susținut-o în mod special în *Vocabularul din Apostolul popii Bratul*, AUI, XXI, 1975, mai ales notele 21, 24 și 34, precum și în *Le caractère roman du lexique roumain*, Annales de l'Université Jean Moulin, Lyon, France, *Langues*, Tom I, 1978, p. 177—187.

[9] Numărul foarte mare de verbe românești de conjugarea I de proveniență latino-romanică trebuie pus în legătură și cu bogăția conjugării I din limba latină (vezi tabelul I), fapt ce permite limbii române „să preia" cu mare ușurință verbe din această sursă. De exemplu, lat. *abdicare* > rom. *a abdica*, lat. *abnegare* > rom. *a abnega*, lat. *abrogare* > rom. *a abroga* etc.

[10] Vezi și tabelul al II-lea, unde am arătat că din cele 100 de verbe aparținînd celor patru conjugări latinești, procentul cel mai ridicat (25%) de verbe pătrunse pe calea culturii în limba română se găsește la conjugarea I, la celelalte conjugări acest procent fiind de aproximativ zece ori mai mic (2%—3%). Subliniem cu această ocazie că de la latina savantă la română pot exista — *datorită etimologiei multiple* — deosebiri de încadrare a verbelor, cum se întîmplă cu cele două verbe latinești de conjugarea a II-a, care în limba română au ajuns să aparțină conjugării I (lat. *adhaerere* > rom. *a adera* și din cauza francezului *adhérer*) și respectiv, conjugării a IV-a (lat. *abolere* > rom. *a aboli* din cauza francezului *abolir*).

[11] *Din punctul de vedere al* **tuturor neologismelor** — așa cum a arătat Gr. Brâncuș, *art. cit.*, p. 467 — cea mai productivă conjugare este prima, unde s-au încadrat 2 466 de neologisme, adică

Tabelul 4

		CPB	
Conj. I	Sufixul infinitivului *-a* Fără sufix flexionar *-ez* Sufixul perfectului simplu *-a*	Cuvinte-titlu 172 (34,05 %)	145 (28,71 %)
	Sufixul infinitivului *-a* sau *-ea* Cu sufixul flexionar *-ez* Sufixul perfectului simplu *-a* sau *-ea*		24 (4,75 %)
	Sufixul perfectului simplu *-a* Fără sufixul flexionar *-ez* Sufixul perfectului simplu *-u*		3 (0,59 %)
	Sufixul infinitivului *-a* Fără sufix flexionar *-ez* Sufixul perfectului simplu *-a*	Cuvinte-text 1 485 (23,86 %)	1 286 (20,66 %)
	Sufixul infinitivului *-a* Cu sufixul flexionar *-ez* Sufixul perfectului simplu *-a* sau *-ea*		62 (0,99 %)
	Sufixul infinitivului *-a* Fără sufixul flexionar *-ez* Sufixul perfectului simplu *-u*		137 (2,20 %)
Conj. II	Sufixul infinitivului *-ea* Fără sufixul flexionar *-ez* Sufixul perfectului simplu *-u*	Cuvinte-titlu 14 (2,77 %)	14 (2,77 %)
	Sufixul infinitivului *-ea* Fără sufixul flexionar *-ez* Sufixul perfectului simplu *-u*	Cuvinte-text 914 (14,68 %)	914 (14,68 %)
Conj. III	Sufixul infinitivului *-e* Fără sufix flexionar Sufixul perfectului simplu *-e*		50 (9,90 %)
	Sufixul infinitivului *-e* Fără sufix flexionar Sufixul perfectului simplu-*u*	Cuvinte-titlu 71 (14,05 %)	21 (4,13 %)
	Sufixul infinitivului *-e* Fără sufix flexionar Sufixul perfectului simplu *-e*	Cuvinte-text 1 304 (20,95 %)	904 (14,52 %)
	Sufixul infinitivului *-e* Fără sufix flexionar Sufixul perfectului simplu *-u*		400 (6,42 %)
Conj. IV	Sufixul infinitivului *-i* Fără sufix flexionar *-esc* Sufixul perfectului simplu *-i*		56 (11,08 %)
	Sufixul infinitivului *-i* Cu sufixul flexionar *-esc* Sufixul perfectului simplu *-i*	Cuvinte-titlu 248 (49,10 %)	186 (36,83 %)
	Sufixul infinitivului *-i* Fără sufixul flexionar *-ăsc* Sufixul perfectului simplu *-i*		2 (0,39 %)
	Sufixul infinitivului *-i* Cu sufixul flexionar *-ăsc* Sufixul perfectului simplu *-i*		4 (0,79%)
	Sufixul infinitivului *-i* Fără sufixul flexionar *-esc* Sufixul perfectului simplu *-i*	Cuvinte-text 1 457 (23,41 %)	

Scanned with OKEN Scanner

CV		CT		SB	
Cuvinte-titlu 132 (35,77 %)	109 (29,53 %)	Cuvinte-titlu 172 (35,90 %)	140 (29,22 %)	Cuvinte-titlu 256 (38,38 %)	198 (29,68 %)
	21 (5,69 %)		29 (6,05 %)		56 (8,39 %)
	2 (0,54 %)		3 (0,62 %)		2 (0,29 %)
Cuvinte-text 545 (21,80 %)	463 (18,52 %)	Cuvinte-text 3 175 (22,54 %)	2 520 (17,80 %)	Cuvinte-text 1 874 (24,80 %)	1 460 (19,32 %)
	38 (1,52 %)		241 (1,71 %)		1423 (1,89 %)
	44 (1,76 %)		414 (2,93 %)		271 (3,58 %)
Cuvinte-titlu 12 (3,25 %)	12 (3,25 %)	Cuvinte-titlu 16 (3,34 %)	16 (3,34 %)	Cuvinte-titlu 20 (2,99 %)	20 (2,99 %)
Cuvinte-text 350 (14,00 %)	350 (14,00 %)	Cuvinte-text 1 371 (9,73 %)	1 371 (9,73 %)	Cuvinte-text 925 (12,24 %)	925 (12,24 %)
Cuvinte-titlu 64 (17,34 %)	43 (11,65 %)	Cuvinte-titlu 72 (15,03 %)	52 (10,85 %)	Cuvinte-titlu 89 (13,34 %)	65 (9,74 %)
	21 (5,69 %)		20 (4,17 %		24 (3,59 %)
Cuvinte-text 567 (22,68 %)	389 (15,56 %)	Cuvinte-text 3 983 (28,27 %)	2 972 (21,08 %)	Cuvinte-text 1 975 (26,14 %)	1 376 (18,21 %)
	178 (7,12 %)		1 011 (7,17 %)		599 (7,92 %)
Cuvinte-titlu 161 (43,63 %)	21 (5,69 %)	Cuvinte-titlu 219 (45,72 %)	25 (5,25 %)	Cuvinte-titlu 302 (45,27 %)	63 (9,44 %)
	137 (37,12 %)		187 (39,03 %)		227 (34,03 %)
	1 (0,27 %)		2 (0,41 %)		6 (0,89 %)
	2 (0,54%)		5 (1,04 %)		6 (0,89 %)
	511 (20,48 %)		3 063 (21,74 %)		1 606 (21,25 %)

Scanned with OKEN Scanner

Continuare

	CPB	
Sufixul infinitivului *-i*		1 039 (16,69 %)
Cu sufixul flexionar *-esc*	Cuvinte-text	
Sufixul perfectului simplu *-i*	2 520 (40,49 %)	
Sufixul infinitivului *-i*		2 (0,03 %)
Fără sufixul flexionar *-ăsc*		
Sufixul perfectului simplu *-i*		
Sufixul infinitivului *-i*		22 (0,35 %)
Cu sufixul flexionar *-ăsc*		
Sufixul perfectului simplu *-i*		

vie este conjugarea a IV-a, în cadrul căreia verbele create pe terenul limbii române ajung la aproape 60 % (vezi și *art. cit.* al Mariei Iliescu, unde se arată că mai mult de jumătate din verbele conjugării a IV-a sînt formații românești). Ceea ce ni se pare, însă, deosebit de interesant este faptul că în această privință pe locul imediat următor se situează conjugarea a II-a, unde procentul creațiilor românești depășește 50 %. Cu alte cuvinte, dacă admitem că creațiile de verbe constituie un indice al caracterului viu al unei conjugări, trebuie să admitem și că conjugarea a II-a românească nu are deloc tendința de dispariție, ci din contra[12].

Un procentaj destul de mare de creații românești apare și la conjugarea a III-a (aproape 25 %), în această privință pe ultimul loc aflîndu-se una din conjugările bogate ale limbii române, și anume, conjugarea I, în cadrul căreia formațiile românești reprezintă abia 10 %. Trebuie semnalat, însă, raportul direct proporțional ce se creează între formațiile românești, pe de o parte, și celelalte două componente ale fondului verbal romanic, pe de altă parte : cu cît procentajul verbelor moștenite din latină și al neologismelor latino-romanice este mai scăzut, cu atît procentajul formațiilor românești este mai ridicat (de exemplu, la conjugarea a IV-a verbele moștenite din latină și neologismele latino-romanice însumează doar 18 %, față de care formațiile românești ajung la aproape 60 %) ; cînd, însă, verbele moștenite din latină și cele de proveniență latino-romanică sînt numeroase, verbele create pe terenul limbii române apar în cantitate mai mică (de exemplu, la conjugarea I verbele moștenite din latină și neologismele latino-romanice totalizează 86 %, în timp ce formațiile pe terenul limbii române reprezintă doar 10 %).

Fondul verbal neromanic este inexistent la conjugările a II-a și a III-a, foarte slab reprezentat la conjugarea I (4 %), ajungînd la 24 % la conjugarea a IV-a. În funcție de acest lucru, am putea considera omogene conjugările a II-a și a III-a și mai puțin omogene conjugările I și a IV-a. Caracterul mai puțin omogen al conjugării a IV-a poate motiva, în parte, deosebirea dintre latină și română în privința bogăției acestei conjugări. Spunînd aceasta, avem în vedere că din cele peste 40 de procente pe care conjugarea a IV-a românească le are în plus față de conjugarea a IV-a latinească (vezi tabelul 1), cca 20 de procente se pot explica prin împrumutarea de verbe din limbi neromanice, și anume, din germană, neogreacă, maghiară și slavă (vezi tabelul al III-lea).

§2. Dacă în comentariile de pînă aici am avut în vedere numai cuvintele-titlu, în cele ce urmează vom lua în considerație, pe lîngă cuvintele-titlu, și cuvintele text din CPB, CV, CT și SB. Totalitatea verbelor din aceste texte (505 cuvinte-titlu cu 6223 cuvinte-text în CPB ; 369 cuvinte-titlu cu 2 500 cuvinte-text în CV ; 479 cuvinte-titlu cu 14 085 cuvinte-text în CT

42,61 %, iar conjugarea a IV-a este foarte puțin productivă, aici încadrîndu-se doar 219 neologisme, adică 3,79 %. Aceste deosebiri relevă faptul că în mecanismul de funcționare a sistemului verbal românesc *fondul verbal romanic* nu poate fi considerat global, ci trebuie făcută distincție între elementele lui componente (în cazul nostru, între *formațiile românești* și *neologismele* preluate din diverse limbi romanice).

[12] Avem în vedere că din totalul de 26 de verbe încadrate în conjugarea a II-a, numai 12 sînt moștenite din latină *(a avea, a bea, a cădea, a durea, a mînea, a părea, a plăcea, a scădea, a ședea, a tăcea, a vedea, a zăcea)*, numărul formațiilor românești — de multe ori după model romanic — fiind de 14 *(a apărea, a compărea, a complăcea, a decădea, a dispărea, a displăcea, a întrevedea, a neplăcea, a nevedea, a prevedea, a reapărea, a recădea, a străvedea, a transpărea)*.

tabelul 4

CV	CT	SB
521 (20,84 %)	2 456 (17,43 %)	1 104 (14,61 %)
Cuvinte-text 1038 (41,52 %)	Cuvinte-text 5 556 (39,44 %)	Cuvinte-text 2 871 (36,81 %)
1 (0,04 %)	5 (0,03 %)	52 (0 ,69 %)
5 (0,20 %)	32 (0,22 %	19 (0,25 %)

667 cuvinte-titlu cu 7 555 cuvinte-text în SB) se repartizează pe conjugări (clase) și subclase[13] așa cum se vede în tabelul 4[14].

O constatare ușor de făcut este aceea că din numărul de aproape 6 000 de verbe existente în limba română (vezi tabelul 1), atît în literatura religioasă din secolul al XVI-lea, cît și în literatura artistică clasică din secolul al XX-lea, se întrebuințează mai puțin de 700 de verbe cuvinte-titlu (vezi tabelul 4). Repartizate pe conjugări, verbele din textele cercetate — atît în calitate de cuvinte-titlu, cît și în calitate de cuvinte-text — relevă stabilitatea conjugărilor verbelor românești în cursul ultimilor patru secole. Ne referim la faptul că de la transcrierea *Codicelui popii Bratul* în 1559—1560 și pînă la publicarea *Baltagului* lui M. Sadoveanu în 1930 proporțiile verbelor pe conjugări sînt foarte apropiate, și anume :

Tabelul 5

	Cuvinte-titlu	Cuvinte-text
Conjugarea I	între 34 % — 38 %	între 21 % — 24 %
Conjugarea a II-a	între 2 % — 3 %	între 9 % — 14 %
Conjugarea a III-a	între 13 % — 17 %	între 20 % — 28 %
Conjiugarea a IV-a	între 43 % — 49 %	între 36 % — 41 %

[13] În cadrul conjugării a II-a nu am mai creat subclase, întrucît singurul verb ce s-ar constitui într-o subclasă aparte, pentru că are sufixul gramatical al perfectului simplu *-e-* (față de *-u-* de la toate celelalte verbe de conjugarea a II-a) este regionalul *a mînea* care, însă, nu apare în nici unul din textele cercetate. Menționăm și că în cadrul conjugării a IV-a ar fi trebuit să mai creăm o subclasă care să cuprindă verbul *a ști* (acest verb are sufixul gramatical al perfectului simplu *-u-*, față de toate celelalte verbe de conjugarea a IV-a, la care sufixul gramatical al perfectului simplu este *-i-* sau *-î-*). În sfîrșit, adăugăm că în funcție de perfectul simplu ar mai fi trebuit creată o subclasă și în cadrul conjugării I. Este vorba de verbele cu sufixul gramatical al infinitivului *-ea* și cu sufixul flexionar *-ez*, de tipul *a veghea*, la care perfectul simplu are sufixul gramatical *-ea* și nu *-a* cum apare la toate celelalte verbe aparținînd acestei conjugări. În sprijinul ideii că la astfel de verbe sufixul perfectului simplu (precum și al infinitivului și al imperfectului) este *-ea* se poate invoca și alternanța fonetică *-ea / -e* din *-eaz / -ez* (*veghează / veghez*), care trimite la un radical terminat în consoana palatală ce nu mai conține și un *-e-* vocalic sau semivocalic (*veg'-*).

[14] Menționea *fără sufixul flexionar -ez* de la conjugarea a II-a se explică prin aceea că verbele cu sufixul infinitivului *-ea* pot aparține nu numai conjugării a II-a, unde nu există sufixul flexionar *-ez*, ci și conjugării I, unde poate exista sufixul flexionar *-ez*. Pentru unitatea criteriului de clasificare, referirea la sufixul flexionar am făcut-o și la conjugarea a III-a, cu toate că aici nu apare niciodată acest sufix.

Scanned with OKEN Scanner

Întrucît proporţiile sînt apropiate la toate conjugările, atît la cele bogate (I şi a IV-a), cît şi la cele sărace (a II-a şi a III-a), putem aprecia că, dacă în 400 de ani repartizarea verbelor pe conjugări s-a menţinut în general aceeaşi, este puţin probabil ca această repartizare să se modifice în viitorul apropiat. Cu alte cuvinte, cele spuse aici pot constitui un argument împotriva ideii dispariţiei din limba română a conjugărilor a II-a şi a III-a (vezi şi concluzia lui Arthur Beyrer, pe care am citat-o în nota 2).

Stabilitatea — din punctul de vedere al frecvenţei — a conjugărilor ca clase de verbe nu trebuie înţeleasă, însă, ca o menţinere şi a inventarului de verbe. Aceasta pentru că în cadrul conjugărilor, care au în general aceeaşi pondere şi în secolul al XVI-lea, şi în secolul al XX-lea, verbele se pot nu numai menţine, ci pot şi să dispară — unele — sau să apară — altele. Pentru ilustrarea acestei idei am luat cîte zece verbe din fiecare text cercetat (primele în ordine alfabetică din conjugarea 1) şi am urmărit soarta lor în cele patru texte, aşa cum se vede imediat mai jos.

CPB	CV	CT	SB
a aduna	a adăsta	a adăpa	a adăuga
a afla	**a aduna**	**a aduna**	a adia
a ajuna	**a afla**	**a afla**	a admira
a ajuta	**a ajuta**	a afunda	a adora
a alerga	*a apăra*	**a ajuta**	a adresa
a apăra	*a apropia*	*a apăra*	a adulmeca
a apropia	*a arăta*	a apleca	**a aduna**
a apuca	*a arunca*	*a apropia*	**a afla**
a arăta	a asculta	a ara	a agita
a arunca	a asemăna	*a arăta*	**a ajuta**

Cu ajutorul acestor verbe putem grupa textele cercetate în două categorii. În prima categorie se încadrează CPB, CV şi CT, adică textele din secolul al XVI-lea, la care majoritatea verbelor sînt comune *(a aduna, a afla, a ajuta, a apăra, a apropia, arăta, a arunca)* şi unde apar sporadic verbe regionale sau puţin utilizate (*a adăsta, a ajuna*). Cea de a doua categorie este reprezentată numai prin texul secolului al XX-lea, adică SB, unde — pe lîngă verbe comune cu textele cercetate din secolul al XVI-lea *(a aduna, a afla, a ajuta)* şi verbe aparţinînd tuturor vorbitorilor de limbă română dar neîntîlnite în textele cercetate din secolul al XVI-lea *(a adăuga, a adia, a adulmeca)* — întîlnim şi patru verbe neologice care, date fiind condiţiile în care s-a dezvoltat limba română, nu puteau nici într-un caz să apară în textele secolului al XVI-lea (*a admira, a adora, a adresa, a agita*). Cu alte cuvinte, în decurs de aproximativ 400 de ani inventarul verbelor româneşti a suferit modificări ce constau, pe de o parte, în tendinţa de trecere a unor verbe în vocabularul periferic limbii literare şi, mai ales, pe de altă parte, în îmbogăţirea inventarului de verbe cu numeroase elemente neologice.

*

Referindu-ne la subclasele existente în cadrul conjugărilor, observăm că ultimele două subclase ale conjugării a IV-a, care au apărut pe terenul limbii române (latina nu cunoştea fonemul *-i*), sînt foarte slab reprezentate: în toate textele cercetate luate la un loc apar doar şase verbe din subclasa *c* (*a cobori, a dobori, a omori, a pogori, a scobori, a viri*) şi zece verbe din subclasa *d* (*a amări, a hotări, a izvori, a ocări, a oţări, a piri, a posomori, a scociori, a uri, a zăvori*). Dacă avem în vedere faptul că şi în secolul al XVI-lea, şi în secolul al XX-lea numărul acestor verbe este extrem de redus iar frecvenţa lor rămîne mult sub 1%, precum şi faptul că unele dintre ele (*a pogori, a scobori, a oţări* etc.) aparţin mai ales vorbirii populare şi familiare, atunci putem aprecia că două subclase ce nu au existat în limba latină sînt periferice în limba română.

Din alt punct de vedere, putem face constatarea că îmbogăţirea substanţială a conjugării a IV-a de la latină la română (vezi §1) nu se explică prin apariţia pe terenul limbii române a verbelor cu sufixul *-i* la infinitiv (subclasele *c* şi *d*), ci prin sporirea masivă a numărului de verbe cu sufixul infinitivului *-i* (subclasele *a* şi *b*). Îmbogăţirea subclaselor *a* şi *b* (cu sufixul infinitivului *-i*) din cadrul conjugării a IV-a, însă, este anterioară secolului al XVI-lea, întrucît de la CPB la SB se observă nu o creştere, ci oarecare diminuare a proporţiei utilizării verbelor cu sufixul infinitivului *-i* (vezi tabelul 4).

Scanned with OKEN Scanner

Stabilitate de la secolul al XVI-lea la secolul al XX-lea în ceea ce privește frecvența întîlnim și la cele două subclase ale conjugării a III-a. Astfel, la această conjugare cuvintele-titlu reprezintă în textele cercetate între 9%—11% la subclasa *a* și între 3%—5% la subclasa *b*, iar cuvintele-text între 14%—21% la subclasa *a* și între 6%—7% la subclasa *b*. Cum se vede din tabelul al IV-lea, o situație mai deosebită în această privință are doar CT, la care apare o proporție ceva mai mare de cuvinte-text la subclasa *a*. Acest lucru se explică prin aceea că în CT cîteva verbe se repetă foarte des (este vorba de *a zice*, cu frecvența 1032, *a merge*, cu frecvența 295, *a duce*, cu frecvența 253 și alte cîteva).

În sfîrșit, lăsînd la o parte conjugarea a II-a pentru că în cadrul ei nu există subclase (vezi nota 13), și subclasele conjugării I își păstrează în principiu aceeași pondere la textele aparținînd secolelor al XVI-lea și al XX-lea : cuvintele-titlu reprezintă 28%—29% în subclasa *a*, 4%—8% în subclasa *b* și mult sub 1% în subclasa *c*, iar cuvintele-text constituie 17%—20% la subclasa *a*, cca 1% la subclasa *b* și între 1% și 3% la subclasa *c*. Am putea menționa aici doar că la subclasa *b* — dezvoltată pe terenul limbii române din elemente moștenite din latină — se observă o oarecare sporire și a cantității de verbe (în CPB sînt 24 de verbe cu sufixul flexionar *-ez*, iar în SB 56), și a frecvenței acestora (în calitate de cuvinte-text, verbele de acest tip reprezintă 0,99% în CPB și 1,89% în SB).

§3. Ideile generale ce se desprind din cercetarea pe care am întreprins-o aici sînt următoarele :

a) Limba română a conservat foarte bine cele patru conjugări latinești, dar repartizarea verbelor românești în conjugări este specifică limbii române, fiind diferită de aceea din limba latină. Aceasta rezultă din faptul că exceptînd conjugarea I, care are aceeași pondere și în latină, și în română (cca 45% din totalul verbelor), conjugările a II-a și a III-a au sărăcit sensibil (conjugarea a II-a scade de la aproape 9% în latina la mai puțin de 1% în română și conjugarea a III-a de la cca 35% în latină la cca 5% în română), iar conjugarea a IV-a s-a îmbogățit substanțial de la latină (cca 8%) la română (cca 50%).

b) Cu toate că limba română a moștenit puține verbe din limba latină (între cca 2% și cca 4% — vezi tabelul al II-lea), totuși, fondul verbal romanic al limbii române — alcătuit din verbele moștenite din latină, cele formate pe terenul limbii române și neologismele latino-romanice — este evident dominant : cca 96% la conjugarea I, 100% la conjugările a II-a și a III-a și cca 76% la conjugarea a IV-a (vezi tebelul al III-lea). Așadar, din punctul de vedere al pătrunderii elementelor verbale neromanice în limba română, conjugările a II-a și a III-a pot fi considerate mai conservatoare, față de conjugările I și a IV-a, care sînt mai deschise spre inovații.

c) Urmărind **circulația** verbelor în cele cîteva texte din secolele al XVI-lea și al XX-lea, observăm că, deși inventarul verbelor suferă anumite modificări (trecerea unor verbe în vocabularul periferic, apariția de verbe neologice etc.), totuși ponderea conjugărilor se menține în general aceeași în decurs de aproximativ 400 de ani (vezi tabelul al V-lea). Acest lucru poate constitui un argument împotriva ideii dispariției din limba română a conjugărilor a II-a și a III-a.

d) Stabilitatea sistemului verbal românesc de la secolul al XVI-lea la secolul al XX-lea rezultă și prin luarea în considerație a ponderii subclaselor din cadrul conjugărilor (vezi tabelul al IV-lea). În această privință se poate observa și că **în circulație**, nu în dicționare[15], subclasele dezvoltate pe terenul limbii române (subclasele cu sufixul infinitivului *-i*, indiferent dacă au sau nu sufixul flexionar *-ăsc* ; subclasa verbelor cu sufixul flexionar *-ez*, indiferent dacă sufixul infinitivului este *-a* sau *-ea*) sînt foarte sărace în comparație cu subclasele moștenite din latină, a căror bogăție este evidentă (vezi tabelul al IV-lea).

---

[15] Insistența asupra acestui fapt este motivată prin aceea că *între situația din texte și cea din dicționare apar diferențe foarte mari*. De exemplu, Gr. Brâncuș, *art. cit.*, p. 486, găsește că în DEX verbele de conjugarea I, subclasa cu sufixul flexionar *-ez*, reprezintă 41,72% din totalul verbelor ; în textele cercetate de noi, însă, aceleași verbe constituie doar cca 8% în calitate de cuvinte-titlu și cca 1% în calitate de cuvinte-text. Aceste deosebiri trimit la ideea unei comparații — bineînțeles, schimbînd ceea ce trebuie schimbat — între statisticile privitoare la verbe pe baza dicționarelor și cele pe baza textelor, pe de o parte, iar pe de altă parte, între statistica lui A. de Cihac pe baza dicționarului *(Dictionnaire d'étymologie daco-roumaine. Eléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Frankfurt, 1879, p. 7 sqq) și statistica lui B.P. Hasdeu pe baza textelor *(Cuvente den bătrîni*, tom III, partea I, București, 1881, p. 91 sqq). Unele comentarii în legătură cu statisticile elaborate de A. de Cihac și B. P. Hasdeu am făcut în *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, Iași, 1973, p. 9 sqq).

Scanned with OKEN Scanner

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE: ENACHI GANE, NICOLAE DIMACHI MATEI MILO

DE

GH. SIBECHI

ENACHI GANE

Multiple intervenții de pînă acum relevă interesul manifestat față de trecutul familiei Gane[1]. Implicit, trebuie notate lucrările despre spătarul Enacachi Gane — unul din literații proveniți din această familie[2]. Cercetătorii, analizîndu-i opera publicată postum, s-au oprit în mai mică măsură asupra vieții autorului, firește, din lipsă de date. Cîteva aspecte mai puțin cunoscute a pus nu demult în circuit Ștefan S. Gorovei[3], menționate și în lucrarea *Monografia orașului Botoșani* de Artur Gorovei[4]. În acest cadru, încercăm să prezentăm cîteva repere principale din viața celui ce a fost poetul Enacachi Gane, bazîndu-ne atît pe știrile edite, cît și pe „foaia de calități" a acestuia, existentă la Arhivele statului din Iași.

Tatăl său, banul Ioniță Gane (decedat la 29 august 1829) s-a căsătorit prin 1775 cu Ecaterina Buzne (decedată la 3 iulie 1840)[5]. Trăiau la Ciumulești (ținutul Suceava), la moșia care se pare că ajunsese în posesia familiei Gane prin căsătoria lui Miron Gane (tatăl lui Ioniță) cu Maria Stroescu din Cîmpulung, ce a primit-o ca zestre[6]. Clucer prin 1795[7], Ioniță era la 1810 vel clucer și se afla în slujba isprăvniciei Soroca[8]. Nu știm cînd i s-a acordat rangul de ban, dar o statistică din 1822—1828 ni-l prezintă în acest rang și avînd ca proprietate o moșie în ținutul Suceava[9], adică Ciumulești.

Informațiile documentare ne îngăduie să remarcăm la Ioniță Gane o atitudine înaintetă față de cultură, probată prin pregătirea ce-o asigură lui Enacachi și fratelui său, Costachi. În

---

[1] Gh. Ghibănescu, *Spița familiei Ganea*, în „Ioan Neculce", fasc. 3, 1923, p. 139—164; C. Gane, *Pe aripa vremei*, București, 1923,; Em. Gane, *Documente pentru familia Găneștilor de la ținutul Orheiului*, în „Arhivele Basarabiei", IX, 1937, p. 139—144; C. Gane, *Știri noui despre Toader și Gavril Gănescul*, în „Arhiva românească", VIII, 1942, p. 197—246; IX, p. II, 1944, p. 397—417; Șt. S. Gorovei, *Găneștii și Arburești*, în „Cercetări istorice", II, 1971, p. 143—159.

[2] N. A. Ursu, *Poetul moldovean Ienăcache Gane*, în „Iașul literar", XII, nr. 3, 1961, p. 81—84; *Istoria literaturii române*, vol. II, București, 1968, p. 224—226; Al Piru, *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830*, București, 1977, p. 647—649; *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 376—377.

[3] Ștefan S. Gorovei, *Precizări*, în „Cronica", V, nr. 39 (242) din 26.IX.1970, p. 11.

[4] Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Fălticeni, 1928, p. 384.

[5] C. Gane, *Pe aripa vremei*, p. 44, 49; „Ioan Neculce", fasc. 3, 1923, p. 150.

[6] A. Gorovei, *Contribuții la istoria literară*, în „Analele Academiei Române". Mem. Secț. Lit., S. III, tom. VI, mem. 9, 1933, p. 327; un Străescu a primit Ciumulești la 28 martie 1707 (cf. *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. V, 1701—1720, București, 1975, nr. 639, p. 166).

[7] A. Gorovei, *Contribuții...*, p. 325.

[8] R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806—1812*, vol. III, București, 1909, p. 22.

[9] Arh. st. Iași, colecția manuscrise, nr. 1646, f. 9 v.

Scanned with OKEN Scanner

acela, timp, reținem și o altă atitudine, comună boierimii, dovedită poate incidental totuși: de oprimare a țărănimii. Astfel, prin 1797, sătenii din Boroaia (sat apropiat de Ciumulești) reclamau între altele domnitorului Moldovei că din puținul pămînt ce le rămăsese „ne-au luat și dumnealui Ioniță Gane o parti pi jumătate“ [10].

Enacachi s-a născut în satul părinților, Ciumulești, la 30 noiembrie 1787[11]. Era, se pare printre primii din cei șase [12] sau nouă copii ai banului Ioniță (ceilalți au fost: Costachi-spătar, Matei — postelnic, Dumitru — agă, Grigore — agă, Maria — căsătorită Hermeziu, Agafia, Singlitichia și Sevastia — călugărițe)[13]. Așadar, o familie destul de numeroasă; problema zestrei fiind greu de soluționat, fetele au trebuit să ia drumul mănăstirii.

Cu toate problemele materiale cu care s-a înfruntat, Ioniță Gane a găsit totuși resursele materiale pentru a plăti dascăli care să-i dea acasă lui Enacachi cunoștințele necesare de limba română și să-l învețe să vorbească alte două limbi la modă pe atunci: greaca și franceza[14]. Ajuns la vîrsta de 18 ani, Enacachi a primit o slujbă în cadrul Vistieriei pămîntești. Era în anul 1805. A lucrat aici pînă în anul 1812, vara, căci la 12 iulie al aceluiași an, Cnejia Moldovei i-a eliberat un atestat în acest sens[15]. Din 1812 și pînă în 1814 a fost „caznacei“ (casier) la departamentul al doilea al „oblastiei Basarabiei“ în timpul „excelenței sale domnului gubernator Sturdza“. Probabil că a depus sîrguință în această slujbă, căci a fost înaintat cu „cin“ (rang) de „guberskii secretar“, după cum rezultă din atestatul nr. 5600, din 11 decembrie 1814, eliberat de departamentul al doilea al „oblastiei“ respective. Cu toată aprecierea de care s-a bucurat, a renunțat la perspectivele ce le avea, probabil neputînd suporta atmosfera țaristă, și a revenit la Iași. Aici și-a reluat, în anul 1815, slujba la vistieria țării, pînă în anul 1821, activitate confirmată de „obștea boierească“ din „capitalie“ [16].

La 25 ianuarie 1822 s-a căsătorit cu Zoița Ciurea[17], una din fiicele căminarului Tudorache Ciurea[18]. Ulterior, la 26 septembrie 1826, altă fiică a căminarului, Ecaterina, s-a căsătorit cu poetul C. Stamati, iar a treia, Elisabeta, și-a unit destinul cu Iordache von Vîrnav[19]. În același an, 1822, la 16 decembrie, Ioniță Sandu Sturdza i-a acordat lui Gane rangul de căminar[20]. În urma căsătoriei cu Zoița, noua familie a primit moșia Petia (81 fălci, 55 prăjini)[21] și Antileștii[22]. Lui Enacachi avea să-i dăruiască unchiul său, spătarul Mihalache Gane, la 15 august 1825 partea lui de moșie din Ciumulești[23], ușurînd astfel sarcina dificilă a lui Ioniță de-a împărți pămîntul ce-l avea la mulțimea de copii.

Cu timpul, familia lui Enacachi a numărat 12 copii[24], din care au rămas în viață nouă[25], adică trei băieți și șase fete (Iancu, Mihalachi, Matei, Sevastia, Nastasica și încă alte 4 fete care au ajuns maici la mănăstirea Agapia: Elenco, Ruxandra, Profira și Catinca[26]).

În această perioadă, aflat la Ciumulești, Enacachi a scris, pînă la 30 aprilie 1825, *Călătoria lui Cupidon in pustiu*, publicat abia în 1850 de fratele său Dimitrie Gane. Cu tot idilismul ce-l degajă acest poem, trebuie să spunem că viața autorului n-a fost chiar atît de lesnicioasă. Dovadă

---

[10] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, București, 1966, nr. 649, p. 651.

[11] Arh. st. Iași, Departamentul Dreptății, Tr. 1382, op. 1560, dos. 840, f. 256 v.

[12] A. Gorovei, *Contribuții...*, p. 328.

[13] „Ioan Neculce“, fasc. 3, 1923, p. 150. Dintre aceștia, Costachi s-a dovedit un constant traducător, tipărind între altele: *Agatodes sau Răvașe scrise din Roma și din Grecia* de Mad. Pichler și Mandolio, tom. I—III, Iași, Albina, 1843; *Principii filosofice, politice și morale*, de Vais, vol. I—II, Albina, 1846, *Acte sau Moartea lui Neron, împărat al Romei*, de Al. Dumas, vol. I—II, Iași, Tipografia francezo-română, 1859, ș.a.

[14] Arh. st. Iași, Departamentul Dreptății, Tr. 1382, op. 1560, dosar 840, f. 256 v.

[15] *Ibidem*, f. 257.

[16] *Ibidem*.

[17] C. Gane, *Pe aripa vremei*, p. 64.

[18] Despre Tudorachi Ciurea vezi Vasile Costăchescu, *Istoria orașului Folticeni*, Fălticeni, 1941, p. 106.

[19] A. Gorovei, *Contribuții...*, p. 323, 330.

[20] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. X, p. 264.

[21] A. Gorovei, *Contribuții...*, p. 322.

[22] Arh. șt. Iași, Comisia epitropicească, Tr. 1716, p. 1949, dosar 169, f. 162 v.

[23] „Ioan Neculce“, fasc. 3, 1923, p. 157.

[24] C. Gane, *op. cit.*, p. 64.

[25] Arh. st. Iași, Comisia epitropicească, Tr. 1716, op. 1949, dos. 169.

[26] C. Gane, *op. cit.*, p. 68—70.

Scanned with OKEN Scanner

sînt unele procese pe care le are. Astfel, la 26 martie 1826, el, împreună cu fratele său Costache, se judecau cu mănăstirea Rîșca pentru stăpînirea moșiei Ciumulești și Calna[27]. Între 1833—1835 are procese pentru hotare de moșii cu un Morțun[28]. În fine, sora sa, monahia Singhitichia, reclama la 18 septembrie 1841 că a făcut „multile ceriri cu stăruințî" ca să-i restituie 5 000 lei[29] ce avea să-i dea de la 30 aprilie 1836[30].

De la 1 iulie 1826 și pînă la 1 iulie 1827 a îndeplinit funcția de ispravnic al ținutului Roman, funcție în care a fost investit cu carte de la Ioniță Sandu Sturdza[31]. În același an, la 20 octombrie, devine spătar[32], rang în care avea să rămînă pînă la sfîrșitul vieții.

Odată cu înființarea judecătorilor în țară, a fost numit, de la data de 1 ianuarie 1832, judecător („cilen) la ținutul Suceava[33]. Judecătoria s-a înființat o lună mai tîrziu, de la data de 2 februarie[34]. Avînd această funcție, a plecat de la 18 aprilie 1833 din Fălticeni, ajungînd seara la Mălini. De aici avea să-l însoțească clucerul Iordache Dragoș pînă la punctul final al călătoriei, Broșteni, drum în urma căruia, impresionat de cele văzute, avea să redacteze *Călătoria me la munte*, editată de Gh. T. Kirileanu în anul 1909.

În funcția respectivă a rămas pînă la 7 aprilie 1834. De la aceeași dată și pînă la 17 iunie 1835 a fost „prezident" al judecătoriei prin ofisul Departamentului dreptății nr. 2889. La data de 17 iunie 1835 a fost eliberat din funcție ; marea logofeție apreciindu-i „osîrdia și vrednicia cu care s-au purtat", a considerat necesar să-i aducă mulțumiri, prin ofisul cu numărul 3557. La 15 octombrie 1836, prin decretul domnesc nr. 121 a fost numit președinte al tribunalului Botoșani[35], funcție pe care a îndeplinit-o pînă la 30 august 1838[36].

Bolnav fiind, încearcă să se trateze cu „sărindaruri și doftorii" cheltuind în ultima parte a vieții 782 lei și 10 parale[37]. Nu i-au ajutat prea mult căci, la 16 spre 17 februarie 1842 s-a stins din viață la Botoșani [38]. Aici a fost înmormîntat, la 17 februarie, cu toate onorurile, familia cheltuind pentru aceasta 2 581 lei și 10 parale[39]. Spătarul lăsase în urma sa 9 orfani și o avere estimată doar la 10 510 lei și 4 parale[40]. Copleșită de griji, soția sa Zoița trăia încă la 28 februarie 1849[41], stingîndu-se nu după mult timp. Trei dintre copii, Matei, Sevastia și Nastasica, au fost crescuți de familia Vîrnav, Matei ajungînd în apogeul carierei sale prefect al Iașilor[42].

Nereușind să-și publice scrierile în timpul vieții, Enacachi Gane a rămas necunoscut cititorilor contemporani. În același, timp ocupînd doar modeste funcții publice, despre viața lui apar puține știri, risipite și acelea prin documentele de epocă. Din toate, au rămas cîteva repere, reținute fugitiv de istoria literară.

NICOLAE DIMACHI

Interesante și ample mărturii biografice despre unul din pionierii dramarturgiei românești — N. Dimachi — a prezentat în urmă cu două decenii Ș. Cioculescu[1], repere care, ulterior,

[27] *Catalogul documentelor de la Arhivele statului, Bacău, 1424—1848, inventare arhivistice*, București, 1976, nr. 797, p. 165.

[28] Arh. st. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 287.

[29] *Ibidem*, Isprăvnicia Suceava, Tr. 1615, op. 1848, dosar 696, f. 1.

[30] *Ibidem*, dosar 611, f. 3.

[31] *Ibidem*, Departamentul Dreptății, Tr. 1382, op. 1560, dosar 840, f. 257.

[32] Ștefan S. Gorovei, *Precizări*, *loc. cit.* p. 11.

[33] Arh. st. Iași. Departamentul Dreptății, Tr. 1382, op. 1560, dosar 840, f. 257.

[34] Gh. Ungureanu, *Înființarea și organizarea judecătorilor în Moldova anul 1832*, extras din „Anuarul liceului și școlii comerciale superioare „M. Kogălniceanu" pe anii 1922—1932", Iași, 1932, p. 22.

[35] Ștefan S. Gorovei, *Precizări*, *loc. cit.*, p. 11. Iordache Dragoș era pitar la 1823 și clucer în anul 1833, murind cu acest rang ante 1849 *(Ibidem)*.

[36] A. Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Fălticeni, 1928, p. 389.

[37] Arh. st. Iași, Comisia epitropicească, Tr. 1716, op. 1949, dosar 169, f. 163.

[38] *Ibidem*, f. 1.

[39] *Ibidem*, f. 163.

[40] *Ibidem*, f. 96.

[41] *Ibidem*, f. 181.

[42] C. Gane, *Pe aripa vremei*, p. 68—69.

[1] „Viața românească", XIII, 1960, nr. 12, p. 160, nota 1, p. 161, nota 1—2 ; Ș. Cioculescu, *Varietăți critice*, București, 1966, p. 115—117.

Scanned with OKEN Scanner

au fost preluate și utilizate în diferite lucrări de sinteză[2]. La aceste elemente de bază, deja cunoscute, intervenția de față își propune să adauge unele informații privitoare la coordonatele biografice ale autorului menționat.

S-a susținut că familia Dimachi ar fi de origine greacă[3], deși sînt opinii care demonstrează că ar fi de origine română, antroponimicul provenind de la Dima[4]. Se pare că și în cazul de față, ca și în altele, frecvente în regimul fanariot, este vorba de greci care, venind și stabilindu-se în principate, cu timpul s-au românizat.

Din investigațiile documentare rezultă că printre primii Dimachi cunoscuți în Moldova se afla biv vel stolnicul Constantin Dimachi, căruia Grigore Ghica îi poruncea la 1 august 1740 să cerceteze moșia Branișteа din ținutul Tecuci[5]. Ceva mai tîrziu, la 9 august 1777 trăia biv vel aga Toma Dimachi, ce ocupa funcția de serdar de Orhei și era proprietarul Dîngenilor[6]. În același post era numit la 1 aprilie 1783, în locul spătarului Iancu Razu[7]. Cît timp a rămas în funcție nu se poate preciza, dar e cert că în vara anului 1783 își exercită în continuare prerogativele, căci, la 20 iunie era rînduit, împreună cu colegul său, comisul Constandin, să hotărnicească Balta[8]. Un Toma Dimachi era dragoman al flotei otomane pe la 1763—1766[9]. S-a presupus că acesta a avut un fiu, Manolachi, ce avea să ajungă vornic și care a fost tatăl scriitorului[10]. Din unele documente și lucrări ar rezulta că în această perioadă a mai trăit un stolnic Manolachi, căruia i s-a atribuit din greșeală numele de Dimachi, ce s-a stins din viață înainte de 26 august 1794[11]. Mai plauzibil pare a fi ascendent al familiei aga Toma Dimachi, de vreme ce în 1777 era deja stabilit în Moldova. Tatăl scriitorului, Manolachi, a avut o soră, Ileana, căsătorită cu Lascarache Roset și decedată în anul 1775[12].

Căsătorindu-se, prin 1776, cu Bălașa, fiica vistierului Neculai Roset, Manolachi Dimachi a intrat în posesia unei importante averi[13] care, împreună cu spiritu-i întreprinzător, i-a permis să facă o deosebită carieră politică, reușind să dobîndească la intervale relativ scurte de timp rînguri tot mai înalte și totodată să ocupe funcții dintre cele mai importante. Jitnicer la 14 iulie 1776, era stolnic la 9 august 1777[14], la 8 mai 1789 era agă[15], iar la 16 octombrie 1792 semna ca spătar[16]. Sorgintea acestei continui ascensiuni s-a aflat în două întîmplări. Prin 1766—67 cei

---

[2] Ș. Cioculescu, *Nicolae Dimachi*, în *Istoria literaturii române*, 1968, București, vol. II, pag. 210—215 ; Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830*, București, 1977, p. 633—639 ; *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 278—279.

[3] Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, București, 1973, p. 75.

[4] Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. II, București, 1943, p. 32.

[5] Constantin Solomon și C. A. Stoide, *Documente tecucene, sec. XVII—XIX*, Bîrlad, 1938, vol. I.

[6] Aurel V. Sava, *Documente privitoare la tîrgul și ținutul Orhei*, București, 1944, p. XLII.

[7] Biblioteca Academiei R. S. România, Documente, LXXXVI—172.

[8] Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. 260.

[9] Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. 298—299.

[10] „Viața românească", *loc. cit.* ; Ș. Cioculescu, *Varietăți critice*, 1966, p. 115—117. E puțin convingătoare ipoteza că dragomanul Toma a fost tatăl lui Manolachi întrucît, prin funcția ce-o ocupa în intervalul 1763—1766, nu se găsea în Moldova ; ori sora lui Manolachi, Ileana prin 1766—67 era deja căsătorită și avea 2 copii. Aceasta conduce la concluzia că părinții ei se stabiliseră în Moldova înainte de 1766.

[11] Se pare că un stolnic Manolachi a fost luat drept Manolachi Dimachi, creîndu-se o confuzie. Astfel apare ca vornic de Botoșani la 12 noiembrie 1765 stolnic Manolachi Dimachi, la 14 august 1775 același, ca biv vel jitnicer, dar din nou stolnic la 9 oct. 1777 (Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Fălticeni, 1928, p. 185 ; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 418 ; vol VII, p. 126, 135) Acel stolnic era „răpausat" ante 26 aug. 1794 (*ibidem*, VII, p. 135).

[12] R. Rosetti, *Note genealogice și biografice despre familiile Buhuși și Rosetti*, în „Analele Academiei Române". Mem. Secț. ist., S. II, tom XXVIII, 1906, p. 485—486 ; id., *Cronica Bohotinului*, București, 1905, p. 96 ; Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, București, 1938, p. 101.

[13] Șerban Cioculescu, *Varietăți critice*, p. 115.

[14] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXV, p. 69, 88 ; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 126.

[15] Biblioteca Academiei R. S. România, Documente, CCLXXIII—100.

[16] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. II, Moldova*, București, 1966, p. 591.

doi nepoți ai săi, copiii lui Lascăr Roset, Zoe și Răducanu, au fost răpiți de niște țigani, duși la un negustor din Tg. Secuesc (Kezdi Vàsàrhely) și sechestrați pentru o datorie de 600 lei. După ce Lascăr a procurat suma respectivă, Manolachi s-a dus la negustor, aducîndu-i cumnatului pruncii în doi desagi. În 1775 murind Lascăr Roset și soția sa Ileana, Manolachi, deși se pare că era burlac, a luat s-o crească pe Zoe[17], fără a bănui că aceasta avea să devină doamna Alexandru C. Moruzi. Grație deci nepoatei sale a avut acces la funcții importante. În octombrie 1777 era vornic de Botoșani[18]. În august 1785, era, împreună cu Neculai Roset, socrul său, ispravnic de Bacău[19]. Anul următor era vornic de Botoșani alături de biv vel medelnicerul Nicolai Aslan, funcție ce-o deținea și în 25 ianuarie 1787[20]. În timpul războiului ruso-austro-turc din 1787—1792 a reușit să cîștige încrederea habsburgilor, fiind numit ispravnic de Neamț cu o leafă de 2 400 piaștri anual[21]. În anul 1789 a primit o slujbă la agie, pentru care la 11 aprilie i se elibera un certificat de către ruși, menționîndu-se „osîrdia și rîvna" depusă în îndeplinirea sarcinilor încredințate[22]. În același an, la 18 mai, rușii îi scuteau de rechiziții satul său Căcăceni (azi Dimacheni) atît pentru modul în care și-a îndeplinit slujba, cît și pentru rîvna arătată[23]. Se contura încă de pe atunci atitudinea sa politică, în care avea să dovedească consecvență și pe care avea s-o transmită drept moștenire fiului său Neculai.

La 28 iulie 1791 era ispravnic de Neamț[24], ca în anul următor, în august, să fie ispravnic de Iași avînd coleg pe Manolachi Balș[25]. Să adăugăm că, tot în același an, domnitorul îi răsplătea zelul dorindu-i 21 de sălașe de țigani[26]. Doi ani mai tîrziu, în 1794, ca mare spătar, se afla în sfatul domnesc al lui Mihai Constantin Suțu[27], iar în decembrie 1792 îndeplinea funcția de ispravnic de Soroca[28], funcție deținută și la 24 mai 1799[29]. După pacea de la Iași a continuat să aducă servicii țarismului, fapt pentru care, în 1797, consulul rus I. I. Severin a socotit necesar să-l răsplătească prin cadouri valorînd 480 florini[30].

În anul 1803, prin hrisovul din 1 ianuarie al lui Alexandru Moruzi, s-a înființat o nouă instituție, vornicia de obște, special pentru Manolachi Dimachi, care a fost investit în fruntea ei. În aprilie 1810 era rînduit în același post de către cneazul Ipsilanti[31]. Din 11 octombrie 1809 pînă în august 1811 este menționat în documente în calitate de serdar de Orhei[32], o specificare mai completă, din 1810 prezentîndu-l ca vornic de Țara de sus și concomitent „în slujba dregătoriei de Orhei"[33]. Ajuns pînă la rang de vornic[34], în 1820 era încă în viață[35], stingîndu-se probabil prin 1823[36].

Cunoaștem cu certitudine pe unii din urmașii săi : Iordachi „sin vornic Manolachi Dimachi" care la 21 aprilie 1833 era comis-boier „din clasul al 3-lea cu țiduli domnești", Nicolae, „vornic

---

[17] R. Rosetti, *Note genealogice...*, p. 487 ; C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II, Iași, 1972, p. 330—335.

[18] N. Iorga, *op. cit.*, vol. VII, p. 126.

[19] Arh. St. Iași, Documente, pachet 406/69.

[20] Biblioteca Academiei R. S. România, Documente, 157—CCLXIII, 82—LIX.

[21] „Revista istorică română", IX, 1939, p. 281.

[22] Biblioteca Academiei R. S. România, Documente, CCLXXIII—98.

[23] *Ibidem*, CCLXXIII—100.

[24] *Ibidem*, IV—II.

[25] *Ibidem*, 139—61.

[26] *Ibidem*, CCCXXIII—13.

[27] Arh. St. Iași, Documente, pachet 402/23.

[28] *Documente privind istoria României, Col. Eudoxiu de Hurmuzachi*, serie nouă, București, vol. I, p. 627.

[29] Visarion Puiu, ș.a., *Documente din Basarabia*, Chișinău, 1928, p. 120.

[30] *Documente privind istoria României, col. cit.*, vol. IV. p. 113.

[31] I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, tom I, București, 1907, p. 4, 214 ; „Arhivele Basarabiei", an. V, nr. 3, 1933, p. 239 ; *Îndrumător în Arhivele statului din Iași*, vol. III, București, 1959, p. 17.

[32] Aurel V. Sava, *Documente privitoare la tîrgul și ținutul Orhei*, București, 1944, p. LIV 436, 449, 451—453.

[33] R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău* extr. din „Analele Academiei române" Mem. Secț. ist., S. II, tom XXXII, 1909—1910, p. 57.

[34] Gh. Bezviconi, *op. cit.*, vol. I, p. 79.

[35] Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 79, 118

[36] Al. Piru, *op. cit.*, p. 633.

Scanned with OKEN Scanner

de Țara de gios" — boier „clasul I-iu cu caftane", și Nastasica, aceasta căsătorită cu postelnicul Petrache Vîrnav[37].

Mențiunile documentare, contradictorii, nu permit stabilirea cu certitudine a datei nașterii lui Nicolae Dimachi. Astfel, la decesul său, intîmplat la 16 octombrie 1836 orele 3 a.m., s-a estimat în invitația de participare la ceremonia înhumării, că defunctul era în etate de 60 de ani[38] (de unde ar rezulta că s-a născut în anul 1776). Pe de altă parte, în actul de deces e consemnată vîrsta de 63 de ani[39] (înseamnă că s-a născut în anul 1773). Apelînd la datele biografice ale fratelui său Iordachi, aflăm că acesta s-a stins din viață la 15 noiembrie 1865, avînd 95 de ani[40] (deci s-ar fi născut în anul 1770). Evident, în această fază a investigațiilor, deocamdată nu se pot desprinde concluzii definitive, fiind necesară depistarea de noi date documentare.

În anul 1803 Nicolae Dimachi era căminar[41], în 1810 vel căminar[42]. De la 1 iulie 1809 pînă la 15 august același an, cînd s-a îmbolnăvit, a fost ispravnic de Neamț[43], iar din septembrie-noiembrie 1809 a fost staroste de Putna[44]. În anul 1811, fiind ispravnic de Suceava și organizînd un sistem perfecționat de a culege informații, divulga preparativele de război ale Habsburgilor în Bucovina[45]. La 3 aprilie 1816 semna ca biv vel spătar[46], iar în 1821 era vornic[47], rang în care a rămas pînă la sfîrșitul vieții.

Căsătorit în 1815 cu Profiriția Miclescu, în 1816 dispunea de o avere însemnată : satele Gugești și Liești (ținutul Fălciu), Crasnaleuca (ținutul Botoșani) și Mîndrești (ținutul Vaslui)[48]. Numai Crasnaleuca, spre exemplu, a valorat 12.000 galbeni, cînd, la 16 decembrie 1839, soția sa a vîndut-o lui Nicolae Vîrgolan[49].

Preocupările sale literare, îndeosebi din primul deceniu al secolului al XIX-lea, s-au materializat în *Comedie banului Constandin Canta ce-i zic Căbujan și cavaler Cucoș*, — în colaborare cu C. Conachi și Dumitrache Beldiman, apoi *Sfatul familiei*, *O adunare a trii cucoane* ș.a.[50].

Dincolo de îndeletnicirile literare care, se știe, la vremea respectivă nu constituiau o sursă de venituri, trebuie menționate înclinațiile sale spre afaceri, întîlnite dealtfel și la burghezia în formare. Astfel, prin 1811 era contracciu al menzilurilor (poșta cu cai), după cum reiese din 9 iunie, cînd înmîna lui N. Hrisoverghi și Dinu Negruți suma de 15.000 lei[51].

O nouă arendă a poștelor[52] pe o perioadă de trei ani, începînd de la 1 iulie 1817 și încheiată în 1820, s-a soldat cu un răsunător eșec. Parteneri la această lamentabilă afacere au fost : hatmanul V. Roset, vornicul Mihail Sturdza — viitorul domnitor (între 1834—1849), vornicul Neculai Dimachi, banul Mihalachi, paharnicul Dinu Negruți[53], spătarul Petrachi Cazimir și un Hristea, decedat între timp. Paguba totală ce trebuie suportată de aceștia, ce se acumulase între 1817—1820 (deci înainte de Eterie) s-a ridicat la suma de 143.437 lei și.29 parale. Recuperarea banilor respectivi urma să se realizeze astfel : urmașii decedatului Hristea să achite 5 432 lei și 15 parale, spătarul Petrachi Cazimir să contribuie cu 41.401 lei și 27 parale, întrucît

---

[37] „Analele parlamentare ale României", tom IV, p. 2, București, 1894, p. 537,854 Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 144.

[38] „Revista istorică", an II, 1916, nr. 3—6, p. 99.

[39] Arh. St. Iași, colecția de stare civilă, bis. Sf. Spiridon, act. 13, din 17 oct. 1836.

[40] *Ibidem*, mitrica bis. Sf. Voievozi (Roșca) àct. nr. 1329.

[41] „Uricarul" vol VII, p. 379.

[42] R. Rosetti, *Arhiva senatorilor...*, p. 59.

[43] „Arhivele Basarabiei", VI, 1934, nr. 1, p. 109.

[44] *Ibidem*, p. 107.

[45] *Ibidem*, an. VII, 1935, 3—4. p. 181, 187—189, nr.

[46] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVII, p. 181.

[47] *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821*, București, 1959, vol. I, p. 429, vol. II, p. 33.

[48] Corneliu Istrati, *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*, supliment la „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, 1979, p. 73, 84, 92, 97.

[49] C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1972, p. 178.

[50] *Istoria teatrului în România*, vol. I, București, 1965, p. 116, 252, 253 ; Ș. Cioculescu, *N. Dimachi*, în *Istoria literaturii române*, p. 213—215.

[51] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 176, nota 48.

[52] Despre organizarea poștei la acea vreme vezi detalii la C. N. Minescu, *Istoria poștelor române*, București, 1916.

[53] Despre demersurile făcute ca acesta să-și achite datoriile vezi Liviu Leonte, *Constantin Negruzzi*, București, 1980, p. 20—22.

Scanned with OKEN Scanner

deținea trei părți, iar toți ceilalți, trebuiau să achite fiecare cîte 13.000 lei și 49 parale[54]. În această situație Dimachi s-a văzut nevoit să împrumute la 7 septembrie 1820, de la fratele său Iordachi ,suma de 8 000 lei, cu o dobîndă de 12% pe an, dobîndă legală a vremii[55]. Se pare că și alte afaceri la care s-a angajat nu -au adus succesul scontat, dimpotrivă, a fost pus în situația de a nu-și putea achita la timp unele datorii. Departamentul princinilor străine s-a văzut nevoit să-l someze în mai multe rînduri, la 15 martie 1827, apoi la 9 mai același an și la 20 mai 1828, pentru a restitui supusului englez Ioan Conofachi suma de 10.000 lei. Peste un an, la 24 iunie 1829, același organism intervenea să restituie de astă dată suma de 15.000 lei altui străin, Spiru Micle[56].

Dintre îndeletnicirile sale din această parte a vieții trebuie amintită însărcinarea primită în 1828, de a asigura aprovizionarea trupelor țariste în ținutul Suceava, în care scop, la 11 august, se adresa ispravnicului ținutului să procure proviantul și cele necesare,. La 18 august același an, se adresa, cu un scop similar, ispravnicului ținutului Botoșani[57]. Cu toate 'dificultățile prin care a trecut țara în perioada respectivă, N. Dimachi a rămas un consecvent filoțarist. Astfel, la 22 aprilie 1822, era la Chișinău „cu taraful vornicului Roznovanu", alături de C. Catargiu, Miclescu, Grigore Ghica și alți filoruși, solicitînd investirea lui Roznovanu ca domn al Moldovei[58], dar intrigile lor n-au avut sorți de izbîndă. În anul 1829 a elaborat un proiect de organizare a Moldovei, pe care l-a trimis curții țariste[59]. Tot în 1829 a fost cooptat în Divanul judecătoresc al Moldovei, alături de Tomiță Palade și Gheorghe Hermeziu, după cum reiese dintr-un document din 10 iulie[60]. În anul următor, operîndu-se unele modificări, avea colegi pe I. Greceanu și vornicul Beldiman[61]. În organismul respectiv se găsea și în anul 1832[62], pentru ca în anul 1835 să fie cooptat în Divanul domnesc[63].

Nicolae Dimachi a avut trei fiice : Catinca, căsătorită cu Gheorghe Beldiman și apoi cu Toderiță Balș, Henrieta, căsătorită cu Lascarache Bogdan, și Elena, căsătorită cu unul din fiii cămănarului Panaite Docan[64]. Dacă ipoteza că legătura amoroasă dintre Catinca și poetul Hrisoverghi ar fi contribuit la decesul prematur al acestuia și la divorțul ei de Beldiman e infirmată de unele opinii, fiind discutabilă, e cert că acesta a primit pensie, după solțul ei, T. Balș, cîte 2 000 galbeni anual, bani ce erau deduși din tributul țării pînă la proclamarea independenței[65].

La 17 octombrie 1836 cel care s-a numit M. Dimachi — poet și unul din primii noștri dramaturgi — a fost înmormîntat în cimitirul bisericii Sf. Spiridon din Iași[66]. Viața sa, din care am încercat a prezenta cîteva crîmpeie bazate pe mențiunile documentare destul de risipite, are numitorul comun al clasei boierești aflată în apropierea unui amurg inevitabil.

---

[54] „Ioan Neculce", fasc. 5, 1925, p. 306—307. Evident, neachitarea la timp a datoriei, făcea ca aceasta, urmare a dobînzilor mari, să sporească în mod considerabil. Astfel, Negruzzi trebuia să plătească la 17 decembrie 1830 suma de 19 000 lei. Dacă între timp nu se modificaseră cotele-părți de contribuție stabilite în 1820, înseamnă că în zece ani datoria lui Dinu Negruți sporise cu 5 199 lei și 51 parale (apud Liviu Leonte, *op. cit.*, p. 21).

[55] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 189, nota 6.

[56] *Ibidem*, p. 211, 213.

[57] Gh. Ungureanu, *Eminescu în documente de familie*, București, 1978, p. 14—16.

[58] *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821*, vol. III, 1960, p. 90.

[59] Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 16.

[60] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XIII, p. 81.

[61] *Ibidem*, vol. XVII, p. 174.

[62] „Albina românească", IV, 1832, p. 41, 45 ; Eudoxiu de Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. XXI, p. 445.

[63] *Ibidem*, p. 598 ; „Buletin, foaie oficială", III, 1835, nr. 31, p. 116.

[64] C. Sion, *op. cit.* p. 75 ; R; Rosetti, *Amintiri din copilărie*, București, 1925, p. 65. Fără a insista asupra membrilor familiei sale, consemnăm totuși că Profira Dimachi era în viață în 1845, iar fica sa, Elena Docan mai trăia pe la 1910 („Ioan Neculce", fasc. 4, 1924, p. 236—237, 239 ; fasc. 9, partea a II-a, 1933, p. 227).

[65] R. Rosetti, *Amintiri*, p. 84 ; 218—219.

[66] Arh. St. Iași, *col. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

MATEI MILO

Redescoperit și prezentat specialiștilor de I. Tanoviceanu în anul 1898[1], asupra vieții sale revenind mai apoi cu substanțiale date biografice Artur Gorovei[2], poetul Matei Milo își ocupă locul meritat în lucrările de sinteză editate în ultimii ani[3]. Dar, chiar dacă principalele aspecte ale vieții și operei sale sînt îndeobște cunoscute, mai sînt posibile intervenții — în fond, orice subiect nu e niciodată complet epuizat — menite să descifreze noi sensuri, să adauge noi interpretări ale operei sau să releve — așa cum încercăm acum — momente mai puțin cunoscute din viața scriitorului.

Ocupîndu-se de familia Milo, Octav George Lecca, în urma cercetărilor efectuate, opina că aceasta era de origine franceză (Millot) și că s-a stabilit în Moldova în veacul al XVIII-lea[4] ascendentul fiind un Toma Milo[5]. Accidental în Moldova este semnalat un Milo ce era „grec țarigrădean" pe la 1560, cînd Lăpușneanu a făcut vameș de Hotin pe un Andrei Damilo (De Milo) — un împrumutător de-al său[6]. În secolul al XVIII-lea, prin 1740 și 1741, în niște rapoarte, e menționat între alții „boiaro Matteo Millo cattolico"[7], de unde înțelegem că acesta nu putea fi grec — datorită religiei, — ci mai degrabă francez. Același, numit însă Matei George Mille, era, în 1740, „Aulae mareschalleus" (mareșalul curții) principelui Ghica[8]. La 25 iulie 1747 Grigore Ghica saluta pe domnul Millo de origine franceză[9], iar în 1749 e menționat iarăși, de data aceasta fără nici un dubiu privind originea, „boiaro di origine francese Matteo Giorgio Mille"[10]. Toate aceste mărturii documentare demonstrează îndubitabil originea franceză a familiei Milo. Dată fiind frecvența prenumelui Matei la familia Milo, putem presupune că această preferință nu era întîmplătoare, ci era în amintirea celui dintîi Milo stabilit în Moldova — acel Matei Milo cunoscut la 1740[11].

Tatăl poetului a fost Enacachi Milo[12]. Știm că a mai avut un frate, menționat în corespondența sa diplomatică[13]. S-ar putea să fie căpitanul Iordache Milo, atestat documentar pe la 1760[14]. Despre Enacachi, cronicarul E. Kogălniceanu afirma de asemenea, și nu fără

---

[1] I. Tanoviceanu, *Un poet moldovean din veacul XVIII: Matei Milo*, în „Analele Academiei române". Mem. Secț. lit., s. II, tom XX, 1898, p. 1—25.

[2] Artur Gorovei, *Artistul Matei Milo (însemnări biografice)*, în „Analele Academiei române". Mem. Secț. lit., s. III, tom VI, 1932, p. 155—164.

[3] *Istoria literaturii române*, vol. II, București, 1968, p. 177—180 ; Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830*, București, 1977, p. 614—617. O prezentare competentă, recent, în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 571.

[4] Octav George Lecca, *Genealogia a 100 de case din Țara Românească și Moldova*, București, 1911, p. 92 (nota).

[5] Idem, *Familiile boerești române, istoric și genealogie*, București, 1899, p. 558.

[6] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIV, Vălenii de Munte, 1912, p. 45.

[7] „Diplomatarium italicum", I, Roma, 1925, p. 9, 162.

[8] *Ibidem*, p. 59, nota 1 ; vol. IV, Roma, 1940, p. 65.

[9] Hurmuzaki, Supl. I, vol. I, p. 592.

[10] „Diplomatarium italicum", I, p. 80—81.

[11] Cei patru Matei Milo cunoscuți în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea au fost : Matei George Milo, poetul Matei Milo, nepotul său actorul și un alt Matei, sesizat atît de Aurel V. Sava, *Documente putnene*, vol. I, Focșani, 1929, p. 200, cît și de Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 164, nota 1. Spre a nu fi confundat cu ceilalți, prezentăm cîteva date despre el. Era înălțat spătar la 18 februarie 1823 (cf. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. X, p. 268). În 18 decembrie 1827 era epistat logofeției al 2-lea (*ibidem* ; *Catalogul documentelor de la Arhivele statului Bacău (1424—1848). Inventare arhivistice*, București, 1976, p. 265, nr. 1308, 1310 (în anul 1828). Spătar era și-n 1833 („Analele parlamentare ale României", tom IV, partea II-a, București, 1891, p. 540).

[12] Nu trebuie confundat cu alt Enacachi (Enachi) Milu, ce era fiul Ecaterinei, fata medelnicerului Pascal Tudori și al unui Milu (cf. Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. 87, 200).

[13] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 321, 323, 336, 342, 347.

[14] *Idem*, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 113. La 1774 postelnicul Iordache Milo avea 15 scutelnici în Solonet (ținutul Suceava) (cf. *Moldova în epoca feudalismului*, Chișinău, 1975, vol. II, partea I-a, p. 341). Acesta nu putea fi fiul Enacachi, numit tot Iordachi, ce era abia în 1787 biv treti logofăt și vechil al tatălui său (Biblioteca Academiei R. S. România, Documente, CLXXXIX—188).

temei, că-i „frînc“ [15]. La 1761, ca staroste de Cernăuți, întîlnindu-se cu Ruggero Giuseppe Boscovith, își susținea — în fond total dezinteresat de vreme ce grecii erau la putere — de asemenea originea franceză[16], idee întărită și la 1764[17]. Enacachi s-a născut la 21 ianuarie 1725 și, de la vîrsta de 29 de ani, adică din 1754, cu unele întreruperi pînă în 1762, a fost staroste de Cernăuți[18]. Prin iulie 1762 a fost scos din funcție la intervenția castelanei de Cracovia, ofensată de purtarea sa[19]. Dacă la 24 august 1757 semna ca biv vel paharnic[20], în septembrie 1763 era avansat spătar[21], deși un document sinteză din decembrie 1763 îl prezintă ban[22]. În vara anului 1764 dispunea de 20 scutelnici[23], iar la 13 august 1765 semna biv vel spătar[24].

În două rînduri Enacachi a îndeplinit misiuni diplomatice. Prima oară, în martie 1763 a fost trimis la Marele cartier general al Poloniei, ca delegat al Moldovei, în cearta dintre poloni și tătari, ducîndu-se încărcat de daruri scumpe[25]. La 23 mai 1763 se găsea la Bialystok, de unde scria că hanul a acceptat propunerile Poloniei[26]. La 3 august a plecat la Camenița cu consulul francez din Crimeia, Fornetty, pentru a încheia tratativele[27]. Acestea se încheiaseră la 6 septembrie, cînd Milo consemna satisfacția ambelor părți și mai ales pe a sa, întrucît, drept răsplată fusese făcut spătar[28]. În fine, la 12 septembrie 1763, Milo se găsea la Iași[29].

Cealaltă misiune diplomatică a îndeplinit-o în 1769—1770, cînd în Moldova ocupată de trupele țariste, locuitorii au fost forțați să jure în biserici credință Ecaterinei a II-a. În final trebuia trimisă o solie la curtea țaristă spre a prezenta omagiul de credință. Dacă în Țara Românească numeroși boieri refuzaseră să colaboreze cu ocupanții, refugiindu-se la Brașov[30], și pentru Moldova a fost dificil să se alcătuiască deputația respectivă, compusă în cele din urmă din preoți de orientare filorusă, episcopul Inochentie al Hușilor, arhimandritul Vartolomeu Măzăreanu de la Solca, egumenul Benedict de la Moldovița, logofătul Paladi — ce a murit pe drum — și Enacachi Milo. Plecată la 26 noiembrie 1769, solia a fost primită de țarină la 28 martie 1770, ca, la 22 iulie 1770 să pornească spre patrie[31]. În ce măsură Enacachi a rezistat presiunilor și ademenirilor țariste e greu de spus. Faptul că, omagiul moldovean, spre deosebire de cel al Țării Românești, mai are totuși urme sesizabile de demnitate națională s-ar putea datora lui și în mai mică măsură celorlalți membri ai soliei care, orbită de bigotism, nu înțelegea decît să se bucure că fuseseră alungați „păginii“, fără a se gîndi ce destin va avea țara[32].

---

[15] M. Kogălniceanu, *Cronicile României sau letopisețele Moldovei și Valahiei*, ed. a II-a, vol. III, București, 1874, p. 246.

[16] R. G. Boscovich, *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784. în „Uricarul“, vol XXIV.

[17] N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, București, vol. I, 1895, p. 380 : „Nahmes Demille ein Frantzose und creatur hesigen frantzosischen Ambassadeurs“

[18] Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. V, Cernăuți, 1932, p. 102, 111, 124, 173, 182, 186, 212, 215, vol. VI, p. 26, 49, 57.

[19] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. XXXV, 294.

[20] Teodor Bălan, *op. cit.*, vol. V, p. 173. Același rang și-n 1760 (cf. N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 113, 261),

[21] *Idem*, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 333.

[22] Gh. Ghibănescu, *Sama visteriei Moldovei din anul 1763*, în „Ioan Neculce“, fasc. 5, 1925, p. 72.

[23] *Idem*, *Sămile visteriei Moldovei pe lunile iulie și august 1764*, în „Ioan Neculce“, fasc. 9, 1931, p. 48.

[24] *Creșterea colecțiilor Academiei în anul 1906*, București, 1907, p. 104.

[25] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. XXXV, 315. Lista darurilor la p. 120.

[26] *Ibidem*, p. 320.

[27] *Ibidem*, p. 331.

[28] *Ibidem*, p. 333.

[29] *Ibidem*, p. 334.

[30] „Revista istorică“, X, 1924, p. 116.

[31] „Arhiva românească“, I, p. 192, 253 ; *Istoria bisericii române*, București, vol. II, 1957, p. 240.

[32] Text în „Uricarul“, IX, 1887, p. 166—167 ; *Documente privind Istoria României*, Colecția E. de Hurmuzachi, serie nouă, vol. I, București, 1962, p. 87—89.

Scanned with OKEN Scanner

După încheierea păcii, Enachachi a fost serdar de Orhei, în noiembrie 1775[33], cît şi de la 8 ianuarie 1777[34]. În fine, în august 1780 era ispravnic de Roman[35]. S-a căsătorit la 8 februarie 1756 cu Safta Roset (născută la 5 august 1738). Aceasta era încă în viaţă la 8 aprilie 1803[36], dar decedase înainte de 2 februarie 1814[37]. Soţii Milo au adus pe lume 9 copii : 4 băieţi — Matei, Iordache (mort în 1828), Andrei (mort postelnic în 1837[38]) — şi Ion[39] şi 5 fete: Maria, Zoiţa, Caterina, Roxandra şi Smaranda[40], cărora le-au lăsat numeroase moşii. Dacă prin 1774 Enacachi Milo avea doar două sate : Piticeni şi Şcheia (din Roman) [41], la 20 martie 1797, cînd şi-a redactat testamentul, era proprietarul următoarelor moşii : Budeşti şi Zamcioji (ţin. Orhei — lăsate lui Matei), Bogdăneşti, Seliştea Giurgeleşti (ţin. Roman) şi un heleşteu la Tg. Frumos (lăsate lui Iordache), Mirceşti (cu pod peste Siret) şi Cozmeşti (ţin. Roman) — lăsate lui Andrei (din pod doar jumătate), Schela (ţin. Roman) lăsată lui Ion (şi cealaltă jumătate de pod) plus 10 pogoane de vie la Odobeşti ; Ciocîrleşti ; Borleşti (ţin. Vaslui), Chimari (ţin. Iaşi), 6 pogoane vie la Şorogari (lăsate Mariei) ; Piticeni, Caraomleşti (ţin. Roman), Vicăuţi (ţin. Orhei), 8 pogoane vie la Şorogari — lăsate Zoiţei ; 200 oi, 200 stupi, 10 vaci, plug cu boi şi 500 lei din venitul podului de la Siret — lăsate Caterinei ; Hulubeşti (ţin. Tecuci), jumătate din Dobroteşti şi Gondeşeşti (ţin. Tecuci) lăsate Roxandrei, Gurleşti şi Poiana (ţin. Tecuci) — lăsate Smarandei ; Avrămeni — oprită pentru el pînă la moarte[42] şi Nemţănii, neinclusă în testament şi dată de Safta, la 1 ianuarie 1800 lui Matei[43]. S-a stins din viaţă înainte de 1800[44].

Şi acum să adăugăm cîteva elemente biografice ale poetului Milo. S-a propus ca loc natal al său, satul Spătăreşti de lîngă Fălticeni[45], propunere infirmată de documente, căci acest sat a intrat mult mai tîrziu în posesia familiei Milo, respectiv a poetului. Astfel, la 16 iunie 1626 aprodului Deleu i se întărea „o jirebire şi o jumătate din Spătăreşti“ [46]. Satul a rămas multă vreme în posesia familiei Deleu. Anterior datei de 10 octombrie 1736 postelnicul Vasile Başotă cumpărase de la Grigore Deleu trei părţi din moşia Spătăreştilor[47]. La 31 iulie 1757 Spătăreştii aparţineau biv medelnceru lui VasileBaşotă[48]. Catagrafia din 1774 constata că în Spătă-

---

[33] Aurel V. Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Orhei*, Bucureşti, 1944, p. 267

[34] *Ibidem*, p. XLVII.

[35] I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, tom I, Bucureşti, 1907, p. 485.

[36] Muzeul judeţean de istorie Suceava, fond donaţia Milo, inv. 4928.

[37] Radu R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 76.

[38] „Ioan Neculce“, fasc. 5, 1925, p. 303.

[39] Acest Ion s-a mai numit şi Enacachi. O. G. Lecca a sesizat just că Matei a avut un frate numit Enacachi (cf. *Genealogia* ..., p. 92). Ulterior a renunţat la prenumele Ion utilizîndu-l pe cel de Enacachi. Spre a nu fi confundat cu tatăl său, aşa cum observa şi A. Gorovei, prezentăm cîteva date despre el. La 1803 era paharnic şi proprietar al Scheii părinteşti („Uricarul“, VII, p. 278). La 1810 era velpaharnic (R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chişinău*, în „Analele Academiei române“ Mem. Secţ. ist., S. II., tom XXXII, 1909—1910, p. 60). La 1816 spătarul Enacachi Milu era proprietar al Siliştii şi Lipovenilor (ţin. Neamţ) — deci împrejurările îl forţaseră să vîndă Scheia (Corneliu Istrati, *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*, supl. I la „Anuarul Institutului de istorie şi arh.eologie „A. D. Xenopol“, Iaşi, 1979, p. 12). În fine, în 1833 postelnicul Enache Milu era boier clas I-iu cu caftane („Analele parlamentare ale României“, tom IV, partea II-a, Bucureşti, 1894, p. 538). Dealtfel, faptul că Milo Ioan şi Milo Enachi (Enacachi) a fost una şi aceeaşi persoană era precizat încă din 1907 (cf. *Trudi bessarabskoi gubernskoi ucenoi arhivnoi kommissii*, tom treti, Kişinev, 1907, p. 504, 577).

[40] Gheorghe G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, vol. I, Bucureşti, 1940, p. 266—269 ; Muzeul judeţean de istorie Suceava, fond donaţia Millo, inv. 4854.

[41] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I, Chişinău, 1975, p. 101, 108 ; partea II-a, p. 261.

[42] Gheorghe G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 266—269 ; A. Gorovei, *op. cit.*, p. 157—161. Muzeul judeţean de istorie Suceava, *fond. cit.*

[43] *Ibidem*, inv. 4922.

[44] A. Gorovei, *op. cit.*, p. 157, 161 ; Sever Zotta, *La centenarul Vasile Alecsandri, 1821—1921*, Iaşi, p. 57.

[45] *Istoria literaturii române*, vol. II, p. 177 etc.

[46] Muzeul judeţean de istorie Suceava, Fond donaţia Millo, inv. 4785.

[47] *Ibidem*, inv. 4821.

[48] Gh. Ghibănescu, *Başoteştii şi Pomîrla*, Iaşi, 1929, p. 23.

Scanned with OKEN Scanner

rești, sat cu 55 de case, trăiau și 20 scutelnici ai stolnicesei „Bășătoae" — deci moșia era a acesteia[49]. La 18 martie 1784 satul avea stăpîn — stolniceasa Safta Basotă[50]. De-abia la 18 noiembrie 1786 Matei Milo devine stăpîn al întregului sat, o parte primind-o, e drept, încă de la 25 octombrie 1782[51], cînd poetul s-a stabilit, abia acum, în acea așezare. Dealtfel, însăși soția sa, Soltana Milo, afirma în 1804 că moșia Spătărești „o am de zestre" [52]. Rezultă că poetul nu s-a născut în Spătărești deoarece satul nu a fost proprietatea tatălui său. Nu rezistă nici ipoteza că Matei s-a născut la Cernăuți, cum poate am fi tentați să credem, din simplul motiv că, din 1755 pînă în 1757 Enachachi Milo n-a fost staroste de Cernăuți[53] și ca atare nu se justifica să locuiască împreună cu familia în capitala ținutului. Cel mai probabil e că s-a născut la Iași, căci aici tatăl său s-a însurat[54] și poate a locuit în primele luni de căsnicie. Fiica lui Matei a primit ca zestre, cum rezultă dintr-un document din 8 februarie 1806, două case de lemn și două dughene de lemn situate în ulița Podu vechi din Iași[55]. Nu este exclus ca în una din aceste case să fi locuit Enacachi după căsătorie și tot aici să se fi născut Matei. Nu putem să nu menționăm și o altă ipoteză, puțin probabilă însă, că Matei s-ar fi născut la Scheia unde, spunea Enacachi, era „domiciliul nostru permanent", adică o casă cu etaj avînd „odăi de sus" și „odăi de jos" [56]. Aceasta înseamnă că era o construcție spațioasă, înălțată de Enacachi după un anume timp de la căsătorie, pe măsura îmbunătățirii situației sale materiale. Conchidem, considerînd că ipoteza cea mai plauzibilă e că Matei s-a născut la Iași.

S-a propus ca dată de naștere a poetului ziua de 21 ianuarie 1725[57]. Acceptînd-o, vom constata o suită de bizarerii. Astfel, la 57 de ani, Matei ar fi cunoscut-o pe Soltana, fosta soție a lui Iordache Basotă (decedat înainte de 20 iunie 1780[58]) și ea în vîrstă de 44 de ani, cei doi căsătorindu-se în 1782. Cînd soțul avea 58 de ani și soția 45 ar fi avut primul copil, Catinca. Aceasta nu-i totul, căci urmează încă o fată, Safta[59], prenume purtat și de mama lui Matei și apoi un băiat — Vasile — venit pe lume cînd tatăl avea 70 de ani (!) și mama 57(!). Ciudat e că tot la bătrînețe, la 58 de ani (21 iulie 1783) Matei dobîndește unul din primele ranguri boierești — cel de sluger. Admițînd că Matei s-a născut în 1725, înseamnă că tatăl său se născuse prin 1705. Ciudat e, de asemenea, că la 75 de ani (în 1780) putea fi ispravnic de Roman și că abia în 1797, deci pe la 92—93 de ani s-a gîndit să-și redacteze testamentul, avînd o memorie atît de bună încît nu uita și cu acel prilej să-i facă unele reproșuri lui Matei pentru unele rătăciri din tinerețe.

Încurcături provoacă și două mențiuni ce nu pot fi ignorate: „la 8 februarie 1756 s-au însurat" și la 25 octombrie 1782 m-am „însurat". Cine? Dacă în 1756 s-a căsătorit Enacachi (acceptînd că s-a născut în 1705), înseamnă că întîi a venit pe lume Matei (în 1725) și abia cînd a împlinit 31 de ani părinții lui s-au decis să-și unească destinele. Absurd. Dacă în 1756 s-a căsătorit Matei, situația e și mai ilogică întrucît ar rezulta că a divorțat ori a rămas văduv și de-abia la 57 de ani s-a decis să-și întemeieze un nou cămin. Aceste neconcordanțe dispar dacă din însemnările respective[60] acordăm credit aceleia că Matei a trăit 45 de ani. Veridicitatea ei nu poate fi pusă la îndoială întrucît urmașii, de regulă prețuind memoria înaintașilor, reține cîteva date certe despre aceștia: numele (înscriindu-le în pomelnice), locul înmormîntării, cîți ani au trăit etc. Considerînd așadar, că Matei Milo a trăit 45 de ani, însemnările menționate mai sus vor fi interpretate astfel: la 21 ianuarie 1725 s-a născut Enacachi iar la 5 august 1738 Safta Roset, cei doi căsătorindu-se la 8 februarie 1756, cînd Enacachi avea 31 de ani iar Safta 18. În același an — prin noiembrie sau decembrie s-a născut Matei. În următorii 2—3 ani s-a născut celălalt copil — Iordache (mort în 1828) — ce a trăit în jur de 70 de ani. În 1782 (cînd Matei avea 26 de ani) s-a căsătorit cu văduva Soltana Basotă. La 27 de ani Matei a devenit tată, avînd primul copil — Ecaterina, iar la 39 de ani a avut ultimul fiu, pe Vasile.

---

[49] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea II-a, Chișinău, 1975, p. 347.

[50] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, București, 1966, p. 525.

[51] A. Gorovei, *op. cit.*, p. 163.

[52] Muzeul județean de istorie Suceava, *fond cit.*, inv. 4935.

[53] Teodor Bălan, *op. cit.*, vol. V, p. 124, 173. S-a întîmplat schimbarea starostelui (p. 125). Enacachi reapare în post la 24 august 1757 (*ibidem*, p. 173).

[54] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 246.

[55] Muzeul județean de istorie Suceava, *fond. cit.*, inv. 4945.

[56] Gheorghe G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 267.

[57] Al. Piru, *op. cit.*, p. 614.

[58] Muzeul de istorie Suceava, *fond cit.*, inv. 4858.

[59] *Ibidem*, inv. 4945.

[60] I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 1; A. Gorovei, *op. cit.*, p. 161—162.

Scanned with OKEN Scanner

Prezența unor cărți rusești în biblioteca sa demonstrează că Matei cunoștea limba rusă. O dovadă în plus că stăpînea această limbă e că prietenul său Petru Savițki îi scria la 3 septembrie și 22 noiembrie 1800 două scrisori în această limbă[61]. Pare plauzibil că a studiat la Petersburg din 1770 sau 1771 și pînă la 6 ianuarie 1775, cînd s-a înapoiat în patrie[62]. E plauzibil, gîndindu-ne că rușii au avut să-i facă un „favor" lui Enacachi Milo ca membru al solici Moldave ce a depus omagiul de credință, acceptînd instruirea la Petersburg a fiului său. În al doilea rînd, Rumeanțev și alți demnitari ruși aveau tot interesul să amplifice partida filorusă prin toate mijloacele, ori instruirea la Petersburg (în limba rusă) indiscutabil că sădea sentimente de simpatie față de imperiul în plină ascensiune. Posibilitatea de a-și fi însușit limba rusă locuind la proprietățile de la Orhei e discutabilă din mai multe puncte de vedere : întîi, raritatea elementului etnic rusesc în zonă, ce avea să apară mai tîrziu, după 1812, prin colonizările făcute, în al doilea rînd faptul că familia Milo n-a avut proprietăți în ținutul Orhei pînă în 1771[63]. Dacă Matei a primit cele două moșii : Budești și Zamcioji la căsătorie, în 1782 a preferat să le schimbe pentru a primi moșia Chisărăi,(Iași) la 1 aprilie 1785[64]. În acest interval de timp a trăit, fiind căsătorit, la Spătărești.

Momentele principale din viața poetului sînt concentrate în însemnările depistate de I. Tanoviceanu și A. Gorovei, date ce concordă cu alte mențiuni documentare. Vătaf de aprozi la 11 noiembrie 1780 (la 23 de ani), era făcut vel sluger la 23 iulie 1783. La 23 aprilie 1784, fiind sluger, cumpăra de la pitarul Chiriac Crăstian, cu 130 lei, veniturile moșiilor Cîrstești, Cosăști, Berbești și Poiana Călugărului din ținutul Cîrligăturii[65]. La 14 iulie 1784 era înălțat stolnic ,iar la 12 ianuarie 1788, ban. Acest rang îl deținea și în 22 mai 1792, cînd mai mulți locuitori din satul Moișa se plîngeau că a cumpărat, în detrimentul lor, islazul de pe moșia Rîșca mică[66]. În fine, în 1797 a fost făcut spătar. Reținem că în mai multe rînduri a ocupat funcția de ispravnic la diferite ținuturi. Astfel, la 6 iulie 1786 și 24 iunie 1787 ca vel stolnic, e menționat, împreună cu biv vel paharnicul Iordache Darie, ca ispravnic de Dorohoi[67]. Anul următor bucurîndu-se de încrederea imperialilor, a fost numit ispravnic de Suceava cu o leafă de 2 400 piaștri anual[68]. Aici, la 20 aprilie 1788 boierii divanului îl presau poruncindu-i „cîți bani veți stringe, îndată să-i repeziți fiind mare trebuință" pentru hrănirea armatelor austriece[69]. În anul 1780 era împreună cu căminarul Răducanu Roset ispravnic de Neamț[70]. În anul 1796 era vornic de Botoșani, unde se găsea la post la 17 martie, avînd coleg pe paharnicul Gheorghe[71]. În fine, în 1799 — 1800 a fost din nou ispravnic de Neamț, post ce-l ocupa și la 3 septembrie 1800, cînd Savițki nota că-i ispravnic[72].

Asemenea altor boieri din acea vreme și Milo a avut îndeletniciri menite să-i rotunjească averea. Astfel, la 9 iulie 1793 monahul N. Tăutu declara că banul Matei Milo „a făcut crișmă la drum" lîngă „movila găunoasă" pe moșia sa Spătărești[73]. Dispunea de asemenea de două dughene în Iași, pe ulița Podu Vechi, ce le-a dat zestre fiicei sale Safta, căsătorită cu stolnicul Constantin Canano[74].

După 1790, paralel cu slujbele ocupate, a găsit răgazul necesar să-și redea gîndurile, observațiile și sentimentele în versuri. Și, ca o dovadă că era un om cu preocupări mai ample decît mulți dintre contemporanii săi, ar fi și acea aritmetică a sa, din 1795, ce nu s-a păstrat. Poate dacă ar fi trăit într-o epocă de înflorire culturală și de pace (a fost martor a două războaie pustiitoare pentru Moldova), și realizările ce le-ar fi transmis posterității ar fi fost mult mai substanțiale. S-a stins din viață prematur, la 3 octombrie 1801, fiind înmormîntat la Spătărești.

---

[61] Muzeul județean de istorie Suceava, *fond cit*, inv. 4923.
[62] I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 2.
[63] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea a II-a, p. 82—89.
[64] Muzeul de istorie Suceava, *fond cit.*, inv. 4866.
[65] *Creșterea colecțiilor Academiei în anul 1907*, p. 204.
[66] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, p. 564.
[67] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XIV, p. 67 ; *Creșterea colecțiilor Academiei pe anul 1908*, p. 92.
[68] „Revista istorică română", IX, 1939, p. 281.
[69] Muzeul județean de istorie Suceava, *fond. cit.*, inv. 4885.
[70] I. Tanoviceanu, *op. cit.* p. 4.
[71] Creșterea colecțiilor Academiei, XXIV, București, 1915, p. 171.
[72] Muzeul județean de istorie Suceava, *fond. cit.*, inv. 4923.
[73] *Ibidem*, inv. 4906.
[74] *Ibidem*, inv. 4945.

Scanned with OKEN Scanner

Înainte de încheierea acestei succinte prezentări, socotim necesar să ne oprim asupra menţiunii testamentare referitoare la Matei. Enachi, uţ 1797, aflat deci în pragul morţii, îi reproşa : „ne-a făcut multe neplăceri care sînt cunoscute de toată lumea, deşi ar fi trebuiti să-l lipsim de orice drept de moştenire, ne-am milostivit ca nişte părinţi şi-i lăsăm aceste moşii (Budeşti şi Zamocioji) şi binecuvîntarea noastră" [75]. De ce-l mustra tatăl şi înainte de a închide ochii? Oare pentru că s-a căsătorit cu văduva Soltana Başotă ? A avut o comportare libertină în societate, contrar spiritului vremii ? A fost un scandal public faptul că în 1788 Matei a luat cufărul cu giuvaeruri şi zapise de moşii al Zoiţei Dumitroaia[76]? Cine poate şti ce contradicţii ireconciliabile au fost între tată şi fiu acum aproape două veacuri.

Încheiem, concluzionînd că poetul Matei Milo, descendent al unui francez stabilit în Moldova prin deceniul trei al veacului al XVIII-lea, s-a născut în anul 1756 ; cultura asimilată din familie şi de la studiile din străinătate i-au permis asimilarea unui amplu bagaj de cunoştinţe, îngăduindu-i să se manifeste ca unul din poeţii demni de luat în consideraţie ai celui de al XVIII-lea veac.

[75] Gh. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 267 ; A. Gorovei, *op. cit.*, p. 157—158 ; Muzeul judeţean de istorie Suceava, *fond. cit.*, inv. 4854.

[76] La 22 iulie 1788 Zoiţa chema în judecată pe Matei Milo pentru că i-a luat cufărul cu, odoare de la M-rea Secu (Biblioteca Academiei R. S. România, Documente, CCLXIII—76 (vezi şi 77, 81, 84, 85, 86/CCLXIII). La 14 martie 1789, după îndelungate discuţii, vornicii de Botoşani deschid cufărul respectiv şi constată lipsa a două scrisori (*ibidem*, CCLXIII—87).

Scanned with OKEN Scanner

IDEILE LINGVISTICE ALE LUI EFTIMIE MURGU

DE

CARMEN-GABRIELA PAMFIL

1. Prin întreaga lui activitate ştiinţifică şi prin crezul său politic revoluţionar, Eftimie Murgu se înscrie în Şcoala latinistă, mişcare culturală din secolul trecut ale cărei direcţii şi multe din realizări au fundamentat ştiinţa românească modernă. Puţin studiată şi unilateral înţeleasă, gruparea „puriştilor", iniţiată de corifeii Şcolii ardelene, a fost apreciată, în general, pornindu-se de la exagerările sau erorile făcute de reprezentanţii ei, şi acestea, adesea, amplificate de exegeţi.

Contribuţia lui Eftimie Murgu la dezvoltarea lingvisticii româneşti este aproape necunoscută[1], deşi a apărut în urmă cu mai bine de zece ani o ediţie care cuprinde cele mai importante din scrierile sale[2]. Însemnate idei lingvistice conţine, de asemenea, capitolul al treilea, §153 *(Despre semnile conţepturilor)* din manuscrisul *Curs de filosofie*, Iaşi, 1834—1835, f. 128^{r}—138^{r}, predat de Murgu la Academia Mihăileană[3]. Avînd o solidă cultură generală, o riguroasă metodă de lucru, o minte penetrantă şi cuprinzătoare, Murgu, fără o pregătire filologică specială, dar cu alese lecturi din acest domeniu şi cu cunoştinţe sistematice de filosofie şi istorie, a abordat probleme lingvistice dintre cele mai complexe, reuşind uneori să formuleze principii cu aplicabilitate generală; el continuă, în acest fel, preocupările lui P. Maior, Gh. Şincai şi P. Iorgovici şi anticipă pe cele ale lui T. Cipariu, Heliade Rădulescu şi B. P. Hasdeu, ca şi unele idei de teoria limbii formulate explicit în Europa apuseană abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

2. Eftimie Murgu şi-a exprimat opiniile în legătură cu unele probleme de limbă în lucrarea *Widerlegung oder Abhandlung welche unter dem Titel vorkommt: iErweis, dass die Wallachen nicht Romischer abkunft sind, und diess nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt. Mit mehreren Grunden vermehrt, und in die wallachische Sprache ubersetzt durch S.T....*, Ofen, 1830[4], unde polemizează cu istoricul maghiar Sava Tököly. Acesta, preluînd părerile lui Fr. J. Sulzer şi parţial pe ale lui J. Christian Engel, publicase, mai întîi în 1823, la Halle, o broşură în care discută originea poporului român şi a limbii române, apoi, în 1827, o altă lucrare care reia concluziile enunţate anterior, potrivit cărora poporul român ar fi de origine slavă, iar limba română un amestec de slavă cu italiană.

---

[1] Unele aspecte ale activităţii sale lingvistice au fost prezentate de I. D. Suciu, *În legătură cu Eftimie Murgu şi cu obiectivitatea ştiinţifică*, în LR, XIX, 1970, nr. 5, p. 465—467; Alexandru Metea, *Preocupări filologice în scrierile lui Eftimie Murgu*, în AUT, VIII, 1970, p. 143—152.

[2] Eftimie Murgu, *Scrieri*, ediţie îngrijită cu o introducere şi note de I. D. Suciu, Bucureşti, 1969.

[3] Acest manuscris se află la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi, sub cota ms. III—15.

[4] *Combaterea disertaţiei apărută sub titlul: Dovadă că românii nu sînt de obîrşie romană şi că acest lucru nu reiese din limba lor italiano-slavă. Completată cu mai multe argumentări şi tradusă în limba română de S. T., Buda, 1827 şi Dovada că românii sînt urmaşii de necontestat ai romanilor; în care scop se adaugă cîteva disertaţii adecvate. În fine, Observaţie privind anticritica aceluiaşi S. T., cuprinsă în anexă.* Redactat de E. Murgu, Buda, 1830. I. D. Suciu, în ediţia citată, dă, în paralel, traducerea românească a textului german.

Scanned with OKEN Scanner

Ca şi P. Maior, mai înainte, Murgu dovedeşte cu argumente istorice, lingvistice şi logice, întemeiate pe informaţii preluate, mai ales, din scrierile istoricilor latini, vechi greci şi bizantini pe care le interpretează din perspectiva rezultatelor teoretice la care se ajunsese până în vremea lui, că poporul român este urmaşul coloniştilor romani rămaşi incontinuu atît la nordul cît şi la sudul Dunării şi că limba română este romanică în structura şi caracterul ei. În afirmarea originii neromane a poporului român, Sava Tököly pornea de la etimologia slavă a cuvîntului *vlah*[5]. E. Murgu sesizează astfel un criteriu important şi general valabil în studierea relaţiei dintre numele etnice şi originea popoarelor, anume că nu trebuie să se judece originea popoarelor după etimologia termenilor cu care sînt numite acestea sau după analogiile posibile cu alte cuvinte ; dacă totuşi se poate stabili un raport între originea poporului şi numele său etnic, aceasta trebuie să se facă numai în legătură cu numele pe care şi-l dau membrii acelui popor, şi nicidecum cu denumirea dată de neamurile vecine care folosesc alte denumiri decît cele cu care se autodenumeşte poporul respectiv[6].

Pentru dovedirea caracterului romanic al limbii noastre, E. Murgu aduce unele argumente de natură logică, altele deduse pe baza propriei observaţii a unor fapte de limbă. El îmbrăţişează opinia după care românii au continuat până în secolul al XV-lea scrierea cu alfabet latin şi că numai după scindarea bisericii creştine, mitropolitul Teoctist l-ar fi convins pe Alexandru cel Bun să introducă alfabetul chirilic, pentru ca prin aceasta, să întărească cultul ortodox. Ca urmare, „toate cărţile scrise cu litere latine, în curata limbă maternă, au fost supuse anatemei şi arse în mod public“ (p. 189)[7].

Introducerea alfabetului chirilic a adus cu sine — după părerea lui Murgu — unele modificări de natură fonetică în limba română : „Cuvintele au început să fie falsificate ca pronunţare, datorită scrierii străine“ (p. 335). El crede, astfel, că datorită folosirii alfabetului chirilic *deu* a devenit *zeu*, *dicere* a devenit *zicere* etc. Explicaţia este greşită, dar rămîne valabilă ideea că scrierea influenţează limba. Aşadar, Murgu observă, înaintea apariţiei cărţii lui A. A. E. Schleiermacher, *De l'influence de l'écriture sur le langage*, Darmstadt, 1835, considerată cea mai veche lucrare cunoscută în care se discută raportul dintre scriere şi limbă[8], că grafia a putut influenţa evoluţia limbilor.

Contra opiniilor unor învăţaţi străini, E. Murgu susţine nu numai continuitatea neîntreruptă a românilor şi a limbii latine la nordul Dunării, ci şi unitatea lingvistică a românilor de pe ambele maluri ale fluviului, arătînd că limba macedoromânilor „este tot o limbă romană asemănătoare celei româneşti“ (*Scrieri*, p. 198) şi că „şi în partea aceasta a Dunării se vorbesc mai multe dialecte ale limbii române, dar dintr-o diversitate de dialecte nu se poate conchide asupra unei diversităţi de limbi“ (p. 320). Foarte actuală este şi opinia conform căreia dialectele româneşti urmează unele particularităţi dialectale latineşti populare[9] : „Întrucît pe timpul

---

[5] Etimologia cuvîntului *vlah* şi a variantelor sale (germ. *Walach*, rus. *voloh*, gr. βλάχος ung. *oláh*, bulg. *vlah*, care stă la baza formei româneşti, scr. *vlah* etc.) a fost mult discutată în trecut. Fr. Miklosich credea că acest nume a fost dat românilor de către slavi care denumesc cu el, ca şi germanii, popoarele romanice, în general ; Šafařik şi Pott îi atribuie origine celtă ; Leibniz îl derivă din germ. *Wallen* „migrare“; Thunmann îl explică prin sl. *vleç* „nomad“, iar Engel îl apropie de Volga etc., la Al. Philippide, *Originea poporului român şi a limbii române*, curs universitar (caiet care a aparţinut lui M. Costăchescu), 1906—1907, p. 1—2, (aflat la Biblioteca centrală universitară din Iaşi, sub cota ms. III—265).

[6] Pentru evidenţierea arbitrarităţii relaţiei dintre etimonul numelui etnic şi originea grupului etnic, Murgu recurge la exemplificări hilare : „Cu ce succes ar reuşi un german să ajungă la deducerea originii ungurilor, dacă ar căuta aceasta exclusiv în etimologia cuvîntului *ungar* [subl. n.], care s-ar asemăna cu cuvîntul *Hunger* [„foame“] ? (*Scrieri*, p. 128). Mai tîrziu şi Heliade Rădulescu, discutînd aceeaşi chestiune, se întreba dacă se poate deduce, prin apropiere fonetică, că *muscal* se trage din *muscă*. (Vezi G. Ibrăileanu, *Opere*, VII, Bucureşti, 1979, p. 356).

[7] Această aserţiune a fost preluată de la D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, vezi Partea a III-a, Cap. V *(Despre literele moldovenilor)*, Bucureşti, 1973, p. 371, şi P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1834, p. 251—253. T. Cipariu combate, în repetate rînduri, cu argumente ştiinţifice această idee ; pentru el, ea este „o ficţiune neistorică“ (*Despre limba română*, Blaj, 1877, p. 25).

[8] Vezi Flora Şuteu, *Influenţa ortografiei asupra pronunţiei literare româneşti*, Bucureşti, 1976, p. 19.

[9] Ideea a fost amplu dezvoltată de G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, p. 111 ş.u., ca şi în unele lucrări mai vechi.

migrației de transplantare română către Dacia, se găseau în Italia mai multe dialecte ale limbii latine vulgare, iar unele mlădițe venind aci din toate părțile Italiei, urmează că acestea au adus deci mai multe dialecte cu ele, care se mai găsesc într-adevăr și astăzi la îndemînă" (p. 222). Dar Murgu conclude că deși româna cunoaște o diversitate dialectală manifestată, mai ales, în fonetică, în ansamblul ei, limba este unitară.

3. Formația logico-filosofică l-a determinat pe Murgu să abordeze unele probleme lingvistice din perspectiva relației limbă-gîndire. Recunoscîndu-i funcțiile de modelare și de exprimare a gîndirii, Murgu sesizează și rolul limbii de fixare a gîndirii într-o formă materială: „Noi ca și din fire legăm conțepturile noastre de termini și apoi cînd ne înfățoșăm ceva, gîndim totdeodată și despre terminile cu care prin obicinuirea noastră este începcietă așa o înfățoșare. De aice vine aceea că adesăori mai înainte ne aducem aminte de termini decît de conțepturi, așa încît să vede iarăș [că] natura ar fi rînduit terminii în chip de *simboluri* [subl. n.] prin care parte să ne statornicim și să ne prelnoim în memorie cugeturile noastre care să le împărtășim altora pre aceste" (*Curs de filosofie*, f. 130^{v}—131^{r}).

Pentru Eftimie Murgu cuvintele sînt *semne*, și astfel le denumește în mod curent. Pentru înțelegerea naturii și conținutului specific semnului lingvistic, el consideră necesară discutarea tuturor categoriilor de semne, ilustrarea acestora cu exemple[10]. În concepția lui Murgu, *semnul* „îndeobște este un obiect simțelnic, care sau din fire sau prin învoirea oamenilor este hotărît spre aceea, că afară de sine, să deștepte în noi încă reprezentația a acestui obiect" (*Curs*, f. 128^{v}). Semnul este natural „firesc" sau convențional „voințelnic" (fi. 129^{r}). Firești sînt *semnele naturale* („mișcarea vînilor este semn firesc al vieții", f. 129-); convenționale sînt *simbolurile* („schiptrul este semn voințelnic a stăpînirii cei mai înalte", f. 129) și *cuvintele* [= semnele lingvistice] „(De semnile cele voințelnice să țin așișderea și termini [i], vorbele și cuvintele", f. 129^{v}) Cuvintele sînt strîns legate de reprezentări și noțiuni, de aceea, „de atîte speții sînt terminii, de cîte sînt reprezentațiile și conțepturile cele printr-înșii însemnate" (f. 129^{v}). Astfel, Murgu distinge: nume proprii, nume universale și termeni tehnici (f. 129^{v}—130^{r}). El precizează caracterul de substitut al semnului, care ar realiza în conștiința vorbitorului reprezentarea obiectului pe care îl desemnează și „afară de sine", *în absentia*, deci, dar acest fapt este caracteristic numai semnului lingvistic, nu și indicilor. Probabil, sub influența lui Herder, Schlegel și W. von Humboldt[11], Eftimie Murgu discută despre *organismul lingvistic*, relevînd caracterul limbii de ansamblu organizat, și despre structura specifică a unei limbi. Astfel, vorbind despre pătrunderea elementelor neogrecești în limbile romanice, el emite printre primii la noi, ideea limbii ca sistem: „În acest caz aceste cuvinte italienești preluate din limba grecească ar manifesta, potrivit organismului lingvistic[12] deosebit ‚flexiune, terminații și gust grecesc, însă în loc de aceasta se observă că elementele preluate grecești au suferit o modificare romanică" (*Scrieri*, p. 270). Cf. și: „După recunoașterea originii, curățirea limbii, prin care cuvintele străine, parțial curente și nepotrivite organismului vorbirii precum și proprietăților acesteia, sînt eliminate" (p. 331).

4. Analizarea faptelor de limbă în legătură cu realitățile istorice și sociale l-au condus pe Murgu la enunțarea unor idei privind interdependența limbă—societate. Plecînd de la necesitatea înlocuirii alfabetului chirilic și a purificării limbii române de elementele slave, mai ales, și de la nevoia introducerii de cuvinte noi, de origine latină, în scopul unei exprimări mai potrivite și mai elegante, Eftimie Murgu, urmîndu-l pe P. Iorgovici și premergînd lui A. T. Laurian, A. Pumnul și, parțial, lui T. Cipariu, propune unele modalități de îmbogățire a limbii: una analitică, „în măsura în care examinăm etimologia, baza și rădăcina limbii române, pentru a fundamenta prin aceasta reguli generale, după care se efectuează derivările necesare cuvintelor ce lipsesc" (*Scrieri*, p. 332) și alta sintetică, „prin înlocuirea cuvintelor lipsă din limba latină". Ca și P. Maior[13], învățatul bănățean era conștient de faptul că latina de la baza limbii române este diferită de latina clasică. El consideră, însă, că, pentru introducerea unor termeni noi, trebuiau reconstituite forme și cuvinte latinești populare pentru a fi în spiritul limbii române. În *Cursul de filosofie*, Murgu stabilește, chiar, legi de folosire a cuvintelor: „În genere, la întrebuințarea terminilor, în chip de lege ne poate sluji că să întrebuin-

---

[10] O asemenea abordare a teoriei semnului lingvistic este foarte actuală. Vezi și Dumitru Irimia, *Curs de lingvistică generală* (uz intern), Iași, 1978, p. 171 ș.u.

[11] G. Ivănescu, în *Sintaxa limbii române* (curs litografiat), Iași, 1947—1948, p. 29 ș.u., stabilește filiația ideii de limbă ca existență organică.

[12] Editorul a tradus greșit *Sprachorganism* prin *organ al vorbirii*.

[13] Vezi G. Istrate, *Moștenirea lingvistică a lui Petru Maior*, în AUI (serie nouă), Secțiunea III, e. Lingvistică, tom. XVIII, 1972, p. VI—VII.

ţăm termini însemnători, nu săci, hotăriţi, proprii şi lămuriţi. În deosăbit, în privirea către noi înşine la întrebuinţarea terminilor să cuvine să ne aducem aminte cum că mai potrivit este ca să însămnăm unul şi tot acelaş conţept cu unul şi tot acelaş termin" (f. 132r—132v).

Eftimie Murgu distinge două stiluri (sau cum zice el, „folosiri") în limbă[14]: comun şi ştiinţific (f. 132r), şi pentru că obiectivul său principal consta în formarea terminologiei ştiinţifice la români, el stabileşte cîteva reguli de folosire a cuvintelor tehnice, valabile, în parte şi astăzi: „1. să nu întrebuinţăm termini tropiceşti şi metaforiceşti... 2. să încungiurăm terminii îndoielnici şi universali... 3. să întrebuinţăm termini însămnători... 4. terminii să fie înţăleşi [„definiţi"] ca nu cumva să nu să priceapă... 5... să nu întrebuinţăm termini străini" (f. 133r—134v). Însă Murgu face unele concesii atît polisemiei, cu condiţia să fie bine precizat sensul nou, cît şi termenilor străini, pe care, asemenea lui P. Iorgovici, îi doreşte „derivaţi" în spiritul limbii române.

Printre argumentele invocate de Murgu în susţinerea tezei sale conform căreia limbii române, avînd structură romanică, îi sînt neadecvate atît alfabetul chirilic, cît şi elementele lexicale slave, se află şi ideea că *organele de vorbire* nu sînt identice la diferite popoare şi că acest lucru condiţionează specificul unei limbi. S-ar părea că el acordă conformaţiei organelor materiale ale articulării sunetelor, bazei de articulaţie, înaintea lui Constantino Nigra[15] şi Hermann Osthoff[16] statut de cauză a schimbărilor limbilor: „Mult timp s-a scurs pînă cînd bietul român a putut stăpîni limba slavă nepotrivită organului său de vorbire" (*Scrieri*, p. 192). Sau: „Cuvinte străine, necorespunzătoare organului de vorbire românesc" (p. 342); „Limba slavă constituie o imposibilitate pentru organul vorbirii romane[17], precum şi limba romană pentru slav" (p. 347).

În relevarea caracterului romanic al limbii române, Murgu aduce în discuţie, pe lîngă unele aspecte morfologice româneşti raportate la alte limbi romanice ca italiana sau franceza (comparaţia adjectivelor, conjugarea verbelor, formarea unor moduri şi timpuri), şi lexicul, în care distinge, înaintea lui Hasdeu[18], un nucleu principal, în exclusivitate latin, şi unul periferic, mobil, în care se cuprind şi cuvinte de alte origini. Cu această ocazie, Eftimie Murgu formulează unul dintre cele mai eficiente principii de stabilire a structurii lexicale a unei limbi[19]. „După părerea mea, structura unei limbi poate fi dedusă din următoarele principii: 1. Din cuvintele cele mai trebuincioase ale unei limbi, considerate în stare naturală. Aceste cuvinte ar putea fi numite pe drept, cuvinte ale primei necesităţi, *verba primae necessitatis*... [2]. Principiul al doilea constă în proprietăţile de coincidenţă ale limbii ce se analizează, cu acelea ale unei alteia, ale căror origine şi caracter sînt cunoscute" (*Scrieri*, p. 203—204). Determinarea structurii lexicale a unei limbi pe principii asemănătoare fusese făcută anterior de Giulio Perticari (1779—1822), pe care Murgu îl citează. Principiul lui Murgu a fost cunoscut în epocă. G. Barițiu a folosit metoda lui pentru dovedirea latinităţii limbii noastre în polemica cu J. K. Schuller[20].

O asemenea perspectivă în cercetarea unei limbi i-a înlesnit lui Murgu surprinderea legăturii indisolubile între limbă şi societate: „Limba este limitată la societate, şi în afara acesteia ea este nu numai lipsită de scop, dar aproape imposibilă" (*Scrieri*, p. 203). De aceea, el consideră absolut necesar ca naţiunile să-şi cunoască originea, împrejurările istorice şi social-politice în care s-au format, dar mai ales istoria limbii, căci, în concepţia lui „Limba şi naţiunea sînt legate într-olaltă în modul cel mai intim, ca atare formarea na-

---

[14] Ion Heliade Rădulescu, în Scrisoarea I către C. Negruzzi, 1836, diferenţia „limba ştiinţelor sau a duhului" de „limba inimii sau a sentimentului". (Vezi Al. Andriescu, *Stil şi limbaj*, Iaşi, 1977, p. 240 ş.u.).

[15] *La poesia popolare italiana*, în „Romania", 1876, p. 462, la A. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iaşi, 1927, p. 246.

[16] *Das phisiologische und psychologische Moment in der sprachlichen Formenbildung*, Berlin, 1879, p. 16, la A. Philippide, *op. cit.*, p. 246.

[17] Ca şi P. Iorgovici (*Observaţii de limbă rumânească*, ediţie critică de Doina Bogdan-Dascălu şi Crişu Dascălu, Timişoara, 1979, p. 77) şi Ion Budai-Deleanu (vezi Ion Gheţie, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Bucureşti, 1966, p. 114), Murgu foloseşte adesea *roman* cu sensul de „român".

[18] Vezi I. D. Suciu, *În legătură cu Eftimie Murgu şi cu obiectivitatea ştiinţifică*, în LR, XIX, 1970, nr. 5, p. 465—467; id., *Introducere* la Eftimie Murgu, *Scrieri*, p. 78.

[19] Principiu formulat ca atare şi aplicat de Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Bucureşti, 1954.

[20] Vezi I. D. Suciu, *Introducere* la Eftimie Murgu, *Scrieri*, p. 78.

ţiunii poate fi favorizată numai prin formarea limbii" (p. 371). Trebuie să observăm că şi aici, ca şi în cele mai multe cazuri, Murgu ,vorbind despre limbă, se referă la aspectul literar al acesteia şi că principiile sale puriste, avînd sprijin în modelul altor limbi literare, ca germana, de exemplu, vizau limba de cultură, mai ales.

Pe linia preocupărilor de modernizare a limbii române, Murgu surprinde unul din izvoarele dezvoltării acesteia, anume contradicţia între posibilităţile de comunicare existente şi ideile ce urmează a fi exprimate, evidenţiind relaţia dintre emanciparea culturală şi progresul limbii. În *Curs de filosofie*, E. Murgu preciza : „Cultura limbei ca o firească urmare a culturei cei din lăuntru cu toate că nu poate merge înaintea culturei cei din lăuntru, pentru aceea totuş ca cu atît mai sigur să propăşească, trebuieşte oarecare îndreptare. Deci pe lîngă cîştigarea ideilor celor ce ne luminează mintea, să cuvine a lua aminte, cum că aceste idei atunce vor intra în comerţul naţional, cînd să vor însemna prin termini potriviţi cu duhul naţiei şi cu firea limbei naţionale" (f. 138[r]).

Eftimie Murgu şi-a prezentat ideile lingvistice în lucrări de istorie şi filosofie scrise în germană şi română şi a reuşit să-şi formuleze concepţia modernă cu o claritate remarcabilă în ambele limbi. El a avut în vedere mai toate aspectele limbii, astfel încît urmărirea ideilor lui lingvistice oferă o imagine aproape completă a mişcării latiniste din care a făcut parte.

Scanned with OKEN Scanner

EFTIMIE MURGU LA ACADEMIA MIHĂILEANĂ

DE

IOAN OPREA

Este semnificativă preocuparea şcolii româneşti, chiar în secolele în care se caracteriza prin provizorat şi discontinuitate, pentru studiile filozofice. Fără a putea susţine un dialog pe teme filozofice şi fără a putea impune filozofi, cultura noastră veche nu a fost lipsită de spirite filozofice care se preocupau de probleme de metafizică şi etică. (Logica era de altfel un obiect de învăţământ obişnuit). Dar filozofia din şcoli nu se preda în limba română, cugetările învăţaţilor nu se legau în sisteme, fie ele şi eclectice, şi filozofia de doctrină avea o răspîndire socială redusă chiar în rîndul păturii culte. Iluminismul, manifestat la noi în forma cea mai caracteristică prin Şcoala ardeleană, va susţine pentru prima dată în mod programatic imperativele de a se difuza filozofia şi ştiinţa europeană la români şi de a se realiza aceasta în limba naţională.

În Moldova, la Iaşi, programul Seminarului de la Socola prevede încă din 1812, printre disciplinele de învăţământ, filozofia. Doctorul în filozofie şi medicină Vasile Popp, chemat pentru a o preda, este nevoit însă să se întoarcă curînd în Transilvania. La Şcoala vasiliană de la Trei Ierarhi, înfiinţată în 1828, era înscrisă printre disciplinele de predat în româneşte şi logica. Dar predarea filozofiei în limba română în Moldova se va realiza, în adevăratul înţeles al cuvîntului, odată cu înfiinţarea Academiei Mihăilene, creaţie, în mare parte, a neobositului Gh. Asachi şi a luminatului mitropolit Veniamin, cu sprijinul domnitorului Mihail Sturza[1].

Noua şcoală superioară avea încă în programul iniţial prevăzută, printre disciplinele de bază, filozofia. În 1832, în „Publicaţia" care se dădea în vederea înfiinţării unei academii, care să fie continuatoarea tradiţiei vechiului aşezămînt de la 1640, se prevedea un post de profesor de filozofie, care urma să predea logica, metafizica, etica şi dreptul natural. Pentru ocuparea acestui post este chemat bănăţeanul Eftimie Murgu, absolvent al facultăţilor de filozofie şi drept la Universitatea din Pesta şi continuator, în idei, al Şcolii ardelene.

Murgu soseşte la Iaşi în noiembrie 1834, dar, deoarece clădirea noii Academii nu era terminată, îşi deschide cursul, la 20 noiembrie, la Şcoala vasiliană de la Trei Ierarhi[2]. Activitatea sa la Academia Mihăileană va dura pînă în 1836 cînd, datorită unor neînţelegeri, pleacă la Bucureşti, unde este numit temporar profesor de logică şi drept roman la Colegiul de la Sf. Sava, dar va demisiona şi de aici în 1839 şi, în urma descoperirii mişcării revoluţionare de la 1840, este expulzat din Muntenia[3].

---

[1] Informaţii ample în legătură cu înfiinţarea şi funcţionarea Academiei Mihăilene se găsesc la V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor de la 1800—1864*, Bucureşti, 4 vol., 1892—1901, vol. I şi II passim ; A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu, *Serbarea şcolară din Iaşi cu ocazia împlinirii a cincizeci de ani de la înfiinţarea învăţămîntului superior în Moldova*, Iaşi, 1885 ; *De la Academia Mihăileană la Liceul naţional*, Iaşi, 1936.

[2] Vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 267 şi 296 ; A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 148 ; Emil Diaconescu, *Eftimie Murgu, profesor la Academia Mihăileană*, în „Iaşul literar", 12 dec. 1956, p. 104—109 ; id., *Cărturari ardeleni în învăţămîntul din Moldova*, în „Tribuna", 20 oct. 1966, p. 1 şi 6 ; *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Bucureşti, 1979.

[3] Vezi G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, Bucureşti, 1937, p. 60 ş.u.

Scanned with OKEN Scanner

Cursul de filozofie predat de Eftimie Murgu la Academia Mihăileană a însemnat nu numai începutul predării acestei ştiinţe înalte în limba română în Moldova (în Muntenia începutul îl făcuse tot un învăţat de peste munţi, Gh. Lazăr), ci şi pătrunderea sistematică a filozofiei universale moderne de factură kantiană şi triumful pe baze moderne al terminologiei filozofice în limba naţională.

Potrivit programei, la facultatea de filozofie urmau să se predea, în anul întîi : introducerea în filozofie, istoria filozofiei, logica şi metafizica pură, iar în anul al doilea : metafizica aplicată şi filozofia morală[4]. Din documentele vremii, reiese că numărul auditorilor era foarte mare şi, desigur, Murgu a avut o influenţă decisivă asupra cursanţilor săi. Cursul lui a trecut şi la Seminarul de la Socola unde logica tradusă de el era „paradosită" de Andrei Teodorescu[5].

G. Bogdan-Duică a identificat în ms. 136 de la Biblioteca Academiei R. S. România logica lui Murgu, pe care comparînd-o cu lucrarea lui Joannem Imre, *Amicus foedus cum experientia*, Pestini, 1830, ajunge la concluzia că profesorul bănăţean a tradus din această lucrare pînă la partea a treia consacrată metafizicii aplicate[6]. În studiul *Formarea terminologiei filozofice româneşti moderne*[7], G. Ivănescu notează că a identificat şi la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi un manuscris conţinînd cursul lui Murgu (trei caiete, mss. III 15, III 16, III 17). Aceeaşi lucrare se mai află, în întregime sau parţial, şi în manuscrisele din fondul Bibliotecii Academiei înregistrate sub cotele : ms. 594, ms. 1 802, ms. 3 089, ms. 4 473. Manuscrisele 136 şi 4 473 conţin însemnări care atestă că acest curs a fost scris la Seminarul de la Socola şi tot de aici provine, desigur, şi cel din ms. 3 089, precedat de o *Gramatică moldav-română*, pe care N. A. Ursu a atribuit-o lui Ioan Alboteanu[8].

Dintre toate manuscrisele care conţin cursul lui Murgu, cel existent la Biblioteca Centrală din Iaşi[9] are cîteva particularităţi care-l diferenţiază de celelalte. Acesta este singurul, se pare, care vine din imediata apropiere a profesorului bănăţean ; el este cel mai vechi (are menţionat pe copertă anul 1834/5 şi în interior 1834) şi corespunde prin datare şederii lui Murgu în capitala Moldovei. Aceeaşi concluzie se desprinde şi din existenţa unor particularităţi lingvistice bănăţene, printre care, cea mai evidentă, este formarea condiţionalului cu auxiliarul în forma *reaş* (*riam trebui*, II, 73^{v}, *riam putea*, II, 74^{r}, *riam fi putut*, II, 74^{v}). Pe de altă parte, acest curs este şi cel mai complet şi reflectă în mai mare măsură oscilaţiile începutului.

Ideile filozofice conţinute în cursul predat de Eftimie Murgu sînt de orientare raţionalistă cu evidentă inspiraţie criticistă; Kant este de altfel foarte des citat. Dar teoria filozofului din Königsberg este preluată în interpretarea lui Krug, şi Imre se folosise, mai ales în logică, şi de lucrările lui Storchenau, Bachmann şi Schutze. Deşi unele din manuscrisele lui Murgu au fost avute în vedere de cei care s-au ocupat de istoria culturii şi filozofiei româneşti, în comentariile care s-au făcut se discută, aproape exclusiv, ca despre un simplu manual de logică[10]. Se trece astfel cu vederea faptul că, tot pe urmele lui Kant, logica era prima secţiune a filozofiei, sau, aşa cum se afirmă în curs, „Filosofia formală", *formal* fiind întrebuinţat aici în accepţiunea kantiană de „care ţine de structurile intelectului şi raţiunii". În logică sînt cuprinse foarte multe probleme de gnoseologie, mai ales cele legate de posibilităţile cunoaşterii, facul-

---

[4] Indicii asupra disciplinelor filozofice predate de învăţatul bănăţean se găsesc în certificatul eliberat absolventului Vasile Popescu Scriban. Acest *Atestat* a fost publicat în volumul Eftimie Murgu, *Scrieri*, ediţie îngrijită cu o introducere şi note de I. D. Suciu, Bucureşti, 1969, p. 441—442.

[5] Ms. 527 de la Biblioteca Academiei R. S. România conţine un registru al episcopului Melchisedec, în care, la anul 1837, se menţionează acest lucru. Vezi şi Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin" din Iaşi (1803—1903)*, Bucureşti, 1904, p. 73, nota 1.

[6] G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 62—63. Fragmente din cursul cuprins în acest manuscris au fost publicate în ediţia de *Scrieri*, îngrijită de I. D. Suciu (p. 553—572).

[7] Apărut în volumul *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, 1956, p. 171—204 ; v. p. 174. Vezi şi Emil Diaconescu, *Manuscrisul cursului de filozofie al profesorului Eftimie Murgu*, în „Iaşul literar", 6 iunie 1957, p. 118—119.

[8] N. A. Ursu, *Gramatica românească a lui Ioan Alboteanu*, în LR XIII (1964), p. 44—54.

[9] Cele trei caiete care conţin cursul sînt intitulate astfel : ms. III 15 : *Anul I Filosofia, I Introducere, II Din Istor* [ia] *f* [ilosofei], *III Analitica, 1834/5* ; ms. III 16 : *Partea a doua Metodica* ; ms. III 17 : *Partea* [a] *II-a a filosofiei teoritice. Metafizica.* (în continuare cele trei manuscrise vor fi notate prin I, II şi III).

[10] Vezi Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, Bucureşti, 1975, p. 1 057 ; *Istoria filozofiei româneşti*, I, Bucureşti, 1972, p. 209.

Scanned with OKEN Scanner

tatea gîndirii, formarea noţiunilor, judecăţilor şi raţionamentelor, precum şi (pe urmele logicilor scolastice, în prelucrarea lui Bachmann), un interesant capitol despre semne, procesul desemnării şi întrebuinţarea termenilor. Un asemenea capitol, precum şi subcapitolul consacrat inducţiei dovedesc unele depărtări de direcţia lui Kant.

Logica predată de Murgu are structura manualelor moderne, fiind alcătuită din două părţi : Analitica şi Metodica. Partea a doua se ocupă cu probleme de metodologie precum definiţia, diviziunea, demonstraţia etc. În această secţiune, şi mai ales în capitolul despre definiţie, se observă importante elemente din *Organonul* lui Aristotel. Foarte pe larg sînt tratate unele din problemele şi limitele cunoaşterii, cauzele erorilor şi mijloacele înlăturării lor, etapele cunoaşterii ştiinţifice, criteriul adevărului, felurile cunoştinţelor.

Metafizica, adică partea a doua a „filosofiei teoretice", este în mare măsură tributară orientării krugiene, bazată pe prelucrarea unor principii din filozofia lui Kant. Sub aspectul răspîndirii ideilor filozofice la noi, de mare însemnătate sînt capitolele introductive, adică incursiunea în istoria filozofiei, care precede întregul curs şi istoria logicii, ca prezentare a contribuţiilor din acest domeniu. Fără precedent ca extindere în cultura noastră[11], această prezentare selectivă dar edificatoare a curentelor şi doctrinelor filozofice a contribuit la crearea unei baze istorico-teoretice importante în pregătirea cursanţilor.

Murgu preia din cartea profesorului său demonstraţiile după care filozofia este fundamentul tuturor celorlalte ştiinţe, arată, în concordanţă cu opiniile exprimate şi de Hegel, că, la orientali, filozofia se amesteca cu religia şi mitologia ; el nu vizează însă o demarcaţie între metafizica filozofică şi doctrina religiei, dar laicizarea filozofiei are în cursul său numeroase puncte de sprijin. Peste aproape un deceniu August Treboniu Laurian va face saltul decisiv în această direcţie.

Arătînd că în abordarea problematicii filozofice va fi „raţionalist", Murgu preia criticile aduse de Kant şi de urmaşii săi idealismului (de fapt spiritualismului) notînd că „idealismul aduce scandilă înţălegirei cei de comun" (III, 100^{r}), adică este în neconcordanţă cu datele oferite de cunoaşterea sensibilă, obiectivă. Nu este însă acceptată nici ideea kantienilor care pune în locul obiectelor înnăscutul sau aprioritatea. Pentru înlăturarea erorilor se recomandă o permanentă „trează şi înţăleaptă îndoire" (II, 37^{v}), adică o prudenţă manifestată în maniera îndoielii carteziene iar nu a celei negativiste a scepticilor. O idee însemnată, cu largă circulaţie mai ales după Lock şi Condillac, este aceea a cunoaşterii comune (sensibile) ca punct de plecare în cunoaşterea filozofică şi ştiinţifică.

Cînd discutăm despre o traducere sau o prelucrare, cum este şi cazul cursului predat de Murgu, nu trebuie pierdut din vedere că ideile aparţin autorului după care s-a făcut traducerea sau prelucrarea, în cazul de faţă lui Joannem Imre. Ar fi greşit însă să nu se precizeze că, departe de a fi un act întîmplător, traducerea sau prelucrarea presupune o opţiune a celui care o face. Murgu şi-a ales lucrarea nu numai care-i stătea la îndemînă, ci şi pe cea pe care o considera utilă. Iar utilitatea ei izvora cel puţin din două caracteristici : era de nivel european din punctul de vedere al conţinutului şi era scrisă în limba latină, putîndu-i astfel oferi modele imediate pentru crearea termenilor româneşti corespunzători. Învăţatul bănăţean s-a străduit să împămînitenească ideile predate, să integreze şi propriile cugetări, iar unde aceasta nu era posibil, în Logică mai ales, măcar prin exemplificări să se refere la realităţi naţionale. Astfel se dau exemple de judecăţi precum : *Unii moldoveni sînt buni patrioţi* (I, 144^{v}), *Toţi academicienii moldoveni sînt 14* (I, 145^{v}), *Ştiu nu cred că prin Iaş curge Bahluiu* (II, 61^{r}).

Oricîte merite i-am atribui însă în problema prelucrării ideilor filozofice, valoarea cursului său constă, în primul rînd, în aceea că, pentru prima dată în Moldova, în sălile Academiei Mihăilene, filozofia se preda în limba naţională. Cursul fiind bazat pe unul din cele mai abstracte sisteme filozofice şi cu o cuprindere foarte largă din punctul de vedere al istoriei disciplinei, cerea şi posibilităţi de expresie adecvate. Dar, în vremea în care preda profesorul bănăţean, limba română literară nu dispunea de vocabularul tehnic necesar, nu avea bogăţia terminologică cerută de precizia şi proprietatea exprimării şi sintaxa ei nu realizase încă modelele necesare unei exprimări concise, fluente şi elevate. Efortul lui Murgu pentru înlăturarea acestor impedimente a fost extrem de mare, lucru probat mai ales de mulţimea mijloacelor de care s-a folosit pentru învingerea neajunsurilor.

Teminologia filozofică întrebuinţată este în cea mai mare parte de natură neologică, învăţatul român introducînd, în multe cazuri pentru prima dată în cultura noastră, termenii necesari şi, de foarte multe ori, în forma pe care o avem şi astăzi. Dacă în terminologia logicii exista o oarecare tradiţie, pe baza modelelor anterioare după greacă sau latină, pînă la el nu

[11] La E. Poteca numărul curentelor filozofice discutate este mai redus.

existau cei mai mulţi termeni referitori la interpretarea realităţii, procesul cunoaşterii şi metodologia cunoaşterii şi la doctrinele şi curentele filozofice[12]. El a dublat termenii neologici, ori de cîte ori a fost posibil, prin calcuri mai vechi, propuse de D. Cantemir, S. Micu şi E. Poteca, i-a tradus, glosat sau explicat, în aşa fel încît textul să fie cît mai inteligibil pentru cursanţi. Cantemir întrebuinţase foarte des procedeul calchierii : *neam* „gen", *pricină* „cauză" etc. alături de unele neologisme : *fenomen, logică, materie* etc.[13]. Multe din aceste elemente lexicale se întîlnesc şi la Murgu, dar adesea în locul calcurilor apar numai termeni neologici (cum este cazul lui *fiinţă* „esenţă" la principele moldovean, dar *esenţia* III, 147r, la profesorul bănăţean). Samoil Micu întrebuinţa alături de neologismele *absolut, condiţie, dilemă, ecsperienţie, sperinţă, formă, idee* etc. şi calcurile *fire* „natură", *hotărire* „definiţie", *pricină* etc.[14]. Cu E. Poteca[15], Eftimie Murgu are în comun o serie de calcuri : *cuvintător, estime, înţelegire*, dar mai ales neologisme : *eclectic, metafizică, metod, necesitate, panteism, simbol* etc. şi un mare număr de elemente lexicale care la profesorul de la Sf. Sava aveau forme grecizante (*critiriu, sistimă, scopos*), forme care apar, uneori, şi în cursul lui Murgu. De remarcat că, deşi evită crearea de noi calcuri, necesităţile inteligibilităţii l-au silit pe Murgu să propună uneori, alături de neologisme, calcuri : astfel, pentru *transcendental*, introdus ca atare (în forma *transţendental* I, 56v, III, 13r), întîlnim şi *mai pe sus de iscusinţă* (III, 1v), adică „dincolo de experienţă, de cunoaşterea obiectivă" şi *pe sus sburători filosofi* (I, 67r), adică „filozofi care cercetează obiectele suprasensibile". În general, în cursul de la Academia Mihăileană, sînt rare situaţiile în care o noţiune filozofică este exprimată numai printr-un singur cuvînt (mai ales cînd acesta este un calc) sau o singură formă (cînd acesta este un neologism).

Edificatoare pentru efortul lui Murgu de a găsi termenul potrivit în exprimarea unei realităţi şi de a fi în acelaşi timp înţeles, sînt propunerile pentru „raţiune" : *socoteala, cuvîntul sau raţia* (III, 17r), *socotinţă* (*ratio*) (I, 12v), *minte* (III, 147r). Ultimul termen (*minte*) apare însă şi cu semnificaţia „facultatea de a gîndi ca unitate a intelectului şi raţiunii" (I, 21v), pentru „intelect" întrebuinţînd calcul *înţălegire* (I, 11v). Corespunzător, pentru „raţional" avem : *raţional* (I, 13r), *socotincios* (I, 13r), *cuvintăreţ* (III, 128r), *socotelnic* (III, 33v), *mintesc* (II, 42r).

Interpătrunderea dintre nou şi vechi se manifestă, pe terenul terminologiei filozofice, variat în cursul profesorului de la Academie. Probabil şi după modelul limbii germane, unde există un paralelism *-ung, -keit/-tion, -ität* în formarea substantivelor abstracte (de la adjective), Murgu se folosea de sufixul *-ime* alături de *-itate* : *raţionalitate* (I, 8v, II, 15v), *probabilitate* (II, 62v), *universalitate* (I, 66r) etc., dar : *obiectivime* (III, 103r) „obiectivitate", *subiectivime* (III, 103r) „subiectivitate", *sufleţime* (I, 9v) „spiritualitate", *lucrătorime* (III, 58v ; dar şi *activitate* III, 59r). Limba germană poate fi invocată şi în cazul formei *moralic* (III, 11r ; <germ. *moralisch*) ; forme ca : *apodictic* (II, 46r, III, 124v), *categoric* (I, 146v), *practic* (III, 45v), *problematic* (I, 83r) sînt întrebuinţate curent de Murgu, alături de *dogmaticesc* (I, 52r), *loghicesc* (I, 87r) etc., formaţii care însă sînt mai degrabă luate din opera înaintaşilor, la profesorul bănăţean manifestîndu-se evident preferinţa pentru sufixul *-ic*, după lat. *-icus* şi germ. *-isch*. Adjectivele în *-alnic* (*gheneralnic* I, 159v, *idealnic* III, 97v, *materialnic* I, 102v) sînt dublate de cele în *-al* (*gheneral* II, 44r, *ideal* III, 52r, *material* III, 52v). La fel stau lucrurile cu varianta *-arnic* : *particularnic* (I, 116r), *particular* (I, 107v) ; în cazul lui *-elnic* însă ataşarea lui la cuvinte vechi nu mai asigură aceeaşi alternanţă : *singurelnic* (I, 116r), *simţelnic* (I, 11r) „sensibil", *voinţelnic* (I, 129r) „voluntar". Productivitatea încă mare a sufixului *-nic* a făcut posibilă forma *leginic* „legic" (I, 203r, II, 49r) de la *lege* + suf. *-inic*.

Importanţă decisivă pentru terminologia filozofică folosită de Eftimie Murgu la Academia Mihăileană a avut modelul latin, realizîndu-se astfel în practică ideile despre cultivarea

---

[12] Doar Eufrosin Poteca înaintea sa, în traducerea lucrării lui Heineccius, mai făcuse în acest sens un salt comparabil.

[13] Vezi P. Vaida, *Dimitrie Cantemir şi umanismul*, Bucureşti, 1972, p. 148—160 ; id., *Calculul lingvistic ca procedeu de creare a terminologiei filozofice la Dimitrie Cantemir*, în LR XV (1966), p. 3—12.

[14] Vezi Elena Toma, *Din începuturile terminologiei filozofice româneşti*, în volumul colectiv *Unitate şi diversitate în Romania, II. Lexic de cultură*, Bucureşti, 1976, p. 54—78 ; I. Lungu, *Meritele lui Samuil Micu în problema creării terminologiei filozofice româneşti*, în „Cercetări filozofice" II (1955), nr. 4, p. 301—310 ; Marin Ştefănescu, *Filosofia românească*, Bucureşti, 1922, p. 113—118.

[15] Heineccius, *Filosofia cuvintului şi a năravurilor adecă Loghica şi Etica*, [trad. de] Eufrosin Dimitrie Poteca, Buda, 1829.

Scanned with OKEN Scanner

limbii ale revoluționarului bănățean. Superioritatea față de contemporani este evidentă, școala înaintașului său Paul Iorgovici avînd prin el pe cel mai strălucit reprezentant. Murgu adaptează majoritatea neologismelor de origine latină în forma pe care o avem și astăzi. Astfel, lat. *-(t)io, -(t)ionis* > rom. *-(ț)ie* : *afirmație* (I, 146[r]), *concluzie* (II, 96[v]), *contradicție* (I, 165[v]), *negație* (I, 146[r]), *observație* (II, 78[v]) etc. (*divizie* II, 12[v], *rație* I, 12[r], III, 21[v] se vor fixa însă cu *-(ț)iune*). Adjectivele în *-iv* sînt curente : *afirmativ* (I, 119[v]), *intuitiv* (III, 21[v]), *negativ* (I, 119[v]), *subiectiv* (II, 31[r]). În adaptarea adverbelor se adoptă uneori forma latinească în *-e* (moștenită în limba noastră numai în cazul adverbului *bine*) : *obiective privindu-se* (II, 71[r]), *privită subiective* (II, 75[r])[16], dar cele mai frecvente sînt derivatele după modelul vechi în *-icește*. Terminologia referitoare la curentele și doctrinele filozofice este cea pe care o avem și astăzi. Murgu a dat forma adecvată sufixelor latinești *-ismus, -istus, -ianus* și *-icus*, reducîndu-le la *-ism, -ist, -ian* respectiv *-ic* : lat. *criticismus* > rom. *criticism* (I, 58[r]), lat. *criticus* > rom. *critic* (III, 11[r]), lat. *kantianus* > rom. *kantian* (III, 15[r]), lat. *idealistus* > rom. *idealist* (III, 91[r]) etc.

Mulțimea termenilor introduși în perioada imediat următoare anului 1830, prin lucrările de filozofie, între care cursurile lui Murgu au o importanță deosebită, a făcut ca în limba noastră să se creeze de timpuriu posibilitatea derivării cu sufixe neologice. Prin activitatea lui Eftimie Murgu la Academia Mihăileană din Iași s-au răspîndit în Moldova nu numai ideile filozofice care circulau atunci în Europa, ci și mijloace adecvate pentru a le exprima. Urmîndu-i la catedră, alt învățat de peste munți, moțul Petre Cîmpeanu îl va continua în ambele planuri.

Eftimie Murgu, pe urmele reprezentanților Școlii ardelene, dar în concordanță cu opiniile care prindeau tot mai mult teren și în Principate, s-a manifestat ca un adept al ideilor latiniste, idei care în viața socială urmăreau să trezească conștiința națională a românilor, iar în viața culturală să bazeze procesul de modernizare pe valorificarea fondului latinesc al limbii noastre și pe împrumuturi din limba latină. În perspectiva timpului, trebuie subliniat că ideea latinității și orientarea limbii noastre (mai ales ca limbă a științei și filozofiei) spre izvorul latinei savante (atît de bogat și de pedant prelucrată de dezbaterile scolastice și limbă obișnuită a operelor științifice din Europa civilizată), au fost cele mai fecunde și mai utile culturii române, asigurîndu-i unitate și continuitate pînă în zilele noastre. Se realiza astfel, pe de o parte, modernizarea și unificarea limbii naționale de cultură, valorificîndu-se plenar fondul lexical moștenit și, pe de altă parte, contraponderea necesară față de alte influențe, care tocmai înlăturau condițiile formării unei limbi literare moderne. Trebuie amintit aici că unele intenții expansioniste s-au slujit de promovarea francezei ; Academia Mihăileană și Colegiul de la Sfîntul Sava s-au desființat practic tocmai prin înlocuirea limbii române ca limbă de predare cu franceza. Din altă perspectivă, pe baza elementelor de vocabular slave, unii conchideau că românii sînt slavi ; dacă s-ar fi promovat influența unei limbi moderne, n-ar fi putut apare în istorie pretenția poporului care vorbea acea limbă că sîntem măcar rudele lui sărace ? Cert este un lucru, în lumina dreptului natural, pe care latiniștii îl cunoșteau atît de bine, numai de la părinți moștenești, de la restul, chiar și de la frați, împrumuți, și ridicarea unor pretenții este oricînd posibilă. Apoi, în ciuda unor exagerări, promovarea limbii latine n-a însemnat niciodată disprețul pentru limba poporului, înlocuirea ei, ci numai cultivarea ei.

Cînd cultura și știința românească se caracterizau prin discontinuitate și disarmonie, și cînd slabele lumini din secolele trecute nu puteau oferi o platformă pentru prea multele imperative ale modernizării, recurgerea la maiestatea culturii latine, la limba lui Ovidius, Horatius, Cicero și Caesar, nu putea avea decît efectul tonic al mîndriei și stimulentul practic al avîntului. Dacă astăzi noi putem privi lucrurile altfel, aceasta se datorează și muncii neobosite a acestor eroi ai luptei cu ignoranța. Acum cultura noastră își are propriile tradiții cu proprii oameni de cultură de nivel european, care, în prima jumătate a secolului trecut, se numeau Lazăr, Laurian, Cipariu, Heliade, Bălcescu. Între ei, această flacără a românimii bănățene, Eftimie Murgu.

[16] Procedeul va fi utilizat mai mult de T. Cipariu și S. Bărnuțiu.

MEMORIALISTICA LUI GALA GALACTION[1]

DE

CONSTANȚA BUZATU

Opera memorialistică a lui Gala Galaction alcătuiește o parte considerabilă a creației sale, configurînd o personalitate complexă și contradictorie, interesantă, mai ales, prin originalitatea structurii ei lăuntrice[1].

Perspectiva oferită de masivul său *Jurnal*, apărut în trei volume, de amintirile așternute pe hîrtie la diverse răstimpuri, la care se adaugă și însemnările de călătorie, este vastă, încadrînd aproape toate etapele existenței. Singur jurnalul urmărește cronologic, cu unele intermitențe, firul vieții scriitorului de-a lungul a aproape șase decenii (1898—1955). Amintirile și notele de călătorie cuprind, la rîndul lor, date și aspecte inedite sau revin alteori, mai detaliat, asupra unor momente de predilecție. Fire interiorizată, înclinată de timpuriu spre meditație și reverie, traversînd perioade de intens zbucium sufletesc, Galaction va fi predispus, tocmai prin aceste condiții de ordin temperamental, spre confesiune. El simte nevoia de a se destăinui ca pe o necesitate organică, izvorîtă din intensitatea și bogăția unei vieți sufletești ce tinde, într-o anume modalitate, spre descătușare. Dialogul angajat în acest fel cu posteritatea, desfășurat într-o formă artistică remarcabilă, conturează pregnant profilul moral și spiritual al autorului.

Început în anii adolescenței, *Jurnalul* lui Galaction dezbate o multitudine de probleme și de aspecte ce caracterizează, de fapt, o epocă și un destin. Această configurație îl determină să fie, în același timp, conform realităților oglindite, roman de dragoste, jurnal de lectură și creație, proză de analiză și introspecție și cronică a timpului. Mediile cele mai diverse (Bucureștiul zgomotos și trepidant, Iașul calm și odihnitor al vestigiilor istorice, Cernăuțiul strălucind prin ordine și austeritate), tipurile umane care le populează, schițate în treacăt sau portretizate complex, tumultul vieții literare, tribulațiile de tot felul din sînul bisericii, manifestările artistice, de cultură sau evenimentele social-politice oferă o privire panoramică asupra unei societăți ce-și trăiește frenetic istoria.

Realitățile traversate de scriitor, filtrate prin adînca sa sensibilitate, sînt comunicate afectiv. Vibrația sufletească, evidentă pe tot parcursul însemnărilor, dă acestora mai multă profunzime și vigoare

Cele mai frumoase pagini ale *Jurnalului* sînt cuprinse în partea sa epistolară, oglindind înfiriparea unei iubiri adolescentine. Conținutul scrisorilor adresate de tînărul Grigore Pișculescu surei Zoe (viitoarea sa soție) relevă evoluția sentimentului care începe printr-o caldă amiciție, presărată, pe parcurs, cu accente de duioșie frațernă, pentru a se transforma, în cele din urmă, într-o dragoste înflăcărată. Este, de fapt, prima iubire a tinereții, aceeași întotdeauna și pretutindeni prin modalitățile ei de exteriorizare, devenite aproape clișee : efuziuni lirice, scrisori parfumate, oferirea șuviței de păr, schimbul de fotografii etc. În ciuda prolixității, a repetițiilor sau a tonului edulcorat din unele epistole, sentimentul erotic se vădește a fi de o mare sinceritate și profunzime.

Luate în totalitate, scrisorile reține prin diversitatea lor tematică. Autorul vorbește despre sine și ai săi, despre meleagurile copilăriei, își deapănă impresiile asupra unor prieteni, colegi, profesori universitari, comentează diferite lecturi și cu o anume fantezie opere de artă, își dezvă-

---

[1] G. Galaction, *Jurnal*, ediție îngrijită de Maria Galaction Țuculescu și Teodor Vîrgolici, prefață și note de T. Vîrgolici, vol. I—III, București, Minerva, 1973—1980.

luie munca asiduă de creație sau proiectele de viitor, relatează simple plimbări sau excursii, realizînd frumoase tablouri peisagistice. Profilul spiritual al viitorului scriitor se încheagă treptat. Fire contemplativă, înclinată spre meditație și visare, el are, asemenea tatălui său, un suflet generos și cald, o mentalitate sănătoasă, lipsită de prejudecăți. Îi place învățătura în pofida unor metode pedagogice învechite, practicate de dascăli fără vocație și, pînă în cursul liceal, este un elev sîrguincios la toate. Treptat, dragostea pentru literatură, pasiunea lecturilor trec pe primul plan. Adolescentul devine „curtezan al muzelor", cultivă prietenia literară, patronînd în casa sa o ambianță de cenaclu, angajează cu confrații discuții pasionante, făurește numeroase proiecte și planuri de viitor. Însuflețit de optimism, de elan juvenil, pare a se cunoaște foarte bine pe sine, descifrîndu-și chiar și impulsurile lăuntrice divergente. Acestea din urmă se accentuează pînă la proporțiile unei crize și sfîrșesc prin a-i călăuzi pașii spre domeniul teologiei, fără a implica prin acest gest renegarea mai vechii sale vocații de literat.

Scrisorile se disting printr-o înaltă ținută artistică. Epistolierul le lucrează cu migală și, îmbinînd dragostea cu talentul, desfășoară o adevărată muncă de creație. Artistul vădește infinite disponibilități. Evocări calde, episoade narative pline de nerv, încîntătoare tablouri de natură, portretizări memorabile, reverii străbătute de fiorul metafizic se succed armonios în maniera suplă a stilului epistolar. Tonul îndrăgostitului se caracterizează prin inflexiuni variate (duioșie, mustrare tandră, gravitate, ardoare, umor șăgalnic etc.) a căror alternanță dau conținutului savoare și prospețime. Toate valențele artistice ale prozatorului de mai tîrziu se află condensate în aceste scrisori.

Ambianța literară a epocii se conturează pregnant în cuprinsul *Jurnalului*. Alături de adolescentul Pișculescu, o întreagă pleiadă de tineri inteligenți, energici, încrezători în destinul lor creator optează, la început de secol, pentru ispititoarea dar spinoasa carieră scriitoricească. Ei ne apar ca un mănunchi de individualități (fapt care nu exclude apropierile sufletești), uniți printr-o puternică pasiune pentru arta cuvîntului. Unii sînt seceraţi pretimpuriu de vitregia destinului (Armand Șarenga), alții supraviețuiesc în lupta cu vicisitudinile existenței, dobîndind notorietate (Arghezi, Cocea). În sfîrșit, se mai distinge și categoria acelora care, asemenea blîndului și discretului Demetrius, muncesc stăruitor în așteptarea unei consacrări care întîrzie. În același timp, predecesori de elită ca T. Maiorescu, I. Slavici, Al.Vlahuță ilustrează și ultima lor ipostază cu o nobilă demnitate. Imaginea amplă și complexă a mișcării literare o întregește o prodigioasă activitate publicistică, vie, impetuoasă, antrenînd condeie pe cît de numeroase pe atît de inegale ca valoare. Unele periodice, cu atmosfera lor animată și orientarea proprie imprimată de mentori prestigioși și colaboratori talentați, vor constitui și peste ani obiectul unor melancolice evocări („*Adevărul literar*" *de altădată*, „*Viața românească*" etc.).

Aspectul legat de viața bisericească a timpului va fi, la rîndul lui, amplu configurat. Criza mistică pe care o traversează Galaction în pragul adolescenței sfîrșește prin a-l îndrepta spre cariera ecleziastică, fără a decide, însă, o abandonare totală a preocupărilor literare. Va urma o lungă perioadă de zbateri lăuntrice, de pendulări între extreme ale unui suflet cît se poate de terestru prin impulsurile sale și, în același timp, dornic de înălțare spre culmile spiritualității creștine. Astfel de tribulații fructuoase pe plan literar au traversat multe spirite de elită, ajungînd la soluții mai mult sau mai puțin diferite. Un Pascal, de pildă, sfîrșește în ascetism. Două secole mai tîrziu Paul Claudel se va baricada, la rîndul său, printr-o gesticulație ostentativă și categorică, într-un catolicism ardent, iar André Gide își află în mod surprinzător, liniștea la bătrînețe, tocmai în apostazia credinței. Mai apropiat de structura temperamentală a scriitorului Galaction, sub aspectul ei dualist, oscilant, pare, însă, a fi Julien Green, unul dintre reprezentanții de seamă ai romanului creștin din Franța. Spre deosebire de contemporanul său francez, la care conflictul dintre elanuri lăuntrice extreme (îndreptate concomitent spre senzualitate și spre spiritualitate), admirabil ilustrat pe plan romanesc, are un deznodămînt funest, prozatorul român imprimă operei sale semnificații tonice, înclinînd spre biruința vieții, a impulsurilor și legilor ei, mai presus de principiile și dogmele creștine. Popa Tonea, eroul nuvelei *De la noi la Cladova*, este un învins, sfîșiat și doborît sufletește tocmai de propria-i rezistență la cele mai elementare impulsuri vitale.

Ca unul dintre cei mai cultivați reprezentanți ai cinului clerical, scriitorul n-a acceptat niciodată îngustimea dogmatică a unor confrați. *Jurnalul* ni-l arată zbuciumîndu-se, adesea, în incertitudini argheziene, în efortul de a-și clarifica unele obscurități. Admite adevărul științelor pozitive, limitîndu-l, odată cu Spencer, la un punct de unde începe incognoscibilul, misterul. Artistul și preotul conviețuiesc permanent, un serviciu divin este receptat mai întotdeauna prin latura sa spectaculoasă. Sunetele orgii, cîntecele corului, fastul și solemnitatea slujbelor din biserica romano-catolică la care asistă adeseori, fără prejudecăți, dau aripi reveriei. Fantezia iubitorului de frumos și fervoarea mistică merg mai întotdeauna mînă în mînă.

Scanned with OKEN Scanner

Călăuzit în toate întreprinderile şi acţiunile sale de bunăcredinţă şi omenie, preotul care a fost Galaction nu se sfieşte să sancţioneze convenţionalismul şi ipocrizia, corupţia, abuzurile de tot felul, meschinăria şi alte vicii ale tagmei sale, constatate în perioada cînd funcţiona ca defensor ecleziastic (portretul caricatural al preotului Dragomir). Nu de puţine ori memorialistul descoperă cu încîntare şi oameni a căror etică corespunde aspiraţiilor sale ca, de pildă, distinsul profesor cernăuţean Eusebiu Popovici.

O mare parte din paginile *Jurnalului* emană, ca un fluid fierbinte, compasiunea profundă în faţa nenumăratelor drame umane. Acel umanitarism larg, democratic, de profunzime tolstoiană, care-l face pe scriitor să-şi îmbrăţişeze semenii indiferent de naţionalitate şi religie, îşi trage seva din anii copilăriei, petrecute între odraslele ţăranilor şi ale ţiganilor. Mai tîrziu, bogatele lecturi umaniste îi consolidează această trăsătură morală, după cum asimilarea doctrinei creştine şi apropierea de cercurile socialiste îl vor influenţa în acelaşi sens. În privinţa ultimelor două orientări, a căror incompatibilitate nu o sesizează, Galaction se apropie de un André Gide, de pildă, care, atras de comunism, îl identifica cu idealul evanghelic. Scriitorul român va îmbrăţişa ambele ipostaze (socialist şi creştin), poziţie care-l determină să alunece, adesea, în confuzii şi incertitudini. Contactul direct şi permanent al scriitorului de-a lungul vieţii cu lumea celor oropsiţi, ecourile lăuntrice trezite de noianul suferinţelor omeneşti sînt transpuse în paginile *Jurnalului* cu o nereţinută vibraţie afectivă. Scene şi icoane ale mizeriei se perindă în culori mohorîte. Lipsurile şi nevoile stau scrise în trăsăturile răvăşite ale feţei (doica de la Oficiul de plasare), oamenii sînt seceraţi de boli (familia factorului poştal din Cernăuţi), alţii se sting neştiuţi prin spitale.

Nici omul de la ţară nu cunoaşte o soartă mai bună. Îndrăgit de scriitor ca făcînd parte din ambianţa copilăriei, admirat pentru nesecatele sale comori spirituale, proiectat, asemenea confraţilor sadovenieni de mai tîrziu, într-o lumină uşor mitologizantă, datorită capacităţii sale de a percepe fiinţa tainică a naturii (istoria groparului Grigorii), ţăranul este adus de îndelungata sa suferinţă dincolo de marginile răbdării, exteriorizîndu-se năpraznic prin răscoalele din 1907. Scriitorul este un martor lucid şi îndurerat al evenimentelor, urmărindu-le, cu sufletul înfiorat, în toată amploarea lor şi aprobîndu-le ca pe un legitim act justiţiar. De pe această poziţie el condamnă vehement sălbăticia represaliilor, înfierînd, ca şi Caragiale, farsa politică a împăcării celor două partide. Nu este singurul moment cînd scriitorul ia în deriziune situaţia politică fluctuantă, sistemul de guvernămînt defectuos, practicat de oameni interesaţi doar de profitul personal, nepăsători faţă de situaţia jalnică a ţării, apăsată de foamete, secetă şi de alte calamităţi. Imaginea vie, concretă a vieţii social-politice a timpului se conturează din numeroase referinţe închegate artistic de un povestitor talentat, întrerupt, conform împrejurărilor, de cugetător, moralist, pamfletar. Adevărurile sînt rostite răspicat, traversînd, după caz, amărăciunea, indignarea frustră, ironia caustică, sarcasmul, accente care amintesc poziţia publicistului militant, de orientare democratică.

Scriitorul trăieşte în contextul epocii, vibrînd la unison cu seismele ei. Impresionant se reflectă momentul apropierii celui de-al doilea război mondial, marcat de creşterea gradată a tensiunii lăuntrice, pe măsura evoluţiei situaţiei politice interne şi externe. Aşteptarea febrilă, încărcată de nelinişte, teamă, presimţiri, speranţe, aparţine, în egală măsură, unui om îngrijorat de viitorul semenilor săi, dar şi unui părinte duios, obsedat de soarta celor dragi. Intensitatea trăirilor, respiraţia sacadată imprimă însemnărilor un adînc fior emotiv.

Scurgerea anilor, povara bătrîneţii cu întreg cortegiul ei de neajunsuri conferă părţii finale a *Jurnalului* (din ultimul volum) o notă de melancolie senină. Suferinţele, boala nu întunecă luciditatea scriitorului, care-şi face, nu o dată, un sever bilanţ al existenţei. Concluziile, deşi departe de a fi mulţumitoare, sînt punctate de un soi de regret, dar şi de resemnare calmă. Presimţirea morţii, apropierea „ultimului exod", la care se fac obsedante referiri, alternează cu amintirile luminoase ale copilăriei şi adolescenţei, rechemate pentru efectul lor tonic.

Aplecîndu-se peste ani asupra trecutului, autorul revarsă, asupra sa şi în alte evocări din cuprinsul vastei sale opere, o puternică undă de nostalgie. Aura amintirii îndulceşte asperităţile şi chiar perspectiva critică se mai atenuează uneori. Reînvie iarăşi perioada şcolarităţii cu „galeria" ei de dascăli, de o largă şi variată tipologie. Arta portretizării se exercită copios, cu efecte artistice remarcabile. Reţine preocuparea pentru sondajul sufletesc, mai exact, încercările necontenite de a descoperi sub masca profesorului acel sîmbure de căldură umană după care adolescentul aflat departe de vatra părintească tînjea atît. Alte şi alte chipuri, imagini, sentimente se perindă pe fundalul trecutului: colegi şi prieteni, confraţi de breaslă, reviste şi cenacluri, personalităţi ale vieţii artistice, fiinţe dragi din familie sau din satul natal, lecturi şi impresii, tulburări adolescentine, escapade în mijlocul naturii etc. Peste tot înundă şuvoiul năvalnic de viaţă, trăită cu plenitudine, o atmosferă efervescentă de emulaţie intelectuală se închegă în aceste retrospective. Ipostaza copilului de altădată, crescut sub calda priveghere

părintească, legănat de cîntecul vestiților lăutari ai satului *(Lăutarii din copilărie)*, viitori eroi ai prozelor sale, aduce o adiere de prospețime. Întîii fiori ai pubertății, împletiți într-un sentiment complex cu fervoarea mistică și admirația pentru farmecul naturii își fac, la rîndul lor, apariția, generînd primele contradicții sufletești *(Trandafirii)*. Dragostea pentru frumos se contopește cu iubirea de oameni, aceasta din urmă devenind, uneori, criteriul predominant de selecție a gustului estetic *(Octav Băncilă)*.

Unui suflet de artist, însă, natura este aceea care îi oferă suprema încîntare, comunicînd cu adîncul ființei prin bogatul ei limbaj de sunete și imagini. Scriitorul, călător pasionat din familia unui Sadoveanu, Hogaș, Bart, o adoră în veșmintele oricărui anotimp, în aspectele-i calme ca și în cele dezlănțuite *(Priveliști carpatine)*. Aproape întotdeauna natura îmbie la meditație și reverie pe marginea istoriei, vorbind prin vestigiile ei, de trecutul zbuciumat al unui popor *(Dealuri basarabene)*. Farmecul locurilor, reconstituite, adesea, prin cețurile copilăriei, este transpus în imagini de basm oriental *(Turnu-Măgurele)*.

Meditația, reveria nu sînt singurele ipostaze ale scriitorului în notele sale de drum. Se relevă de multe ori și observatorul lucid al faptului cotidian, al oamenilor și al gradului lor de civilizație *(Într-un sat din Ardeal)*. Reportaje dense, vădind un permanent interes pentru existența omului, o curiozitate neostoită pentru specificul locului vizitat, scrie Galaction cu prilejul nenumăratelor peregrinări prin țară *(Coliba dintre sălcii, La gurile Dunării* etc.) și peste hotare *(În pămîntul făgăduinței)*.

Atît prin virtuțile ei artistice, cît și prin conținutul substanțial, memorialistica lui Gala Galaction satisface pe deplin predilecția pentru acest gen de creație, urmărind meandrele unui destin adînc împlîntat în realitățile epocii.

PUBLICISTICA LITERARĂ A LUI B. FUNDOIANU[1]

DE

GHEORGHE HRIMIUC

Cu o consecvență remarcabilă, Editura „Minerva" continuă recuperarea moștenirii literare a lui B. Fundoianu. După *Poezii*, 1978, cuprinzătoarea ediție îngrijită de Paul Daniel și G. Zarafu, în acest an (1980), un volum masiv repune în circulație o parte însemnată din bogata producție publicistică și eseistică a autorului *Privelиștilor*.

Ediția alcătuită de Vasile Teodorescu pare concepută sub presiunea ideii de a „salva", cu un singur prilej, cît mai mult din opera românească și cea franceză a lui Fundoianu. Deși în felul acesta legătura de substanță dintre cele două etape distincte de creație se evidențiază pregnant, totuși nu se poate evita senzația de aglomerare excesivă. Pierd din relief mai ales traducerile.

Se reproduc integral volumele: *Tăgăduința lui Petru. Cu o lămurire despre simbolism*, Iași, 1918, și *Imagini și cărți din Franța*, București, 1922 (sau 1921 !. De fapt în ediția citată figurează ambele date : 1922 pe coperta exterioră, 1921 pe foaia de titlu), precum și, în traducerea lui Sorin Mărculescu, *Rimbaud, golanul*, Paris, 1933, și *Fals tratat de estetică*, Paris, 1938.

Transcrierea textelor este, în general, unitară și exactă, respectînd chiar unele particularități fonetice și sintactice ale autorului. Semnalăm, totuși, o omisiune, dealtfel fără consecințe asupra întregului : În *Rémy de Gourmont, creator de valori*, pagina 53, alineat 7, între „Alcoolul devine un mijloc social al selecțiunii naturale..." și „Ceea ce nu admite Gourmont e apologia celor slabi..." trebuie intercalată fraza : „Ceea ce nu admite Gourmont e morala iudee întemeiată pe disprețul bogăției și forței", conform ediției I, pagina 66, alineat 7.

O neglijență : se reproduce același text de două ori, din surse diferite, neconfruntate însă. Multe din articolele care compun volumul din 1922 apăruseră mai întîi în reviste. Între ele și *O carte a lui Thibaudet*, publicat inițial în „Rampa", 13 iulie, 1921, pagina 1, sub titlul *Caietele unui inactual*.

Înșelat de schimbarea titlului, editorul reproduce textul întîi în *Imagini și cărți din Franța* (p. 108—109), după ediția princeps, apoi și la secțiunea *Diverse* (p. 366—367) după „Rampa".

Selecția textelor din reviste este bine făcută, în sensul că tot ce se publică e important și definitoriu pentru profilul scriitoricesc al lui Fundoianu. De observat doar că editorul are în vedere numai anumite reviste : „Rampa", „Sburătorul literar", din care numai patru articole nu intră în selecție, și „Flacăra". Din cronicile publicate în „Contimporanul" s-ar fi putut însă îmbogăți secțiunea *Despre Teatru* cel puțin cu două articole. Primul, *Note de teatru* (I, 1922, nr. 15), care cuprinde și Manifestul „Insulei" redactat de însuși Fundoianu, ar fi adus un plus de lumină asupra acestei inițiative culturale în care Fundoianu și-a pus mari speranțe. Al doilea, *Note de teatru (O renaștere dramatică : Școala „Vieux Colombier")* (I, 1922, nr. 21) — e o prezentare pătrunzătoare, printre primele la noi, a mișcării novatoare din teatrul francez.

De asemenea, din „Chemarea", Iași, 1917—1918, demne de interes sînt : *Inscripții : Păreri ruseți* (I, 1918, nr. 15) și *Inscripții : Tudor Arghezi* (I, 1918, nr. 17), care, în ciuda tonului violent de indignare juvenilă, e prima recunoaștere a geniului arghezian. Tot aici apăruse într-o primă formă, mai puțin lucrată artistic, tableta *Moartea lui Abdul-Hamid*.

---

[1] B. Fundoianu, *Imagini și cărți*, ediție de Vasile Teodorescu, studiu introductiv de Mircea Martin, traducere de Sorin Mărculescu, Editura Minerva, București, 1980, 711 p.

Scanned with OKEN Scanner

Dincolo de aceste mici imperfecțiuni, inițiativa editurii și eforturile editorului merită toată recunoștința. Prezenta ediție pune într-o lumină mai exactă un om și o operă. Este o restituire justă și necesară, care își găsește un corespondent fericit în Franța, unde asistăm de cîțiva ani la o vie preocupare de reasumare a poetului și gînditorului Fundoianu.

Cea mai mare parte a textelor din actualul volum e ca și necunoscută publicului cititor, și nu e numai cazul celor două eseuri traduse pentru prima oară în românește. Readucerea lor la lumină constituie o adevărată redescoperire a scriitorului Fundoianu în toată varietatea manifestărilor sale creatoare și va determina, credem, o reevaluare a locului său în cultura și literatura română.

Desigur, Fundoianu nu e un necunoscut. Ca poet, el și-a conturat cu un singur volum (*Priveliști*, 1930) un profil distinct în constelația liricii interbelice. Reeditat frecvent și comentat cu pasiune, poetul a întunecat cu prestigiul său pe gînditorul și eseistul de excepție.

Astfel, activitatea sa publicistică, vie și pasionantă în epocă, a fost ignorată aproape total de posteritatea critică.

Explorări parțiale s-au întreprins în acest sector, dar, de regulă, nu în scopuri care să-l vizeze direct. Cel mai adesea s-a apelat la acele texte care puteau constitui punți de acces în universul poeziei. Chiar în acest sens însă, volumul la care ne referim lărgește considerabil orizontul demersului analitic, dezgropînd din publicațiile timpului mărturisiri direct sau indirect revelatoare : *Impresii din provincie* (p. 326), *Caietele unui inactual* (p. 326 ; 431), *Voroava* (p. 367), *Peșterea Dîmbovicioarei* (p. 372), *O funcțiune socială* (p. 374), *File dintr-un caiet* (p. 385) — adevărate pagini de jurnal, unele, poeme în proză — altele.

În ansamblul creației lui Fundoianu, publicistica nu e o preocupare oarecare, în nici un caz o recreație a poetului. Dimpotrivă, ea reprezintă un constituent organic, izvorînd din aceeași pasiune și evoluînd în același sens și sub focul aceluiași crez ca și poezia. Prin urmare, o explicație a unei atît de îndelungate frustrări de o componentă de bază a manifestării sale literare, la fel de importantă ca poezia, nu se poate întemeia pe inferioritatea ei valorică, ci, în spiritul adevărului, pe constatarea că perioada dintre cele două războaie este insuficient explorată. Cînd nevoile cercetării au impus-o, contribuția lui B. Fundoianu la configurarea climatului literar și ideologic al celui de-al treilea deceniu n-a putut fi trecută cu vederea. *Simbolismul românesc* al Lidiei Bote și, recent, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al III-lea*, ampla sinteză monografică a lui Z. Ornea, sînt mărturii grăitoare.

Plecarea autorului în Franța (1923), în literatura căreia se impune cu eroică tenacitate, a întrerupt realizarea unor proiecte care ar fi dat, indiscutabil, alte dimensiuni și alt sens destinului postum al operei sale în cultura românească.

Aceasta și, poate, un anume oportunism alarmat de duritatea unor judecăți ofensatoare rostite de Fundoianu asupra culturii și literaturii naționale au condus, nu mai puțin, la îndelungata tăcere așternută peste gîndirea incandescentă a unei puternice personalități.

Prefața volumului apărut la „Minerva", semnată de Mircea Martin (anterior subtil interpret al poeziei), este prima cercetare amplă și pătrunzătoare a ansamblului publicisticii și eseisticii lui B. Fundoianu. Caracterul ei sistematic, îmbinînd analiza compartimentelor cu judecata integratoare, de situare a operei în contextul cultural al epocii și în contemporaneitate, aproape că eliberează pe recenzent de obligațiile sale obișnuite, dîndu-i astfel posibilitatea să profite ceva mai liber de contactul direct cu gîndirea paradoxală și incomodă a unei inteligențe tipic moderne.

Primul semn distinctiv al publicisticii lui Fundoianu este cantitatea ei impresionantă în raport cu timpul scurt care-i circumscrie activitatea literară pe teren românesc. Varietatea ideilor și a problemelor care-l preocupă pe tînărul scriitor este tulburătoare. E o lăcomie, abia diferențiată, de tot și de toate, o tentație febrilă de a lua în posesie problemele mari ale culturii, o imensă fascinație a ideilor generale — în care distingem vocația metafizică.

Impun, apoi, siguranța cu care stăpînește noțiuni din cele mai diverse și terminologia estetică și filozofică, familiaritatea deplină cu literatura română și cea franceză, orientarea sigură în diferite sisteme filozofice, informarea la zi asupra cursului dezbaterilor literare și estetice europene, chiar dacă, uneori, din „izvoare de a doua mînă"[2]. Totul pare asimilat pe îndelete, ca într-o ucenicie lentă și temeinică, trimiterile, asociațiile (voit șocante) se încorporează docil demonstrației, fortificînd-o.

Uneori e un exces (excesul e, pentru autor, o condiție de penetrație a noului), argumentația prelungindu-se peste necesități, nu atît din vanitate erudită, cît din abandonarea dătătoare

[2] Eugen Lovinescu : *Figurine. B. Fundoianu*, în „Sburătorul literar", I, 1922, nr. 29.

de voluptate în fluxul asociativ, căci „asociația de idei... ne stăpînește tirană și nemiloasă", mărturisește autorul în *Masca lui André Gide* (p. 77), unde, pentru a clarifica o ipoteză, în maniera „rafturilor" succesive, care-i este proprie, apelează la teoriile economice ale lui Ricardo și Correy și la botanica lui Mendel.

Nu e doar simplă plăcere de a epata, ci înclinație structurală pentru tot ceea ce aprinde imaginația.

În general, Fundoianu are oroare de „ideile clare și distincte", de ceea ce tinde să limiteze și să fixeze definitiv un lucru ; îl irită teoriile care nu sînt „accesibile nuanței", reducțiile raționaliste mai ales : „Eu caut în fiecare lucru o justificare. Tu vrei o lege. Eu construiesc un raft, încă un raft. Tu n-ai decît două : răul și binele. Eu vreau să văd frumusețea unui peisaj. Tu utilitatea. *Eu vreau problema*, tu, certitudinea" *(Landru*, p. 14—419). Acest „giudeț al sufletului cu trupul", simplă modalitate de a da relief ideilor, nu trebuie să lase impresia unui spirit dilematic, scindat între aspirații contradictorii. Bătălia e transferată în afară, căci, în ceea ce-l privește, Fundoianu a optat definitiv.

Problema deci, fascinantă prin ea însăși, provocare continuă a spiritului, neliniște permanentă, condiție a plenitudinii interioare, aceasta îi este alegerea.

De aici, o nevoie imperioasă de a trăi imaginarul cărților pînă la a simți corporalitatea ideilor, tentația excesivă a singularizării, încordarea de „a gîndi altfel" decît ceilalți, o anumită cochetărie în a se declara „inactual", afirmarea programatică a nobleței profesiunii scriitoricești, ca o compensație a condescendenței cu care sînt priviți visătorii în veacul pragmatic și mașinist.

„Mă gîndesc la teama pe care trebuie s-o aibă muntele cînd se vede înconjurat numai de șesuri : să nu devie și el șes", notează aforistic Fundoianu (*Caietele unui inactual*, p. 391).

Descifrăm aici și „spaima de a fi comun și banal" [3], cum explica Lovinescu agresivitatea unor idei în scopul forțării originalității, dar și opțiunea pentru un ideal de existență plasat în aerul tare al unor exigențe superioare, aproape ascetice. E o existență subordonată voluntar esteticului, pînă la asumarea riscului de a fi în dezacord cu evidențele : „Știu bine, acesta e punctul de vedere al ideilor. Punctul de vedere al faptelor poate fi altul" *(Caietele unui inactual*, p. 343).

E foarte semnificativă această mărturisire pentru a înțelege puternica funcție modelatoare a culturii asupra lui Fundoianu, la care voința de a trăi pentru o idee, în cazul său ideea de artă, de frumos în general, devine un agent propulsator al vocației.

Pe urmele lui Nietzsche, pe care l-a citit de timpuriu, Fundoianu e convins că lumea nu se poate justifica decît estetic. El caută, prin urmare „Consolarea metafizică a artei, nu consolarea ei sentimentală" *(Baudelaire*, p. 98). Cultul artei este ideea centrală, focul care alimentează toată activitatea literară a lui Fundoianu. Este axa care vertebrează fenomenul natural și social, îl face coerent, obligînd varietatea să se subordoneze unui principiu unitar mai adînc.

Diversitatea caleidoscopică a subiectelor publicisticii lui Fundoianu e, astfel, numai aparentă și înșelătoare, căci nu în sine îl preocupă aceste aspecte, ci numai întrucît devin semnificative din perspectivă estetică.

„Nu sunt scriitor de anecdotică. Îmi pare rău, n-o să ajung niciodată popular" *(Cuvinte despre teatru*, p. 276) notează el sfidător, afirmînd, în fond, libertatea selecției în numele unui crez, căruia e dispus să-i sacrifice totul. Această atitudine explică cel mai bine prospețimea și interesul captivant al articolelor sale. Fundoianu, practic, își alege subiectele, gazetăria nu e nici un moment la el obligație profesională, iar atunci cînd nu poate ocoli realitățile plate și anoste, evadează constant în chestiuni de principiu.

Intervenția sa pasionată în disputa privitoare la soarta învățămîntului clasic e dictată mai puțin de vreo urgență reală (problema nefiind încă de actualitate în România acelor ani), cît de sentimentul că educația clasică, promotoare a sensibilității și armoniei interioare, se află grav amenințată de imperativele practice ale vieții moderne *(Probleme vesele : învățămîntul. Probleme vesele : pentru educația clasică)*. Fundoianu, spirit mobil și cu neașteptat de mult simț al realității, găsește și aici o soluție proprie, menită să perpetueze educația clasică.

Cronicarul dramatic e foarte exigent și, în general, nemulțumit de repertoriul scenelor naționale, dar marea suferință i-o provoacă decăderea dramaturgiei, „deformarea ei după spectator" *(Despre spectator)*, tendința de a linguși vanitatea și onorabilitatea burgheză. Prin contrast, profilul spectatorului pur : „Spectatorul adevărat nu privește teatrul ca pe un narcotic, el nu înlocuiește civilizația, circiuma pe teatru (p. 91)". O intenție pedagogică e prezentă pretutindeni în cronicile dramatice, dar ea nu vizează probleme etice, ci de „gust", de educație estetică.

[3] E. Lovinescu, *art. cit., loc. cit.*

Anecdotica actualității devine, în mod curent la Fundoianu, simplu pretext, incitare a spiritului disociativ. Astfel, *Epilogul meciului Carpentier-Dempsey* nu e de fel o cronică sportivă, ci o scrutare a fenomenului de psihologie a mulțimii din perspectiva nevoii de mit în societatea modernă. Apoi, imprevizibilul spirit al lui Fundoianu deschide o paralelă între civilizația greacă și cea modernă, exaltînd, firește, pe cea dintîi, pentru armonia ei exemplară.

Am ales anume exemple de articole din cele mai îndepărtate în aparență de problemele artei, spre a vedea cum, de fapt, converg spre aceeași orientare.

Templul sacru al artei găsește în Fundoianu un paznic devotat și vigilent. Ori de cîte ori surprinde vreo erezie, devine inclement, iar instinctul polemic al autorului se pune îndată în mișcare. Nu ne vom referi la respingerea constantă a naturalismului vinovat de „invazia realității în artă", atitudine ce-i putea veni direct cu substanțiala nutriție de estetică simbolistă de la maeștrii veneranți: Gourmont, Gide, Mallarmé, dar felul în care deplînge rătăcirea lui Maurras *(O teorie a clasicismului* : *Charles Maurras*) e definitoriu : „Pozitivistul l-a ucis pe poet și tabla lui de utopii" (p. 45). Rămînînd poet, Maurras ar fi creat „o utopie", „un mit social", „un mit literar", care s-ar fi salvat estetic, în timp ce, înverșunîndu-se să întoarcă roata istoriei cu argumente raționaliste, eșuează lamentabil.

Nici Sainte-Beuve, un idol, nu e cruțat pentru miopia de a fi reproșat lui Flaubert nerespectarea adevărului istoric în *Salambô*. Argumentului empirist al imitării realității, Fundoianu îi opune dreptul libertății imaginației creatoare : „Flaubert a creat realitatea dintr-o lacună. A creat din visteria imaginației lui, ca un demiurg oamenii și cetatea, bătăliile și apeductele" *(Flaubert și Sainte-Beuve* p. 83*)*.

În niște *Inscripții* : *Păreri rusești* din „Chemarea", Iași, I, 1918, nr. 15 — neincluse în ediția de față, Fundoianu denunță unilateralitatea periculoasă a unei aserțiuni a lui Gorki, după care „știința stă mai presus de artă în sensul general omenesc ; viitorul aparține științei care e democratică în fondul ei". Aceasta i se pare o atingere a demnității artei, o posibilă statuare a evanescenței ei, iar atitudinea lui Gorki, circumstanțială în fond, o apostazie : „Gorki a abdicat de la opera lui de artă și de la toată rațiunea lui de a fi".

Raportul dintre artă și știință, dintre rațiune și sensibilitate îl preocupă intens. Viitorul artei, al poeziei în primul rînd, îi provoacă neliniște. Concepția sa în această privință îl înscrie acelei mișcări din gîndirea europeană a timpului care pusese rațiunea și raționalismul sub acuzare.

Convingerea sa este că poezia, așa cum se înfățișa ea în experiențele suprarealiste și în concepția lui Valéry (cu care, dealtfel, fără să-și dea seama, are puncte de vedere comune), pășește pe un drum steril, refuzat oricărei perspective. Statuînd o antinomie ireductibilă între poezie și cunoașterea prin concept, Fundoianu e de părere că aceia care vor să facă poezie de „cunoaștere" slujesc inconștient „dictatura raționalului" și condamnă la pieire poezia. Incapabilă să satisfacă exigențele cunoașterii raționale, poezia ar trebui fie să accepte rolul nedemn de cenușăreasă a vieții spirituale, fie să se autodemită (cazul Rimbaud). Perseverînd în eroarea de a se substitui sau de a concura Rațiunea, poezia pierde contactul cu izvoarele ei magice, încetează de a mai fi „gîndire participativă la real" și, ispitită de spiritul critic (conștiință de sine), sondează cu zadarnică obstinație o falsă realitate, adică realul devitalizat și rarefiat prin concepte, din care misterul a fost izgonit. Apare astfel, pe fondul „crizei de realitate", criza conștiinței poetice : „La o sută de ani de la cea mai mare eliberare a poeziei, de la cele mai înalte piscuri atinse, poezia a încetat să mai aibă un sens, o axă, și-a desăvîrșit ruptura cu obiectul, afectivitatea, limbajul, publicul".

Nu ne va reține aici întreaga argumentare făcută cu o mare vervă și cu acuitate dialectică, nici belșugul de observații de subtilă pătrundere a ființei poeziei. Important este că întreg eseul din care am citat *(Fals tratat de estetică, eseu despre criza de realitate)* este o superbă și pătimașă pledoarie pentru artă, pentru poezie, înțeleasă ca „o funcție psihică sau metafizică, imanentă speciei umane", „o necesitate, nu o plăcere, un act iar nu o destindere ; poetul afirmă, poezia e o afirmare a realității". Departe de a fi superfluă, poezia e o forță de echilibru, căci „ia pe seama sa restituirea a tot ceea ce au disprețuit, condamnat și mutilat operațiile intelectului și anume existența finită și umilită și gîndirea ei intimă : mitul".

Această motivare existențială a poeziei într-o vreme cînd, despuiată de aura ei sacră, era victima tuturor experiențelor negatoare, într-o vreme de acută criză a valorilor, mărturisește puternic statornicia unui crez și explică, totodată, unitatea interioară a operei lui Fundoianu.

Prin urmare, eseurile sale din perioada franceză sînt numai calitativ altceva decît publicistica din țară. Tot ceea ce în caleidoscopul gazetăresc era intuiție fragmentară capătă în eseu, dacă nu coerența unui sistem, suprafața necesară respirației libere a cadenței ideilor.

În întregul ei, opera lui Fundoianu e o împlinire a ceea ce tînărul de 16 ani, cu o lucidi-tate impresionantă, amintind de Maiorescu, își fixa ca ideal de existență : „deși am vîrsta de 16

ani, cred că drumul pe care pornesc e hotărît ; pornesc cu hotărîrea de a munci, de a lupta şi de a închina totul din mine pe altarul frumosului"[4].

Ori de unde ar porni, Fundoianu ajunge cu regularitate la problemele generale ale artei, ale literaturii. Articolele de critică literară propriu-zisă stau mărturie.

Ar fi o naivitate să-l credem că intenţia de a se dedica criticii literare „a bancrutat de la început într-un sertar, covîrşită de necesitatea naţională" de a face critică culturală, de supraveghere a importului de cultură străină. Mai sigur e că Fundoianu şi-a simţit din timp inadecvarea structurală la un asemenea tip de activitate, imposibilitatea de a se struni şi a se limita. Dacă singure anemia estetică şi lipsa de originalitate ale literaturii naţionale sînt răspunzătoare de o asemenea „jertfă", e de neînţeles de ce, în Franţa fiind, n-a făcut critică literară. Adevărata sa vocaţie este însă filozofia artei şi majoritatea articolelor critice, caracterul lor sintetic, prin nenumăratele digresiuni generalizatoare, prin pretextul oferit limpezirii unor idei sau schiţării unor teorii, o dovedesc. Aproape sistematic pagina critică a lui Fundoianu e o meditaţie asupra misterului creaţiei, ceea ce explică şi numărul mare de judecăţi cristalizate aforistic, o adevărată colecţie.

Actul critic e justificat şi practicat la modul impresionist, aproape în termenii maeştrilor (Lemaître, France). Criticul „nu mai e un dascăl, ci un artist" (p. 23) ; „consacrarea artistului [—] se face de către artişti" *(Poetul Maniu)* ; „sunt atîtea estetici cîţi artişti" *(Critica, probleme vechi*, II) ; „nu pricep critica decît identificată pînă la absurd cu personalitatea criticului" ; „criticul nu trebuie în faţa unei opere decît să-şi noteze reacţia sentimentală" ; „O consecinţă : îl iubesc în artist pe mine [...] Artistul pentru care am admiraţie e fratele meu, e iubita mea, familia mea intelectuală" *(De la Iser la Maniu*, p. 315).

O critică deci de afinitate, autobiografie spirituală, şi Fundoianu nu-şi recunoaşte altă biografie : „Am aceleaşi păreri în viaţă ca şi în scris" (p. 343). Astfel, *Imagini şi cărţi din Franţa* e, într-un fel, traseul unei edificări spirituale, istoria formării unei personalităţi.

De regulă articolul critic se clădeşte pe identificarea „ideii creatoare" („faculté maîtresse" a lui Taine), adică măsura unică la care se pot reduce toate cărţile unui autor. Se schiţează apoi rapid cîteva căi de acces spre operă (Gide, Gourmont, Mallarmé, Creangă, Macedonski, Anghel, Bacovia). Alteori criticul întîrzie cu delicii asupra operei (Mallarmé, Jammes, Arghezi), o degustă pe îndelete, îi recompune atmosfera, sună un vers la ureche, rezumă estetic o acţiune, se entuziasmează. Cititorul e luat de guler, somat să împărtăşească emoţia : „Mărturiseşte, ipocrit cititor, de cîte ori ai citit...", p. 53).

Scriitorii comentaţi sînt iubirile constante ale autorului. Alţii intră doar accidental în atenţie şi numai întrucît şi-au intersectat drumul cu cei dinţi. Gustul tiranic îl pune şi în situaţii delicate : „mă refuz încă să iubesc pe Proust", la mijloc fiind „diferenţa, deosebirea vehementă dintre noi" *(Note : Arta lui Marcel Proust)*.

Speculaţii inteligente răstoarnă sensuri consacrate, schimbă semnul unei judecăţi negative, transformă acuzaţia în elogiu. Astfel, Rémy de Gourmont, considerat „stricător de valori", graţie „mişcării de reacţiune" pe care o provoacă scepticismul său, devine „un creator de valori". Baudelaire e un „corupător" (Brunetière), dar „de sensibilitate" — adaugă Fundoianu, deci un înnoitor ; „decadenţă" înseamnă „imitaţie", prin urmare simbolismul nu e decadenţă, ci o autentică „renaştere", căci el nu imită modele anterioare.

Luxurianţa stilului, valoarea lui poetică intrinsecă (Felix Aderca găsea în asta o slăbiciune : „Fundoianu are imagini de o rară frumuseţe, care luminează de dinăuntrul ideii— imagini surghiunite din ceruri de poezie în pagini, vai ! de raţionamente !"[5]), caracterul intens participativ al comentariului, gesticulaţia abundentă, minulesciană a criticului au trezit îndoieli asupra obiectivităţii afirmaţiilor. În realitate, critica lui Fundoianu nu e doar zbor graţios în preajma operei, nici jubilaţie permanentă, deşi un aer sărbătoresc, tonic şi contagios e prezent. Judecata e însă fermă, aproape totdeauna exactă. Autorul rămîne lucid, atent la nuanţe şi mereu găseşte o posibilitate de a glosa inteligent, de a îmbogăţi sau schimba radical sensul unei teorii, de a formula rezerve întemeiate. Nici Arghezi, obiectul unui extraordinar cult, nu face excepţie : „Îi recunoaştem influenţa curativă, în marea liberare pe care ne-a adus-o de falsul exotism, de falsa literatură, de falsul sentimentalism, de falsul modernism. *Îl recunoaştem nefast în atîtea alte ; o nevoie de artificiu, o neputinţă de a vorbi direct ca Stendhal, o demoralizare a limbii din uzaj, o preţiozitate nouă* (s.n.) care jertfeşte ideea unui sistem de imagini şi limba, unui sistem

[4] *Scrisoare* către Gala Galaction, publicată de Paul Daniel în *Destinul unui poet*, postfaţă la *Poezii*, 1978.

[5] Felix Aderca, *Erori fecunde*, în „Sburătorul literar", I, 1922, nr. 23.

de vorbe — toate acestea nu sunt oare în noi din influența lui Arghezi ?" *(Omagiu lui Tudor Arghezi* p. 214).

În ansamblu, lui Fundoianu critic literar, i se potrivește difiniția lui Sainte—Beuve, pe care el însuși i-o aplica lui Gourmont : „A reînnoi lucrurile cunoscute și a vulgariza lucrurile noi : iată un bun program pentru un critic" *(Rémy de Gourmont creator de valori,* p. 55). E ceea ce face și Fundoianu, ale cărui concepții estetice nu sînt, în fond, originale. El este un receptor avid, dar nu inert, a numeroase idei noi din gîndirea europeană a vremii, pe care le difuzează într-un mod foarte personal.

* * *

Privită retrospectiv, publicistica literară a lui Fundoianu îmbogățește relieful vieții culturale a momentului, pe care îl cunoaștem obișnuit prin cîteva piscuri răzlețe. Prezența lui Fundoianu o face mai verosimilă pe aceea a lui Lovinescu, Ibrăileanu, Iorga și o anunță prin stil pe aceea a lui Călinescu. Percepem mai clar frămîntările criticii și ale ideologiei literare, starea culturii naționale într-un moment de tranziție. Anumite obsesii, anumite campanii ale timpului capătă un plus de motivație prin lărgirea cîmpului de referință. Atmosfera apare mai animată.

Tot astfel, din perspectiva actuală, faimoasa *Prefață*, în care Fundoianu nega originalitatea estetică a literaturii române, nu mai apare atît de stranie și izolată în aberația ei, deși falsitatea punctului de vedere e mult mai evidentă. În studiul introductiv, Mircea Martin cîntărește cu desăvîrșită obiectivitate contextul cultural a cărui configurație putea explica la acea dată gestul lui Fundoianu. Nu trebuie neglijat însă nici un anumit factor psihologic. Exista o moștenire apăsătoare în istoria ideii. Aproape toate datele erorii erau conținute în teoriile anterioare sau în cele ale momentului. În afară de „violența de cugetare", „violența de expresie" și dispoziția pentru „negațiune feroce" [6], Fundoianu nici nu aduce idei noi în discuție. El face ultimul pas, împingînd la extrem prin absolutizare mecanică și generalizare pripită, o optică răspîndită în epocă, prin care era înțeleasă dinamica evoluției noastre culturale. Plasîndu-se într-un unghi de observație impropriu și unilateral, Fundoianu evaluează originalitatea culturii și a literaturii românești privind exclusiv în afară, în oglinda celei europene, pînă unde ea nu pătrunsese la acea dată.

Maiorescu, procedînd strict obiectiv și adoptînd o privire din afară, constatase virtualități creatoare mari și statuase rîvna onestă pentru împlinirea lor, „respectul adevărului" și simțul măsurii în autoapreciere. Luciditatea demnă a lui Maiorescu degenerează la Fundoianu în umilință și complex cultural. El neagă însăși existența „unui suflet diferit și personal" la scriitorii noștri cei mai reprezentativi și astfel orice orizont optimist i se pare închis pînă ce „hazardul" nu ne va „schimba !".

Surprinde acest exclusivism radical și îndîrjit la un gînditor iubitor de nuanțe. Căci nu bunele intenții i se pot reproșa lui Fundoianu, interesul său pentru definirea statutului culturii românești fiind, fără îndoială, sincer. Comentariul pe care i-l prilejuiește a doua ediție din *Spiritul critic în cultura românească* aduce oarecare lumină asupra resorturilor profunde care determinaseră vehemența negatoare din *Prefață*. Sînt negate indirect, dar categoric autoritățile critice ale momentului. Stabilind că literatura română nu există ca individualitate estetică, activitatea critică a lui Ibrăileanu, Iorga și Lovinescu e, implicit, denunțată ca falsă, întrucît se aplica unei realități iluzorii ! La originea acestei erori ar sta însuși Maiorescu, pentru că a abandonat critica culturală, (singura legitimă încă, după părerea lui Fundoianu) pentru critica literară estetică.

Trădează această „curățire a terenului"—ambiții de nou întemeietor ? E posibil, căci suficiente date ne determină să credem că tînărul critic nu se simțea chemat pentru roluri de plan secund.

Totuși, deși se voia un bici flagelator al conștiințelor creatoare, negația lui Fundoianu rămîne lipsită de orizont. Literatura română nu mai putea reedita un nou moment Maiorescu. Dovadă că primul rodise. Ea nu mai putea fi smulsă din matca ei spre a o arunca îndărăt. E un semn că își simțise de mult izvoarele. Strălucita ei evoluție între cele două războaie stă mărturie.

Păstrînd proporțiile și diferențele temperamentale, ni se pare că putem distinge un model mental maiorescian la Fundoianu, nu neapărat conștient.

Cîteva similitudini sînt izbitoare : conștiință clară și pretimpurie a vocației, sentimentul predestinării pentru fapte de excepție, disponibilitatea pentru impunerea unei orientări noi în

---

[6] E. Lovinescu, *Există o literatură română ?*, în „Sburătorul literar", I, 1922, nr. 41.

cultura națională. Să observăm că Fundoianu, ca Maiorescu, întoarce spre lume la 25 de ani un profil intelectual deplin format în coordonatele sale esențiale.

Există, indiscutabil, o febră, o răvășire în textele sale, dar nu un haos. În rostogolirea incandescentă și, uneori, contradictorie a ideilor întrezărim liniile de forță stabile și ordonatoare: cultul artei, încrederea în „rațiunea inimii", propensiunea spre sinteză.

Mișcîndu-se o vreme prin cercurile moderniste, Fundoianu a lăsat impresia (chiar lui Lovinescu) unui insurgent intratabil, demolator fără perspective. Privite detașat astăzi, scrierile sale, în ansamblul lor, ni-l dezvăluie, dimpotrivă, ca pe un lucid scrutător al destinului artei, al cărei viitor îl înțelege într-o nouă sinteză clasică. Nenumăratele obiecții pe care le face excesele simboliste și moderniste, nostalgia antichității eline, efortul de a înlătura obsesia decadenței din conștiința artistică — indică, toate, setea de echilibru a acestui neliniștit.

UN PROCEDEU STILISTIC DE EXPRIMARE A IDEII DE SUPERLATIV

DE

LUIZA SECHE

MĂSURA CEA MAI ÎNALTĂ sau cea mai coborîtă a însușirii unui obiect sau a unei ființe se exprimă cu ajutorul superlativului, care — alături de pozitiv și de comparativ — formează, în limba română, gradele de comparație ale adjectivelor și ale unor adverbe. Cînd însușirea obiectului — în raport cu însușirea altor obiecte sau a aceluiași obiect, în circumstanțe diferite, — atinge gradul cel mai ridicat sau cel mai scăzut, ne aflăm în fața superlativului relativ (*cel mai tare, cel mai slab*) ; cînd însușirea obiectului — fără a fi raportată la însușirea altor obiecte sau la ea însăși, în împrejurări deosebite, — denumește nivelul cel mai de sus sau cel mai de jos, avem a face cu superlativul absolut (*foarte tare, foarte slab*)[1]. Superlativul absolut se construiește cu adverbele *foarte*, mai rar *tare* și *prea*. Pe lîngă acest procedeu „clasic", superlativul absolut se mai formează, în limba română, cu ajutorul unui mare număr de adverbe sau de adjective (cu valoare adverbială) care imprimă adjectivului sau adverbului determinat o mai puternică încărcătură expresivă : *colosal, copleșitor, enorm, excepțional, extraordinar, extrem, fantastic, formidabil, grozav, imens, infinit, înfiorător, înfricoșător, îngrozitor, înspăimîntător, minunat, miraculos, necrezut, negrăit, neînchipuit, nemaiauzit, nemaicunoscut, nemaiîntîlnit, nemaipomenit, nemaivăzut, nesfîrșit, nespus, senzațional, teribil, uimitor, uluitor* etc., legate prin prepoziția *de*.

De asemenea, superlativul absolut poate fi exprimat cu ajutorul unor locuțiuni adjectivale (*de toată frumusețea*), adverbiale (*blînd din cale-afară*), substantivale (*minte pierdută de durere*), expresii (*culmea indignării, nebun de fericire, curios la culme*) sau o serie de adjective, adverbe sau substantive care exprimă noțiuni dezagreabile și care, cu timpul, și-au pierdut sensul originar, iar acum servesc la intensificarea însușirii substantivelor pe care le determină, fie în sens pozitiv, fie în sens negativ (*putred de bogat, sărac lipit pămîntului, beat mort, frumoasă de mama focului, harnic spirt, o groază de lucruri, puzderie de gînduri* etc.).

Limbajul afectiv folosește și alte mijloace pentru exprimarea ideii de superlativ ca : lungirea și repetarea vocalelor (*drum luung, fruumoasă fată, taare bun, scuump la vedere* etc.), dublarea consoanelor (*collosal, mizzerabil, grrozav, rroșu, nnegru* etc.), repetarea adjectivului (*ochi albaștri-albaștri, pădure deasă-deasă, păr creț-creț, femeie bătrînă-bătrînă* etc.), înlocuirea adjectivului determinant cu substantivul corespunzător din punct de vedere semantic, așezarea lui înaintea substantivului și legarea lui cu substantivul determinat cu prepoziția *de* (*o mîndrețe de fată, o drăgălășenie de copil, o minune de cîntec, o splendoare de vreme* etc.), repetarea substantivului la cazul genitiv plural (*floarea florilor, voinicul voinicilor, frumoasa frumoaselor, zmeul zmeilor* etc.), precum și o serie de prefixe sau de elemente de compunere cu valoare augmentativă : *arhi-, extra-, hiper-, para-, prea-, răz-, super-, supra-, ultra-* etc. (*arhicunoscut, extrafin, hipertrofiat, paraleu, preaînțelept, răzcunoscut, supersonic, suprasolicitat, ultramodern* etc.).

Modul de redare a însușirii celei mai înalte a unor substantive se face în raport cu gîndirea vorbitorului, fiind condiționat de starea lui sufletească, de conjunctură, de impresia mo-

---

[1] Vezi *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, 1963, vol. I, p. 131—133.

mentană, de gradul lui de cultură și de alți factori extralingvistici, fapt pentru care procedeul în sine poate fi abordat atît de gramaticieni, cît și de stilisticieni sau de lexicografi[2].

Nestudiat nici de cercetătorii din domeniul gramaticii, nici de cei care se ocupă de analizele stilistice, nici de autorii de dicționare este procedeul prin care calitatea cea mai înaltă este redată cu ajutorul unui substantiv, care, în semnificația lui, cuprinde ca notă esențială noțiunea de însușire supremă, de punct maxim, unic, ales, de culme. Redarea acestei calități superioare nu se mai face prin intermediul unor adjective sau al unor adverbe, ci cu ajutorul unor substantive care reprezintă noțiuni superlative, unicate, *summum* de însușiri, perfecțiunea. La baza acestui procedeu se află o comparație, care reușește să mijlocească o mai riguroasă reprezentare și o mai vie sensibilizare a elementului pe care îl comparăm și să realizeze un transfer semantic. Sinteza dintre cele două cuvinte puse alături și absența adverbelor de comparație (*ca, ca și, precum, cum, asemenea, întocmai, parcă* etc.) conferă formației statut de metaforă. Cînd cineva numește în chip figurat *leul* drept „rege al animalelor", el exprimă, de fapt, rezultatul comparației dintre *leu* și *rege* ; așa cum regele este cel mai de seamă reprezentant printre semenii săi, într-o anumită societate, tot așa leul este cel mai important exponent al animalelor. Termenul metaforic care înlocuiește pe cel propriu este în parte sinonim cu acesta, în parte deosebit de el. Dacă între cei doi termeni ar exista o identitate absolută, nu ar mai fi cazul să se substituie unul cu celălalt, iar dacă ar fi total diferite nu ar mai fi posibilă apropierea lor. Prin stabilirea unei relații între cele două realități, substantivului determinat îi sînt atribuite trăsăturile substantivului determinant ; suprimînd comparația inițială și creînd o unitate sintetică nouă se realizează actul atribuirii unor calități supreme unei persoane, ceea ce — stilistic — constituie o metaforă. Valoarea expresivă rezidă tocmai în acest transfer semantic : un cuvînt care are înțelesul „cel mai bun", „cel mai mare", „cel dintîi", „perfect", „desăvîrșit", „unic" etc. ajunge să fie considerat purtătorul acestor însușiri și să determine sensul noțiunii pe lîngă care este plasat într-un context oarecare.

Procedeul nu este exclusiv românesc ; îl întîlnim și în alte limbi moderne (de exemplu, în limba franceză) și nu este nici foarte recent, (dovadă unele atestări din literatura noastră mai veche, după cum vom vedea mai jos). Este sigur că el a fost revigorat și reactualizat în limba română contemporană și, îndeosebi în stilul presei, unde a căpătat nuanțe semantice mai complexe, conturîndu-se ca un mod de exprimare a superiorității, relativ frecvent și neașteptat de expresiv.

Deoarece o ierarhizare strictă a acestor formații sau o prezentare a lor pe baza stabilirii unor priorități desprinse din analizarea importanței, a vechimii, a răspîndirii pe regiuni sau pe categorii sociale, pe expresii etc. nu sînt posibile, vom urmări materialul în ordine alfabetică, cu precizarea sensului propriu din care s-a desprins această valoare nou creată, ilustrîndu-l cu exemple adunate mai cu seamă din publicistica actuală. Pentru a putea urmări mai bine felul în care s-a desfășurat procesul semantic de cristalizare a noilor valori metaforice, vom grupa acest material în jurul cuvintelor-cheie care au polarizat respectivele îmbinări de cuvinte :

BOIER „epitet dat unei persoane cu înfățișare, cu atitudini și cu fel de a se manifesta aristocratice". *Gheorghe Zamfir*, **acest boier al cîntecului** *românesc*. ROMÂNIA LITERARĂ, 21/1971, 27/1.

DOAMNĂ „femeie din înalta societate ; suverană". *Luna*, **doamna mărilor și-a nopții**, EMINESCU. *Maria Tănase*, **doamna cîntecului** *românesc*. ALMANAHUL FLACĂRA, 1969, 318. *Barbara*, **doamna cîntecului** *francez*. ROMÂNIA LITERARĂ, 11/1969, 15/2. [Irina Răchiţeanu-Șirianu] **doamna poeziei**. CONTEMPORANUL, 10/1974, 4/3. **Această doamnă a scenei** *românești*. ib.

DOMN „suveran, vodă". *Acela*, **domnul voroavei** *românești*, *Cicero*. M. COSTIN. *Mîndru vultur ce-n văzduh se cumpănește*, **Acel domn al atmosferei** *ce un veac întreg trăiește*. ALEXANDRESCU. *Și-n negru-mbrăcă toate* **al nopții palid domn**. EMINESCU. *Ea trebui de el în somn Aminte să-și aducă Și dor de-***al valurilor domn** *De inim-o apucă*. id. *O, dulce-***al nopții mele domn**, *De ce nu vii tu ?* id.

ISPRĂVNICEASĂ „soția ispravnicului care conducea un județ sau un ținut, ca reprezentant al domnitorului". *Aura Urziceanu*, **Isprăvniceasa be-bop-ului**. ALMANAHUL CINEMA, 1974, 80.

---

[2] Vezi Toma Măruță, *Ideea de superlativ în limba română*, în „Limbă și literatură", 1/1955, p. 188—212.

MARCHIZĂ „soția marchizului care conducea o marcă în Europa apuseană". *Angelica* **marchiza îngerilor** [titlu de film]. *Anița,* **marchiza haiducilor,** *devine o prezență convingătoare datorită jocului actriței Marga Barbu.* ROMÂNIA LITERARĂ, 11/1968, 5/2.

MATADOR „toreador care, în desfășurarea unei coride, trebuie să dea taurului lovitura de grație". *Gilbert Bécaud...* **matadorul șansonetei.** ALMANAHUL FLACĂRA, 1970, 151, cf. ALMANAHUL CINEMA, 1970, 116.

POET „persoană înzestrată cu o deosebită sensibilitate". *Valentin Gheorghiu,* **poet al pianului.** SCÎNTEIA, 11 270/1978, 4/4.

PRINCIPE „prinț". *Pindar... atita se înalță peste cei mai dinaintea lui, cît se numi* **prințip... poeților liricești.** NICOLAU. *Demostene este* **principele oratorilor.** CADE. **Principele poeților.** ȘAINEANU. *Poetul satiric este* **principele artiștilor** *care urmăresc anumite tendințe cu arta lor.* GALACTION.

PRINȚ „principe, suveran". *„Aristotele...* **prințul filozofilor.** CARAGIALE. *Nicolae Leonard...* **prințul operetei românești.** MIC DICȚ. ENC.

PRINȚESĂ „principesă". **Prințesa circului** [titlul unei operete de I. Kálmán]. *Celebra șansonetistă Yvette Gilbert — supranumită* **„la princesse de la chanson".** ALMANAHUL FLACĂRA 1971, 250.

REGE „suveran". *Paisiele...* **rege al compozitorilor** *din timpul lui.* FILIMON. *Lui Dobrovski și Schaffarik nemini nu li poate contesta sceptrul de* **regi ai limbisticei și arheologiei** *slavice.* HASDEU. *Ș-acel* **rege-al poeziei...** *Ce cu basmul povestește — veselul Alecsandri.* EMINESCU. *Un biet vultur —* **regele culmilor** *— sta pe un drug de fier.* DEMETRESCU. *Mărire, slavă ție, o* **Rege-al poeziei.** EFTIMIU. *Nașterea primului om ...* **regele inteligenței.** BRĂESCU. **Regii de trusturi** *... marii bancheri.* DEȘLIU. *Darius se numea pe sine* **regele universului.** CĂLINESCU. *Fostul* **rege al rock-u-lui,** *Elvis Priesley.* ALMANAHUL FLACĂRA, 1970, 149. *Elvis Priesley nu și-a pierdut renumele de „king", de* **rege al cîntecului.** ALMANAHUL CINEMA, 1971, 61. *Johann Strauss supranumit* **regele valsului** M. D. ENC. (cf. *le roi du pétrol, le lion ~ le roi des animaux*). Cf. și situațiile în care calitatea este atribuită ca un adjectiv : *Țara Românească din secolul al XVI-lea cuprindea în sine ... tot ținutul nordic al* **fluviului rege.** HASDEU. *Fotbalul —* **sportul rege.**

REGINĂ „suverană, doamnă". **A stelelor regină** *se-nalță cu mîndrețe.* BOLINTINEANU. *Pe chipul acelei voluptoase* **regine a frumuseții,** *mîna măiastră a răspîndit aureola unei divinități vînătorești.* ODOBESCU. *Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă, prin care trece albă* **regina nopții** *moartă.* EMINESCU (cf. *la lune ~ cette reine des nuits*). *Tu nu cunoști otrava gîndirii și-a vegherii, Fantasmele de fildeș,* **regini ale tăcerii.** ARGHEZI. *Aici moare infanteria, care nu e* **regina bătăliilor,** *cum s-a zis de unii, ci* **regina morții.** BRĂESCU (cf. fr. *l'infanterie est la reine des batailles*). *Amalia Rodriguez,* **regina fado-ului.** CONTEMPORANUL, 11/1969, 7/5. Și, din nou, o situație de referință în care calitatea este atribuită ca adjectiv : *Voi urmați cu repejiune* **cugetările regine.** EMINESCU.

STĂPÎN „suveran, domnitor". *Eu să fiu a ta stăpînă, tu* **stăpîn al vieții mele.** EMINESCU. *Duduia Ioniță,* **stăpîna visurilor noastre.** IBRĂILEANU (cf. și *la force est la reine du monde*).

STĂPÎNITOR „conducător, stăpîn". **Stăpînitorul apelor** [adecăte Veneția]. FOLETUL NOVEL, 78. *Cu ce revărsare de lumină se ridică* **Stăpînitorul lumii,** *pînă sus, pe cer.* GÎRLEANU. *Codrul pare tot mai mare, parcă vine mai aproape, Dimpreună cu al lunii disc* **stăpînitor de** *ape.* EMINESCU.

SUVERAN „conducător". *Publicul ?* **Suveranul absolut al sălilor** *de spectacol.* CINEMA, 6/1968, 14.

Tot pe aceeași linie se înscriu : [Ilie Năstase] *asul* (sau *campionul*) *rachetei,* [Eminescu] *luceafărul poeziei românești,* [Judecătorul X] *cavalerul dreptății,* [Arbitrul Y] *cavalerul fluierului,* [Melba] *privighetoarea sudului,* [Sonja Henie] *steaua nordului,* [Rodney Kluck] *regele reclamei* etc.

Fără a mai lărgi lista exemplelor, putem spune că acest procedeu al exprimării ideii de superlativ, de calitate maximă este destul de frecvent, mai cu seamă în presa actuală (cu predilecție în domeniul reclamelor culturale, al spectacolelor etc.), este economic și foarte expresiv.

La capătul sumarei noastre analize, unele concluzii se impun :

— de obicei, aceste mărci ale calității absolute apar la *singular,* la *cazul nominativ, forma articulată,* îndeplinind funcția de apoziție (*Maria Tănase, doamna cîntecului românesc ; Gilbert Bécaud, matadorul șansonetei ; Nicolae Leonard, prințul operetei românești ; Amalia Rodriguez, regina fado-ului ; Publicul, suveranul absolut al sălilor de spectacol* etc.) ;

— de multe ori, după indicarea numelui propriu, substantivul cu ajutorul căruia se exprimă calitatea, este precedat de adjectivul posesiv „acest, aceasta" (*Gheorghe Zamfir, acest*

boier al cîntecului românesc; *Vasile Alecsandri, acest rege al poeziei*; *Irina Răchiţeanu-Şirianu, această doamnă a scenei româneşti* etc.);

— de cele mai multe ori, aceste substantive apar la singular (marcînd „unicitatea"), cazul nominativ (cu rol de apoziţie), precedate de articolul nehotărît „un, o" şi de unul dintre adjectivele care denumesc calitatea: *„adevărat", „veritabil", „real"* (*Mireille Mathieu, o veritabilă doamnă a cîntecului francez*; *Ilie Năstase, un adevărat as al rachetei*; *Nadia Comăneci, o reală regină a bîrnei şi a paralelelor* etc.).

Succinta prezentare şi interpretare a faptelor de mai sus, precum şi exemplele cu care am ilustrat această prezentare, au încercat să demonstreze existenţa unei originale, expresive şi mai puţin cunoscute modalităţi de exprimare a celei mai înalte trepte a calităţii, un procedeu stilistic de redare a superlativului în limba română.

Scanned with OKEN Scanner

PAREMIOLOGIA ÎN OPTICA CERCETĂRILOR ŞI IDEILOR CONTEMPORANE

DE

DUMITRU STANCIU

Discutarea şi aprecierea teoriilor actuale legate de paremiologie prezintă, printre altele, dificultăţile *primului pas*, adică ale modului de abordare. Este dificil pentru cercetătorul care se află la curent cu încercările de modernizare ştiinţifică[1] al domeniului paremiologic să găsească o legătură între cîmpul acestor preocupări cu străduinţele deja depuse. Această legătură există totuşi. Ea se află undeva la nivelul problemelor fundamentale ale paremiologiei.

În definitiv, fără să se situeze în acelaşi plan ierarhic, problemele fundamentale ale paremiologiei sînt, ca şi în alte domenii de cercetare, cele care :

I *constată* şi fixează cîmpul paremiologic (definesc) ;

II *prezintă* detaliind corpusul paremiologic (descriu) ;

III *explică* modul de a fi al corpusului paremiologic (justifică).

Aceste trei *cîmpuri de probleme* n-au fost selectate întîmplător şi nu exprimă vreo preferinţă personală, ci au fost împrumutate. Ele se găsesc menţionate în cercetările moderne privind metodologia ştiinţelor şi sînt apreciate ca exprimînd diferite grade de rafinament şi adîncire a cercetării ştiinţifice[2].

Astfel, problema de la punctul I este, de fapt, cea care priveşte existenţa şi limitele unui domeniu de cercetare, adică problema orientativă (a primului pas în ştiinţă) şi importanţa ei n-a scăzut nici în zilele noastre, cînd graniţele dintre domeniile de cercetare s-au schimbat mereu şi s-au creat noi spaţii de cercetare (aşa numitele interdiscipline).

Problema de la punctul II ţine mai mult de metodologia ştiinţelor şi în special de nivelul descriptiv al cercetării. Indiferent cum s-ar putea îmbina diferitele metode de cercetare subordonate unui ţel descriptivist, ele nu trebuie să absoarbă atenţia unui cercetător în aşa fel încît să nu înţeleagă că nivelul descriptiv nu poate să fie decît un nivel subsecvent şi intermediar. Subsecvent, pentru că trebuie să urmeze unei definiţii şi intermediar, pentru că descripţia pregăteşte înţelegerea, dar nu o realizează. Numai epuizînd posibilităţile de descripţie ale unui obiect se poate merge mai departe la explicarea raţiunilor de a fi ale acestuia şi astfel se poate trece la problema de la punctul III.

Problema explicaţiei multiplică dificultăţile cercetătorului. Descripţia este o condiţie necesară, dar nu suficientă a explicaţiei. Explicaţia are loc cînd se realizează conexiuni de descripţii, raporturi cu cîmpurile adiacente problemei şi se adaugă acestor descripţii de stări detaliate dimensiunea unui punct de vedere dinamic, adică cel al modificărilor în timp.

A.1. Referitor la definirea proverbului toate opiniile sînt convergente cu privire la ceea ce este esenţial în *fiinţa* proverbului, anume că el este o specie a literaturii populare, specie care aparţine genului scurt. Diferenţele în cadrul opiniilor cercetătorilor se referă la ceea ce nu este esenţial în natura proverbului. Nimeni nu fixează proverbul în afara creaţiei folclorice.

---

[1] G.L. Permjakov, *From proverb to folk-tale. Notes on the general theory of cliché*, Moscow, 1979 ; Matti Kuusi, *Towards an international type-sistem of proverbs*, în „Proverbium", 19/1972, p. 699—735.

[2] J. Piaget, *Epistémologie des sciences de l'homme*, Paris, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

Aparenta diversificare a paremiologilor cu privire la definirea proverbului rezultă mai mult din preferințe pentru definiții literaturizante, adică metaforizante[3].

Ceea ce rămîne trainic din noianul de definiții date proverbului este :

1.1. ceea ce nu este literaturizat în definiții ;

1.2. ceea ce nu este subiectivizat ;

1.3. ceea ce se găsește comun la toți. Aceste elemente constituie notele științifice, obiective și par a avea caracter de normă (lege) prin statornicia lor în timp și în spațiu.

2. Paremiologii se deosebesc cu privire la definiții, atunci cînd introduc criterii ce depășesc cîmpul strict al folcloristicii și adaugă puncte de vedere filosofice, etice, estetice, sociologice în definirea proverbului[4].

B. Modul de a descrie un obiect nu reprezintă altceva decît exteriorizarea unui fel de a-l cunoaște. Pornind de la modurile cel mai puțin elaborate, prin care omul cunoaște lumea și care constau din liste sau șiruri de caracteristici, proprietăți etc. și trecînd la modurile care anunță o oarecare organizare (structurare) a indicilor și caracteristicilor obiectelor pînă la formele elaborate de cunoașterea sistematică a lumii, se deschide un cîmp larg în care se înscriu și cercetările paremiologice recente.

1. Începuturile descripției în domeniul paremiologic prezintă simple liste mai mult sau mai puțin lungi de colecții eterogene urmate de comentarii naive în care se amestecă surpriza și admirația pentru proverbe.

2. Urmează, pe linia unui început de sistematizare, liste de dimensiuni mai reduse care sînt alcătuite după un criteriu tematic oarecare.

3. În sfîrșit, alte încercări caută să pună o ordine în colecțiile de proverbe existente. Matti Kuusi[5], în prima parte a studiului său, încearcă un sistem internațional de apropiere a diferitelor colecții de proverbe naționale și multinaționale. El analizează toate criteriile folosite în cele 973 de colecții de proverbe examinate, introducînd o gamă largă de indici.

3.1. Colecția noastră de prestigiu, colecția Zanne, este fixată în cadrul colecțiilor unilingve cu comparații internaționale avînd codul : Zanne 1895—1903 STmAhT/P(T)L ; G unde : S = structural ; Tm = tematic ; Ah = alfabetic cu variante ; T/P = tematic pe grup de proverbe ; L = analiza microstructurală a sursei ; G = glosar.

3.1.1. Gradul de eterogenitate a criteriilor care stă la baza colecției Zanne este destul de mare în cadrul celor 973 de colecții analizate de Matti Kuusi[6].

C. Cu asemenea colecții, ca cele enumerate de Matti Kuusi în încercarea sa de a prezenta un sistem internațional al proverbului, se poate afirma, exceptînd lucrarea lui Permiakov, că știința paremiologiei rămîne totuși la începuturile ei.

1. Lipsa de rigoare științifică ce caracterizează paremiologia ar putea să fie, în parte, justificată de imensitatea conținutului vehiculat de speciile paremiologice. Dar, cît timp nici disciplinele antropologice nu s-au constituit pînă acum ca științe exacte, se poate justifica și paremiologia pentru gradul ei și mai scăzut de rigoare științifică.

2. Studiile teoretice[7], de la noi sau de aiurea, pe baza diferitelor colecții, liste, surse paremiologice etc., păcătuiesc toate de mai multă sau mai puțină speculație.

---

[3] M. Duduleanu, *Munca reflectată în proverbele lumii*, București, 1972, p. VII-VIII. Se reproduc 13 definiții metaforizante, la care am adăuga expresia eminesciană : „Abia-înțelese pline de-nțelesuri" și pe cea aparținînd lui Matti Kuusi : „Monumenta humana".

[4] Exemple de definiții care includ criterii filozofice : „Proverbul este spiritul unuia și înțelepciunea tuturor" ; etice : „Întregul bun-simț al omenirii se află în proverbe" ; sociologice : „Proverbele sînt copiii experienței" ; literaturizante : „Proverbele sînt cuvinte înaripate".

[5] Matti Kuusi, *op. cit.*, p. 699—735.

[6] Monica Rahmil, *Ghicitori și proverbe*, București, 1957, p. 7. În prefață face observații despre eterogenitatea colecției Zanne, găsind-o chiar haotică.

[7] Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, București, 1969, p. 189—203 ; Ion C. Chițimia, *Folclor românesc în perspectivă comparată*, București, 1971, p. 239—276 ; V. Ciobanu, P. Ruxăndoiu, M. Buga, *Proverbele și zicătorile*, în *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 193—200 ; N. Iorga, *Istoria literaturii române*, București, 1969, cap. IV (Literatura gnomică), p. 25—87 ; George Muntean, *Proverbe românești*, București, 1967 ; Ovidiu Papadima, *Literatura populară română*, București, 1968, capitolul *Proverbul ca formă de înțelepciune*, p. 341—374 ; Mihai Pop și Pavel Ruxăndoiu, *Folclor literar românesc*, București, p. 231—244 ; Tache Papahagi, *Folelor român comparat*, curs univ. 1928/29 ; Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, vol. I, București, 1900, cap. VII (Elementul folcloric) ; B. Theodorescu, O. Păun, *Folclor literar românesc*, București, 1967, p. 171—176 ;

3. Omul ca obiect de cercetare al ştiinţelor antropologice în ansamblu este încă departe de a fi *reconstituit* raţional şi ştiinţific şi mai este încă definit prin metafore. În plus, se mai face încă distincţia *Naturwissenschaften — Geisteswissenschaften*. Ştiinţa paremiologică este legată de ştiinţele despre om şi atît timp cît va mai dăinui speculaţia în ştiinţele antropologice va mai rămîne şi în cîmpul paremiologic literaturizarea în încercarea de a face ştiinţă.

4. Din cele de mai sus nu trebuie să rezulte că *drumurile bătute* de la Erasmus la Archer Taylor sînt inutil *bătute*. Dezvoltarea umană în ansamblu a trebuit să treacă prin faza „culegătoriei", iar elaborările au venit mai tîrziu. Proverbul însuşi marchează o vîrstă a răgazului uman şi a întoarcerii spre sine, spre experienţa sa proprie şi spre un efort de a o fixa într-un mod economicos[8].

5. S-ar părea că momentul începerii prelucrărilor cu mijloace noi ale materialelor existente în culegeri, uneori stînjenitoare pentru paremiologul tradiţionalist, a venit. Este vorba de activitatea paremiologilor G.L. Permiakov şi Matti Kuusi.

5.1. În primul rînd Permiakov deschide un drum care cu siguranţă va fi continuat. Cartea lui, carte de început de etapă, este prezentată de autor fără emfază, cu toate reticenţele şi rezervele cercetătorului serios care înţelege dificultăţile problemei pe care vrea s-o rezolve. Concludent în acest sens este şi faptul că ediţia engleză a cărţii a apărut după zece ani de discuţii, mai ales în revista *Proverbium*, iar autorul s-a dovedit receptiv la observaţiile unor paremiologi.

5.2. Permiakov a dorit să realizeze un model formal care să cuprindă şi actualul şi posibilul în întreaga creaţie paremiologică. Ideea n-a fost inventată de el. O mulţime de discipline umane folosesc astăzi modelele simulate (logico-matematice), iar înţelegerea realului prin intermediul posibilului — specifică nivelului logico-matematic al activităţii intelectului uman — este prezentată cu mai bine de un sfert de secol în urmă de J. Piaget[9].

5.2.1. Aspiraţia lui Permiakov de a construi un model care să dea seama nu numai de creaţiile paremiologice existente, dar şi de cele posibile este în întregime îndreptăţită. Drumul ipotezelor spre confirmare de către experienţă nu constituie altceva decît un caz particular de manifestare a mecanismului intelectului uman. Întregul cîmp al imaginarului (artă, religie, metafizică etc.) este „rudă" cu ipotezele ştiinţifice.

5.2.1.1. „Posibilul" constituie un halou al realului, numai în filosofia speculativă[10].

5.2.1.2. *Posibilul*, în optica epistemologiei ştiinţifice, este rezultatul unei tehnici combinatorii. „Tehnica" de construire a *posibililor*, de care dispune orice om, constă în operaţii de multiplicare cu indici (factori) selectaţi prin activitatea de cunoaştere.

5.3. Ceea ce a reuşit şi ce nu a reuşit Permiakov în realizarea proiectului său constituie o problemă care trebuie examinată cu atenţie, pentru că se pare că paremiologii n-au fost pregătiţi să primească această noutate. Prin urmare, în parte, sînt absolviţi de unele aprecieri negative, nejustificate totuşi faţă de proiectul lui Permiakov. În toate studiile privitoare la lucrarea lui Permiakov[11] s-a constatat un interesant amestec de neîncredere şi atracţie.

5.3.1. În mod indirect răspunsul la observaţiile critice pozitive şi negative legate de proiectul lui Permiakov, venite din diferite părţi, va fi dat cu ocazia încercării noastre de a analiza lucrarea lui Permiakov.

5.4. Modul de a se pune problema : a reuşit Permiakov să facă un model logico-semiotic apt să descrie, să explice cîmpul paremiologic ?

G. Dem. Teodorescu, *Cercetări asupra proverbelor române*, Bucureşti, 1877 ; Gheorghe Vrabie, *Folclorul*, Bucureşti, 1970, cap. *Literatura sentenţioasă şi enigmatică*, p. 276—303 ; Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor, din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia*, vol. I, Bucureşti, 1895, p. IX—XLIX.

[8] S. N. Kramer, *Istoria începe la Sumer*, Bucureşti, 1962, p. 177—185.

[9] J. Piaget, *Introduction à l'épistémologie génétique*, vol. III, Paris, 1950.

[10] J. Piaget, *Înţelepciunea şi iluziile filosofiei*, Bucureşti, 1971 ; *Dimensiunile interdisciplinare ale psihologiei*, Bucureşti, 1972, cap. III (Studiul valorilor).

[11] Nigel Barley, *Some comments on Krikmann*, în „Proverbium", 25/1975, p. 991—992; Alan Dundes, *On the structure of the proverb*, în „Proverbium", 25/1975, p. 961—973 ; Arvo Krikmann, *Some difficulties arising at semantic classifying of proverbs*, în „Proverbium", 23/1973, p. 865—879 ; Matti Kuusi, *How can a type-index of international proverbs be outlined?*, în „Proverbium", 15/1970, p. 473—476 ; Lutz Röhrich, Wolfgang Mieder, *Sprichwort*, Stuttgart, 1977 ; Nicolae Roşianu, *Folclor literar rus*, Bucureşti, 1979, p. 68—70 ; Pavel Ruxăndoiu, *Proverbul, element de educaţie*, în „Educaţie şi limbaj", Bucureşti, 1972, p. 171—176.

Scanned with OKEN Scanner

5.4.1. Permiakov nu a reușit în intențiile lui. Sistemul lui este discutabil ca mod de realizare, dar nu repudiabil ca proiect științific.

5.5. Un model logico-matematic care să dea seama de real prin intermediul posibilului este un model de tip matricial și nu un model dominant clasificator. Lucrarea lui Permiakov prezintă următoarea situație: 17 scheme arborescente (clasificatoare), 5 grafuri închise și 11 matrice. Aceste scheme matriciale constituie elementele de structură forte ale sistemului lui Permiakov. Cifrele acestea nu spun totuși mare lucru.

5.5.1. Structurile arborescente sînt sisteme slabe, cu care operează mintea omenească.

5.5.2. În ceea ce privește structurile matriciale, acestea sînt structuri puternice, structuri bazate pe operații de multiplicare și care au servit scopului anunțat de Permiakov în lucrarea sa. Rămîne însă discutabilă problema reușitei disocierii factorilor necesari construirii acestor matrici.

5.6. Planul temerar al lui Permiakov de a face una și aceeași ordine într-un singur tot selectînd însă factori din trei nivele și anume:

5.6.1. planul lingvistic (al expresiei);

5.6.2. planul logico-semiotic (plan conceptual);

5.6.3. planul realităților situaționale, planul referențial (planul lumii reale), se înțelege că este dificil de realizat.

5.7. Permiakov vrea să obțină prin multiplicare eșantioane de specii paremiologice care să ocupe un singur loc într-o matrice, în care eșantionul respectiv să se diferențieze prin indici distincți, păstrîndu-și deosebirea dintre cele trei planuri din care el își extrage indicii. S-ar ajunge deci la niște matrici cu trei intrări (tabele cu trei intrări).

5.7.1. „Lumea" conceptelor logico-matematice nu are o existență ontologică. Ea este produsul elaborării minții omenești în direcția abstractizării, a „operaționalului", a formalului pur.

5.7.2. Între conceptele logico-matematice și semnificațiile cuvintelor limbii uzuale nu există diferențe de natură, ci de grad de constructivitate (grad de participare operațională mai amplă sau mai puțin amplă).

5.7.3. Nivelul lingvistic prezintă cele mai multe dificultăți în modelul lui Permiakov. Înainte de toate el folosește nivelul lingvistic de uz curent, „la parole", care în contradicție cu ceea ce se crede în mod obișnuit, nu este cel mai simplu, ci este cel mai sofisticat nivel. Este nivelul în care abundă construcțiile metaforice, eliptice, litotice etc. Acestea din urmă nu constituie simplificări ale limbajului, ci elaborări ale lui. Este un limbaj mai „gîndit" și nu mai puțin gîndit. În plus, prin elaborările metaforice, eliptice, litotice, care dau culoare și specificitate unei gîndiri, sînt introduse direct sau insidios și elementele unor sisteme de culturi umane, a unor moduri de viață trecute, a unor ideologii pierdute, elemente care, de fapt, constituie semnificația simbolică.

5.8. Caracterul simbolic al semnificației limbajului paremiologic reprezintă pentru paremiologul tradiționalist o tentație fascinantă de a emite judecăți de valoare, ipoteze explicative, mai mult pentru delectarea sa proprie imediată și în paguba rezolvării dificultăților care-i stau în față. Limbajul simbolic, în care înțelegerea simbolurilor nu poate avea loc decît cu condiția reconstituirii culturilor pierdute, ar trebui să dea de gîndit. Avînd în vedere dificultatea acestei reconstituiri, se poate reflecta asupra valorii judecăților emise în lipsa fundamentelor lor.

5.8.1. Lingviștii nici pînă astăzi nu sînt de acord în aprecierea limbii naturale, „la parole", ca fiind *bogată* sau *săracă*. Ea este uimitor de *săracă* în raport cu bogăția ideilor pe care le poate exprima și uimitor de disponibilă de a exprima orice, chiar și ceea ce, pînă la ora actuală, n-a fost gîndit. Intuiția chomschyană pare că s-a dovedit întemeiată. Lui Permiakov i s-a reproșat de unii critici deja citați că n-a ținut seama de gramaticile transformaționale.

5.9. Studiul lui Permiakov folosește indicii de ordin lingvistic, dar pe același plan cu indicii logico-semiotici și cu indicii aparținînd structurilor situaționale, adică referințe la realitate.

5.9.1. Aici, în această asociație de nivele atît de diferite, se află sursa nereușitei modelului lui Permiakov, atît de promițător totuși din punct de vedere logico-matematic. Criticile ce i se aduc sînt legate de nereușita unei tehnici și nu de lipsa de fundamente.

6. Discuția s-a purtat în legătură cu problemele iscate de inadecvarea tehnicilor de calcul și de fundamentele lor teoretice (filosofice, logico-matematice) ale sistemului lui Permiakov. Se cuvine o cercetare mai atentă pentru a putea evalua, pe nivele, atît fundamentele cît și realizările din sistemul lui Permiakov.

Scanned with OKEN Scanner

6.1. La un nivel de mare generalitate, Permiakov a încercat să exprime modurile în care poate fi organizată lumea (situațiile). În perspectiva *Teoriei generale a sistemelor*[12] lumea este privită ca un sistem de sisteme. Nu legăm modelul lui Permiakov de L. Bertalanffy. Permiakov vrea să descrie structura lumii astfel:

6.1.1. examinînd un sistem sau subsistem din interiorul lui, analiză intraobiectuală;

6.1.2. examinînd un sistem din afara lui, adică a relațiilor lui cu alte sisteme — viziune interobiectuală;

6.1.3. examinînd relațiile dintre sisteme, relații de incluziune, care în limbajul logicii propozițiilor se traduc prin implicații.

7. Așa se explică faptul că Permiakov a redus structura lumii la un sistem de apartenențe și un sistem de implicații intra și intersistematice.

7.1. Un exemplu: $P(x) \rightarrow Q(y)$, expresie a lui Permiakov vrea să spună că, dacă un obiect (P) are proprietatea (x), atunci obiectul (P) are și proprietatea (y). Ne aflăm în situația (6.1.1.) a analizei intraobiectuale (intrasistematice).

Din punct de vedere logic această formalizare pare bizară. Va fi însă discutată așa cum a folosit-o Permiakov în întregul său studiu pentru că va fi considerată o pură convenție. Această expresie formalizează ceea ce la (6.1.1) a fost numit structură intraobiectuală, adică relație între obiect și proprietățile lui, precum și o relație de implicație dintre proprietățile unuia și aceluiași lucru (obiect).

7.1.1. Exemplul lui Permiakov pentru un caz concret al lui (7.1.) este: *Ceea ce naște, moare.*

7.2. Pentru expresia: $[(P \sim Q)] \rightarrow [\exists(P) \rightarrow \exists (Q)]$, exemplul lui Permiakov este:

7.2.1. *Este apă, va fi și pește.* Un corespondent românesc ar putea fi: *Lac să fie că broaște sînt destule* (Z I 797).

În (7.2) este vorba de o legătură oarecare între două obiecte, din care rezultă o relație implicativă între ele.

Cu această schemă se fixează în cadrul (6.1.2.) al relațiilor interobiectuale. Dintr-o relație oarecare între obiecte (sisteme) ar rezulta o legătură logică, pentru că din afirmarea legăturii: $(P \sim Q)$, Permiakov deplasează problema în cîmpul structurilor logice.

7.2.2. Totuși, și această expresie e discutabilă din punct de vedere logic, pentru că relația de implicație este o relație asimetrică. Exemplul dat de Permiakov în (7.2.1.) *Este apă poate fi și pește* pare greșit raportat la expresia logică în discuție, pentru că expresia lui Permiakov nu este modală. Nu se zice: dacă există P, atunci este posibil Q ($\exists P \rightarrow \Diamond Q$), conform cu această formă logică ar trebui ca să existe un proverb ca:

7.2.2.1. *Dacă există apă, atunci este posibil să fie și pește.* Expresiei lui Permiakov din (7.2.) i-ar putea corespunde următoarea expresie lingvistică: *Dacă există pește, atunci sigur există și apă.* Chiar dacă există această inadvertență logică, este totuși important de reținut că expresia (7.2.) introduce o problemă de existență (ontologică).

7.3. Pentru expresia: $[(P \rightarrow Q)] \rightarrow [P(x) \rightarrow Q(x)]$, exemplul concret dat de Permiakov este: *De la muntele mare și umbra este mare.* Și aici sînt necesare următoarele observații:

7.3.1. Din punct de vedere logic relația de implicație nu există între obiecte. În sistemul lui Permiakov s-a convenit că P și Q să desemneze obiecte și nu propoziții despre obiecte.

7.3.2. Privitor la partea a doua a expresiei (7.3.): $[P(x) \rightarrow Q(x)]$. Permiakov se află într-o situație în care se iese din cadrul legilor logice ale cuantificării universale (orice proprietate a lui Q este și proprietatea lui P), deoarece numai în cazul cînd P este o parte a unui întreg, atunci proprietățile întregului sînt și proprietățile părții. În expresia lui Permiakov însă, unde nu există cuantificare universală, nu e valabilă orice implicație.

Prin urmare expresia lui Permiakov $[P(x) \rightarrow Q(x)]$ ca o consecință a relației $(P \rightarrow Q)$, nu este întotdeauna adevărată, deci deducerea proprietății obiectelor dintr-un anume raport de conexiune dintre obiecte nu se poate obține decît în situația în care există un cuantificator universal pentru expresia $(P \rightarrow Q)$.

Comparînd expresia (7.3.) cu (7.1.), în care deducția logică a unei proprietăți din altă proprietate, dar proprietate a acelui obiect, această deducție este posibilă în (7.1.), în conformitate cu teoreticienii logicii gîndirii naturale, fiindcă omul nu reține în mintea lui obiectele decît ca *sisteme* de proprietăți. Continuînd comparația expresiei (7.3.) cu expresia (7.1.) situația este diferită dintr-un alt punct de vedere. În (7.3.) se încearcă deducția aceleiași proprietăți, dar din obiecte diferite, legate într-o conexiune pe care Permiakov o califică logică (implicație), dar care nu poate avea loc între obiecte. Și pentru că nu poate exista o relație de

[12] L. von Bertalanffy, *Théorie générale des systèmes*, Paris, 1973.

implicație între obiecte fizice, nu se poate deduce logic una și aceeași proprietate din obiecte diferite.

7.4. Pentru expresia : $[(P \rightarrow x) \wedge (Q \rightarrow \tilde{x})] \rightarrow (P > Q)$, exemplu, dat de Permiakov este *Grapa proprie, mai bună decît plugul străin.*

Și această expresie este bizară din punct de vedere logic. În expresia aceasta Permiakov combină două din formulele de mai sus. Cele care se referă la relațiile interobiectuale :

7.4.1. există două obiecte, P, Q și există între ele o relație de implicație (6.2.).

7.4.2. Se trimite la o analiză interobiectuală (6.1.): sînt prezentate obiectele cu anumite proprietăți ale lor $P(x)$ și $Q(\tilde{x})$, iar relația de implicație menționată la (7.4.1.) operează și în situația de la (7.4.2.), adică a analizei interobiectuale.

Din cele expuse mai sus, în (7.4.1.) și în (7.4.2.), rezultă o relație care nu mai aparține logicii aletice, ci aparține logicii deontice, logică care se referă la valori, pentru că prin implicația din (7.4.), $(P > Q)$ (P este preferabil lui Q) se trece deja în cîmpul teoriei valorilor.

Deocamdată viciile strict logice ale expresiei (7.4.) sînt următoarele :

7.4.3. cu privire la formalizare, $\tilde{x}$ nu înseamnă măsura lui x, ci excluderea lui x (negarea lui x) ;

7.4.4. din negarea lui x, în expresia $Q(\tilde{x})$, nu rezultă preferință pentru P, pentru că P posedînd pe x nu înseamnă că x poate fi calificat ca bun, favorabil, util sau cu alte expresii lingvistice aparținînd unei scale de valori.

7.5. În ansamblu, cele patru expresii logice ale lui Permiakov, lăsînd la o parte caracterul lor discutabil din punct de vedere al rigorii formale, sînt importante pentru că :

7.5.1. introduc în analiza paremiologică unghiurile de vedere din care pot fi privite creațiile paremiologice și anume :

7.5.1.1. că există structuri (legături) între situațiile care constituie semnificațiile proverbelor :

7.5.1.2. că aceste situații aparțin unei lumi reale (care a avut sau are o existență reală) ;

7.5.1.3. că Permiakov conexează punctul de vedere al logicilor aletice (ale adevărului și falsului) cu punctul de vedere al logicilor deontice (valorilor : normative sau nenormative ale intereselor : util — inutil, agreabil — dezagreabil, bine — rău, obligatoriu — permis).

7.6. Cu introducerea criteriului valoric în analiza logică pe care o face proverbului, Permiakov circumscrie analiza lui la un cîmp axiologic în care se înscriu creațiile paremiologice care conțin : alegeri, preferințe, îndemnuri, rețineri, sfaturi etc., raportate la comportamentul uman.

7.6.1. În expresia (7.4.), Permiakov introduce elemente din cîmpul axiologic în analiza pe care o face în sistemul său, el folosește din plin indici din scale de valori în matricile : 6, 7, 11, 15, 16 și celelalte.

7.6.2. Prin urmare punctul de vedere existențial este dominat de cel structural, iar cel structural este constituit pe fundamente axiologice.

7.7. Receptarea sistemului lui Permiakov este predominant critică. A fost criticat nu pentru inadvertența aparatului formal folosit, ci pentru faptul că unele proverbe din sistemul său aparțin în același timp diferitelor clase, că există încrucișări în clasificări, că semnificația proverbelor se pulverizează și trebuie s-o cauți ca *pe acul în carul cu fîn*, după aprecierea lui Matti Kuusi.

7.7.1. Nu s-a reținut ca un merit încercarea sa de a unifica într-un singur sistem un punct de vedere filosofic cu un punct de vedere metodologic structural, un punct de vedere axiologic — prezent în creațiile paremiologice — și un punct de vedere lingvistic (stilistic) și anume bogăția nesfîrșită a exprimării metaforice prezentă în proverb.

7.7.2. Acest merit face din sistemul lui Permiakov un sistem de largă comprehensiune pe un cîmp gol, dacă ne gîndim la speculațiile din epoca prepermiakoviană.

7.7.2.1. Modelul lui Permiakov, păstrînd proporțiile de dificultate pe care le incumbă paremiologia, continuă totuși un drum deschis în încercarea de a formaliza creațiile populare. Este vorba de lucrările lui V. I. Propp privitoare la basmul rus. Acolo tipologia este mai ușor de făcut, mai ales că genul lung, paradoxal, este mai ușor dezermetizabil stilistic.

7.7.3. În stilul, în limba folosită de proverb se fixează marele insucces al lui Permiakov, dar nu numai al lui.

7.7.3.1. Permiakov n-a dovedit că știe și înțelege ce reprezintă pentru cercetarea actuală gramaticile generative.

7.7.3.2. Proverbele circulă în limba vorbită. Între structurile logice și limba vorbită se înscriu operațiile prezentate de gramaticile transformaționale care încearcă să indice trecerea de la structurile logice la metaforă.

Scanned with OKEN Scanner

Această trecere graduală de la nivelul logic la vorbire printr-un mecanism transformațional lipsește din sistemul lui Permiakov și la acest nivel se fixează întreaga dificultate care conduce la nereușita sistematizării sperate de Permiakov, ca fiecare proverb să ocupe un singur loc într-un sistem matricial.

8. Evident, discuția despre proiectul lui Permiakov nu se poate limita numai la aceste cîteva pagini. În afară de considerațiile de ansamblu asupra întregului sistem al lui Permiakov, se cuvine să fie menționate unele probleme ca :

8.1. ordinea pe care încearcă s-o pună Permiakov în cadrul genului „scurt" al creației populare ;

8.2. izomorfismul dintre structurile genului scurt și structurile creațiilor macrofrazeologice (ale genurilor „lungi"). (La acest punct menționăm și intuiția hașdeiană cu aproape un secol în urmă)[13] ;

8.3. statutul de semn al speciilor paremiologice.

8.3.1. Clasificînd speciile genului „scurt" (cele care nu depășesc fraza, inclusiv distihul și catrenul), ca specii care se obțin în funcție de felul în care se combină trei criterii :

8.3.1.1. criteriul logic ; 8.3.1.2. criteriul situațional și 8.3.1.3. criteriul lingvistic.

Criteriul logic (8.3.1.1.) exprimă, în clasificarea lui Permiakov, opoziția general-particular ; criteriul lingvistic (8.3.1.3.) indică echivalența unei specii cu o propoziție întreagă sau cu părți de propoziție, iar în cel situațional (8.3.1.2.) trimite la prezența unuia sau mai multor obiecte și la relațiile dintre ele.

8.3.2. Din combinatorica indicilor din (8.3.1.2.) și (8.3.1.1.) adică perechea lingvistică propoziție — parte de propoziție și perechea logică : universal — particular, rezultă speciile :

8.3.2.1. expresie idiomatică ; 8.3.2.2. zicătoare ; 8.3.2.3. proverb.

Idiotismul (8.3.2.1.) este o îmbinare sintagmatică care, prin ea însăși, nu ajunge să fie o propoziție și este întotdeauna echivalentă cu o parte de vorbire : substantiv, adjectiv, adverb sau chiar locuțiune. Din această cauză (8.3.2.1.) se bucură de proprietățile aferente părților de vorbire și anume : flexiunea nominală și verbală, deci expresiile idiomatice se supun gramaticii părților de vorbire și nu vor avea niciodată comportament gramatical ca al propoziției.

8.3.2.1.1. Exemplu : a) *a tăia frunză la ciini* (vagabond) ; b) *a fi trecut prin ciur și prin sită* (experimentat) ; c) *a bate apa în piuă* ; d) *a spăla rufele în familie* (a fi discret[ă])[14] ;

Zicătoarea (8.3.2.2.) se deosebește de idiotism, pentru că este echivalentă lingvistic cu o propoziție.

8.3.2.2.1. Zicătoarea se diferențiază de proverb, pentru că, în cadrul opoziției logice universal — particular, aparține particularului.

8.3.2.2.2. Exemplul lui Permiakov : *(Petre) Și-a legat măgarul la vie.*

8.3.2.2.3. Zicătoarea și proverbul sînt nume pentru o situație, adică pentru un raport dintre lucruri și nu un nume pentru un obiect sau concept. Idiotismul este nume pentru un lucru sau o idee. Primele sînt echivalențele unei propoziții și se supun gramaticii unei propoziții, adică : pasivizare, reflexivizare, interogativizare etc.

8.3.3. Diferența dintre zicătoare și proverb este izomorfă cu diferența dintre particular și general. Propoziția prin care se exprimă o zicătoare este considerată de Permiakov o propoziție deschisă, în sensul că ea poate primi înțeles dintr-un context. Conținutul vehiculat de zicătoare implică o notă de particularizare, notă surprinsă și de paremiologii români[15]. Ei susțin că zicătoarea capătă în context un înțeles figurat, că-i lipsește concluzia. Acest ultim caracter este considerat drept indice de separare a zicătorii de proverb. Exemple : *Cine aleargă după doi iepuri nu prinde nici unul* (proverb) ; *(Cineva) aleargă după doi iepuri* (zicătoare) ; *Nu strica orzul pe gîște cînd e iarba pînă la genunchi* (proverb) ; *(Cineva) strica orzul pe gîște* (zicătoare).

8.3.4. Propozițiile prin care se exprimă un proverb sînt considerate de Permiakov propoziții închise, în sensul că ele nu pot primi o precizare a semnificației dintr-un context oarecare, ele rămîn întotdeauna aplicabile tuturor situațiilor de un anumit tip (schemă).

8.4. Indici lexicali, logici și situaționali vor intra și în componența clasei de indici ce vor defini și speciile suprafrazeologice, adică : 8.4.1. istorioara ; 8.4.2. anecdota ; 8.4.3. fabula ; 8.4.4. legenda ; 8.4.5. basmul ; 8.4.6. ghicitoarea și 8.4.7. gluma.

---

[13] B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor. Ediție îngrijită de Grigore Brâncuș, vol. III, București, 1976, p. 280.

[14] Cf. Permiakov, *op. cit.*, cap. II, p. 33—51.

[15] Ovidiu Birlea, *Proverbe și zicători românești*, București, 1966, și I. C. Chițimia, *op. cit.*, p. 241—242.

Scanned with OKEN Scanner

8.5. În expresiile suprafrazeologice vor mai interveni alți indici (care vor intra în combinatorică) cum sînt : 8.5.1. dialogul ; 8.5.2. numărul de participanți ; 8.5.3. modalizările.

Cu privire la detalii speciale pentru unitățile suprafrazeologice din sistemul lui Permiakov, nu mai insistăm. Acestea din urmă ies din limitele propriu-zise ale proverbului.

9. Încercarea de a pune totuși o ordine unitară în vastul cîmp al creației populare, pornind de la mecanismul logic cu care omul operează în întreaga activitate constructivistă a inteligenței sale, constituie o noutate care se înscrie în preocupările generativiste ale ultimelor decenii ale veacului nostru.

9.1. Efortul lui Permiakov răstoarnă metodologia tradițională, care constă în încercarea de a pune ordine în infinitatea *faptelor* și situațiilor discernabile, obținute prin clasificări și ordonări mai mult sau mai puțin fericite. Permiakov substituie metoda taxonomică tradițională cu mecanismul subiectului, al minții omenești, mecanism care creează (generează) la infinit fapte, situații și le diversifică tot la infinit.

10. Tratînd speciile paremiologice în maniera în care este tratat semnul lingvistic în lingvistica modernă, bucurîndu-se și ele de ceea ce se numește arbitrariul semnului lingvistic, adică de lipsa legăturii necesare între partea materială sonoră (grafică) și semnificație (sens), Permiakov ajunge la concluzii foarte interesante în legătură cu ceea ce, în mod obișnuit, circulă sub numele de *paremia*.

10.1. Acestea, paremia, sînt, după Permiakov, semnificanți pentru niște semnificați care se găsesc la alt nivel decît cel al expresiilor. Consecința unui asemenea punct de vedere este următoarea :

10.1.1. există un număr limitat și redus de clișee paremice (semnificați), circa 800 după Permiakov ;

10.1.2. aceste clișee se ierarhizează și ele la rîndul lor pe diferite nivele, ca de exemplu : internivele, intranivele și sînt generale (universale), ele constituind, de fapt, situații prezente (reale) în viața și în cultura popoarelor.

10.2. Dat fiind faptul că semnificațiile paremiilor (conținutul) sînt limitate și reduse, atunci numărul imens de proverbe, zicători, idiotisme etc., aglomerate în atîtea colecții realizate, nu constituie decît un vocabular de sinonime și/sau omonime, dacă se raportează la situațiile la care trimit.

10.3. Din acest punct de vedere problema sinonimiei, omonimiei și polisemiei în paremiologie se pune într-un mod cu totul diferit de felul în care acestea sînt puse pînă acum.

10.3.1. În acest sens Permiakov a publicat în revista internațională *Proverbium* un studiu special[16]. Ceea ce în paremiologia tradițională se considera opoziția *variantă tip - variante*, devine caduc (acestea nefiind altceva decît diferențieri la nivel lingvistic, ignorînd celelalte nivele care intră în semnificatul paremie, așa cum este conceput în structura modelului lui Permiakov). Un exemplu de sinonimie paremică : *Lupul își schimbă părul, dar năravul ba ; Cu o floare nu se face primăvară ; Cu un rac , tot sărac ; Cu nimic, tot nimic.*

Semnificația acestor patru proverbe este una și aceeași, adică o situație nu se schimbă prin intervenția unui fapt neesențial, pentru rațiunea (legea) ei de a fi.

Pentru paremiologul tradiționalist pare șocant să se considere sinonime proverbele din (10.3.1.).

10.3.2. Semnificația cuvintelor care le alcătuiesc nu contribuie cu nimic la sinonimia lor. *Paremia* intră în categoria macrosemnelor, la un loc cu comportamentele, modelele, riturile, miturile, ideologiile[17] etc.

11. Într-o încercare de replică critică Matti Kuusi[18], experimentat cercetător în cîmpul paremiologic, în special, pentru corpusul finlandez, anglo-saxon și african, constituie el însuși un sistem-tip internațional al proverbelor. El mărturisește că n-a urmat modelul lui Permiakov, din cauză că acesta, printre altele, pulverizează semnificația proverbului și că ajunge la încrucișări de clase și tipuri etc. Modelul pe care-l construiește Kuusi se bazează pe polarități de opoziții binare și ajunge, la un înalt nivel de abstractizare, la două perechi de cupluri și anume :

11.1. unu — doi (mai mulți) și

11.2. unu — toți, parte — întreg.

Din punctul de vedere al operațiilor intelectului uman, aceste perechi de cupluri aparțin la două nivele formale distincte. Acest fapt pare să fie ignorat de Matti Kuusi însuși.

---

[16] G. L. Permyakov, *On paremiological homonymy and synonymy*, în „Proverbium", 24/1974, p. 941—943.

[17] Cf. 9, cap. *La pensée sociologique*.

[18] Matti Kuusi, *art. cit.*, p. 699—735.

11.3. Primul cuplu *unu — doi* (11.1.) aparține structurilor formale de tip matematic, adică, unei viziuni discrete, extensionale asupra lumii, iar perechea *unu — toți* (11.2.) aparține nivelului strict logic.

11.3.1. Pe acest schelet logico-matematic fundamental, Matti Kuusi își construiește sistemul său tipologic, introducînd subtipuri de subtipuri rezultate, mai ales, din îmbinarea cuplurilor fiecăreia dintre cele două perechi de polarități (unde fiecare element al perechii de polarități poate fi obiect, simbolizat cu X, sau predicat (funcție), simbolizat cu x) cu indici dintr-un sistem de valori: *bun — rău* etc., ca în Permiakov (7.4.) și dintr-un sistem de măsuri: *mult — puțin*, la fel ca în matricile 6, 7 ale lucrării lui Permiakov (7.6.1.).

11.3.2. Subtipurile realizate de M. Kuusi nu reprezintă altceva decît modul în care se traduc aceste opoziții în conflictele dintre *unu — doi*, *unu — toți* (11.1. și 11.2.), iar natura conflictelor este definită de indicii care trimit la niște situații dispută pentru: sex, hrană, patrimoniu, putere.

11.3.2.1. Asemenea situații se înrudesc de fapt cu cele din sistemul lui Permiakov. Diferența între cele două sisteme, cu toate că M. Kussi merge pe o cale deja bătută, constă în aceea că: 11.3.2.1.1. sistemul lui M. Kuusi întemeiat pe opoziții binare este fundamental clasificator și nu matricial; 11.3.2.1.2. deși critică pe Permiakov pentru faptul că nu are în vedere o structură de adîncime a limbajului, clasificările lui Matti Kuusi au în vedere tot structura de suprafață a discursului și ca urmare nici sistemul lui nu are în vedere mecanismul metaforizării.

11.3.3. Un sistem — tip internațional bazat pe o clasificare de jos în sus, arborescentă, e greu de conceput că ar putea să ajungă la un model coerent. Dacă un sistem ca cel al lui Permiakov, care îmbrățișează și posibilul, n-a reușit să rezolve problemele paremiilor, nu se poate vedea cum ar fi mai eficient un model simplu clasificator ca cel al lui M. Kuusi. Cu toate că perechile fundamentale de opoziții folosite reflectă, de fapt, nivelele formale fundamentale ale inteligenței umane, le lipsește operația fundamentală de compunere a rețelei: multiplicarea biunivocă.

12. Direcțiile noi de abordare științifică din cîmpul paremiologic sînt la începutul lor și unele critici pertinente, cum ar fi aceea a lui Arvo Krikmann[19], se ocupă atît de modelul lui Permiakov cît și de cel al lui Matti Kuusi.

12.1. Observația fundamentală făcută de Krikmann privitor la ambele sisteme este că nici unul dintre cei doi cercetători n-au avut în vedere ramurile moderne ale semanticii generative și din această cauză, deși s-au ocupat de metaforă, n-au făcut destule investigații în teoria semantică a metaforei.

12.1.1. Pe de altă parte, în critica sa, Arvo Krikman mai menționează necesitatea construirii unui metalimbaj pentru descrierea sensului proverbelor, în care să fie înscrise așa numitele „universalii paremice" ce trebuie să fie prezente în modul de a funcționa al tuturor tipurilor de culturi.

12.1.2. Krikmann insistă, în special, asupra laturii figurative a conținutului proverbului mai mult decît au făcut-o cei doi autori ai sistemelor discutate care și-au orientat atenția îndeosebi spre aspectul logico-semiotic al semnificației.

12.2. O cercetare critică asupra sistemului lui Permiakov a mai făcut și Agnes Szemerkényi[20], care are în vedere tot o abordare semantică a proverbului. Se poate reține din studiul autoarei că proverbul este tratat asemănător cu punctul de vedere al lui Permiakov.

12.2.1. În plus, se insistă asupra cercetării semiotice și asupra funcției proverbului ca semn în societate.

12.2.2. Spre deosebire de Permiakov, recomandă ca cercetarea proverbului să se facă în funcție de patru nivele: 12.2.2.1. nivelul abstract (al temei invariante — variante); 12.2.2.2. nivelul concret (ideea literară a proverbului); 12.2.2.3. nivelul metasemiotic; 12.2.2.4 nivelul funcțional (pragmatic în viața grupului care-l utilizează).

12.3. Spre deosebire de alți cercetători, autoarea consideră că proverbul *nu* are funcție de delectare[21], cum ar avea anecdota, legenda, snoava etc., deși subliniază că n-ar trebui negată nici valoarea poetică a proverbului. Ea poate fi considerată o postpermiakoviană.

---

[19] Arvo Krikmann, *Zur Problematik der Metasprache als Ausdruck der Bedeutungsstreuung der Sprichwörter*, în „Proverbium", 17/1971, p. 624—626.

[20] Agnes Szemerkényi, *A semiotic approache to the study of proverbs*, în „Proverbium", 24/1974, p. 934—935.

[21] Lucian Blaga, *op. cit.*, cap. *Pitoresc și revelație*, p. 189—203. Evidențiază tocmai caracterul de delectare pe care-l are proverbul.

13. N. Barley[22] se limitează la un studiu structural semiotico-sintactic pe un corpus englez cu preocupare fundamentală de a delimita proverbul de maximă, de zicătoare, de idiotism.

13.1. Studiul lui Barley, deşi este fundamentat mai mult pe rezultatele recente ale lingvisticii şi antropologiei moderne, este totuşi lipsit de orizonturile unui studiu ca acela al lui Permiakov.

14. Heda Jason[23] tratează proverbul în perspectivă antropologică, ocupîndu-se mai mult de funcţiile proverbului în societate.

15. Folcloriştii români pot fi apreciaţi, în ansamblu, ca fiind la zi cu problemele discutate mai sus (la punctul C, care tratează despre aspectul sistematic al corpusului paremiologic şi conexiunile acestuia cu domeniile adiacente). Ei sînt însă, în general, rezervaţi.

15.1.1. Majoritatea rămîn la modul de a privi paremiologia în manieră tradiţionalistă. Ei au în vedere, în special, expresia[24] în speciile paremiologice, pe care o cercetează sub toate aspectele, însă în majoritatea lor cu instrumente critice clasice.

15.1.2. O largă comprehensiune pentru problemele legate de paremiologie în cadrul folcloristicii româneşti manifestă Ovidiu Birlea, I. C. Chiţimia, George Muntean, Ovidiu Papadima, Gh. Vrabie. De la primele culegeri[25] şi pînă astăzi, bibliografia paremiologică românească s-a îmbogăţit şi s-a diversificat acoperind toate aspectele legate de proverb. Aparatul critic cu care se operează rămîne, în general, cel clasic.

15.1.3. M. Pop şi P. Ruxăndoiu într-o lucrare din 1978 dedicată folclorului românesc[26] cercetează proverbul şi zicătoarea alături de ghicitoare, în cadrul cap. IX „Literatura aforistică şi enigmatică". Este o tratare monografică a proverbului cu observaţii pertinente, nu sînt însă discutate teoriile mai noi din cîmpul paremiologic.

15.1.4. Nu lipsesc nici abordările structuraliste asupra proverbului românesc[27].

15.1.5. O menţiune specială trebuie făcută pentru cartea lui N. Roşianu[28]. Autorul a cercetat atent modelele lui Permiakov şi Matti Kuusi şi se dovedeşte receptiv la semnificaţia şi utilitatea lor. Încercarea de contopire către o sinteză *sui-generis* rămîne însă discutabilă, avînd în vedere natura diferită pe care se întemeiază sistemele pe care le-am prezentat mai sus.

---

[22] Nigel Barley, *A structural approach to the proverb and maxim with special reference to the anglo-saxon corpus ; The proverb and related problems of genre-definition*, în „Proverbium", 20/1972, p. 737–750 şi 23/1974, p. 880–884.

[23] Heda Jason, *Proverbs in society : the problem of meaning and function*, „Proverbium", 17/1971, p. 617–623.

[24] Ovidiu Birlea, *Poetică folclorică*, Bucureşti, 1979, p. 67–73 ; Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Bucureşti, 1980, p. 126–236 ; Adrian Fochi, *Estetica oralităţii*, Bucureşti, 1980 ; Petru Ursache, *Poetică folclorică*, Iaşi, 1976, p. 94–97 ; Gheorghe Vrabie, *Retorica folclorului*, Bucureşti, 1978, p. 279–288.

[25] Vasile Netea, *Primele colecţii de proverbe româneşti*, în culegerea „Studii de folclor şi literatură", Bucureşti, 1967, p. 401–437 ; L. Demény, I. Vlăduţiu, *Contribuţii documentare la începuturile culegerilor populare române în Transilvania*, în „Revista de etnografie şi folclor", 10/1965, p. 627–640.

[26] Mihai Pop, Pavel Ruxăndoiu, *op. cit.*, p. 231–248.

[27] Leyv Flydal, *Considérations sur les proverbes roumains, essai de classification de quelques-uns de leurs traits formels*, Sinaia, 1971. Face o analiză lingvistică a proverbului românesc din perspectivă glosematică, hjelmsleviană (şcoala daneză). Sanda Golopenţia-Eretescu, *Paradoxical proverbs, paradoxical words*, în „Proverbium", 17/1971, p. 626–629 ; *Infinite proverbs*, în „Proverbium", 15/1970, p. 454–455 ; *Buzele cele mute vorbesc pe tăcute*, în *Educaţie şi limbaj*, Bucureşti, 1972, p. 191–195. Încearcă aplicarea unor modele structuraliste pe nişte grupuri foarte restrînse de proverbe. Este o tentativă care deocamdată nu poate fi evaluată asupra rezultatelor, tocmai din cauza aceasta, a folosirii unui corpus prea mic de proverbe. S-ar mai putea adăuga şi C. Negreanu, *Conceptul de muncă şi înţelepciune în proverbele româneşti*, în „Limbă şi literatură", 4/1973, p. 791–800 ; *Proverbele românilor. Consideraţii asupra structurii lor lingvistice şi stilistice*, Timişoara, 1979. Cezar Tabarcea, *Definirea proverbului. O abordare lingvistică*, în „Analele Universităţii Bucureşti", XXVI/1977, p. 91–99 ; *Statutul semiotic al proverbului*, în „Studii şi cercetări lingvistice", 5/1977, p. 509–524.

[28] Nicolae Roşianu, *Maxima populară rusă şi corespondenţele româneşti*, Bucureşti, 1979, p. 5–26. Trebuie menţionat că autorul a avut în vedere prima ediţie în limba rusă a cărţii lui G. L. Permiakov, *Ot pogovorki do skazki*, Moscova, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

15.2. Trebuie semnalat faptul că întocmai ca și lingviștii de formație clasică ce pornesc prin a fi lingviști prin importanța acordată analizei expresiei și apoi sfîrșesc prin a fi antropologi, psihologi, esteticieni, filosofi etc. în comentariile semnificative, tot așa și folcloriștii clasici pornesc de la folclor, pe care îl cercetează în latura lui materială și în cele din urmă evadează din folclor în antropologie, mitologie, axiologie etc[29].

D.1. Situația prezentată la (C.12., 13., 14.) ar putea fi schimbată. Adică paremiologii pot să pornească de undeva, dintr-o zonă de pregătire largă și să se oprească în folclor, în cazul de față să vină din antropologie și să se oprească în proverb.

1.1. În prezent se știe *exact* că nu limba explică gîndirea, ci invers, pentru că gîndirea umană, reconstituită ontogenetic de psihologia științifică[30] depășește propria ei expresie verbală și în bogăție și în complexa ei istorie (operațională) în cadrul uneia și aceleiași conștiințe individuale, ar fi recomandabil — așa cum sugerează ecourile critice amintite (C.12., 13., 14., 15.) — să se întoarcă orientarea cercetării și în paremiologie.

1.2. Dacă se schimbă ordinea orientării: *explicatum — explicandum*, proverbul nu mai este un *explicatum* pentru cultură, care ar avea rolul de *explicandum*, ci invers: cultura, antropologia, axiologia joacă rolul de *explicatum* pentru proverb și în general pentru speciile folclorice care ar deveni niște *explicanda*. S-ar putea ajunge în acest fel la niște obiecte ale unei cercetări rafinate, cu aspecte multiple, cu posibilitatea de a fi prezentate articulat, integrate ca niște sisteme în sistemul de ansamblu al culturii. Prin urmare, maniera de lucru folosită pînă acum, adică de a fi descoperite, „pipăite vag" în contururile lor și pornind de la aceste „nondeterminata" să se facă considerații, uneori contradictorii, asupra existenței umane în întreaga ei complexitate, ar putea lipsi.

2. O asemenea perspectivă, care ar face ca folcloristul să fie folclorist și nu altceva, nu poate fi concepută însă ca realizabilă la nivelul unei persoane[31].

O astfel de întreprindere ar implica o colaborare largă pentru a întoarce o direcție de cercetare și a-i da un sens nou, așa cum se petrece în lume, din care ar rezulta mai multă certitudine și seriozitate și mai puțină speculație ce nu mai satisface exigențele științifice ale omului modern.

---

[29] Comentariile axiologice, pornind de la sensurile lexicale ale proverbului, sînt prezente aproape peste tot în analizele unor cercetători români citați pînă aici. Proverbul însă, așa cum e discutat în § C., este un semnificant și nu un semnificat, este ca și mitul un macrosemn. Interpretările actuale sînt discutabile în perspectiva legăturii directe între semnificantul paremiilor și semnificatul cuvintelor din care sînt alcătuite proverbele.

[30] Hermine Sinclair de Zwart, *Acquisition du langage et developpement de la pensée*, Paris, 1967; J. Piaget, *La formation du symbole chez l'enfant*, Neuchâtel, 1964.

[31] Colecția Zanne întrece în autoritate toate colecțiile care au urmat și care au preluat cam același material și l-au grupat după alte criterii. Nu numai că se pune problema republicării corpusului Zanne, dar și a reorganizării lui după criterii mai riguroase și a completării lui. Cu titlu exemplificator trimitem la activitatea celor 54 cercetători polonezi, care lucrînd din 1954, sub îndrumarea lui I. Krzyżanowski, au realizat o colecție în care gruparea materialului e făcută după criterii științifice. Simpozionul de paremiologie de la Helsinki (iunie 1974) o recomandă ca model științific de organizare a unui corpus paremiologic național sau regional, alături de alte clasificări sistematice: Morris Palmer Tilley și B. J. Whiting, cf. „Proverbium", 25/1975, p. 995.

Scanned with OKEN Scanner

D. MICU, *G. Călinescu. Între Apollo și Dionysos*, București, Minerva, 1979, 780 p.

Studiul amplu și extrem de serios al lui D. Micu îmbină completa desfășurare analitică a monografiei cu tentativa eseului sintetizator, operații critice capabile a se sprijini reciproc în configurarea personalității călinesciene. Sugestia titlului antinomic, trimițind la „cifrul" acestei personalități, reverberează constant, deși inegal, în capitolele cărții pentru a dobîndi în final *gros-planul* unui posibil „portret interior" al scriitorului. D. Micu tinde a evidenția procesul formativ al lui G. Călinescu, urmărit, conform unor rigori metodologice, pe etape și secțiuni ale creației. O simetrie echilibrată și discretă distribuie analiza în capitole consacrate perioadei „romantice" și a celei „clasice" a lui G. Călinescu.

Impune tendința criticului de a epuiza, concentric și meticulos, un important repertoar de posibile întrebări-problemă referitoare la G. Călinescu, de la cele care, nemaifiind originale, rămîn mereu fundamentale (relația critică-creație, biografie-roman, funcția livrescului în opera artistului, raportul cultură-civilizație în publicistica acestuia, derogările de la clasicismul programatic) la numeroase altele de atent detaliu (relația critică-simț critic, critică-erudiție, gust și conștiință estetică, geniul ca erou de roman, locul dramaturgiei în spațiul clasicismului călinescian ș.a.). În răspunsurile sale, extrem de ample, cu rare eschivări facil-elogioase (cazul eseului *Universul poeziei*), D. Micu aduce noi puncte de vedere acolo unde interpretarea părea clasată, prelungește ipoteze, nuanțează afirmații și, mai ales, presară idei noi și sugestii incitante, capabile a genera ele însele alte studii.

Ideea de bază a studiului, referitoare la esența dihotomică, contradictorie, a personalității călinesciene, rezultat al efortului de constrîngere în tiparele artei clasice a temperamentului romantic, dionisiac, marchează distinct interpretarea poeziilor într-unul din cele mai originale și mai complete capitole ale cărții și ale exegezei de pînă acum. În tehnica parafrazării de motive și stiluri poetice, D. Micu recunoaște nu doar un „mod al instalării într-un prototip", ci mai ales modernitatea, asimilabilă poeticii avangardiste, conferită de poet procedeului clasic. Ideea modernității lui G. Călinescu și chiar a „modernismului" său, considerat nu atît o inconsecvență față de clasicismul principial, ci mai curînd semnul imposibilei sustrageri de la estetica novatoare a epocii, însoțește implicit, dar persistent, analiza.

Modernitatea criticii călinesciene — care, se demonstrează, prin apelul constant la considerații extraestetice, din filozofie, istorie, sociologie, stilistică, psihologie (chiar metodele psihanalizei, repudiate teoretic, devin recognoscibile în evidențierea motivelor onirice eminesciene), depășește considerabil atributele impresioniste — face plauzibilă apropierea, marcată în studiu, de conceptul „criticii totale". Observații de finețe, operate în fragmentar, dezvăluie atenția lui D. Micu la meritele de precursor ale lui G. Călinescu ; capitolul *Tehnica exterioară*, din monografia eminesciană, este anexat criticii stilistice, idei anticipative ale conceptului de „operă deschisă" sînt descoperite în foiletonistica din deceniul patru, iar *Istoria literaturii de la origini pînă în prezent*, inaugurînd lectura diacronică, în dublu sens, prin înaintași și succesori, a scriitorilor, pare să preceadă inițiativele metodologice ale „noii critici".

Evidențierea modernității lui G. Călinescu a atras punctarea elementelor de continuitate, a filiațiilor și asimilărilor definitorii pentru scriitor, într-o relație organic opozantă, ai cărei termeni — tradiție — inovație — stabilesc o pereche antinomică în corespondență dar nesubsumată portretului final. Invocarea fazei italienizante a debutului, „lecția" decisivă a lui V. Pârvan și N. Iorga, emulația „taineistă" pe linia lui H. Sanielevici manifestă în formularea factorilor etno-sociologici și psiho-antropologici, determinanți, uneori, în cercetarea istoricului literar, a cărui metodologie nu contrazice, dealtfel, în totalitate, pe cea de tip universitar, în fine, racordul cu marea tradiție a culturii prin „rolul maiorescian" asumat, la Iași, în fruntea „noii Junimi" și a „Jurnalului literar" — moment decisiv, după D. Micu, al orientării clasici-

zante a lui G. Călinescu — sînt cîteva elemente ce au, în subsidiar, meritul de a decupa personalitatea scriitorului dintr-un context literar-cultural mai larg. Aceleiaşi intenţii i se subscriu corelaţiile stabilite între G. Călinescu şi E. Lovinescu şi cele, extrem de frecvente, cu L. Blaga, deşi surprinde, în cazul acestuia, lipsa comparaţiei tocmai în dezbaterea unor chestiuni referitoare la stilul urbanisticii, la opoziţia de civilizaţie sat-oraş sau în problema importantă a „specificului naţional".

În genere, fiecare domeniu al creaţiei călinesciene este considerat într-o semnificaţie multiplă, prin raportare la scriitor, la celelalte faţete ale operei sale, şi, într-o perspectivă lărgită, la literatura română însăşi. În felul acesta, critica foiletonistică se constituie într-un „spaţiu al construirii de sine" şi un preambul al marii sinteze din 1941, preludînd, deopotrivă, „principiile" esteticianului şi ale teoreticianului romanului obiectiv. Foiletoanele au „călinesciania" publicul şi au impus, în epocă, o importantă conştiinţă literară.

Astfel conceput, studiul are meritul incontestabil de a releva unitatea de adîncime a manifestărilor emanate de personalitatea lui G. Călinescu, ale cărei elemente structurante sînt detectate nu doar în viziunea din marile opere, ci şi în numeroasele „nuclee" de călinescianism conţinute de publicistica şi eseistica scriitorului (spre „proza ideologică" a acestuia pare să încline şi o mai evidentă preferinţă a lui D. Micu). Studiul reţine, în special, dezbaterea din jurul „sentimentului cetăţii", pandant jurnalistic la teoretizările călinesciene ce preconizau reconstrucţia culturii pe coordonate clasice. ca şi valoarea conţinută în radiografia de tipuri sociale şi în portretistica unor politicieni, din articole comparabile şi comparate cu ale lui N. Iorga. Fără a avea ponderea presupus necesară în interpretarea globală, unele observaţii preţioase, dar disparate, puteau nuanţa, şi în portretul final, soluţionarea ecuaţiei introvertit-extravertit : publicistica, fiind considerată spaţiul privilegiat al „autenticităţii" scriitorului : „gazeta a fost pentru G. Călinescu un „caiet", un „blocnotes", funcţionează şi ca multiplicată defulare a acestuia, în măsură în care colaboratorii sub pseudonim sînt simple „măşti ale Directorului".

Seria operelor „monumentale" încununează, pentru D. Micu, etapa „romantică" a lui G. Călinescu şi semnifică tot atîtea momente ale autorelevării acestuia prin viziunea conţinută : una romanescă în biografii, adevărate „romane ale destinului creator", în care descripţia, cu detalii de „minuţiozitate balzaciană" în evocarea mediilor, şi copleşitoarea portretistică rămîn elementele predominante. Nu lipsesc obiecţiile vizînd pesimismul eminescian şi completări interesante despre erosul poetului.

Abordată din unghiuri multiple şi succesive, capodopera călinesciană, structurată pe criteriul axiologic, este, pentru D. Micu, o istorie a personalităţilor literare şi mai puţin „sinteza epică" intenţionată teoretic. Demonstraţia sintetizatoare vizînd unicitatea şi originalitatea *Istoriei literaturii...*, al cărei ax unificant este descoperit în „subiectivitatea", infailibilă, a autorului, care a statuat, fie şi lapidar, locul cvasiunanimităţii scriitorilor, se sprijină pe cea de detaliu. D. Micu demontează cîte un articol de scriitor pentru a-i dezvălui şi generaliza structura, reţinînd funcţia rezumatului şi a citatelor în raport cu discursul critic propriu-zis. Cu o severitate uşor didactică sînt urmărite aplicarea principiilor istoricului literar şi respectarea ierarhiei scriitorilor, propunîndu-se completări, dificil de acceptat, ale sumarului. O notă originală a studiului este aprecierea superlativă a capitolului dedicat literaturii vechi. Recunoscînd valoarea de summum a *Istoriei...*, D. Micu avansează, fără a insista însă, o idee esenţială legată de psihologia creaţiei : refăcînd „în conştiinţă procesul genetic al tuturor operelor literare", Călinescu dobîndea „sentimentul de a scrie (. . .) literatura însăşi".

Sensul „portretului" călinescian este reafirmat în analiza creaţiei romaneşti. Retorica tradiţional-obiectivă, adoptată de romancier, corespunde aceloraşi intenţii coercitive aplicate temperamentului dionisiac, care irumpe din tiparele „clasice" în devieri manieriste sui-generis. Importantă este şi precizarea referitoare la modernitatea prozei lui G. Călinescu ; impusă de elemente compoziţionale şi portretistice novatoare, această modernitate rămîne legată mai „mult de tehnică decît de viziune". Interesul major acordat, şi în studiul de faţă, tipologiei romanelor este susţinut şi de observaţii subtile care recunosc printre mijloacele portretistului şi procedee extraliterare — proprii recuzitei criticului („fişa biografică discursivă") şi eseistui lui — cărora li se datorează (în cazul lui Dan Bogdan, Sufletul ş.a.) şi o sesizantă „discrepanţă între portretul enunţat de prozator şi personajul rezultat din acţiunile sale. Elementele noi ale interpretării lui D. Micu se referă, în special, la *Bietul Ioanide*, cu accentul pe rolul politicului ca temă şi „ferment (. . .) al mişcării epice" din roman.

„Sensul clasicismului" este identificat nu numai în creaţia dramatică (gen prin excelenţă clasic), desfăşurată între „apologia clasicismului" din *Şun* şi „jocurile ideogramatice" din piesele de mică întindere, ci şi în eseistică (şi, asimilate acesteia, în jurnalele de călătorie), unde D. Micu descoperă convertit, într-o manieră specific călinesciană, spiritul clasic al conversaţiei.

Scanned with OKEN Scanner

Reluată şi dezvoltată expres, în capitolul final, ideea de bază a studiului transferată aici de la operă la artist, conduce la fixarea tipului de creator reprezentat de G. Călinescu. „Vo inţa de creaţie", ce acţionează ca liant unificator al tuturor perechilor antinomice (enunţate-doar) desprinse din contradicţia esenţială (apolinic-dionisiac) a artistului, se dovedeşte la G. Călinescu „scop, nu mijloc" al existenţei.

În ansamblu, studiul lui D. Micu se dovedeşte a fi, deopotrivă, mai mult dar şi mai puţin decît îl anunţă titlul : primează substanţiala analiză monografică a *operei* asupra rolului secund ocupat de eseul destinat explorării de adîncime a naturii *artistului*. În exegeza, tot mai bogată, despre G. Călinescu, cartea lui D. Micu va rămîne un reper imposibil de ocolit.

Algeria Simota

ALF LOMBARD, *La langue roumaine. Une présentation*, Editions Klincksieck, Paris, 1974, 391 p.

În colecţia *Bibliothèque française et romane*, condusă de romanistul Georges Straka de la Universitatea din Strasbourg, au apărut în decurs de cîţiva ani mai multe manuale şi studii lingvistice dedicate limbii latine, limbilor şi literaturilor romanice. Specialişti recunoscuţi în aceste domenii (citîm doar cîteva nume : P. Imbs, B. Pottier, J. Orr, Ch. Muller, V. Väänänen, W. von Wartburg, R. Martin, O. Nandris) au semnat volume diverse ca preocupări, dar valoroase din punctul de vedere al metodei şi al rezultatelor. Cel de al 29-lea volum al seriei A din această colecţie este cel de al doilea dedicat limbii române, după valorosul volum al lui O. Nandris, *Phonétique historique du roumain* (1963). Este vorba de lucrarea *La langue roumaine. Une présentation*, avînd ca autor pe distinsul romanist suedez Alf Lombard. Profesor titular de filologie romanică timp de 30 de ani la Lund, Alf Lombard a consacrat o mare parte a activităţii sale studiului limbii române, contribuind astfel nu numai la dezvoltarea studiului limbii noastre în ţara sa, ci şi la organizarea cercetării ştiinţifice dedicate limbii şi literaturii române. Rezultatele directe ale acestei activităţi rodnice şi îndelungate s-au concretizat, pe de o parte, în generaţii succesive de elevi, dintre care unii continuă preocupările maestrului, iar pe de altă parte, într-o serie de studii şi cercetări remarcabile, consacrate limbii române, pe care autorul o consideră (*Préface*, p. VII) „une des grandes langues de notre continent". Dacă am menţiona numai 3 cărţi, foarte interesante, în care profesorul suedez studiază, în profunzime, aspecte ale limbii române (*La prononciation du roumain*, Uppsala, 1935, *Le verbe roumain. Etude morphologique*, 2 vol., Lund, 1954—1955; *Rumänsk grammatik*. Lund, 1973), ne-am face totuşi o idee clară despre aria preocupărilor sale ca romanist şi românist, deşi ar fi trecute cu vederea numeroase studii şi articole publicate în revistele de specialitate din Suedia, România, R. F. Germania, Franţa, Italia.

Rezultat al experienţei sale de romanist şi de profesor de limba română, ultima carte a lui Alf Lombard este o încununare a activităţii sale în acest domeniu. Autorul precizează în prefaţa volumului experienţa şi proiectele sale, în legătură cu studiul limbii noastre. Unul din motivele publicării acestei lucrări care se adresează „unui public internaţional" (p. VIII) îl constituie, între altele, importanţa deosebită a românei : „Cette importance — il faut encore, hélas, insister, sur ce point — est scientifique, pratique et littéraire à la fois : sans cette langue, on ne saurait se faire une idée tant soit peu complète de ce qu'est devenu de nos jours le latin, sans elle on ne peut communiquer librement avec la plus grande nation du Sud-Est européen, sans elle on se prive de tout contact direct avec une des grandes littératures de l'Europe actuelle" (*Préface*, p. VII).

Potrivit concepţiei generale a autorului, lucrarea, avînd la bază cursurile ţinute la Universitatea din Lund, se adresează nu numai specialiştilor în lingvistică romanică, ci şi publicului larg din străinătate (şi în primul rînd studenţilor înscrişi la secţia română în diferite universităţi din lume). Pentru primii, lucrarea prezintă un aspect teoretic, istoric şi comparativ ; pentru marele public însă, ea reprezintă un ghid practic pentru cei ce vor să vorbească limba de la Dunăre şi Carpaţi sau să citească în original marile opere ale literaturii naţionale : Eminescu, Creangă, Caragiale, Sadoveanu, Rebreanu, Arghezi, Bacovia, Blaga, Labiş ş.a.

Experienţei sale de profesor şi de vorbitor de limbă română, romanistul suedez i-a adăugat rezultatele unor anchete pe care le-a realizat în ţara noastră cu concursul a numeroşi specialişti, cărora le-a fost trimis, pentru fiecare chestiune studiată, un chestionar cuprinzînd fraze sau cuvinte.

Scanned with OKEN Scanner

Structura cărţii este următoarea : *Prefaţă* (VII—XII), *Abrevieri* (XIII—XV), *Citeva fraze uşoare* (1—3), *Pronunţie* (5—21), *Parte generală. Elementele morfologiei* (23—42), *Parte specială* (43—368). Lucrarea se încheie cu o *bibliografie* (*Ouvrages recommandés*) care grupează, în ordine alfabetică, *periodice, dicţionare, manuale, studii, texte* (p. 369—374) şi un *indice* (p. 375—391).

Autorul precizează de asemenea în prefaţă (p. VIII) că lucrarea sa prezintă limba pe care o scriu şi o vorbesc în zilele noastre românii din Bucureşti („les Bucarestois cultivés"), cea care serveşte drept normă pentru ceilalţi şi care ar trebui imitată de către toţi străinii care învaţă româneşte. În acest caz, el vorbeşte de româna „banală", de zi cu zi; fără o mărturisire, Al. Lombard s-a arătat interesat de ceea ce „zice" şi nu de ceea ce *trebuie* sau *ar trebui* să se zică. Prin forţa lucrurilor, această atitudine a suferit, pe parcursul lucrării, nuanţări, pentru că autorul a avut în vedere tot timpul punctul de vedere istoric. Ca urmare, „le lecteur desireux à la fois de connaître un peu l'histoire du roumain, de placer dans son milieu linguistique et de comparer cette langue avec ses proches parentes, notamment le français, trouvera donc là ce qu'il cherche" (p. VII). Trebuie să înţelegem că profesorul suedez îmbină criteriul istoric cu cel descriptiv, consideraţii privind limba română „standard" stînd alături de comentarii privind etimologia, comparaţia, variantele dialectale şi valoarea stilistică a cuvintelor. În acest fel, cititorul înţelege mai bine individualitatea limbii române şi locul deosebit al acesteia printre celelalte limbi romanice.

După cum s-a observat, numărul de pagini diferă de la o parte la alta, de la un capitol la altul, în funcţie de materialul studiat.

Prima parte prezintă succint flexiunea părţilor de vorbire, grupate în 4 capitole distincte : 1. *Substantivul, adjectivul calificativ şi articolele*, 2. *Pronumele personal*, 3. *Verbul*, 4. *Alternanţele fonetice în flexiune.*

Analiza propriu-zisă, pe baza unui material faptic foarte bogat, se realizează, pentru fiecare parte de vorbire, în a doua parte a lucrării, care are următoarele capitole : 1. *Substantivul, adjectivul calificativ, articolul final* ; 2. *Numeralul* ; 3. *Pronumele personal* ; 4. *Adjectivul posesiv, pronumele posesiv* ; 5. *Adjectivul demonstrativ, pronumele demonstrativ* ; 6. *Cele trei articole hotărîte* ; 7. *Adjectivul relativ, pronumele relativ* ; 8. *Adjectivul interogativ, pronumele interogativ* ; 9. *Adjectivul nedefinit, pronumele indefinit*; 10. *Verbul* (cel mai întins capitol din întreaga lucrare) ; *Alternanţele fonetice în flexiune* ; 12. *Adverbul* ; 13. *Prepoziţia* ; 14. *Conjuncţia*.

Ceea ce impresionează peste tot în această lucrare este bogăţia materialului, unele observaţii pertinente privind sintaxa şi ortografia, ca şi semnalarea valorilor stilistice speciale şi, mai ales, semnalarea aspectelor particulare din morfologia românească. Fiind formate *ad-hoc* şi numai rareori extrase din literatura propriu-zisă, unele exemple par „construite" sau nu sînt proprii uzului curent din limba română, chiar dacă au fost verificate cu ajutorul unor români cultivaţi (la p. XI autorul dă o lungă listă a persoanelor care l-au ajutat). Alf Lombard procedează foarte util, notînd accentul cuvintelor şi formelor, pe care le-a tradus în limba franceză. Pe alocuri însă exemplele abundă, iar detaliile nu lasă loc unor concluzii adecvate. Regretăm de asemenea absenţa unui capitol final care să se constituie în concluziile lucrării. Altfel, volumul romanistului suedez reprezintă, în ansamblu, o realizare ştiinţifică de valoare.

Ilie Dan

AL. ANDRIESCU, *Limba presei româneşti în secolul al XIX-lea*, Iaşi, Junimea, 1979, 204 p.

Contribuţia presei periodice româneşti din secolul al XIX-lea la dezvoltarea şi consolidarea culturii noastre naţionale este încă puţin cercetată. Studiile care au apărut în ultimii ani, merituoase sub cele mai variate aspecte, se referă, mai toate, la chestiuni de interes special, între care monografia unei reviste care a marcat un început de epocă — „Dacia literară" [1], activitatea gazetărească a unei personalităţi ca Bogdan Petriceicu Hasdeu[2] sau cercetarea monografică

[1] Maria Platon, *„Dacia literară". Destinul unei reviste, viaţa unei epoci literare*, Iaşi, Editura Junimea, 1979.

[2] Vasile Sandu, *Publicistica lui Hasdeu*, Bucureşti, Editura Minerva, 1974.

a unei ramuri anume a presei periodice, cum ar fi presa studențească[3], presa satirică și umoristică[4], presa literară locală[5], presa unei anumite comunități de limbă[6] ș.a.

Toate aceste lucrări, nu încape îndoială, înlesnesc drumul spre viitoarele încercări de sinteză, dintre care cea mai așteptată este o istorie generală a presei periodice românești din secolul trecut. Un substanțial progres în această direcție s-a făcut prin cartea care este prezentată în cele ce urmează. În cinci ample capitole (*Stilul publicistic : privire generală* ; *Presa românească în secolul al XIX-lea* ; *Limba presei românești în perioada 1829—1860* ; *Limba presei românești în perioada 1860—1900* ; *„Icoane vechi și icoane nouă"*) se urmărește contribuția publicațiilor periodice românești, a celor politice și de largă informație mai ales, la dezvoltarea limbii literare. Autorul pleacă de la premisa întru totul justă, și pe care cercetarea minuțioasă a miilor de pagini de gazetă o confirmă, că presa periodică românească „a fost un factor important de difuzare a normelor limbii literare în masa vorbitorilor limbii române" (p. 6). Totodată, studiul se întreprinde pornindu-se de la convingerea că „limba presei nu poate fi cercetată [. . .] în afara teoriei stilurilor funcționale" (p. 6). De aceea, primul capitol al lucrării este consacrat definirii stilului publicistic, stabilirii mijloacelor „prin care se încearcă influențarea destinatarului" (p. 6) în cadrul acestui stil, precum și a perioadei în care procesul formării stilului publicistic poate fi socotit încheiat. O trăsătură distinctă a stilului publicistic o dă terminologia specifică, în special „terminologia politică" și în general „prezența masivă a neologismelor" (p. 8). În același timp, stilul în discuție, definit de autor prin comparație cu cel științific — care se caracterizează prin „concizie explicită" —, folosește „într-un grad foarte ridicat un tip de redundanță mult mai accentuat, la nivelul lexicului, în care sînt cuprinse și figurile de stil, și la nivelul gramatical, mai puțin în morfologie și mai mult în sintaxă" (p. 9). Semnalînd apoi primejdia exceselor, mai numeroase în interiorul stilului discutat, dar totuși mințind, cum se observă în treacăt nu fără o secretă ironie, și alte stiluri, Al. Andriescu subliniază, în partea finală a acestui capitol esențial al lucrării, rolul pozitiv, al presei periodice, pe planurile cele mai diverse, în dezvoltarea limbii române literare, menționînd, cu acest prilej, și numele celor pe care îi socotește drept personalități de prim plan ale publicisticii din secolul trecut. În rîndul acestora, alături de Ion Heliade Rădulescu, Gheorghe Asachi, Gheorghe Barit, Mihail Kogălniceanu și Mihai Eminescu, pe bună dreptate citați, puteau fi amintiți și B. P. Hasdeu, C. A. Rosetti, Dimitrie Bolintineanu sau V. A. Urechia și chiar, dintre gazetarii propriu-ziși, Iacob și Aurel Mureșanu, Dimitrie A. Laurian, G. Panu, Sofia și Ion Nădejde sau C. Mille.

În două capitole care ocupă, de asemenea, un loc însemnat în economia lucrării, sînt cercetate, în primul dintre ele pentru perioada de la 1829 la 1860, contribuția gazetelor la dezvoltarea limbii literare în general, apoi modul în care s-au format și au evoluat elementele specifice ale stilului publicistic între anii 1840 și 1860, an la care este situată încheierea procesului de formare, și în cel de al doilea, sub raport fonetic, morfologic, sintactic și lexical, eforturile făcute mai întîi de marii scriitori care au fost și ziariști, dar și de ceilalți gazetari ai epocii dintre 1860 și 1900 de a apropia, în limitele diferențelor specifice, stilul publicistic de cel beletristic. Rezultatele obținute, întotdeauna convingătoare, sînt sprijinite cu numeroase exemple extrase din principalele gazete apărute în cele trei mari provincii românești. Poate că, în unele aspecte, cum ar fi de pildă folosirea cuvintelor regionale sau arhaice, pătrunderea și circulația neologismelor, apariția unor îmbinări frazeologice specifice sau a unor imagini, unele sporuri de precizie, unele nuanțe în plus ar fi fost furnizate printr-o îmbogățire a listei periodicelor cercetate, în care s-ar fi putut include și gazetele politice românești apărute la Arad și Timișoara, cele editate și redactate prin grija episcopiei de la Caransebeș, marile ziare românești din Bucovina și chiar unele ziare locale, cu mare răspîndire într-un teritoriu limitat, printre care „Unirea" din Blaj, „Evenimentul" ieșean, gazetele scoase de un B. Iorgulescu la Buzău, „Galații" fraților Nebunelli ș.a., știind că acestea toate au avut în zonele respective rolul pe care în București, Iași, Brașov sau Sibiu și l-au asumat „Albina românească", „Gazeta de Transilvania", „Timpul", „Tribuna" sau „Universul".

---

[3] *Din istoria studențimii române. Presa studențească (1851—1978)*, Universitatea din București, 1974 (în redactarea unui colectiv).

[4] *Presa satirică românească din Transilvania. 1860—1918*, Cluj, Editura Dacia, 1974 (antologie, studiu introductiv, note, glosar și anexe de Livia Grămadă); Constanța Trifu, *Presa umoristică de altădată*, I—II, București, Editura Minerva, 1974, 1980.

[5] Florea Firan, *Presa literară craioveană (1838—1975)*, Craiova, Editura Scrisul românesc, 1976.

[6] Vladimir Tamburu, *Presa idiș în România*, București, Editura Kriterion, 1977.

Mai întîi, în comparaţie cu celelalte capitole ale cărţii, este cel dedicat unei priviri de ansamblu asupra evoluţiei presei periodice româneşti între anii 1829 şi 1900. Este vorba, de fapt, de o analiză foarte atentă a orientărilor politice şi sociale, a direcţiilor culturale şi literare şi, întîi de toate, a atitudinii în problemele limbii literare la „Curierul românesc" al lui Heliade şi la „Albina românească" a lui Asaki. Această analiză este precedată de o succintă trecere în revistă a principalelor evenimente care au premers apariţiei în anul 1829 a celor două mari gazete — interesul pentru acest fel de tipărituri în Principate şi în Transilvania înainte de anul 1800, încercările demne de toată lauda ale unui Ioan Piuariu Molnar sau Alexie Lazaru de a scoate o gazetă românească, încercarea încununată de succes a lui I.M.C. Rosetti şi Anast. I. Lascăr, editori şi redactori la Lipsca ai periodicului „Fama Lipschii" la anul 1827 ş.a. Se procedează, în paginile următoare, la o evaluare rapidă a rolului jucat de alte gazete moldovene şi muntene de pînă la 1860 în viaţa socială şi culturală a epocii, apoi la o discuţie succintă privind aportul „Gazetei de Transilvania" şi al „Foii pentru minte ,inimă şi literatură" la profilarea unui punct de vedere propriu al românilor din Transilvania referitor la problemele în discuţie. În încheierea acestui dens capitol, felul în care sînt tratate viaţa socială şi culturală, dezvoltarea literaturii, evoluţia limbii literare este urmărit în cele mai reputate publicaţii periodice ale celei de a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea: „Românul", „Curierul de Iaşi" şi „Timpul", „Voinţa naţională", „Epoca", „Lupta", „Universul", „Adevărul", „Telegraful român", „Tribuna", gazetele socialiste şi muncitoreşti, publicaţiile satirice şi umoristice.

Un ultim capitol, „*Icoane vechi şi icoane nouă*", aşa cum îşi intitula Eminescu ciclul de articole apărut în „Timpul" între 11 şi 23 decembrie 1877, este, de fapt, o discuţie în jurul părerilor celui care a creat limbajul poetic românesc modern şi, în cea mai mare măsură, a contribuit la orientarea limbajului gazetăresc de după 1880 în direcţia modernizării, a scuturării elementelor inutile. Campania lui Eminescu împotriva „Românului" şi a lui C. A. Rosetti, se demonstrează aici, îşi are sursele polemice nu numai în deosebirile de vederi politice, economice, ci şi într-o concepţie despre izvoarele şi menirea limbii române literare, şi implicit a limbajului gazetăresc, mult diferită.

Bogată în idei şi sugestii preţioase pentru cei ce se vor încumeta să întreprindă, în viitor, cercetări de ansamblu şi lucrări de sinteză în domeniul istoriei presei periodice, *Limba presei româneşti în secolul al XIX-lea* este de pe acum una din lucrările de bază ale domeniului.

Remus Zăstroiu

MARIA CARPOV, *Introducere la semiologia literaturii*, Bucureşti, Univers, 1978, 259 p.

Maria Carpov publică la Editura Univers o *Introducere la semiologia literaturii*, lucrare care vine să materializeze procupări mai vechi ale autoarei, anunţate deja de o prestigioasă traducere a eseurilor lui Greimas (A. J. Greimas, *Despre sens*), apărută în 1975 la aceeaşi editură.

Analizînd cu deosebită competenţă unul dintre cele mai complexe şi controversate demersuri ale cunoaşterii contemporane — semiotica —, Maria Carpov reuşeşte să ofere o privire sintetică asupra acesteia, extrăgînd dintr-un ansamblu teoretic eterogen trăsăturile generale care fundamentează atitudinea semiotică în devenirea ei de la pre-ştiinţă la ştiinţă.

Deşi atestată încă din antichitatea greacă, în preocupările stoicilor, cercetarea semiotică s-a manifestat iniţial, în evoluţia sa modernă, cu destulă timiditate, în cadrul unor demersuri izolate, pentru ca abia în ultimii douăzeci şi cinci de ani, tutelată de „revoluţia" lingvistică declanşată de apariţia *Cursului de lingvistică generală* al lui De Saussure, să ia o amploare deosebită. Mergînd pe căi proprii, dar avînd de surmontat aceleaşi dificultăţi legate de interpretarea semiologică a realităţii printr-un complex aparat conceptual, teoriile analizate în lucrarea Mariei Carpov au evoluat paralel, întîlnindu-se deseori în intenţii şi program ; situaţie ce o determină pe autoare să afirme caracterul sincronic al studiului său, care, abandonînd problemele legate de evoluţia particulară a fiecărei teorii, încearcă să releve acele „puncte izotopice" ce menţin caracterul unitar al teoriilor discutate.

Luînd ca punct de plecare teoria saussuriană, Maria Carpov începe prin a releva aici, sprijinindu-se pe *Notele* lui Godel (R. Godel, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*, Genève, Droz, 1957), o anumită ambiguitate în ce priveşte raportul dintre lingvistică, semiotică şi psihologia generală căreia, în versiunea vulgatei saussuriene, semiotica îi este subordonată. După afirmaţiile din *Note* însă, psihologia apare ca subordonată lingvisticii, orice fenomen psihic fiind susţinut şi denunţat de limbaj. În acest caz, semiotica, pe care Saussure o vede integrînd teoria limbii, va integra la rîndu-i psihologia, căpătînd astfel

Scanned with OKEN Scanner

trăsăturile unui metalimbaj ştiinţific general. Considerînd gradul înalt de nespecificitate a teoriei ca una din caracteristicile fundamentale ale semioticii, Maria Carpov discută, într-un prim capitol al lucrării *(Ce este semiologia ?)*, contribuţii considerate esenţiale la edificarea acestei ştiinţe. Fără a neglija aporturile teoretice ale lui Jakobson, Prieto, Barthes, Benveniste sau Eco, punctele de referinţă în jurul cărora gravitează demersul propus de autoare sînt teoriile semiotice ale lui Hjelmslev, Morris şi Greimas. Ele sînt cele mai apropiate de „idealul semiotic", mult mai bine situate pentru a putea delimita caracterele definitorii ale unei semiotici sau / şi epistemologii generale.

Morris vede semiotica sub trăsăturile unui „limbaj ideal" capabil să integreze întreaga diversitate a sistemelor semiotice. Edificarea unei „semiotici pure" este rezultatul unui raport de complementaritate între cele două ipostaze ale demersului semiotic : *ştiinţă* şi, în acelaşi timp, *instrument* de cercetare *(organon)*. Semiotica se defineşte astfel ca discurs ştiinţific despre alt discurs ştiinţific, metateorie deci şi, în aceeaşi măsură, proces de elaborare şi definire a propriilor concepte — pas spre o semiotică ulterioară.

Aceleaşi caracteristici sînt prezente şi la Greimas, pentru care semiotica apare ca dominantă relativă a unei ierarhii semiotice ridicată pe baza unui proces dialectic determinat de contradicţiile între *ştiinţă* şi *organon*. Semiotica ar constitui deci punctul cel mai înalt al acestei ierarhii, punct căruia nu i se neagă însă existenţa temporară. La acest nivel conceptele manifestă un înalt grad de generalitate, ele atingînd limita, *categoria*. Se operează astfel apropierea între semiotică şi *axiomatică* (Kristeva), aceasta din urmă fiind considerată ca discurs metaştiinţific matricial al unei epistemologii generale. În virtutea aceleiaşi dialectici *ştiinţă — organon*, semiotica apare ca o teorie capabilă să prezinte, pentru o anumită perioadă de timp, garanţii de stabilitate a conceptelor sale în vederea utilizării lor la interpretarea unor ierarhii inferioare. Acest demers reprezintă, în aceeaşi măsură, verificarea teoriei interpretante. În cadrul său conceptele sînt susceptibile de a fi remodelate, pregătind astfel saltul ierarhic al teoriei în perpetuă evoluţie : „Nivelul epistemic este deci, pe de o parte, generator al unui tip de cercetare şi, pe de altă parte, instanţă de control şi validare a unor proceduri" (p. 105). Semiotica îşi manifestă în acest mod deschiderea epistemologică, ea menţinîndu-se, în viziunea autoarei, ca o „gîndire ce se gîndeşte", matrice categorială (semiotică pură, ierarhie ultimă, axiomatică), care nu este însă o *schemă*, lucru extrem de important pentru o corectă definiţie epistemologică, ci un *proces* ce leagă dialectic două aspecte complementare ale oricărei atitudini cognitive : deducţia şi inducţia.

Gradul înalt de generalitate, rezultat al colaborării dintre abstractizarea analitică şi cea constructivă, permite integrarea unor performanţe semiotice diverse şi aduce semiotica în situaţia de a putea reduce diferenţa dintre ştiinţele cu caracter empiric (în ocurenţă, cele *umaniste)* şi cele cu caracter formal. Majoritatea cercetătorilor văd în semiotică un demers cu manifeste tendinţe de a evolua către o teorie ştiinţifică generală, singura capabilă să reducă incompatibilitatea dintre cîmpul umanist şi analiza sa „ştiinţifică", fără a impieta asupra proprietăţilor discursului analizat ; „Semiotica oferă metoda care, aplicată la cercetarea literaturii, a artei, a moralei, poate duce la ştiinţă, fără ca această ştiinţă să se substituie domeniilor amintite : manifestările rămîn ceea ce sînt ele, obiect epistemic, însă *umanistica* se dezvoltă ca ştiinţă datorită impulsului dat de semiotică" p. 99, subl. aut.). Desigur o atare viziune nu trebuie acceptată ca definitivă întrucît caracterul propriu oricărei teorii ştiinţifice este istoricitatea, provizoratul. O prea mare încredere în capacitatea semioticii de a explicita diversitatea fenomenală riscă să transforme ştiinţa în metafizică. Reproşul pe care unii cercetători îl fac semioticii este legat de importanţa exagerată acordată apriorismului teoretic, de fetişismul structurii, teoria modificînd de cele mai multe ori obiectul epistemic pentru a-l determina să evolueze în funcţie de coordonatele trasate de o *semiotică ontologică* (v. Umberto Eco, *La Structure absente)*.

În capitolul al doilea al lucrării — *De la lingvistică la semiologie* — Maria Carpov examinează în detaliu rolul esenţial avut de modelul lingvistic în elaborarea teoriei semiotice. Argumentul fundamental al acestei apropieri îl constituie capacitatea sistemului lingvistic de a interpreta orice alt sistem semiotic, capacitate cauţionată de două aspecte definitorii ale limbii : a) calitatea de mediator universal al acesteia în contactul practic dintre individ şi realitatea înconjurătoare şi b) caracterul arbitrar al relaţiei dintre unităţile limbii şi realitate, caracter prezent implicit în cadrul *semiozei*. Inexistenţa unei legături genetice între *semnificant* şi *semnificat* permite definirea relativă a acestor componente ale *semnului* şi, prin ele, o definiţie de acelaşi tip a sistemului lingvistic : limba este *diferenţă, formă pură*. Hjelmslev, a cărui contribuţie la elaborarea unei semiotici generale este, pentru autoarea lucrării de faţă, fundamentală, amplifică ideea saussuriană şi, separînd *forma* şi *substanţa*, atît în planul expresiei, cît şi în cel al conţinutului, reuşeşte să împingă modelul lingvistic dincolo de limitele sale, transgresînd domeniul „limbilor naturale" pentru a elabora o teorie ştiinţifică generală. Greimas, la rîndu-i, va continua demersul

hjelmslevian, încercînd să materializeze proiectul unei semiotici a lumii naturale. *Semioza*, componenta esenţială a sistemelor de comunicare ale lumii naturale, permite şi obligă la elaborarea acestei teorii : „*problema semiozei*, adică a *relaţiei semiotice dintre expresie şi conţinut*, constitutivă a sensului şi inerentă axiomaticii oricărei teorii a limbajului, se pune în orice clipă cînd reflectăm la statutul codurilor de expresie de natură non lingvistică" (A. J. Greimas, *Despre sens*, Bucureşti, Univers, 1975, p. 64).

Pentru că semiotica generală se manifestă în şi prin semiotici particulare şi pentru că lucrarea este de fapt o *Introducere la semiologia literaturii*, autoarea discută în capitolul al treilea — *Analiza semnificatului* — teoria semiotică greimasiană, deocamdată una din puţinele teorii în stare să disece cu oarecare pertinenţă atît fenomenul literar, cît şi metadiscursul său teoretic.

Pornind de la preliminariile teoretice ale lui Propp şi Souriau, modelate de glosematica hjelmsleviană, şi admiţînd că între funcţionarea referenţială şi cea poetică a limbajului nu există prea mari deosebiri (v. *Sémantique structurale*, p. 58), Greimas afirmă, în baza unei structuri elementare de semnificaţie (modelul constituţional), existenţa unui plan axiomatic al discursului — *structura narativă imanentă* — anterior manifestării sale de o performanţă lingvistică. În distanţa ce separă nivelul imanent de cel al manifestării sînt introduse trepte intermediare în care operaţiile conceptuale ale unei *gramatici fundamentale* sînt reluate de către o *gramatică superficială*, unde acestea primesc trăsături antropomorfizante (un *actant* îndeplineşte o *funcţie*). Numai ulterior, la nivelul manifestării, ele vor primi o definiţie figurativă (persoană sau obiect umanizat). Stăpînirea şi argumentarea legilor acestei evoluţii aduc teoria semiotică în posibilitatea de a postula *universaliile narative* în măsură să explice unitatea şi diversitatea manifestărilor discursive.

Fiind convinsă de justeţea acestei atitudini şi asumîndu-şi deliberat riscurile unei aderări la teoria greimasiană, Maria Carpov separă cu atenţie şi competenţă ideile lui Greimas, în dorinţa de a prezenta cît mai clar avantajele demersului propus de cercetător. Fără a elimina punctele slabe ale teoriei greimasiene, autoarea îşi sfîrşeşte studiul pe tonul unui optimism temperat, lucid, încrezător în evoluţia către „ştiinţificitate" a teoriei discursului literar, evoluţie care nu poate fi înţeleasă însă fără o asimilare a preliminariilor epistemologice pe care Maria Carpov le sistematizează, realizînd astfel, de o manieră impecabilă, cerinţele formulate în titlu.

Iulian Popescu

DAN MĂNUCĂ, *Argumente de istorie literară*, Iaşi, Junimea, 1978, 287 p.

Un critic, zicea G. Călinescu, trebuie să coboare totdeauna la erudiţie. După un capitol despre *Critica literară românească între 1840—1867*, exact în concluziile sale şi foarte informat, Dan Mănucă îşi încîntă cititorul cu aproape o sută cincizeci de pagini de contribuţii (argumente) de istorie literară. Autorul cunoscut mai ales prin cercetările sale junimiste, este interesat în aceeaşi măsură de ideologia literară (studii de sociologie) şi de viaţa documentului de arhivă sau a manuscrisului nesemnalat. Amănuntul îl pasionează, nu însă într-atît încît să ascundă ideile generale. Un stil flas-ironic, o participare de romancier la desfăşurarea evenimentelor dau viaţă lumii indiferente a cifrelor, paginile de lexicon, de revistă sau titlurile cu iz arhaic se amestecă într-o geografie literară din care nu lipsesc naivele orgolii şi anonimatul acţiunii.

Ionică Tăutu redactează *Gramatica limbii franţozăşti*, începută pe la 1828, necunoscută pînă acum. Criticul o cercetează, o compară cu cele ale lui Grigore Pleşoianu, Heliade şi G. Săulescu, fiindcă lucrarea, printre primele de acest fel, e o dovadă de bun simţ şi de iubire de patrie. Fie că este vorba de traducerile din Volney sau de îndreptarea unei erori de informaţie *(Cuvînt a unui ţăran către boieri)* procedeul e cel al confruntării, punerea în paralel, prezentarea circumstanţelor literare şi politice, într-un cuvînt epuizarea surselor. Doamna Gacon-Dufour scrie primul roman francez cu personaje româneşti, *L'Héroïne moldave* ; inspirată de memoriile lui Sonnini, călător prin Moldova primului deceniu al secolului XIX, autoarea prezintă Ţările Române cu interesul şi prietenia ce se vor accentua în perioada paşoptistă. Consemnările marginale ale lui Alecsandri la *Proiectul pentru reorganizarea învăţăturilor publice în Principatul Moldovei* (1850) atestă interesul poetului pentru viaţa social-culturală a vremii ; data exactă a eliberării ţiganilor este şi ea discret comunicată. Din *Staats Lexikon. Encyklopedie der sämmtlichen Staatswissenschaften für alle Stande* e scoasă la lumină o prezentare a României datorată lui Ioan Maiorescu, *Moldau und Walachei* (1864). Titu Maiorescu publică în ziarul „Le Nord" un articol (necunoscut pînă acum) în care apără cauza românilor ardeleni ; tot el scrie cu înţelegere

şi simpatie în „Unsere Zeit" despre domnia lui Al. I. Cuza (*Principatele Dunărene Moldova şi Valahia sub principele Alexandru Ilon I*, 1866).
Datele transmise (mult mai numeroase decît cele reproduse de noi) sînt revelatoare şi pentru lecturile istoricului literar. Pentru o simplă informaţie se citeşte uneori cît pentru o monografie culturală. Sub lupa ajutătoare, literele uitate înving graba şi indiferenţa ; pentru că necazurile istoriei literare constau şi în perpetuarea micilor ei erori frecvente. Sub acest aspect, al necesarelor îndreptări, *Argumentele* lui Dan Mănucă sînt inatacabile.

Aurel Sasu

LAZĂR ŞĂINEANU, *Basmele române în comparaţiunea cu legendele antice clasice şi în legătură cu basmele popoarelor învecinate şi ale tuturor popoarelor romanice*, ediţie îngrijită de Ruxandra Niculescu, prefaţă de Ovidiu Bîrlea, Bucureşti, Minerva, 1979, 769 p.

Apariţia celei de a doua ediţii a monumentalei lucrări consacrată de Lazăr Şăineanu basmelor române, devenită — după mai bine de opt decenii de la publicare — o adevărată raritate bibliografică, constituie un incontestabil act de cultură. Redactată în limba română, lucrarea nu a circulat în străinătate decît foarte puţin, în ciuda faptului că la data apariţiei sale, în 1895, reprezenta cea mai de seamă realizare ştiinţifică în domeniul respectiv. Printre personalităţile vremii care au cunoscut şi apreciat volumul închinat *Basmelor române* s-au numărat Moses Gaster, Gaston Paris, Giuseppe Pitré, Jágici şi Adamtios. Totuşi, cartea lui Lazăr Şăineanu nu a avut audienţa pe care ar fi meritat-o, deşi a apărut cu 12 ani înaintea cunoscutului Catalog tipologic al basmelor, alcătuit de Antti Aarne şi completat mai tîrziu de Stith Thompson (*The Types of the Folktale*).

În anul 1889, Academia română oferă un premiu pentru cea mai bună lucrare etnologică asupra basmului românesc în perspectivă comparată. Stimulat de iniţiativa Academiei, Lazăr Şăineanu desfăşoară o activitate importantă, cercetînd timp de patru ani aproape toate naraţiunile folclorice româneşti publicate pînă la acea dată în volume şi în periodicele mai însemnate, reuşind să identifice aproximativ 500 de variante. Pe baza acestui material documentar, autorul şi-a redactat voluminosul său studiu, care a întrunit sufragiile juriului academic. Analizînd critic metodele de investigare folosite de contemporani, Şăineanu evită comparativismul la scară maximă profesat de R. Köhler, J. Grimm sau de E. Cosquin. El ia ca punct de plecare principiul mentorului său, B. P. Hasdeu, care considera că fenomenele folclorice trebuie cercetate în mod concentric, pornind iniţial de la terenul originar şi naţional, apoi urmărindu-l „în periferia etnică cea mai apropiată. . . Şi numai cînd aceste mijloace sunt insuficiente, se recurge treptat la manifestaţiuni paralele în timp şi în spaţiu" (p. 6).

Prima parte a lucrării este rezervată cercetării teoretice a basmului istoric, studiului basmelor sub raport formal şi clasificărilor precedente mai cunoscute. Ocupîndu-se de substratul antropologic şi de suprapunerea factorului etnologic în poveştile populare, Şăineanu păstrează cumpănă dreaptă moderînd opiniile exagerate ale unor specialişti din perioada respectivă. Unilateralitatea îi repugnă şi-l îndeamnă la selectarea din diversele teorii a acelor metode ce se dovedesc necesare în aprofundarea fenomenului folcloric.

Materialul cuprins în partea a doua a volumului este ordonat într-un sistem susţinut de înrudirea tematică a naraţiunilor folclorice, pornind de la varianta cea mai realizată, considerată variantă-tip. Prezentarea în rezumat a basmelor continuă să fie deosebit de utilă, întrucît Şăineanu a avut acces la colecţii care astăzi sînt foarte rare sau chiar au dispărut. Latura comparativă prezintă un larg evantai, naraţiunile folclorice româneşti fiind puse frecvent în relaţie cu texte asemănătoare din colecţiile lui J. G. Hahn, W. Schmidt, A. Dozon, V. Karadžič, A. N. Afanasiev ş.a. Clasificarea propusă de Şăineanu (influenţată de cea folosită în *Griechische und albanesiche Märchen* de Hahn, de la care preia chiar unele titluri (*Amor şi Psyche, Melusina, Neraida, Danae, Dioscurii* etc.) cuprinde 43 secţiuni, 23 cicluri şi 48 tipuri. Această clasificare nu s-a putut impune, din cauza caracterului ei în mare parte arbitrar. În determinarea tipului de basm sînt absolutizate de multe ori trăsături neesenţiale, iar cele patru secţiuni — *Poveşti mitico-fantastice* ; *Poveşti etico-mitice (psihologice)* ; *Poveşti religioase (legende)* şi *Poveşti glumeţe (snoave)* — nu reuşesc să acopere decît în mică măsură diversitatea prototipurilor narative folclorice. Viciul clasificării lui Şăineanu este dependent de nivelul la care se găsea în acea perioadă cercetarea basmelor. Pentru că, aşa cum remarcă Ovidiu Bîrlea în ampla şi substanţiala sa prefa-

tă, va mai trebui mult timp ştiinţei folclorului, ca să ajungă la „deslușirea clară că acele constante care se repetă mereu în basme, dînd impresia de ceva cunoscut, nu sînt tipurile tematice ca atare, oricît s-ar forța apropierea lor, pentru a intra în cît mai puține compartimente, ci niște clișee compoziționale, șabloane prestabilite" (p. XVIII).

Valoarea operei lui Lazăr Șăineanu nu a fost cîtuși de puțin umbrită de trecerea timpului, cartea suscitînd și astăzi un viu interes. Reeditarea ei pune la dispoziția specialiștilor un instrument de lucru util, iar publicului larg îi oferă o lectură agreabilă și instructivă.

Structura inițială a volumului a fost păstrată în toate articulațiile ei. Adaptarea textului originar la noile norme ortografice nu a afectat savoarea limbii folosite de Șăineanu. Ruxandra Niculescu, îngrijitoarea ediției, a corectat unele inadvertențe strecurate în *Indicele tematic* inițial și a îndepărtat erorile din cadrul trimiterilor bibliografice.

Prefața realizată de Ov. Bîrlea repune în drepturi opera etnologică a lui Lazăr Șăineanu, subliniindu-i caracterul novator și încadrînd-o în contextul științific național și european.

Silvia Ciubotaru

C. BRĂILOIU, EMILIA COMIȘEL și TATIANA GĂLUȘCĂ—CÎRȘMARIU, *Folclor din Dobrogea*, studiu introductiv de Ovidiu Papadima, București, Minerva, 1979, 613 p.

Înscriindu-se printre realizările de seamă ale folcloristicii românești, culegerea inițiată în anii 1936—1943 de Constantin Brăiloiu, continuată și valorificată prin munca asiduă a colaboratoarelor sale Emilia Comișel și Tatiana Gălușcă-Cîrșmariu, cuprinde un bogat florilegiu de creații poetice, reprezentative pentru ținutul dobrogean. Textelor rezultate din cercetările efectuate de renumitul etnomuzicolog împreună cu Emilia Comișel, sau numai de cele două colaboratoare ale sale, li s-au adăugat și unele provenind din investigațiile colective ale echipelor sociologice conduse de profesorul D. Gusti, sau datorate colaboratorilor *Arhivei de folclor* a „Societății compozitorilor români". Dar oricît de bogate și valoroase au fost sursele amintite, autoarele au folosit pentru întregirea colecției lor și alte izvoare : colecția manuscrisă alcătuită de istoricul literar Gr. Creţu, în anii 1885—1889, precum și culegerile efectuate de Emil Riegler-Dinu, Paul Jelescu, Aurel Munteanu, Cornelia Călin și Atanasie Nasta. Pornind de la o bază documentară atît de amplă, autoarele au ales variantele cele mai realizate din punct de vedere estetic punînd astfel la dispoziția specialiștilor, a tuturor iubitorilor de literatură populară, o valoroasă colecție de folclor poetic dobrogean.

Adunate în decurs de aproape un secol, piesele cuprinse în volum surprind evoluția folclorului din acest colț de țară, inovațiile și mutațiile survenite sub impulsul transformărilor economice și sociale. Repertoriul creatorilor talentați a fost, în genere, epuizat prin investigații succesive. Prin urmare culegerea ajută și la cunoașterea prefacerilor ce se produc, în decursul unei perioade de timp, nu numai în universul spiritual al unor colectivități rurale dobrogene, ci și în acela al unor individualități umane.

Ținut în care mișcările de populații au fost mai intense decît în oricare alt spațiu românesc, Dobrogea păstrează o diversitate nebănuită de teme și motive folclorice. Culegerea la care ne referim deschide multiple căi în cunoașterea culturii populare din această zonă. Se pot urmări trăsăturile reprezentative ale folclorului „dicienilor" (cum își spun locuitorii de baștină) dar și specificul aporturilor culturale ale populației venite aici din alte ținuturi. Într-adevăr Dobrogea se dovedește a fi, așa cum subliniază profesorul Ovidiu Papadima în studiul introductiv, „un furnal în care s-au topit, dînd variante noi, atît cultura populară a străvechii populații românești a locului, cît și zestrea folclorică cu care au venit muntenii, moldovenii, transilvănenii și chiar olteni în decursul secolelor". O istorie zbuciumată și-a lăsat amprenta în baladele și colindele dobrogene. Răsună cu intensitate ecoul luptelor cu cotropitorii otomani, este reînviată amintirea negustorilor genovezi, ori sînt evocate drumurile turmelor de oi ale mocanilor, pendulînd între munte și mare. Apar tablouri din viața pescarilor, sau se vorbește de vestiți corăbieri, care își expun mărfurile de preț aduse de peste mări și țări în porturile Dunării și Pontului Euxin.

Alături de cercetarea creației populare a straturilor nord-dunărene, dispuse concentric în jurul stratului autohton, s-a acordat o atenție sporită cunoașterii particularităților folclorului aromânilor (pindeni, fărșeroți, grămosteni) și al megleniților.

Volumul este compartimentat în trei secțiuni : *Poezia obiceiurilor tradiționale*, *Poezia epică* și *Poezia lirică*, cărora li se adaugă un capitol special rezervat folclorului aromân. Spre

deosebire de culegerile anterioare, se acordă o atenţie specială liricii ceremoniale (calendaristice şi familiale). Capitolul de colinde impresionează în mod deosebit, conţinînd poate cele mai realizate texte din întreaga colecţie. În imagini măiestrite, colindele creează o atmosferă mirifică, poetizînd peisajul şi eroul cîntat : „Cam din sus, cam din jos,/ Cam dinspre soare-răsare, / Îmi vine-o dalbă corăbioară / Valuri mari făcînd, / Valuri vijiind / Iar povara ce-şi ducea, / Nu e nici lună, nici soare, / Ci gospodarul cel tînăr" (p. 121). Nu întîmplător unii folcloriști înclină să considere nordul Dobrogei drept locul de obîrşie a multor teme de colind.

Cuprinzînd un material în întregime inedit, colecţia acoperă toate compartimentele creaţiei folclorice, incluzînd piese reprezentative din repertoriul poeziei ceremoniale, al cîntecelor propriu-zise, doinelor, strigăturilor, baladelor şi chiar al jocurilor de copii.

Antologia, însumînd aproape 600 de pagini, este precedată de un studiu introductiv amplu şi documentat, datorat profesorului Ovidiu Papadima, şi de o *notă asupra ediţiei*, în care Emilia Comişel şi Tatiana Găluşcă-Cîrşmariu explică anumite procedee metodologice şi subliniază cîteva din trăsăturile caracteristice ale creaţiilor folclorice dobrogene. Aparatul critic al lucrării mai cuprinde un *indice de culegători*, un *indice de piese înregistrate*, precum şi o scurtă *listă de abrevieri*.

Dată fiind importanţa deosebită a culegerii, se simte lipsa glosarului şi a unei hărţi din care să rezulte repartiţia teritorială a textelor publicate. De asemenea era, poate, binevenită raportarea pieselor din antologie la variantele aproape identice sau numai asemănătoare prezente în colecţii dobrogene publicate, cum ar fi cele realizate de Teodor T. Burda, I. A. Candrea, O. Densusianu, Th. D. Speranţia, Pompiliu Pîrvescu, Ion Faiter, Constanţa Călinescu, Gh. C. Mihalcea ş.a. În sfîrşit, existenţa unei categorii de informatori de marcă îndreptăţea, poate, alcătuirea unor fişe mai complexe pentru aceştia, din care să rezulte formaţia lor culturală, gama repertorială preferată etc. Aceste cîteva sugestii nu atenuează cîtuşi de puţin valoarea incontestabilă a culegerii.

Amploarea investigaţiei ce i-a stat la bază, metoda riguroasă de cercetare, selecţia atentă a textelor şi, mai presus de toate, valoarea artistică, adesea excepţională, a pieselor ce o alcătuiesc, situează colecţia pe care o prezentăm la loc de frunte în bibliografia referitoare la folclorul dobrogean. Volumul se numără printre realizările de seamă ale Editurii Minerva şi deschide multiple căi spre cunoaşterea spiritualităţii populaţiei din această străveche vatră de civilizaţie românească.

Silvia Ciubotaru

ROMULUS VUIA, *Studii de etnografie şi folclor*, vol. II, Antologie de Mihai Pop şi Ioan Şerb, text stabilit de Florica Şerb, prefaţă de Mihai Pop, bibliografie şi comentarii de Ioan Şerb Bucureşti, Minerva, 1980, 610 p.

După cinci ani de la apariţia primului volum de *Studii de etnografie şi folclor*, editorii operei lui Romulus Vuia dau la iveală un nou tom, mai amplu decît cel dintîi, în care includ cercetări dedicate civilizaţiei materiale a poporului român şi monografii etnografice bazate pe un imens material documentar. Faţă de volumul I, s-a acordat, de asemenea, un spaţiu sporit materialului ilustrativ (fotografii, schiţe, desene), selectat cu pricepere din bogata colecţie rămasă de la autor.

Prima parte a volumului este rezervată studiului *Satul românesc din Transilvania şi Banat*, care reprezintă continuarea şi finalul lucrării cu acelaşi titlu, publicată anterior. Descoperirea acestui manuscris constituie o preţioasă contribuţie la cunoaşterea integrală a unuia dintre studiile de mare profunzime ale etnografului bănăţean. Sînt cuprinse aici toate trăsăturile caracteristice şi chiar detaliile pe care le relevă — atît în planul culturii materiale, cît şi al celei spirituale — aşezările transilvănene şi bănăţene, de la formele lor cele mai arhaice pînă la ipostazele contemporane.

Problema esenţială urmărită de Vuia rămîne şi în volumul al doilea vechimea poporului nostru pe aceste meleaguri, constanţa prezenţei sale de-a lungul veacurilor în acelaşi spaţiu geografic. Argumentaţia se sprijină, în primul rînd, pe cercetarea amplă a ocupaţiilor milenare ale românilor, agricultura şi păstoritul. Studiile *Agricultura la români*, *Păstoritul din munţii României* şi *Tipuri de păstorit la români* ocupă locul central în pledoaria ştiinţifică a lui Romulus Vuia. Din analiza principalelor categorii de păstorit la români, stabilite de el — *păstoritul agricol local*, *păstoritul agricol cu stînă la munte*, *păstoritul din zona fineţelor* şi *păstoritul bazat pe păşune alpină şi iernare la şes* — precum şi din urmărirea distribuţiei lor teritoriale, se desprinde conclu-

zia că cele două ocupaţii de bază ale ţăranului nostru, agricultura şi păstoritul, se întregeau reciproc. Formele de păstorit mixt sînt frecvente în cea mai mare parte a spaţiului românesc. Realitatea surprinsă în mod obiectiv de etnograf infirmă încă o dată teoria nomadismului pastoral. Transhumanţa complexă — păstoritul bazat pe păşune alpină şi iernat la cîmpie, păstoritul pendulatoriu între munte şi delta Dunării, luncile fluviului şi alte zone de şes cu climă mai blîndă iarna — era un tip de păstorit limitat la cîteva zone din Carpaţii Meridionali. Sistematizînd datele referitoare la această îndeletnicire, Romulus Vuia constată existenţa unei culturi pastorale unitare în întreaga zonă carpatică „atît în ce priveşte felul de organizare, cît şi uneltele şi sistemul de lucru" (p. 248), care indică o origine străveche, comună, a oamenilor acestor locuri. Cele două studii asupra păstoritului marchează un moment important în cercetarea nivelului economic al aşezărilor rurale româneşti în decursul vremii, din Evul Mediu timpuriu pînă în secolul nostru.

Lucrările dedicate portului popular din Ţara Haţegului şi din regiunea Pădurenilor aduc informaţii noi asupra elementelor de croi şi de ornamentică, specifice veşmintelor localnicilor. Original şi arhaic, portul feminin din aceste zone este cercetat în funcţie de categoriile de vîrstă, de anotimp, precum şi de principalele evenimente ale vieţii omului. Schimbarea statutului social al tinerei fete după nuntă este subliniată de „semnele tradiţionale de consacrare : „conciul şi cîrpa" (p. 536).

Volumul cuprinde şi cîteva lucrări mai restrînse, tratînd capitole etnografice mai puţin abordate pînă la Vuia, cum ar fi cele referitoare la sisteme arhaice de vînătoare şi tipuri de curse *(Vînătoarea şi curse ţărăneşti în Ţara Haţegului)* sau la unelte primitive de tors şi ţesut *(Tocălia şi începutul torsului)*. Studiul *Coutumes agraires chez les Roumains* conţine o succintă trecere în revistă a unor practici magice, legate de stimularea fertilităţii solului : *Plugușorul, Craiul, Paparudele, Cununa, Caloianul, Fierărilul* etc.

Asimilată din perspectiva acumulărilor contemporane în domeniul etnologiei româneşti, opera lui Romulus Vuia îşi păstrează intactă perenitatea, demonstrînd, o dată în plus, importanţa cercetării nemijlocite a satului tradiţional. Remarcăm, ca şi în cazul primului volum, ţinuta ştiinţifică a ediţiei, dovadă peremptorie a interesului manifestat de editori — Mihai Pop, Ioan Şerb şi Florica Şerb — pentru ca această importantă operă etnografică să apară în condiţii corespunzătoare.

Silvia Ciubotaru

OCTAVIAN BUHOCIU, *Folclorul de iarnă, Ziorile şi poezia păstorească*, Bucureşti, Minerva, 1979, 510 p.

Folcloristul şi etnologul român Octavian Buhociu, fost profesor la Universitatea din Bochum (R. F. Germania), s-a impus prin numeroase lucrări referitoare la cultura populară românească şi relaţiile ei cu folclorul balcanic, bizantin şi carpato-caucazian : *Thèmes mythiques carpato-caucaziennes et les régions riverainnes de la Mer Noire*, 1956; *Le folklore roumain de printemps*, Paris, 1957 (teza sa de doctorat) ; *Leléa et le haïdouk*, 1966 ; *Die Feiertage des Sommers und Herbstes in Rumänien*, 1968 ; *Survivances mythiques indo-européennes et relations épiques byzantines dans un chant populaire roumain*, 1964 ; *Der Vorfrühlingsmythos vom Weltunterkultur und ihre Mythologie*, 1974. Aceasta din urmă, o sinteză remarcabilă prin amplul orizont comparatist şi prin vigoarea analizelor întreprinse, este cea mai importantă dintre contribuţiile sale de mitologie populară, menită să facă cunoscut folclorul românesc peste hotare „Lucrarea prezentă, faţă de ediţia în limba germană din 1974, e revăzută, cu capitole şi paragrafe prelucrate sau adause, datorită experienţei şi noilor materiale şi studii apărute în ultimul timp". „Firul conducător al cercetării prezente se împleteşte neîncetat cu cel din studiul nostru mai vechi *Folclorul românesc de primăvară* (în limba franceză, Paris, 1957, 397 p.). Acolo accentul e pus pe echinocţiul de primăvară (şi de toamnă), unde remarcăm partea cea mai arhaică a culturii populare exprimată de mituri, rituri, credinţe şi de lirica epică... În volumul de faţă accentul cade pe solstiţiul de iarnă (şi de vară)". Fiecare din cele trei părţi ale volumului pot fi studii independente, monografii despre : Cîntecul ritual (ziorile) şi folclorul obiceiurilor de iarnă (colindele) (Partea I) ; Păstoria, problemă fundamentală a culturii româneşti (Partea a II-a) şi Poezia orală păstorească (Partea a III-a). Deşi Octavian Buhociu mărturiseşte că a preferat să prezinte „descriptiv" materialul etno-folcloric în legătură cu problemele abordate şi să lase pe planul al doilea interpretarea sa, recentul volum, care se situează în prelungirea altor demersuri ale autorului, este plin de sugestii şi idei, dintre care încercăm să relevăm cîteva.

Scanned with OKEN Scanner

Ideea de bază pe care se axează cercetarea lui Octavian Buhociu este de a demonstra prin analiza unor rituri, credinţe arhaice, creaţii populare orale, cu origine străveche, vechimea şi continuitatea poporului român în spaţiul carpato-danubiano-pontic şi totodată ceea ce îl individualizează faţă de popoarele din Europa nord-estică şi apuseană. Bocetele şi colindele, riturile „de trecere" şi cele legate de obiceiurile de iarnă îi oferă un interesant material de investigaţie etno-folclorică. Dintre riturile „de trecere" îi reţin atenţia : credinţa despre sufletul desprins de corp, cîntarea zorilor, cîntecul bradului, credinţa despre animalele — călăuză ale sufletului şi despre arborii — vămi. Concluzia autorului „e că avem de-a face cu o matcă mitică arhaică, precreştină, privind interpretarea sufletului de către oamenii carpatici... un strat sufletesc străvechi, preluat de traco-daci, moştenit de români, viu încă şi astăzi în sufletul românesc".

Studiul detaliat al fenomenului „confreriile de feciori", cu ansamblul lui cultural şi artistic îl conduce la ideea unei origini carpato-dunăreano-pontică, deci daco-getică, şi la concluzia acestui subcapitol : „Confreria de tineri apare azi în spaţiul european numai la români, cu elemente şi structură de tip arhaic".

Alături de confrerie, ritul colindatului şi colinda carpatică, în cadrul căreia insistă asupra colindelor de băiat, fecior, fată şi a celor despre vînătoarea leului, cerbului, vulturului şi dulfului, întregesc demersul şi finalitatea acestei prime părţi a cercetării. Două subcapitole ale primei părţi sînt consacrate folclorului vînătoarei, care poate fi întîlnit şi la alte popoare din sud-estul Europei, cu deosebirea că la români „e o moştenire etnică". În acest context, colindul despre vînarea bourului ar reprezenta un mit originar şi ar constitui un bun cultural de la dacogeţi. Numeroasele asociaţii între miturile populare româneşti şi cele ale altor civilizaţii încadrează fiecare aserţiune a autorului.

Partea a doua a lucrării, consacrată problemei păstoritului la români, este cea mai densă şi mai întinsă din întregul volum. Reconsiderînd contribuţiile înaintaşilor : Ovid Densusianu, Simion Mehedinţi, Romulus Vuia, Traian Herseni şi Ion Conea, Octavian Buhociu lărgeşte cu fiecare observaţie cadrul problemei, din care desprinde, ca bază pentru cercetările din următorul capitol, acea lege populară românească numită *jus valahicum* („dreptul valah"). Prin el — conchide autorul — „se vede că e vorba de o societate românească împlinită, deci un popor realizat etnic, cu o cultură proprie (mituri, legende, cîntece, jocuri, poezie lirică, epică, dramatică etc.)".

Partea a treia a lucrării aduce în centrul analizei *Poezia orală păstorească* : *Nedeile, Lirica pastorală*, iar dintre cîntecele epice populare în versuri, cu subiect păstoresc, *Şalga, Costea, Dobrişan, Mircea Ciobănaşul* şi *Mioriţa*. Din lirica păstorească se opreşte asupra cîtorva motive aparţinînd transhumanţei şi insistă asupra analizei testamentului ciobanului, *Ciobănaş de la miori*. O idee pe care o va urmări consecvent Octavian Buhociu în această ultimă parte a cercetării, susţinînd-o cu argumente din lirica şi epica păstorească, este aceea de *„părinţie"*, adică faptul că membrii tribului aparţin aceleiaşi fraţii, deci, unui anumit tip de parentare. Pentru aceasta aduce în discuţie mai mulţi termeni de parentare folosiţi curent în poezia orală epică, în primul rînd cei din *Mioriţa* : frate, văr primar, soră-mamă. Observaţii interesante în legătură cu balada populară românească îi prilejuieşte lui Octavian Buhociu, încă din prefaţă, încercarea de definire a termenilor : *cînt epic — baladă*. „Epica orală românească nu are *balade*,... pentru noi *balada* aparţine literaturii culte, pe cînd *cîntul*, numit la sate „cîntec bătrînesc", este corespondentul originar românesc al poeziei orale". *Triada* ca relaţie între colinde şi epica orală este o altă ipoteză sugerată de Octavian Buhociu în cercetarea baladei populare, înţelegînd prin aceasta „unitatea de trei", apariţia constantă a numărului trei, fie că e vorba de trei ciobănaşi, trei fraţi, trei turme de oi. Triada, observă autorul, „e universală şi o găsim perfect de bine reprezentată la indoeuropeni".

Analizele baladelor păstoreşti în discuţie sînt la obiect şi rezultă din confruntarea diferitelor păreri ale specialiştilor, dar mai cu seamă din compararea variantelor de pe întreg teritoriul românesc. Octavian Buhociu se dovedeşte foarte informat atît în bibliografia românească a folclorului, cît şi în cea internaţională, de-a lungul întregii lucrări, ceea ce este un merit de prim rang al volumului. Autorul abordează în deplină cunoştinţă de cauză şi una din cele mai controversate probleme ale folclorului românesc, piatră de încercare pentru adevăraţii specialişti, problema localizării genetice a *Mioriţei*. Reluînd ipoteza formulată de O. Densusianu, I. Diaconu ş.a., dar de pe alte poziţii şi cu alte argumente, Octavian Buhociu susţine că balada *Mioriţa* n-ar fi fost creată în Transilvania (cum încearcă să demonstreze D. Caracostea, A. Fochi şi O. Birlea) ci în Carpaţii de răsărit. El se ghidează în demonstraţia sa după ideea învăţatului spaniol R. Menendez — Pidal care observase că în folclorul spaniol originare sînt textele lungi, în timp ce textele scurte ar fi mai noi. Aplicată la *Mioriţa* această constatare sugerează că originare sînt variantele lungi, ample, din Carpaţii răsăriteni, iar nu cele scurte, din Transilvania. Dezvoltarea din colind a baladei *Mioriţa* n-ar mai fi fost posibilă, deoarece n-ar exista nici un alt

cîntec păstoresc care să fi fost iniţial colind. *Mioriţa-colind* care e răspîndită, observă Octavian Buhociu, în zona confreriilor de feciori, ar fi trecut în colind din baladă. În subcapitolele despre folclorul vînătoarei îşi are premisa ideea că *Mioriţa* şi-ar avea originea în cultura vînătoarei : mioara n-ar fi decît o metamorfoză a căprioarei din colindele de vînător. Octavian Buhociu propune o comparare a baladei româneşti cu tradiţia epică a marilor mituri scitice, indoiranice şi iranice. Astfel, el compară pe eroul tragic din *Mioriţa* cu Yima, eroul ce deschide dinastiile „solare" în mitologia iraniană, iar pe cei trei ciobani din *Mioriţa* cu cei trei fii : Salm, Toz şi Eric, ai regelui iranian Feridun.

Chiar dacă pentru folcloriştii români comparaţia pare dusă prea departe, ideile lui Octavian Buhociu îmbogăţesc un capitol vast din cercetarea folclorică românească, denumit de C. Brăiloiu „mioriţologie". „Mioriţa — conchide Octavian Buhociu — s-a ivit odată cu oamenii ce-au apărut în Carpaţi, la Dunăre şi la Marea Neagră" şi „....dacă *Mioriţa* este o creaţie est-carpatică, ea a fost adoptată ca atare de toată etnia românească, după cum a şi fost inovată în toate provinciile româneşti". De remarcat insistenţa autorului asupra analizei *Mioriţei* în contextul celorlalte motive păstoreşti.

Ideile lui Octavian Buhociu în legătură cu interpretarea *Mioriţei* şi a celorlalte probleme supuse dezbaterii în capitolele anterioare lărgesc cercetarea respectivă printr-o bună cunoaştere a materialului folcloric românesc şi o argumentată încadrare a acestuia în context universal.

Lucia Berdan

N. TERTULIAN, *Experienţă, artă, gîndire*, Bucureşti, Cartea românească, 1978, 390 p.

Binecunoscut atît în România cît şi străinătate ca fiind unul dintre cei mai avizaţi comentatori contemporani ai operei filosofice şi estetice a lui Georg Lukacs, N. Tertulian rămîne o prezenţă activă în cîmpul mai larg al dezbaterilor teoretice privind estetica şi literatura. Ultima sa culegere de studii şi eseuri înmănunchează rezultatele unor preocupări ce vizează domenii diverse, începînd cu probleme de ordin general, precum „literatură şi istorie" sau „artă şi hermeneutică" şi terminînd cu reproducerea unei discuţii polemice, dealtfel pasionantă, pe marginea cărţii lui Yvon Bourdet *Figures de Lukacs*, la care autorul a participat în paginile revistei pariziene *Le Quinzaine littéraire*. Pe linia volumelor sale anterioare, *Eseuri* (1968) şi *Critică, estetică, filozofie* (1972), N. Tertulian asociază demersului critic, aici cu precădere metacritic, puternica armătură marxistă a formaţiei sale filosofice, convins fiind că validitatea uneia din tezele cele mai interesante puse în circulaţie de confruntările de idei ale vremii noastre, aceea că „odată cu socializarea crescîndă a procesului de reproducţie a existenţei umane, s-ar fi impus tot mai mult, alături de formaţiuni sociale de tipul clanului, familiei, claselor, naţiunilor etc. şi prezenţa *speţei umane* ca realitate obiectivă", poate fi verificată pe „terenul privilegiat" al experienţei estetice. Orice dezbatere în jurul valorii estetice, orice act critic nu se justifică în opinia lui N. Tertulian decît pornind de la realitatea că „operele de artă care nu au putut depăşi orizontul limitat al unor comunităţi sociale restrînse, finitudinea unor experienţe particulare, nu au fost reţinute de memoria umanităţii şi nu au intrat în patrimoniul ei durabil". De aceea *Philosophia rediviva* înseamnă aici în primul rînd „dezvoltarea unei cercetări marxiste cu o reală incidenţă asupra vieţii sociale, asupra climatului ideologic", înseamnă introducerea în circuitul nostru spiritual a unor lucrări marxiste fundamentale, precum cele ale lui Th. W. Adorno, J. P. Sartre, Ernst Bloch, Herbert Marcuse sau Jürgen Habermas, înseamnă dezbaterea critică a tradiţiilor gîndirii noastre filosofice şi sociologice, pentru a combate, în ultimul caz, „tendinţa de a oferi o imagine univocă şi omogenă a tradiţiei, trecîndu-se sub tăcere puternicele antagonisme între orientările cu sens opus". Deschiderea pentru care militează N. Tertulian îşi găseşte în textele volumului *Experienţă, artă, gîndire* expresia cea mai adecvată.

Publicat iniţial în *Cahiers roumains d'études littéraires*, studiul introductiv intitulat *Autonomia şi eteronomia artei* fixează din capul locului poziţia autorului printre „cei care refuză să stabilească un raport de antinomie între autonomia şi eteronomia artei, afirmînd dimpotrivă că interioritatea autonomă a operei de artă se constituie într-o relaţie de dialectică tensiune cu exterioritatea ei". N. Tertulian reia teza sartriană cu privire la naşterea conceptului de autonomie a literaturii în secolul al XVIII-lea ca atitudine de critică socială şi consolidarea sa în secolul al XIX-lea, ca „rezultat al rupturii între autor şi publicul său burghez", pentru a demonstra că antagonismul dintre autonomie şi eteronomie nu este decît „un rezultat al unei situaţii istorice circumstanţiate, ceea ce lasă deschisă posibilitatea unei alte conjuncţiuni decît cea antinomică". Marxismul înţelege să susţină „autonomia ireductibilă a artei în constelaţia formelor spiritului" mergînd mai departe decît tradiţionala critică estetizantă a „formelor", subli-

niind caracterul necesar al relației dintre „desăvîrșirea estetică" a operei și funcțiunea ei socială. „Eficiența socială a artei este una *sui-generis*, desfășurindu-se la nivelul *formei* al puterii de *expresie*, și nu la cel al incidenței directe asupra proceselor sociale, cum se întîmplă în cazul altor tipuri de ideologii". Disociind între „coerența fantastică" a operei și atitudinile scriitorului în planul pragmatic și considerînd primul element ca factorul hotărîtor ce conduce către *valoare*, trebuie să se țină seama că însăși această „coerență fantastică" marchează de fapt o anumită poziție față de realitatea social-istorică. De aceea, conchide N. Tertulian, „implicațiile ideologice ale operei de artă trebuie căutate la nivelul acelui sentiment determinant asupra lumii pe care îl exprimă fiecare operă de artă, plan desigur bine distinct de activitatea intelectuală, volitivă sau pasională a subiectului creator ca ființă practică, dar departe de a fi fără legătură, chiar și contradictorie, cu ele". Acel *Weltgefühl* ce stă în spatele fiecărei opere conține, pe lîngă valența estetică, și pe cea istorică, ce permite receptarea (sau o împiedică) de către un public la rîndul său istoricește determinat. Ne gîndim la posibilele legături ce s-ar putea stabili între pătrunzătoarele observații ale lui N. Tertulian și teoriile „esteticii receptării" ale școlii de la Konstanz, ce pornesc de la premise foarte apropiate.

Studiile asupra esteticii lui Schopenhauer, asupra esteticii fenomenologice a lui Mikel Dufrenne, asupra unor aspecte ale gîndirii lui Georg Lukacs, Herbert Marcuse, Th. W. Adorno, reprezintă în ansamblu reale contribuții la efortul de valorificare critică a marilor curente de idei ale contemporaneității, confruntate la rîndul lor cu monumentala moștenire filosofică și teoretică a secolului al XIX-lea. Reținem totodată două foarte importante studii consacrate operei de critic și teoretician literar a lui Mihai Ralea și mai ales acelui faimos dar foarte puțin cunoscut manuscris filosofic al lui Camil Petrescu, ce-și găsește în N. Tertulian unul din primii săi comentatori avizați.

Publicarea integrală (așadar a tuturor intervențiilor) a dosarului polemicii în jurul lui Lukacs, Thomas Mann și a personajului acestuia din *Zauberberg*, Leo Naphta, interesează nu numai prin insolitul procedeului, ci și prin reliefarea citorva momente și atitudini definitorii pentru fixarea profilului în timp al filosofului și esteticianului maghiar. Deși N. Tertulian își păstrează, prin acea *Notă finală*, ultimul cuvînt, nu putem să nu observăm că o serie din obiecțiile formulate de partenerii săi de discuție rămîn fără răspuns sau doar parțial contraargumentate. Apreciem, în compensație, curajul de a-și supune tezele, cu șanse egale față de ale preopinenților, judecății obiective a publicului românesc.

Andrei Corbea

I. NEGOIȚESCU — RADU STANCA, *Un roman epistolar*, București, Albatros, 1978, 375 p.

Impresionantă în acest „roman epistolar" ce înmănunchează corespondența (1945—1961) dintre I. Negoițescu și Radu Stanca este intensitatea experienței spirituale pe care o comunică. Exuberanța și tensiunea ideii, ca și fervoarea confesiunii creează climatul efervescent al unei relații epistolare în care luciditatea reflecției se lasă uneori în voia reveriei, iar temeritatea unor viziuni se proiectează pe un orizont de idealism și de himere. Cartea este și documentul unei mari prietenii. Legați printr-o comuniune elevată, înfiripată în anii studenției, ai „epocii schilleriene" de la Sibiu, tinerii peripateticieni despărțiți prin capriciile soartei își continuă pasionatul colocviu într-un dens și, multă vreme, ritmic dialog, împărtășindu-și în scris unul altuia îndoielile și zbuciumul, bucuriile sau descurajarea, născute din confruntarea, nu rareori dramatică, dintre idealurile lor și o realitate nu întotdeauna prielnică unor elanuri ce tind spre absolut. Sînt două voci distincte în acest epistolar, în care spiritul dinamic, neastîmpărat, de un optimism, dacă se poate spune, îndîrjit, aparține lui I. Negoițescu, al cărui pariu cu viața, sfidător la început, exprimă sentimentul acut orgolios al propriei personalități. În primii ani îndeosebi scrisorile sînt străbătute de un suflu impetuos, ca de „furtună și avînt". Se făuresc, acum cu lirismul violent al grandorii, și irealizabile utopii. Gesticulația, nestăpînită, are sublimități, iluzia este enormă, cugetarea tinde spre construcția vastă, la a cărei temelie este sădit un crez anume, propovăduit cu ardoare și cu o intolerantă consecvență. „Euphorionismul", iată obsesia ideologică a corespondenței și în definiția insolitei noțiuni valoarea estetică și aceea morală se îngemănează, cristalizînd într-un concept care, sub semnul unui „realism ideal, în formulare fenomenologică", să reflecte „apologia spiritului obiectiv și a esențialității clasice". Ar fi, în credința exaltată a promotorilor, unica „soluție de europenism", tendință rupînd definitiv cu poncifele tradiționale, cu acele fenomene de inerție ce pot osîndi, în absența unui dinamism intelectual, o cultură de mari resurse

la un provincialism fără nădejde. Contestarea, nu doar a unor curente autohtone (sămănătorism, poporanism, gîndirism) sau străine, ci şi a unor personalităţi ca Sadoveanu, Blaga, G. Călinescu, se înscrie firesc în acest program reformator, radical, expus cu o intemperanţă juvenilă care o face încă şi mai vehementă. Dar exacerbarea în negaţie, chiar serios argumentată, nu are mereu o replică afirmativă pe măsură şi acest „euphorionism", care nu-şi limpezeşte toate sensurile şi nici nu se alcătuieşte într-un sistem riguros, rămîne oarecum esoteric, proiect estetic seducător, iradiind în empireul teoriei. Şansa lui ar fi putut să fie efortul convergent, critic şi creator, al Cercului literar de la Sibiu, din păcate prematur dispersat. Oricum, una dintre liniile de forţă ale concepţiei este aceea a reconsiderării şi a reordonării valorilor literare, într-o ambianţă primenită, care să fi asimilat un spirit de esenţă europeană. Ţelul, explicit enunţat, îl constituie *autonomia* inconfundabilă a unei literaturi care, după opinia dracică a lui I. Negoiţescu, suportă efectul corupător al unor nepotrivite înrîuriri.

Corespondenţa, de o mare fineţe a ideii în registrul reflexiv, se manifestă vibrant şi în regim afectiv, unde accentul e fremătător. Cultul prieteniei este simţămîntul predominant, cu atît mai imperios cu cît contrarietăţile existenţei sporesc. El se însoţeşte cu nostalgia armoniei ce reunise pe „cerchiştii" din vechiul burg transilvan. Risipirea lor e deplînsă cu fiece prilej şi regretul întreţine năzuinţa, iluzorie, a reunirii. „Împreună putem fi o forţă", proclamă I. Negoiţescu, dar afirmaţia ţine, de acum, de un trecut ireversibil şi înseamnă, în fond: „împreună *puteam* fi o forţă"; dealtfel şi ideologia „euphorionistă" ar fi pretins solidaritatea literară a unei grupări, a unei *elite*, iniţiate în înţelesurile înalte ale artei şi literaturii. Împrejurările nu se arată însă favorabile şi o asemenea dorinţă revine, în răstimpuri, doar ca un melancolic, şi uneori patetic, refren epistolar. Treptat, elanurile se moderează, superbia juneţii îşi temperează din retorismul romantic, iar mesajele, şi ele mai rare, îşi transferă entuziasmul într-o tonalitate gravă, citeodată amară, umbrită de decepţii şi tulburată de anxietăţi. Criza se declanşează fie în clipele unei teribile îndoieli de sine, fie atunci cînd singurătatea, izolarea îşi exercită insuportabil apăsarea. Prietenia, „această uriaşă capodoperă a vieţii mele", cum o numeşte Radu Stanca, e nu numai limanul regenerator, refugiul, în restrişte, al celor doi, ea este şi un mit al solitudinii.

Imaginea, fizionomia lăuntrică a personajelor „romanului epistolar", uşor de descifrat cu tot „machiajul" subtil literar şi rostirea supravegheată, se diferenţiază din ce în ce. I. Negoiţescu este *criticul*, împătimit de cărţi şi de idei, în continuă combustie a spiritului, speculativ şi erudit, trăitor (şi aproape prizonier) într-un spaţiu de euforii superior livreşti, de voluptăţi primejdioase întrucît în ele subzistă o damnaţiune. Căci „relaţia pură şi disperată cu cărţile" sublimează o severă frustrare. Energiile sufleteşti comprimate se eliberează, se convertesc într-o patimă absorbantă pentru lectură şi criticul citeşte „cu furie", cu frenezie, pînă la epuizare, problematizînd, imaginînd structuri literare şi critice, mai şi visînd pe marginea cărţilor, urmărit de cîteva teme (erotice, filozofice, religioase), care îl fascinează. Limbajul său e mai auster, impresiile de viaţă, relatînd o experienţă discontinuă sau întîmplătoare, sînt trecute prin filtru intelectual, se propagă, compensatoriu, într-un mediu imaginativ, îşi dezvoltă arborescent semnificaţiile, pierzîndu-şi însă, în atmosfera rarefiată, din prospeţime, secătuindu-şi din sevele vitale; abstractizate, ele se valorifică, nu fără unele crispări, prin comentariu eseistic. Criticul se mîntuie prin scris. Însă recluziunea lui într-un „turn de fildeş", oricît de fastuos, agravează de fapt nevoia, exasperată uneori, a comunicării, a împlinirii afective şi, într-un alt sens, sociale. Radu Stanca se înfăţişează în corespondenţă mai spontan şi mai destins, el îşi destăinuie cu naturaleţe şi cu un surîs parcă sceptic trăirile, rareori livreşti, stările care, trecînd de la beatitudine şi exultanţă la dezamăgire sau tristeţe, tind a se fixa într-o zonă mai temperată, unde iluziile se rectifică sub presiunea realităţii. Temperamental, poetul pare un ciclotimic şi e în orice caz un retractil, minat de predispoziţii depresive, inhibitorii, iar cine nu-i cunoaşte biografia îşi poate da totuşi seama şi aşa că în această fire de introspect, meditativă, dubitativă e o predestinare. Că, deci, cu toate apelurile şi îndemnurile, în întreaga gamă a chemărilor prieteneşti, ale lui I. Negoiţescu sibianul nu va putea evada pînă la urmă din cetatea-i medievală şi, în pofida înzestrării sale, de care pare că se îndoieşte, nu va ieşi niciodată la rampă pe scena mare a vieţii literare. Există într-adevăr în viaţa atît de retrasă a lui Radu Stanca ceva ingrat şi nedesăvîrşit. Mai pesimist, lesne înclinat spre renunţări, el nu are energia de a birui ingratitudinea clipei. „Adun mereu proiecte, dar amîn mereu traducerea lor în viaţă", se autoportretizează el, cu luciditate. Felul său de a reacţiona e altul decît al celuilalt corespondent. Dacă acela îşi caută refugiul ori consolarea într-un hedonism intelectual, Radu Stanca, în schimb, se cufundă cu înfrigurare în senzaţiile de viaţă, pentru el mai generoase, experienţa erotică mai cu seamă fiind dătătoare de voluptăţi dionisiace. Din clipa în care întîlneşte şi „marea dragoste", corespondenţa se dezechilibrează, se deritmează, poetul răspunzînd la intervale tot mai neregulate

scrisorilor, la fel de calde şi devotate, ale singuraticului său prieten. Viaţa şi arta se resping şi se cheamă, într-un patetic dialog, în acest „roman epistolar".

Corespondenţa, care constituie şi o preţioasă mărturie de istorie literară, configurează un ideal exemplar, în sens goethean, de personalitate umană şi artistică.

Florin Faifer

DORIN TUDORAN, *Biografia debuturilor*, Iaşi, Junimea, 1978, 366 p.

O carte de interviuri, cum este şi aceea alcătuită de Dorin Tudoran, are uneori, sau poate avea, infrastructura unui roman. Din reunirea laolaltă, într-o împletire ca şi polifonică, a mai multor *voci* cu timbru felurit, rememorînd destine, întîmplări şi evenimente, se întreţese şi istoria subiectivă a unor epoci de literatură. O istorie în crîmpeie, în contururi schimbătoare, privită din unghiuri diverse, de obicei dintr-o perspectivă egotistă, oricum în viziunea inedită, *dinlăuntru*, a scriitorilor înşişi. Din mărturii lucide, destăinuiri nostalgice, evocări din vremuri de demult sau din timpuri mai apropiate se creează o ambianţă în care se perindă mai multe vîrste ale literaturii. Sînt reprezntate cîteva generaţii de poeţi, prozatori şi critici, un mănunchi de destine, de scriitori cu structuri diferite — prin fire, prin vocaţie, prin opţiune sentimentală şi literară. Cartea aceasta *(Biografia debuturilor)* încearcă să „decupeze" anumite „repere" (ca să reluăm termenii preferaţi de D. Tudoran), să surprindă deci acele tensiuni care străbat o biografie sau alta, „imaginile simbolice" care vor fi marcat-o, revelaţiile şi dilemele, împlinirile şi eşecurile ce se pot ivi, cu răsfrîngeri, poate, în operele de mai tîrziu. O relaţie nuanţată se stabileşte între momentul biografic şi „biografia creaţiei", stimulînd reacţia critică, de analiză şi autoanaliză, a celor intervievaţi. O confruntare spontană, în care gustul sau preferinţele, nivelul teoretic şi scrupulul autocritic participă, ca într-un joc de oglinzi, la o reconsiderare, surprinzătoare în multe privinţe, a unor tablouri valorice, în răspăr cu clasamentele obişnuite ale istoriilor literare. E aici şi un fel de revanşă, a celor ce s-au socotit cîndva nedreptăţiţi de un verdict sau altul; în orice caz, dispoziţia polemică se află în largul ei. Autoritatea criticii aşadar, a lui G. Călinescu, Vl. Streinu, P. Constantinescu, Perpessicius, Şerban Cioculescu, precum şi aceea a lui T. Vianu, E. Lovinescu sau O. Şuluţiu, această autoritate este frecvent invocată, fie într-un gest de loială recunoaştere a clarviziunii lor, a înrîuririi exercitate de marii noştri critici, fie, poate chiar mai des, din nevoia unor rectificări sau contestări. Timpul nu a stins unele nemulţumiri. Orgoliile sînt încă vii. Nu surprinde deci că nu numai M. Dragomirescu sau E. Lovinescu, care au avut de întîmpinat la vremea lor destule adversităţi, dar şi un G. Călinescu, şi în primul rînd el, sînt supuşi unor observaţii destul de puţin îngăduitoare. Există însă şi reversul. O mărturisire a Ioanei Postelnicu e grăitoare: după dispariţia lui E. Lovinescu, îşi aminteşte scriitoarea, „eram dezorientaţi, căutam o autoritate critică". În acest spaţiu subiectiv al memoriei şi al confesiunii e firească alternarea preferinţelor, mobilitatea ierarhiilor scriitoriceşti. Dacă Eminescu rămîne, astral, deasupra tuturor, Blaga şi Arghezi, Barbu şi Bacovia îşi împart pe rînd voturile, prin al căror capriciu supremaţia poetică e acordată cînd unuia-cînd celuilalt; în proză, mai multe sufragii întrunesc Sadoveanu şi Rebreanu; în critică, parcă Şerban Cioculescu.

Un alt aspect, interesînd istoria şi critica literară, ar fi acela al reconsiderărilor, al reevaluărilor, care vizează curente literare, autori sau numai anumite opere. Sînt păreri, propuneri ce pot sau nu să fie luate în considerare, dar nu pot fi nesocotite. Astfel, înfruntînd ceea ce el numeşte „o prejudecată snoabă", Dragoş Vrînceanu accentuează asupra rafinamentului atmosferei din literatura sămănătoristă; Barbu Solacolu îi licitează pe Sandu Aldea şi Donar Munteanu, iar pe D. Iacobescu îl consideră chiar „un mare poet". Pentru I. Vinea, dar mai ales pentru Cezar Petrescu este solicitată o situare valorică mai în acord cu însemnătatea reală a operei lor. Episodic sînt schiţate cîteva personaje controversate. Astfel, despre Eugen Ionescu, din perioada colaborării la publicaţia craioveană „Meridian", Tiberiu Iliescu îşi aminteşte ca despre un spirit turbulent, de un nonconformism dibaci şi zgomotos, avid de notorietate; Nae Ionescu, cel dinaintea alunecării lui nefaste, este pomenit de Aurel Baranga, ca şi de Al. I. Ştefănescu, cu admiraţie sinceră pentru elocinţa lui fascinantă. Sînt, apoi, în treacăt evocate alte destine, existenţe cîteodată tragice, nume astăzi uitate, ale unor scriitori care, dintr-un motiv sau altul, s-au pierdut.

Biografia debuturilor este o carte despre vremuri multe şi confesiunile unor scriitori mai vîrstnici cuprind referiri, mai mult sau mai puţin înceţoşate de trecerea atîtor ani, despre

oameni și întîmplări de la început de veac, de la „cumpăna veacurilor". În cîteva străfulgerări ale amintirii prinde contur silueta lui Caragiale ; la fel și aceea a lui Slavici. În imagini fugare reapar Brâncuși și Iorga, Ibrăileanu și P. Istrati, Titulescu sau Aurel Vlaicu, surprinși cel mai adesea în împrejurări obișnuite, în apariții, ca să spunem așa, „desacralizate", în clipe de viață cotidiană. Sînt „repere" prețioase în „spațiul intim" al celor ce au avut privilegiul de a-i cunoaște îndeaproape.

Unduindu-se prin ungherele și labirintul memoriei, interviurile se desfășoară, cu firesc abateri, după ritualul pe care și l-au propus. Dorin Tudoran e un reporter intuitiv, sensibil, care nu-și abordează interlocutorii cu aplombul caracteristic breslei, ci mai înălțuitor, cu o anume finețe și subtilitate. Incursiunea autobiografică, provocată de el prin diferite iscusințe și mijloace, începe cu primele suveniruri din copilărie, parcurge anii de școală și de studenție (cu rememorarea pioasă, plină de recunoștință, a unor chipuri luminoase de dascăli, profesori sau institutori) ; reconstituie o anumită atmosferă, nu numai literară, dar și un climat social-politic. Intervin după aceea călătoriile și prieteniile nedespărțite, scene pasionate sau pitorești de prin cenacluri și cafenele literare ; polemicile celebre ; primele colaborări la reviste, unele prestigioase, altele mai mărunte ; aderarea la grupările scriitoricești, nuclee iradiante ale vieții literare. Accentul cade de bună seamă pe momentul *debutului*, care are după opiniile celor întrebați mai multe accepții. El poate însemna o stare perpetuă, reînnoită cu fiecare carte (Romulus Dianu, Nina Cassian, I. Bănuță) sau o succesiune de momente, marcînd de fiecare dată începutul unor alte și alte preocupări (Al. Dima). Există debuturi timpurii, anunțînd o vocație precoce, și debuturi, debuturi editoriale, neobișnuit de tîrzii. Insistența lui Dorin Tudoran, care are decența de a evita anecdotica facilă sau picantă, este de a descoperi „adevăratul debut", zodia sub care un autor sau altul și-a înscris opera de mai tîrziu.

Sînt mai mulți ani de cînd, printr-o inspirată inițiativă a revistei „Luceafărul", aceste interviuri, precum și altele, care nu au fost aici incluse, au început să apară. În intervalul care s-a scurs, cîțiva scriitori, dintre cei mai în vîrstă, au plecat dintre noi. Cu atît mai prețioasă devine această carte în care vocea lor depune ultima mărturie. Interviul, cu scenariul lui elastic, adaptabil, îngăduie personalității unui scriitor să se manifeste nestînjenit, în deplină autenticitate sau, alteori, cu inocente răsfățuri cabotine. Este, oricum, o formă de spectacol, de spectacol intelectual, în care însușirile și predispozițiile fiecăruia sînt cît mai avantajos puse în relief. Așadar, cine sînt protagoniștii, care sînt personajele cărții ? — D.I. Suchianu, cu neastîmpărul lui fosforescent ; Scarlat Callimachi, „prințul roșu", menținîndu-se într-o atitudine de sobrietate gravă, austeră ; D. Murărașu, al cărui devotament de eminescolog îl îndreptățește să semnaleze unele erori săvîrșite în cercetarea operei eminesciene de un Perpessicius sau G. Călinescu. Ne întîmpină, într-o apariție discretă, Barbu Solacolu ; suportăm degajarea ușor arogantă și verva tăioasă a romancierei Henriette Yvonne Stahl ; recunoaștem însuflețirea lui G. Lesnea, cronicar și rapsod avîntat al Iașilor de odinioară. Apoi, spiritul reflexiv, problematizant, al lui I. Biberi ; spiritul neconformist al lui Romulus Dianu ; disociațiile limpezi, cumpătate, din domeniul comparatismului ale lui Al. Dima, solicitat și de amintiri sibiene. O altă secțiune, densă, cu date și interpretări originale, este consacrată *avangardei*. Prilej de pătrunzătoare, și în cunoștință de cauză, disocieri și considerații asupra poeziei moderne în general și îndeosebi asupra suprarealismului românesc. Confesiunile aparțin lui Aurel Baranga, oscilînd între poezie și dramaturgie, Al. Balaci, natură limpidă, senină, cu stări de beatitudine, Mihnea Gheorghiu, pledînd pentru erudiția dar și pentru militantismul scriitorului, Tașcu Gheorghiu, în rostiri calofile, Tiberiu Iliescu, scăpărător de vervă sarcastică, în fine, Constantin Nisipeanu, un scriitor retras și reticent. Dintre debutanții *celui de al patrulea deceniu* pot fi reîntîlniți Radu Boureanu, evocator sonor și dezinvolt, Dragoș Vrânceanu, împresurat de amintiri florentine, Ioana Postelnicu, în suveniruri sentimentale și livrești. Urmează un trio de *universitari* (Const. Ciopraga, Al. Piru, Mircea Zaciu) care, cu spirit de sistem și înclinații teoretizante, pun în discuție condiția criticului, specificul relațiilor sale cu opera, conduita lui morală și estetică. În sfîrșit, completînd ansamblul, I. Bănuță, narînd o copilărie neverosimil fabuloasă, Nina Cassian, împletind într-o trăire lăuntric armonioasă muzica și poezia, Al. I. Ștefănescu, reîntors, cu o anume nevoie de disculpare, asupra epocii proletcultiste, Șt. Aug. Doinaș, mărturisindu-se „fascinat de puritatea limbii literare".

Biografia debuturilor este o carte de care critica și istoria literară vor trebui să țină seama.

Florin Faifer

ELENA TACCIU, *Trei poeţi preeminescieni*, Bucureşti, Minerva, 1978, 216 p.

Unul din golurile — rare din fericire — ale istoriei noastre literare îl constituie deceniul 1850—1860, a cărui ignorare s-a produs odată cu apariţia junimismului, ignorare iniţiată de acesta şi accentuată apoi de mai toţi istoricii literari. Ultimii ani au însemnat şi un început, timid, încă, de descoperire şi valorificare a unor scrieri care, departe de a fi terne, aduc un spor considerabil în cunoaşterea adîncită a literaturii noastre moderne. Fără îndoială, studiile lui Paul Cornea rămîn, sub acest raport, lucrări de referinţă. Ataşată epocii noastre romantice (şi nu numaidecît deceniului amintit) se dovedeşte a fi şi Elena Tacciu, ale cărei volume anterioare (*Mitologie romantică* — 1973 şi *Aventura lui George Gordon Byron* — 1977) aduceau precizări substanţiale asupra unor tipologii caracteristice, investigate în plan european, dar cu o predilecţie mărturisită pentru aplicarea lor la cadrele romantismului românesc. Mai mult poate decît studiile altora, Elena Tacciu a reuşit să ofere, făcînd apel la posibilităţile oferite de seriile imagistice, cîteva puncte de reper inconfundabile, în anume compartimente în care se duceau discuţii sterile. *Mitologie romantică* evidenţia cîteva „mituri romantice ale fantasticului şi melancoliei" ; *Aventurile...* se oprea asupra căilor pe care le-a deschis romantismului (european şi românesc) fascinanta personalitate a lui Byron.

Continuare a lucrărilor anterioare, *Trei poeţi preeminescieni* se opreşte la aceeaşi epocă a literaturii noastre, privită însă printr-o cronologie inversă : „de la începuturile lui Eminescu, la poezia care l-a precedat, pentru a ajunge, din nou, la poetica începuturilor eminesciene". Exerciţiul — ca să zicem astfel — îi are în vedere pe trei dintre poeţii epocii pre-eminesciene (Bolliac, Catina şi Sihleanu), a căror alegere nu întru totul justificată are urmări şi în planul argumentaţiei. Un capitol introductiv teoretizează pe marginea „paradoxului poetului minor" şi, fără a-şi propune să aducă lucruri noi, oferă nu o justificare a alegerii, ci o acoperire în plan teoretic, de care poate nu ar fi fost nevoie. Mai curînd ar fi fost utilă o explicare a selecţiei punctelor de reper pre-eminesciene : de ce Catina şi nu Creţeanu ori Radu Ionescu, de ce Sihleanu şi nu Mihail Zamfirescu ori N. Nicoleanu ? Pentru că există o stratificare şi a minorilor, care sînt „minori mici" sau „minori mari", cu o importanţă corespunzătoare în cîmpul creării tradiţiei ori al ruperii de tradiţie. Oricîtă importanţă ar avea Catina, nu se poate extrage din versurile lui mai mult decît ceea ce sînt şi numele său, ca şi al lui Sihleanu, va fi nu o dată „uitat" de Elena Tacciu. Din punctul de vedere al istoriei literaturii române, Catina ori Sihleanu, consideraţi fiecare în parte, rămîn mai puţin semnificativi pentru evoluţia către eminescianism. Nu însă şi Bolliac, pe care se sprijină îndeosebi argumentarea Elenei Tacciu, constrînsă să apeleze cîteodată şi la Bolintineanu, Heliade — Rădulescu, C.A. Rosetti nu atît pentru a lărgi cîmpul de cercetare, cît pentru a menţiune lucrarea în sfera propusă : „a urmări Bildungsromanul unor atitudini, teme şi simboluri, de la schiţele unor paşoptişti pînă la sublimierea eminesciană".

Intrînd în sfera unor determinări imponderabile, Elena Tacciu circumscrie lirica celor trei minori „în zona estetică a unui romantism baroc, flamboaiant", venind cu un punct de vedere care interesează nu numai versurile lui Bolliac, Catina ori Sihleanu, dar întreaga noastră literatură din secolul trecut. Anume că o parte a poeziei paşoptiste şi postpaşoptiste, dimpreună cu poezia eminesciană de început se alimentează din date pshiho-sociale baroce : „impactul interior, starea de criză, mobilitatea izvorîtă dintr-un acut sentiment al caducităţii formelor reale, antinomiile esenţă-aparenţă, spirit-materie [...] se refulează în forme luxuriante privite drept compensare şi refugiu în faţa precarităţii existenţiale". Perspectiva deschisă — şi fructificată — de Elena Tacciu are avantajul de a uni o întreagă epocă sub semnul unei caracteristici literare generată de stări sociale corespunzătoare şi de a dovedi aplicarea cu supleţe a unor determinări, uneori prea rigide, ale istoriei literare. Dar şi dezavantajul de-a încălca, poate, pe alocuri, fapte oferite tot de evoluţia literaturii noastre.

Analiza unor teme, motive şi simboluri îi permite Elenei Tacciu să fructifice o metodologie aplicată cu succes în studiile anterioare. Dar, de data aceasta, rămînem cumva cu impresia elaboratului crud, a îndatorării ostentative faţă de un model analitic de care desprinderea se face anevoios. Fenomenologia bachelardiană are, desigur, cîteva mari avantaje şi J.P. Richard a demonstrat-o cu fineţe. A rămîne însă prea mult în sfera terminologiei fenomenologice, a încerca descoperirea funcţiei profunde a imaginii în opera unui „minor inter minores" pare mai curînd un pur exerciţiu metodologic. Din acest punct de vedere, spre deosebire de primele două volume — mai ales de al doilea — noul studiu al Elenei Tacciu pare mai puţin o cunoaştere a celor trei minori şi a raporturilor lor cu Eminescu, dar mai curînd o sumă de arabescuri cu motive — din cînd în cînd — şi din versurile, precare, ale celor trei poeţi şi din ale începuturilor poeziei eminesciene. Din această întreprindere, puşi alături de nume cu largă circulaţie, Catina şi Sihleanu (mai puţin Bolliac) sînt realmente striviţi, reduşi la o scară care

este alta decît aceea a literaturii noastre din secolul al XIX-lea. Impresia persistă, din păcate pe tot parcursul volumului, oricîte precauţii ar lua Elena Tacciu. Dar, s-ar putea zice, acesta este riscul minorului... Replică perfectă, dar problema priveşte modalităţile de abordare a operei lor şi, dintre toate, fenomenologia mi se pare mai puţin indicată. În ciuda acestei nepotriviri, analizele Elenei Tacciu sînt dintre cele mai fine şi mai precise, relevînd adesea înţelesuri profunde şi trăiri autentice, cu deosebire la Bolliac. Din acest punct de vedere, cel mai realizat este capitolul dedicat celor *Trei simboluri*: stînca, vulturul şi Mira, unde incursiunile arhetipale descoperă cîteva linii de forţă, capabile să contureze un peisaj liric preeminescian, cu nebănuite resurse imagistice, asimilate de Eminescu într-o structură nouă, plină de viaţă şi prospeţime. Una dintre concluziile Elenei Tacciu: „gigantismul antropomorfic al stîncii artizanale ajunge să definească la Eminescu structuri metafizice, pornind, de la un simplu accident al universului montan românesc, invocat mai ales pictural de predecesorii săi".

Nu lipsesc din studiul Elenei Tacciu nuanţările şi punerile la punct în diverse chestiuni făcute cu sobrietatea stăpînirii mijloacelor analitice, cu sentimentul dominării analogiilor tentante dar gratuite, la care îndeamnă, nu o dată, critica arhetipală. Raportarea la contextul social-istoric este evidentă în capitolul *Dacia Felix*, unde analogiile dintre cei trei poeţi şi începuturile poeziei eminesciene sînt puse în evidenţă cu discernămînt, pe baza unor incursiuni fertile.

Este adevărat că nu totdeauna Elena Tacciu se păstrează în linia analizelor arhetipale, păşind şi pe terenul analizelor stilistice, prozodice, sociologice, chiar pe terenul psihanalizei, dar pare să fi fost constrînsă la aceasta nu numai de insuficienţele metodei, ci şi de precaritatea materialului imagistic supus analizei. În orice caz, din numeroasele pagini parcurse, Elena Tacciu, a sintetizat esenţialul, expunîndu-şi concluziile cu o elegantă coerenţă. Teme şi motive principale ale liricii postpaşoptiste sînt investigate minuţios, contribuindu-se la stabilirea unor jaloane viabile într-o arie literară desconsiderată de cei mai mulţi, dar care va intra, datorită şi studiului Elenei Tacciu, cu drepturile ce i se cuvin, în istoria literaturii noastre.

Dan Mănucă

FLORIN MARCU — CONSTANT MANECA, *Dicţionar de neologisme*, ediţia a III-a, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978, 1168 p.

În Editura Academiei, a apărut a treia ediţie a *Dicţionarului de neologisme*. Nu mai este cazul să subliniem necesitatea, rolul, bogăţia şi importanţa neologismelor şi a unei lucrări lexicografice care să le selecţioneze, să le indice originea şi să le definească. Vom reafirma numai faptul că un asemenea dicţionar este oricînd şi oriunde binevenit şi aşteptat cu interes de toţi cititorii, indiferent de vîrstă, de pregătire, de preocupări.

Deşi, în literatura de specialitate, s-au editat, în ultima vreme, numeroase dicţionare, glosare, lexicoane sau enciclopedii, mai ample sau mai reduse ca întindere, cu caracter ştiinţific mai riguros *(Dicţionarul Academiei)* sau mai popular *(Dicţionarul explicativ al limbii române — DEX)*, precum şi o serie de dicţionare speciale (economic, politic, diplomatic, de biologie, de chimie, de fizică etc.), lucrarea pe care o semnalăm — prin bogăţia, prin diversitatea şi prin larga ei cuprindere — a înregistrat, chiar de la lansarea ei în librării, un succes.

Epuizarea atît de rapidă a celor două ediţii anterioare, apărute în 1961, respectiv 1966, la Editura ştiinţifică, şi completarea listei de cuvinte cu noi termeni, acumulaţi în răstimpul care s-a scurs de la ultima ediţie, rectificările, completările, precizările şi îmbunătăţirile aduse definiţiilor sau schemelor unor cuvinte sînt argumente suficiente care să susţină părerea că ne aflăm în faţa unei lucrări de valoare. La aceasta a contribuit — fără îndoială — şi ajutorul de care a beneficiat din partea unor lucrări lexicografice de prestigiu, publicate între timp, cum sînt, de pildă, *Dicţionarul limbii române* (M, N, O, P, R), *Dicţionarul enciclopedic român*, în patru volume, *Micul Dicţionar Enciclopedic* (ediţia I) şi — îndeosebi — *Dicţionarul explicativ al limbii române* —, pe care recentul dicţionar de neologisme le-a folosit, dar pe care — fapt destul de regretabil — autorii lucrării au omis să le menţioneze în *Prefaţă*. Toate acestea au făcut ca volumul să se dubleze aproape, în ceea ce priveşte numărul de pagini (şi — bineînţeles — de cuvinte), să-şi îmbunătăţească definiţiile şi calitatea redactării în general, să fie „adus la zi".

Lărgirea listei de cuvinte s-a făcut pe seama excepţionalei creşteri a lexicului contemporan, reflex imediat şi previzibil al dezvoltării economiei, ştiinţei şi culturii.

Dată fiind evidenta tendinţă de unificare, pe scară internaţională, a vocabularului, cele mai multe dintre neologismele curente din limba română cuprinse în *Dicţionarul de neologisme* se găsesc, în forme identice sau foarte apropiate, în mai toate limbile moderne. Este important de subliniat faptul că majoritatea cuvintelor noi — indiferent din care limbă parvin — sînt de origine latină (sau greceşti, pătrunse prin latină). Vocabularul este astfel latinizat, situaţie care ridică prestigiul limbilor romanice în cadrul limbilor lumii şi grăbeşte procesul de unificare.

Autorii *Dicţionarului* au considerat neologisme toate formaţiile lexicale nou ivite în limbă, fie pe calea împrumutului *(bacterie, dribling, marketing)*, fie formate în interiorul limbii, prin derivare cu sufixe şi cu prefixe sau prin compunere *(cioboteă, pericarpatic, telereporter)*.

Spre deosebire de ediţiile precedente, actuala ediţie a *Dicţionarului de neologisme* a eliminat tehnica lexicografică a definirii prin sinonime, înlocuind-o cu definiţii explicative, uneori cu caracter enciclopedic. Tot ca o noutate semnalăm includerea în dicţionar a tuturor elementelor de compunere cu ajutorul cărora se formează un număr deosebit de mare de cuvinte, procedeu modern şi foarte productiv de îmbogăţire a vocabularului, care dă astfel posibilitatea cititorului să-şi explice singur serii întregi de termeni noi. În legătură cu elementele de compunere este demn de relevat inovaţia autorilor de a le fi înregistrat atît pe cele iniţiale, cu specificarea „prim" *(pseudo-, peri-, micro-, lacto-, retro-, filo-)*, cît şi pe cele finale, cu precizarea „secund" *(-fil, -teeă, -lalie, -log, -pedie)*.

Inventarierea tuturor segmentelor formative pune în evidenţă, pe de o parte, numărul lor extraordinar de mare în ansamblul vocabularului neologic, capacitatea lor infinită de a alcătui cuvinte noi şi originea lor greco-latină, iar, pe de altă parte, procesul din ce în ce mai activ, mai productiv şi mai unitar de internaţionalizare a lexicului în general.

Un alt aspect pozitiv îl constituie păstrarea şi adîncirea principiului etimologiei multiple, principiu care explică pătrunderea în limba noastră, concomitent sau la epoci diferite, a aceluiaşi cuvînt pe mai multe căi. Nicăieri mai bine decît într-un dicţionar de neologisme nu poate fi mai clar probată şi verificată valabilitatea şi superioritatea acestui principiu, care rezolvă convingător sute de etimologii româneşti.

Cum era şi firesc, o lucrare de asemenea proporţii şi cu un asemenea grad de dificultate nu putea fi scutită de unele erori, de nejustificate omisiuni, de explicaţii etimologice discutabile, de inconsecvenţe în tratarea unor cuvinte etc. Fără a avea pretenţia să epuizăm sau să ierarhizăm observaţiile noastre, în rîndurile ce urmează vom încerca să prezentăm unele aspecte desprinse din analiza *Dicţionarului de neologisme*.

a) *Sinonimia*. Deşi, în *Prefaţă*, se afirmă că lucrarea „a fost elaborată în baza unei tehnici lexicografice prin care se exclude aproape întotdeauna apelul la definiţiile sinonimice", în practică, în corpul dicţionarului, nenumărate sînt cazurile în care această modalitate precisă, directă şi economică de identificare a termenilor este folosită, şi nu numai în situaţiile-limită. După părerea noastră, greşeala rezidă nu în abaterea de la principiul enunţat de autori, ci, mai degrabă, în ambiţia lor de a-l respinge, de a se feri de el, cu atît mai mult cu cît, într-un asemenea tip de dicţionar, definiţia sinonimică şi-ar fi putut demonstra utilitatea.

În glosarea unor cuvinte interesează mai puţin modalităţile de a prezenta acest proces ; ceea ce prezintă într-adevăr importanţă sînt fidelitatea, corectitudinea, proprietatea sensurilor cu care explicăm termenii înregistraţi. Tocmai, de aceea, la fel de bine poate fi utilizată definiţia clasică, cu gen proxim şi diferenţă specifică, precum şi definiţiile prin sinonime ori serii sinonimice, prin analogii, asociaţii, antonime sau chiar — la plante şi la animale — numai prin denumirile latineşti preluate din ştiinţele care se ocupă cu studierea şi cu clasificarea respectivelor categorii de nume. Definiţia sinonimică, totală sau parţială, este mijlocul cel mai simplu şi mai clar, mai accesibil şi mai direct de explicare a sensurilor cuvintelor. Tocmai din această cauză , nu înţelegem refuzul autorilor de a-l folosi. „Intoleranţa" pentru sinonimie — ca mod de definire a neologismelor este însă — din fericire — numai teoretică ; în practică, aşa după cum am spus, acest principiu nu este respectat. Cf., în sprijinul afirmaţiei noastre, cuvinte ca : *nanosomie, nara, naraţiune, narină, naturalizaţie, nitraţie, numărabil, nut, ovoid, ovoidal, orogeneză, ozonizator, superarbitru, subdivide, submicron, insolvenţă, insistent, insolenţă* şi multe, multe altele.

b) *Omonimia*. Un alt aspect discutabil în lucrarea pe care o recenzăm este legat de modul în care a fost rezolvată problema omonimelor. Dacă este adevărat că omonimele sînt „cuvintele care au aceeaşi formă şi aceeaşi pronunţare şi care diferă ca sens şi ca origine", înregistrarea lor făcîndu-se, de obicei, cu cifre la umăr (cum se spune în limbaj lexicografic), nu aşa a procedat *Dicţionarul de neologisme* în foarte numeroase cazuri, în care această marcare se impunea. S-a notat astfel numai cînd similitudinea exista şi în privinţa categoriei gramaticale, ca în exemplele : COMISAR[1] s.m. „ofiţer de poliţie", COMISAR[2] s.m. „persoană împuternicită

de guvern cu munci politice, în trecut, în U.R.S.S." ; MARCĂ[1] s.f. „semn distinctiv", MARCĂ[2] s.f. „unitate monetară", MARCĂ[3] s.f. „provincie în unele state feudale" ; OPERĂ[1] s.f. „acţiune, lucrare", OPERĂ[2] s.f. „lucrare muzicală" ; TIFON[1] s.n. „ţesătură rară pentru pansamente", TIFON[2] s.n. „aparat pentru producerea semnalelor acustice" etc. După părerea noastră, ar fi trebuit să fie considerate omonime, şi marcate ca atare, şi cuvinte ca : CHIT s.n. „pastă de lipit", CHIT adv. „achitat" ; CHITON s.m. „moluscă", CHITON s.n. „tunică" ; COC s.m. „bacterie", COC s.n. „pieptănătură" ; COD s.m. „peşte", COD s.n. „culegere de legi" ; COMIS s.m. „reprezentant comercial", COMIS s.n. „confiscare" ; COMITE s.m. „şef al unui comitat", COMITE vb. „a săvîrşi" ; GRAF s.n. „reprezentare grafică", GRAF s.m. „conte german" ; MARŞ s.n. „mers", MARŞ interj. „pleacă" ; MASIV s.n. „munte", MASIV adj. „foarte mare" ; MEMBRU s.m. „individ", MEMBRU s.n. „mădular" etc., precum şi la substantivele omonime cu elementele de compunere corespunzătoare de tipul : MICRO s.f. „microradiografie" şi MICRO- *(micromoleculă)* ; RADIO s.n. „radioreceptor" şi RADIO- *(radiojurnal)* ; SUPER adj. „foarte" şi SUPER- *(supermagazin)* ; TAXI s.n. „maşină" şi TAXI- *(taximetru)* etc., fapt, care, pe de o parte, ar fi consemnat omonimia ca fenomen semantic bine reprezentat în limba română, iar, pe de altă parte, ar fi facilitat consultarea dicţionarului şi ar fi împiedicat strecurarea unor inconsecvenţe. Autorii au trădat, nu de puţine ori, norma tehnică adoptată, fie notînd cifrele şi atunci cînd categoriile gramaticale erau diferite (REGAL[1] s.n. „raft", REGAL[2] s.n. „banchet", REGAL[3] adj. „regesc"), fie, dimpotrivă, omiţînd indicarea acestor cifre la cuvintele cu forme şi cu categorii gramaticale identice şi unde aceşti indici numerici ar fi trebuit să fie notaţi.

Punctul vulnerabil în problema omonimelor se află — ca şi la aceea a sinonimelor pomenită mai sus — nu în modul diferit de tratare a lor faţă de lexicografia naţională şi de cea internaţională, ci în considerarea drept omonime şi — consecinţă firească — elaborarea în articole separate, a unor cuvinte, care, de fapt, sînt sensuri sau nuanţe semantice (mai apropiate sau mai îndepărtate) ale aceluiaşi cuvînt, cu acelaşi etimon. Astfel se prezintă, de pildă, COMISAR[1] şi COMISAR[2] (pomenite mai sus), dar, despre această problemă vom discuta mai mult la paragraful care se referă la etimologie.

c) *Compunerea.* Precizînd, mai întîi, că ideea de a înregistra elementele de compunere — iniţiale şi finale — nu constituie o noutate lexicografică (cum este ea prezentată de autorii dicţionarului în discuţie), subscriem şi noi la părerea că includerea acestor segmente formative în *Dicţionarul de neologisme* este binevenită, mai ales dacă ne gîndim la imensul rol jucat de ele în lexicul contemporan, unde, datorită capacităţii lor — practic inepuizabile — de a crea cuvinte noi, ele sporesc în permanenţă listele de cuvinte ale dicţionarelor. Credem, totuşi, că în lucrarea de faţă s-a mers mult prea departe cu acceptarea lor, şi că înregistrarea lor neselectivă, într-un dicţionar românesc, este un abuz şi o eroare. S-ar fi impus o mai atentă analiză a acestor elemente de compunere, astfel încît să fie reţinute numai acelea care interesează lexicul românesc, adică acelea care au creat formaţii lexicale pe teren propriu şi s-au integrat sistemului limbii noastre. Includerea tuturor elementelor de compunere, preluate din diverse dicţionare străine sau din lucrări de formarea cuvintelor, de asemenea străine, este o greşeală şi ea nu reflectă nicidecum realitatea vocabularului românesc. Iată spre exemplificare, cîteva asemenea elemente de compunere : *-caust, chili-, condro-, enea-, eno-, flebo-, hoplo-, odo-, orhi-, scafo-, talamo-, trofo-* etc. Dealtfel, tot în acest dicţionar, au fost incluse, de-a valma, şi numeroase prefixe şi sufixe, care nu-şi aveau locul aici. Inventarierea adevăratelor elemente de compunere, în urma unei riguroase analize, şi-ar fi dovedit şi mai evident însemnătatea şi utilitatea într-un tratat de formarea cuvintelor, eventual, şi în acest *Dicţionar de neologisme*, ca o anexă, la sfîrşitul lucrării.

d) *Cuvinte şi expresii străine.* Practica includerii într-un dicţionar uzual al limbii române a unor cuvinte şi expresii străine nu este nouă şi nici nu este greşită, atunci cînd nu depăşeşte un anumit prag şi nu este făcută fără discernămînt. Cînd însă numărul lor înăbuşă lucrarea şi cînd preluarea necontrolată a unor neologisme ameninţă fizionomia, structura şi puritatea vocabularului românesc, se impune ca atenţia, grija şi competenţa specialistului lexicograf să-şi exercite responsabilitatea. Nu putem accepta ideea de a primi, cu atîta uşurinţă, toate cuvintele şi toate expresiile „la modă" (indiferent de limba din care provin), toate barbarismele frecvente în unele dicţionare străine. Creşterea numărului de cuvinte al actualului *Dicţionar de neologisme* s-a realizat — din nenorocire — pe seama a numeroase asemenea formaţii şi construcţii lexicale, care, în foarte multe situaţii, nu au ce căuta într-un dicţionar românesc. Ce rost au în acest dicţionar cuvinte ca : *sweet, trend, takling, synopsis, cyan, deadwood, landlord, hammerless, kibbutz, gadget, shaping, shetland, shoddy, shoreting, shoking, sfumato, sgrafitto* etc. etc. sau expresii ca : *boss windjammer, hot dog, hot jazz, hully-gully, taim-out, verbi gratia, jumbo-jet, juke-box, haute couture, hat-trick, jam-session, no man's land, nouvelle vague* etc. etc.

Şi apoi, care sînt limbile din care recentul *Dicţionar de neologisme* a transportat, cu atîta uşurinţă, atîtea cuvinte şi expresii străine ? Pe primul loc se află limba engleză, după care urmează franceza şi italiana, mai puţin spaniola, toate acestea creînd o falsă imagine despre compoziţia lexicului românesc. „Apetitul" pentru aceste achiziţii lexicale, lărgirea artificială a listei de cuvinte a dicţionarului, lipsa de discernămînt în acceptarea lor sînt incompatibile cu starea actuală a lexicului românesc, a limbii literare — aspectul cel mai corect şi cel mai îngrijit al limbii naţionale. Includerea lor necontrolată ştiinţific este la fel de condamnabilă ca şi refuzul de a le studia şi de a le introduce în lexic pe cele uzuale. Este de neînţeles (şi de neadmis) cum au putut autorii lucrării să abandoneze concepţia, instituită de mult în lexicografia românească, de a cultiva limba, de a o păstra şi de a nu permite infiltrarea străinismelor (atunci cînd nu este nevoie) şi de a nu o transforma într-un depozit de cuvinte adunate la întîmplare şi fără nici o justificare...

e) *Terminologia ştiinţifică.* Deficitară ni s-a părut şi reflectarea în *Dicţionarul de neologisme* a terminologiei tehnico-ştiinţifice, în sensul cel mai larg al cuvîntului. Nu intenţionăm să prezentăm inventarul cuvintelor şi sensurilor care ar fi trebuit să figureze în această lucrare şi care, dintr-un motiv sau altul, nu au fost înregistrate. Vom semnala numai cîteva dintre acelea care, după părerea noastră, nu ar fi trebuit să lipsească şi vom insista asupra opiniei că absenţa lor, ca şi a altora, dintr-o operă lexicografică ce poartă înscris pe pagina-titlu anul 1978 este, cel puţin, surprinzătoare. Obiecţia noastră se îndreaptă nu numai spre domeniile strict tehnice sau productive, ci şi spre terminologia de specialitate din ramuri mai largi ale ştiinţei, culturii şi artei, cum ar fi, de exemplu, biologia, biochimia, ecologia, economia, artele plastice, critica literară etc. Ne vom limita numai la cîteva cuvinte, luate la întîmplare : *macromoleculă, redocartofilie, daciada, panchinez, panarab, antiliteratură, arhetipal, alaşant, circularitate, demitizant, divagant, esenţializat, exorcizant, fetişizant, imaculare, handicapat, incitant, inconfort, inconformism, inconfundabil, incontrolabil, incadrabil, lament, logoreic, ludotecă, minimalizator, ordonator, persiflant, protocronism, radiralitate, problematizant, ritualiza, ritualizare, rutinier, sentenţiozitate, subtextual, teoretizant, veleitarism, surdinizare, stoechinometrie, topos* etc. etc.

f) *Etimologia.* Compartimentul cel mai vulnerabil al recentului *Dicţionar de neologisme* este cel în care se indică originea cuvintelor. Nu vom reveni asupra aspectelor pozitive, subliniate la începutul prezentării noastre, legate de larga folosire a etimologiei multiple, de rectificările făcute la etimologiile unor cuvinte cărora li s-au dat explicaţii greşite în ediţiile anterioare sau de completările şi precizările aduse altora (şi — spre lauda autorilor — sînt destul de multe şi de pertinente), vom face numai cîteva modeste observaţii de principiu, deoarece în spaţiul rezervat unei recenzii nu ne putem permite mai mult.

De la început ţinem să reafirmăm că pentru numeroasele erori şi incertitudini prezente în *Dicţionarul de neologisme* există o singură şi tristă explicaţie : l i p s a u n u i d i c ţ i o n a r e t i m o l o g i c, ş t i i n ţ i f i c, c o m p l e t ş i a u t o r i z a t, capabil să aducă lumină şi precizie, cu competenţă, în problema atît de spinoasă şi de controversată a etimologiilor. Dar, chiar în condiţiile absenţei unei asemenea lucrări de care avem atîta nevoie, autorii *Dicţionarului de neologisme* sînt vinovaţi pentru faptul că au nesocotit unele lucrări ştiinţifice care le-ar fi putut oferi ajutorul necesar. Este vorba de *Dicţionarul limbii române (DLR)*, literele apărute M, N, O, P_1, P_2, P_3, R, *Dicţionarul explicativ al limbii române (DEX)*, *Micul Dicţionar Enciclopedic* şi altele, ca să nu mai vorbesc de unele dicţionare străine (Petit Robert, Lexis etc.).

Pentru ca observaţiile noastre să nu ocupe prea mult spaţiu şi mai ales pentru că nu putem analiza toate „cazurile", vom încerca să le grupăm pe probleme mai generale şi le vom ilustra cu exemple extrase din lucrarea în discuţie :

— scindarea unor cuvinte şi redactarea lor în articole separate în condiţiile în care etimologia comună şi evoluţia semantică arătau că este vorba de unul şi acelaşi cuvînt : HELIOTROP s.m. „plantă exotică", HELIOTROP s.n. „materie colorantă" (< fr. *héliotrope*) ; MEMORIU s.n. „expunere asupra unei probleme", MEMORII s.n. pl. „scriere memorialistică" (lat. *memorium*, fr. *memoire*) ; MADAM s.f. „doamnă", MADAMĂ s.f. „femeie de moravuri uşoare" (< fr. *madame*) ; MAGAZIN[1] s.n. „prăvălie", MAGAZIN[2] s.n. „publicaţie periodică" (<fr. *magasin*) ; NORMAL adj. „firesc, natural", NORMALĂ s.f. „dreaptă" (<fr. *normal*, lat. *normalis*, it. *normale*) ; NOCTURN adj. „de noapte", NOCTURNĂ s.f. „piesă muzicală : competiţie sportivă care se desfăşoară seara" (< fr. *nocturne*, lat. *nocturnus*) ;

— concentrarea sub un singur cuvînt-titlu a două sau trei articole de dicţionar cu etimologii diferite, fapt care le-ar fi dat dreptul să fie redactate separat : SECUNDAR adj. „accesoriu" ; „al doilea" (<fr. *secondaire*, lat. *secundarius*) ; s.n. „acul ceasornicului" (< *secundă* + suf. *-ar*) ; PLANA vb. „a pluti" (< fr. *planer*) ; „a netezi o piatră" (<fr. *planer* — alt

cuvînt) ; PONTA vb. „a marca prezenţa" (<fr. *pointer)* ; „ a miza la jocurile de noroc" (< fr. *ponter)* ; RADIA vb. „a emite raze" (<lat. *radiare*, fr. *radier)*: „a scoate din evidenţă" (<fr. *radier)* :

— folosirea exagerat de frecventă a formulei „et. incertă" (= etimologie incertă), chiar atunci cînd explicaţia prin resurse interne s-ar fi putut da foarte simplu, clar, plauzibil (*minifustă, minifoileton, miniproblemă, minirecital, miniroman, minitehnician, minitemă* etc.).

Neclar este şi criteriul după care unele cuvinte formate cu elemente de compunere au fost incluse în dicţionar, iar altele nu. De ce apar, de exemplu, *nonbeligerant, nonbeligeranţă, neconformism, nonfigurativ, nonintervenţie, nonsens, nonvaloare, nonviolent, nonviolenţă*, dar altele (destul de numeroase) au fost omise. La fel, compusele cu *pan- (panamerican, panelenic, panelenistic, pangermanic, panslavism, panromanic, panslav, panslavist*), dar nu au fost înregistrate : *panasiatic, panchinez, panarab* etc.

Şi alte aspecte ar merita să fie puse în discuţie, ca, de pildă, inconsecvenţa cu care autorii *Dicţionarului* şi-au manifestat atitudinea faţă de cuvintele străine. Astfel : *tetă, nursă, outsider, best seller, happy-end, juke-box* poartă indicaţia : (anglicism), dar *long drinck, science-fiction, terin-out, verbi gratia, wiring, wind-kanter, derny, flash, briggi, bulding, consulting, flashback, hol-trick* nu sînt însoţite de nici o indicaţie care să reflecte poziţia redactorilor faţă de respectivele cuvinte. Supără, de asemenea, unele greşeli de tipar, unele redactări stufoase sau prea simpliste şi alte deficienţe, mai mult sau mai puţin grave.

*

Observaţiile menţionate mai sus sînt numai cîteva dintre cele care s-ar putea face *Dicţionarului de neologisme*. Chiar cu greşelile pe care le are, noua lucrare lexicografică apărută la Editura Academiei este o întreprindere merituoasă şi utilă, care se cuvine să fie considerată o valoroasă contribuţie la tezaurul lexicografic românesc contemporan.

Luiza Seche

EUGENE A. NIDA, *Componential Analysis of Meaning. An Introduction to semantic Structures*, Mouton, The Hague-Paris, 1975, 272 p.

Urmărirea unor scopuri practice, în vederea delimitării şi analizării sensului unităţilor lexicale, şi oferirea unor repere necesare în rezolvarea problemelor legate de traducere, sînt coordonatele principale ale lucrărilor lui Eugene A. Nida.

În *Componential analysis of meaning*, Nida intenţionează un îndrumar (sinteză a experienţei proprii şi a concluziilor la care au ajuns alţi analişti) în determinarea trăsăturilor esenţiale ale înţelesului, cu destinaţia explicită de a furniza traducătorilor metodologia şi mijloacele cerute de abordarea corectă a problemelor de bază, care apar în procesul traducerii dintr-o limbă în alta a unui text. Intenţiile pragmatice, de a oferi un „manual", sînt evidenţiate de structura lucrării, de maniera analitică şi, mai ales, de culegerea de „probleme" cu care se încheie lucrarea, prin rezolvarea cărora se urmăreşte ca chestiunile discutate să fie reţinute şi verificate. Cu toate acestea, deşi autorul nu vizează realizarea unei teorii semantice a unei limbi naturale sau forma abstractă a unei astfel de teorii, avem a face cu un studiu care se remarcă deopotrivă prin trăsături generalizante, obiectivare teoretică şi explicitare argumentată. De altfel, este explicabil ca lucrurile să stea aşa, căci nu se poate pune problema sensului unităţilor lexicale fără a fi stabilit teoretic ce note atribuim acestei noţiuni, sau fără a stabili şirul relaţiilor potenţiale dintre sensuri şi, de asemenea, nu se pot analiza componentele sensului fără a avea în vedere referinţa ; astfel că, în această lucrare, majoritatea categoriilor semantice sînt discutate, interpretate sau redistribuite.

Ca preambul la analitica sensului, Nida abordează cîteva probleme legate de relaţia dintre sens şi unităţile lexicale, enumerînd cele mai importante dificultăţi în stabilirea sensului principal al unui cuvînt, în determinarea trăsăturilor specifice ale înţelesurilor înrudite existente la cuvinte diferite şi în considerarea unităţilor lexicale ca omofone, omografe sau cuvinte polisemantice. Cu acelaşi, scop, el arată că cele mai multe înţelesuri se aplică la şiruri foarte mari de referenţi (le-am putea numi clase de referenţi), prin aceasta posibilitatea de selectare a trăsăturilor pertinente specifice fiind cu atît mai mult îngreuiată. Şi, cu toate acestea, autorul răspund acelora care ar dori o paritate de unu la unu, între referent şi înţeles sau între sensuri şi unităţile lexicale, că limbile naturale oferă, în forma în care le cunoaştem, două mari avantaje : o mare economie terminologică şi resurse mari de creativitate (v.p. 14).

Cîteva analize concrete îl duc pe autor la interesanta concluzie că, „este natural ca diferite înţelesuri ale aceluiaşi cuvînt să fie în mod obişnuit mult mai îndepărtate decît sînt înţelesurile înrudite ale unor cuvinte diferite. Dacă situaţia n-ar fi fost aceasta, comunicarea ar fi mai puţin eficientă. Putem tolera mici diferenţe de înţeles între simboluri complet diferite, dar a avea diferenţe neinsemnate ale înţelesului pentru diferitele întrebuinţări ale aceluiaşi simbol, s-ar produce o mare probabilitate a înţelegerii eronate" (p. 15, nota 4). Valabilitatea acestei observaţii o putem constata oricînd analizăm distribuţia sensurilor într-un anumit domeniu semantic, unde ni se evidenţiază concret divergenţa sensurilor unui cuvînt, prin devierea de la un sens primar şi convergenţa, pînă la desemnarea aceloraşi clase de referenţi, în cazul cuvintelor cu unul sau mai multe sensuri înrudite.

După Nida, sînt patru situaţii principale în care înţelesurile înrudite se raportează unul la altul : incluziunea, intersecţia, întregirea (complementaritatea) şi contiguitatea, dintre acestea rolul cel mai mare în stabilirea trăsăturilor distinctive şi a componentelor sensului avînd-o ultima (p. 17—19).

Pe urmele lui Coseriu, care face distincţia între *Bedeutung* (semnificaţie) şi *Bezeichnung* (desemnare), dar slujindu-se şi de distincţia mai veche a lui Frege (pe care însă nu-l are în vedere) dintre *Sinn* (sens, înţeles) şi *Bedeutung*, Nida atrage atenţia asupra deosebirii (de fapt nu întotdeauna relevante pentru semantica lingvistică) dintre înţeles şi referinţă. În acest mod, definiţia sensului lexical apare sensibil deosebită la Nida, faţă de cea oferită de alte lucrări de specialitate din literatura americană (mai ales de lucrările lui N. Chomsky şi J. J. Katz), unde înţelesul este subordonat fie factorilor sintactici, fie celor funcţionali. „Înţelesul consistă — notează autorul — în acea sumă specific structurată de trăsături cognitive, asociate cu unitatea lexicală, care face posibilă designarea tuturor denotatelor de către unitatea lexicală în chestiune. Cu alte cuvinte, înţelesul consistă în acel set de trăsături conceptuale, necesare şi suficiente, care fac posibilă, pentru vorbitor, separarea potenţialităţii referenţiale a unei unităţi lexicale de aceea a oricărei alte unităţi, care poate tinde să ocupe o parte a aceluiaşi domeniu semantic" (p. 26). Concepînd astfel sensul lexical, Nida se apropie de W. Chafe (v. *Meaning and the structure of language*, 1970) şi neglijează, la fel ca acesta, elementele sintactice şi pragmatice cu care se poate îmbogăţi conţinutul semantic al cuvintelor în actul comunicării şi care pot constitui trăsăturile esenţiale ale unor categorii de cuvinte, care nu au sens referenţial (cuvintele pragmatice, cuvintele de legătură etc.). Această viziune asupra înţelesului este însă amendată ulterior, prin trecerea de la nivelul conceptual la cel al structurii limbii, în aşa fel încît li se atribuie înţeles cuvintelor numai în limitele contrastelor sistematice cu alte cuvinte, care distribuie anumite trăsături cu ele, dar contrastează cu ele în privinţa altor trăsături.

Situaţia este concretizată în descompunerea sensului în *componente diagnostice* şi *componente suplimentare* (p. 33—35). Componentele diagnostice servesc la distingerea înţelesului avut în vedere de alte sensuri, aparţinînd aceluiaşi domeniu. Pentru *tată* de exemplu, acestea sînt : „de sex masculin", „ o generaţie ascendentă faţă de ego" şi „linie directă a descendenţei". Oricare din aceste componente ar fi înlocuit, s-ar produce o schimbare atît din punct de vedere cognitiv, cît şi o depăşire a sferei sensului respectiv în domeniul semantic din care face parte în structura generală a limbii. Am putea apropia suma elementelor diagnostice de sensul denotativ sau referenţial, dar, analizînd modul în care autorul concepe componentele suplimentare, constatăm că o asemenea identificare nu este posibilă. În categoria componentelor suplimentare se cuprind o serie de informaţii de natură enciclopedică, care nu pot fi echivalate cu conţinutul atribuit de obicei sensului conotativ. Astfel de componente pentru *tată* sînt : vîrsta la care cineva poate deveni tată, datoriile legale ale paternităţii etc. Aşadar, autorul consideră că numai ceea ce este marcat de contrastele structurale constituie o parte a structurii limbii, restul informaţiilor ţinînd numai de structura culturii, în aşa fel încît, deşi există analogii între cele două structuri, acestea nu se identifică.

Componentele suplimentare cunosc două tipuri fundamentale : 1) cele care derivă de la natura referentului şi 2) cele care derivă de la natura unităţii lexicale întrebuinţate pentru a desemna referentul. Din prima categorie fac parte componente de tip impresional ca : *vulpe* = „vicleană", *cîine* = „credincios" etc., în cea de a doua, se includ etichetările care se aplică uneori unităţilor lexicale, precum : pedant, colocvial, vulgar, arhaic, regional etc., întrucît ele nu se referă la referenţi, ci la simboluri, dar fac parte din clasa componenţilor suplimentari cognitivi. Identificarea componenţilor nonlingvistici (suplimentari) se poate realiza, după Nida, prin analiza clasei de obiecte, din punctul de vedere al cunoaşterii comune şi ştiinţifice, spre care este orientat sensul unităţii lexicale.

Patru procese lingvistice sînt implicate în analitica înţelesului : nominaţia (*naming*), parafrazarea, definirea şi clasificarea. Cu privire la primul, autorul notează : „Procesul nominaţiei este în anumite privinţe similar referinţei, deşi perspectiva este oarecum diferită. Refe-

rinţa este de obicei descrisă ca o relaţie stabilă între o unitate lingvistică şi un referent, în vreme ce nominaţia este actul specific al desemnării unui astfel de referent„" (p. 64). Pornind apoi de la teoria „interpretantului" a lui Clarles Peirce, după care un sistem semiotic, ca cel al limbii naturale, are capacitatea de a-şi realiza propria analiză (prin convertirea lui în metalimbaj), şi fundamentînd teoretic parafrazarea, Nida ajunge la concluzia că actul definirii este o formă înalt specializată a parafrazei. Dar, la Nida, definiţia rămîne în limitele structurale ale definiţiei logice şi deci în imposibilitatea de a se putea aplica tuturor unităţilor lexicale. De asemenea, clasificarea este prezentată tot în cadrele ei clasice, ca unitate a celor trei elemente stabilite încă de Aristotel.

Prin procedeele amintite, se urmăreşte stabilirea elementelor de diferenţiere, a contrastului pe baza căruia este distinctibil un anumit sens într-o serie contiguă. Ca mijloc practic în această întreprindere este recomandată, în primul rînd, metoda matriceală de sorginte logico-matematică. Procedînd astfel, se relevă că înţelesurile aparţinînd unor seturi contigue sînt delimitabile unul de altul, cel puţin printr-un contrast relevant, în vreme ce, sensurile în relaţie de incluziune sînt distincte unul de altul, în virtutea faptului că înţelesul inclus are cel puţin un component diagnostic mai mult decît înţelesul care îl include. Înţelesurile intersectate sînt de obicei numite sinonime ; circumscrierea sinonimiei relaţiei de intersecţie relevă că autorul nu admite identitatea între sensuri, chiar cînd au acelaşi referent (referinţă), căci fiecare este limitat sau specificat de înţelesurile altor termeni de pe acelaşi nivel sau de pe nivele diferite ale aceluiaşi domeniu semantic. Relaţiei de complementaritate i se atribuie un rol mai mic în analiza semantică, limitat la trierea sensurilor unităţilor lexicale polisemantice.

Între înţelesurile referenţial înrudite există, după autor, patru tipuri principale de relaţii ; derivaţia, înlocuirea, extensiunea figurată şi înmănuncherea periferică (*peripheral clustering*). În derivaţie, toate componentele esenţiale ale unei baze primordiale sînt încorporate într-un alt sens aparţinînd unui domeniu semantic diferit. Aşa spre exemplu : *a studia* reprezintă pentru *student* domeniul bază, ultimul alcătuind domeniul derivat. În situaţia de faţă, domeniul bază este o activitate, iar cel derivat o entitate (reprezentată printr-o persoană şi traductibilă în formă generalizată prin „cineva care face x"). Tot de derivare ţine, după Nida, şi ceea ce noi numim în mod obişnuit schimbarea categoriei gramaticale. Înlocuirea implică substituţia a cel puţin un component de bază prin alt component, care modifică înţelesul dar nu presupune modificări ale domeniului semantic. Printr-un astfel de procedeu se nasc opoziţiile structurale de tipul : *duce/ducesă*, *tigru/tigroaică* sau *cocoş/găină*. Prin extensiunea figurată, se realizează o modificare radicală a domeniilor semantice, căci are loc o reinterpretare fie a unui component diagnostic, fie a unuia suplimentar (p. 122 şi 126—127). Aşa stau lucrurile, de exemplu, în cazul lui *ciine* din enunţurile : *acest animal este nu ciine* şi *X este un ciine*. Cît priveşte înmănuncherea periferică, aceasta prezintă un înţeles central, în jurul căruia se grupează mai multe înţelesuri periferice. O astfel de situaţie este exemplificată prin engl. *coat*, care are trei sensuri de bază : „haină, jachetă", „palton, pardesiu", „blană" ; „pene (la păsări)", „piele (la reptile)", „solzi (la peşti)" ; „strat, înveliş, coajă". Deşi înţelesurile periferice pot aparţine unor domenii diferite, ele nu pot fi considerate ca aparţinînd unor cuvinte omofone, deoarece există un component comun : „acoperire", care le face să fie înrudite (cf. p. 129—130).

În partea care succede acestei discuţii teoretice, Nida realizează o discuţie amplă asupra cuvîntului *run* (cu sensul de bază „a alerga"), folosindu-se de procedeele metodei lexicografice de interpretare a conţinutului cuvintelor (analiza şi separarea contextelor, gruparea contextelor în care sensul aparţine aceluiaşi domeniu şi are aceeaşi comportare sintactică, distincţiile la nivelele incluse, desprinderea componentelor semantice şi sinteza lor într-o perifrază). Avem cu acest prilej confirmarea, ca în majoritatea lucrărilor de semantică, că lexicografia este una dintre cele mai complexe şi mai ample analize semantice, chiar dacă nu întotdeauna această analiză este făcută cu toată rigoarea şi pînă la ultimele ei consecinţe.

Nida consideră definiţia lexicografică ca unul din mijloacele prin care pot fi descrise structurile semantice, dar ea poate sau nu poate fi relevantă pentru un anumit scop particular de analiză. Rolul unei definiţii este acela de a arăta numai ceea ce este ideal format pe baza clasei generice de identificare cu sfera mai largă (*referinţa*, am putea specifica), ca o designaţie a domeniului relevant, la care se adaugă enumerarea componentelor distinctive ale sensului avut în vedere. Prin această definiţia nu se identifică întotdeauna, în concepţia autorului, cu descrierea structurilor sintagmatice şi paradigmatice în care se realizează înţelesul. Fenomenul se explică prin faptul că, *sensul nu este un lucru în sine*, ci o entitate constituită din suma relaţiilor contrastive (v.p. 151).

Domeniile semantice sînt definite de Eugene A. Nida pe baze logico-gnoseologice, deşi el respinge ideea unei taxonomii apriorice în raport cu limba. De fapt, aici era nevoie, mai degrabă, de postularea principiului după care cunoaşterea ca formă de manifestare a gîndirii nu

rința este de obicei descrisă ca o relație stabilă între o unitate lingvistică și un referent, în vreme ce nominația este actul specific al desemnării unui astfel de referent„" (p. 64). Pornind apoi de la teoria „interpretantului" a lui Clarles Peirce, după care un sistem semiotic, ca cel al limbii naturale, are capacitatea de a-și realiza propria analiză (prin convertirea lui în metalimbaj), și fundamentînd teoretic parafrazarea, Nida ajunge la concluzia că actul definirii este o formă înalt specializată a parafrazei. Dar, la Nida, definiția rămîne în limitele structurale ale definiției logice și deci în imposibilitatea de a se putea aplica tuturor unităților lexicale. De asemenea, clasificarea este prezentată tot în cadrele ei clasice, ca unitate a celor trei elemente stabilite încă de Aristotel.

Prin procedeele amintite, se urmărește stabilirea elementelor de diferențiere, a contrastului pe baza căruia este distinctibil un anumit sens într-o serie contiguă. Ca mijloc practic în această întreprindere este recomandată, în primul rînd, metoda matriceală de sorginte logico-matematică. Procedînd astfel, se relevă că înțelesurile aparținînd unor seturi contigue sînt delimitabile unul de altul, cel puțin printr-un contrast relevant, în vreme ce, sensurile în relație de incluziune sînt distincte unul de altul, în virtutea faptului că înțelesul inclus are cel puțin un component diagnostic mai mult decît înțelesul care îl include. Înțelesurile intersectate sînt de obicei numite sinonime ; circumscrierea sinonimiei relației de intersecție relevă că autorul nu admite identitatea între sensuri, chiar cînd au același referent (referință), căci fiecare este limitat sau specificat de înțelesurile altor termeni de pe același nivel sau de pe nivele diferite ale aceluiași domeniu semantic. Relației de complementaritate i se atribuie un rol mai mic în analiza semantică, limitat la trierea sensurilor unităților lexicale polisemantice.

Între înțelesurile referențial înrudite există, după autor, patru tipuri principale de relații : derivația, înlocuirea, extensiunea figurată și înmănuncherea periferică (*peripheral clustering*). În derivație, toate componentele esențiale ale unei baze primordiale sînt încorporate într-un alt sens aparținînd unui domeniu semantic diferit. Așa spre exemplu : *a studia* reprezintă pentru *student* domeniul bază, ultimul alcătuind domeniul derivat. În situația de față, domeniul bază este o activitate, iar cel derivat o entitate (reprezentată printr-o persoană și traductibilă în formă generalizată prin „cineva care face x"). Tot de derivare ține, după Nida, și ceea ce noi numim în mod obișnuit schimbarea categoriei gramaticale. Înlocuirea implică substituția a cel puțin un component de bază prin alt component, care modifică înțelesul dar nu presupune modificări ale domeniului semantic. Printr-un astfel de procedeu se nasc opozițiile structurale de tipul : *duce/ducesă, tigru/tigroaică* sau *cocoș/găină*. Prin extensiunea figurată, se realizează o modificare radicală a domeniilor semantice, căci are loc o reinterpretare fie a unui component diagnostic, fie a unuia suplimentar (p. 122 și 126—127). Așa stau lucrurile, de exemplu, în cazul lui *cîine* din enunțurile : *acest animal este nu cîine* și *X este un cîine*. Cît privește înmănuncherea periferică, aceasta prezintă un înțeles central, în jurul căruia se grupează mai multe înțelesuri periferice. O astfel de situație este exemplificată prin engl. *coat*, care are trei sensuri de bază : „haină, jachetă", „palton, pardesiu", „blană" ; „pene (la păsări)", „piele (la reptile)", „solzi (la pești)" ; „strat, înveliș, coajă". Deși înțelesurile periferice pot aparține unor domenii diferite, ele nu pot fi considerate ca aparținînd unor cuvinte omofone, deoarece există un component comun : „acoperire", care le face să fie înrudite (cf. p. 129—130).

În partea care succede acestei discuții teoretice, Nida realizează o discuție amplă asupra cuvîntului *run* (cu sensul de bază „a alerga"), folosindu-se de procedeele metodei lexicografice de interpretare a conținutului cuvintelor (analiza și separarea contextelor, gruparea contextelor în care sensul aparține aceluiași domeniu și are aceeași comportare sintactică, distincțiile la nivelele incluse, desprinderea componentelor semantice și sinteza lor într-o perifrază). Avem cu acest prilej confirmarea, ca în majoritatea lucrărilor de semantică, că lexicografia este una, dintre cele mai complexe și mai ample analize semantice, chiar dacă nu întotdeauna această analiză este făcută cu toată rigoarea și pînă la ultimele ei consecințe.

Nida consideră definiția lexicografică ca unul din mijloacele prin care pot fi descrise structurile semantice, dar ea poate sau nu poate fi relevantă pentru un anumit scop particular de analiză. Rolul unei definiții este acela de a arăta numai ceea ce este ideal format pe baza clasei generice de identificare cu sfera mai largă (*referința*, am putea specifica), ca o designație a domeniului relevant, la care se adaugă enumerarea componentelor distinctive ale sensului avut în vedere. Prin această definiția nu se identifică întotdeauna, în concepția autorului, cu descrierea structurilor sintagmatice și paradigmatice în care se realizează înțelesul. Fenomenul se explică prin faptul că, *sensul nu este un lucru în sine*, ci o entitate constituită din suma relațiilor contrastive (v.p. 151).

Domeniile semantice sînt definite de Eugene A. Nida pe baze logico-gnoseologice, deși el respinge ideea unei taxonomii apriorice în raport cu limba. De fapt, aici era nevoie, mai degrabă, de postularea principiului după care cunoașterea ca formă de manifestare a gîndirii nu

se realizează independent de formele limbii. În acest fel realitatea apare reflectată în procesele logico-lingvistice în clasificări de tipul: entităţi, animate, artefacte, evenimente, stări etc.

Ordonarea sensurilor pe baza domeniilor semantice face ca acelaşi termen să fie discutat sub mai multe domenii diferite. Modelul realizat de autor, luînd ca bază versiunea grecească a *Noului Testament*, conţine trei subdiviziuni mari: Entităţi, Evenimente, Abstracte, şi, deşi substanţial diferit de modelul preconizat de R. Hallig şi W. von Wartburg în *Begriffssystem als Grundlage für die Lexicographie*, relevă aceeaşi tendinţă de a substitui metodei alfabetice obişnuite pe cea noţională. O asemenea procedare este susţinută de Nida pe considerentul că limba nu există ca o serie de contexte scrise sau ca un flux al vorbirii; deşi importante, acestea nu sînt decît manifestări ale limbii (adică ceea ce numim în mod obişnuit *parole*). Limba însăşi există numai în minţile acelora care o vorbesc, ca un sistem întipărit al comportamentului verbal, iar analiza acestui tip trebuie făcută prin tehnici conceptuale. În această viziune, nu se pune problema priorităţii semanticii, faţă de celelalte compartimente lingvistice, ci trebuie recunoscută independenţa structurală a acesteia, care nu poate fi legată de maniera particulară în care o limbă lexicalizează inventarul ei conceptual, căci există evidente diferenţe între formele limbii şi structura experienţei sau structura culturii. De aceea, limba se caracterizează, în primul rînd, printr-o structură proprie, iar, în al doilea rînd, prin capacitatea acestui cod semiotic de a se autoanaliza şi detalia, fie prin intermediul parafrazei (un proces paradigmatic), fie prin intermediul contextului (un proces sintagmatic; v.p. 199).

Cu aceste concluzii, încheie Nida paginile unei lucrări echilibrate, coerente şi pline de sugestii.

Ioan Oprea

EKY SWEDENBORG, *Jean Barois de Roger Martin du Gard*, Lund, 1979, 226 p.

Cartea lui Eky Swedenborg, subintitulată „studiul manuscriselor şi al tehnicilor narative", îşi propune ca obiect de studiu un roman a cărui modalitate narativă de structurare a materiei este destul de rar întîlnită: *Jean Barois* al lui Roger Martin du Gard este un text dialogat, un roman dramatic. Acest tip de text narativ reprezintă, în fapt, un compromis între roman şi teatru; prezenţa foarte activă a personajelor pune în umbră persoana naratorului, iar povestirea răspunde astfel dorinţei de obiectivitate artistică a autorului, care crede în ceea ce am putea numi „elocvenţa faptelor". Această specie, a cărei existenţă demonstrează încă o dată valabilitatea acelui „amestec" al genurilor literare, a cunoscut trei direcţii principale de dezvoltare. Unii autori s-au servit de dialogul dramatic pentru a prezenta lectorului o dezbatere sau o discuţie pe teme filozofice; modelul lor este dialogul filozofic care, încă din Antichitate, a constituit un gen literar tradiţional.

Alţi autori, preferînd povestirii reproducerea exactă, au utilizat acest procedeu pentru a consemna cu minuţiozitate conversaţiile pe care pretind că le-au auzit. Forma dialogată serveşte aici la sublinierea autenticităţii textului reprodus.

Un al treilea grup de autori, cel mai mare dealtfel, a ales teatrul ca model pentru textele romaneşti. Motivaţiile acestei alegeri se pot regăsi în acea estetică a epocii romantice care încuraja amestecul genurilor, romancierii căutînd, în acelaşi timp, să ofere o prezentare directă şi obiectivă a personajelor şi a lumii lor.

Asupra romanului *Jean Barois* al lui Roger Martin du Gard, care se înscrie în limitele ultimei categorii şi, în general, asupra acestui tip de text narativ referinţele critice lipsesc; deşi romanul dramatic francez are o bogată tradiţie (*Jacques le fataliste et son maître* şi *Mystification* de Diderot, *Petit Bob*, *Autour du mariage* şi *Autour du divorce* de contesa Martel de Janville, *Le nouveau jeu* de Henry Lavedan, *Les transatlantiques* de Abel Hermant etc.), critica franceză nu s-a ocupat niciodată, din cîte cunoaştem, de această modalitate, studiată însă atent de cercetătorii englezi, germani şi suedezi.

Pornind de la aceste premise, studiul lui Eky Swedenborg îşi propune, în prima sa secţiune, să descopere traiectul urmat de geneza romanului, urmărind manuscrisele lui Roger Martin du Gard şi notele pregătitoare ale primei versiuni a textului. Scopul declarat este acela de a folosi remarcile şi reflecţiile romancierului care ar putea pune în evidenţă modalitatea sa de lucru; tot aici, Swedenborg face un amplu studiu al variantelor romanului.

Cea de a doua secţiune a cărţii lui Eky Swedenborg se ocupă de structura formală a romanului, urmărind raportul care se creează între forma şi conţinutul textului. Swedenborg se

Scanned with OKEN Scanner

opreşte aici asupra a două probleme esenţiale : *perspectiva* şi *tehnicile narative*. Plecînd de la definiţiile date de Bourneuf şi Quellet, Françoise van Rossum, Claudine Gothot-Mersch, Gérard Genette şi Tz. Todorov conceptului de perspectivă narativă, Eky Swedenborg îl defineşte, la rîndul lui, ca „o viziune după care istoria este oferită lectorului, această viziune putînd fi aceea a unui narator care nu figurează ca personaj în povestire, aceea a unuia sau mai multe personaje şi chiar aceea a unui obiect (lucru destul de rar întîlnit în istoria literaturii)" ; pornind de la această definiţie, autorul studiului urmăreşte, prin intermediul cîtorva fragmente alese din romanul *Jean Barois*, schimbările de perspectivă narativă cu implicaţii deosebite în structurarea romanului.

În ceea ce priveşte tehnicile narative propriu-zise, Swedenborg descrie diferitele procedee formale care apar în roman, după care încearcă să descopere funcţiile lor în ansamblul narativ. Trebuie remarcat aici sensul particular, restrîns, în care Eky Swedenborg întrebuinţează termenul „tehnică narativă" ; pentru cercetătorul suedez tehnica romanescă reprezintă „aspectul pur formal prin intermediul căruia opera este comunicată, prezentată lectorului". Din acest punct de vedere, Swedenborg urmăreşte succesiv dialogul, monologul şi stilul indirect liber (1), discursul epistolar (2), documentele fictive şi istorice din roman (3), povestirea naratorului (4) şi „tehnicile narative diverse" (5), între care menţionez procedeul citării.

Investigînd un teritoriu literar mai puţin cercetat, acela al romanului dialogat, şi restituind, în acelaşi timp, o imagine mai exactă a valorii reale a unui roman aproape uitat, *Jean Barois* de Roger Martin du Gard, studiul suedezului Eky Swedenborg reprezintă o contribuţie remarcabilă atît în limitele exegezei lui Roger Martin du Gard, cît şi în spaţiul cercetării contemporane a textului narativ.

Ioan Holban

SIGBRIT SWAHN, *Proust dans la recherche littéraire. Problèmes, méthodes, approches nouvelles*, Berlings, Lund, 1979, 168 p.

Cartea lui Sigbrit Swahn abordează opera lui Marcel Proust urmărind cîteva aspecte cu un anume grad de generalitate — geneza, genul, personajele, structura, — atît din perspectiva tendinţelor noi ale poeticii discursului narativ cît şi din aceea a istoriei literare şi literaturii comparate. În primul capitol, *Geneza — teorii şi interpretări*, Swahn prezintă cronologic cele mai semnificative opinii privitoare la geneza textului proustian, precum şi scrisorile din perioada 1908—1909 care vor constitui unele premise ale demersului analitic.

Cu cel de-al doilea capitol, *Eul şi genul*, Sigbrit Swahn pătrunde în spaţiul genezei interioare a scriiturii proustiene, precizată pe dimensiunile traiectului conturat între *Jean Sauteuil* şi *Recherche* ; în esenţă, acest traiect re-prezintă drumul parcurs de persoana textului de la un „el" impersonal la un „eu" care-şi descoperă ambiguitatea în apele oglinzii. Tot aici, Swahn încearcă să delimiteze un alt model al autobiografiei folosindu-se de ceea ce Jauss numea „orizontul de aşteptare", adică ansamblul atitudinilor cititorilor dintr-o epocă dată faţă de evoluţia unui anume gen literar. Modelul propus de Swahn, acela al *autobiografiei poetice*, care aduce o „concepţie poetică şi mitică asupra vieţii", rezistă doar în măsura în care se are în vedere o tradiţie *engleză* a speciei de la Wordsworth la Ruskin şi Pater ; rămîne însă discutabilă influenţa acestora asupra lui Proust, chiar dacă Baudelaire făcuse cîteva traduceri în franceză pe care autorul lui *Jean Sauteuil* le-ar fi putut cunoaşte. Pentru Swahn, specificitatea tehnicii narative a autobiografiei poetice constă în încălcarea cronologiei reale şi afirmarea unei ordini temporale subiective, a unei cronologii personale, precum şi în caracterul obsesional al amintirilor din copilărie ; astfel de coordonate organizează însă şi texte care nu pot fi încadrate în limitele modelului propus şi, mai ales, ale exigenţelor termenului „poetic" : ele reprezintă, în fapt, elemente inerente structurii literaturii personale în genere (roman, autobiografie, memorii, confesiuni, jurnale).

Cel de al treilea capitol al cărţii lui Sigbrit Swahn, *Personajele*, renunţă la analiză pentru a descrie soluţiile avansate de diferiţi cercetători în domeniul tehnicii narative, insistînd, mai ales, asupra dicotomiei propuse de Jean Rousset între ceea ce Proust *alege* şi ceea ce el *respinge* din materia furnizată de memorie. Pornind de la ideea unei „devieri" a autorului de la planul conceput iniţial, rezultat al acţiunii dicotomiei amintite, Swahn pune în evidenţă ceea ce s-a numit „strategia literară" a lui Proust, conform căreia naratorul din *Recherche* nu urmează în detaliu o structură narativă pre-concepută, ci se adaptează necesităţilor cerute de însăşi evoluţia internă a textului.

Ultimul capitol, *Structuri*, adună în substanţa sa cîteva contribuţii originale ale lui Swahn la exegeza textului proustian : analiza imaginilor „tehnice" ale discursului narativ (*catedrala*, *crisalida* ca simbol al temporalităţii umane şi al metamorfozelor ei), raporturile operei lui Proust cu *1001 nopţi* şi *Comedia umană* a lui Balzac din perspectiva deschiderii şi a procedeului „povestirii în povestire", relaţiile cu naturalismul zolist, estetica surprizei la Proust, idee care se sprijină pe o schemă a actului lecturii propusă de Wolfgang Iser, prezenţa acelor *scènes-voyeurs*, secvenţe cheie care anticipă desfăşurarea ulterioară a naraţiunii, abordarea tehnicii punctului de vedere care realizează echilibrul dintre travaliul autorului şi cel al cititorului implicat.

Prin sinteza principalelor direcţii moderne de abordare a operei lui Proust, prezentată nu o dată la modul polemic (de pildă, observaţiile lui Michel Raimond cu privire la prezenţa în *Recherche* a acelui mult discutat procedeu gidian *mise en abyme*), precum şi prin soluţiile analitice originale propuse, cartea lui Sigbrit Swahn constituie o contribuţie remarcabilă la studiul operei şi al personalităţii lui Marcel Proust.

Ioan Holban

„WEIMARER BEITRÄGE ", 6/1979—3/1980

Împlinind, în 1979, 25 de ani de la apariţie, publicaţia lunară editată în numele Forului Naţional al R. D. Germane pentru cercetarea şi conservarea monumentelor literaturii clasice germane, cu sediul la Weimar, de către editura berlineză *Aufbau*, continuă să deţină un loc de frunte printre revistele de limbă germană consacrate studiului literaturii. Gîndită de fondatorii ei, Louis Fürnberg şi Hans-Günther Thalhein, ca publicaţie de teorie literară, ea şi-a lărgit după 1970 sfera de cuprindere către probleme de estetică şi teorie a culturii, preocupîndu-se de asemenea mai îndeaproape şi de fenomenul literar curent. Tonul unitar pe care *Weimarer Beiträge* îl realizează, în pofida diversităţii problematice adăpostite în paginile sale, la nivelul calitativ al materialelor publicate, în profunzimea dezbaterii teoretice, în exigenţa faţă de informaţia istorico-literară ca şi în virtuţile propriu-zis jurnalistice ale textelor, a contribuit în mod hotărît la impunerea şi consolidarea opiniei exprimate aici în faţa cercurilor de specialitate.

Ultimele numere pe anul 1979 se ocupă pe larg, în consens cu aniversarea a 30 de ani de la constituirea R. D. Germane, de progresele realizate pe tărîm literar în ultimele decenii. Astfel numărul 7/1979 este în întregime consacrat celei mai tinere generaţii de scriitori şi artişti, născuţi în majoritate în răstimpul 1946—1952 : o foarte interesantă şi curajoasă anchetă realizată de Joachim Novotny cu studenţi ai Institutului de Literatură „Johannes R. Becher" din Leipzig pe tema „modelelor literare" şi a găsirii unui profil propriu în creaţie, interpretări de texte aparţinînd unor foarte tineri autori, semnate de critici şi istorici literari marcanţi, precum Hans Jürgen Geerdts, Eva Kaufmann, Max Kober, o analiză amănunţită a unui volum cuprinzînd poeme scrise de elevi în perioada 1967—1977 etc. Citim în numărul 9/1979 o serie de contribuţii semnate de personalităţi binecunoscute ale criticii universitare (Gottfried Fischhorn, Hans Jürgen Geerdts, Horts Haase, Alfred Klein, Manfred Naumann, Dieter Schiller, Rita Schober) în legătură cu operele cele mai reprezentative ale literaturii produse în cei 30 de ani de existenţă ai R. D. Germane, prilej de trecere în revistă a unor remarcabile succese şi a unor profiluri scriitoriceşti deosebit de complexe : Anna Seghers, Bertolt Brecht, Kuba, Hermann, Kant, Erwin Strittmatter, Johannes Bobrowski, Arnold Zweig, Christa Wolf. În acelaşi număr Marianne Lange realizează într-un foarte bine informat studiu o sinteză a memorialisticii publicate în editurile est-germane, subliniind cîştigul pe plan istoric şi literar pe care îl aduce un gen apreciat de cititori.

Printre problemele teoretice tratate, de o atenţie specială se bucură estetica receptării, ale cărei diverse aspecte sînt reluate, cu intersante aplicaţii pe texte, de Hans Georg Werner (*Wirkung und Dichtungsgeschichte*) şi Gotthard Lerchner (*Zusammenwirken linguistischer, semiotischer und literaturwissenschaftlicher Methoden in der Wirkungsforschung*) în numărul 8/1979, ca şi de Günter Adler (*Identifikation-Distanzierung in der Literaturrezeption*) în numărul 2/1980. O contribuţie de referinţă în domeniul ideilor literare aduce Claus Träger în numărul 12/1979 cu studiul intitulat *Über Historizität und Normativität des Klassik Begriffs*. Pe un solid fundament teoretic se sprijină şi lucrarea lui Dieter Schlenstedt despre *Literatur der DDR im Spiegel ihrer Literaturgeschichte*, publicat în numărul 2/1980.

Se cuvin menţionate aici şi cîteva remarcabile studii de istorie literară consacrate lui Lessing, Moses Mendelssohn şi epocii lor (în numerele 11/1979 şi 3/1980), ca şi cîteva foarte deta-

Scanned with OKEN Scanner

liate interpretări ale unor apariţii literare recente, ca romanul lui Dieter Noll *Kippenberg* şi culegerea de proză a lui Günter de Bruyn *Märkische Forschungen*.

Andrei Corbea

„ZEITSCHRIFT FÜR BALKANOLOGIE", XIV/1978, XV/1979.

Un evantai tematic foarte larg cuprind sumarele ultimelor două numere (XIV şi XV) ale prestigioasei reviste editate la Otto Harrassowitz, Wiesbaden, sub redacţia lui Norvert Reiter, Stavre Skendi şi Klaus-Detlev Grothusen. Lingvistică şi dialectologie, antropologie şi folcloristică, istorie şi istorie literară, prezenţa lor reunită confirmă odată mai mult virtuţile studiului interdisciplinar; aspectele comune, ca şi cele diferite, pe care le consemnează cercetările de profunzime asupra civilizaţiilor din Peninsula Balcanică, constituie la rîndul lor probe concludente ale rolului pe care convieţuirea paşnică şi emulaţia spirituală reciprocă îl joacă în evoluţia istorică a unor asemenea arii geografice.

Specialişti germani, bulgari, iugoslavi, români, greci, maghiari se numără printre colaboratorii acestei publicaţii, adînc implantată în activitatea uzuală a cercurilor ştiinţifice din ţările respective. Contribuţii interesante în domeniul lingvisticii semnează Petya Assenova, Michael Fritsche, Maxim Mladenov, Klaus Steinke, Norbert Reiter, Wolfgang Zeitler în numărul XIV/1978 şi Christo Holiolcev, Karl Menges, Jørn Ivar Qvonje, Rupprecht Rohr, Dmitri Theodoridis, Christo Vasiliev în numărul XV/1979. Reţinem de asemenea din numărul XIV o foarte amănunţită analiză asupra unui poem grecesc de la începutul secolului al XVIII-lea datorită lui Gerhard Emrich, ca şi studiul Gabriellei Schubert consacrat imaginii societăţii maghiare şi sîrbe în ultima parte a veacului trecut oglindită de literatura vremii; de interferenţele între lumea bizantină şi slavi în folclorul şi literatura medievală se ocupă în numărul XV Donka Petkanova, iar Walter Puchner ia în discuţie aspecte ale iconografiei bizantine, în acelaşi număr.

Revista reuneşte şi cîteva foarte temeinice studii asupra vechilor civilizaţii şi culturi din nordul Dunării: *Musikalische Puppenspiele orientalischer Herkunft in der rumänischer Folklore* de Nicolae Rădulescu, *The Domestic Group in the Traditional Balkan Societies* de Paul H. Stahl (în numărul XIV), *Zum dakischen Substrat des Rumänischen* de Rupprecht Rohr (în numărul XV). În acest din urmă număr citim de asemenea o prezentare a activităţii ştiinţifice a regretatului savant român Mihai Berza, sub semnătura lui Klaus-Detlev Grothusen, precum şi o recenzie la ultima ediţie a cărţii lui H. Mihăescu *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, aparţinînd lui Klaus Steinke.

Andrei Corbea

* * * *Österreichisch-polnische literarische Nachbarschaft*, coordonator Herbert Orlowski, Poznan, 1979, 144 p.

Volumul 19 al seriei de filologie germanică a Universităţii „Adam Mickiewicz" din Poznan cuprinde comunicări prezentate la simpozionul polono-austriac pentru germanistică din Poznan (30.11—20.12 1977), la care au luat parte şi invitaţi din Iugoslavia, Cehoslovacia, Olanda şi Franţa. Referatele şi discuţiile au abordat cîteva complexe tematice, cum ar fi principii şi metode ale cercetării comparate a literaturii, delimitarea relaţiilor literare polono-austriece faţă de cele germano-austriece, specificul literaturii şi culturii din Galiţia ş.a.

Un caracter evident eterogen are prima categorie tematică, unde pot fi încadrate lucrări precum aceea despre rolul literaturii poloneze în preocupările comparatismului austriac (Zoran Konstantinovic, Innsbruck) — unde cercetătorul român va găsi şi sugestii referitoare la rolul culturii române în mozaicul naţional austriac —, consideraţii referitoare la relaţiile literare dintre Austria şi slavii de sud (Strahinja K. Kostić, Novi Sad), despre sprijinirea revoluţiilor poloneze de către Boemia (Alois Hofman, Praga), precum şi despre imaginea Poloniei în ziarele literare vieneze de la mijlocul secolului al XIX-lea (Olga Dobijanka-Witezakowa, Cracovia ş.a. Apariţia unor curente literare sau a motivelor similare în operele scriitorilor ce aparţin unor culturi diferite nu poate fi considerată de fiecare dată rezultatul unor influenţe directe. Un astfel de paralelism literar ne prezintă Alfred Doppler (Innsbruck) în articolul său despre Arthur Schnitzler. Autorul evidenţiază fenomene similare estetismului vienez de la sfîrşitul secolului al XIX-lea în literatura poloneză.

Trei dintre comunicările simpozionului au fost dedicate lui Joseph Roth, a cărui operă oferă comparatistului numeroase modalităţi de intrepretare. Hans Würzner (Leiden) urmăreşte ecoul operei sale în Olanda, în timp ce Jakob Forst-Battaglia (Viena) şi Eva Maria Mazur (Torun) analizează motivele poloneze din romanele lui Roth.

Una din problemele fundamentale ale literaturii germane contemporane — concretizarea experienţei istorice în literatură — este prezentă în materialul semnat de Hans Höller (Montpellier) cu privire la reflexiile scriitoarei Ingeborg Bachmann asupra răspunderii ce revine scriitorului de a transmite cititorului propria trăire.

Impresionant prin cantitatea materialului şi varietatea problemelor tratate, valorificînd texte din cele mai diferite — alături de dramele lui Grillparzer sau lirica lui Bachmann sînt analizate memoriile Berthei von Suttner sau autori mai puţin cunoscuţi ca Oskar Tauschinski şi Martina Wied —, volumul atrage atenţia prin reconsiderarea unor metode şi procedee de literatură comparată, 344.

Sorin Chifanu

ALEXIU VICIU, *Flori de cimp*. Doine, strigături, bocete, balade. Colecţie de folclor inedită, publicată, cu studiu introductiv, note, indici şi glosar, de R. Todoran şi I. Taloş, Editura „Dacia", 1976.

Profesorul blăjean Alexiu Viciu a rămas un nume de referinţă în folcloristica românească mai ales prin volumele *Colinde din Ardeal* / 1914 /, în prefaţa căruia cercetătorul poate afla numeroase informaţii valoroase asupra colindatului, şi *Flori de cimp* / 1976/, dar şi prin studii şi articole despre poveşti, obiceiuri şi mitologie, răspîndite în numeroasele periodice la care a colaborat, prin cîntecele lirice şi epice publicate mai ales în „Convorbiri literare" / 351 de texte între anii 1888—1892, o adevărată colecţie /.

Îndemnul de a culege folclor i-a venit încă pe cînd era elev din partea profesorului său Ioan Micu Moldovan, acela care a realizat cu ajutorul elevilor monumentala colecţie de poezii populare publicată de I. U. Jarnik şi A. Bîrseanu. Ca I. Micu Moldovan va proceda şi Alexiu Viciu cînd va ajunge profesor, culegînd poezii populare, poveşti, ghicitori, obiceiuri cu ajutorul elevilor. Colecţia sa de cîntece populare era gata pentru tipar încă în 1913, cînd a fost înaintată spre publicare Academiei Române, dar condiţii potrivnice au făcut ca ea să nu vadă lumina tiparului decît după mai bine de o jumătate de secol. Ediţia datorată profesorului Romulus Todoran şi cercetătorului Ion Taloş compensează această îndelungată aşteptare prin ţinuta ştiinţifică de excepţie, aducînd numeroase note originale în editarea textelor folclorice; ea se situează alături de cele mai bune ediţii critice publicate în folcloristica românească. Toate secţiunile ei sînt realizate exemplar.

Într-un amplu studiu introductiv este prezentată activitatea de folclorist şi de dialectolog a lui Alexiu Viciu, concepţia şi metoda sa de lucru, locul său în folcloristica şi dialectologia românească şi sînt comentate cu rigoare ştiinţifică şi receptivitate, cu raportări la variantele româneşti şi străine, cele mai semnificative poezii din colecţie. Bibliografia scrierilor lui Viciu întregeşte fericit imaginea asupra activităţii sale. Poate că o ediţie selectivă a studiilor despre cultura populară ar fi un semn de binemeritată cinstire a memoriei unui dascăl modest şi harnic, ar fi cu siguranţă o contribuţie la istoria folcloristicii româneşti. Ne gîndim mai ales la descrierile de datini sau la paginile despre proza populară. Partea cea mai amplă a colecţiei o formează cîntecele lirice şi strigăturile, urmată fiind de balade şi de bocete. În organizarea materialului, editorii respectă clasificarea lui Viciu, deşi în *Notă asupra ediţiei* formulează rezerve întemeiate asupra ei: A. *Doine şi strigături: de dragoste / cuprinzînd* numeroase subdiviziuni /, *de veselie, umor şi satiră, batjocură, de dor, de jale, de urît, familiale şi sociale, mustrări şi blestemuri, cătăneşti, filosofice, bocete, felurite* şi B. *Balade: istorice, sociale, balade şi doine haiduceşti.*

Aşa cum se demonstrează în studiul introductiv, lirica populară este nu numai partea cea mai bogată, ci şi cea mai valoroasă a colecţiei. Profesorul blăjean a inclus aici, alături de lirica nerituală, şi cîntece şi strigături nupţiale, ba chiar un text de urare la mireasă care, prin structura sa, nu pare a fi cîntec, ci oraţie. În textele lirice, sentimentele umane sînt nesfîrşit nuanţate şi îmbracă adesea formele inefabilului. Dorul, dragostea şi urîtul, jocul ingenuu, gluma şi ironia, jalea şi amărăciunea se întreţes, oferind o imagine fidelă a sufletului popular în diferitele lui ipostaze. Numeroase variante, făcînd parte probabil din fondul cel mai arhaic al liricii populare transpun în imagini poetice vechi practici şi rituri de dragoste, oferind prin aceasta sugestii

Scanned with OKEN Scanner

interesante referitoare la raportul liricii cu fondul de credinţe. Alte variante se constituie în relaţie cu realităţi economico-sociale şi de mentalitate mai noi.

Dintre cele şase texte funebre, încadrate la bocete, numai două sînt bocete propriu-zise, celelalte fiind cîntece ceremoniale / ale zorilor, ale bradului şi cîntecul cel mare /.

Secţiunea baladelor este importantă mai întîi prin bogăţia ei, ştiut fiind faptul că Transilvania este mai săracă în cîntece povestitoare, apoi prin cuprinderea unor variante mai puţin cunoscute. Numeroase texte au un caracter lirico-epic, atît de specific epicii transilvănene în versuri. Poate şi din acest motiv Viciu a clasificat la un loc întreaga poezie haiducească — lirică şi epică — sau a inclus, în cîteva cazuri, în categoriile liricii texte epice.

În manuscrisul pregătit de Viciu pentru tipar existau numeroase note pe care editorii le-au îmbogăţit substanţial, folosind toate informaţiile pe care folcloristica românească le-a achiziţionat între timp. Capitolul *Note* este impresionant prin bogăţia informaţiei: pentru indicarea variantelor baladelor sînt folosite, alături de volume, cele mai importante periodice precum şi bogatul material din Arhiva sectorului de etnografie şi folclor din Cluj. Pentru fiecare variantă se indică localitatea. În felul acesta ediţia oferă informaţii extrem de preţioase mai ales pentru o tipologie completă a baladei populare româneşti, cu atît mai mult cu cît unele teme par a avea mai multe variante publicate în periodice decît în volume. Pentru variantele din volume editorii au folosit catalogul tematic şi bibliografic alcătuit de Al. I. Amzulescu. *Notele* se constituie apoi şi într-un bogat aparat critic intern, cuprinzînd numeroase raportări între diferite texte. Volumul se încheie cu un indice alfabetic al textelor după primul vers, cu un indice al localităţilor, cu altul al culegătorilor, cu un glosar şi cu o hartă în care sînt marcate localităţile, diferenţiate în şase categorii, după numărul textelor culese din fiecare. Fără îndoială că în acest impresionant de riguros şi de meticulos aparat critic un loc aparte ocupă indicele culegătorilor, în care, pe baza consultării anuarelor gimnaziului din Blaj pe perioada cînd a funcţionat acolo Viciu ca profesor / 1879—1911 / se dau anii de studiu ai diverşilor culegători, pentru a se stabili astfel perioada culegerii. În dreptul fiecăruia se indică localitatea de baştină şi numărul de ordine al textelor culese. Harta repartiţiei geografice a textelor dezvăluie o mare densitate a investigaţiilor în centrul Transilvaniei, ceea ce face semnificativă colecţia pentru această zonă.

Puţine ediţii de folclor epuizează atîtea probleme strict necesare pentru studierea textelor pe care le cuprind. Prin ţinuta sa, ediţia *Florilor de cîmp* deschide o nouă etapă în editarea folclorului.

Nicolae Bot

ARTUR GOROVEI, *Literatură populară*. Culegeri şi studii. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note, bibliografie şi indici de Iordan Datcu, Bucureşti, Editura Minerva, 1976, XXVI + 478 p. + 21 foto.

Reprezentant de seamă al folcloristicii româneşti, pe care a ilustrat-o, ca puţini alţii, pînă la adînci bătrîneţe, Artur Gorovei este astăzi bine cunoscut în literatura de specialitate. Monografia despre „Şezătoarea" (cf. P. Ursache, *„Şezătoarea" în contextul folcloristicii*, Bucureşti, Editura Minerva 1972), cea dintîi revistă românească de folclor, este, în fond, o monogcafie despre Gorovei, acesta identificîndu-se, cum bine se ştie, cu publicaţia care i-a asigurat, curînd după apariţie, o pe deplin meritată notorietate. Bogata corespondenţă primită, de la folcloriştii din ţară şi străinătate, întrunind nume dintre cele mai prestigioase, a fost şi ea publicată (cf. *Scrisori către Artur Gorovei*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970), iar *Cimiliturile românilor*, întîiul dintre cele două corpusuri pe care le-a întocmit, a beneficiat, acum cîţiva ani, de o nouă ediţie, cu adăugarea ghicitorilor apărute în „Şezătoarea" după întîia tipărire a lucrării lui Gorovei.

Fără a fi fost, pînă în prezent, reeditate, celelalte lucrări ale lui Artur Gorovei şi, în special, *Descîntecele românilor* (1931), cea de a doua contribuţie, cu caracter de corpus, pe care a realizat-o, veritabil instrument de lucru în cercetarea încantaţiilor populare, au sporit considerabil, printre români şi străini, prestigiul cîştigat prin publicarea, vreme îndelungată, a atît de apreciatei sale reviste de folclor. Invitaţia de a colabora la diferite volume omagiale (ca acela închinat, în 1906, profesorului P. Poni din Iaşi) ; încrederea arătată folcloristului de nenumărate personalităţi ale vremii sale (amintim, între altele, că M. Gaster, care pregătea o carte despre descîntece, a lăsat-o în seama lui Artur Gorovei, apreciind, în final, că lucrarea acestuia „va rămîne un monument nepreţuit şi baza nestrămutată pentru cercetările ştiinţifice asupra originii acestor descîntece şi paralelele lor în literatura universală"); participarea sa la diferite instituţii şi manifestări ştiinţifice în ţară şi în străinătate (la Academia Română, al cărei membru de onoare a fost, precum

şi la congresele internaţionale de la Praga, Paris şi Chicago) sînt alte cîteva dovezi care probează prestigiul, puţin obişnuit, cîştigat, în timpul vieţii, de acest „eminent folclorist", arareori egalat de alţii dintre conlucrătorii săi pe tărîmul folclorului. Surprinzător este, însă, faptul că întreaga lucrare a acestui „patriot şi om de bine", cum îl numea Mihail Sadoveanu, unul dintre prietenii folcloristului, a fost realizată în absenţa unei prealabile pregătiri de specialitate, într-o vreme cînd întreaga disciplină se afla sub semnul amatorismului, şi încă într-un modest tîrguşor de provincie, cu puţine posibilităţi de informare, cum erau Fălticenii acelor vremi.

Dar Artur Gorovei a însemnat, pentru folcloristica românească, mai mult decît entuziastul redactor şi animator al „Şezătoarei", mai mult chiar decît autorul celor cîteva lucrări monografice, a care specialiştii se referă cu prioritate, omiţînd, însă, să se ocupe de contribuţiile sale mai ă ărunte care, deşi mai puţin răsunătoare, „sînt inseparabile definirii activităţii aceluia care s-a dedicat cu pasiune şi reală competenţă cunoaşterii spiritualităţi româneşti".

Atari considerente pare să fi avut în vedere şi Editura Minerva, care, în ideea unei mai drepte preţuiri a lui Gorovei, a decis reeditarea lucrărilor sale mai puţin cunoscute şi, cu trecerea timpului, din ce în ce mai greu accesibile, încredinţînd misiunea alcătuirii unei noi ediţii lui Iordan Datcu, cu merite importante, şi pînă la acea dată, în studierea şi popularizarea activităţii folcloristului de la Fălticeni. Cercetînd revista „Şezătoarea" şi alte publicaţii de specialitate, precum şi micile ediţii de popularizare publicate de Artur Gorovei, Iordan Datcu a selectat o parte dintre cele mai importante culegeri şi studii de folclor ale acestuia, care au darul de a lărgi sfera atît de laborioasei sale activităţi.

Reproducerea, în cadrul volumului, a mai multor basme, snoave şi cîntece populare, ne oferă posibilitatea de a-l cunoaşte pe Gorovei în postură de culegător de folclor, preocupat, cu excepţia *Poveştii cu Făt-Frumos*, creaţie voit personală, de păstrarea intactă a autenticului folcloric, interesul său pentru înregistrarea exactă a literaturii populare mergînd pînă acolo încît a publicat „o serie de cîntece aşa cum se rostesc în diferite localităţi".

Gorovei teoreticianul, dornic de a face din cercetarea folclorului o disciplină riguros ştiinţifică, ne apare, cu meritele şi greşelile sale, din mai cunoscuta *Noţiuni de folclor*, importantă în special pentru faptul, remarcat de Ion Muşlea, că „de la Ovid Densusianu 1910, nu se mai scrisese o privire generală asupra folclorului ca disciplină aparte". Tributară lucrărilor lui Densusianu şi Sébillot, broşura abordează felurite aspecte ale domeniului, detaşîndu-se, ca importanţă, acelea de ordin metodologic. Conştient că „o regulă generală pentru metoda de urmat ar fi inutilă", Gorovei pretindea folcloriştilor o temeinică pregătire de specialitate, fără de care" nu ar putea să obţină cu succes informaţiile necesare, dacă nu ar cunoaşte cît se poate mai amănunţit ceea ce se petrece în această privinţă şi în alte localităţi, nu numai din aceeaşi regiune, ci din ţara întreagă şi chiar din ţările vecine". Autor, el însuşi, al unui chestionar, Gorovei era de părere că cercetarea fenomenelor folclorice urmează a se face prin anchete directe şi nu prin chestionare, ca acelea difuzate de B. P. Hasdeu şi N. Densuşianu, la care „răspunsuri s-au căpătat, dar fără să se fi putut verifica exactitatea sau sinceritatea lor". Relativ la sistematizarea materialului cules, Gorovei aprecia, pe bună dreptate, că „un material de folclor, oricît ar fi de numeros şi de interesant, îşi pierde mult din valoare dacă este adunat la întîmplare, fără nici un sistem, şi fără să fie rînduit în cadrul unei clasificaţii bine stabilită". În consecinţă, va critica „ediţia ministerială" a lui Grigore Tocilescu, cum denumea cunoscuta *Materialuri folcloristice* a acestuia, tocmai pentru faptul că „rareori s-ar putea găsi atîta nechibzuinţă în aranjarea unui material aşa de important şi tipărit cu atîta dărnicie, şi nu sînt multe cărţi ca acesta, în care cercetătorul să găsească ceea ce-i trebuie (dacă ar găsi ceva nou) cu atîta anevoinţă".

Cu un pronunţat caracter polemic, evident şi în articolul *O chestie de folclor*, recenzia la *Materialuri folcloristice* face trecerea la contribuţiile de istorie a folcloristicii ale lui Artur Gorovei. Prezente şi în *Noţiuni de folclor*, în special în capitolul *Istoricul*, „important — după Ion Muşlea — pentru informaţiile cu privire la diferitele noastre periodice de folclor", atari preocupări devin mai substanţiale odată cu „*Şezătoarea*". *Povestea vieţii unei reviste de folclor*, biografie amănunţită, pe baza a numeroase documente, a importantei sale publicaţii. I se alătură suita de evocări *Învăţători folclorişti*, veritabil omagiu adus colaboratorilor săi de odinioară, precum şi articolele despre M. Gaster şi Alexiu Viciu sau despre preparativele făcute în vederea întemeierii unei societăţi a folcloriştilor români.

Nici obiceiurile n-au rămas în afara preocupărilor lui Artur Gorovei, cele două broşuri ale sale, *Datinile noastre la naştere* (1909) şi *Datinile noastre la nuntă* (1910), scrise pe baza monografiilor lui Marian, constituind importante mijloace de popularizare a feluritelor aspecte legate de cele două momente din viaţa omului. Mai valoros este, însă, studiul *Partea sufletului. Un vechi obicei juridic al poporului român*, care relevă preocupările de etnologie juridică ale juristului Gorovei, acesta demonstrînd, pe baza unei minuţioase documentaţii, că „partea sufletului" este cu

totul altceva decît „cantitatea disponibilă" şi reprezintă „o porţiune din averea cuiva, destinată în special pentru purtarea grijilor sufleteşti, după datina noastră creştinească".

Fără a avea o valoare ştiinţifică deosebită, celelalte studii ale lui Artur Gorovei atestă pluralitatea preocupărilor sale folcloristice. Ele sînt dedicate identificării unor teme şi motive comune ale folclorului românesc cu cel universal *(Legenda arborilor îmbrăţişaţi* şi *Şerpele de casă. Cercetări de folclor)* sau elucidării, pe cît îi sta în putinţă, a raporturilor dintre folclor şi literatura cultă *(Elementul popular în literatura cultă)*.

Important, întîi de toate, pentru a fi adunat, din publicaţii mai greu accesibile, cîteva din contribuţiile de mai mică întindere, ale lui Artur Gorovei, prezentul volum întruneşte toate atributele unei adevărate ediţii critice de folclor. Pentru că Iordan Datcu, editor cu experienţă şi, totodată, unul din cei mai avizaţi cunoscători ai activităţii lui Gorovei, nu s-a mulţumit, nici pe departe, cu simpla reproducere a studiilor şi articolelor acestuia. Supunîndu-le unui riguros examen de specialitate (a se vedea, cu deosebire, *Introducerea*, piesă de bază a bogatului aparat ştiinţific auxiliar, meticulos întocmit), editorul stabileşte, în deplină cunoştinţă de cauză, locul pe care acestea îl ocupă în cadrul activităţii, cu adevărat pilduitoare, a lui Artur Gorovei.

Ţinînd seama, apoi, de caracterul limitat al informaţiei lui Gorovei, Iordan Datcu a acordat o deosebită atenţie dificilei operaţii de stabilire a textului, îndreptînd, în note, unele „datări şi atribuiri eronate", indicînd cu exactitate sursele, rămase neprecizate, ale mai multor citate şi restabilind formele originare în cazul unor „transcrieri libere după texte notate fonetic".

Substanţială şi cu deosebire binevenită este contribuţia lui Iordan Datcu în cadrul suitei de evocări bibliografice din *Învăţători folclorişti*, activitatea acestora, prezentată de Gorovei exclusiv prin prisma colaborării lor la „Şezătoarea", apărîndu-ne acum, în urma completărilor bibliografice de rigoare, cu mult mai cuprinzătoare. La fel de util se dovedeşte a fi aportul editorului şi în cazul amintitelor studii despre naştere şi nuntă, deficitare, sub aspect ştiinţific, tocmai datorită voitului lor caracter de popularizare, care l-a determinat pe Gorovei „să comprime şi fenomenele folclorice descrise şi citatele din lucrările lui S. Fl. Marian, către care îndeamnă pe cititorii dornici de aprofundări". Stabilirea, cu exactitate, a raportului dintre lucrările celor doi folclorişti se impunea, însă, cu necesitate în cadrul unei ediţii ştiinţifice, anevoioasa muncă de colaţionare întreprinsă de Iordan Datcu dîndu-ne posibilitatea de a cunoaşte, în sfîrşit, „în ce măsură sînt tributare micile studii ale lui Artur Gorovei monografiile lui S. Fl. Marian".

Astfel întocmită, ediţia de faţă are darul de a ne prezenta o imagine mai exactă şi mai cuprinzătoare a activităţii unuia dintre cei mai pasionaţi cercetători şi popularizatori ai culturii noastre populare, înlesnind cunoaşterea, mai aprofundată, a ceea ce numim, pe bună dreptate, „momentul" Gorovei în folcloristica românească.

Virgil Florea

ACTIVITATEA CENTRULUI DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR DIN IAȘI ÎN ANII 1979—1980

1. În cursul anilor 1979—1980 cercetătorii Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor au lucrat, pe bază de contracte, la un număr de șapte teme, incluse în planul de stat sau în planul departamental, cu rezultatele consemnate în cele ce urmează.

1.1. La *Dicționarul limbii române* (DLR), după încheierea redactării articolelor de la literele V, W, X, Y, au început operațiile de organizare și îmbogățire a fișierului literei *L*, care urmează să fie redactată în întregime. S-au excerptat fișe din lucrări care aparțin bibliografiei *Dicționarului* și s-a alcătuit lista de cuvinte a literei. În ultimul trimestru al anului 1980 s-a început redactarea de articole de la această literă. Colectivul a fost format din cercetătorii Doina Cobeț, Corneliu Mohariu, Victoria Zăstroiu, Eugenia Dima, Maria Vișoianu, Rodica Radu, Ioan Oprea, Cristina Florescu și Carmen Pamfil.

1.2. La *Dicționarul toponimic al Moldovei*, cercetătorii Dragoș Moldovanu și Vlad Cojocaru au continuat munca de adunare a materialului toponimic, efectuînd anchete în 35 de localități din județele Bacău, Neamț, Suceava și extrăgînd cca 50 000 de fișe din documente (editate și inedite) și din 216 hărți vechi (secolele al XIV-lea—al XVIII-lea). S-au elaborat *Normele de redactare lexicografică* și s-a trecut la faza prelucrării materialului deja adunat sub forma articolelor de dicționar (120 de pagini).

1.3. La sfîrșitul anului 1979, a apărut, la Editura Academiei R.S. România, *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, elaborat de colectivele de istorie literară și de folclor ale Centrului pe bază de contract cu Prezidiul Academiei R.S. România. Autori : Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi, Florin Faifer, Ion Lăzărescu, Dan Mănucă, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Alexandru Teodorescu, Constantin Teodorovici, Maria Teodorovici, Leon Volovici, Remus Zăstroiu (istorie literară), Lucia Berdan, Constanța Buzatu, Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru (folclor), Corneliu Morariu (norme lexicografice). Lucrarea cuprinde, în cca 1 000 de pagini format lexicon, 1 311 articole, dintre care 731 sînt consacrate autorilor și 477 publicațiilor periodice. Elogios primit de presa de specialitate, dicționarul a fost comentat în peste 70 de articole, cronici și recenzii, apărute în „România literară", „Luceafărul", „Săptămîna", „Flacăra", „Amfiteatru", „Steaua". „Ramuri", „Cronica", „Ateneu", „Orizont", „Scînteia", „Era socialistă", „România liberă", „Scînteia tineretului" ș.a. Revista „Convorbiri literare" a inițiat o dezbatere amplă pe marginea lucrării, publicată în cîteva numere consecutive.

Membrii colectivului de istorie literară elaborează, în prezent, *Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea. Partea I: Autori*, reprezentînd o continuare a lucrării anterioare. În anii 1979—1980, s-au continuat operațiile de documentare, prin extragerea informațiilor din presa periodică ; au fost parcurse 800 000 de pagini de ziare și reviste dintre anii 1890—1980, completîndu-se 130 000 de fișe informative ; s-a întregit lista de articole cu titlurile rezultate în urma documentării din anii 1979—1980 ; s-au redactat și revizuit 176 de pagini articole de probă ; de asemenea, a fost alcătuit, multiplicat și expediat un chestionar referitor la scriitorii din perioada 1900—1950 ; s-au primit 523 de răspunsuri, cuprinzînd informații despre 592 de scriitori, precum și 385 de fotografii.

1.4. La tema *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* (NALR), un colectiv format din cercetători și cadre didactice (V. Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Nuță, Ion Florea și Adrian Turculeț) a continuat redactarea a diferite părți ale vol. al II-lea : hărți de

diverse tipuri (137) și texte cu răspunsuri prezentate sub formă de material necartografiat (112). Un alt colectiv (Doina Hreapcă, Horia Birleanu, Cecilia Zoler) a lucrat la pregătirea pentru tipar a vol. I de *Texte dialectale* (345 de pagini definitivate și 100 de pagini redactate pentru partea tehnică) și a continuat transcrierea de texte și prelucrarea lexicului regional pentru *Glosar*. S-au efectuat, de asemenea, anchete suplimentare și pentru înregistrarea de texte dialectale (în 24 de localități). A fost definitivat, în vederea tiparului, volumul introductiv la Atlas, cuprinzînd *Date despre localități și informatori* (420 de pagini).

1.5. Cercetătorii colectivului de etnografie și folclor (Ion H. Ciubotaru, Lucia Berdan, Lucia Cireș și Silvia Ciubotaru) au continuat să lucreze la tema *Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei* și *Monografii folclorice*. S-au cercetat peste 50 de localități din Moldova și Bucovina, obținîndu-se un bogat și valoros material documentar, ceea ce a însemnat sporirea colecțiilor *Arhivei* cu aproape 16 000 de documente folclorice, etnografice sau de artă populară, reprezentînd piese folclorice înregistrate pe benzi, informații de interes etnografic, fotografii alb-negru și diapozitive color, filme etnografice etc. Operațiunile de organizare științifică a colecțiilor (transcrierea și sistematizarea fișelor-chestionar, completarea registrelor-inventar, precum și a fișierelor tematice sau geografice) s-au desfășurat ritmic, pe măsura intrării materialelor în arhivă, asigurîndu-se astfel consultarea operativă a acestei importante surse de informații pentru domeniul culturii populare.

Pentru monografiile folclorice înscrise în plan, s-au redactat următoarele capitole : *Cîntecul funerar și versul funebru pe Valea Șomuzului Mare, Variante tipologice inedite ale baladei populare românești de circulație în Moldova, Forme ale colindatului în Moldova, Relațiile dintre colindat și riturile din ciclul familial, Repertoriul și caracteristicile strigăturii — comandă de joc* și *Valori stilistice ale strigăturilor din Moldova*.

Colaboratorii externi ai colectivului, etnomuzicologii Viorel Birleanu și Florin Bucescu, au continuat operațiunile de transcriere a melodiilor de pe benzile de magnetofon, îmbogățind fișierul fonogramelor-tip cu încă 700 de piese.

1.6. În cadrul temei *Istoria limbii române. Neologismele în perioada 1760—1860* (colaboratori N.A. Ursu și Despina Ursu) s-a redactat partea a doua (50 de pagini dactilografiate) a capitolului intitulat *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, pentru volumul al V-lea din tratatul de istorie a limbii române. La monografia *Neologismele limbii române în perioada 1760—1860* a fost efectuată o substanțială documentare suplimentară și, paralel, a fost introdusă în repertoriul de cuvinte și forme al lucrării informația adunată în ultimii ani (cca 60 000 de fișe).

1.7. Colaborări internaționale. Pentru *Atlasul limbilor Europei* (ALE ; colaboratori V. Arvinte și Stelian Dumistrăcel) au fost efectuate 8 anchete de probă cu cel de al doilea chestionar și au fost extrase și prelucrate răspunsurile la 291 de întrebări, în vederea alcătuirii fișelor de referință etimologică (s-a efectuat documentarea pentru răspunsurile la 100 de întrebări).

La ediția a doua, revăzută și adăugită a *Dicționarului român-german* al lui H. Tiktin, realizată în colaborare cu Universitatea „Albert Ludwig" din Freiburg i. Breisgau (R.F.G.) au participat la lucrările curente, definitivarea listei de cuvinte și redactarea propriu-zisă a unor articole de la litera A, alături de cadre didactice (V. Arvinte, C. Frîncu, A. Turculeț, O. Teaciuc) și un număr de cercetători (Vlad Cojocaru, Cristina Florescu, I. Oprea).

2. Modalități de manifestare a integrării. În afara activității colectivelor mixte de cercetători și cadre didactice care au fost menționate la temele prezentate anterior, au fost urmărite îndeaproape, prin consiliul profesoral al Facultății și prin consiliul științific al *Centrului*, colaborarea și sprijinul reciproc între colectivele care realizează diferite teme. S-a acordat asistență științifică, pentru elaborarea *Dicționarului poliglot textil* și a *Dicționarului medical român-francez și francez-român*, colectivelor aparținînd catedrelor de limbi moderne de la Institutul politehnic și de la Institutul de medicină și farmacie din Iași.

A fost îndrumată practica de cercetare științifică, la Centru, a grupelor de studenți de la Facultatea de filologie. În cadrul colectivului de lexicografie, studenții de la diferite secții au contribuit la excerptarea materialului documentar pentru *Dicționarul limbii române* și la alte operații, acțiuni care au urmărit, paralel, inițierea lor în munca de cercetare. Pentru *Dicționarul toponimic al Moldovei*, studenții au extras cca 50 000 de fișe din volume de documente, repertorii, indicatoare etc. și au contribuit în mod substanțial la organizarea fișierului lucrării (alfabetizarea, corelarea și gruparea materialului toponimic și entopic). Cadrele didactice de la Facultatea de filologie a Universității „Al. I. Cuza" din

Scanned with OKEN Scanner

Iași, de la Universitatea din Galați și din învățământul mediu care colaborează la temă au făcut anchete în 43 de localități din județele Galați, Vrancea, Neamț, Suceava și Botoșani. De asemenea, au extras cca 50 000 de fișe din catagrafiile (editate sau manuscrise) ale Moldovei, din secolele al XVIII-lea—al XIX-lea, precum și din monitoarele (sau buletinele) oficiale.

3. Valorificarea rezultatelor obținute în cadrul temelor de cercetare a avut loc și prin prezentarea de comunicări la manifestări științifice organizate de *Centru* sau la care au participat cercetători din diferite colective.

Între 7—8 decembrie 1979, colectivul de istorie literară a organizat, în colaborare cu Asociația scriitorilor din Iași, Comitetul județean Iași de cultură și educație socialistă și Societatea de științe filologice (Filiala Iași), colocviul dedicat *Dicționarelor literare și locului lor în cadrul culturii românești contemporane*. Au participat 36 de specialiști din București, Cluj-Napoca, Timișoara, Iași. Lucrările colocviului (despre care au apărut relatări și în presa de specialitate) se publică în volumul de față al „Anuarului".

Aniversînd 225 de ani de la nașterea lui Gh. Șincai, colectivele de istorie literară și de folclor au organizat o manifestare științifică, la care au vorbit Const. Teodorovici (*Gheorghe Șincai. Privire generală*) și Silvia Ciubotaru (*Preocupări de folclor în opera lui Gheorghe Șincai*). Personalitatea lui Eftimie Murgu, la 175 de ani de la naștere, a fost evocată de Leon Volovici (*Locul lui Eftimie Murgu în cultura românească*), Ioan Oprea (*Eftimie Murgu la Academia Mihăileană*) și Carmen-Gabriela Pamfil (*Ideile lingvistice ale lui Eftimie Murgu*; ultimele două comunicări sînt publicate în volumul de față al „Anuarului"). Contribuția lui Alexandru Philippide în lingvistica românească a fost relevată, cu prilejul împlinirii a 120 de ani de la naștere (mai 1979), de G. Ivănescu (*Etapele gîndirii lingvistice a lui Alexandru Philippide*), Ioan Oprea (*Gîndirea lui Alexandru Philippide*) și Carmen-Gabriela Pamfil (*Alexandru Philippide și Dicționarul limbii române al Academiei*). Împlinirii a 100 de ani de la transformarea „Societății Academice Române" în „Academia Română" i-a fost consacrat (martie 1979) un simpozion la care au prezentat comunicări Stelian Dumistrăcel (*Academia Română — promotor, organizator și realizator al cercetărilor asupra limbii naționale*), I.H. Ciubotaru (*Academia Română și cultura populară*) și Maria Vișoianu (*„Proiectul" primului Dicționar al Academiei, elaborat de A.T. Laurian și I.C. Massim*). Au mai fost evocați, cu prilejuri aniversare, M. Eminescu (Lucia Cireș, *Eminescu și cultura populară*), D. Caracostea (Ion H. Ciubotaru, *Locul lui D. Caracostea în folcloristica românească*).

Colectivul de lexicografie a organizat discuții cu G. Ivănescu, membru corespondent al Academiei R.S. România, cu prilejul apariției volumului *Istoria limbii române*, și cu Stelian Dumistrăcel, autorul volumului *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, care a fost prezentat de Maria Vișoianu.

În colaborare cu Filiala Iași a Societății de științe filologice, s-a organizat simpozionul *175 de ani de la nașterea lui Timotei Cipariu* (martie 1980). Au vorbit G. Istrate (*Locul lui Timotei Cipariu în cultura românească*), Dan Mănucă (*Timotei Cipariu poet*), Carmen-Gabriela Pamfil (*Aspecte ale teoriei limbii în concepția lui Timotei Cipariu*) și Ioan Oprea (*Contribuția lui Cipariu la formarea terminologiei filozofice moderne*).

La simpozionul *Creativitate, comunicare, cunoaștere*, organizat de Centrul de științe sociale al Universității „Al. I. Cuza" (octombrie 1980), au prezentat comunicări Cristina Florescu (*Dicționarul limbii române, suport informațional interdisciplinar*) și Horia Bîrleanu (*Aspecte ale dezvoltării economico-sociale reflectate în vorbirea populară*).

La sesiunea *Limbă și dialect*, organizată de Societatea de științe filologice, Comisia pentru cultivarea limbii a Academiei R.S. România și Comitetul pentru cultură și educație socialistă al județului Caraș-Severin (Băile Herculane, iunie—iulie 1979), Stelian Dumistrăcel a susținut comunicarea *Limbă literară și dialect în mediul școlar*. La sesiunea jubiliară *50 de ani de la întemeierea Arhivei de folclor a Academiei Române* (Cluj-Napoca, septembrie 1980), I.H. Ciubotaru a prezentat comunicarea *Cercetările de teren și importanța fondurilor documentare etnofolclorice în concepția prof. P. Caraman*. La Simpozionul național de dialectologie (Cluj-Napoca, octombrie 1980), Ion Nuță a prezentat comunicarea *Vechimea și răspîndirea formelor de mai-mult-ca-perfect perifrastic*.

4. În anul 1979 a apărut, la Editura Academiei R.S. România, *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* (vezi 1.3). Au mai publicat volume Silvia Ciubotaru (în colaborare cu Florin Bucescu și Viorel Bîrleanu), *„Bătrînească". Doine, bocete, cîntece și jocuri din ținutul Rădăuților*, Iași, 1979 (vol. I din „Caietele Arhivei de folclor"), Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Editura științifică

și enciclopedică, București, 1980. Au îngrijit ediții : Ion Nuță (*Amintiri despre G. Călinescu* Editura Junimea, Iași, 1979, și E. Lovinescu, *Mite. Bălăuca*, Editura Junimea, Iași, 1980), N.A. Ursu (Dosoftei, *Dumnezăiasca liturghie, 1679*, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1980), Dan Mănucă, în colaborare cu Horst-Helge Fassel (Iacob Negruzzi, *Jurnal*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980), I.H. Ciubotaru (*Folclor poetic. Cîntece și strigături din județul Botoșani*, Botoșani, 1980).

Au colaborat cu studii, articole, note și recenzii la publicații de specialitate și reviste literar-culturale cercetătorii : N.A. Ursu, *Cine a făcut prima traducere românească a operei lui Dimitrie Cantemir*, Descriptio Moldaviae ? („Cronica", XIV, 1979, 5), *Versiunea românească necunoscută a geografiei universale a lui Giovanni Botero* („Cronica", XIV, 1979, 38), *Un manuscris autograf necunoscut al lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul* („Cronica", XV, 1980, 9), *Prima traducere românească din Epictet* („Cronica", XV, 1980, 29), *O sursă necunoscută a meditației în literatura română* („Cronica", XV, 1980, 49), *Un journal de voyage inconnu appartenant à Gh. Asachi* („Cahiers roumains d'études littéraires", 1980, 4) ; Stelian Dumistrăcel, *Un atlas lingvistic al Banatului* [pe marginea *NALR. Banat, I*] („Cronica", XV, 1980, 42), *„Această parte netraductibilă a unei limbi"* [locuțiunile în M. Eminescu, *Opere, IX. Publicistică*] („Convorbiri literare", 1980, 11) ; Dragoș Moldovanu, *Sufixul* -ari (*pl. lui* -ar) *în toponimia românească — origine, funcționalitate, dinamică* — („Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979—1980) ; Ion Nuță, *Un cuvînt de origine autohtonă* : strugure („Limba română", XXVIII, 1979, 5), *Un interesant și util compendiu de istoria limbii române : Ion Gheție, „Istoria limbii române literare"* (MMS, LV, 1979, 1—2), *Zamfira Mihail, „Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană* (MMS, LV, 1979, 3—6), *Theodor Capidan* („Cronica", XIV, 1979, 17), *Pe marginea editării unor texte : Veronica Micle, Corespondență* („Cronica", XIV, 1979, 31), *O istorie a învățămîntului românesc în date* („Convorbiri literare", 1980, 8), *Precizări privind semantismul și răspîndirea teritorială a unor cuvinte latine din terminologia viticolă* : auă, lăuruscă, poamă („Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979—1980), *Note lexicale și etimologice din terminologia viticolă* („Limba română", XXIX, 1980, 5), *O operă de excepție : Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* (MMS, LVI, 1980, 3—5) ; Ioan Oprea, *Unitatea și modernizarea limbii literare, ideal mobilizator al generației pașoptiste transilvănene* („Dialog", XI, 1979, 65—66), *Începuturile filozofiei limbii la români* („Opinia studențească", VI, 1979, 5), *Eugene A. Nida : „Componential Analysis of Meaning. An Introduction to semantic Structures"* („Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979—1980), *Filozofia limbii la Alexandru Philippide* („Dialog", XI, 1980, 73—74), *O carte fundamentală pentru cultura română : G. Ivănescu, „Istoria limbii române"* („Dialog", XII, 1980, 77—78) ; Ion-Horia Bîrleanu, *Dacii și romantismul românesc* („Dialog", XI, 1979, 69—70), *Ilie Dan : „Contribuții"* („Opinia studențească", VI, 1979, 1) ; Cristina Florescu, *Disocieri stilistice în trilogia istorică sadoveniană „Frații Jderi"* („Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979—1980) ; Dan Mănucă, *Aurel Sasu : „Sărbătoarea operei"* („Convorbiri literare", 1980, 1), *Grigore Scorpan : „Mihai Eminescu. Studii și articole"* („Limbă și literatură", 1979, vol. I), *Eminesciana* („Ramuri", 1979, 2), *Euforia de taină* („Cronica", XIV, 1979, 7), *Critică și deontologie* (*idem*, 10), *Noi orientări în istoria literară ieșeană* („Flacăra Iașului", 1979, 10 101), *Maiorescu în ediție critică* („Convorbiri literare", 1979, 4), *Din estetica receptării* („Cronica", XIV, 1979, 37), *Dosoftei : „Opere", vol. I* [*ediție critică de N.A. Ursu, prefață de Al. Andriescu*] („Convorbiri literare", 1979, 9), *Starea edițiilor* (*idem*, 12), *O „anticipare" literară ignorată* („Almanah Convorbiri literare", 1979), *Alexandru Dima* („Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979—1980), *Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea* (*idem*), *Elena Tacciu : „Trei poeți preeminescieni"* (*idem*), *Foiletonul, dicționarul și etica criticii* („Cronica", XV, 1980, 1), *D. Rallet : „Suvenire și impresii de călătorie"* [*ediție de Mircea Anghelescu*] („Convorbiri literare", 1980, 8) ; Remus Zăstroiu, *Locul presei periodice în „Dicționarul literaturii române"* („Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979—1980), *Al. Andriescu : „Limba presei periodice din secolul al XIX-lea"* (*idem*) ; Leon Volovici, [*Recenzii și Cronica traducerilor*] („Cahiers roumains d'études littéraires", 1979, 2, 1980, 1, 2, 3, 4), *Dicționar literar și istorie literară* („Cronica", XV, 1980, 1) ; Gabriela Drăgoi, *Informație și cercetare în „Dicționarul literaturii române"* („Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979—1980) ; Florin Faifer, *... Ieșind de sub tirania clipei* („Cronica", XIV, 1979, 7), *Unirea Principatelor române oglindită în literatură* (*idem*, 12), *Teatrul istoric al lui Marin Sorescu* (*idem*, 30), *Iorgu Iordan : „Scrieri politice"* (*idem*, 43), *Stilul dicționarelor — între exces și absență* (*idem*, XV, 1980, 1), *Conexiunile dramei istorice* [*Al.*

Davila] (*idem*, 3), *Memorialistica între cuforie și luciditate* [*L. Valea*] (*idem*, 5), *Șansa eseului dramatic* [*P. Everac*] (*idem*, 11), *Momentul dicționarelor* („Viața românească", XXXIII, 1980, 2), *Mihail Diaconescu*: *„Umbrele nopții"* („Cronica", XV, 1980, 18), *Grigore Ilisei*: *„Ceasul oprit"* („Flacăra Iașului", XXXVI, 1980, 10 444), *Un critic paradoxal* [*Z. Sângeorzan*] („Cronica", XV, 1980, 23), *Const. Coroiu*: *„Dialoguri literare"* („Flacăra Iașului", XXXVI, 1980, 10 516), *Grigore Ilisei*: *„Priveliști moldave"* (*Itinerarii sentimentale*) („Cronica", XV, 1980, 37), *Structuri dramatice în teatrul lui G.M.-Zamfirescu* („Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979—1980), I. Negoițescu - Radu Stanca: *„Un roman epistolar"* (*idem*), *Dorin Tudoran*: *„Biografia debuturilor"* (*idem*); Rodica Șuiu, *M. Sadoveanu și toposul dacic* („Cronica", XV, 1980, 8), *Sadoveanu și mitul „Daciei hiperboree"* („Convorbiri literare", 1980, 3); Algeria Simota, *Dumitru Micu*: *„G. Călinescu. Între Apollo și Dionysos"* („Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979—1980); Constantin Teodorovici, *Cultura și literatura veche în „Dicționarul literaturii române"* („Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979—1980); Ioan Holban, *Un roman istoric* („Cronica", XV, 1980, 33), *De vorbă la gura sobei* (*idem*, 35), *Romanele poeților* (*idem*, 38), *Doamnele Bovary* („Convorbiri literare", 1980, 9), *Sfîrșitul iluziei* („Cronica", XV, 1980, 39), *Moltvul călătoriei* („Luceafărul", XXIII, 1980, 40), *Ficțiunea verosimilă* („Cronica", XV, 1980, 41), *Proza de notație* (*idem*, 42), *Călătorul polemist* (*idem*, 43), *Anghel Mora*: *„Oglinzile au două fețe"* („Convorbiri literare", 1980, 10), *O zi și mai multe personaje* („Cronica", XV, 1980, 46), *Viața și petrecerea moldovenilor* (*idem*, 47), *„Mal de terre"* (*idem*, 48), *A trăi istoria* (*idem*, 50), *Insomniile burlacului* (*idem*, 51), *Percepția vizuală a profunzimii* („Convorbiri literare", 1980, 12); Andrei Hoișie, *Motiv Konstanz als rezeptionsästhetischer Vorgang* („Proceedings of the IX-th Congress of the International Comparative Literature Association", Innsbruck, 1980, vol. II), *Cu privire la corespondența lui Vlad Țepeș cu Matei Corvin* („Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A.D. Xenopol»", XVII, 1980), *Critica și istoria literară sub semnul esteticii receptării* („Viața românească", 1980, 10), *De la morală la delectare. Songurile lui Brecht* („*Arlechin*", 1980, 8), *Ernst Jünger la 85 de ani* („Cronica", XV, 1980, 39), *Un simplicissimus dace* („Cahiers roumains d'études littéraires", 1980, 41), *Adrian Marino*: *„Hermeneutica lui Mircea Eliade"* („Amfiteatru", 1980, 7), *Silvian Iosifescu*: *„Texte și întrebări"* („Cronica", XV, 1980, 32), *D.R. Popa*: *„Saint-Exupéry"* („Convorbiri literare", 1980, 9), *Ion Ianoși*: *„Secolul nostru cel de toate zilele"* („*Amfiteatru*", 1980, 9), *Hans Mayer*: *„Deutsche Literaturkritik"* („Synthesis", 1980, 7), *Adolf Armbruster*: *„Dacoromano Saxonica"* („Tribuna României", 1980, 191); Ion H. Ciubotaru, *Moștenirea științifică a profesorului Petru Caraman* („Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979—1980), *Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei* (*A.F.M.B.*) („Anuarul de folclor", Cluj-Napoca, I, 1980); Lucia Cireș, *Aspecte ale colindatului în Moldova* („Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979—1980); Lucia Berdan, *Octavian Buhociu*: *„Folclorul de iarnă. Ziorile și poezia păstorească"* („Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979—1980); Silvia Ciubotaru, *Lazăr Șăineanu*: *„Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice"*, *C. Brăiloiu, Emilia Comișel și Tatiana Gălușcă-Cîrșmariu*: *„Folclor din Dobrogea"*, *Romulus Vuia*: *„Studii de etnografie și folclor"*, *vol. II* („Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVII, 1979—1980).

5. Și-a susținut teza în vederea obținerii titlului de „doctor în filologie" Al. Teodorescu (*Lucian Blaga și cultura populară românească*), la 20 aprilie 1979.

În cadrul stagiului de pregătire a doctoratului, în ședințe ale colectivelor catedrelor de limba română și, respectiv, de literatură română și comparată de la Facultatea de filologie, au susținut referate: Doina Cobeț, *Morfologia numelui în gramatica românească de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la Timotei Cipariu* (18 decembrie 1979), *Categoriile gramaticale ale substantivului în gramatica românească de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la Timotei Cipariu* (14 ianuarie 1980); Eugenia Dima, *Împrumutul lexical în cîteva traduceri românești efectuate în Muntenia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* (12 decembrie 1982); Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească între 1830—1860* (25 aprilie 1980), *Trăsăturile specifice ale terminologiei filozofice în cadrul vocabularului limbii române literare* (5 decembrie 1980); Doina Hreapcă, *Un fonetism regional: sonorizarea fricativelor și oclusivelor surde urmate de sonanta nazal* n (12 decembrie 1980); Ion-Horia Bîrleanu, *Particularități fonetice ale graiurilor din Valea Șomuzului* (14 ianuarie 1980); Rodica Șuiu, *Orientul ca spațiu sadovenian al povestirii: toposul „dacic"* (10 ianua-

rie 1980), *M. Sadoveanu și mitul „Daciei hiperboree"* (14 ianuarie 1980); Lucia Cireș, *Forme de colindat în Moldova* (mai 1979, la Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca).

6. Premiul „Timotei Cipariu" al Academiei R.S. România pe anul 1978 a fost acordat, pentru lucrarea *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului* (Editura științifică și enciclopedică, București), cercetătorului Stelian Dumistrăcel. Aceeași distincție, pe anul 1979, a fost acordată, pentru *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, cercetătorilor Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi, Florin Faifer, Ion Lăzărescu, Dan Mănucă, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Alexandru Teodorescu, Constantin Teodorovici, Maria Teodorovici, Leon Volovici, Remus Zăstroiu (pentru articolele de istorie literară), Lucia Berdan, Constanța Buzatu, Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru (pentru articolele de folclor), Corneliu Morariu (pentru normele lexicografice).

Premiul „Perpessicius" pe anul 1978 al revistei „Manuscriptum", pentru ediția Dosoftei, *Opere, vol. I: Versuri* (Editura „Minerva", București), a fost acordat cercetătorului N.A Ursu.

7. În cursul anilor 1979—1980, *Centrul* a fost vizitat de numeroși oameni de știință din țară și de peste hotare, prilej pentru fructuoase contacte și schimburi de experiență cu cercetătorii din diferite colective. Stagii de documentare în străinătate au efectuat cercetătorii Dan Mănucă (R.D. Germană) și Dragoș Moldovanu (R.F. Germania).

Scanned with OKEN Scanner

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE

A. Cărți

* * * *ANTOLOGIE DE FOLCLOR DIN JUDEȚUL MARAMUREȘ*, vol. I, Poezia, Asociația etnografilor și folcloriștilor din județul Maramureș, Baia Mare, 1980, 550 p.

ARVINTE, VASILE, *Die Rumänen. Ursprung, Volks- und Landesnamen*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1980, 88 p.

* * * *ATLASUL ETNOGRAFIC AL ROMÂNIEI*, Consiliul culturii și educației socialiste, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, 1979, 5—6 (litografiat), 133 p., 376 p.

AVRAM, MIRCEA, *Calendarele sibiene în limba germană (secolele XVIII—XX)*, Biblioteca „Astra", Sibiu, 1979, 288 p. + 10 facsimile.

BOGAČ, G. F., *Daleče severnoi stolițî. O tvorčestve Puškina v Moldavii*, Vostočno-Sibirskoe izdatelstvo, Irkutsk, 1979, 188 p.

BUHOCIU, OCTAVIAN, *Die rumänische Volkskultur und ihre Mythologie*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1974, 358 p. + 2 hărți.

* * * *CATALOGUL EXPOZIȚIEI CĂRȚII RARE*, Biblioteca județeană Argeș, Pitești, 1979 (multiplicat).

DUNĂREANU, ELENA, *Mihail Sadoveanu — bibliografie sibiană*, Biblioteca „Astra", Sibiu, 1980, 75 p. + 6 facsimile și 2 fotografii.

DUNĂREANU, ELENA, *Publiciști ardeleni către Horia Petra-Petrescu*, vol. III, Biblioteca „Astra", Sibiu, 1979, 96 p.

DUNĂREANU, ELENA și POPA, AURELIA, *Cartea românească sibiană*, Biblioteca „Astra", Sibiu, 1979, 205 p.

FĂRCAȘIU, DIONIS, COSTE, TIBERIU, *Folclor muzical din Mintiu-Gherlii*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Cluj, Centrul județean de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, Cluj-Napoca, 1979, 100 p.

FLOREA, IOAN T., *Folclor muzical din județul Arad — 500 melodii de joc*, vol. I, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Arad, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Arad, 1974 [1975], 296 p.

IONIȚĂ, MARIA, *Flori din Apuseni — folclor poetic*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Cluj, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, Cluj-Napoca, 1978, 373 p.

IORGOVICI, PAUL, *Observații de limbă românească*, prefață de Ștefan Munteanu, ediție critică, studiu introductiv, tabel cronologic, note, bibliografie de Doina Bogdan-Dascălu și Crișu Dascălu, Editura „Facla", Timișoara, 1979, 291 p.

MAYER, HANS, *Brecht et la tradition. Essai*, texte français Jean-Claude François, L'Arche, Paris, 1977, 158 p.

MEDAN, VIRGIL, *1 000 chiuituri de pe Someș*, Casa județeană a creației populare, Cluj-Napoca, 1969, 381 p.

MEDAN, VIRGIL, *Cîntece de joc*, Centrul județean de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, Cluj-Napoca, 1972, 252 p.

MEDAN, VIRGIL, *Cîntece epice*, Comitetul județean de cultură și educație socialistă, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Cluj, Cluj-Napoca, 1979, 717 p. + 1 hartă.

MEDAN, VIRGIL, *Folclorul copiilor*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Cluj, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, Inspectoratul școlar județean, Consiliul județean al organizației pionierilor, Cluj-Napoca, 1980, 327 p. + 1 hartă.

NICOARĂ, ELENA, CUPARENCU, ELENA. *Motive de ii și cămăși bărbătești din județul Iași*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Iași, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, [f.a.].

Scanned with OKEN Scanner

* * * *Pagini din istoria literaturii și culturii moldovenești*. Studii și materiale. Colectivul de redacție: H. G. Corbu (redactor responsabil), E. D. Levit, V. M. Ciocanu, Academia de științe a R.S.S.M, Institutul de limbă și literatură, Chișinău, Editura „Știința", 1979, 213 p.

PINTEA, EMIL, CURTICEAN, DOINA, DOMȘA, IOAN, TRITEANU, MIHAI, *„Steaua". 1949—1974. Indice bibliografic adnotat*, vol. I—III, Academia R. S. România — Filiala Cluj-Napoca, Biblioteca, Cluj-Napoca, 1979, 1796 p.

RIZESCU, N., *600 cărți argeșene*, Biblioteca județeană Argeș, Pitești, 1980, 105 p. (multiplicată).

SALINIUC, MARIA, *MIHAI CODREANU — Bibliografie*, Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu", Serviciul bibliografic, Iași, 1978, 445 p.

SAMUS — Festivalul folclorului someșean, sub redacția: Virgil Medan, Comitetul județean de cultură și educație socialistă, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Cluj; Dej, I (1967—1977), 1978, 255 p.; II (1979), 1979, 183 p.

* * * *TRADIȚII MARAMUREȘENE*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Maramureș, Centrul județean de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, vol. II, Baia Mare, 1979, 132 p.

ȚIRIOI, NICOLAE, *Premise literare*, Editura „Facla", 1976, 198 p.

VOINESCU, SILVESTRU, *Argeșeni în spiritualitatea românească*, Biblioteca județeană Argeș, Pitești, 1980, 190 p. (multiplicat).

ZEMAN, JAROMIR, *Untersuchungen zur Satzgliedstellung im Nebensatz in der deutschen Sprache der Gegenwart*, Univerzita J. E. Purkuně v Brně, 1979, 124 p.

B. Reviste

„Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen", Teil I (1979) 115, 118, 121; Teil II (1980) 116—117, Göttingen.

„Acta Universitatis Stockholmiensis. Romanica Stockholmiensia", 10 (1980), Stockholm.

„Analele Universității din Craiova", Seria Științe filologice, VII, 1979, Craiova.

„Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa". Classe di lettere e filosofia. Serie III, vol. IX, 4, vol X, 1—4, 1980, Pisa.

„Annali". Istituto Universitario Orientale. Sezione Slava, a cura di Nullo Minissi, XX—XXI (1977—1978), Napoli, 1979.

„Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice", Seria A, 1 (1979), 2 (1980), Consiliul Culturii și Educației Socialiste, București, 1979, 1980 (litografiat).

„Boletín de la Real Academia Española", tomo LIX (1979), cuaderno CCXVIII; tomo LX (1980), cuaderno CCXIX—CCXXI, Madrid.

„Brașovul literar și artistic". Prezențe brașovene în festivalul național „Cîntarea României", editat de Comitetul județean de cultură și educație socialistă Brașov, 1980 (II, III), Brașov.

„Buletinul societății pe anul 1979", Societatea de științe filologice din Republica Socialistă România, București, 1979.

„Česká literární věda 1977. Neslovanské literatury", Praha, 1979.

„Critique. Studies in modern fiction", XXI, 3, XXII, 1—3, Atlanta, Georgia (S.U.A.).

„Études Romanes", II (Bulletin de la societé roumaine de linguistique romane), XII (1977/1978), Universitatea din București, Facultatea de limbi și literaturi străine, București 1978 (litografiat).

„Études romanes de Lund". Publiées par Östen Södergård, 27, 29 (1979); 31—32 (1980), Lund

„Filología", Universidad de Buenos Aires, Facultad de Filosofia y Letras, Instituto de Filologia y Literaturas Hispanicas „Dr. Amado Alonso", XVII — XVIII (1976—1977), Buenos Aires.

„Jahrbuch der Akademie der Wissenschaften in Göttingen", 1980, Göttingen.

„Letras de Deusto", Facultad de filosofia y letras Universidad de Deusto, vol X, 19—20 (1980), Bilbao.

„Limba și literatura moldovenească", revistă filologică trimestrială, Academia de științe a R.S.S. Moldovenești, Institutul de limbă și literatură, anul XXII (1979), 1, Chișinău.

„Lingua nostra", vol. XLI, fasc. 1, 1980, Sansoni Editore Nuova S.p.A., Firenze.

„Linguistica". In memoriam MILAM GROŠELJ OBLATA, XIX (I) 1979, XX (II) 1980, Ljubljana (multiplicat).

„Literature, Music, Fine Arts". A Review of German — Language Research Contributions on Literature, Music, and Fine Arts. With Bibliographies. German Studies, Section III, XIII (1980), 2, Tübingen.

„*Memoire dell'Istituto Lombardo — Accademia di Scienze e Lettere*". Classe di lettere — scienze morali e storiche, vol. XXXVI (1979), fasc. 4, 5, Milano.

„*Philologica Pragensia*". Časopis pro moderni filologii, Československá Akademie Věd, XXIII (1980), 2, Praga.

„*Prospekt. Publikace — Publications 1975—1980*", Spisy a Sbornik praci Univerzity J. E. Purkyuně Brně, Filozoficka fakulta, 1980, Brno (multiplicat).

„*Radovi*". *Razdio društvenih znanosti* (8) 1978/1979, Sveučilište u Splitu, Filosofski Fakultet, Zadar, 1979.

„*Radovi*". *Razdio filoloških znanosti* (11), 1979/1980, Sveučilište u Splitu, Filosofski Fakultet, Zadar, 1980.

„*Referativnyi bjulleten bolgarskoi naučnoi literatury*". Jazykoznanie i literaturovedenie, 1978 (2), 1979 (1, 2, 3), 1980 (2, 3), Sofia.

„*Revista de dialectologia y tradiciones populares*", Instituto „Miguel Cervantes", Consejo Superior de Investigaciones Cientificas, tomo XXXIV, 1978, tomo XXXV, 1979—1980, Madrid, 1980.

„*Revista de literatura*", Instituto „Miguel Cervantes" de filologia hispanica, 1979 — tomo XLI—n°82, 1980 — tomo XLII—n° 83—n°84, Madrid.

„*Revue des travaux de l'Académie des sciences morales et politiques*" et comptes rendus de ses séances, 132e année, 4e série, 1979, Paris.

„*Revue Romane*". Publiée par l'Institut d'Études Romanes de l'Université de Copenhague avec une subvention de Statens humanistiske Forskningsråd, XV, 1980 (1, 2), Copenhague.

„*Sbornik praci filozofické fakulty brněnské univerzity*", Řada jazykovedná A 27, 1979, Erno.

„*Sbornik praci filozofické fakulty brněnské univerzity*", Řada literárněvědná (D 27), 1980, Brno.

„*Sbornik praci filozofické fakulty brněnské univerzity*", Řada romanistická (L), vol. X 1979, vol. XI, 1980, Brno.

„*Soumalais Ugrilaisen Seuran. Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne*" 76 (1980), Helsinki.

„*Soumalais — Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Mémoires de la Société Finno—Ougrienne*" 1980 (172—177) Helsinki, (multiplicată).

„*Travaux de linguistique et de littérature*". Publiés par le Centre de philologie et de littératures romanes de l'Université de Strasbourg, XVIII, 1, 2 ; Linguistique — philologie — stylistique. Ouvrage publié avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique, Strasbourg, 1980.

„*Zeitschrift für Balkanologie*", Institut für Balkanologie — Berlin, XVI, 1980, Wiesbaden.

„*Živa Antika. Antiquité vivante*", XXIX, 2, Skoplje, 1979.

„*Weimarer beiträge*". Zeitschrift für Literaturwissenschaft, Asthetik und Kulturtheorie, XXVI (1980), 4—12, Berlin und Weimar.

Scanned with OKEN Scanner

MOȘTENIREA ȘTIINȚIFICĂ A PROFESORULUI PETRU CARAMAN

Om de o exemplară intransigență și demnitate, învățat cu o riguroasă formație științifică, poliglot și lingvist de prestigiu, cunoscător profund al culturii populare sud-est europene și comparatist neîntrecut, profesorul Petru Caraman a realizat o operă care îl recomandă a fi cel mai de seamă etnolog român și, totodată, un cercetător din elita specialiștilor europeni în acest domeniu. Preocupările științifice l-au absorbit pînă în cel de al 81-lea an al existenței, cînd a fost răpus de o boală necruțătoare[1].

Petru Caraman s-a născut la 14 decembrie 1898[2], în satul Vîrlezi-Covurlui (actualul județ Galați), într-o familie de țărani răzeși. Strămoșii săi îndepărtați erau mazili, veniți de undeva din sudul Basarabiei și recunoscuți, prin tradiție, pentru dîrzenia cu care au apărat hotarele Moldovei dinspre Bugeac[3]. Unul dintre strămoși a fost *căpitan de margine*, rang ce echivala cu acela de *căpitan de plai*. Părinții, Elena și Neculai Caraman, au manifestat o preocupare constantă pentru instrucția celor șase copii[4], Petru fiind al doilea

[1] A încetat din viață în noaptea de 9 spre 10 ianuarie 1980. În *Certificatul de deces* (seria D. 5, nr. 187070, eliberat de Consiliul popular al municipiului Iași, cu nr. 84) este trecută data de *9 ianuarie 1980*.

[2] Cf. *Extras* din registrul stării civile pentru născuți, anul 1898, nr. 79, pe baza căruia Sfatul popular al comunei Vîrlezi, raionul Bujor, regiunea Galați, a eliberat, la 24 martie 1960, cu nr. 62, *Certificatul de naștere*, seria N.Z., nr. 165445.

[3] Cf. G. Ivănescu, *A 80-a aniversare a profesorului Petru Caraman*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", tom XXVI, Iași, 1977—1978, p. 269.

[4] Patru dintre cele cinci surori ale lui Petru Caraman au făcut studii superioare.

născut și singurul băiat. Cel căruia i se hărăzise să ducă mai departe numele străbunilor, pe linie paternă, a moștenit și alesele calități ale părinților: de la mamă, bunătatea și capacitatea de a vibra în fața frumosului, iar de la tată a învățat, „prin exemplu viu, școala severă a muncii și a răspunderii... și cele mai bune lecții despre adevărata iubire de țară" [5]. Școala primară, începută la vîrsta de 5 ani, a urmat-o în satul natal, iar după absolvirea acesteia a devenit, prin examen, elev bursier al Liceului Internat „Costache Negruzzi" din Iași. Aici și-a continuat studiile sub îndrumarea unor străluciți profesori, printre ei numărîndu-se Calistrat Hogaș, Vasile Bogrea, August Scriban și, pentru puțin timp, Iorgu Iordan, a căror înrîurire pare să fi fost decisivă în orientarea sa ulterioară. Începutul primului război mondial îl află pe elevul Petru N. Caraman în clasa a VII-a, obligîndu-l, în urma suspendării cursurilor, să-și încheie studiile secundare „ca particular" [6].

Din vremea studiilor liceale datează și cele dintîi preocupări ale sale pe tărîmul folclorului. Nu se știe dacă și în ce măsură ele sînt urmarea îndemnurilor vreunuia dintre profesorii de la Liceul Internat sau numai rodul lecturilor și al afinității cu acest domeniu. Cert este că în luna mai a anului 1916 avea redactat un „studiu folcloric" de 30 de pagini, *Importanța morilor de apă în trecutul neamului nostru*[7], o lucrare în care elementele etnografice se împletesc cu cele folclorice și, nu mai puțin, cu cele socio-economice, concurînd toate la realizarea unei imagini unitare asupra semnificației morii în viața satului. Dintr-o scrisoare aflată la sfîrșitul manuscrisului, adresată unui coleg, rezultă că lucrarea era destinată publicării într-o revistă școlară, asupra căreia autorul articolului făcea unele observații cu privire la ținuta grafică. În post-scriptum-ul scrisorii, el spune că are o *colecție de poezii poporane*, numărînd circa 300 de piese, adunate, în mare parte, „de la soldați dintr-un regiment oltean" [8].

După terminarea liceului a stat o vreme acasă, învățămîntul fiind întrerupt din cauza războiului, apoi, în toamna anului 1918, s-a înscris la Facultatea de litere și filozofie a Universității Mihăilene din Iași, secția filologie modernă. În centrul preocupărilor sale se situează treptat, cu tot mai multă claritate, problemele de filologie și de filozofia culturii. Pasiunea dovedită pentru domeniul ales, seriozitatea și competența cu care s-a afirmat ca student l-au impus în fața iluștrilor săi dascăli: G. Ibrăileanu, Alexandru Philippide, Ilie Bărbulescu, Traian Bratu, Ion Petrovici, Dimitrie Gusti, Orest Tafrali, care l-au încurajat și i-au stimulat preocupările științifice.

Puțini ar fi bănuit atunci că acel exelent student pe care profesorii Al. Philippide și I. Petrovici îl elogiau, iar G. Ibrăileanu intenționa să-l oprească asistent[9], va opta pentru o direcție de cercetare rareori abordată la acea dată în Universitatea ieșeană. Este vorba de domeniul culturii populare, față de care studentul Petru Caraman manifesta o adevărată pasiune. Vacanțele de vară devin prilejuri de lungi călătorii prin satele Moldovei și Munteniei, ajunge și în Transilvania, făcînd astfel să sporească an de an filele

[5] *Autobiografie*, scrisă la 9 aprilie 1953, p. 1 (manuscris).
[6] „Anuarul Liceului Internat „Costache Negruzzi", anul al XVI-lea, Iași, 1911, p. 41.
[7] Lucrarea se păstrează în manuscris.
[8] O parte din această colecție s-a pierdut în timpul celui de al doilea război mondial. Două texte (cîntece de cătănie) au apărut în rev. „Orizonturi noi", an I, nr. 2, 1918.
[9] G. Ivănescu, *idem*.

colecției sale de folclor, intitulată acum *Popularia carmina*. Un loc aparte în această colecție pare să-l fi ocupat colindele, cărora autorul le consacră, în aprilie 1921, un amplu studiu (82 p.), reluat, în octombrie același an, într-o variantă modificată și restrînsă (40 p.), sub titlul *Un izvor nou pentru studiul limbii românești vechi*[10], ca lucrare de seminar. Într-o notă de la sfîrșitul lucrării, precizează că s-a folosit numai de colecția personală de colinde, întrucît a constatat că unele din colecțiile publicate nu prezintă suficientă garanție sub aspectul autenticității pieselor. Este doar unul din exemplele ce se pot da cu privire la exigența ce l-a călăuzit, încă de la început, nu numai în privința însușirii unei metodologii adecvate pentru culegerea folclorului, ci și în discernerea valorilor. Într-o vreme cînd folclorul și etnografia erau abordate, în cel mai bun caz, din perspectiva altor discipline și numai în relație cu acestea, Petru Caraman militează pentru autonomia acestor obiecte de studiu, susținînd necesitatea stringentă a cercetărilor etnografice sistematice, cu mijloace de investigație specifice.

În decembrie 1921 și-a trecut licența în filologia modernă, specialitatea limba și literatura română, primind calificativul „Magna cum laude", iar la începutul anului următor a absolvit și Seminarul pedagogic universitar din Iași. Perioada universitară i-a fost desigur favorabilă, în sensul că a avut șansa să se formeze sub îndrumarea unor personalități de frunte ale culturii românești, dar în același timp, i-a fost potrivnică, deoarece neajunsurile materiale l-au obligat ca, paralel cu învățătura, să presteze diferite munci pentru a se putea întreține: *preparator* de limba franceză și *pedagog*, la liceul unde se instruise (1919—1922), *telefonist* și apoi *impiegat auxiliar clasa a II-a*, la Regiunea a VII-a sanitară din Iași (1920—1921), *bibliotecar*, la Seminarul pedagogic universitar (1921—1922)[11]. Între 1922—1923 și-a făcut serviciul militar la Școala de ofițeri de rezervă (infanterie) din Ploiești, pe care a absolvit-o cu gradul de sublocotenent.

Anul 1923 marchează începutul carierei didactice a profesorului Petru Caraman. În luna ianuarie susține, la București, examenul de capacitate, cu specialitatea *limba latină*, iar în iunie va da un nou examen, de data aceasta specialitatea fiind *limba română*. Lecția de probă la cursul superior, pentru limba română, a fost ținută la Liceul „Sf. Sava" (8.VI.1923) și a avut ca subiect *Răspîndirea poeziei populare*[12]. Expunerea profesorului Caraman a produs o deosebită impresie asupra lui O. Densusianu, aflat printre examinatori, care nu a întîrziat să-i comunice opiniile favorabile, invitîndu-l totodată să-l viziteze. Un sentiment de sfială însă, izvorît dintr-o nețărmurită admirație față de personalitatea complexă a lui O. Densusianu, l-a împiedicat să dea curs invitației. Abia în iunie 1933, deci peste exact zece ani de la prima lor întîlnire, profesorul Caraman — fiind acum un nume cunoscut în etnologia

[10] Se păstrează amîndouă manuscrisele.
[11] Cf. dosarul alcătuit în anul 1960, în vederea pensionării.
[12] Se păstrează planul de lecție.

sud-est europeană — îi va trimite o vibrantă scrisoare, din care se degajă, fără echivoc, influența hotărîtoare exercitată de studiile folclorice ale lui Ovid Densusianu asupra formației sale științifice.

Devenit profesor secundar titular, pentru specialitățile latină și română, este numit, începînd cu 1 septembrie 1923, la Liceul de stat nr. 2, din Cernăuți. Tot în acest oraș, a mai funcționat la Școala normală de băieți (profesor suplinitor de limba franceză, 1924—1925), Liceul militar „Ștefan cel Mare" (profesor titular, 1924—1928) și la Liceul de stat nr. 4 (1927—1929). Pretutindeni el s-a impus prin rigoarea formației profesionale, dar și prin darul de a se face înțeles și iubit, prin marea vocație de dascăl, pe care au subliniat-o, ori de cîte ori au avut prilejul, foștii săi elevi.

La începutul anului 1925 se pregătește pentru un examen, în vederea plecării la specializare în Franța. Era o mai veche dorință pe care acum o socotea realizabilă. Din păcate, cei în drept au escamotat data reală a concursului, dînd cîștig de cauză unui favorit al lor. Profesorul Caraman este, firește, dezamăgit, dar nu abandonează ideea specializării în străinătate. Fără îndoială, această plecare, spre care năzuia cu atîta ardoare, nu constituia un scop în sine, ci o etapă indispensabilă în procesul desăvîrșirii sale ca specialist în domeniul culturii populare, domeniu în care vedea, pe bună dreptate, un cîmp de investigații abia deșelenit. La puțin timp după tentativa plecării în Franța, șansa îi surîde din nou. De această dată, statul care oferea o bursă pentru studii era Polonia, țară în care cercetările de folclor și etnografie cunoșteau, la vremea respectivă, o maximă înflorire. Participînd la concurs, el reușește să cîștige bursa și, obținînd un concediu de studii oferit de statul român, pleacă în Polonia în noiembrie 1925.

Perioada specializării a durat pînă în anul 1928, cuprinzînd șase semestre, pe care profesorul Caraman le-a petrecut în trei centre universitare — Varșovia (1 semestru), Lvov (1 semestru) și Cracovia (4 semestre) — audiind cursuri de lingvistică, literatură, etnologie și etnografie slavă, prezentînd referate și participînd la dezbaterea unor probleme de specialitate. Printre profesorii cu care s-a format ca specialist în domeniul slavisticii se numără Jan Łos (polonistică și, în special, gramatică polonă), Tadeusz Łehr Spławiński, Jan Słoński și Stanisław Szober (filologie slavă și gramatică veche bulgară), Suchý (limbă cehă și slovacă), Vichrov (limba și literatura rusă), Bohdan Lepky și Jan Janow (limba și literatura ucraineană), Kazimierz Nitsch (dialectologia polonă și slavă), Julian Kleiner, Bronisław Gubrynowicz, Jósef Kallenbach și Ignacy Chranowsky (literatura polonă). Acestora li se adaugă, desigur, profesorii de etnografie, folclor și etnologie slavă, ale căror cursuri, seminarii și lecții practice aveau să-l cucerească, în scurtă vreme, pe viitorul etnolog. Dascălii cu care a studiat cultura populară slavă sau a altor popoare sînt considerați și astăzi specialiști de primă mărime în domeniul respectiv: Jan St. Bystroń (folclorul polon și implicațiile lui sociologice), Eugeniusz Frankowski și Adam Fischer (etnografia polonă și ucraineană), Kazimierz Moszyński (etnografia popoarelor slave și cercetări monografice comparate), St. Poniatovski (cercetări etnologice asupra popoarelor exotice), Jan Czekanowski (cercetări antropologice). L-a cunoscut, de asemenea, pe Volodymyr Hnatiuc, unul din cei mai de seamă etnografi ucraineni.

Scanned with OKEN Scanner

În cursul celui de al doilea an al şederii sale în Polonia, revista „Arhiva" din Iaşi îi publică primul articol, intitulat *Ştiri despre români şi despre orientul Europei din pragul veacului XIV (1308)*[13]. Referindu-se la manuscrisul publicat de O. Górka (*Anonymi descriptio Europae Orientalis...*), autorul stăruie îndeosebi asupra paragrafelor în care se vorbeşte de români, după care pune acest manuscris în relaţie cu *Anonymus Belae Regis Notarius*, constatînd identitatea terminologiei referitoare la numele poporului nostru.

Sfîrşitul stagiului de specializare coincide cu susţinerea, la Universitatea „Władysław Jagello" din Cracovia, a doctorului în *litere şi filozofie* (doctoratul principal în martie şi cel filozofic în iunie) specialitatea *etnografie*, cu teza *Obrzęd Kolędowania u Słowian i u Rumunów. Studjum porównawcze.* Lucrarea se bucură de aprecieri elogioase din partea comisiei, iar candidatului i se acordă titlul de doctor în ştiinţe, cu menţiunea generală „legitime laudabilis" şi precizarea „celujaco" (excelent!) pentru specialitatea principală. Urmare firească a acestei preţuiri unanime, Academia poloneză îi solicită teza în vederea publicării, ceea ce autorul consimte, nu însă înainte de a-i fi dat o substanţială extindere[14].

Îndată după terminarea doctoratului, profesorul Caraman a plecat într-o excursie de studii la Praga şi apoi la Viena, continuîndu-şi documentarea, în bibliotecile acestor importante centre ale culturii europene, pe linia proaspetei sale direcţii de cercetare: folclorul comparat. În septembrie 1928 se întoarce în ţară, dar nu rămîne decît pînă la începutul lunii decembrie, cînd primeşte un nou concediu de studii, de data aceasta pe cont propriu, pe care îl va consacra cunoaşterii Iugoslaviei şi Greciei. Pleacă mai întîi la Belgrad, apoi la Zagreb, Sarajevo, Ljubliana, fiind preocupat în permanenţă de o cît mai bună cunoaştere a limbii şi etnografiei sîrbo-croate. În acest scop a audiat cursurile unor renumiţi profesori şi specialişti, a cercetat documente de arhivă, a frecventat marile biblioteci şi nu a ignorat cunoaşterea nemijlocită a faptelor de limbă şi de cultură populară.

După mai bine de patru luni petrecute în Iugoslavia, în aprilie 1929 se îndreaptă spre Grecia, cu scopul de a-şi îmbogăţi cunoştinţele de limbă greacă modernă şi de a face unele cercetări asupra folclorului neogrecesc. Investigaţiile sale, orientate în cazul de faţă şi spre „definitivarea unei lucrări cu subiect grecesc"[15], se desfăşoară în mai multe biblioteci elene, cea mai insistent cercetată fiind Biblioteca naţională din Atena. Şederea în Grecia durează pînă în iulie 1929, cînd peregrinul cercetător revine în ţară. La cîteva zile după întoarcere, a avut loc, în satul natal, căsătoria sa cu profesoara Alice Sibi, fostă colegă de facultate.

În acelaşi an, revista care i-a patronat debutul îi publică studiul *Motive româneşti în literatura semipopulară cehă. Teatrul de marionete „Horia şi Cloşca"*[16], la baza căruia stă o dramă inspirată de răscoala românilor transilvăneni de la 1784. Sînt analizate mai multe redacţii ale piesei, cu ajutorul cărora stabileşte versiunea iniţială, explicînd apoi căile de răspîndire

[13] „Arhiva", an XXXIII, nr. 3 şi 4, 1926, p. 267—269.

[14] Teza de doctorat număra mai puţin de 400 de pagini, iar lucrarea tipărită are peste 630 de pagini.

[15] Este vorba, probabil, de studiul *Datina colindatului la greci. Studiu de folclor neogrecesc*, inclus în volumul despre colindat apărut în 1933. Studiul se păstrează şi în manuscris.

[16] „Arhiva", an XXXVI, nr. 1, 1929, p. 6—17 şi nr. 2, p. 103—114.

a acesteia. Lucrarea pune de asemenea în lumină și cauzele denaturării adevărului istoric în respectiva creație cvasifolclorică.

Începînd cu 1 octombrie 1929 este numit, prin transfer, profesor titular la Școala elementară de comerț nr. 4, din București, unde va funcționa pînă la 31 august 1930, pentru ca de la 1 septembrie să devină profesor titular și definitiv la Seminarul Central din același oraș[17]. Paralel cu activitatea didactică, profesorul Caraman desfășoară și o rodnică activitate științifică, impunîndu-se treptat, cu autoritate, în lumea specialiștilor.

Revista „Arhiva" îi publică, în 1930, alte două lucrări. Prima, *Contribuții bibliografice la studiul românilor din Istria și al limbii lor*[18], pune în discuție documente necunoscute privitoare la istroromâni și reprezintă o binevenită completare la cele trei volume de *Studii istroromâne* ale lui Sextil Pușcariu. Cea de a doua, *Remarques critiques et discussion de problèmes ethnographiques*[19], avînd ca punct de plecare cartea lui P. Bogatirev, *Acles magiques, rites et croyances en Russie subcarpathique*, publicată la Paris, în 1929, supune unei minuțioase analize teorii și principii metodologice din domeniul etnografiei. Lucrarea devine astfel o recenzie-studiu, formulă de prezentare ce va fi utilizată și cu alte prilejuri. Un an mai tîrziu îi apare, în aceeași publicație, cel dintîi studiu de folclor comparat, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români și slavi*[20], care deschide seria contribuțiilor sale fundamentale în acest domeniu. Cercetînd aspectele mitologiei creștine din cadrul obiceiurilor la sărbătorile de iarnă ale popoarelor din orientul Europei, în comparație cu ciclurile greco-romane de la aceeași dată, relevă că la baza acestor practici stau tradițiile păgîne greco-romane, alături de elemente autohtone. Studiul constituie „o încununare a tuturor încercărilor mai vechi de a detecta elementele păgîne transmise în haină creștină în sărbătorile legate de solstițiul de iarnă" [21].

Tot în 1931, revista poloneză „Lud Słowiański" îi tipărește prima parte a studiului *Une ancienne coutume de mariage. Étude d'ethnographie du sud-est européen*, alte două părți apărînd în aceeași publicație[22], în anii 1932 și 1933[23]. Lucrarea se ocupă de o veche datină nupțială (*căderea* sau *adusul pe vatră*), pe care autorul o identifică mai întîi la toate popoarele sud-estului european, încadrînd-o apoi în *cultul focului* și, mai ales, *al vetrei*, iar în final o urmărește la popoarele antice (greci, romani, indieni), pentru a-i descifra originea și semnificația. Un deosebit interes suscită și studiul *Contribuție la cronologizarea și geneza baladei populare la români*[24], acesta impunîndu-se în primul

---

[17] Cf. I. D. Lăudat, *Un distins profesor de seminar : Petru Caraman*, în „Biserica ortodoxă română", an XCVII, 1979, nr. 3—4, p. 590—595.

[18] „Arhiva", an XXXVII, nr. 2, 1930, p. 112—120.

[19] *Ibidem* nr. 3 și 4, p. 213—229.

[20] *Ibidem*, an XXXVIII, 1931, p. 358—448.

[21] Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura enciclopedică română, 1974, p. 506.

[22] Cf. „Lud Słowiański", Pismo poświęcone dialektologji i etnografji Słowian, tom II, zeszyt 1, Krakow, 1931, p. 27—55 ; tom III, zesz. 1, 1932, p. 80—97 și 185—212.

[23] Lucrarea fusese programată să apară în patru numere ale revistei, dar din greșeala redacției, partea a patra s-a publicat în locul părții a treia, aceasta rămînînd inedită. În manuscrisul care s-a păstrat, porțiunea nepublicată se identifică cu partea a doua a lucrării. Ea va putea fi deci valorificată.

[24] „Anuarul Arhivei de folclor", I, Cluj, 1932, p. 53—105 ; II, București, 1933, p. 21—88.

Scanned with OKEN Scanner

rînd prin „noua opziție științifică față de istoricitatea cîntecului popular“ [25]. Analizînd balada *Marcoș Pașa* (Crivățul), în relație cu o serie de izvoare istorice (cronici polone, ucrainene, turcești și maghiare), profesorul Caraman identifică în miezul cîntecului bătrînesc proiecția unui eveniment istoric, și anume, nimicirea unei expediții turcești din iarna anilor 1498—1499. Așadar, este preconizat un principiu metodologic prin care se încearcă definirea faptelor folclorice cu ajutorul istoriei și nu invers : „Deci, ca să reducem rezultatele acestei cercetări la justele lor proporții, trebuie să constatăm că de fapt nu e vorba aici de reconstituirea unui eveniment istoric pe baza baladei populare, ci de o recunoaștere a lui în creațiunea folclorică și de o identificare a datelor aflate acolo, cu cele din izvoarele istorice“ [26].

Dar cel mai de seamă eveniment publicistic din viața profesorului Caraman l-a constituit, fără îndoială, apariția cărții *Datina colindatului la slavi și la români. Studiu comparat*, pe care Academia poloneză i-a tipărit-o în anul 1933[27]. Avînd la bază teza de doctorat, această carte apărea acum într-o variantă ce își dublase proporțiile inițiale, prin adăugarea unor capitole noi, ca și prin dezvoltrea substanțială a celor existente. Obiectul lucrării îl formează cercetarea comparativă a obiceiului colindatului la slavi și la români, cu multiple referiri la celelalte popoare din orientul Europei, îndeosebi la greci. Spațiul de care se ocupă este cuprins între „Marea Egee și Marea Baltică în direcția sud-nord, iar în direcția vest-est, de la Adriatica și versantul răsăritean al Alpilor pînă spre Urali“ [28]. Cercetînd diferitele categorii ale colindei, autorul acordă o atenție specială elementelor profane, remarcabile atît prin vechimea lor, cît și prin autenticitate, lăsînd la o parte deliberat aspectele religioase ale datinei, pe care le socoate suprapuneri tîrzii și nesemnificative pentru elucidarea problemelor urmărite. Mai întîi stabilește un *tip oriental* al datinei (existent la bulgari, români și ucraineni), un tip aflat încă în plină înflorire, pentru ca pornind de la acesta — căruia îi opune adesea *tipul occidental* (cu forme degradate sau întîmplătoare) — să treacă la studierea genezei practicii și a fazelor ei de evoluție. Concluzia la care ajunge este că obîrșia *datinei colindatului* trebuie căutată în cultul păgîn al antichității greco-romane, ceea ce înseamnă că, la origine, nu are nici o legătură cu religia, substratul ei fiind magic. Prezența elementului magic este urmărită apoi, deopotrivă, în ritual și în poezia colindelor, demonstrîndu-se astfel netemeinicia ipotezelor care pledează pentru originea mitologică sau creștină a acestui obicei. Este subliniat, de asemenea, rolul important pe care l-au avut românii, la începutul evului mediu, ca deținători inițiali și răspînditori ai datinei colindatului în sud-estul Europei, mai cu seamă la slavi și la maghiari. Această operă îl situează pe profesorul Caraman în rîndul celor mai importanți etnologi din Europa.

Dar tînărul savant, cum îl numea Nicolae Iorga, trebuia să facă față și obligațiilor didactice de la seminarul bucureștean, obligații pe care el a

[25] Ov. Birlea, *op. cit.*, p. 505.

[26] Petru Caraman, *Contribuție la cronologizarea și geneza baladei populare la români*. Partea a II-a : *Geneza*, în „Anuarul Arhivei de folclor“, II, București, 1933, p. 87.

[27] *Obrzęd Kolędowania u Słowian i u Rumunów, Studjum porównawcze*, Krakowia, 1933, VIII + 630 p.

[28] Petru Caraman, *Obrzęd kolędowania...*, (recenzie), în „Buletinul Institutului de filologie română „Al. Philippide“, vol. I, Iași, 1934, p. 233.

înțeles să și le îndeplinească, întotdeauna, în mod exemplar. Adeseori, acestea îl suprasolicită, limitîndu-i îngrijorător timpul afectat studiului. De aceea, pentru a face față fluxului de informații și, mai ales, pentru a întreține contactele științifice cu specialiști de peste hotare, este nevoit să renunțe an de an la toate vacanțele. În septembrie 1934, ministerul îl detașează de la Seminarul Central din București, numindu-l director al Institutului român din Sofia. Oferta era într-adevăr ispititoare pentru un slavist și profesorul Caraman va profita, desigur, de pe urma acestei șederi în capitala Bulgariei, dar tot cu prețul unor nebănuite sacrificii, pentru că și aici acordă prioritate absolută intereselor școlii. De fapt, nici nu se putea altfel, pentru că instituția în fruntea căreia era chemat se afla într-o accentuată stare de decădere, departe de a mai corespunde menirii pentru care fusese creată. Profesorul Caraman are, astfel, marele merit de a fi restabilit rapid prestigiul acestei școli, conducînd-o apoi spre cea mai frumoasă perioadă din întreaga ei existență. Dorința noului director era ca școala pe care o conducea să se ridice la nivelul instituțiilor similare (*Institut français* și *Istituto italiano*) din capitala bulgară. Ar fi vrut ca, depășind treptele învățămîntului primar și secundar, școala să devină un *Institut româno-slav*, cu o mare bibliotecă, unde să poată fi trimiși, pentru specializare, cei mai buni absolvenți ai secțiilor de slavistică de la universitățile din România. Socotea, de asemenea, util ca institutul să aibă o publicație de specialitate, în care să apără cele mai importante lucrări, cu subiecte românești sau slave, susținute la institut, în cadrul unui program anual de conferințe. Acest amplu program de dezvoltare a școlii române din Sofia va rămîne, pînă la urmă, în stadiul de proiect, pentru că obtuzitatea unor funcționari din conducerea ministerului român l-a determinat pe profesorul Caraman să-și dea demisia din funcția de director, la 2 iulie 1937[29].

În pofida tuturor greutăților, activitatea sa științifică se dovedește în continuare la fel de rodnică. Astfel, în 1934 publică o altă recenzie-studiu, *Datinile românești în limba franceză* (110 p.)[30], în care se ocupă de cartea lui M. Vulpescu, *Les coutumes roumaines périodiques*, apărută la Paris în 1927, dezvălindu-i metodic toate neajunsurile. Recenzia oferă un adevărat model de critică științifică și cuprinde, totodată, prețioase sugestii de ordin metodologic. Reține atenția, de asemenea, ampla expunere critico-bibliografică asupra folclorului român în limba franceză, secolele al XIX-lea și al XX-lea. O altă lucrare, *Considerații critice asupra genezei și răspîndirii baladei Meșterul Manole în Balcani*[31], ne dă din nou posibilitatea să urmărim erudiția profesorului Caraman, capacitatea sa asociativă, ca și siguranța cu care își domină subiectul ales. Cumulînd rezultatele cercetărilor efectuate pe diferite căi, ajunge la concluzia că patria de origine a cîntecului epic despre Meșterul Manole este Grecia, românilor revenindu-le meritul de a fi contribuit la desăvîrșirea artistică a baladei, precum și acela de a fi răspîndit-o în lumea slavilor meridionali.

Reluînd firul biografiei marelui cărturar, constatăm că, după demisia de la Institutul român din Sofia, s-a întors la Seminarul Central din București, dar numai pentru un an, deoarece în octombrie 1938 este chemat la Universi-

[29] Cf. *Demisia* adresată ministerului, păstrată în manuscris și în copie dactilografiată.

[30] *Contribuție critică asupra folclorului român în străinătate*, București, Tip. C. Lăzărescu, 1934, 110 p.

[31] „Buletinul Institutului de filologie română „Al. Philippide", vol. I, Iași, 1934, p. 63—102.

tatea din Iași. Aici i se oferă catedra de slavistică, rămasă vacantă în urma pensionării fostului său profesor Ilie Bărbulescu, pe care o va suplini pînă la 1 octombrie 1939, cînd, pe bază de concurs, va fi numit conferențiar definitiv[32]. Membrii comisiei au apreciat superlativ calitățile profesionale și formația științifică a profesorului Caraman care, deși orientat cu precădere spre etnografia și folclorul popoarelor slave — după cum singur mărturisea — a demonstarat că stăpînește, cu aceeași siguranță, și domeniul lingvisticii. Iată, în acest sens, remarca unuia dintre membrii comisiei: „După prima lecție publică, despre *Reflexe ale iusului protoslav în limba slavă și în elementele româno-slave*, mi-am făcut convingerea că, chiar în probleme care nu-l interesau direct, chiar în problemele lingvistice slave, se mișcă liber, ferm, foarte clar și mai ales organizat“ [33]. Doi ani mai tîrziu, la 21 decembrie 1941, a fost numit profesor titular de slavistică[34], funcție în care a desfășurat, pînă în toamna anului 1947, o prodigioasă activitate, pe linia propagării interesului pentru limba și cultura popoarelor slave[35].

Problemele folclorului și etnografiei nu sînt neglijate nici de acum încolo. Dimpotrivă, s-ar putea spune chiar că ele beneficiază de o atenție sporită, în sensul că, pe lîngă activitatea publicistică propriu-zisă, profesorul Caraman ține o serie de conferințe sau elaborează proiecte[36] pentru cercetarea sistematică și tezaurizarea științifică a faptelor de cultură populară. Dintre lucrările apărute în acest interval, menționăm mai întîi studiul *Xylogénèse et lithogénèse de l'homme...*[37], publicat în revista „Zalmoxis“, condusă de Mircea Eliade, o amplă exegeză care își propune să urmărească cele două teme legendare, privitoare la nașterea omului din *lemn*, și, respectiv, din *piatră*, în întreg orientul Europei. Din acest valoros studiu, care ar fi totalizat în final 120 p.[38], nu a apărut decît prima parte[39]. Interesant este și articolul *Fresca huțulă*[40], de fapt o recenzie la cartea lui St. Wincenz, *Na vysokiej połoninie. Obrazy, dumy i gawedy z Wierchowiny huculskiej*, Warszawa, 1936. Dincolo de unele observații critice sau de aprecieri la adresa cărții discutate, recenzentul detașează un însemnat număr de fapte lingvistice, etnografice și de folclor, pe care analizîndu-le, demonstrează influența exercitată de români asupra huțulilor în toate comparatimentele respective. În fine, mai notăm studiul *Les bases mystiques de l'Anthroponymie. Prolégomènes à l'étude des noms personnels roumains*[41], o erudită *introducere* la volumul *Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponimie, la români și în sud-estul Europei*, volum rămas în manuscris. Ocupîndu-se de sorgintea numelui personal, autorul arată că la baza lui a stat un întreg complex de credințe ancestrale, prenumele precedînd cu mult timp apariția numelui de familie. Atribuirea unui prenume copilului

---

[32] Cf. „Monitorul oficial“, partea I, anul CVII, nr. 251, 30 oct. 1939, p. 6053.
[33] *Ibidem*, p. 6057.
[34] *Ibidem*, anul CIX, nr. 305, 24 decembrie 1941, p. 8041.
[35] G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 271.
[36] Printre manuscrisele cărturarului s-a păstrat proiectul unui plan pentru adunarea materialelor folclorice și etnografice.
[37] „Zalmoxis“, I, Paris, 1938, p. 177—196, și II, 1, 1939, p. 111—130.
[38] Cf. *Memoriu de titluri și lucrări alcătuit cu prilejul concursului pentru postul de conferențiar universitar.*
[39] Deținem de la autor informația că partea a doua a studiului nu a mai fost redactată.
[40] Extras din rev. „Însemnări ieșene“, an V, nr. 3, 1940, p. 1—24.
[41] „Balcania“, VI, 1943, p. 464—497.

Scanned with OKEN Scanner

nou născut presupunea un adevărat ritual, dominat de atenţia acordată magiei cuvîntului. Aşa au luat naştere *numele-urare* şi *numele-dorinţă*, asupra cărora autorul insistă, subliniindu-le valoarea etno-psihologică.

Preocupările sale ştiinţifice şi didactice nu l-au absorbit însă niciodată pînă într-atît, încît să nu observe urmările nefaste ale convulsiilor sociale şi politice din ţara noastră, care se produceau în anii 1940—1944. Fără să adere la vreun partid, s-a dovedit întotdeauna, prin întreaga sa activitate, un adevărat patriot. În anii celui de al doilea război mondial, profesorul Caraman i-a dezaprobat pe aceia carea au contribuit la aducerea germanilor în ţară şi au profesat o politică hitleristă. El s-a ridicat cu promptitudine şi intransigenţă împotriva tuturor abuzurilor şi nedreptăţilor din vremea respectivă, atrăgîndu-şi astfel ura legionarilor, pe care i-a înfruntat în mai multe împrejurări[42]. În anul universitar 1940—1941 a refuzat, în scris, ordinul decanului, aservit politic timpului, de a ţine examenele şi a suplini catedra unui valoros profesor de lingvistică, aruncat pe nedrept în închisoare, cerînd eliberarea lui imediată. Altădată, s-a opus vehement susţinerii unui examen de doctorat, fără participarea profesorului de la specialitatea principală, reuşind din nou să aibă cîştig de cauză. Atitudinea sa curajoasă avea să culmineze cu înfierarea asasinării lui Nicolae Iorga. El a vorbit atunci în faţa studenţilor, timp de două ore, despre personalitatea şi meritele marelui savant, condamnînd cu vehemenţă odiosul asasinat, în pofida faptului că printre auditori se aflau şi legionari[43]. Profesorul Caraman s-a numărat, de asemenea, printre semnatarii Manifestului academicienilor şi al profesorilor universitari[44], adresat lui Antonescu în vara anului 1944, prin care se cerea ieşirea României din război.

Dar poate cea mai convingătoare dovadă de conştiinţă civică şi de înalt patriotism o constituie salvarea de la distrugere, în timpul celui de al doilea război mondial, a majorităţii bibliotecilor Universităţii din Iaşi. Într-o vreme în care oraşul se afla în plină evacuare, fiecare îngrijindu-se doar de soarta familiei sale, profesorul Caraman (şi el tată a trei copii) pune mai presus de toate destinul instituţiei în care lucra. S-a dus la Universitate *din proprie iniţiativă* şi, cu sprijinul cîtorva oameni de suflet, el a muncit zile în şir, pînă la epuizare, împachetînd cărţile, pe care le-a transportat apoi în Ardeal, riscîndu-şi viaţa, deoarece trenul avea de străbătut numeroase zone cumplit lovite de bombardament. Şi tot el a fost acela care, în 1945, a vegheat îndeaproape ca această inestimabilă avere să reintre intactă în posesia Universităţii ieşene.

Deşi ca slavist s-a considerat, întotdeauna, în primul rînd etnograf, el a ţinut la Universitatea din Iaşi cursuri de limbă şi literatură salvă, ce s-au bucurat de o preţuire unanimă[45]. Încă din primii ani ai carierei sale universitare, a predat următoarele cursuri: *Introducere în studiul limbii slave bisericeşti vechi*, *Introducere în paleografia şi diplomatica româno-slavă*, *Curs de etnografie şi limbă huţulă* şi *Curs de literatură rusă modernă (Epoca lui Puşkin)*. Acestora le-a urmat, peste cîţiva ani, cursul de *Istoria literaturii ruse vechi*. Se cuvine

[42] După cum rezultă din autobiografia cărturarului, atitudinea sa progresistă ar fi fost aspru sancţionată, dacă dominaţia legionară s-ar fi prelungit.

[43] Între manuscrisele rămase, se păstrează o schiţă a discursului rostit atunci.

[44] Cf. „Magazin istoric", an I, 1967, nr. 2, p. 7—9.

[45] G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 271.

menţionat şi faptul că, sub directa sa îndrumare, s-a iniţiat la Universitate un *Curs elementar de limba rusă*, cu lecţii practice de gramatică, interpretări de texte şi conversaţii pentru studenţii începători. Toate cursurile de slavistică ale profesorului Caraman erau pregătite, în redacţie definitivă, pentru tipar, dar din păcate s-au pierdut în timpul refugiului, împreună cu alte manuscrise[46]. Urmările acestei ireparabile pierderi au fost greu resimţite de ilustrul cărturar, dar nu au reuşit să-l copleşească.

Personalitatea ştiinţifică a profesorului Petru Caraman nu poate fi însă înţeleasă şi apreciată la adevăratele ei proporţii fără cunoaşterea operei inedite. Plecînd pentru totdeauna din mijlocul nostru, marele cărturar a lăsat moştenire culturii româneşti o impresionată zestre de manuscrise: 34 de studii, însumînd aproape 6 000 de pagini, în care sînt tratate, pe un larg plan comparatist, probleme de cea mai mare însemnătate pentru domeniul etnologiei. Altfel spus, douăsprezece volume de manuscrise, a 500 de pagini fiecare, aşteaptă să fie tipărite, pentru ca, alături de lucrările antume, opera profesorului Caraman să capete contur definitiv, intrînd astfel în patrimoniul culturii noastre naţionale.

Judecînd după factorii precumpănitori, nu numai în ceea ce priveşte subiectul, ci şi în legătură cu metoda de cercetare folosită, manuscrisele s-ar putea grupa în două secţiuni, prima (A) vizînd cultura populară în genere, iar cea de a doua (B), mai restrînsă, fiind consacrată etno-lingvisticii.

A. Vom începe prezentarea manuscriselor din prima secţiune, cu o lucrare de mare întindere: *Descolindatul în orientul şi sud-estul Europei. Studiu de folclor comparat.* Descolindatul reprezentă reversul datinei colindatului şi constă în rostirea unor formule de rău augur (imprecaţii), adesea însoţite de practici dăunătoare, la adresa gazdelor neospitaliere. Cercetarea acestui aspect al datinei colindatului aparţine exclusiv specialistului român.

Ideea alcătuirii unei astfel de lucrări îl preocupa pe profesorul Caraman încă din vremea studiilor în Polonia. La data respectivă însă dispunea de foarte puţine informaţii asupra subiectului, de aceea în lucrarea sa de doctorat nu emite nici o ipoteză în legătură cu acest fenomen. Continuă să se documenteze sistematic, şi, în 1936, comunică primele rezultate ale cercetărilor sale, în cadrul celui de al IV-lea Congres al geografilor şi etnografilor slavi, care a avut loc la Sofia[47]. Lucrarea a fost foarte bine primită, ceea ce a constituit un stimulent pentru continuarea investigaţiilor. La capătul a peste trei ani de muncă susţinută, în anul 1939, lucrarea despre descolindat număra *trei volume* (2 reprezentau studiul, iar al 3-lea materiale) şi era gata pentru tipar. Din păcate, a urmat războiul şi cartea a dispărut, aflîndu-se în lada ce s-a pierdut în gara Alba Iulia. După terminarea războiului, profesorul Caraman se hotărăşte să reia redactarea lucrării, într-o variantă prescurtată, cu scopul de a o tipări în revista „Balcania", publicaţie a Institutului de sutii şi cercetări balcanice

[46] La întoarcerea din refugiu de la Zlatna, în luna mai 1945, profe sorul Caraman avea în grija sa un tren de zeci de vagoane, în care se aflau bunurile cele mai de preţ ale Universităţii şi ale universitarilor din Iaşi. Toate acestea, adică mii de bagaje, au fost depozitate pe peronul gării Alba Iulia, în vederea transbordării lor într-un tren de Iaşi. În cursul acestei operaţiuni, profesorului Caraman i-a dispărut lada în care îşi păstra toate manuscrisele ce erau pregătite pentru tipar, ca şi o însemnată parte din baza documentară a unor studii la care lucra.

[47] *„Descolindatul" dans le Sud-Est européen.* Extrait des comptes rendus du IV-e Congrès des géographes et des ethnoographes slaves — Sofia, 1936, p. 321—327.

din București, în cadrul căruia savantul ieșean îndeplinea funcția de director al Secției de etnografie sud-est europeană[48]. În noua sa versiune, lucrarea numără 121 de pagini dactilografiate[49]. Dar și acesta avea să se piardă, împreună cu alte manuscrise ale profesorului, aflate la redacția revistei „Balcania", odată cu desființarea institutului, în anul 1948.

Cea de a treia variantă a lucrării, pe care o avem astăzi la dispoziție, numără circa 900 de pagini și este rezultatul a nenumărați ani de trudă, pentru că, de data aceasta, autorul a avut de refăcut, în bună parte, și baza documentară. Studiul este împărțit în două volume. Primul volum cuprinde trei părți, în care sînt tratate *formulele de descolindare, riturile de descolindare și reflexul riturilor negative în formulele de descolindare*, la români, ca și la alte popoare (sîrbi, croați, sloveni, bulgari, ucraineni, ruși, bieloruși, poloni, slovaci, cehi, greci și albanezi). Principalele aspecte asupra cărora se oprește, cu deosebire, sînt tipologia și caracterul magic al formulelor de descolindare, repertoriul riturilor, terminologia folclorică a descolindatului și autohtonismul obiceiului la români. Cel de al doilea volum studiază substratul magic al descolindatului. În acest context se face o paralelă între formulele de descolindare și blesteme, după care este explicată pe larg semnificația practicilor rituale. Cu totul recmarcabil în acest volum este excursul *Caduceul — ca prototip al „colindei" — reflex al străvechei, universalei baghete magice.* Concluzia lucrării scoate în relief caracterul exclusiv laic al datinei colindatului. Dar aceasta nu este singura finalitate a studiului. El se constituie, totodată, într-o cercetare comparativă asupra *satirei* populare, asupra obîrșiei sale: „Cu prezentul studiu, al descolindatului, eu am coborît la izvoarele tulburi ale satirei, încercînd să întrezăresc în undele lor mocirloase, originea acestui gen de creație poetică"[50]. Este în afară de orice îndoială că prin cele două sinteze ale sale — *Datina colindatului* și *Descolindatului* — profesorul Caraman a realizat pentru cultura populară din sud-estul Europei o monografie fundamentală, în care sînt tratate toate aspectele pe care le relevă străvechiul obicei al *colindatului.*

Alt manuscris, intitulat *De la instinctul de autoorientare la spiritul critic axat pe tradiția autohtonă*, este un studiu de filozofia culturii. El are ca axă problema specificului național și modalitățile sale de manifestare în cultura unui popor. Se ocupă succesiv de raporturile culturale dintre popoare, de personalitatea etnică a unei națiuni, precum și de condițiile ce pot determina, la un moment dat, pierderea naționalității de către unele colectivități. Lucrarea rezervă un spațiu amplu tradiționalismului și patriotismului reflectate în literatura română. Unul din capitolele cărții, *Magia populară ca sursă de inspirație pentru poezia cultă*[51], pune în evidență vechimea considerabilă a înrîuririi exercitate de sursele folclorice asupra literaturii culte. Studiul se

[48] Între 1 aprilie 1943 — 31 martie 1945 a fost membru supleant și apoi membru plin al Institutului, iar de la 1 aprilie 1945 pînă la 15 septembrie 1947 a fost directorul secției etnografice. Ca director, a elaborat un amplu program de cercetare științifică, proiectul acestuia păstrîndu-se între manuscrisele cărturarului.

[49] Informația este cuprinsă în copia unei scrisori din 7.XII.1953, adresată directorului Institutului de istorie al Academiei R. P. R.

[50] *Descolindatul în orientul și sud-estul Europei.* Studiu de folclor comparat, vol. I, p. X (manuscris).

[51] Este publicat în volumul *Elogiu folclorului românesc.* Antologie și prefață de Octav Păun, text îngrijit de Maria Mărdărescu și Octav Păun, București, E.P.L., 1969, p. 376—401.

Scanned with OKEN Scanner

încheie cu sondarea operei lui Juvenal, elocventă ilustrare a spiritului critic roman, opunînd astfel poemului elogios, satira acerbă, cu aceeași esență patriotică.

O preocupare constantă, în întreaga activitate a profesorului Caraman, a fost și aceea a descifrării semnificației simbolurilor. Și dacă această pasiune o asociem cu nețărmurita lui admirație față de luceafărul poeziei românești, ni se dezvăluie cu claritate sorgintea volumului *„Pămînt și apă". Contribuție etnologică la studiul simbolicei eminesciene.* Lucrarea, care începe și se încheie cu studiul liricii marelui poet, rezervă un spațiu larg unor probleme aferente, nu mai puțin importante: *Creațiile poetice culte axate pe simboluri, Reflexul simbolurilor în folclorul poetic la romîni* ș.a. Marele interes al volumului gravitează însă în jurul simbolului îngemănat „pămînt și apă", simbol „marcat de pecetea universalității", pe care autorul îl urmărește și îl explică în toate articulațiile sale. Această parte a lucrării își va afla locul printre cele mai de seamă studii închinate poeziei eminesciene.

Un viu interes suscită și volumul *Influența lui Kochanowski asupra lui Dosoftei și considerații critico-axiologice.* Este, în egală măsură, un studiu de literatură comparată, ca și de folclor comparat, fiecare din aceste două compartimente beneficiind, ori de cîte ori este cazul, și de ample demonstrații lingvistice. Față de exegezele anterioare, pe care le discută critic, autorul propune noi perspective de abordare, care permit o mai justă apreciere a raporturilor ce există între cele două psaltiri.

După cum rezultă și din titlu, *Prolegomene etnografice și tehnogenetice la studiul meșteșugurilor în România* este o lucrare de etnografie, consacrată cunoașterii instalațiilor tehnice populare de pisat și măcinat, *piua, rîșnița, moara*, pe care le urmărește la toate popoarele lumii, din zorii istoriei omenirii și pînă astăzi. Cercetînd evoluția acestor instalații de-a lungul mileniilor, de la stadiul de unealtă la cel de mașină și apoi de fabrică, autorul pune în slujba adevărului o impresionantă gamă de surse bibliografice. Într-o *Notă către cititor*, el atrage atenția că demonstrațiile ample la care recurge nu izvorăsc „din orgoliul unei erudiții vane, ci din convingerea că numai așa se lucrează serios". Pentru fiecare din aceste instalații tehnice populare, se aduc prețioase precizări privitoare la cea dintîi apariție în spațiul românesc, cum și de unde a venit, aria de răspîndire și eventualele forme particulare pe care le relevă, gradul de conservare a acestora și reflectarea lor în literatura noastră populară. Inițial, această lucrare fusese concepută ca o amplă monografie, în mai multe volume, asupra meșteșugurilor și negoțului la români[52]. Lucrînd singur, profesorul Caraman și-a materializat proiectul numai în parte. A mai lăsat și un studiu neterminat, intitulat *Reflexul meșteșugurilor și al negoțului în folclor și în etnografie la români*, reușind astfel, așa cum a dorit, să închine un imn muncii umane.

---

[52] Planul lucrării a fost elaborat în martie 1954, cînd profesorul Caraman era colaborator extern al colectivului de istorie modernă din cadrul Institutului de istorie și filologie al Academiei R. P. R., Filiala Iași. Această monografie urma să aibă două secțiuni, A. *Meșteșugurile* și B. *Negoțul*, prima cuprinzînd 19 capitole, iar cea de a doua 15, fiecare capitol avînd o dezvoltare de 3 pînă la 50 de subcapitole. La realizarea proiectului, expus pe 34 p. dactilografiate, trebuia să participe un colectiv de cercetători, ajutați de doi desenatori și un fotograf.

Scanned with OKEN Scanner

Implicații etnografice au și alte două studii rămase în manuscris : *Tatuajul la români, după creațiile lor folclorice*[53] și *Legănatul — ca muncă și ritual — reflectat în creația artistico-folclorică, mai ales la popoarele din orientul și sud-estul Europei*. Ceea ce își propune — și reușește — să dovedească studiul despre *tatuaj*, este că românii au cunoscut cîndva acest obicei, ca pe o practică specifică lor. Autorul face o demarcație netă între *tatuaj* ca *datină* străbună, cu puternice aderențe în preistoria poporului român, și tatuajele pe care le vedem astăzi, lipsite de orice semnificație, rod al unor influențe tîrzii, venite la noi din diverse colțuri ale lumii. Observațiile sale au ca punct de plecare rezultatele a numeroase cercetări arheologice, pe care le coroborează cu informațiile existente în scrierile antichității greco-romane. Constată astfel că tatuajul era cunoscut de toți strămoșii europenilor, iar dintre locuitorii spațiului balcanic, cei mai asidui practicanți erau tracii. Se referă apoi la amploarea obiceiului și durata lui în timp, la tehnica de execuție și, mai ales, la semnificația tatuajelor pentru fiecare categorie socială în parte. Deosebit de interesantă este și secțiunea a două a lucrării, *reflexul tatuajului în folclor*, în care autorul recurge la balade, basme, descîntece și proverbe, cu ajutorul cărora pune în evidență ecourile acestui străvechi obicei.

Scrutînd cele două aspecte ale *legănatului*, autorul demonstrează rolul fiecăruia ca factor generator al cîntecului, al creației artistice poetico-muzicale. Analiza legănatului *ca muncă* îi prilejuiește interesante observații asupra *ritmului*, în care întrezărește sîmburele genetic al cîntecelor foarte simple, adesea stereotipe, ce au stat la baza *refrenelor*. Tipologia refrenelor indică o mare asemănare pe spații foarte întinse, fapt ce pledează pentru o obîrșie comună în preistoria popoarelor Europei. Partea a doua a lucrării se ocupă de *legănatul ritual*, practicat primăvara, mai ales de către tineri, cu prilejul diferitelor sărbători. Prezentînd datina legănatului de primăvară în toată complexitatea sa, autorul lasă să se observe cum dintr-un ritual *eminamente magic*, însoțit la început doar de formule laconice, s-au decantat cu vremea cîntece cu o tematică proprie, în care se înlănțuiesc adesea numeroase *motive*. În concluzie, se arată că toate categoriile cîntecului de leagăn stau sub semnul gîndirii magice, deoarece toate rezultă din fuziunea elementului afectiv cu cel magic, îndeosebi al aceluia de tipul magiei cuvîntului.

Alături de *Legănat*, următoarele două lucrări — *„Cîntecul nunului". Din perspectiva originii, genezei și funcției sale*[54] și *Alegoria morții în poezia populară la poloni și la români* — atestă interesul autorului pentru întreaga sferă a riturilor de trecere : nașterea, nunta și înmormîntarea. În ansamblul repertoriului de balade, un loc aparte îl ocupă *Cîntecul nunului* (Letinului), cu largă circulație atît la români cît și la slavii balcanici. Creată în spațiul sîrbesc (fapt argumentat pe larg de autor), balada a suferit, în zona de obîrșie, unele influențe tîrzii (italo-dalmatice), căpătînd o tentă accentuată de poem cavaleresc. După ce se ocupă de relațiile existente între textul poetic și ritualul

[53] Un capitol al acestei lucrări a fost prezentat la cel de al treilea Congres de studii sud-est europene. Cf. *Résumés des communications*, tom II, Linguistique, littérature, folklore, ethnographie, arts, droit et institutions, București, 1974, p. 288.

[54] Subiectul este abordat, parțial, în lucrarea *Funcția nupțială a unei balade populare românești de origine sîrbă*, apărută în volumul *Radovi simpozijuma o jugoslovensko-rumunskim uzajamnostima u oblasti narodne književnosti*, Pančevo, 1974, p. 125—156.

nupţial la sîrbi şi la bulgari, profesorul Caraman se opreşte asupra etimologiei cuvîntului *letin*, completînd demonstraţiile altor cercetători. A doua parte a studiului urmăreşte fenomenul adaptării baladei la mediul folcloric românesc, scoţînd în evidenţă originalitatea incontestabilă a variantelor carpato-dunărene. Paralel cu elementele realiste, rezultate din observarea directă a ceremonialului nupţial, varianta românească a baladei a absorbit şi unele pasaje din basme, cum sînt cele referitoare la probele de vitejie şi de isteţime cerute tînărului mire.

În cel de al doilea studiu, *Alegoria morţii*, sînt urmărite semnificaţiile şi resortul iniţial al motivului *moartea-nuntă*, avînd ca material de referinţă balada *Mioriţa*, privită paralel cu variantele cîntecului polonez despre *tînărul înecat*. Pornind de la ipoteza că alegoria morţii este anterioară motivului ascunderii decesului în faţa mamei sau a iubitei, autorul pune în lumină substratul real al creaţiei artistice, adică faptul etnografic, care este ritualul funerar. De la realitatea implicită, motivul *moartea-nuntă* se infiltrează în bocete (creaţii arhaice) şi de aici în cîntece. În decursul acestui proces, alegoria cîştigă în frumuseţe şi rafinament, mai ales prin introducerea elementelor naturii în locul simbolurilor înmormîntării. Capitolul final acordă un spaţiu larg aprecierilor estetice, balada *Mioriţa* detaşîndu-se net, prin simbioza armonioasă dintre confesiunea lirică şi desfăşurarea epică a poeziei.

Titlul unui alt manuscris este *Înfrăţirea rituală la popoarele sud-estului european şi originea ei traco-ilirică*[55]. Datină arhaică, înfrăţirea rituală prezintă, în spaţiul balcanic, numeroase trăsături distincte, pe care autorul le subliniază în contextul etnografic al fiecărui popor în parte: români, bulgari, sîrbi, albanezi, greci şi turci. De la forma arhaică a sacrificiului uman şi al amestecului sîngelui persoanelor care se înfrăţeau, obiceiul a cunoscut un proces continuu de sublimare, ajungînd la eliminarea toatală din ritual (într-o fază tîrzie) a elementului esenţial — sîngele uman — înlocuit, de cele mai multe ori, prin pîine şi sare. Originea străveche a înfrăţitului la români este demonstrată cu sprijinul unui impunător număr de argumente lingvistice, istorice şi etnologice. Legat de substratul autohton, înfrăţirea rituală a avut un rol important în dreptul cutumiar românesc, alături de forma sa clasică incluzînd şi *înfrăţitul de botez, de lapte, sufletesc, lunatic* şi *ziuatic*.

Creaţia populară a zonei balcanice este investigată şi în studiul *Asupra originii şi genezei unor balade sud-est europene, avînd ca subiect fapte extraordinare*[56]. De această dată interesul autorului se îndreaptă spre acele producţii folclorice în care predomină elementul fantastic. Sînt cercetate, mai întîi, baladele cu tema *logodnicul-balaur*, atestate numai la slavii meridionali. Motivul apare şi în folclorul altor popoare (la români, la greci), uneori chiar în variante identice, dar numai în basme. Românii cunosc, în schimb, o altă baladă fantastică, *Soarele şi luna*, asupra căreia autorul se opreşte pe larg, subliniindu-i sorgintea mitică şi încercînd să-i pună în evidenţă semnificaţia. Studiul se încheie cu o serie de observaţii asupra baladelor în care fantasticul şi realul se împletesc, dînd astfel naştere tipului mixt.

---

[55] Lucrarea are şi o variantă mai restrînsă, redactată în limba franceză: *Sur l'origine thraco-illyrienne de la fraternisation rituelle chez les roumains et chez les autres peuples balkaniques.*

[56] O versiune prescurtată a acestei lucrări *(Fantaisie et réalité dans les poèmes épiques populaires du Sud-Est Européen)* a apărut în străinătate. Vezi cap. *Bibliografie*, I, nr. 33.

Scanned with OKEN Scanner

O lucrare de mai mică întindere, *Originea și geneza sorcovei*, relevă aspecte ale unor interinfluențe folclorice româno-bulgare. Ipoteza pătrunderii acestei datini de la bulgari la români este susținută cu argumente folclorice, etnografice și mai ales lingvistice. Procesul de asimilare a sorcovei a fost favorizat, în spațiul românesc, de existența unor practici asemănătoare, cum ar fi, de exemplu, *semănatul*. Analizînd textul românesc, rostit în timpul sorcovitului (semănatului), în comparație cu cel bulgar, constată vechimea mai mare a celui dintîi, fapt ce denotă puternicul conservatorism manifestat pe teritoriul nostru față de acest obicei arhaic.

Un număr de trei manuscrise tratează, cu precădere, probleme ale culturii populare românești: *Reflexul mării în folclorul românesc*[57], *Contribuție la caracterizarea doinei* și *Porțile monumentale ale României*. Primul este o cercetare ce se impune prin ineditul temei, ca și prin acuitatea argumentației. Urmărind imaginea mării, ca *temă* principală sau ca *motiv*, în diverse creații populare, autorul ajunge la concluzia că ea este omniprezentă în folclorul românesc. Sursele folclorice pledează, așadar, pentru existența milenară a poporului român în preajma mării. Dar profesorul Caraman nu se rezumă la aceste argumente. Într-un amplu capitol de *considerații istorice* el ajunge la aceleași concluzii, folosindu-se de documente arheologice, vechi cronici bizantine, precum și de alte numeroase atestări medievale și moderne. Deosebit de instructivă este și partea finală a lucrării în care se ocupă de *Transhumanța păstorilor români spre Marea Neagră și rolul său nivelator în materie de limbă și de folclor*.

Studiul despre *doină* debutează cu un amplu excurs asupra acestei categorii folclorice, asupra originii termenului și a ariei lui de răspîndire la români. Sînt înfățișate apoi modalitățile de reflectare a doinei în creația artistică a poeților din Moldova și Transilvania, explicîndu-se, totodată, tratamentul preferențial de care s-a bucurat în opera acestora. Un spațiu mai restrîns este afectat definirii doinei în cadrul poeziei populare, după care se trece la analiza unor texte, pentru ca în final să se facă loc cîtorva observații privitoare la pesimismul doinelor. Studiul pare să fi fost scris în preajma anului 1942[58].

De aceeași perioadă se leagă și prima variantă a lucrării *Porțile monumentale ale României*. Rod al mai multor ani de documentare în țară și în străinătate, studiul redactat inițial se chema *Geneza porților cu streașină la români* și a fost prezentat în trei ședințe consecutive ale Institutului de filologie română „Alexandru Philippide" din Iași[59]. Această lucrare a avut soarta tuturor manuscriselor ce se aflau în lada dispărută în timpul refugiului. Redactarea studiului în cea de a doua variantă a fost prilejuită de un simpozion, avînd ca temă „Maramureșul în istoria, cultura și limba românească", organizat în anul 1975, de Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași, în colaborare cu Societatea „Mihai Eminescu " din Freiburg. Cercetarea se desfășoară pe două planuri: primul are în vedere *aspectul arhitectonic* al porților (tipuri, variante, arie de răspîndire, vechime, obîrșie), iar cel de al doilea urmărește *ornamentica*, pe care o clasifică și o localizează în timp. Axa care unește cele două planuri este preocuparea permanentă a autorului de a desprinde *semnificațiile* porților

[57] Un rezumat al lucrării a apărut în revista „Tomis", Constanța, an. XI, nr. 1 (122) și 2 (123), 1976, p. 4.

[58] G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 272.

[59] *Idem.*

monumentale, atît din perspectiva arhitecturii, cît și a ornamentelor cu valoare de simbol.

Cîteva studii au rămas neterminate. Dar chiar și sub această formă ele prezintă un deosebit interes. Unul dintre acestea se ocupă de *Identificarea episodului despre Cupidon și Psyche, din romanul Methamorphoses al lui Apuleius, cu un basm autentic popular*. Studiul este precedat de un elogiu adus mitului, cuprinzînd interesante considerații asupra gîndirii magice și a celei logice. Identificînd povestea din *Metamorfoze* cu un basm popular, în care eroul dezbracă noaptea pielea de balaur, autorul încearcă să descopere cînd și de unde a pătruns motivul în literatura cultă. Îl preocupă, de asemenea, obîrșia acestui basm, care a stat la baza unui roman așa de vechi. În fine, sînt discutate unele erori cuprinse în cercetările anterioare privitoare la basmul lui Apuleius. Alt studiu se intitulează *Un important document folcloric, din literatura raguzană, despre expansiunea românilor pe coasta dalmatină la sfîrșitul evului mediu*. Reluînd discuția referitoare la sursa expresiilor „Hoja, Lero, Dolerije" din literatura raguzană a secolelor XVI—XVII, expresii străine limbii sîrbo-croate și limbilor slave în general, autorul își propune să demonstreze, cu noi argumente, temeinicia opiniilor care susțin originea românească a acestora. Cea de a treia lucrare neîncheiată, *Poezia poporului lituan*, scoate în evidență caracteristicile poeziei populare la lituanieni, latiși și ucraineni, comparîndu-le constant cu cele ale folclorului poetic românesc. Partea dedicată lituanienilor și latișilor (ramură de nord a lituanienilor din bazinul Dvinei) este mai amplă, putînd fi detașată ca articol independent. O atenție specială acordă paralelismului dintre termenii *doină* și *dainā*, derivîndu-i pe amîndoi din substratul comun indoeuropean.

B) Din a doua secțiune a manuscriselor, se impune atenției studiul, de mare erudiție, *Vechiul cîntec popular ucrainean despre Ștefan Voievod și problemele linvistico-etnografice aferente*. Este cartea la care profesorul Caraman ținea foarte mult, socotind-o un adevărat monument ridicat în cinstea strălucitului voievod: „Poate că va fi cea mai solidă lucrare a vieții mele; din tot ceea ce am scris pînă acum, în orice caz este. E un studiu amplu de slavistică în sensul cel mai complex și mai cuprinzător al termenului, deopotrivă de folclor slav pe plan comparativ larg — punînd la contribuție folclorul tuturor slavilor — ca și de lingvistică, în special de dialectologie slavă. Vreau să ridic în cinstea marelui Ștefan Voievod un monument pe care nu l-a ridicat și nu-l va putea ridica nimeni" [60]. Lucrarea pornește de la un document folcloric *(Cîntec slovenesc de la Veneția...)* aflat într-o gramatică cehă, scrisă de Jan Blahoslav în 1571 și tipărită la Viena, în 1857, de Ignat Hradil și Iosif Jireček. Îndată după publicarea gramaticii lui Blahoslav, se constată că acel cîntec, în care este vorba de marele voievod al Moldovei, reprezintă cel mai vechi document din lirica folclorică ucraineană. Cîntecul devine astfel obiect de studiu pentru mai mulți cercetători, în primul rînd ucraineni și români: V. Kovalśkyj, B. P. Hasdeu, Al. Potebnja, I. Franco, Șt. Tomašivskyj și A. Balotă. Voit sau nu, majoritatea acestora comit o serie de erori ce denaturează adevărul cu privire la document. Constatîndu-le, profesorul Caraman se

[60] Cf. G. T. Kirileanu, *Corespondență*, ediție îngrijită de Mircea Handoca, București, Minerva, 1977, p. 402.

hotărăşte să ia cercetarea de la început, demonstrînd, pe baza manuscrisului gramaticii lui Blahoslav, unde, cît şi din ce cauză a greşit fiecare dintre exegeţii anteriori. Restabilind adevărul cu privire la acest document folcloric, autorul atrage, totodată, atenţia asupra importanţei sale pentru diferite popoare. Astfel, el arată că problemele lingvistice, metrico-prozodice, precum şi tema folclorică îi interesează mai ales pe ucraineni şi pe slavi în general, în vreme ce *personajele* şi *împrejurările istorice* evocate trebuie să-i preocupe în primul rînd pe români. Acestor chestiuni a dorit autorul să se consacre la început. Observînd însă numeroasele lacune, ca şi erorile strecurate în cercetările anterioare, a socotit că este de datoria lui, ca slavist şi ca român, să trateze subiectul integral. Procedînd astfel, el a realizat într-adevăr o lucrare-model în domeniul slavisticii, dar nu a mai avut vreme să încheie această operă, partea finală fiind abia schiţată.

Fără a fi epuizat lista bibliografică, încheiem prezentarea manuscriselor-studii cu lucrarea *Conceptul frumuseţii umane reflectat în antroponimie, la români şi în sud-estul Europei*. Este o carte monumentală (1 300 de pagini !) închinată frumosului ca dominantă a vieţii, ca factor esenţial al spiritualităţii umane. Este, în acelaşi timp, o carte-simbol, pentru că şi aceasta a renăscut din propria-i cenuşă[61]. Din impresionantul domeniu al antroponimiei, autorul a desprins doar numele ce exprimă ideea de frumos. Nu însă pe toate, sfera acestora dovedindu-se, de asemenea, foarte cuprinzătoare. Le-a exclus pe acelea care evidenţiază un „sens eminamente estetic", oprindu-se numai asupra antroponimelor ce au la bază credinţa că „individul se identifică, sau se va identifica, cu numele-calificativ". Cu alte cuvinte, obiectul studiului îl formează doar acele nume care stau sub zodia magiei cuvîntului. Lucrarea are două părţi: în prima se ocupă de antroponimia românească, iar în cea de a doua de antroponimia slavă şi grecească. Cele două părţi sînt puternic sudate între ele, în sensul că numele româneşti, din prima parte, sînt analizate în raport cu echivalentele lor existente la popoarele sud-est europene, iar antroponimele slave şi greceşti sînt raportate, cu aceeaşi consecvenţă, la spaţiul românesc. Scrutînd acest univers, atît de bogat în semnificaţii la toate popoarele, autorul ajunge la concluzia că în domeniul antroponimiei „există uimitoare afinităţi, care îi leagă fratern pe oamenii de pretutindeni".

Între manuscrisele profesorului Caraman, un loc important îl ocupă *culegerile de folclor* şi *materialele etnografice*. Şi din acestea o bună parte s-au pierdut, în împrejurările la care ne-am referit. Întîmplător, jertfa propriilor culegeri a fost mai mică în raport cu cele provenite de la diverşi colaboratori din ţară şi din străinătate. Materialele ce s-au păstrat reuşesc, totuşi, să ilustreze cu claritate activitatea cărturarului în ipostaza de culegător de folclor. Colecţia personală numără 649 de piese, dintre care 400 cîntece lirice, 103 strigături, 70 de balade, 52 de colinde şi 24 diverse (bocete, descîntece, pluguşoare şi cîntece de secetă). Cîntecele lirice au o tematică variată, colindele sînt exclusiv laice, iar baladele (majoritatea din Moldova) alcătuiesc un valoros repertoriu. Materialele au fost culese între anii 1916—1935 şi provin din Argeş, Brăila, Cluj, Constanţa, Covurlui, Dolj, Gorj, Ialomiţa, Muscel, Putna, Romanaţi, Teleorman, Tulcea, Tutova şi Vîlcea. Printre informatori se numără

[61] G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 272.

și cîțiva lăutari, vestiți la vremea aceea, cum ar fi Ghică Pelu din Corbi-Muscel, Toader Barteș din Reghiu-Putna, Vasile Botiță din Tulnici, același județ ș.a.

Culegerile primite de la colaboratori reprezintă răspunsuri la diversele chestionare alcătuite de etnolog, dintre care se cuvin menționate chestionarul folcloric asupra colindatului (211 întrebări) și cel referitor la înmormîntarea tinerilor necăsătoriți (25 de întrebări). S-au păstrat peste 1 000 de manuscrise (caiete și foi volante), ponderea formînd-o materialele despre colindat și descolindat. Dincolo de marele interes etnografic pe care îl prezintă, caietele cu răspunsuri la chestionare includ un valoros fond de texte folclorice: 500 de colinde (majoritatea laice), 110 plugușoare, 70 texte de sorcovă sau semănat, 120 de texte din domeniul teatrului folcloric (Irozii, Steaua, Jienii), 60 de bocete și 15 cîntece rituale de înmormîntare. Acestora li se adaugă unele materiale independente de chestionare: 48 de povești și legende, 55 de strigături, 27 de cîntece lirice, 13 descîntece, 34 ghicitori și peste 300 de zicători privitoare la *ger*. Răspunsurile la chestionare provin din 29 de județe ale țării noastre, precum și dintr-un număr de localități aparținînd altor țări. Cu totul excepționale sînt materialele primite din Covurlui, Ialomița, Ilfov, Dîmbovița, Baia, Buzău și Brăila[62].

În ceea ce privește *corespondența* profesorului Caraman, aceasta cuprinde 829 de scrisori primite și 303 copii sau ciorne ale scrisorilor trimise. Corespondența reprezintă o prețioasă sursă de informații, care atestă bogăția relațiilor științifice și culturale întreținute de cărturar, de-a lungul vieții, cu specialiști din țară sau din străinătate. Printre corespondenții români se numără Ilie Bărbulescu, Ovidiu Bîrlea, Demostene Botez, Dan Botta, I. C. Chițimia, Iordan Datcu, Ion Diaconu, Mircea Eliade, Adrian Fochi, Iorgu Iordan, Gheorghe Ivănescu, G. T. Kirileanu, Vintilă Mihăilescu, Ion Mușlea, Pandele Olteanu, Ion Petrovici, Al Rosetti, Ioan Șerb, I. D. Ștefănescu, Ion Taloș, Romulus Vuia, Radu Vulpe ș.a. Dintre străini, îi amintim pe J. St. Bystroń (conducătorul tezei sale de doctorat) și K. Moszyński (Polonia), P. Dinenkov și Hr. Vakarelski (Bulgaria), A. Václavík (Cehoslovacia) M. Gavazzi (Iugoslavia), S. Erixon (Suedia), H. M. Gauger și Kl. Heitman (R.F.G.) și Ecaterina Dvoicenco (U.R.S.S.). Unele dintre răspunsurile la scrisori ale profesorului Caraman sînt adevărate studii în miniatură.

O importanță deosebită are și „laboratorul" din care s-a ivit această valoroasă operă. Se află depozitat aici rodul muncii sale de o viață, reprezentînd peste 60 de ani petrecuți în lumea cărților. Este un fond documentar alcătuit după riguroase criterii științifice, o inestimabilă sursă de informații (cuprinzînd sute de mii de fișe, proiecte de lucrări și chiar redactări parțiale[63] ale unora dintre acestea), ce va putea contribui încă multă vreme la elaborarea unor sinteze de valoare. În fine un loc distinct în cadrul moștenirii științifice

---

[62] Vezi Petru Caraman, *Literatură populară*, antologie, introducere, note, indici și glosar de Ion H. Ciubotaru, seria „Caietele Arhivei de folclor", III, Iași, 1982.

[63] Dintre lucrările neterminate sau rămase în stadiul de proiecte (titlul + planul + bibliografia) amintim: *La création artistique populaire par rapport à l'art culte*; *Sur le caractère spécifique de l'art plastique populaire et sur sa genèse*; *La perte des adhérences avec le substratum mystique, dans les créations artistico-folkloriques d'inspiration magico-religieuse*; *Traits mythologiques préchrétiens dans la figure folklorique du dieu chrétien chez certains peuples de l'est et du sud-est de l'Europe*; *Mioriția, în cadrul etnologic al Europei orientale*; *Lirica populară română, ca produs estetic și ca expresie funcțională a unor finalități practice variate.*

a profesorului Petru Caraman ocupă biblioteca sa (circa 2 500 de volume, printre care se află numeroase rarităţi bibliografice, reflectînd întreaga sferă a domeniilor ce l-au preocupat), donată, prin voinţa cărturarului, Bibliotecii centrale universitare din Iaşi. Tot aici vor ajunge, probabil, cu vremea, şi manuscrisele de care am vorbit, alcătuindu-se astfel un valoros fond documentar „Petru Caraman".

Desigur, au existat mai multe cauze care au împiedicat publicarea la vreme a manuscriselor profesorului Caraman. Punerea lor în balanţă acum, nu ar ajuta prea mult. Ceea ce trebuie să ne preocupe de aici înainte este ca acest valoros fond ştiinţific să devină cît mai curînd cunoscut, prin intermediul tiparului. Valorificarea acestei moşteniri va face să sporească prestigiul etnologiei, al ştiinţei noastre în genere, pentru că majoritatea lucrărilor aduc noi argumente ce demonstrează vechimea, continuitatea şi originalitatea spiritualităţii româneşti. Înfăptuirea acestui act de cultură va însemna un frumos omagiu adus muncii şi, în acelaşi timp, o dreaptă cinstire a memoriei marelui dispărut.

Ion H. Ciubotaru

Scanned with OKEN Scanner

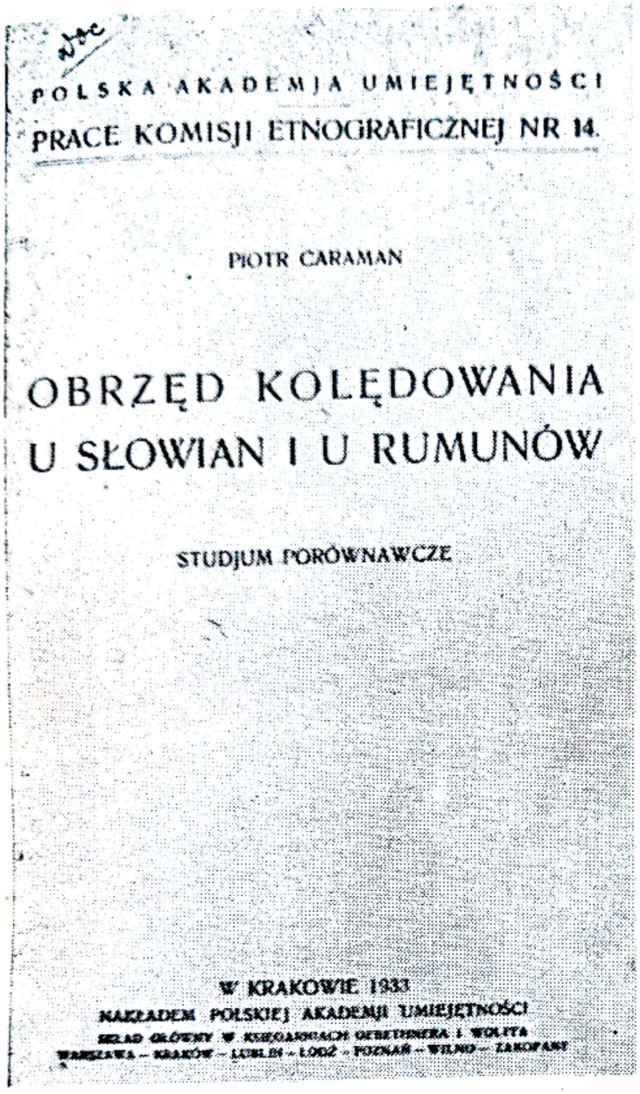

Coperta interioară a volumului *Datina colindatului la slavi şi la români*, apărut în limba polonă.

Coperta interioară a contribuţiei critice consacrate cărţii lui M. Vulpescu, *Les coutumes roumaines périodiques*.

Scanned with OKEN Scanner

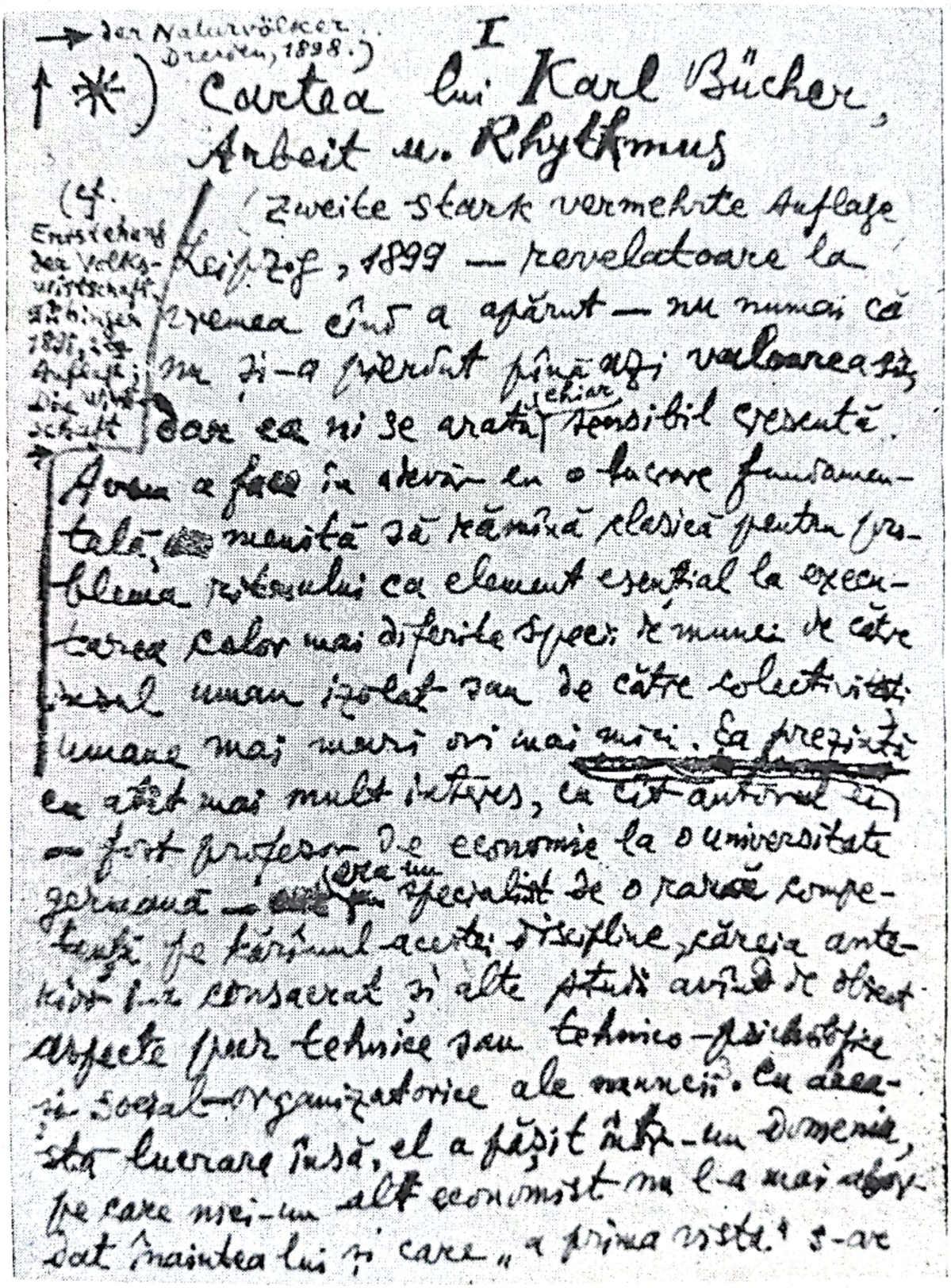

Pagină din studiul *Legănatul — ca muncă și ritual*

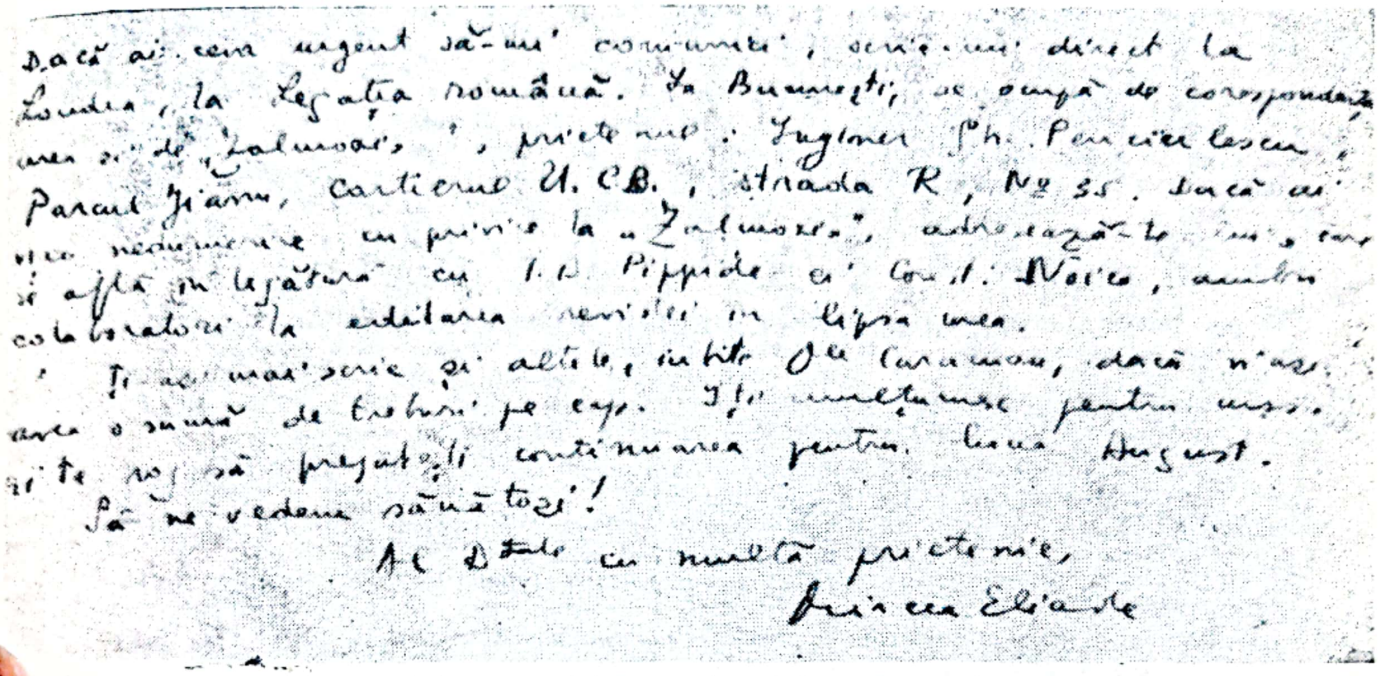

Scrisoare primită de la Mircea Eliade (fragment)

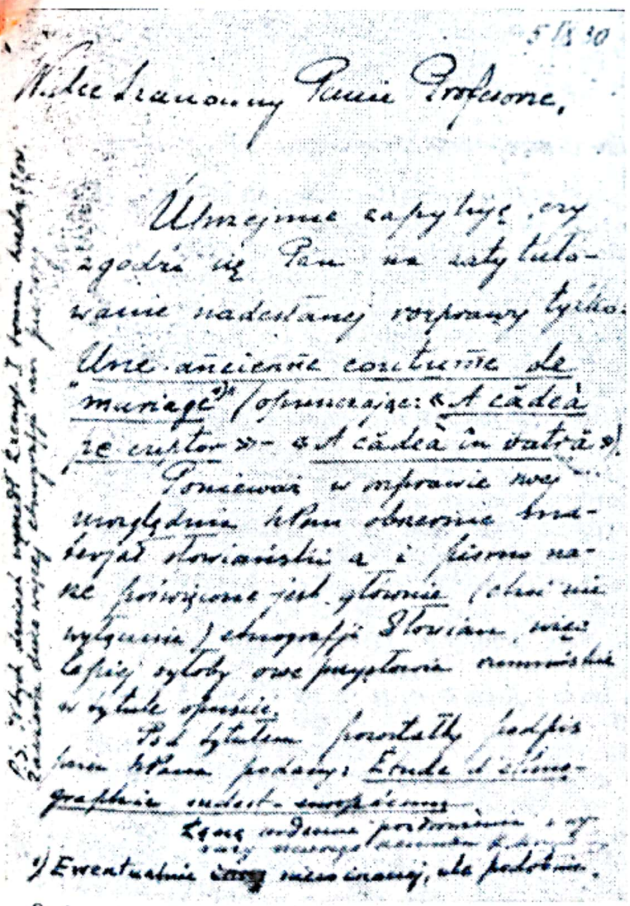

Scrisoare primită de la Kazimierz Moszyński (fragment)

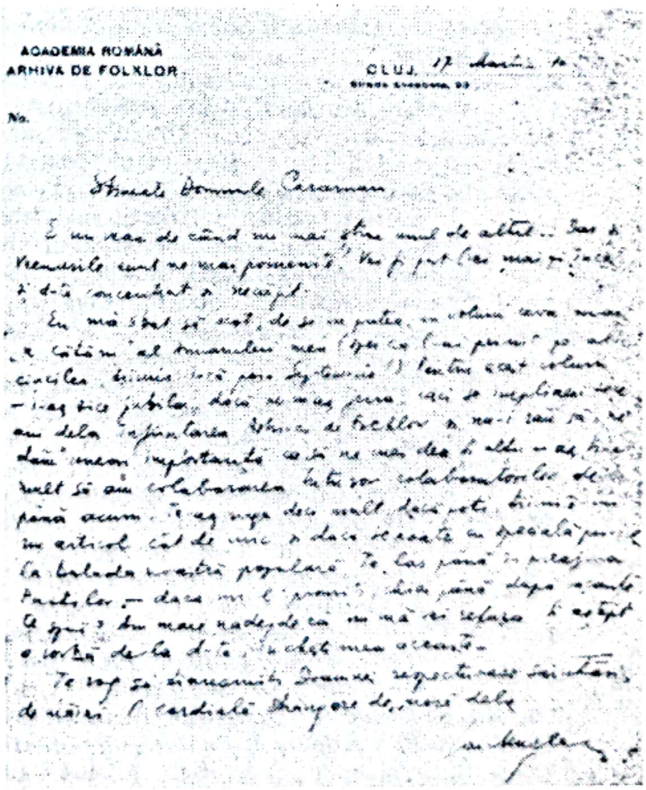

Scrisoare primită de la Ion Muşlea

Scanned with OKEN Scanner

LUCRĂRILE PROFESORULUI PETRU CARAMAN

I. Lucrări publicate

1. *Ştiri despre români şi despre orientul Europei din pragul veacului XIV (1308)*, în „Arhiva", XXXIII, 1926, nr. 3 şi 4, p. 267—269.
2. *Motive româneşti în literatura semipopulară cehă. Teatrul de marionete: „Horia şi Cloşca"*, în „Arhiva", XXXVI, 1929, nr. 1, p. 6—17 şi nr. 2 p. 103—114.
3. *Contribuţii bibliografice la studiul românilor din Istria şi al limbii lor*, în „Arhiva", XXXVII, 1930, nr. 2, p. 112—120.
4. *Remarques critiques et discussion de problèmes ethnographiques*. în „Arhiva", XXXVII, 1930, nr. 3 şi 4, p. 213—229.
5. *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români şi slavi. Contribuţie la studiul mitologiei creştine din orientul Europei*, în „Arhiva", XXXVIII, 1931, p. 358—418.
6. *Une ancienne coutume de mariage. Étude d'ethnographie du Sud—Est européen*, în „Lud Słowiański". Pismo poświęcone dialektologji i etnografji Słowian, Krakow, tom, II, zeszyt 1, 1931, p. 27—55 ; tom. III, zesz. 1. 1932, p. 80—97 ; tom. III, zesz. 2, 1933, p. 185—212.
7. *Contribuţie la cronologizarea şi geneza baladei populare la români*, în „Anuarul Arhivei de folclor", I, 1932, p. 53—105 ; II, 1933, p. 21—88.
8. *Obrzęd kolędowania u Słowian i u Rumunów. Studjum porównawcze*, Krakowia, 1933, VIII + 630 p.
9. *Obrzęd kolędowania u Słowian i u Rumunów. Studjum porównawcze* (Recenzie), în „Buletinul Institutului de filologie română „Al. Philippide", vol. I, 1934, p. 233—237.
10. *Datinile româneşti în limba franceză. Contribuţie critică asupra folclorului român în străinătate*, Bucureşti, Tip. C. Lăzărescu, 1934, 110 p.
11. *Consideraţii critice asupra genezei şi răspîndirii baladei Meşterului Manole în Balcani*, în „Buletinul Institutului de filologie română „Al. Philippide", vol. I, 1934, p. 63—102. Studiul s-a republicat în volumul antologic *Meşterul Manole*, îngr. şi pref. de Maria. Cordoneanu, Bucureşti, Eminescu, 1980, p. 102—140.
12. *Folclor românesc în englezeşte. Contribuţie critică asupra folclorului român în străinătate*, în „Arhiva", XLII, 1935, nr. 3—4, p. 181—197.
13. *„Descolindatul" (To xetraguadisma) dans le Sud—Est Européen*. Extrait des comptes rendus du IV-e Congrès des géographes et des ethnographes slaves, Sofia, 1936, p. 321—327.
14. *Xylogénèse et lithogénèse de l'homme. Essai sur l'origine et l'évolution des croyances en Europe orientale*, în „Zalmoxis", I, Paris, 1938, p. 177—196 şi II, 1, 1939, p. 111—130.
15. *Cîntece populare istroromâne* (recenzie), în „Buletinul Institutului de filologie română „Al. Philippide", vol. V, 1938, p. 350—359.
16. *Octoihul lui Macarie (1510) şi originile tipografiei în Ţara Românească* (recenzie), în „Arhiva", XLVI, 1939, nr. 3—4 ; p. 296—300.
17. *Un eveniment artistic: „Demonul" lui Lermontov, transpunere din ruseşte de George Lesnea*, în „Însemnări ieşene", IV, 1939, nr. 7, p. 139—144.
18. *Din literatura neogreceească. Robie şi O mică tragedie, două schiţe reprezentative din opera lui Pavel Nirvanas, traduse din greceşte şi comentate de Petru Caraman*, în „Însemnări ieşene", V, 1940, nr. 5, p. 292—298.
19. *Fresca huţulă* (recenzie-studiu), în „Însemnări ieşene", V, 1940, nr. 3, p. 497—519.
20. *Les bases mystiques de l'anthroponymie. Prolégomènes à l'étude des noms personnels roumains*, în „Balcania", VI, 1943, p. 464—497.
21. *Godina Dana Hrvatskih Narodnih Običaja*, I—II, Zagreb, 1939, (recenzie), în „Balcania" VI, 1943, p. 563—569.

22. „Anuarul Arhivei de folclor", VI, 1942 (recenzie), în „Balcania", VI, 1943, p. 569—572.
23. *„Ethnos", revistă de grai, studiu și creație românească*, Focșani, 1941—1942 (recenzie), în „Balcania", VI, 1943, p. 572—576.
24. *Rudarii. Contribuție la o enigmă etnografică* (recenzie), în „Balcania", VII, 1, 1944, p. 219—234.
25. *Lăutari și hori în pictura bisericilor noastre* (recenzie), în „Balcania", VII, 1, 1944, p. 234—243.
26. *Magia populară ca sursă de inspirație pentru poezia cultă*, în vol. *Elogiu folclorului românesc*, antologie și prefață de Octav Păun, text îngrijit de Maria Mărdărescu și Octav Păun, București, E.P.L., 1969, p. 376—401.
27. *L'Héritage romain dans l'anthroponymie roumaine*, în vol. *Actele celui de al* XII-lea *congres international de lingvistică și filologie romanică*. București, Editura Academiei R. S. România, 1970, p. 1107—1113.
28. *Funcția nupțială a unei balade populare românești de origine sârbă*, în vol. *Radovi simpozijuma. . . (Actele simpozionului dedicat reciprocităților iugoslavo-române în domeniul literaturii populare)*, Pančevo, 1974, p. 125—156.
29. *G. Ibrăileanu — profesorul, istoricul culturii, scriitorului beletrist*, în vol. *Amintiri despre G. Ibrăileanu*, antologie și bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, prefața de Demonstene Botez, Iași, Ed. Junimea, 1974, p. 77—114.
30. *Le tatouage chez les Roumains, d'après leurs créations folkloriques*, în vol. *Résumés des communications*, tom II, *Linguistique, littérature, folklore, ethnographie, arts, droit et institutions*, București, 1974, p. 288.
31. *L'ethnographe Cantemir et le folklore du Proche-Orient*, în „Dacoromania, Jahrbuch für östliche Latinität", nr. 2, Freiburg / München, 1974, p. 313—341 și nr. 3, 1975—1976, p. 237—270. Partea finală a studiului urmează să apară.
32. *Reflexul mării în folclorul românesc*, în „Tomis", an XI, nr. 1 (122) și 2 (123), 1976, p. 4.
33. *Fantaisie et réalité dans les poèmes épiques populaires du Sud—Est Européen*, în „Dacoromania Jahrbuch für östliche Latinität", nr. 4, Freiburg / München, 1977—1978, p. 229—256. Această lucrare a apărut și în revista „Etnografski i folkloristicini izsledvaniia", Sofia, 1979, p. 229—252.
34. *Une influence roumaine sur les langues slovaque et tchèque*, în vol. *Logos Semantikos. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, vol. V, Madrid, 1981, Ed. Gredos, p. 149—160.

II. Lucrări rămase în manuscris*

1. *Descolindatul în orientul și sud-estul Europei. Studiu de folclor comparat*, 2 volume, 900 p. (Primele 90 p. din acest studiu s-au publicat în „Anuarul de folclor", II, Cluj-Napoca, 1981, p. 57—94).
2. *De la instinctul de autoorientare, la spiritul critic axat pe tradiția autohtonă. Reflecții asupra conceptului despre specificul etnic în literatură ca emanație a sursei folclorice*, 378 p.
3. *„Pământ și apă". Contribuție etnologică la studiul simbolicei eminesciene*, 300 p.
4. *Influența lui Kochanowski asupra lui Dosoftei și considerații critico-axiologice* 220 p.
5. *Prolegomene etnografice și tehnogenetice la studiul meșteșugurilor în România*, 240 p.
6. *Reflexul meșteșugurilor și al negoțului în folclor și în etnografie la români*, 50 p.
7. *Legănatul — ca muncă și ritual — reflectat în creația artistico-folclorică, mai ales la popoarele din orientul și sud-estul Europei*, 161 p.
8. *Tatuajul la români, după creațiile lor folclorice*, 115 p.
9. „Cîntecul nunului". *Din perspectiva originii, genezei și funcției sale. Contribuție comparatistă la studiul epicei populare în versuri*, 201 p.
10. *Alegoria morții în poezia populară la poloni și la români*, 66 p.
11. *Înfrățirea rituală la popoarele sud-estului european și originea ei traco-ilirică*, 70 p.
12. *Sur l'origine thraco-illyrienne de la fraternisation rituelle chez les Roumains et chez les autres peuples balkaniques*, 30 p.
13. *Asupra originii și genezei unor balade populare sud-est europene, având ca subiect fapte extraordinare*, 57 p.
14. *Originea și geneza sorcovei*, 35 p.
15. *Reflexul mării în folclorul românesc și continuitatea neîntreruptă a poporului român în Dobrogea de la formarea sa*, 150 p.
16. *Contribuție la caracterizarea doinei*, 92 p.

* Cu excepția cursurilor de slavistică, toate manuscrisele profesorului Caraman sînt, în momentul de față, dactilografiate.

17. *Porțile monumentale ale României. Considerații asupra genezei și semnificației lor*, 31 p.
18. *Excurs asupra Caduceului — ca prototip al „colindei" — reflex al străvechei, universalei baghete magice*, 300 p.
19. *Blestemul, ca expresie folclorică a unui complex afect negativ*, 100 p.
20. *Observații critice urmate de discuția câtorva probleme etnografice și etnologice — cu privire specială asupra artei populare — la apariția cărții lui Antonín Václavík, Vijročni obyčeje a lidové umění, Praga, 1959*, 60 p.
21. *Aperçu critique sur l'oeuvre folklorique de Lutz Röhrich: Lexikon der Sprichwörtlichen Redensarten, Bd. I—IV, Freiburg—Basel—Wien, 1977*, 55 p.
22. *Identificarea episodului despre Cupidon și Psyche, din romanul Methamorphoses al lui Apuleius, cu un basm autentic popular*, 100 p.
23. *„Hoja, Lero, Dolerije" (Haileroi, D'aileroi). Un important document folcloric, din literatura aguzană, despre expansiunea românilor pe coasta dalmatină, la sfîrșitul evului mediu*, 37. p.
24. *Poezia poporului lituan*, 80 p.
25. *Studiu asupra colindelor*, 60 p.
26. *Un izvor nou pentru studiul limbii românești vechi*, 25 p.
27. *Importanța morilor de apă în trecutul neamului nostru. Studiu folcloric*, 20 p.
28. *Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponimie la români și în sud-estul Europei*, 1 300 p.
29. *Vechiul cîntec popular ucrainean despre Ștefan Voievod și problemele lingvistico-etnografice aferente*, 400 p.
30. *Prozodia și metrica populară polonă în raport cu versificația folclorică a celorlalți slavi*, 200 p.
31. *Cum nu trebuiesc editate vechile manuscrise slavo-române. Studiu critico-lingvistic asupra Pomelnicului de la Bistrița, publicat de D. Bogdan, și asupra unor ediții de documente slavoromâne*, 100 p.
32. *Studii asupra Învățăturilor lui Vladimir Monomahul către fiii săi*, 50 p.
33. *Une ancienne coutume de mariage. Étude d'ethnographie du Sud-Est européen. Deuxieme partie*, 30 p.
34. *Cursuri de slavistică*, disparate, 250 p.

III. Referințe

A. *Recenzii* asupra volumului *Obrzęd kolędowania u Słowian i u Rumunów. Studjum porównawcze*, Krakowia, 1933, VIII + 630 p.

1. P. P. Panaitescu, în „Revista istorică română", III, 1933, p. 444.
2. Ovid Densusianu, în „Grai și suflet", VI, 1933—1934, p. 392—393.
3. A. Brückner, în „Zeitschrift für Slawische Philologie". Leipzig, XI, 1934, p. 453—456.
4. Valentin Gr. Chelaru, în „Arhiva", XCI, 1934, nr. 3—4, p. 187—189.
5. Hr. Vakarelski, în „Revue internationale des études balkaniques", Beograd, tom I, (3), an II, 1936, p. 295—297.

B. Alte referințe

6. D. Caracostea, *Balada poporană română*. Curs litografiat, ținut la Universitatea din București, 1932—1933, p. 355—416.
7. Irina Crasnova, *Inaugurarea cursului de slavistică: Autohtonismul rusesc în opera lui Pușkin*, în „Iașul", an VI, seria a II-a, nr. 194, 1938, p. 2.
8. *Rapoartele membrilor comisiei de examen asupra memoriului de înscriere la concurs și a lucrărilor prezentate de Petru Caraman, pentru ocuparea postului de conferențiar definitiv la catedra de slavistică de la Facultatea de litere și filosofie a Universității Mihăilene din Iași*, în „Monitorul oficial", partea I, anul CVII, nr. 251, octombrie 1939, p. 6053—6057.
9. Ovidiu Birlea, *Procesul de creație al baladei populare române*, în „Revista Fundațiilor regale", VIII, 1941, p. 558—598.
10. D. Caracostea, *Material sud-est european și formă românească, Meșterul Manole*, în „Revista fundațiilor regale, IX, 1942, nr. 12, p. 619—656, republicat în vol. *Poezia tradițională română. Balada poporană și doina*, II, ediție îngrijită de D. Șandru, prefață de Ovidiu Birlea, București, E.P.L., 1969, p. 185—223.
11. D. Caracostea, *Balada Crivățului*, în „Revista fundațiilor regale, X, 1943, nr. 8, p. 264—292, republicat în vol. *Poezia tradițională română*, II, p. 156—178.
12. Gheorghe Vrabie, *Balada populară română*, București, Editura Academiei R. S. România, 1966, p. 23—24, 71, 78, 88, 192—202.

Scanned with OKEN Scanner

13. Adrian Fochi, *Recherches comparées de folklore sud-est européen*, Bucarest, Association Internationale d'études du sud-est européen, nr. 6, 1972, p. 139—148.
14. *Documente literare*, vol. 2, seria *Studii* şi documente, ediţie de Gh. Cardaş, Bucureşti, Minerva, 1973, p. 17—20.
15. Ion Taloş, *Meşterul Manole. Contribuţie la studiul unei teme de folclor european*, Bucureşti, Minerva, 1973, p. 18 ; 59—60.
16. Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii româneşti*, Bucureşti, E.E.R., 1974, p. 505—509.
17. Iordan Datcu, *Petru Caraman*, în „Revista de etnografie şi folclor", tom. 23, nr. 2, 1978, p. 241—246.
18. G. Ivănescu, *A 80-a aniversare a profesorului Petru Caraman*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", tomul XXVI, 1977—1978, p. 269—274.
19. Al. I. Amzulescu, *Marcu şi Gerul. Epilog doljean la o faimoasă controversă*, în „Revista de etnografie şi folclor", tomul 24, nr. 2, 1979, p. 153—175.
20. Iordan Datcu, S. C. Stroescu, *Dicţionarul folcloriştilor. Folclorul literar românesc*, cu o prefaţă de Ovidiu Bîrlea, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi enciclopedică, 1979, p. 118—120.
21. Romulus Vulcănescu, *Dicţionar de etnologie. I. Terminologie, II. Personalităţi*, Bucureşti, Editura Albatros, 1979, p. 314.
22. I. D. Lăudat, *Un distins profesor de seminar : Petru Caraman*, în „Biserica ortodoxă română", XCVII, 1979, nr. 3—4, p. 590—595.
23. Iordan Datcu, *Un mare etnolog*, în „România literară", XIII, nr. 3, 1980, p. 19.
24. I. D. Lăudat, *Amintirea unui savant : Petru Caraman*, în „Cronica", XV, nr. 12, (738), 1980, p. 8 ; *Petru Caraman* (1898—1980), în Buletinul „Societăţii de ştiinţe filologice", pe anul 1980, Bucureşti, 1980, p. 75—78.
25. Ariton Vraciu, *Petru Caraman*, în „Limbă şi literatură", vol. III, 1980, p. 500—504 ; *Petru Caraman*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi" (serie nouă), secţiunea III, Lingvistică, tom XXVI, 1980, p. 136—138.
26. I. D. Lăudat, *Petru Caraman* (1898—1980), în „Ethnologica", Bucureşti, 1981, p. 190—191.
27. Ionel Maftei, *Personalităţi ieşene*, vol. IV, *Omagiu*, Iaşi, Comitetul judeţean de cultură şi educaţie socialistă, 1982, p. 64—66.

Scanned with OKEN Scanner

ALEXANDRU DIMA
(1905—1979)

În după amiaza zilei de 19 martie 1979, s-a stins din viață la București profesorul Alexandru Dima, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, fost director al Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor.

S-a născut la 17 octombrie 1905, la Turnu Severin, în familia unui mecanic ceferist, într-un mediu care avea să-i ofere prilejul de a deprinde o chibzuită cumpănire a lucrurilor, un realism al înfruntării cu dificultățile vieții. După anii de școală primară și de gimnaziu, se înscrie la liceul „Traian", din orașul natal, pe care îl termină în 1925. Asupra tuturor adolescentul firav produce o adîncă impresie, prin maturitatea dovedită fără ostentație, prin înclinația firească spre studiu. În clasele mai mari, Alexandru Dima simbolizează deja un ideal, pe care ceilalți se vor strădui să-l ajungă. Amintirile foștilor colegi nu se sfiesc să mărturisească aproape venerația de care tînărul era înconjurat de colegi mai tineri sau de aceeași vîrstă. Desigur, nu este nici pe departe vorba de o legendă și nici de infructuoase omagii postume, ci de recunoașterea unui fapt real, a unei autentice și necontrafăcute superiorități intelectuale. Nu se poate spune că tînărul licean nu încearcă să cunoască viața, să o studieze, chiar să o prețuiască și din alte puncte de vedere decît ale studiosului. O iubire plină de respect față de aceea care îi va deveni tovarășa de o viață îl încîntă încă de pe acum și versurile scrise în acești ani vin să certifice nu numai delicate sentimente și gingașe împliniri, dar și o exprimare surprinzător de proaspătă, o cunoaștere a anumitor posibilități expresive și melodice ale vocabulei: „În strîngerea de mînă / Ce tu mi-ai dat azi noapte, / Eu am

simțit norocul / Sosind, / Adus de șoapte / Îndepărtate." [1] Încredințează tiparului alte versuri, care vor apărea în „Datina", începînd cu 1925. O prelucrare după Sully Prudhomme, un pastel, apoi scurte poeme în proză, „meditații recreative" și note de drum apar tot acolo, între 1925 și 1928.

Pentru cine l-a cunoscut tîrziu pe Alexandru Dima, lectura paginilor beletristice din tinerețe constituie o surpriză ce întărește intuirea unei laturi importante a firii sale: o candoare copilărească, o naivitate adesea uimitoare și neprefăcută, o capacitate de a reacționa dureros la nedreptăți. „Și cu melancolie și fericire mă gîndesc că dintre toate darurile ce pot împodobi un suflet de om, copilăria e cel mai ales, cel mai minunat" — se destăinuia Alexandru Dima[2]. Au fost însușiri pe care le-a păstrat ascunse mai tuturor celor din preajmă și tocmai de aceea și-a semnat versurile cu pseudonim. Un sentimentalism discret îl animă pe tînărul acestor ani, imaginile pe care și le închipuie sînt vaporoase, tinzînd spre intangibil, într-o simbolistică livrescă uneori, dar suplu articulată: „Într-un tîrziu, se desprinse din depărtări de vis un medalion alb închipuind o amintire. Pămîntul înțelese. Luna era dragostea lui de odinioară. Și stelele nu-l mai sărutară.

În noaptea aceea, smaragdul se-ntunecă" *(O nouă primăvară*, în „Datina", IV, nr. 3—4, martie-aprilie 1926, p. 42).

Ne-am înșela dacă am crede că severineanul smead și cu ochii mari, negri, era doar un visător fascinat de căi siderale. Dimpotrivă, medita foarte realist asupra condiției umane și nu agrea defel rigiditatea clasică a academismului, reclamînd individului naturalețe în marginile socialului: „Dorim desigur cu toată lumea linia eroică a drumului ce vizează înalta valoare a moralității.

Numai că voim să notăm aci cît de dureroasă e această tendință a sufletului. Fiindcă îi deformează grația naturală, care nu totdeauna înseamnă imoralitate, și dă un produs inestetic ce chinuie mult sufletul.

Oamenii plătesc scump splendoarea eroismului moral, atît de scump că nici n-o socotiseră umană. De aceea au și dăruit-o cu o șireată generozitate semizeilor și zeilor.

De ce să nu lăsăm cîteodată pe oameni să fie umani?" (*Meditații recreative, idem*, V, nr. 7—8, septembrie-octombrie 1927, p. 160).

Pe an ce trece, intrînd tot mai mult în vîltoarea vieții, Alexandru Dima este atras de aspectele durabile, solide și palpabile ale realității, lăsîndu-le celorlalte loc în tainițe la care prea puțini aveau prilejul să ajungă. *În goană pe drumuri bănățene* marchează această întoarcere către suferințele celor din jur, către mediul care îl zămislise și în care vede apocalipse prevestitoare: „Și în locul priveliștii din poveste se-nfiripă în minte formidabila cruciadă a mașinilor în fabrici uriașe, cu lucrători trudnic încordați, cu fețe bronzate și severe. Și amestecul de carne și fum durează încă, brutal, profanînd sălbăticia divină a pădurilor din jur" („Datina", VI, nr. 3—4, martie-aprilie 1928, p. 113).

Din 1925, Alexandru Dima este student al Universității bucureștene, avîndu-i ca profesori pe Dimitrie Gusti, C. Rădulescu-Motru, Mircea Florinn,

[1] Comunicat, împreună cu fragmentele următoare de scrisori, de doamna prof. Olga Dima, căreia îi mulțumim și pe această cale pentru deosebita amabilitate.
[2] Fragment din scrisoarea din 11 iulie 1930, comunicată de doamna prof. Olga Dima.

P. P. Negulescu şi alţii. Colaborările sale la „Datina" se înmulţesc, devin tot mai substanţiale şi de la umila „revistă a revistelor" studentul va trece curînd la articole de temeinică analiză a unor fenomene literare. Viaţa nu era dintre cele mai uşoare, lipsurile par a-l copleşi, dar nu-l îndepărtează de la muncă : „lucrez groaznic. Am ajuns un semischelet. Mă simt foarte obosit, dar n-am ce face. De altfel, de asta sunt aici" — mărturiseşte studentul viitoarei soţii[3]. Citeşte enorm, completîndu-şi lecturile — şi aşa bogate — din liceu. Participarea sa la seminarii este remarcată îndată şi toţi colegii îi recunosc maturitatea intelectuală, vizibilă în acurateţea răspunsurilor, diversitatea abordării problemelor, siguranţa de sine[4]. Studia în principal filozofia, iar în secundar — limba şi literatura italiană. Aprofundarea sistematică a celei dintîi discipline îi va aduce nu numai un spor de ordonare a gîndirii, dar şi un trainic fundament tuturor lucrărilor sale ulterioare, de la acelea consacrate artei populare, la acelea despre literatura comparată.

Şi pentru că nu rareori studierea filozofiei se asocia cu un trai nu prea îmbelşugat, Alexandru Dima nu face excepţie de la regulă : „Epistola mea trecută a avut o culoare puţin cam tristă. Era ecoul ce-l produce în mine lipsa completă de sume de bani. Azi am început să mă veselesc, fiindcă mi s-a dat bursa şi mi-am umplut punga cu o sumă pe care nu cred ca portmoneul să o fi avut vreodată... Şi mi-e, dragă, cîteodată o foame aşa de lup, că-mi vine să înghit pe toţi domnii şi d-şoarele cu care stau acuma la bibliotecă şi scriu scrisoarea asta" [5].

Privaţiunile şi regimul aspru de muncă îi vor învinge însă curînd rezistenţa şi Alexandru Dima, grav bolnav, va fi nevoit să-şi întrerupă studiile şi să stea luni în şir într-un sanatoriu din Banat. La afişierul decanatului apăruse chiar o înştiinţare asupra morţii sale. Lupta cu boala a fost dură şi colegii, impresionaţi de voinţa supraomenească a prietenului lor, îi vor păstra amintirea peste aproape o jumătate de veac[6]. Întors la viaţă, Alexandru Dima va şti să o preţuiască în alt chip, deschizîndu-se înainte-i alte porţi ale înţelegerii. Personajul unui roman, pe care Alexandru Dima avea intenţia să-l scrie, întreprinde, într-o scrisoare, un gest simbolic, de mirifică resurecţie în bucuria luminii : „adună mănunchiuri de soare şi le azvîrle ca pe nişte spice de grîu peste lume" [7].

În 1931, îşi trece examenul de capacitate pentru învăţămîntul secundar, la filozofie şi română — principal şi la drept — secundar, fiind numit profesor la Rîmnicul Vîlcea, în acelaşi an. În anul următor, se transferă la Sibiu, profesor de română la liceul „Gh. Lazăr", al cărui director va deveni peste cîţiva ani. Concomitent, colaborează la „Datina", „Secolul" şi „Roma", articolele publicate aici înmănunchindu-le în volumul *Aspecte şi atitudini ideologice* (1933).

Anul 1935 va însemna şi pătrunderea lui Alexandru Dima printre personalităţile îndrumătoare ale ideologiei culturii noastre naţionale, prin arti-

[3] Fragment dintr-o scrisoare din 1926, comunicată de doamna prof. Olga Dima.
[4] Cf. Ion Zamfirescu, *Însemnări despre om şi profesor*, în „Cronica", XV, 1980, nr. 43, din 24 octombrie, p. 7.
[5] Fragment dintr-o scrisoare din 1926, comunicat de doamna prof. Olga Dima.
[6] Cf. scrisoarea lui Ion Biberi către Alexandru Dima, din 15 octombrie 1978, comunicată de doamna prof. Olga Dima.
[7] Fragment dintr-o scrisoare nedatată, comunicat de doamna prof. Olga Dima.

Scanned with OKEN Scanner

colul-manifest *Localismul creator*, apărut în „Familia", apoi în „Blajul" și în „Revista Fundațiilor regale". Izvorîte din experiența grupării intelectuale „Thesis", înființată la Sibiu în 1932, rîndurile lui Alexandru Dima cunosc pretutindeni o primire mai mult decît favorabilă, deoarece îndemnau către o „mai profundă ancorare în realitate, în concret, în viața autentică și imediată", permițînd cunoașterea realității și valorificarea în creație a latențelor specifice unui loc geografic dat, adîncirea particularităților naționale în propria lor substanță.

Încercării de a pătrunde specificul locului, tradițiile lui, precum și contemporaneitatea i se datorează monografia *Sibiu* (1940), plină de pagini de vibrantă evocare și fină expresie artistică.

Din anul 1936 pînă în 1939, Alexandru Dima se specializează în estetică, istoria artelor și etnografie la Berlin și München, susținîndu-și între timp (1938) doctoratul la Universitatea din București cu lucrarea *Conceptul de artă populară*. Concomitent cu activitatea didactică desfășurată la Sibiu, Alexandru Dima colaborează la „Revista Fundațiilor regale", „Ramuri", „Luceafărul". La 26 noiembrie 1943, se înscrie la concursul ținut de Universitatea ieșeană pentru conferința de estetică filozofică, fiind numit conferențiar de estetică și critică literară, din 1945. La Iași, Alexandru Dima va preda, pînă la sfîrșitul anului universitar 1965/1966, cursuri nu numai de estetică, dar și de teoria literaturii, de literatură universală și comparată. Din 1963, a fost și directorul Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor al Filialei Iași a Academiei R. S. România. „Iașul e paradisul meu pierdut", îi va mărturisi Alexandru Dima lui G. C. Ursu, după mutarea la București. În capitala țării, va fi, între 1966—1975, conducătorul catedrei de literatură universală și comparată, succedîndu-i lui Tudor Vianu, iar din 1967 pînă în 1973, directorul Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu". Membru al Societății scriitorilor români (1936), al Fundației „Humboldt" (1939), membru corespondent al Academiei R. S. România (1964), membru în biroul Asociației internaționale de literatură comparată, conducător al Laboratorului de literatură comparată al Universității bucureștene (1972—1975), Alexandru Dima a fost și secretar al revistei „Datina" (1920—1932), redactor al revistei „Transilvania" (1934—1940), membru în comitetele de redacție ale revistelor „Provincia literară", „Iașul literar", „Cronica", director al publicațiilor „Anuar de lingvistică și istorie literară" și „Revista de istorie și teorie literară".

Fundamentală pentru activitatea lui Alexandru Dima a fost înclinația sa timpurie pentru o disciplină care, deși bine constituită, oscila încă între filozofie și etnografie: sociologia. Filozof prin pregătirea sa universitară, s-a adîncit, sub conducerea lui Dimitrie Gusti, în studiul sociologiei, spre a surprinde specificul național și tradiția, elemente între care, încă din 1927, vedea o strînsă legătură (*Specific național și tradiție*, în „Datina", V, nr. 5—6, mai-iunie 1927), în sensul acțiunii determinante a celei din urmă. Contrar înțelesului ortodoxist acordat de gîndirism tradiției, Alexandru Dima va afirma necesitatea combaterii latențelor mistice și cultivării „virtualităților active" ale poporului român. Alături de C. Rădulescu-Motru sau Mihai Ralea, el subliniază rolul distructiv al misticismului, cerînd „înălțarea lui Toma Alimoș la rangul unui îndreptar al societății românești" (*Aspecte și atitudini ideologice*, T. Severin, Datina, 1933, p. 26).

Spre a aprofunda sensul exact al „tradiției", Alexandru Dima participă la o amplă anchetă sociologică, în iunie-iulie 1929, în satul făgărășean Drăguș, sub conducerea lui Gusti, în echipă fiind cuprinși Tudor Vianu, H. H. Stahl, Paul Sterian, Fr. Rainer, Const. Brăiloiu, Tr. Herseni, P. Comarnescu. Cu prilejul acelei anchete totale, care cerceta cadrul cosmic, biologic, istoric și psihic al drăgușenilor, manifestările spirituale, economice, juridice, politico-administrative, unitățile și subunitățile sociale din sat și relațiile dintre ele, tînărului student îi revine sarcina de a studia împodobirea porților, interioarele caselor și opiniile despre frumos ale locuitorilor satului. Lucrarea, publicată abia în 1945, va înregistra minuțios toate datele oferite de materialele investigate, le va clasifica și sistematiza temeinic, dar mai presus de toate va marca tot mai vizibila apropiere a lui Alexandru Dima de estetică și literatură, ambele considerate dintr-o incontestabilă perspectivă sociologică.

În 1939, apare *Conceptul de artă populară*, rod al unei minuțioase pregătiri și documentări, în care sînt studiate probleme principale, precum descrierea fenomenului artistic popular, procesul de creație și circulație (ca element definitoriu). Studiul este călăuzit de concluziile oferite de ancheta de la Drăguș. În consecință, „arta populară" este considerată un fenomen spiritual care, urmărind adesea scopuri extraestetice, dominat de utilitar și social, se deosebește de „arta cultă", la care se observă propensiunea spre estetic. Către aceasta tinde și arta populară, deosebindu-se astfel de arta primitivă. Arta populară, se afirmă, reprezintă spiritualitatea colectivității manifestată prin individualitate (să precizăm că nu numai satului îi este rezervat rolul de creator).

Preocupări în această direcție a vădit Alexandru Dima și mai tîrziu, cînd cercetează (1942) fundamentul folcloric al povestirii *Dănilă Prepeleac*, dovedindu-se familiarizat cu uneltele specifice folcloristului și folosind o largă informație. Cam în același timp, îngrijește apariția în limba germană, la Leipzig, a unei antologii de basme românești (*Rumänische Märchen*, 1944). Se cuvine subliniat faptul că în permanență Alexandru Dima a făcut frecvente referiri la arta populară, în numeroase din studiile sale. Să amintim doar unul din acestea, apărut în 1936 și primit extrem de favorabil. *Zăcăminte folclorice în poezia noastră contemporană* este o replică deschisă adresată formalismului estetizant și literaturii care se vrea mai curînd o colonie a curentelor occidentale, decît o expresie a specificului național. Investigațiile pe care Alexandru Dima le întreprinde în opera unor poeți români de valoare (precum T. Arghezi, I. Barbu, L. Blaga, V. Voiculescu, I. Pillat, A. Maniu, N. Crainic) scot la iveală credințe, obiceiuri și influențe ale literaturii populare care au contribuit substanțial la închegarea unor modalități artistice particulare. Cei mai de seamă poeți români ai vremii au respins înfeudarea față de curentele cosmopolite și, apelînd la elemente profund populare, au dat viață unor versuri de o puternică originalitate și de un lirism care, animat de impulsul de a sonda subconștientul, a găsit în folclor o zonă fertilă.

Dacă ar fi să încercăm o caracterizare a modalității predominante de abordare a fenomenului literar cult în scrierile lui Alexandru Dima, atunci nu încape îndoială că intră în discuție, în primul rînd, abordarea sociologică vizibilă chiar din primele studii.

Scanned with OKEN Scanner

Însăşi participarea la campania împotriva ortodoxismului gîndirist are temeiuri profund sociologice, pe linia strălucitilor oameni de ştiinţă care i-au fost mentori spirituali — C. Rădulescu-Motru şi D. Gusti. Un concept mereu în atenţia lui Alexandru Dima a fost „tradiţia", ca promotoare a „specificului naţional". Un prim şi serios studiu, din 1929, se referea la tradiţionalismul eminescian, în care vedea o reacţie faţă de imixtiunile străine şi din care urmau a fi îndepărtate elementele izvorîte din necesităţile demonstraţiei şi convingerii. Nu peste multă vreme, Alexandru Dima scrie cea dintîi lucrare românească dedicată sociologiei literare: *O istorie a literaturii românești din punct de vedere sociologic*, reluare a unui studiu anterior, apărut acum, în 1938, în volumul *Fenomenul românesc sub noi priviri critice*. Recunoscînd întîietatea şi predominanţa factorului estetic, Alexandru Dima precizează că fenomenul literar (românesc) nu poate fi înţeles în mod complet fără considerarea întregii lui problematici sociologice, a cîmpului de factori nu rareori decisivi pe care societatea îi propulsează în planul artei. Trecînd în fugă peste potenţarea conştiinţei de grup, pe care o întreprinde literatura, precum şi peste alte aspecte, cum ar fi condiţia istorică, relaţiile cu unităţi sociale determinate — familie, instituţii, diverse grupări — sau cu tehnica, Alexandru Dima se opreşte pe larg asupra condiţionării economice a literaturii noastre. Cu acest prilej, sînt subliniate înrîuririle pe care păstoritul şi agricultura le-au avut asupra literaturii populare şi culte, apariţia unei problematici legată de afirmarea proletariatului; în sfîrşit, starea materială a scriitorului şi munca sînt privite ca factori importanţi în elucidarea determinării economice. În cadrul condiţionării spirituale a literaturii, Alexandru Dima cercetează factorul religios, prilej de a evidenţia urme ale magiei şi ale religiei creştine, iar cu prilejul analizării condiţionărilor etico-juridice discută nu numai fluctuaţiile raportului literatură-etică, dar şi înrîuririle statutului social al scriitorului (proprietatea artistică, relaţiile cu editorii). În sfîrşit, un ultim capitol, studiind condiţionările politice ale literaturii noastre, scoate în relief rolul determinant, de-a lungul istoriei, al vieţii politice, în sens conservator sau progresist.

Este singura lucrare teoretică amplă pe care Alexandru Dima a scris-o privind în mod special sociologia literaturii, deşi în practică i-a aplicat consecvent metoda, precum în monografia dedicată lui Alecu Russo (1957), unde biografie, operă şi societate sînt considerate în interacţiunile lor numeroase şi variate, cu rezultate rodnice şi incursiuni documentare surprinzătoare. Teoretician al specificului naţional, Alecu Russo l-a atras pe Alexandru Dima tocmai din acest motiv. În mod consecvent, Alexandru Dima s-a ataşat unui critic cu certe înclinaţii către domeniul amintit — G. Ibrăileanu, al cărui *Spirit critic...* îl aprecia încă din 1929 (*Problema mişcării ortodoxiste*, în „Datina", VII, nr. 10—12, octombrie-decembrie 1929). Îi va rezerva un loc în *Gîndirea românească în estetică* (1943), în 1947 îi studiază concepţia literară într-un amplu volum, prilej de a reliefa cu claritate „estetica sociologică" a criticului ieşean, asupra căruia va mai poposi în 1955 (*Concepţia despre artă şi literatură a lui G. Ibrăileanu*), 1973 (*Constantele teoriei literare a lui G. Ibrăileanu*) şi 1977 (*Ibrăileanu după patru decenii*). În sfîrşit, fără să adere întru totul la determinismul prea rigid al lui Dobrogeanu-Gherea, a pus în evidenţă (1967) întîietatea criticului român, pe plan european, faţă

de Paul Lafargue, Fr. Mehring și G. V. Plehanov, în apariția unei critici materialist-dialectice.

Este locul să amintim, de asemenea, că Alexandru Dima a avut constant în vedere relația literatură-societate, cu deosebire cînd s-a referit la chestiunea periodizării literaturii române, exprimîndu-și preferința pentru încadrarea ei în mari perioade istorico-sociale, cu respectarea criteriului estetic. Din aceeași perspectivă sînt alcătuite și studiile despre *Ghilgameș*, Goethe, Gogol, Whitman, Th. Mann (1967), după opinia, afirmată cu claritate în 1977: „valoarea estetică întrupată în opere implică așadar studiul istoric al evoluției lor prin relațiile cu cronologia epocii" (*Dezbateri critice*, București, Eminescu, 1977, p. 14). Fragmentară și intermitentă, activitatea de critic literar a lui Alexandru Dima s-a supus unui principiu statornic încă din 1927, cînd, în articolul *Despre funcțiunea criticii* („Datina", V, nr. 7—8, septembrie-octombrie 1927, p. 163), afirma că rolul criticii este numai de a explica opera și nu de a interveni cu puncte de vedere personale. Consecvente acestei poziții sînt studiile despre Odobescu, Coșbuc, M. Codreanu, cu excursuri explicative în istoria formelor și a speciilor și comentarii adecvate. Un loc aparte îl ocupă lucrările despre Eminescu, asupra căruia Alexandru Dima a scris pagini intrate în bibliografia curentă de referință, fie că este vorba de tradiționalismul poetului, ori de motivul cosmic în opera lui.

Preferința vizibilă a lui Alexandru Dima față de principiile sociologiei (literare) se întemeia pe o constatare fundamentală, făcută cu prilejul anchetei de la Drăguș, anume că „frumosul popular" trebuie să aibă „stringentă legătură cu viața". Nici principiile esteticii sale generale nu au renunțat vreodată la această corelație, este drept, foarte generală, dar tocmai de aceea încăpătoare și elastică. Oprindu-se asupra esteticii și studiindu-i fundamentele, Alexandru Dima preferă fenomenologia tocmai pentru că aceasta i se pare a stabili o legătură mai directă cu viața. În ansamblu însă, gîndirea promovată în numeroasele volume de estetică pe care le-a publicat se arată îndatorată unui eclectism superior, înrudit cu al lui Tudor Vianu, mentor evocat și invocat frecvent. Tendința predominantă este de încorporare a acelor concepții care, afirmînd autonomia esteticului, oferă suport cunoașterii obiective.

Domeniul esteticei. Privire sintetică introductivă (1947) analizează în adîncime unele concepte estetice, într-un context cuprinzător, prin delimitări succesive efectuate pe baza unei intuiții pătrunzătoare, argumentată de bogate lecturi. Definițiile comportă claritate și mai ales o relativizare a afirmațiilor categorice ale altora, întreprinsă în lumina unei priviri atente ce descopere esențialul. În 1943, apăruseră alte două volume, unul dedicat aspectelor contemporane ale *Gîndirii românești în estetică*, iar celălalt unor *Probleme estetice*. În rînduri de o remarcabilă și concisă claritate, Alexandru Dima trece în revistă, uneori polemic, nu o dată ironic, însă de fiecare dată într-o înaltă ținută intelectuală, concepții estetice fragmentare (precum ale lui Ibrăileanu ori Zarifopol), forme sceptice (Lovinescu și Călinescu), forme metafizice (Blaga, Crainic, Liviu Rusu, M. Dragomirescu), concepția vitalistă a lui E. Speranția sau perspectiva etică a lui Vianu.

Limpezimea expunerii unor „probleme estetice" dificile, precum frumosul natural și artistic, funcția epistemologică a artei, clasificarea artelor, provine și din respingerea speculațiilor sterile, a divagațiilor de amator,

Scanned with OKEN Scanner

precum și din tendința, programatică, spre academismul clasic. O continuare a acestor preocupări o constituie și studiile dedicate teoriei literare românești, așa cum a fost ea înțeleasă de Alecu Russo, B. P. Hasdeu, I. L. Caragiale, Duiliu Zamfirescu, Gherea și mișcarea de la „Contemporanul".

Din împreunarea formației sociologice cu preocuparea față de estetică au rezultat și studiile de literatură comparată. De la analiza specificului național la corelarea lui cu sistemul de valori europene sau universale pasul a fost făcut lesne, chiar cu o anume dăruire. Puncte de vedere mai vechi, exprimate în studii ca *Motive hegeliene în scrisul eminescian* (1934), au înlesnit trecerea. Studierea naționalului, socialului și a universalului literaturii române îi îngăduie să-i analizeze originalitatea și să aprecieze că aceasta ar fi, ca o formă generală, „clasicismul realist". Tot mai numeroasele studii comparatiste sînt întrunite în volumele *Conceptul de literatură universală și comparată* (1967), *Aspecte naționale ale curentelor literare internaționale* (1973), *Dezbateri critice* (1977). Lucrarea care a impus autoritatea lui Alexandru Dima și în acest domeniu este însă *Principii de literatură comparată* (1968; ed. II, 1972; traducere în limba rusă în 1977), o introducere sintetică, operînd pe baza unei riguroase sistematizări, a cunoștințelor vaste și profunde asupra domeniului și a respingerii eficiente atît a metodelor vetuste, cît și a celor de ultimă oră, necontrolate de timp.

Punctul de vedere general al lui Alexandru Dima este însă mai vechi și s-a afirmat cu deosebită claritate în *Afinități elective*: *Titu Maiorescu și Goethe* (1940), studiu programatic în care cercetarea „izvoarelor" și a „influențelor" este înlocuită cu o alta, de esență superioară, a investigării „înrudirilor spirituale", cu alte cuvinte — a ceea ce mai tîrziu vor fi numite „paralelisme". Alături de relațiile directe și de independență, paralelismele vor constitui una din cele trei căi de abordare a operei literare de către literatura comparată, domeniu în al cărui centru se află structura specifică a individualității operei. Reluînd un principiu întîlnit nu o dată în scrierile sale, Alexandru Dima afirmă că universal nu poate ajunge decît ceea ce este particular. Spiritul academic moderator determină o atitudine în ansamblu sceptică față de punctele de vedere foarte recente, dar și afirmarea unei poziții cu adînci ramificații umaniste, dovedite în paginile în care se discută proiectul unei istorii a literaturilor europene. Potrivit lui Alexandru Dima, specificul național (al unei literaturi) nu poate fi înțeles fără o raportare la contextul cultural și artistic european și universal; iar literatura comparată va deveni cu adevărat utilă numai în măsura în care va contribui efectiv la surprinderea particularităților unei anume literaturi.

Întreaga activitate a lui Alexandru Dima, desfășurată timp de peste o jumătate de secol, în domenii diferite, dar, în același timp, perfect unitară în varietatea ei, a împletit criteriul estetic cu acel sociologic, ultimul rămînînd fundamentul tuturor demersurilor sale, nu atît în evaluarea lucrărilor literare, cît în generalizările asupra lor și în încadrarea sferei esteticului în cîmpul mai larg al culturii. Însăși istoria literaturii nu l-a interesat decît în măsura în care trecutul oferă argumente privirilor teoretice. Și, din acest punct de vedere, scrierile lui Alexandru Dima sînt bogate în generalizări pline de substanță, întemeiate pe o cultură sistematică, întinsă și într-atît asimilată, încît s-a transformat într-un simplu factor de fundal. Spirit raționalist, era atras de rigoare și disciplină metodologică, fără să acorde credit

Scanned with OKEN Scanner

meticulozității decît atunci cînd aceasta era însoțită de o perspectivă largă. Discreția polemicii, tactul semnalării erorilor l-au călăuzit nu numai în publicistică, dar și în activitatea de la catedră. Cu acest din urmă prilej, căuta să dezvolte la studenți originalitatea gîndirii, capacitatea sistematizării și a organizării sintezelor.

Celor din preajmă li se dezvăluia cu greu, nu era un expansiv, dimpotrivă, își supraveghea atitudinea, vorbele, gesturile. Efuziunile erau rare, dar clipele de entuziasm interior nu puteau trece neobservate, ca și plăcerea dialogului, în care venea totdeauna cu puncte de vedere originale și de o înaltă ținută intelectuală, pe care le oferea spre dezbatere, întreținînd în juru-i o vie efervescență spirituală.

Dispariția lui Alexandru Dima constituie o grea pierdere pentru literatura noastră.

DAN MĂNUCĂ

DICȚIONARELE LITERARE ȘI LOCUL LOR ÎN CADRUL CULTURII ROMÂNEȘTI CONTEMPORANE

COLOCVIU

IAȘI, 7—8 decembrie 1979

Scanned with OKEN Scanner

În zilele de 7 și 8 decembrie 1979, a avut loc la Iași, în aula Bibliotecii centrale „M. Eminescu", colocviul „Dicționarele literare și locul lor în cadrul culturii românești contemporane", organizat de Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității „Al. I. Cuza", cu sprijinul Comitetului județean de cultură și educație socialistă, al Asociației scriitorilor din Iași și al Societății de științe filologice din R. S. România. Au participat specialiști, cadre didactice și cercetători din București, Cluj-Napoca, Timișoara și Iași.

Lucrările colocviului au fost deschise de conf. univ. dr. Silvia Butureanu, decan al Facultății de filologie și director al Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor. În continuare, Mircea Radu Iacoban a adus participanților la colocviu un salut din partea Asociației scriitorilor din Iași.

Cele două zile de comunicări și discuții au fost un prilej de bilanț și analiză a dicționarelor și enciclopediilor dedicate literaturii și culturii române, de relevare a prezenței culturii române în dicționarele și enciclopediile apărute în străinătate. Alte comunicări s-au referit la cîteva tipuri de dicționare literare străine. Au fost, de asemenea, supuse atenției specialiștilor noi proiecte de dicționare literare, remarcîndu-se încă o dată însemnătatea lucrărilor de acest gen, instrumente de lucru indispensabile, dar și sinteze ilustrînd stadiul cercetărilor de istorie literară.

Prezentăm mai jos, într-o formă prescurtată, comunicările și discuțiile din cadrul colocviului. Precizăm că cele mai multe intervenții au fost transcrise de pe bandă de magnetofon. Textele care au apărut între timp în diverse publicații sînt aici doar rezumate succint.

Textele au fost pregătite pentru tipar de Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi și Leon Volovici.

Scanned with OKEN Scanner

Programul colocviului

Vineri, 7 decembrie, orele 9—14

SILVIA BUȚUREANU	Cuvînt de deschidere	299
PAUL CORNEA	Rostul dicționarelor și sensul culturii	300
AL. ANDRIESCU	Cantitatea și calitatea informației în dicționarele literare	303
I. C. CHIȚIMIA	Tipuri de dicționare și diversificarea lor	306
ADRIAN MARINO	Gînduri despre dicționarul literar	311
MIRCEA ANGHELESCU	Informație și interpretare în dicționarele literare	312
ION HANGIU	Criterii în elaborarea unui dicționar de presă literară	314
MIRCEA POPA	Un dicționar cronologic al romanului românesc. Perspective și metodologie	314
AUREL SASU	Un „dicționar de titluri reținute“	315
ALEXANDRU PIRU	Un dicționar românesc de critici și istorici literari	315
DAN MĂNUCĂ	Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea	316

Vineri, 7 decembrie, orele 16—20

MARIAN POPA	Dicționarele literare românești în contextul criticii și istoriei literare	319
GABRIELA DRĂGOI	Informație și cercetare în „Dicționarul literaturii române“	324
REMUS ZĂSTROIU	Locul presei periodice în „Dicționarul literaturii române“	325
LEON VOLOVICI	Dicționar literar și istorie literară	328
CONSTANTIN TEODOROVICI	Cultura și literatura veche în „Dicționarul literaturii române“	328
VALENTIN TAȘCU	Aberațiile posibile ale unui dicționar	331
MARICA PIETREANU	Determinante onomastice apreciative în limbajul criticii și istoriei literare românești	331
ION ISTRATE	Barocul în dicționarele literare românești	332
ALEXANDRU CĂLINESCU	Dicționarele literare — „un rău necesar“ ?	335

Scanned with OKEN Scanner

OCTAVIAN ONEA — Scriitori și reviste literare din Cîmpina . . 335
FLORIN FAIFER — Stilul dicționarelor — între exces și absență 335
EUGEN SIMION — „Critica“ dicționarelor 335
IORDAN DATCU — Dicționarele de literatură populară și etnografie 338
ION. H. CIUBOTARU — Probleme ale culturii populare în dicționarele românești 339
IONEL MAFTEI — Semnificația unui dicționar biobibliografic local 340

Sîmbătă, 8 decembrie, orele 9—14

CONST. CIOPRAGA — Valori culturale românești în enciclopedii străine 342
G. MIHĂILĂ — Literatura română în „Kratkaja literaturnaja ențiklopedija“ 346
I. CONSTANTINESCU — Dicționarul literaturilor străine în România 346
MIHAI ZAMFIR — Principii metodologice contemporane în dicționarele literare 347
VAL. PANAITESCU — Dicționare literare ale romanității occidentale 350
HORST FASSEL — Dicționare literare germane 356
LIVIA COTORCEA și SORINA BĂLĂNESCU — Tipuri și profiluri de dicționare literare ruse 357
NATALIA CANTEMIR — Dicționare poloneze de scriitori contemporani 361
SORIN PÂRVU — Dicționarele engleze: între austeritate și sentimentalism 364
DISCUȚII: Ion Istrate (p. 317); Elvira Sorohan (p. 318); Al. Andriescu (p. 319); Adrian Marino (p. 345, 346); Eugen Todoran (p. 365); Maria Platon (p. 366); I. C. Chițimia (p. 366); Nicolae Crețu (p. 367); Dan Mănucă (p. 368)
SILVIA BUȚUREANU — Cuvînt de închidere 368

Vineri, 7 decembrie, orele 9—14

SILVIA BUȚUREANU

Cuvînt de deschidere

Colocviul care își deschide lucrările astăzi la Iași, cu o temă pe cît de inedită tot pe atît de oportună, confirmă o realitate pe măsura nivelului atins de cultura și știința românească în momentul de vast bilanț marcat de dezbaterile cu rezonanță istorică ale Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român. A consemna, printr-o manifestare științifică, existența unor instrumente lexicografice fundamentale, în diverse domenii — printre care cel literar convingător reprezentat acum — înseamnă a dovedi, concret, că s-a răspuns cu înaltă conștiință civică programului național prioritar care prevede realizarea unor opere de sinteză, de interes general, ca jaloane de primă importanță în aria culturii românești. Înseamnă, în același timp, un argument în plus în procesul de confruntare cu țările de mare și veche cultură, unde numeroase dicționare, din ce în ce mai riguros specializate în cadrul unui domeniu precis (dicționare de autori, opere, personaje, teme și motive literare ș.a.), constituie mijloace indispensabile de informare și de lucru. În sfîrșit, dicționarele literare — în prezent numărăm trei dicționare alcătuite de echipe de cercetători și un dicționar aparținînd unui singur autor — creează posibilitatea unei mai profunde integrări a valorilor românești în tezaurul științific și cultural universal.

Colocviul de astăzi a fost organizat din inițiativa colectivului de autori de la Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor, care a elaborat și tipărit recent primul mare dicționar al literaturii române, rezultat al unei impresionante cercetări desfășurată în timp și spațiu, întrucît acoperă toată întinderea literaturii de la origini pînă la începutul secolului nostru. Operă de sinteză, întemeiată pe o solidă erudiție, pe viziunea dialectică a fenomenului literar și pe o conștiință limpede a valorilor, *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, lucrare reprezentativă pentru cercetarea științifică ieșeană, ca și pentru perspectivele procesului de integrare din acest centru de învățămînt superior, impune o confruntare deschisă a punctelor de vedere cu alți autori de lucrări similare, cu exponenți recunoscuți ai criticii și istoriei noastre literare.

Ei își vor exprima opiniile aici, timp de două zile, cadrul oferit expunerilor și discuțiilor fiind, cum este și firesc, cît se poate de larg, pentru a se putea comunica experiențe, sugestii, orientări posibile. Concluziile vor servi neîndoielnic cultura română, aspirația și eforturile, pe deplin justificate, de a realiza în spațiul nostru național lucrări monumentale, etern durabile, care să ducă implicit la o mai bună, mai profundă, mai rapidă cunoaștere și afir-

mare a valorilor spirituale autohtone pe toate meridianele lumii. A valorifica potențialul de cercetare științifică, capacitatea creatoare, potrivit liniei ascendente imprimate de Congresul al XII-lea, reprezintă fără îndoială un act patriotic. În același timp, un dialog documentat între cultura noastră și celelalte culturi de pe glob, prin intermediul unor opere mai ușor accesibile datorită concentrării și ordonării într-un spațiu limitat a unui imens volum informativ, nu poate fi decît un dialog al cunoașterii și înțelegerii reciproce, corespunzător politicii de pace și apropiere între popoare promovată cu fermă consecvență de România modernă de astăzi.

PAUL CORNEA

Rostul dicționarelor și sensul culturii

Între alte semne caracteristice vremii noastre, alături de avionul supersonic, de satelitul de comunicație, de ordinator și de televiziune, cred că ar trebui să punem dicționarele. Nu e vorba de existența speciei, cunoscută de mult, ajunsă la notorietate încă din epoca Luminilor, ci de proliferarea speței, a mostrelor care o ilustrează, de apariția lor în număr copleșitor de mare. Noutatea zilelor noastre e că dicționarul a intrat în faza producției de masă, prezența lui a devenit ubicuă și obsedantă, el asaltează vitrinele librăriilor și rafturile bibliotecilor, ne întîmpină la toate răspîntiile culturii, sub cele mai diverse modalități, tipare și obiective. Pe lîngă clasicele dicționare lingvistice și pe lîngă enciclopediile de conținut și format variabil, există dicționare de literatură, istorie, folclor, de economie politică, medicină, gastronomie ș.a. Fiecare specialitate se subdivide, există dicționare pe subramuri, pe sectoare. Numai în domeniul literaturii, există dicționare de autori, de opere, de personaje, de poetică, de stilistică, de idei literare, de pseudonime, de citate ș.a.m.d., avem dicționare de literatură franceză, germană, anglo-saxonă, de literaturi clasice, dicționar cronologic etc. Că această extraordinară afluență dovedește existența unui interes viu, durabil, a unei cereri în continuă creștere e un lucru evident. Iar tehnologia modernă, fie prin automatizare, fie prin cooperarea specialiștilor, permite accelerarea lucrărilor și satisfacerea acestei cereri a publicului într-un mod rapid și eficient.

Mai puțin clar e însă altceva: dacă această explozie a dicționarelor trebuie să ne bucure sau să ne pună pe gînduri, dacă fenomenul acesta este într-adevăr „pozitiv“. În această privință există două școli de gîndire. „Optimiștii“ spun că dicționarul este singurul remediu împotriva creșterii exponențiale a informației. Acumularea cunoștințelor se face într-un ritm vertiginos și avem nevoie de instrumente de lucru pentru a face față acestei avalanșe considerabile. Or dicționarul pare să fie tocmai acest instrument de lucru privilegiat, care ne economisește timp și energie, ne dă posibilitatea de a ști rapid ce s-a realizat, stadiul la care s-a ajuns, de unde să începem abordarea unei anumite chestiuni, cum să elucidăm un detaliu sau să verificăm un fapt. Dar nu numai atît: dicționarul nu este doar o arhivă, o înregistrare a cunoștințelor și a informațiilor; el este o sinteză selectivă; informația se prezintă sub o formă deja filtrată, este o formă organizată a memo-

Scanned with OKEN Scanner

rici colective. El statuează, la nivelul prezentului, ceea ce merită reținut dintr-o experiență mai veche, economisindu-ne timpul de a căuta, oferindu-ne informația sub o formă lapidară, densă și... rentabilă.

Dar să vedem ce spun „scepticii“. Ei consideră că dicționarul, departe de a fi un remediu, este un simptom al crizei traversate de o anumită cultură contemporană. Primejdia se conturează din clipa în care dicționarele devin omniprezente, din clipa în care rolul lor se schimbă : ele nu mai sînt instrumente ale culturii, ci devin substitute ale culturii, nu mai sînt auxiliare pe drumul cunoașterii, ci încep să țină locul cunoașterii. Dicționarele ar avea, prin urmare, cusurul că introduc un filtru între opere și masa cea mare a publicului, că, pe de o parte, problematizează contactul nostru cu izvoarele, că ne scad interesul de a explora direct un autor sau o operă. Pe de altă parte, ele ar avea dezavantajul că impun o anumită viziune, care are și șansa de a rezista, fiind consemnată într-un instrument de lucru ce se bucură de autoritate. Apare deci eventualitatea perpetuării unei opinii arbitrare, subiective, de a face selecția trecutului într-un mod fals.

S-ar mai putea spune că dicționarele ilustrează și exacerbează caracterul mozaical al culturii contemporane. Intelectualul zilelor noastre devine un specialist care știe tot mai mult despre tot mai puține lucruri. Dicționarul îi propune o știință eterogenă și atomizată, omoloagă cu acest orizont cultural al fragmentului. În dicționar găsim așadar „atomi“ de informație istorico-culturală, nu găsim o istorie a culturii, găsim materia brută a unei științe, nu o știință, pentru că știința este viziune unificatoare, este perspectivă globală, totalizare.

Aș dori să-mi exprim poziția față de această alternativă. Fără nici o discuție o aleg pe cea dintîi, „optimistă“. Cred că dicționarul poate aduce servicii incalculabile. E drept că poate perpetua erori de apreciere, poate întreține un anume fragmentarism, poate oferi unora perspectiva unei culturi în pastile, poate cultiva pasivitatea, dar instrumentele de lucru sînt prin natura lor ambigue. Toată chestiunea este cum știm să ne servim de ele. Dicționarul, după părerea mea, este o excelentă și necesară unealtă intelectuală, mai ales în timpul nostru. Bineînțeles, cu două condiții : să corespundă rostului său, să fie executat cum se cuvine și cu condiția să-i punem întrebările la care poate răspunde ; să nu-i cerem să fie altceva decît poate să fie și poate să dea. Într-o cultură ca a noastră, care se străduiește să-și valorifice un potențial încă insuficient cunoscut și vrea să se afirme cu tărie pe arena internațională, a pune la îndoială oportunitatea dicționarelor ar fi un snobism irresponsabil. Noi n-am fost prea răsfățați pînă acum în privința instrumentelor de lucru. Pînă nu demult, pentru a afla un detaliu eram obligați să întreprindem anchete istovitoare. Ca să verificăm un fapt trebuia să ne adresăm venerabilei enciclopedii Diaconovici sau „Minerva“, sau bibliografiei lui Gh. Adamescu, sau dicționarului Candrea-Adamescu, partea a II-a, adică unor instrumente de lucru demult depășite.

În condițiile actuale, apariția dicționarelor este un fenomen dintre cele mai îmbucurătoare. Gheața a fost spartă de altfel destul de tîrziu și inițiativa a luat-o un temerar : Marian Popa, care a făcut un dicționar de literatură contemporană, inițiativă singulară, cu riscuri aproape donquijotești. Nu pot să trec apoi peste *Dicționarul de idei literare* al lui Adrian Marino, o lucrare de mare anvergură, de întinsă erudiție, care onorează știința și cul-

tura românească. De un an încoace, iată că am intrat și noi în „epoca dicționarelor“ : a apărut dicționarul coordonat de Mircea Zaciu, un dicționar cronologic coordonat de I. C. Chițimia, dicționarul coordonat de D. Păcurariu și iată, în fine, dicționarul echipei de la Iași.

Nu sînt prea multe deodată ? ar putea să întrebe cineva. N-ar fi fost mai bine să fie eșalonate ? Asta însă n-are mare importanță. Contează că *sînt*. Dar și aici poate veni cineva să replice : n-ar fi fost mai bine dacă s-ar fi concentrat toate forțele ca să se elaboreze o singură operă prin unirea forțelor, aceasta ar fi foct prezumția, mai valoroasă decît fiecare dintre ele ? E o obiecție naivă, din două motive : în primul rînd, fiindcă în cultură, spre deosebire de economie, întreprinderile uriașe nu sînt și cele mai rentabile. Mărirea echipei agravează dificultățile, coordonarea devine mult mai greoaie, face improbabilă obținerea unității de program, iar dacă echipa este și suma unor personalități, atunci punerea de acord devine o problemă aproape insolubilă. În al doilea rînd, așa-zisa concentrare a forțelor are și marele cusur că monopolizează opinia. A avea un singur dicționar în loc de patru înseamnă a sărăci imaginea literaturii naționale ; ea devine cu atît mai bogată și cu atît mai stimulativă, cu cît se bazează pe mai multe puncte de vedere, pe mai multe modalități de a aborda obiectul. Fără îndoială, nu e nevoie de două cataloage ale manuscriselor, e poate discutabil dacă avem nevoie de două ediții ale aceluiași text, la intervale scurte de timp. Dar nu încape îndoială că ori de cîte ori este atinsă zona interpretării — și în literatură ea este stăpînitoare —, înmulțirea lucrărilor pe aceeași temă este o garanție împotriva arbitrarului, condiția unui climat literar liber și salubru. Istoria literară a unei țări și a unei culturi se scrie întotdeauna la plural.

A avea patru dicționare și nu unul singur este deci foarte bine. Iarăși, cu o condiție : ca aceste dicționare să-și îndeplinească menirea. Și, de altfel, ele nici nu se concurează, au profil diferit, au sarcini și își propun metode diferite. Ele trebuie judecate fiecare în raport cu formula respectivă. Cel coordonat de Mircea Zaciu este un dicționar al *creatorilor*, în principiu rezervat autorilor de raftul întîi, care conține medalioane istorico-literare, dar în special eseuri critice, de obicei bine scrise. Valoarea acestui dicționar rezidă mai puțin în informație și mai mult în viziunea inedită, personală. Dicționarul cronologic e, în formula lui, de un uzaj poate mai limitat, dar ne oferă posibilitatea de a urmări tabloul aparițiilor succesive, întotdeauna incitant. Dicționarul coordonat de D. Păcurariu este un dicționar de proporții medii, care, în principiu, e destinat străinătății. Ediția românească trebuia făcută aparte. Dicționarul are avantajul de a cuprinde pe toți autorii, dînd o informație sumară, de ordin general. Este un dicționar adresat marelui public, nu specialiștilor.

Dicționarul ieșean este în tradiția marilor lucrări de erudiție, de școală germană aș spune, și de veleități exhaustive, în care individualitatea fiecărui autor se eclipsează, iar informația primează asupra criticii, un dicționar de documentare întinsă și riguroasă, unde interpretarea e ținută sub control, iar ceea ce se caută și se obține este consensul. E o formulă dificilă, greu de pus în practică, mai ales la noi, unde munca în echipă nu se bucură de tradiție și nici de presă bună. Ceea ce impresionează în opera colegilor noștri din Iași este reușita exemplară în acest gen foarte pretențios, al dicționarelor erudite și informative.

Scanned with OKEN Scanner

Ne aflăm aici la un colocviu de lucru, iar prin meserie sîntem oameni de exactitate și de metodă. De aceea vreau să vă asigur că laudele pe care le aduc nu reprezintă un gest protocolar. Sînt sincer convins că dicționarul ieșean se distinge în mod deosebit prin trei lucruri. În primul rînd, prin hotărîrea de a cuprinde toată informația disponibilă, mergînd pînă la cele mai neînsemnate izvoare. Numai cercetătorul avizat este în stare să măsoare acest efort de lungă durată și tenacitate, de meticuloasă răbdare. Apoi, dicționarul „stoarce" toate publicațiile de istorie literară ieșite pînă în prezent. Informația pe care o dă reflectă cu adevărat stadiul la care s-a ajuns pentru fiecare autor, operă, revistă. Este un tezaur prețios de știri, date și fapte, care va situa istoriografia noastră literară pe o altă treaptă. Vom fi scutiți de-aici înainte de o serie întreagă de lucrări preliminarii. În al doilea rînd, apreciez foarte mult voința de obiectivitate, dorința sinceră a autorilor de a face dreptate fiecăruia. Aș spune chiar că grija de a înregistra totul merge atît de departe încît ceea ce li se poate reproșa este mai degrabă generozitatea decît zgîrcenia. Poate că uneori selecția bibliografică se întinde peste măsură.

Dar aceasta reprezintă, de fapt, excesul unei calități. Nici nu încape vorbă că luxul detaliilor e preferabil parcimoniei ori omisiunilor. Și în al treilea rînd, aș spune că dicționarul ieșean reflectă o orientare unitară, deliberat asumată. Predomină criteriul istoric asupra celui critic, cum e și normal. Poate că unele aprecieri pot nemulțumi pe unul sau altul, poate că ici și colo nu întîmpinăm stilul cel mai bun; există și omisiuni, se pot face mici îndreptări, dar acestea sînt lucruri secundare. Dicționarul e excelent, el demonstrează că autorii săi au constituit realmente o echipă, iar această echipă a fost călăuzită de o credință slujită cu dăruire și o pasiune exemplară. Se mai dovedește ceva — și nici aceasta nu e neglijabil — că se poate și fără coordonatori, și încă foarte bine.

Aș avea să spun și un cuvînt de apreciere pentru Editura Academiei, pentru că fără sprijinul ei masiv și perseverent e neîndoielnic că o lucrare de asemenea anvergură ar fi fost greu să se facă.

AL. ANDRIESCU

Cantitatea și calitatea informației în dicționarele literare

Țin să precizez, mai întîi, că nu mă voi ocupa numai de dicționarele literare, așa cum vă informează programul colocviului, ci și de cele care au, într-un fel sau altul, prin autori sau probleme, legături cu literatura. În prima parte a intervenției mele, pe care, pentru a respecta timpul recomandat, n-o citesc, m-am ocupat de caracterul strict informativ al dicționarului, această supramemorie a noastră, memoria noastră perfectă, dacă vreți, arătînd că modul lui de lectură este consultarea. Pînă aici discuția are un caracter teoretic. Atrăgeam atenția, totodată, asupra dificultăților de a alcătui un astfel de dicționar tezaur al limbii române, în secolul al XIX-lea, din cauza atotputerniciei unor principii juste cînd era vorba de alte domenii, dar cu rezultate mai mult negative în lexicografie. Necesitatea afirmării noastre naționale orienta, în epocă, privirile autorilor de dicționare mai ales

către trecut, către obîrșia noastră veche și nobilă, de unde rezulta o cîntărire părtinitoare a cuvintelor în *Dicționarul de la Buda*, în dicționarul lui Laurian și Massim și chiar în *Marele etimologic* al lui Hasdeu. Scopul dicționarului, informarea exactă și deplină, corectă, obiectivă, era pus astfel în pericol. Am putut vedea, pe bază de exemple, foarte clar, că intenții dintre cele mai înălțătoare și principii generale juste, cu care nu ne putem declara decît de acord, pot fi dăunătoare cînd se aplică într-un mod nepotrivit în știință, diminuînd sau colorînd așa fel informația, încît adevărul, care este etern, apare prea mult acomodat unor împrejurări de moment.

Veți spune, poate, că acestea toate s-au întîmplat cu o sută, cu o sută și ceva de ani în urmă, că dificultățile pe care le întîmpinau dicționarele din punctul de vedere al necesității de a informa obiectiv, în acea epocă îndepărtată, sînt de mult timp depășite. Aș opune acestei opinii un singur fapt. Acum o sută de ani privirea se îndrepta, datorită unui principiu just, dar prea general, către trecut, cînd era vorba de tezaurul nostru cultural; astăzi, datorită unui principiu la fel de just, dar la fel de general, privirea se întoarce — mă refer la situația din dicționare numai — de la trecut către prezent. Dicționarul tezaur, depozit de valori, a doua și mai deplina noastră memorie, nu stă și nu poate sta sub astfel de incidențe temporale, nu poate fi condiționat de interese de moment, generale sau de grup.

Să nu ne pierdem însă în considerații prea abstracte și să lăsăm să vorbească probele. Am ales, pentru început, o personalitate remarcabilă din cultura noastră, la fel de importantă pentru istoriografia noastră, pentru literatură, pentru filologie, pentru folclor și pentru etnologie. Este vorba, cum v-ați dat seama imediat, de Dimitrie Cantemir, de opera căruia se ocupă sau ar trebui să se ocupe, toate dicționarele domeniilor respective. În dicționarul istoricilor, intitulat pretențios *Enciclopedia istoriografiei românești*, observăm că lui Dimitrie Cantemir i se acordă tot atîta importanță, dacă ne orientăm după spațiu, cît lui Mihai Roller. O jumătate de coloană în plus lui Dimitrie Cantemir, căruia nu i se acordă nici măcar o pagină întreagă în acest dicționar, provoacă o regretabilă confuzie de valori. Mai mult, nu se scrie în acest dicționar un singur rînd despre contribuția teoretică a lui Dimitrie Cantemir în istorie, deși în cazul altor personalități se consacră pagini întregi numai unor contribuții cu caracter teoretic. Să nu fim greșit înțeleși. Considerăm că s-a procedat foarte bine cînd s-a acordat un spațiu atît de întins unor contribuții teoretice importante, dar ne întrebăm de ce nu s-a procedat la fel în cazul tuturor personalităților prezentate. Aceasta cu atît mai mu.t cu cît, din același dicționar aflăm că un cercetător oarecare, numele nu contează (v. p. 182 din dicționar), „desfășoară o bogată și eficientă activitate publicistică“. Este de apreciat delicatețea autorilor dicționarului cînd ne informează că istoricul în discuție, care va fi avînd meritele lui — noi nu le contestăm — este cînd „coautor“, cînd scrie „în colaborare“. Sesizați diferența ? Pentru atari merite, istoricul „coautor“ beneficiază de același spațiu ca și Dimitrie Cantemir.

Trecînd la un dicționar de literatură, cum este cel intitulat *Scriitori români*, aflăm lucruri minunate despre Dimitrie Cantemir, prezentat mai ales, situație oarecum explicabilă într-un dicționar literar, ca autor al unei singure cărți, *Istoria ieroglifică*. Iată, după acest dicționar, la ce se reduce opera lui Dimitrie Cantemir. Prințul literelor române din secolul al XVIII-lea

Scanned with OKEN Scanner

„realizează un exercițiu de digitație literară“, adică, ni se explică mai departe, face „o demonstrație verbală“, are „predilecție pentru jocul formei“ și, în consecință, „favorizează abuzul, saturația stilistică“, ajunge la „formalism patetic“, apără o „cauză minoră“ risipind „o imensă energie verbală“, provoacă un fel de „uluială“ cu *Istoria ieroglifică*, opera aceasta fiind „un univers fără soluție“; personajele cărții sînt „dominate de visceral“, vădind „sindromul unei bulimii revelatoare și pentru dispoziția lor intelectuală sau afectivă“. Cu ce rămînem din toate aceste frumoase formule, s-o recunoaștem, „memorabile“, în care autorul articolului de dicționar își consumă întreaga capacitate de invenție ? O spunem cu tristețe. Din acest limbaj sterilizat de formula ingenioasă, căutată, aplicabilă unei largi serii de scriitori, nu ne apare atît imaginea zbuciumatului Cantemir, plasat la intersecție de lumi și de secole, în una din cele mai mari răsuciri ale istoriei, cît mai ales imaginea autorului articolului din numitul dicționar, care își etalează o predispoziție narcisiacă în toate aceste fraze spumoase și inconsistente.

De-a dreptul uluitor rezolvă problema Cantemir, pentru că, vedeți dumnevoastră, s-a ivit și o astfel de problemă — și cînd spunem Cantemir avem în vedere de fapt un capitol mare din istora noastră culturală — *Dicționarul de lingviști și filologi români*. Știți cum ? Eliminîndu-l total din acest dicționar pe Dimitrie Cantemir, care s-a ocupat, alături de cronicari, printre primii, de originea limbii și a poporului român, de graiurile populare și chiar de limba literară, ca să nu mai vorbim de acea *Scară a numerelor și cuvintelor străine tîlcuitoare*, care precede *Istoria ieroglifică*. Este de mirare că academicianul Al. Graur recomandă această lucrare, într-un *Cuvînt înainte*, tuturor acelora care „au nevoie de un îndreptar“. Iată-l deci pe Cantemir ignorat, într-o anumită împrejurare care devine semnificativă cînd este vorba de un dicționar atît de generos cu unii contemporani, cum este și cel la care ne referim. De ce să ne mirăm atunci că străinii se ocupă atît de puțin în unele din dicționarele lor de contribuția românească la tezaurul cultural universal, cînd noi ne prețuim, uneori, așa cum se vede marile personalități din trecut ? Să ne mulțumim cu consolarea pe care ne-o oferă autoarele acestui dicționar ? Pentru că din *Dicționarul de lingviști și filologi români* nu lipsește o contribuție importantă de filologie română, cum este aceea a Angelei Bidu-Vrănceanu, despre care aflăm — și ce ne făceam dacă nu aflam ? — că este „coautoare“ la volumul al II-lea din *Limba română contemporană*, 1975 (presupunem că este vorba de un curs universitar), publicat „sub coordonarea“ academicianului Ion Coteanu.

Să ne întoarcem însă la Cantemir. Ce-i lipsea strălucitului voievod pentru a căpăta un loc mai bun, sau pur și simplu un loc, în unele din dicționarele la care m-am referit ? Învățat era, scriitor deplin era, limbi multe știa, a deschis drumuri noi în atîtea domenii din cultura română, pentru că avea geniu, era academician. Ceva îi lipsea. Avea un păcat, sau chiar mai multe, prințul. Își scria singur cărțile. Nu era coordonator și nici șef de institut sau de sector la Academie.

O anumită neglijare a valorilor culturii noastre vechi în unele dicționare poate fi observată și altfel. Nu credem că este potrivit ca într-un dicționar de literatură să se acorde același spațiu, sau aproape același, spațiu, unui scriitor minor — iau un exemplu la întîmplare —, lui Titus Popovici, să zicem, și stolnicului Constantin Cantacuzino. S-ar putea obiecta că într-un

caz este vorba de o valoare culturală și în al doilea caz, chiar dacă nu este vorba de o valoare, este vorba de literatură totuși. Am răspunde la o astfel de întîmpinare că preferabilă este valoarea culturală, cînd aceasta este reprezentativă, mai ales pentru epocile mai îndepărtate, față de un literat de serie. Nici lui Geo Bogza, autor de bune reportaje, nu vedem de ce i-am acorda aceeași importanță ca lui Grigore Ureche, să zicem. Geo Bogza este reprezentativ pentru un moment din viața noastră literară, cronicarul, pentru un secol întreg și pentru întreaga cultură națională, pe care ne-o putem închipui fără un autor de reportaje, oricine ar fi acesta, și oricîtă îndemînare ar dovedi în scrierea lor, dar fără Grigore Ureche nu ne-o putem închipui. Nu considerăm, de asemenea, dar exemplele ar putea fi înmulțite, că trebuie să acordăm, într-un dicționar de literatură, același spațiu lui Adrian Păunescu și lui Dosoftei. Poetul „secundei", așa cum singur i-a plăcut să se numească, nu poate sta alături nici măcar de Anton Pann, cu toate că s-ar putea vorbi de o preferință comună pentru un anumit gen de spectacol muzical și s-ar putea stabili asemănări între cobza strămoșească și chitara electronică agreată de poetul modern.

Vă rog să-mi iertați aceste glume triste și să-mi permiteți ca, în încheiere, să mă declar optimist. A apărut, zilele acestea, *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, operă de proporții monumentale, cu care se inaugurează o nouă fază în elaborarea lucrărilor de acest fel, care nu mai pot fi, de aici înainte, nici simple însăilări de fișe, lacunare, vindicative, uneori, lingușitoare alteori, dispuse într-o ordine relativă, nici colecții de afirmații hazardate. Să dăm, așadar, cezarului ce e al cezarului și valorii locul care i se cuvine. Aceasta învățăm, în primul rînd, din noul dicționar, care biruie prin sobrietate, fără să fie tern, prin temeinicia informației, prin rigoare tehnică și printr-o mare probitate profesională.

I. C. CHIȚIMIA

Tipuri de dicționare și diversificarea lor

Între instrumentele de lucru, dicționarele au luat naștere printre cele dintîi, dacă nu chiar cele dintîi, și s-au constituit progresiv în tipuri diverse, ajungîndu-se la strictă specialitate, adică pe ramuri de știință. Diversificarea de-a dreptul extraordinară din contemporaneitate, mai ales din ultimele decenii, ridică probleme de metodă și de compartimentare a materiilor.

Ideea lucrărilor de tip *dicționar* a pornit, firește, de la înregistrarea materialului lingvistic lexical în ordine alfabetică, de unde normal numele cel mai vechi *lexicon* de la gr. *leksikón* „vocabular" și apoi cel de *dictionarium* de la *dictioonis* „expresie", ambele cu o mare răspîndire și intrare în uz în toate limbile (sau aproape în toate limbile) europene, vechi și moderne. Primul termen de *lexicon* s-a impus mai cu seamă pentru lucrările tip enciclopedic, al doilea de *dictionar*, plecînd de la tipul de vocabular lingvistic în diverse ipostaze: bilingv, trilingv etc. sau în formă explicativă, a luat cu timpul extensiune de sens pînă la a însemna „enciclopedie". De la înregistrări

de limbă s-a trecut progresiv la înregistrări de opere și personalități literare în ordine afabetică.

Primul dicționar a fost realizat prin secolul al II-lea e.n. și se datorește unui gramatic grec, Diogenianos din Haricleia, *Leksis pantodape kata stojchejon* (*Adunare alfabetică de expresii*). Plecînd de la exemplul și materialele listei lui, în secolul al V-lea, Hesychios din Alexandria a alcătuit un lexicon al limbii grecești, îmbogățit cu informații arheologice și literare scoase din lucrări pierdute.

Evul mediu a venit cu alte tipuri de dicționare și între ele se remarcă *Catholicon*-ul lui Joannes Balbus din Genua, o enciclopedie a epocii, realizată prin 1286 și tipărită, cu un interesant colofon, la Mainz, în 1460 (se presupune de Gutenberg).

Dar Renașterea este cea care, pornită în căutarea valorilor antice, reînvie spiritul lucrărilor lexicografice și, rînd pe rînd, apar tot alte multe și noi tipuri de dicționare. Astfel, Ambrogio Calepino publică în 1502 un remarcabil *Dictionarium latinum*, reeditat și mărit mereu cu alte limbi în paralelă, ajungînd în 1574 la numărul de 11, între ele și slave (polonă): *Dictionarius undecim linguarum*. În aceeași epocă intră în uz și se extinde termenul *Thesaurus* și celebrul tipograf francez Robert Estienne tipărește *Thesaurus linguae latinae* (1532—1543), iar fiul său Henri Estienne, mare elenist, a alcătuit și publicat *Thesaurus graecae linguae* (5 tomuri, Geneva, 1572), pentru ca lexicograful polon G. Knapski să urmeze cu un *Thesaurus polono-latino-graecus* (Cracovia, 1621—1632) și apoi cu un *Thesauri tomus secundus latino-polonicus* (Cracovia, 1626), devenit apoi *Thesaurus latino-germano-polonicus* (1675 și alte ediții).

Desigur, lexicografia a urcat la dicționare academice explicative de limbi naționale, unele bune, altele mai puțin reușite, precum sînt *Vocabolario degli Accademici della Crusca* (1612) sau *Dictionnaire de l'Académie Française*, început în 1639 și terminat în 1694, apărut totuși cu lipsuri și inexactități (cu toată acribia științifică a ordonării cuvintelor după rădăcină), încît a rămas mai bun cel individual al lui Antoine Furetière (1619—1688), *Essai d'un dictionnaire universel*, oprit de nemuritorii Academiei să fie tipărit înaintea dicționarului lor, excluzîndu-l pe Furetière și din Academie în 1685. Dicționarul lui a apărut totuși la Amsterdam în 1690, deci înaintea celui al Academiei Franceze. Alături de aceste dicționare poate fi sau trebuie menționat *Dicționarul limbii engleze* (1755) al lui Samuel Johnson, de neînlocuit pînă la jumătatea secolului al XIX-lea. Dezvoltarea lexicografiei a continuat bogat în secolele următoare, dar pentru bazele de pornire și începuturile de diversificare ne oprim aici. Cu vremea au apărut instituții celebre de editură, care s-au consacrat mai ales ramurii dicționarelor diverse, precum Clarendon Press la Oxford, Larousse în Franța, Langenscheidt la Berlin.

Schema de cuprindere alfabetică a datelor a părut de la început sistematică și de la dicționare de limbă s-a trecut din vreme la dicționare de noțiuni științifice, culturale și literare, la un loc sau separat, luînd naștere dicționarele enciclopedice sau speciale. Acesta este tipul de dicționare tematice, care se va diversifica din ce în ce mai mult. Lucrări enciclopedice, într-o ordine sau alta, au apărut chiar din antichitate. O interesantă enciclopedie a alcătuit Marcus Terentius Varro (116—27/26 î.e.n.), *Disciplinarum libri IX*, în care se ocupă compartimental de cele nouă științe, numite mai tîrziu

„arte liberale“ : gramatică, dialectică, retorică, aritmetică, geometrie, astronomie, muzică, medicină și arhitectură. A fost o lucrare fundamentală secole întregi. Evul mediu și-a avut o enciclopedie de seamă în opera lui Izidor din Sevilla (cca. 560—636), *Etymologiarum seu Originum libri XX*, dar termenul de *enciclopedie*, din gr. *enkyklopaideia*, este folosit întîia oară *sui-generis*, într-o lucrare tipică, de J. Sterck von Ringelbergh : *Lucubrationes vel Potius absolutissima kyklopaideia* (Basel, 1541). Model de enciclopedie, prin ecoul ei, a devenit renumita *Enciclopedie franceză*, cu temele ordonate alfabetic, publicate de D. Diderot și Jean D'Alembert : *Encyklopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 35 vol., Paris, 1751—1780, și ea oprită din publicare pentru tendințele democratice și revoluționare, dar Diderot a reușit să-i continue tipărirea clandestin, ca scoasă la Neuchâtel, în Elveția. Dicționarele și lucrările enciclopedice au luat după aceea avînt în toată Europa. Notăm ca simple exemple : *Enciclopedia Britannica*, 3 vol., Edinburgh, 1768—1771, reeditată în zilele noastre la Londra, Chicago și Toronto ; Pierre Larousse, *Grand dictionnaire universel du XIX siècle*, Paris, 1866—1876 ; *Grande encyclopedie*, 31 vol., Paris, 1885—1902 ; *Grand Larousse encyclopédique en 10 volumes*, Paris, 1960—1965 ; enciclopedia poloneză : *Encyklopedia powszechna*, 28 vol., Varșovia, 1859—1868 ; S. J. Sikorski, F. J. Granowski, *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, 55 vol. (A-Patroklos), Varșovia, 1890—1914 (întreruptă din cauza războiului) ; Samuel Orgelbrand, *Encyklopedia powszechna*, 16 vol., Varșovia, 1898—1914 ; *Mala encyklopedia kultury antycznej*, ed. a 2-a, Varșovia, 1968 ; *Mala encyklopedia powszechna PWN*, Varșovia, 1975 (excelent realizată și ilustrată în culori). Altele, străine, sînt arhicunoscute (cf. și R. Collison, *Encyclopedias. Their history throughout the ages*, ed. a 2-a, Londra, 1966).

După asemenea experiență, n-a fost deloc greu să se ajungă, sub un titlu sau altul, la dicționare de personalități diverse și apoi restrînse la scriitori sau la alte ramuri de strictă specialitate. Este de amintit cel englezesc, foarte întins, *Dictionary of national biografy*, 63 vol., Londra, 1885—1900 (cu suplimente). Cele restrînse la scriitori, în tablou universal sau național, s-au înmulțit și au devenit bune instrumente de informare. Dintre cele recente notăm doar bune manuale, dicționare scriitoricești, unul universal realizat sub coordonarea lui Gerhard Steiner, *Lexikon der Weltliteratur*, Leipzig, 1965 (scriitori și opere anonime), altul de literatură germană, *Deutsches Schriftstellerlexikon von den Anfängen bis zur Gegenwart*, lucrat de Günter Albrecht, Kurt Böttcher, Herbert Greiner — Mai și Paul Günter Krohn, Weimar, 1963.

În domeniul românesc dicționarele de tip enciclopedic sau scriitoricesc au început să apară în special din secolul al XIX-lea, dar în ultima vreme frecvența și varietatea lor este din ce în ce mai mare. Ne vom opri la cele mai recente, cu materia înnoită, de concepție și speță diversă, de la cele istorice și filologice la dicționarele de scriitori, de folcloristică, de etnologie etc.

Deși au fost arătate lipsuri la majoritatea acestor lucrări, totuși ele conțin date mai bogate sau mai succinte care stau la îndemîna cercetătorului și-l ajută cu informații esențiale, cînd are nevoie de ele pentru un control sau pentru elemente de comparație. Astfel, *Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonator Ștefan Ștefănescu, București, 1978, cu toate că i s-au reproșat anumite eliziuni, este o realizare într-adevăr enciclopedică remarcabilă în domeniul istoriografiei, lucrată pe compartimente, partea onomastică

fiind urmată de instituții, izvoare, instrumente de lucru, periodice, sinteze. Un dicționar atent lucrat și foarte folositor, în domeniul istoriografiei, este cel alcătuit de N. Stoicescu : *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971. De asemenea, un *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, Albatros, 1978, datorat autoarelor Jana Balacciu și Rodica Chiriacescu, deși succint, conține datele de prim ordin, exacte, chiar dacă în unele cazuri au fost „umflate" de autori înșiși (consultați probabil de autoare și greu de controlat). Există și eliminări voite sau întîmplătoare.

Ne interesează însă în mare măsură aici dicționarele de literatură și cultură populară. Cînd în 1971 Marian Popa a publicat, la Albatros, *Dicționar de literatură română contemporană*, s-au găsit mai mulți „specialiști" care să-i găsească lipsuri și să vină cu completări pentru un „contemporan" sau altul, dar dicționarul era bun, nu numai prin informațiile puse în circulație, puțin cunoscute, ci și prin judecățile personale emise, plastic și adecvat, în legătură cu autori și opere. A fost căutat, s-a epuizat și în 1977 a apărut a doua ediție completată.

În ultima vreme, Editura Albatros a intrat, în privința dicționarelor, în competiție cu Editura științifică și enciclopedică, prima publicînd dicționare mai condensate, cu date esențiale, sobru prezentate, a doua încercînd dicționare cu materia mai consistent expusă (totuși nu de mare extensiune). În acest sens a apărut recent, la ultima editură, dicționarul *Scriitori români*, în coordonarea lui Mircea Zaciu, Marian Papahagi și Aurel Sasu (București, 1978), în care este vorba de scriitorii și cercetătorii de marcă, intrați definitiv în cîmpul literelor. I s-au găsit lucrării lipsuri, dar partea pozitivă este aceea care trebuie în primul rînd subliniată, fiindcă dicționarul a scos din umbră personalități, de care cei mai tineri știau puțin, ba chiar îi desconsiderau, precum meritele unui D. Caracostea sau N. Cartojan, talentul lui Brătescu-Voinești etc. Punerea în circuit a tuturor valorilor nu poate decît să înalțe cultura neamului și să înlăture uneori impostura. Poate că merită un loc undeva, în vreun dicționar, ca istoric literar, Ștefan Ciobanu, precum și unii scriitori de talent.

O atenție s-a dat literaturilor străine și la Editura științifică, în faza ei ultimă de activitate. A apărut întîi, în 1970, un *Dicționar al literaturii engleze*, coordonat de Ana Cartianu și Ioan Aurel Preda, apoi, în 1972 un *Dicționar al literaturii franceze*, coordonat de Micaela Slăvescu, ambele nu fără unele scăderi mărunte, dar de importanță în cultura română prin chintesența informației. Un pas înainte s-a făcut cu dicționarul *Scriitori francezi*, sub îngrijirea Angelei Ion (București, Editura științifică și enciclopedică, 1978), cu o primă parte de scriitori clasici sau deveniți clasici, tratați de specialiști în extensiune, dîndu-se, foarte nimerit, și o bibliografie de referințe critice, pe lîngă cea a operelor (ca și la dicționarul *Scriitori români*), inexistentă la dicționarele anterioare ; partea întîi este urmată de o anexă cu figuri considerate mai puțin însemnate, vechi și noi, într-o prezentare de acuratețe științifică, chiar dacă, în mod surprinzător, un Charles-Hubert Millevoye (1782—1816) nu apare nici măcar în anexă, nici Felix Arvers (1806—1850), Hégésippe Moreau (1810—1838) nu se văd undeva. Totuși dicționarul nu-i mai puțin valoros și necesar cercetătorului. Între dicționarele cu funcționalitate literară înscriem aici : *Dicționar de termeni literari*, coordonat de Al. Săn-

dulescu, București, 1976, precum și Gh. N. Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, București, 1975. Merită, de asemenea, să fie înregistrate, ca importante: Adrian Marino, *Dicționar de idei literare*, București, 1973; Florea Firan, *De la Macedonski la Arghezi*, Craiova, 1975 (dicționar de literați olteni).

Dicționare de merit deosebit și concepție au fost publicate recent și în domeniul folclorului și culturii populare, cum este *Dicționarul folcloriștilor*, realizat de Iordan Datcu și Sabina Stroescu (București, 1979), conținînd multe și amănunțite date despre folcloriști (unii puțin cunoscuți), ideile și lucrările lor. O notă aparte o constituie introducerea în dicționar a scriitorilor care, într-un fel, au fost interesați de folclor și n-au fost luați în consideрație, sub acest raport, prea mult (de pildă, M. Sadoveanu). Există scăpări (de exemplu, N. Păsculescu ș.a.), dar aceasta nu împietează asupra valorii dicționarului în general. În materie de cultură populară, remarcăm *Dicționarul de etnologie* de Romulus Vulcănescu (București, Albatros, 1979), bine conceput, cu o primă parte de terminologie etnologică și a doua de personalități, cercetători români și străini, între cei din urmă nespus de mulți cercetători tineri de-abia intrați în circuit, de la care autorul a obținut probabil date (mai ales de la cei din țările socialiste). În schimb, lipsesc surprinzător de multe nume consacrate (Oskar Kolberg, Z. Gloger, Adam Fischer, K. Moszyński etc. etc.). Deși s-ar părea că materia folclorului și etnologiei se dispersează prin dicționare separate, totuși specializarea dicționarelor este un lucru bun, căci devin cartoteci pe discipline distincte. Printre dicționarele folcloristice merită să fie consemnat *Dicționarul jocurilor românești* de G. T. Niculescu-Varone (București, 1931), pe care autorul, încă în viață, l-a pregătit pentru a doua ediție revizuită și adăugită (București, 1979); lucrare importantă este și *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, de Ovidiu Bîrlea, București, 1976.

În ultimul deceniu au intrat în uz și dicționarele zise cronologice, inadvertență, de fapt, terminologică, fiindcă se operează cu date calendaristice în ordonare, nu cu vocabule, încît e vorba de o *cronologie literară*, nu de *lexicon* sau *dicționar*, însă ultimul termen și-a extins, se vede, sensul și nu mai surprinde asocierea *dicționar cronologic*. Pe lîngă lucrări cronologice cu materie istorică, s-au publicat de Editura științifică și enciclopedică dicționare cronologice ale unor literaturi: *Literatura italiană* de Nina Façon, Doina Condrea-Derer, Andreia Venci-Birtolon (1974), *Literatura americană* de Dan Grigorescu (1977) și *Literatura română* (1979) de un colectiv mai numeros, în coordonarea lui I. C. Chițimia și Al. Dima.

Ultimul dicționar a fost primit cu critici aspre, violente sau ironice pentru *partea contemporană*, unde se constată, la control, omisiuni regretabile. Ceea ce nu se știe este că unele s-au petrecut din așa-zisa lipsă de hîrtie sau poate abuzul de materie. Dicționarul a fost planificat primordial pe 25 de coli, a fost suplimentat cu încă 38 de coli, dar peste astea nu s-a mai trecut. Și atunci, au căzut, în ultimul moment, toate traducerile contemporane, edițiile critice și literatura pentru copii (deși nu cu consecvență). Faptul este consumat și lucrarea este cum este. Nu s-a putut însă observa imediat că dicționarul a corectat date eronate, chiar în lucrările criticilor dicționarului (vom da exemple în altă parte). Este drept că materia contemporană este cea mai greu de stăpînit. De aceea, în străinătate, cu multe decenii

în urmă, se luase hotărîrea ca în asemenea dicționare să nu intre decît scriitorii sau personalitățile decedate, pentru cei din viață publicîndu-se anuare cu activitatea de la o etapă la alta. Sistemul s-a practicat în literatura germană, engleză, polonă etc.

Oricum, dicționarele își urmează cursa și și-au întețit funcționalitatea. Editura Univers a lansat zilele astea un nou dicționar de scriitori, Facultatea de limba și literatura română din București pregătește un *Dicționar de istorici și critici literari*. Se mai lucrează, după cîte se știe, și la altele.

În fine, se cuvin, fără nici o rezervă, cuvinte de laudă pentru recentul *Dicționar al literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, Editura Academiei, 1979, lucrat la Iași de un grup de cercetători, cu o concepție înaltă de cercetare și prezentare originală a materiei. Acesta este, prin excelență, un dicționar complet al literaturii române, bazat pe investigații grele și îndelungate, cu o tratare largă de autori (sînt luați în considerație și cei mai puțini cunoscuți), de opere anonime și de specii literare populare (firește sînt tratați și folcloriștii sau etnografii). Impresionează prin ordonarea materiei, dar și prin obiectivitatea cu care sînt judecate problemele, evitînd hazardarea sau simpatia pentru o idee. Este pentru prima dată, de exemplu, cînd poemul *Cîntarea României* apare, într-o operă gravă, cu autorul încă nestabilit, problema rămînînd deschisă. Informația bibliografică este exhaustivă. Cînd va apărea și al doilea volum (poate și al treilea mai tîrziu), fundamentarea literaturii române va fi solidă și se vor putea scrie noi sinteze de istorie literară fără nevoia încărcării cu date documentare.

Oricum, epoca dicționarelor literare de idei, de autori, de opere, de specii, consemnează instrumente de lucru și de contribuție științifică de importanță indiscutabilă.

ADRIAN MARINO

Gînduri despre dicționarul literar

Am intenția să vă comunic cîteva gînduri personale în legătură cu dicționarele, fiindcă sînt absolut convins că lucrările de acest gen. fără un anumit angajament personal, aș spune chiar existențial, subiectiv, fără pasiune, fără elan și un anumit entuziasm, nu pot fi duse la îndeplinire. Pun accentul pe acest caracter subiectiv , extrem de constructiv în astfel de întreprinderi.

Unele lucrări de acest fel sînt făcute numai ca să umple un gol. Mă întreb : există pasiune, vocație și devotament pentru o idee care trebuie să le anime ? Uneori da, alteori nu. Nu toate dicționarele citate aici pleacă din acest devotament pentru documentare, cultură și știință. Unele dicționare sînt inspirate în primul rînd de veleități personale. Vine un personaj, cu o anumită echipă, și spune : eu impun scara „mea" de valori, dicționarul „meu" este cel mai bun, celelalte nu sînt bune. Cunosc întreprinderi de acest gen — una cu un iz profund regionalist : *Scriitori români*, care nu reprezintă în nici un caz imaginea literaturii române. Este un dicționar ratat din punctul meu de vedere, pentru că are o structură hibridă, regionalistă și provincialistă.

Scanned with OKEN Scanner

Un merit considerabil al dicționarului ieșean este acela de a fi depășit — de departe — aceste aspecte minore. Este o operă de interes național și care nu urmărește punerea în valoare a unor „personalități“. Este remarcabil că un colectiv, necoordonat de nimeni, și-a găsit posibilitatea și formula eficientă de a se *autoregla*, și aceasta timp de zece ani. Cred că pot să-mi exprim și o mică satisfacție personală : cînd s-a lansat ideea dicționarului, acest colectiv a publicat o machetă cu articole de probă și a cerut părerea diferiților specialiști. Îmi aduc aminte foarte bine scepticismul general care înconjura acea inițiativă. Sînt printre puținii care au scris la timpul său despre acest proiect și mi-am exprimat adeziunea și mai ales încrederea că această întreprindere va reuși. Nu m-am înșelat. Colectivul din Iași a dat cea mai bună lucrare de acest gen pe care a produs-o cultura română.

Cred că astfel de dicționare reprezintă o altă fază în cultura română, de progres. În etapa anterioară, — care a dominat și domină încă și acuma —, să-i zicem perioada „Lovinescu — Călinescu“, aceste lucrări erau de neconceput. Nici E. Lovinescu, nici Călinescu, cu toate meritele lor mari, nu au avut concepția unor lucrări de acest gen, fiindcă erau convinși că numai un singur critic este capabil să fixeze o scară definitivă de valori pentru întreaga cultură. Că acesta poate fixa o scară personală de valori este adevărat, dar că ea este definitivă, aceasta este o mare și candidă iluzie.

Dicționarul ieșean reprezintă cel mai exemplar document al acestei noi faze, cînd informația este organizată, condensată, obiectivată într-o lucrare de referință, opusă actualității efemere.

Există o tensiune între lucrările de actualitate și cele de referință. Și cred că doar acestea din urmă rămîn și au o eficiență culturală. Ele stabilizează valori, dau acel minim de date indiscutabile, de care chiar și o judecată de valoare subiectivă nu poate să nu țină seama.

Fiindcă s-a vorbit de „sinteză“ și s-a afirmat că acest dicționar ar conține „o bibliotecă“, aș spune și eu că a apărut în cultura română acel fenomen modern — care indică și un aspect matur al culturii noastre — de încercare de cuprindere a unei literaturi într-o singură carte. Este mitul *cărții unice*. Iată că avem și noi o astfel de carte, care-și propune să cuprindă toate cărțile românești.

Aș încheia cu sincera mea adeziune la răbdarea, tenacitatea și aspectul etic al acestei întreprinderi : de a lucra în izolare și de a depune eforturi mult timp obscure pentru realizarea unei opere de interes colectiv și național. Mă bucur ca ieșean și ca autor al unui dicționar (de alt tip) că acest lucru a fost în cele din urmă posibil.

MIRCEA ANGHELESCU

Informație și interpretare în dicționarele literare

Concepute de marele public și, adesea, chiar de specialiști drept lucrări de informare prin excelență, dicționarele — dicționarele literare cu atît mai mult — presupun o a doua etapă a elaborării lor, după aceea preliminară,

Scanned with OKEN Scanner

a acumulării de date, a „informării" pure și simple, de ordin cantitativ. Ca orice lucrare critică, dicționarul este și rezultatul unei profunde operațiuni de interpretare. Nu există, desigur, informație obiectivă, cu excepția bibliografiei ideale, complete și infailibile, care ar trebui să cuprindă tot fără să explice nimic; altfel, orice informație presupune un proces de selecție, orice sinteză se sprijină pe o triere care are la bază o opțiune între mai multe ipoteze posibile. Acesta este, desigur, aspectul elementar al chestiunii; al doilea prag al său este acela al interpretării propriu-zise a faptelor acceptate și incluse de autor/autori în selecția respectivă.

Pentru un autor care s-a discutat în relație strînsă cu literatura Antichității și căruia i s-au putut găsi elemente de clasicism, care au fost derivate direct din lecturile vechilor autori, cum este spătarul N. Milescu, faptul că acesta a avut prilejul să călătorească în Italia ar fi trebuit să fie punctul nodal al explicării personalității sale. Pentru un renascentist, pentru un spirit clasic, pentru un autor îndrăgostit de înțelepciunea Antichității și de formele perfecte ale literaturii sale, Italia ar fi trebuit să declanșeze sau să confirme o revelație cu adînci repercusiuni în sufletul și în scrisul cărturarului nostru. Or, se pare, nu s-a întîmplat nimic din toate acestea. Mențiunea călătoriei sale în Italia este făcută de Milescu în fugă, în legătură cu un text sibilin, fără nici o implicație care să sprijine ideea de clasicitate. Dimpotrivă, așa cum apare ea în *Cartea despre sibile*, ea îndreptățește mai degrabă o viziune barocă a autorului nostru, pentru care pledează și apropierea sa, în exil, de Simeon Poloțki, cultul său pentru scrieri esoterice, criptice sau emblematice, folosirea unor texte și sugestii alegorice din Vincenzo Cartari, Cesare Ripa ș.a. Desigur, un articol de dicționar nu este un eseu; el nu trebuie să dezvolte, ci se poate limita doar să sugereze. Plecînd de la mențiunea faptului în sine, articolul poate sugera, poate deschide o perspectivă fertilă spre o viziune chiar nouă. Însăși selecția informației este primul pas către interpretare și dicționarele nu au a se feri de ea.

Uneori, cumulul de informație abruptă disimulează în sine o clară tendință polemică, o interpretare deci. Ilustrată strălucit de Călinescu, modalitatea este utilizată parodic în cunoscutul dicționar de literatură contemporană al lui Marian Popa, în care aparența de obiectivitate, detașarea cu care simulează goana după informația exhaustivă nu pot ascunde, și nici nu intenționează să ascundă, subiectivitatea — perfect explicabilă de altfel — a autorului.

Unul din meritele *Dicționarului literaturii române de la origini pînă la 1900* este tocmai că, în general, n-a evitat să interpreteze, după ce a produs toată bogăția necesară de fapte; optînd pentru o viziune anumită, pentru o interpretare anumită a unui scriitor, autorii răspund de fapt unui imperativ care tutelează nu numai activitatea critică, ci și pe cea de informare. Condiția esențială în acest caz este doar ca interpretarea să fie posibilă în consecuția normală a faptelor invocate. Este unul din motivele succesului de care s-a bucurat acest dicționar, pe deplin îndreptățit.

Scanned with OKEN Scanner

ION HANGIU

Criterii în elaborarea unui dicționar de presă literară

În ultimul deceniu a crescut simțitor numărul monografiilor consacrate revistelor literare, iar problemele presei literare au fost cuprinse atît în dicționarul cronologic apărut, cît și în dicționarul pe care-l sărbătorim azi ca pe un eveniment deosebit.

Mă întreb, de aceea, de ce un dicționar de presă literară, cerut de Editura enciclopedică în 1971 și predat editurii în 1973, a fost apreciat ca avînd un caracter preponderent bibliografic și nu a apărut pînă acum.

În cele din urmă, s-a ajuns la concluzia că ar fi necesar un colectiv de autori pentru acest dicționar. Timp de patru ani, acest colectiv, format din 20 de colaboratori, fără nici un coordonator, nu s-a întrunit niciodată.

În 1977 am fost din nou chemat la editură și invitat să continui lucrarea. Mi-a fost destul de greu să reiau lucrarea și să ajung de la 1 000 la 1 500 de titluri de revistă.

Lucrarea este deja depusă (cu acceptarea a încă 3 colaboratori) și cuprinde, pe lîngă cele 1 500 de reviste descrise de mine, încă 160 de reviste.

Țin să mai adaug că atîta vreme cît bibliografia Nerva Hodoș nu este adusă la zi, este îndoielnic dacă tratatul de istoria literaturii române dintre cele două războaie mondiale poate fi realizat în condiții mulțumitoare, deci fără a se cunoaște anumite lucruri despre presă, despre colaborări.

Am încercat, în dicționarul realizat, să ofer o imagine a întregii noastre prese literare, deși, recunosc, lucrarea are limitele ei. Cred că acest dicționar merită să apară, chiar dacă nu cuprinde, cum ar dori editura, caracterizări și aprecieri.

În ceea ce privește dicționarul realizat la Iași, consider că el reprezintă un moment de cultură impresionant, o operă de importanță națională.

MIRCEA POPA

Un dicționar cronologic al romanului românesc
Perspective și metodologie

Problema redactării unui dicționar al romanului românesc se impune cu tot mai multă insistență. Romanul a devenit nu numai genul cel mai complex și mai reprezentativ pentru o literatură, dar și cel mai popular, cel mai citit și mai solicitat de public. În aceste condiții, cînd romanul românesc se bucură deja de un secol și mai bine de existență, nevoia unei schițe complete, sub raport diacronic și sincronic, a unui corpus exhaustiv, a devenit o necesitate imperioasă.

Începînd din acest an, colectivul de istorie literară de la Cluj-Napoca și-a înscris printre obiectivele de plan problema elaborării unui dicționar cronologic al romanului românesc (DCRR). Va fi un dicționar de gen, primul de acest fel redactat la noi, avînd ca obiectiv de lucru perioada de la origini

pînă în 1980. Va înregistra întreaga producție romanescă tipărită sub formă de volum, cît și aceea rămasă în manuscris sau publicată în periodice.

Va fi un dicționar cronologic, de informație și analitic, în același timp. El va oferi principalele date privitoare la apariția și difuzarea romanului, dar și o tipologie, o caracterologie a romanelor, discutate din punctul de vedere al conținutului. Astfel de dicționare sînt rare și pe plan european.

Lucrarea noastră va permite o orientare rapidă și exactă asupra unui anumit gen de roman, cît și asupra evoluției opiniilor critice despre roman. Se vor putea redacta, pe baza lui, numeroase studii despre evoluția genului sau de sociologia literaturii, putîndu-se stabili exact producția de carte a unei edituri, numărul de prenumeranți, tirajul lucrării, rolul colecțiilor ș.a.

Dicționarul va fi organizat cronologic, iar în cadrul fiecărui an romanele vor fi ordonate în ordinea alfabetică a numelui autorului. Va urma apoi o parte „tehnică": informații despre roman și evoluția sa în timp (ediții, traduceri în alte limbi, premii obținute, număr de prenumeranți, tiraj etc.). Partea a doua a fișei va avea un caracter analitic, urmărindu-se încadrarea romanului în cadrul speciei. În cazul romanelor mari, caracterizările vor fi întregite de citate edificatoare din bibliografia critică. Partea a treia a fișei va fi rezervată referințelor critice, probabil exhaustive.

La sfîrșit, dicționarul va avea 3 indici: unul cumulativ, de autori, apoi un indice general al romanelor, după titlu, și al treilea — de nume citate în referințele critice.

În intenția noastră este să realizăm și o bibliografie a romanelor străine traduse în limba română, ca o anexă a dicționarului.

Propun discuției proiectul nostru și fiecare sugestie va fi binevenită.

AUREL SASU

Un dicționar de titluri reținute

Aurel Sasu s-a referit la „circulația" titlurilor de volume literare de la un autor la altul și la explicațiile posibile ale acestui fenomen.

(Textul comunicării a apărut în revista „Cronica", XV, 1980, nr. 13, 28 martie)

ALEXANDRU PIRU

Un dicționar românesc de critici și istorici literari

La Facultatea de limbă și literatură din București avem de gînd să întocmim un dicționar al criticilor și istoricilor literari. Dicționarul va conține cam 350 de nume, am fixat niște proporții. Deși s-au făcut multe glume aici pe tema asta, fără un coordonator nu se poate face o lucrare. Trebuie hotărît cît spațiu acordăm fiecăruia. Peste trei ani sperăm ca acest dicționar să fie în mîinile dumneavoastră.

Scanned with OKEN Scanner

Am venit aici ca să felicit colectivul de la Iași care a întocmit acest dicționar monumental al literaturii române. Mi se pare o operă extrem de serioasă, bizuită pe cercetare, mergînd pînă la epuizarea tuturor surselor posibile, ceea ce este un lucru rar în cultura românească. Meritul lor este deci inestimabil. E un instrument de cultură de mîna întîi pentru adevăraților cercetători.

Dar trebuie să facem o disociere. Dicționarul poate fi un mijloc de mass-media, însă dicționarul de la Iași nu este o astfel de lucrare. Nici nu cred că acesta a fost scopul lui. Este o lucrare rezervată specialiștilor.

Uitîndu-mă rapid prin această lucrare, îmi dau seama că autorii au vrut să epuizeze o anumită materie. Sînt acolo o mulțime de nume care nu au mare raport cu literatura română. Este un punct de vedere cultural, care nu trebuie confundat cu cel literar, care ne interesează în primul rînd. E foarte riscant să introducem persoane care au scris ceva, dar nu sînt scriitori. Care a fost proporția ?

Vreau însă să subliniez din nou că această lucrare este extraordinară și mă bucur de apariția ei. Dacă va rămîne însă într-un singur volum, va fi o lucrare nefinită. Ea trebuie adusă la zi. Am fost încredințat că lucrarea va fi continuată pînă la 1950 . E o dată foarte discutabilă. La acea dată noi eram „proletcultiști", de sus și pînă jos. Dacă nu mergem pînă la zi n-o să avem o imagine a literaturii.

N-am citit absolut nimic din această carte, nu știu cînd o să apelez la ea, dar e o carte de bibliotecă.

Regret că o asemenea carte, care putea să fie frumoasă, a apărut în condiții grafice discutabile. Nici un clișeu de acolo nu se poate reproduce. Păcat că atîta muncă investită în această carte are un aspect modest.

Putem spune, deocamdată, că dicționarul este o operă foarte necesară pentru cultura română de azi, o operă temeinică, mergînd pînă la ultimele surse posibile.

DAN MĂNUCĂ

Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea

Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900 presupune o continuare, spre a nu rămîne un fapt izolat, el va fi dus mai departe, prin *Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea*, o primă parte avînd în vedere perioada 1900—1950, iar a doua parte — ultimele trei decenii. Nu este vorba doar de un proiect, ci de o lucrare în curs de elaborare, volumul apărut reprezentînd un prim capitol.

Cultura română, ajunsă la un stadiu de maturitate și la o deosebită capacitate de apreciere a propriilor valori, resimțea lipsa unui, să-i zicem deocamdată astfel, „instrument de lucru", care să sprijine, cu mijloace caracteristice, concluziile criticii și istoriei literare. Colectivul de istorie literară al Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor din Iași a inițiat un dicționar de literatură, asemănător dicționarului general al limbii române, care

să cuprindă toate aspectele vieții literare și din care să nu fie omis nici unul din elementele pe care tratatele de istorie literară le trec, de obicei, cu vederea.

Modul de concepere și realizare a fost cunoscut încă din mai 1968, cînd a avut loc o consfătuire, care a dezbătut principiile viitoarei lucrări, pe baza unei machete. În linii generale, *Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea* va fi călăuzit de aceeași perspectivă. Spunînd „în linii generale", nu înseamnă că am atentat la caracterul unitar al întregului dicționar, ci doar că am subliniat anumite particularități, firești, obligatorii chiar în prezentarea unei epoci literare cu un caracter distinct.

Ar fi dificil ca o asemenea lucrare să cuprindă și literatura ultimelor trei decenii: specificul metodei și al concepției, patronate de ideea unei informări riguroase și a unei prezentări judicioase, nu o îngăduie. Partea a doua se va opri la 1950, limita aceasta nefiind însă un criteriu absolut. Poate, din unele puncte de vedere, anul 1944 să pară mai relevant. Dar și din punct de vedere literar, anii 1944—1950 sînt mai curînd un sfîrșit, decît un început. Includerea unor scriitori a căror activitate a început înainte de 1950 și a continuat ulterior (în unele cazuri continuă și azi) va fi condiționată de satisfacerea unui criteriu specific: în care anume epocă se situează etapa hotărîtoare a creației și, poate, a receptării sale. Spre deosebire de *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, în *Dicționarul literaturii române din secolul XX-lea* nu vor mai fi cuprinse revistele și ziarele literare, nici folcloriștii, nici societățile literare, ci numai autori (scriitori, critici și istorici literari, traducători, esteticieni). Și anume aceia care au desfășurat o activitate literară de o anume întindere, urmînd ca spațiul acordat să reflecte o ierarhie valorică, fără de care nici o lucrare critică (și orice dicționar literar nu mi se pare altceva) devine amorfă.

Lista provizorie de articole a *Dicționarului literaturii române din secolul al XX-lea* cuprinde 25 000 de titluri. Eliminînd pseudonimele incluse în această cifră, ar rezulta că numărul celor care s-au ocupat de literatură în perioada 1900—1950 este de aproximativ 15 000. Experiența dobîndită de colectivul nostru, metoda riguroasă de lucru, verificarea temeinică a informației sînt motive care ne fac să credem că și această a doua parte va putea fi dusă la bun sfîrșit.

O particularitate a elaborării *Dicționarului literaturii române din secolul al XX-lea* va fi utilizarea chestionarelor, ale căror date vor fi controlate, evident, prin celelalte izvoare de informații (presă, arhive etc.).

Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea va ține mult mai puțin seama de factorii culturali, care în primul volum și-au avut un loc justificat de rolul lor în viața noastră literară de pînă la 1900. În secolul al XX-lea, literatura dobîndește un accentuat statut propriu, care se cere respectat și de un dicționar. Pentru că un dicționar nu este doar o sursă de informare, ci și afirmarea unui punct de vedere critic.

DISCUȚII

ION ISTRATE

Tovarășul Al. Andriescu a discutat aici despre cantitate și calitate în dicționarele literare chestiune fundamentală, și de aici vreau să plec. Apoi a fost vorba și despre Dimitrie Cantemir, un personaj din istoria noastră culturală la care țin foarte mult și pe care domnia sa ne-a informat

că diverse dicționare îl tratează în felurite chipuri. Dar aș pune o întrebare : credeți oare că Dimitrie Cantemir este tratat așa cum ar trebui, și nu numai în dicționare, ci în general ?

Aș vrea să supun unei judecăți a bunului simț cîteva chestiuni. Despre Cantemir se spune, uneori cu foarte multă tărie, că este un raționalist, prerațional ist, că este un preiluminist (Petre Vaida), un umanist (Al. Duțu), că este un umanist de extracție populară. M-am întrebat de multe ori pe ce se bazează astfel de afirmații. Se bazează, cred, pe un manual de 72 de pagini, redactat în perioada 1700—1705, în care sînt incluse niște definiții aristotelice ale categoriilor : materie, formă etc. Sînt definiții învățate, nu-i aparțin. În aceeași ordine de idei, mai sînt cîteva pasaje din Istoria ieroglifică, care n-ar însuma o pagină dacă le-am extrage, unde apar idei care țin de bunul simț. Dar mai sînt și 800 de pagini, un tratat de metafizică al lui Van Helmont. Ce este deci mai important ?

Cred că există o anumită tendențiozitate atunci cînd se încearcă a găsi ceva ce nu există, doar din dorința ca acest lucru să existe, ignorînd ceea ce a fost și care trebuie interpretat așa cum a fost. Divanul..., lucrarea de la care ar trebui să plecăm, încearcă binecunoscuta împăcare între fides și ratio, între Dumnezeu și om. Dacă am vrea să vedem lucrurile așa cum sînt, mă întreb : secolul acesta, care se încheie atunci cînd este scrisă cartea, era oare neapărat numai secolul lui Descartes, era numai secolul lui Hobbes, al lui John Locke ? Oare nu putem vorbi despre criza culturii care se manifestă în acest secol ? Exact așa cum o formulează Dimitrie Cantemir. Cine era Dimitrie Cantemir la Constantinopol, decît fiul unui domnitor care nu putea să scrie nimic în formă explicită pentru că își risca pur și simplu capul. A scris, deci, într-o limbă românească într-un loc unde ea era prea puțin cunoscută, a folosit o regulă sintactivă latinească pentru a-i încurca pe nedoriți, a început cu mijlocul pentru a-i încurca și mai tare ș.a.m.d.

Eu cred că ar trebui să vedem mai curînd în Dimitrie Cantemir principele. Să nu vedem pe cel care a fugit la Stănilești, pe cel care a domnit un an și a pierdut un război, sau a scris un roman politic înainte și după aceea o cronică în care vorbea despre originea latină a limbii române și să vedem în el un personaj european, care a trăit toată viața în două mari capitale de imperiu. Și de aici să înțelegem o personalitate așa cum a fost ea. Adică să nu punem conceptele să ne slujească, înainte de a le fi descoperit. Pentru că spunea cineva : stilurile, ca și sentimentele, există înainte de a le descoperi.

ELVIRA SOROHAN :

Colegul care a vorbit înainte a desfășurat o întreagă retorică interogativă cu numeroase prezumții legate de popularitatea europeană a enciclopedistului Cantemir. Or, cel puțin în momentul de față, credem că am depășit faza conjecturilor în această privință. Deținem date certe despre popularitatea crescîndă a cărturarului român, încă din deceniile următoare morții sale. Opera lui de orientalist și-a păstrat regalitatea pe toată întinderea secolului al XVIII-lea, trecînd și în secolul romantic. O citează Byron în Don Juan și Victor Hugo în La légende des siècles.

Cu referiri directe la această excepțională operă colectivă care este Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900, ne interesează cum anume și cît e subliniată notorietatea europeană a umanistului român. Sigur, dată fiind statura spiritului cantemirian, concurată pînă la 1900 numai de Heliade, Eminescu și Hasdeu, articolul consacrat de dicționar n-a fost ușor de realizat. Una dintre cele mai mari dificultăți a fost tocmai selectarea informației de inclus în coloanele dicționarului.

Avînd în vedere numai cărțile pe care s-a întemeiat renumele european al lui Cantemir, aș avea de făcut o remarcă. Mai întîi, că n-ar fi fost lipsit de interes să se indice titlul latin complet al Descrierii Moldovei (Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae), ca și titlul traducerii ei în limba germană (Beschreibung der Moldau), tipărită succesiv în revistă (1769) și în volum (1771), în Germania.

Cît privește Istoria Imperiului Otoman, înainte de valoarea ei pentru știința orientalistică ii, cartea îl plasează pe Cantemir în circuitul european al concepției (corsi e ricorsi) despre creșterea și decăderea imperiilor. Paralel cu D. Cantemir, ideea era ilustrată de Montesquieu, aplicată însă la istoria romanilor. De asemenea, nu e mai puțin important să reținem că această Istorie... s-a tradus, în cursul secolului luminilor, în trei limbi europene : engleză (1734), franceză (1743), germană (1745). Dacă pînă la Cantemir eram cunoscuți prin istoria noastră eroică și prin marile ei figuri, de la el mai departe se afirmă și spiritul poporului nostru, care începe să participe mai intens la istoria culturală a continentului.

Un elogiu aparte îl merită autorii dicționarului și pentru capacitatea de sinteză demonstrată articol cu articol. Dicționarul va sta în cel mai la îndemînă raft al bibliotecii oricărui istoric literar, pentru că dicționarul nu e în fond decît o minuțioasă istorie, alfabetic ordonată, a literaturii române.

AL. ANDRIESCU :

Tovarășul Istrate a vorbit frumos, văd că este un temeinic cunoscător al lui Dimitrie Cantemir. Dar eu am vrut să arăt doar că o figură strălucită din cultura românească ajunge să fie ignorat total într-un dicționar, ca acela de lingviști români. E bine, oare ? E bine ca în dicționarul de istorici să i se acorde lui Cantemir cîteva rînduri și să i se acorde unui cercetător care n-a făcut nimic tot atîta spațiu ? Aceasta este problema și singura problemă pe care am pus-o.

Vineri, 7 decembrie, orele 16—20

MARIAN POPA

Dicționarele literare românești în contextul criticii și istoriei literare

Cine urmărește cu un minim efort statistic ultimul deceniu de cercetare literară observă că au apărut foarte multe dicționare. S-ar putea spune că trăim o epocă a dicționarelor. Este un fenomen pozitiv. Am încercat să găsesc o explicație pentru un asemenea fenomen.

În primul rînd, cred că nu pot apare dicționare decît în anumite perioade și în anumite condiții politice. Dicționarele vin atunci cînd se simte nevoia unui bilanț literar, atunci cînd apar anumite posibile situații confuze, atunci cînd, în sfîrșit, producția de carte ar putea să impulsioneze o asemenea operă. Așa că, nu puteau să apară dicționare pe la 1800 sau la 1900. De asemenea, este foarte important ca un dicționar să apară într-o perioadă de liniște, de certitudine din punct de vedere politic, cultural și literar. Este interesant că nu au apărut dicționare în perioada celor trei dictaturi, cînd nu se poate vorbi de un moment sau de o situație echilibrată, că nu au apărut dicționare nici în perioada dogmatică sau proletcultistă. Și este bine că nu au apărut, pentru că ar fi fost niște lucrări scoase în condițiile în care se refuza foarte multă literatură, erau refuzați foarte mulți scriitori. Poate că astfel noi am scăpat de o retrospectivă penibilă și ridicolă, pe care o mai întîlnim în alte literaturi. A existat și continuă să existe cîte o perioadă, în unele literaturi socialiste, în care se observă o predominanță a criteriului politic, nici măcar a celui ideologic și, evident, o continuare a antitezei politice, care împarte scriitorii în progresiști și non-progresiști, indiferent de valoarea lor.

O altă problemă care mă preocupă este de ce, totuși, în această perioadă am făcut dicționare, întrebare pe care mi-o pun împreună cu o alta : de ce în această vreme se vorbește foarte mult de necesitatea unei istorii literare ? În prima ediție a dicționarului meu, ca să mă refer întîi la propria mea experiență, făceam o precizare și anume că literatura postbelică este o literatură în primul rînd de dicționar. N-am explicat atunci care ar fi motivația unei asemenea afirmații, încerc să o fac cît de cît acum. Pentru a scrie o istorie literară, trebuie să avem o viziune și mai ales o anume etică a adevărului istoric. S-ar părea că în condițiile actuale este foarte greu să realizăm o istorie literară. Faptul că vrem istorii literare, că ne zbatem, că vorbim toată ziua

despre ceea ce ar trebui să fie retipărirea *Istoriei* lui Călinescu, toate aceste lucruri converg și într-un fel pot fi explicate prin această alegere a dicționarului și respingerea istoriei literare. Un dicționar este o colecție de entități, o organizare mai mult sau mai puțin selectivă care nu presupune decît o minimă responsabilitate. O spun asta în măsura în care eu însumi am lucrat la asemenea dicționare.

În perioada interbelică, atunci cînd funcționau posibilitatea și necesitatea, iar personalizarea unui critic sau istoric literar se făcea printr-o viziune, au apărut istorii literare. Avem istorii Lovinescu, Călinescu, Ciobanu, Iorga ș.a.m.d., și ele au fost posibile exact în măsura în care există o anumită opțiune. Facem istorie, adică încercăm să facem un aranjament potrivit unei viziuni, a unor adevăruri istorice. Cam asta ar fi deci una dintre explicațiile pentru care se scriu astăzi dicționare, lexicoane, enciclopedii, panorame, pentru că și panorama nu este altceva decît tot o formă de evitare a istoriei.

Pe de altă parte, sînt niște condiții ideo-politice care ar respinge ideea de istorie. Noi știm foarte bine că literatura socialistă este o literatură bazată pe o unică ideologie. Este, deci, o epocă de dicționar. Există, pe de altă parte, cunoscutele principii ale lui Lenin din articolul *Organizația de partid și literatura de partid* : „Jos literații supraoameni ! Jos literații fără de partid ! Literatura este o parte integrantă a cauzei proletare ! “. Poate vă mai amintiți celebrele discuții din 1948, în „Contemporanul“, cînd Călinescu a încercat să ignore, să polemizeze cu un asemenea punct de vedere. Nu a putut polemiza ! În orice caz, în asemenea condiții, și din punct de vedere ideo-politic, nu este o epocă pentru istorie literară. Se poate face istorie literară pentru perioadele foarte vechi sau pentru perioadele consolidate, care nu pun probleme majore de interpretare. Adică, istoriile făcute de profesorii Piru, Rotaru, Const. Ciopraga, D. Micu și alții. Niște mici modificări strategice în timp nu schimbă condiția istoriei și a dicționarului. În jurul anului 1953 apare ideea că, existînd o unică ideologie, pot exista mai multe stiluri, Dar asta nu înseamnă nimic. O asemenea „nouă“ accepție a literaturii reprezintă o viziune serială, paradigmatică, simultaneistă, nu se aduce o nouă literatură, ci, eventual, niște scriitori noi sau niște scriitori renovați. Nu apare nici din acest punct de vedere vreo posibilitate de favorizare a istoriei.

Este interesant deci că, refuzîndu-ne istoria, poate să prospere succesiunea alfabetică, selectivă, convențională. Dicționarul are marele avantaj că poate fi „consultat“, că este o operă care nu presupune o viziune și nu pretinde nici din partea cititorului o lectură participativă și „subversivă“, cum spunea cineva. Este o operă superficială, care poate să fie citită chiar și numai din curiozitate.

În sfîrșit, sînt persoane, momente și etape neconvenabile, care fac obiectul unei istorii literare și care n-au ce căuta într-un dicționar ; și chiar în cadrul unui dicționar, în cadrul unui articol consacrat unui autor, unei reviste, apar fidel aceleași probleme. Orice autor trebuie stilizat, trebuie făcut convenabil dintr-un punct de vedere, oarecare, al nimănui dealtfel. Din acest punct de vedere avem aceleași probleme pentru un dicționar și pentru o istorie literară. Noi vorbim despre epoca proletcultistă, dar nimeni nu pomenește, nu nominalizează cine a făcut, cine a provocat, cine a susținut literatura acestei epoci. Trăim, scriem într-o literatură vie, este foarte greu, aproape paradoxal, să te gîndești și la dicționar și la istorie literară.

Scanned with OKEN Scanner

În sfîrșit, putem să luăm în considerație cîteva condiții, cîteva posibilități de redactare a lucrărilor enciclopedice. O primă observație ar privi varietatea acestor lucrări. S-a vorbit aici de diferite tipuri de dicționare realizate, de tipuri care ar putea fi executate în viitor, dar nu s-a vorbit decisiv de un lucru, deși, pare-se că tov. Hangiu a atins puțin această problemă: un dicționar, indiferent dacă este făcut pentru un specialist sau pentru un cititor diletant, trebuie să aibă un caracter științific. Or, ar trebui să discutăm puțin, să încercăm să discernem ceea ce ar putea să fie științific la ora actuală într-un dicționar. Există o idee generală și tradițională cu privire la ceea ce este știință și caracter științific într-o lucrare și există o opinie a noastră, socialistă, în legătură cu caracterul științific. Uneori lucrurile concordă, alteori sînt exact opuse. Sînt foarte multe probleme ridicate de această nouă viziune asupra caracterului științific, care nu poate fi decît acela materialist-dialectic. Dar este interesant că la noi, astăzi, ca dealtfel în orice moment, se produce un fel de tensiune între ideologie și politică. Noi considerăm ideologia ca un sistem de idei generale asupra vieții și practicii, în toate domeniile, dar, pe de altă parte, există un sistem politic care alege din sistemul ideologic ceea ce este convenabil într-un moment sau în altul. În funcție de sistemul politic, se ajunge la un fel de imagine paradoxală a ceea ce ar vrea să fie caracterul științific al unui dicționar.

Eu însumi am trăit niște momente destul de dificile atunci cînd am scris dicționarul. Momentele dificile au fost dealtfel în mai multe etape, și este foarte greu să faci știință dacă aceste momente sînt numeroase. Luați orice fel de dicționar, orice fel de istorie literară de astăzi. N-am găsit în nici una nici un fel de observație asupra ideilor politice ale lui Eminescu. Nu se vorbește despre naționalismul lui Eminescu, despre opiniile sale privind pe maghiari, evrei sau ruși. Așa ceva nu este just din punct de vedere politic, deci nu este științific. Sînt foarte multe asemenea situații. Căutați o explicație într-un dicționar pentru faptul că Doinaș este premiat în 1946 cu un volum care nu mai apare decît peste aproape două decenii.

Un alt fenomen care ține de politic și care influențează asupra caracterului științific este o anumită discriminare pe care noi o facem între autorii care trăiesc în țară și autorii care trăiesc în străinătate de mai multă sau mai puțină vreme. În felul acesta sînt eliminate sute de cărți, mii de articole și diverse texte din literatura noastră. Mă gîndesc că enciclopediile sovietice sau cele din R.D. Germană nu renunță la scriitorii lor, dar își iau toate rezervele față de activitatea scriitorilor respectivi. Nu cred că este cea mai bună soluție să eliminăm brusc din orice bibliografie și din literatura română asemenea scriitori. Nu avem o literatură atît de bogată încît să ne permitem să scoatem cu atîta ușurință foarte mulți scriitori.

Apoi, apar foarte multe probleme în legătură cu partea biobibliografică a unui dicționar. Este interesant că în puține ocazii se pot da numele adevărate ale unor scriitori, din motive pe care încă nu le înțeleg. Consultați dicționarul lui Mihail Straje și o să vedeți că o serie de autori nici nu sînt atestați, pentru că nu se pot da numele adevărate.

Un alt tip de probleme ar fi acelea cu — să zicem — caracter sociologic. Este indiscutabil că toate datele biografice privind un autor sînt foarte importante. Nu este inutil să știm dacă X este fiul unui țăran sau fiul unui avocat ș.a.m.d. Din acest punct de vedere, apar foarte multe situații bizare. Eu n-am

căcut nici un fel de ironie, nici un fel de glumă în dicționarul meu, am dat exact, e drept că am dat și din motive strategice, niște informații în legătură fu mine. E drept că am supralicitat un pic. De ce ? Ca să pot da la alții cît mai multe informații. Ce este însă interesant la noi ? O informație de acest tip apare unora drept un fel de delațiune. Adică la ora actuală, printr-un fel de uzaj alienat al dicționarelor, atît obiectul unui articol cît și cititorul ajung la niște idei cu totul ciudate în legătură cu ceea ce ar putea să fie textul enciclopedic.

Este interesant, din acest punct de vedere, că mai toate datele cu privire la un autor sînt foarte bine stilizate. Știu treaba asta din experiența mea, într-un fel. Sînt niște tipuri de profesiuni destul de dezagreabile prin dicționare. Cred că cea mai dezagreabilă dintre aceste categorii ar fi aceea de preot. Cu mare dificultate am putut să includ în dicționar cîțiva scriitori fii de preoți sau eventual ei înșiși preoți. Sînt mulți autori în situația aceasta. Căutați în orice dicționar și veți găsi niște profesiuni neangajante: „fiul unui învățător“, „fiul unui funcționar“ ș.a.m.d. Nimeni n-a fost bancher, financiar, ofițer superior, moșier ș.a.m.d. Nu, nu există în literatura română așa ceva. Există un fel de stilizare foarte abilă care, mi se pare, nu servește la ceea ce ar vrea să fie caracterul științific al unei asemenea lucrări.

Același lucru se poate observa în legătură cu diversele instituții de care numele unui scriitor e legat și cu studiile autorilor. E foarte greu să scrii numele unui liceu sau al unei instituții de învățămînt care era legat de familia regală într-un fel sau altul. Pînă și astăzi, din niște motive de pudoare asemănătoare, scriem „Editura Fundației“ sau “Editura Fundația“ sau „Fundația“ pur și simplu. Este iarăși foarte interesant că n-avem nici un autor care să fi fost în cenzură, în siguranță, în Direcția presei, în alte instituții mai mult sau mai puțin oculte, secrete, de represiune ș.a.m.d. Nu există asemenea autori, deși noi știm că au fost și sînt în continuare. Se poate vedea cum o serie de date care ar aduce anumite împliniri operei sau ar da anumite sugestii cu privire la caracterul operei sînt scoase.

Situațiile sînt oarecum asemănătoare în legătură cu operele cu caracter politic ceva mai pronunțat. Luați o monografie Goga și căutați comentarii la articolele politice. Nu există. Căutați în propriul meu dicționar asemenea indicații în legătură cu o serie de autori ; nu există. Un autor trebuie să fie reprezentat cît mai curat, eventual, să nu existe deloc sau să nu existe cel puțin o perioadă din opera lui.

O situație asemănătoare au o serie de opere ceva mai dificile din perioada actuală. Mie mi s-au tăiat niște rînduri din dicționar, fișele Buzura, Lăncrănjan, Preda, din cauza *Delirului*, au devenit scurte, pentru că este foarte greu la ora actuală să vorbești și să scrii despre un roman politic sau despre un roman care problematizează anumite situații politice. Ce poți să spui despre Buzura ? Cum este scris un roman ? Să nu vorbești despre esențialul unora dintre romanele lui? Or, în asemenea situații ajungem la un fel de privare, care e la fel de inutilă ca și în cazul biografiei.

Mă gîndesc apoi la alte tipuri de dificultăți pe care le are un autor de dicționar și pe care doresc să nu le aibă cei care vor face în continuare dicționare pentru perioada ceva mai nouă. Sînt dificultăți legate de informare. E un fel de lege aproape, care într-un fel poate să fie explicată psihanalitic : mai toți autorii din ziua de azi își fac niște biografii imaginare. Cum a fost el progresist,

cum a luptat el împotriva nu știu cui, adică fac toate aranjamentele posibile și acestea apar chiar în acte, în memorii, în autobiografii ș.a.m.d. Or, noi trebuie să lucrăm pe asemenea materiale. Nu vreau să mă scuz acum, n-am scris un rînd pînă acuma de justificare a muncii mele la dicționar. Însă vă doresc să nu ajungeți în asemenea situații, pe care nu vreau să le divulg. Cineva nu vrea să se nască la 25 decembrie, ci la 1 ianuarie. În prima ediție a dicționarului meu s-a născut la 25 decembrie, dar după o carte de imobil și alte cîteva surse am aflat că se născuse ceva mai tîrziu. O autoare decedată recent — e vorba de Letiția Papu — voia să fie cu cinci ani mai tînără. Exact în ziua pensionării a anunțat că este născută nu în 1917, ci în 1912. Prima ediție prezintă o dată, a doua ediție pe aceea pe care am reușit s-o obțin ulterior. Nu mai vorbesc de autobiografiile absolut aberante, gen Sarina Cassvan, Gorunescu, Dimitrie Stelaru, care nu pot fi în nici un fel folosite.

Multe probleme apar în funcție de obiectul și de beneficiarul unei asemenea lucrări. Am ajuns chiar în niște situații încît mi s-a reproșat bunăoară pînă și succesiunea alfabetică. Cineva putea să-mi spună că am organizat o anumită ordine în dicționar pentru a-l pune pe el într-o situație de inferioritate sau într-o situație jignitoare. Aceste lucruri țin de inexperiența cititorului și a autorului, a obiectului, în măsura în care niște asemenea opere n-au existat la noi. Formula „fiul unui învățător" a jignit pe cineva ; în primul rînd pentru că am realizat un act de delațiune — am scris că este fiul unui învățător — și pentru că am folosit „unui". Ce înseamnă acest „unui" ? Un fel de neutralizare, de pulverizare a ceea ce ar vrea să fie personalitatea autorului respectiv.

În sfîrșit, o problemă care s-a pus aici și în legătură cu care aș vrea să spun cîteva cuvinte, ar fi aceea a dimensiunii articolelor. Nu e vorba numai de dicționare. Și eu am făcut unele compromisuri, numai să-mi apară dicționarul. Dar asemenea compromisuri apar și în *Istoria* lui Călinescu. Se întîmplă oriunde asemenea situații și nu m-aș mai ocupa foarte mult de ele. Ce este de spus în această privință ? Că sîntem încă determinați de standingul politic, profesional sau economic al unui autor. Și dacă autorul decade din punct de vedere politic, administrativ ș.a.m.d., el va fi redus la justa lui valoare. Uneori apar și situațiile inverse, cînd un dicționar surprinde ipostaza căderii politice, după care urmează o ascensiune ; de unde, tot felul de acuze scuze și recuze ulterioare în legătură cu incapacitatea unui autor de dicționar de a vedea valoarea, de a realiza prognoza. În sfîrșit, pot apare fișe de dimensiuni mai mari în măsura în care sînt niște autori prolifici. Numai să înșirui titlurile operelor unui Nicolae Tăutu — să zicem — înseamnă a ocupa foarte mult spațiu. Pot apare, deci, niște deformări a ceea ce ar putea să fie criteriul axiologizat, al dimensiunii articolelor.

O altă problemă pusă aici : cine trebuie să facă dicționare ? Un colectiv, un individ ? Evident, fiecare dintre aceste posibilități prezintă avantaje și dezavantaje. Colectivul ar asigura obiectivitatea. Dar este interesant că dicționarului Zaciu tocmai obiectivitatea i-a fost contestată. Un dicționar poate să aibă un singur autor, atunci e mai subiectiv, dar va fi mai omogen. Iarăși un asemenea punct de vedere nu este just. Cred că asemenea discuții sînt pînă la urmă absolut inutile. Dicționarul este al celui care-l face sau al celor care-l fac, avînd toate calitățile și defectele inerente omului, epocii și chiar literaturii respective. Am impresia că apare deja o anumită atitudine negativă

față de dicționar: fiind multe dicționare simțim că nu mai este bine. Cred că ar trebui să încercăm să descurajăm o asemenea opinie asupra dicționarelor, pornind poate de la două axiome: orice dicționar este o lucrare superficială și, dacă este imposibil să vorbești într-o monografie despre Eminescu, va fi cu atît mai greu s-o faci într-un articol de dicționar. Nu trebuie să ne imaginăm altceva și să pretindem unui dicționar ceva în afara statutului său. Pe de altă parte, în orice dicționar se va găsi un articol, o pagină, o observație mai bună decît într-un alt dicționar. Cu cît vom avea mai multe dicționare, cu atît va fi mai bine pentru literatura română.

GABRIELA DRĂGOI

Informație și cercetare în „Dicționarul literaturii române“

Ideea că genul în discuție își reconsideră utilitatea și posibilitățile este confirmată și de apariția *Dicționarului literaturii române de la origini pînă la 1900*. În punctul de plecare însă, lucrarea își asumase dificultățile unui efort de pionierat. Structura dicționarului, diferit ca extensiune și tipologie de o istorie a literaturii, modul în care a înțeles să răspundă unui sistem specific de informare tind către reconstituirea unei imagini cît mai complete și cît mai exacte a evoluției literelor românești de pînă la 1900.

Ceea ce vrem să subliniem aici, desigur și *pro domo*, este faptul că o lucrare care aspiră să realizeze o astfel de imagine — și dicționarul nostru nu este acum singurul — nu poate rezulta printr-o abordare fragmentară, excesiv subiectivă și selectivă ori în urma unor operații, fie ele cît de laborioase, de adunare, înregistrare, sistematizare și reașezare a informațiilor și interpretărilor existente. Opinia după care un dicționar poate fi făcut oricum ni se pare însă mai inofensivă și mai puțin curioasă decît aceea că pentru o asemenea încercare ar fi suficientă o „specializare“ așa-zis lexicografică.

Pentru că, într-un anume sens, un dicționar cu pronunțat caracter istorico-literar este, de la început pînă la sfîrșit, o cercetare, un studiu, în detaliu și în totalitate, al fenomenului literar. Lexiconul depășește astfel condiția de succedaneu al istoriei literare, nu se limitează la însumarea concentrată a informației, repertorizată doar pentru a înlesni o mai rapidă consultare.

Proiectată în absența unor instrumente de lucru indispensabile, o asemenea întreprindere este obligată să și le creeze în mers. Cel puțin pentru *Dicționarul literaturii române*, investigația sistematică, pe mai multe planuri, a devenit hotărîtoare pentru profilul său, unde se răsfrînge, vizibil, o formă încă în mișcare a cercetării. Și aceasta chiar acolo unde s-ar fi crezut că lucrurile sînt pe deplin limpezite. Dificultatea a constat adesea nu în a structura în cadrul unui articol personalitatea unui autor și a unei opere ori în a opta pentru o informație sau alta, ci în a reface, neintermediat, traiectoria unui scriitor. Au fost verificate printr-o lectură directă aprecierile consacrate,

s-a căpătat certitudinea exactității unei informații, după cum deseori au fost precizate, completate, lărgite diferite aspecte și nu o dată au fost introduse elemente noi de interpretare, date noi.

Dacă în cazul scriitorilor de oarecare anvergură s-a arătat utilă, această perspectivă s-a impus ca unică soluție atunci cînd au fost avuți în vedere așa-numiții autori minori. Încercînd să informeze pe cît cu putință exhaustiv, *Dicționarul literaturii române* a recuperat numeroase scrieri și autori care nu au intrat în istoriile literare sau nu au făcut obiectul vreunor cercetări speciale. Bunăoară, pentru a da un singur exemplu, doar la literele A—C, apar peste 100 de asemenea nume. Aici totul a fost luat de la capăt, în așa fel încît să se dea o succintă, dar foarte exactă și densă schiță monografică.

Studierea și restituirea acestor autori vizează nu atît un cîștig de amplitudine, ci unul mai substanțial. O epocă, o generație, o grupare transpar mai plin, mai concret, evoluția spre marile creații capătă semnificații mai bogate. Pînă și scrutarea preocupărilor unui traducător, de pildă, sporește înțelesurile legăturii literaturii române cu literatura universală. Este neîndoios că cele mai multe din aceste nume nu-și vor găsi vreodată locul în istoria literaturii. Sînt însă numeroși scriitori care ar îndreptăți o „reabilitare", meritînd să fie recuperați și poate și editați.

Un ultim aspect, generat de un principiu pe care l-am considerat esențial pentru valoarea referențială a lucrării, ar fi sistemul de corelații stabilite în interiorul unei cercetări în fond unitare. Articolele comunică între ele printr-o întreagă rețea de trimiteri. Există astfel și o fertilă posibilitate de abordare și rezolvare a unor chestiuni controversate de istorie literară.

Deși un dicționar este încă văzut ca un tip de carte statică, în al cărei statut intră deopotrivă o incontestabilă utilitate și o tot atît de neîndoielnică lipsă de strălucire și, într-un fel, de personalitate, noi credem că dicționarul definește la un moment dat o modalitate de cercetare în domeniul istoriei literare, că poate reprezenta o sursă de vitalitate, de impulsionare a cercetărilor viitoare. Fără ca aceasta să devină o ultimă posibilitate pentru istoricul literar autor de dicționar.

REMUS ZĂSTROIU

Locul presei periodice în „Dicționarul literaturii române"

La începutul activității de pregătire și de prospectare în vederea alcătuirii listei de articole și a stabilirii structurii articolelor care urmau să se constituie în actualul *Dicționar al literaturii române de la origini pînă la 1900*, s-a discutat foarte mult în jurul ariei pe care trebuia să o acopere documentarea, precum și cercetarea propriu-zisă. S-a ajuns, în cele din urmă, la concluzia că, pentru a răspunde variatului registru de probleme care se ridica în fața autorilor și, totodată, pentru a corespunde, atît cît se poate, nevoii tot mai largi de informație, dicționarul trebuia să capete o anume individualitate în raport cu alte lucrări de același gen. A devenit limpede, între altele, că în tratarea perioadei de după 1800 nu ne putem opri la acei scriitori și la

acele reviste care își găsesc loc în mod tradițional în tabla de materii și în indicii lucrărilor de istorie literară și de istorie a culturii. Tot atît de limpede a apărut însă și adevărul că nu la toate modalitățile posibile — între care, de pildă, studiul istoric al speciilor și genurilor literare sau cercetarea de sociologie literară — se va putea face apel în încercarea noastră de a configura cît mai fidel, cît mai complet, tabelul literar al epocilor tratate. Soluția la care ne-am oprit a fost dictată în egală măsură de experiența colectivului de redactori, de unele exigențe, să le zicem, lexicografice, precum și de altele de construcție istorico-literară. Între acestea din urmă, de maximă importanță ne-a apărut faptul că trebuia evitată simpla juxtapunere a unor schițe monografice dedicate unor scriitori mai mult sau mai puțin importanți, că prin mijloace pe care le aveam la îndemînă trebuia să încercăm să recreăm sau cel puțin să evocăm climatul social și de ideologie literară al acelor ani, atmosfera existentă în mediile literare, raporturile lor cu viața socială, cu diversele direcții artistice și politice.

Ne este clar acum că nu toate intențiile noastre s-au realizat în întregime. La unele dintre ele, ținînd seama, nu în ultimul rînd, de dimensiunile pe care urma să le capete dicționarul, a trebuit să renunțăm. Alteori, ne-am lovit de puținătatea informației. Pentru unele perioade, cum ar fi aceea dintre 1850 și 1870, lipsesc încă cercetări care să permită cunoașterea mai adîncă a epocii ; lipsesc, de asemenea, investigații și sinteze pentru cunoașterea vieții literare provinciale din Banat sau din Bucovina, de pildă. Nu există încă o bibliografie generală a literaturii române și nu stăm mai bine nici în domeniul bibliografiilor speciale, nu există o enciclopedie a României sau a românilor, nu există un dicționar istoric, care să pună la îndemîna cercetătorului informația istorică și biografică esențială, și nu există, de la istoria lui N. Iorga, și exceptînd schița lui Const. Antip, nici lucrări de sinteză în domeniul istoriei presei periodice. În ceea ce privește presa periodică, trebuie adăugat că nu s-a format încă, cel puțin după știința noastră, un fond de ziare și reviste centralizat și complet, după cum nu s-au alcătuit încă, în bibliotecile de importanță națională, colecții integrale ale ziarelor și revistelor care dau fizionomia presei periodice din secolul al XIX-lea. Lipsesc, în același timp, o înregistrare și o evidență cît de cît completă a cercetărilor de cultură locală, deoarece publicațiile Bibliotecii centrale de stat, care ar trebui să facă acest oficiu, neglijează presa periodică județeană, precum și lucrările tipărite de diverse foruri culturale din provincie.

Ținînd seama și de aceste împrejurări, ne-am văzut obligați, în perioada premergătoare redactării dicționarului, să întreprindem o lectură aproape integrală a presei periodice din secolul al XIX-lea. Plecînd de la această lectură am ajuns la concluzia că trebuie să se facă un loc cît mai larg în lucrarea noastră unor articole dedicate nu numai revistelor literare cunoscute, ci tuturor revistelor cu caracter literar și, mai mult decît atît, să li se alăture multe alte articole dedicate unor gazete politice, cu apariție săptămînală sau cotidiană. Există acum între cele 1311 articole ale dicționarului un număr de aproximativ 480 dedicate presei periodice. Fără a deveni astfel și un dicționar de periodice, lucrarea este, ținînd seama, bineînțeles, de scopurile pe care și le-a propus, o primă încercare de sinteză lexicografică în domeniu.

S-au structurat în *Dicționarul literaturii române* cîteva tipuri bine definite de articole referitoare la ziare și reviste. Este vorba, mai întîi, de

articole de simplă consemnare, care au ca obiect istoricul unor reviste sau gazete provinciale, cele mai multe fără ecou în perioada respectivă. Ele își au însă însemnătatea lor, fie și numai prin faptul că semnalează, în orașe cu o viață culturală și literară mai puțin dezvoltată atunci sau în cele mai îndepărtate colțuri ale țării, existența preocupărilor pentru creația literară originală, existența unor grupuri sau cercuri literare. Alte articole se ocupă de ziarele politice, indiferent de mărime și importanță, în măsura în care au făcut loc în coloanele lor literaturii. Am avut în vedere, astfel, alături de „Albina românească“ și „Curierul românesc“, de „Tribuna“ de la Sibiu sau de „Timpul“ lui Eminescu, Slavici și Caragiale, ziare mai puțin sau deloc cercetate pînă acum, între care „Unirea“ și „Timpul“ lui Grigore Busuioceanu, alte gazete scoase de Heliade după 1855, gazetele politice ale junimiștilor, cele mai multe apărute înainte de 1870, publicațiile lui Grandea, unele dintre ele inspirate de M. Kogălniceanu, cele ale lui Pantazi Ghica, pe care le conducea, de fapt, Ion Ghica, apoi alte mari gazete politice cum sînt „Românul“, „Conservatorul“, „Lupta“ lui Gh. Panu sau cele editate de social-democrația românească. Un asemenea articol urmărește aportul literar al ziarului, materializat în contribuții de critică și istorie literară, articole de atitudine sau de direcție, în polemici, precum și în spațiul acordat literaturii originale și traducerilor. Sînt stabiliți, atunci cînd este posibil, redactorii rubricilor literare, se citează colaboratorii și cei ce au debutat în paginile ziarului. Acest paragraf istorico-literar este precedat de altul, succint, în care se face un istoric al apariției, avînd în vedere, în primul rînd, prezența în redacție a unor scriitori consacrați. rolul lor în conducerea și realizarea efectivă a gazetei. În același timp, și punînd în lumină tot contribuția lor literară, sînt studiate și revistele politice, istorice sau de folclor. Se adaugă articole dedicate revistelor literare care au avut perioade de apariție mai scurtă și altele, de dimensiuni mai mari, în care se schițează istoricul marilor reviste literare românești din secolul trecut.

În toate aceste articole, unele dintre ele avînd aspectul unor mici monografii, altele, cum am mai spus, urmărind doar problematica literară a unor publicații cu alte profile, am căutat să punem în evidență rolul presei periodice în dezvoltarea literaturii române, în difuzarea ei în rîndurile cititorilor, în atragerea tinerilor către profesiunea de scriitor sau, măcar, către preocupările literare, contribuția presei la formarea unei categorii distincte de cititori și la evoluția acestei categorii de la nivelul unor amatori dispărați de foiletoane senzaționale la acela, apărut după anii '80 ai secolului trecut, al adolescenților grupați în jurul revistei „Școala nouă“ de la Roman sau al „Revistei junimii“ de la București.

Am cercetat, totodată, prin intermediul presei periodice, activitatea societăților, a cercurilor și cenaclurilor literare, modul în care gazetele discutau chestiuni atît de însemnate atunci, cum sînt aceea a teatrului național, repertoriul teatral original, traducerile, culegerea de literatură populară, indicațiile date culegătorilor, activitatea folcloristică a redactorilor ș.a.

Nu s-a neglijat nici urmărirea unor rubrici mai puțin însemnate în aparență, între care acelea de știri culturale, teatrale, editoriale și bibliografice sau *Poșta redacției*, din care s-au extras, de multe ori, informații prețioase și care au permis configurarea mai precisă a unei orientări, a unei opțiuni.

LEON VOLOVICI

Dicționar literar și istorie literară

În intervenția sa, Leon Volovici s-a referit la posibilitățile dicționarului de a reflecta în mod specific fenomenul literar și la raportul dintre un dicționar literar și alte tipuri de sinteze de istorie literară.

(Textul a apărut în „Cronica“, XV, 1980, nr. 1,4 ianuarie)

CONSTANTIN TEODOROVICI

Cultura și literatura veche în „Dicționarul literaturii române“

Ca redactor al unor articole din perioada care în mod vag e numită în titlu „origini“, am simțit nevoia unor precizări. Această limită cronologică inferioară a dicționarului este de fapt o întreagă eră culturală, ale cărei manifestări scrise cuprind patru secole, între 1400—1800. Poate ar mai trebui făcută o disociere în chiar conceptul de „origini“, așa cum este folosit în istoriile literare și aici, putînd desprinde două sensuri : cel de totalitate a faptelor și scrierilor dintr-o etapă incipientă, de nediferențiere a literaturii artistice, dar care au dus la o obișnuință a scrisului, la formarea unei limbi literare și a unei conștiințe a necesității de a scrie ; și *origini* în sensul, poate mai propriu, al primelor manifestări literare independente, cu totul sporadice și confuze în epoca veche, care au apărut detașat de alte activități culturale după 1780.

Obiectul cercetărilor noastre se constituise automat odată cu fișarea lucrărilor de istorie literară existente. Texte religioase de diferite origini și conținuturi, cronografe și cronici autohtone, cărți populare, traduceri și prelucrări de morală, însemnări de călătorie, gramatici, pravile, scrisori și documente oficiale și particulare, cronicari, cărturari de formație religioasă sau umanistă, traducători, copiști, miniaturiști, tipografi, ctitori și animatori culturali — iată categoriile mari ale acestui complex numit literatura română veche. În această diversitate de fenomene și nume, aproape n-a fost nevoie de un criteriu de selecție, deoarece am respectat tradiția deja bine constituită în istoriile literare. Acestea, și după ele și dicționarul nostru, au fost atît de largi în tratarea originilor literaturii, încît țin și locul unor lucrări asupra începuturilor și evoluției culturii, care deocamdată lipsesc.

Dar dacă au fost acceptate ca un dat obiectiv fapte care au comun cu literatura doar forma scrisă, litigii s-au ivit atunci cînd a fost vorba de originea străină a unui autor sau text vechi. Puteau fi considerați autori români cărturari de alt neam stabiliți definitiv sau provizoriu în țară ? Da, s-a răspuns, dacă scrierile lor se referă la realități românești, dacă au fost traduse și au intrat imediat în circulație. Așa se explică prezența în dicționar a lui Grigore Țamblac (ortodox european de origine bulgară, primul autor... român, în ordine cronologică — 1402), Stavrinos, funcționar grec, autor al

unei cronici despre Mihail Viteazul, Matei al Mirelor, călugăr grec, autor al unei unice relatări cronografice despre Țara Românească din perioada 1602—1618. De asemenea, puteau fi tratate ca scrieri ale culturii române texte apocrife sau anonime, născute pe alte teritorii ? Cărți populare, legende hagiografice și de sorginte biblică pot fi titluri de articole într-un dicționar de literatură română ? Ele pot figura firesc în istorii literare, întrucît acestea impun referințe largi la mai multe domenii, dar un dicționar nu e o discuție a determinărilor și constituirilor, ci o consemnare a ceea ce s-a realizat pe tărîm și cu substanță românească. Singura explicație și justificare ar fi că lucrarea noastră s-a vrut și un repertoar al tuturor numelor și titlurilor care sînt întîlnite în bibliografia epocii vechi.

Totuși, o problemă insuficient lămurită în istoriile literare este aceea a cărților populare. Echivalente cu semnificația tălmăcirilor din literatura universală de mai tîrziu, traducerea și circulația lor au avut o mare influență asupra originilor literaturii noastre (fiind modele, îndemnuri, prilejuri și motive concrete de exersare literară și stilistică), dar pînă la a le considera pur și simplu realități ale culturii noastre distanța parcă e prea mare. Respectînd și aici o tradiție care s-a impus, am încercat să justificăm aceste prezențe prin relevarea formei oarecum originale pe care o căpătau prin transpunerea în românește, prin indicarea unor elemente de autohtonizare a conținutului, prin sublinierea interferențelor reciproce cu folclorul și cu literatura cultă. Deci, deși producții străine, acestea au devenit, parțial, texte care au implicat creativitatea românească, oarecum inseparabile de fondul general al fenomenelor originare. Poate era necesară o selecție, nu toate avînd aceeași poziție și situație față de cultura noastră, fie din cauza datei tîrzii la care au fost traduse, fie din cauza unei reduse circulații, a unui redus grad de interes din partea cititorilor.

După ce cu Dosoftei, Cantemir, Neculce, cultura română părea că se apropie decisiv de literatură, perioada de după 1750 aduce însă o stagnare, subiectele predominante ale istoriei literare devenind clericii Chesarie de Rîmnic, Iacov Putneanul, Vartolomei Măzăreanul, Leon Gheuca și alții, toți cărturari și traducători de lucrări religioase, al căror singur merit literar este exersarea și răspîndirea în scris a limbii române. Două-trei decenii mai tîrziu intervin mari schimbări. În timp ce în Țara Românească apar primele manifestări pur literare (și abia acum se poate vorbi de al doilea sens al originilor literaturii române), în Transilvania începe și se dezvoltă puternica mișcare de afirmare a culturii române cunoscută sub numele de Școala ardeleană. Ea a avut un caracter istoric, lingvistic, religios, filozofic, științific, dar (cu excepția lui Budai-Deleanu) nu și literar. Totuși dicționarul înregistrează aproape amănunțit toate fenomenele legate de iluminismul românesc (prezente în toate provinciile), subliniindu-se lărgirea orizontului gnoseologic și ideologic, realizarea contactului cu occidentul, îmbogățirea prin scrieri noi, specifice, a sferei lexicale și expresive, întărirea prin exemple deosebit de vii a conștiinței datoriei față de neam, care a stimulat atît de mult pe pașoptiști, de exemplu. Este o perioadă distinctă și fructuoasă în complexul originilor literaturii române, deși încă nediferențiată de largul domeniu cultural, și care continuă, de acum paralel cu dezvoltarea literaturii propriu-zise, pînă tîrziu după 1800. Deși s-a tradus foarte mult, tălmăciri propriu-zis literare apar abia după 1780, cam odată cu primele producții autohtone.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă în fixarea obiectului originilor a existat o tradiție și un consens general, în tratarea unor subiecte divergențele de diferite naturi merg pînă la contradicție. Unde au existat argumente susținute nemijlocit de documente și fapte concrete, lucrurile s-au limpezit oarecum de la sine, dar unde au apărut mai mult (sau exclusiv) logica, bunul simț, părerea personală, chiar abuzul de autoritate, incertitudinile au rămas, iar afirmațiile sînt de fapt presupuneri. În aceste cazuri cercetarea a fost o dezbatere și un proces. A existat o tipografie pe teritoriul românesc la 1508—1512 în care și-a tipărit ieromonahul Macarie cărțile ? Care e locul, timpul și motivul scrierii textelor numite rotacizante ? Cine e autorul *Învățăturilor lui Neagoe* ? Nestor Ureche, Grigore Ureche sau Simion Dascălul — care e autorul a ceea ce se numește cronica lui Ureche ? Cine e autorul *Anonimului brîncovenesc* ? Cine sînt autorii a numeroase traduceri religioase, istorice, juridice ? Ce și cît aparține operei unor personalități ale epocii vechi ? Etc. Mai cu seamă în aceste împrejurări am resimțit o anume criză de informație, de tăcere documentară, de nesistematizare, de afirmații necontrolate, de lipsă a oricărei legături cu literatura. În afara problemelor de documentare și interpretare, a mai existat și dificultatea generală a tratării unitare a unor fapte atît de diverse. De la autori cu conștiința clară a scrisului lor și în sens literar-estetic (Miron Costin, Dosoftei, Cantemir) și de la cronici foarte apropiate de proza artistică (a lui Neculce, *Anonimul brîncovenesc*), la simpli animatori culturali, copiști, miniaturiști, tipografi (Petru Cercel, Petru Movilă, Gavril Uric, Macarie, D.Liubavici ș.a.), la simple traduceri de texte aliterare sînt, totuși, diferențe prea mari pentru a se putea face din toate articole de dicționar literar. Multe cronici, versurile lui Dosoftei s-au pretat la adevărate analize literare și la aprecieri estetice fără echivoc, dar deplasîndu-ne spre scrierile religioase, juridice, spre alte activități pur culturale sau lingvistice, a fost necesar un efort permanent pentru găsirea unui cît de mic punct comun cu domeniul literar. De multe ori acesta se reducea la cîteva aprecieri asupra limbii sau doar la o considerare mai vagă a importanței generale, în sensul relevării unei valori de semnificație a actului ca act, dar încercînd mereu orientarea tuturor fenomenelor spre descrierea și explicarea originilor.

Din aceste necesități și din această atitudine a rezultat și forma articolelor noastre — prezentări destul de complete ale unor activități și scrieri eterogene, într-un stil în general lexicografic : enunțarea cît mai exactă de conținuturi, calități, semnificații. Uneori s-a manifestat, aproape involuntar, la incitația subiectului, și o anume expresivitate, specifică, poate, oricărei preocupări literare.

În studiile și tratatele de istorie literară, structurate după criterii firești și științifice, se stabilesc relații, filiații, se fac clasificări și caracterizări prin interdependențele diferitelor fenomene și totul se încheagă, de obicei, în întreguri mai mult sau mai puțin coerente. Dar într-un dicționar criteriul atît de convențional al ordonării alfabetice duce la o situație aparte : fiecare obiect devenit articol este ceva în sine, rupt de orice determinare, de orice vecinătate, de orice justificare decît cea pe care și-o poate singur face. Această izolare le creează sau le fixează o anume identitate, o existență și o viabilitate autonome. Este, într-un sens, o punere în vitrină, o individualizare și o valorificare mai puțin posibilă și evidentă în alte forme de tratare.

Scanned with OKEN Scanner

VALENTIN TAȘCU

Aberațiile posibile ale unui dicționar

Comentînd volumul *Dicționar cronologic. Literatura română*, coordonat de I. C. Chirimia și Al. Dima (București, Editura științifică și enciclopedică, 1979), Valentin Tașcu semnalează unele deficiențe, erori sau omisiuni existente în această lucrare.

(Textul a fost publicat în „Cronica", XV, 1980, nr. 3, 18 ianuarie)

MARICA PIETREANU

Determinante onomastice apreciative în limbajul criticii și istoriei literare românești

Derivatele de la nume de *scriitori* (cu funcție de atribut al autorului sau de determinant onomastic apreciativ), de *personaje* și de *opere* reprezintă o inovație lexicală din a doua jumătate a secolului trecut, care s-a impus la începutul secolului al XX-lea și s-a extins considerabil în ultimele decenii, un rol deosebit în această „orientare" terminologică revenindu-le unor critici de prestigiu : Eugen Lovinescu, G. Călinescu, Vladimir Streinu, Șerban Cioculescu, Al. Piru. În publicistica, eseistica și, dată fiind capacitatea de sinteză a acestor formații, în ultimul timp, în dicționarele literare, se constată o excepțională abundență a acestor derivate, chiar un abuz în utilizarea determinantelor onomastice : „moda" tinde să devină „manieră".

Determinantele apreciative pornesc de la funcția de identificare (denotație) pe care o au numele proprii, realizînd funcția de caracterizare : conotația reprezintă o suplimentare semantică predominant stilistică cu valori ce se înscriu, în cazul cînd se compară doi scriitori, între «asemănare» și «depersonalizare». Valoarea conotativă a derivatelor de la nume de scriitori și de personaje are așadar la bază stabilirea filiației de model (prin asociere) pentru a exprima aprecieri estetice de ordin intelectual-axiologic : (scriitor, poet) *rabelaisian*, *lamartinian* (de unde s-a ajuns la „cel mai lamartinian dintre *lamartineeni*" ; sic !), (roman) *balzacian*, (postură) *hamletiană* etc. Unele dintre aceste derivate onomastice adjectivale capătă, prin revenire, statutul de nume propriu, ca titluri de volum, colecții etc. : *Argheziana*, *Bacoviana*, *Eminesciana*.

Derivatele onomastice substantivale în *-ism*, împrumutate sau create pe teren românesc, reprezintă două grupe : cele „primare", formate de la un nume propriu : *caragialism*, *gherism*, *faustism*, *bovarism*, și cele „secundare", formate de la adjectivul onomastic atribut al autorului : *arghezianism*, *călinescianism*, *maiorescianism*, *proustianism*.

În categoria derivatelor în *-izá* (primare și secundare) pot fi semnalate formațiile cele mai pretențioase : *a barbiza*, *a pillatiza* (cele de la nume străine păstrînd ortografia originală : *a baudelairianiza)* ; ele par să capete, mai frecvent, și o marcată valoare depreciativă, calificînd imitația, pastișa : „Ioan

S. Nenițescu... *bolintineaniza* școlărește..." (Călinescu, *Compendiu* ; cf. ibidem : a *caragializa*).

Apariția derivatelor secundare, problemele de grafie și de compunere (de diferite tipuri : *preeminescian*, *postbarbian*, *neocaragialian* ; *camilpetrescian* ; *pumnulistociparian*), manierismul, riscat din punct de vedere estetic sau ca posibilități imediate de identificare (*pârvănism*, *topîrcenesc*, *hîjdeist*, *pumnulean*, *zamfirescian*, *viețist* ; cf. și selectarea prenumelui ca referent : *mateian* < Mateiu I. Caragiale ; *veronian* < Veronica Micle) și proliferarea procedeului în critica plastică și muzicală atrag atenția asupra faptului că această supralicitare duce la o adevărată „încifrare" a textului pentru un cititor neavizat.

Abuzul, uneori chiar eroarea, în această direcție pot compromite un procedeu viabil și eficient de îmbogățire a unui limbaj specializat ; dar chiar în afara (și poate împotriva) excesele, se întrevede necesitatea includerii unora dintre derivatele cele mai uzuale în dicționarele de terminologie literară, dacă nu și în dicționarele limbii moderne.

ION ISTRATE

Barocul în dicționarele literare românești

Așa cum au apărut pînă acum, dicționarele literare de la noi ar putea fi împărțite în două categorii : dicționare de termeni literari, dacă pot fi numite așa, categorie din care fac parte dicționarul scos sub egida Academiei de un colectiv al Institutului „G. Călinescu" și *Dicționarul de idei literare* al lui Adrian Marino, și mai apoi, dicționare de istorie literară, din care fac parte cele două ediții ale dicționarului de scriitori români redactat de Marian Popa, dicționarul scos de un colectiv condus de la Cluj de profesorul Mircea Zaciu, dicționarul apărut nu de mult la Editura științifică și enciclopedică, coordonat de I. C. Chițimia și Al. Dima, și, în sfîrșit, recentul dicționar al scriitorilor români de pînă la 1900, scos de colectivul de la Iași. Nu mi-a fost încă în mînă dicționarul coordonat de D. Păcurariu, deci despre acest dicționar nu pot vorbi.

Mi se pare de prisos să discutăm despre utilitatea în sine a unor astfel de inițiative literare. În orice cultură europeană modernă, asemenea cărți se bucură și s-au bucurat de cea mai bună primire. Dată fiind ideea de selecție pe care o presupune dicționarele, mai ales pentru scriitorii contemporani, nu toți cei încă în viață s-au declarat și mulțumiți de locul pe care-l ocupă în ele. Evident, deci, că atacurile violente care s-au produs la adresa lor au de cele mai multe ori un asemenea substrat : neincluderea în dicționar, intenționată sau neintenționată, ori tratarea cam aspră a operei unora dintre scriitori, echivalînd cu un fel de jignire personală, nemărturisită, de unde și „purecarea" severă a întregului text și găsirea a numeroase lacune, greșeli de interpretare ori omisiuni intenționate. Este bine că se întîmplă așa ? Este rău ? Oricare ar fi răspunsul pe care l-am putea da în chip direct la respectiva întrebare, sigur e că pînă la definitiva statutare a ideii de dicționar literar în context românesc, vărsarea umorilor negre alături de semnalarea onestă a de-

fecțiunilor de metodă ori a erorilor de interpretare nu pot fi decît utile, chiar dacă cele dintîi îmbracă uneori forme cam violente.

Și se impune să mai subliniem încă ceva : practic din perspectiva istorico-literară pe care trebuie să o avem în vedere atunci cînd vorbim despre prezent și despre trecut în literatură, cele mai grave defecte ale unui dicționar nu sînt acelea care se referă la actualitate. O eroare de interpretare a operei lui Eugen Barbu ori omiterea din motive obiective sau subiective din lista de scriitori a poetului X, de exemplu, este, după părerea noastră, cu mult mai puțin gravă decît o eroare care se referă la Caragiale sau la Liviu Rebreanu, pentru a nu mai vorbi de altele, care s-ar referi la Miron Costin sau la Dosoftei. Iar rațiunea unei atari poziții ni se pare cît se poate de firească : dacă asupra prezentului ne mai putem permite o libertate subiectivă, într-un dicționar istoric al literaturii asupra trecutului trebuie să aruncăm lumina cea mai dreaptă și clară, cu tot respectul pe care se cuvine să-l arătăm față de ideea de tradiție pe care orice cultură o presupune.

Cum spuneam, dicționarele literare românești, apărute toate în ultimul deceniu, ar putea fi împărțite în două categorii. Normal ar putea fi, apoi, ca în dicționarele care se referă la propria noastră literatură, cele dintîi să capete o anumită reflectare, cel puțin atunci cînd e vorba de curente literare, cum e, de pildă romantismul, ori de concepte istorico-culturale mari, cum sînt umanismul, iluminismul. Acest lucru nu se întîmplă însă nici în recentul dicționar elaborat la Iași, de netă orientare enciclopedică. O atare constatare poate, deci, crea o anume stare de perplexitate. Este oare mai important Iosif Canta decît ideea de iluminism românesc ? Este mai important Atanasie Crimca decît ideea de umanism românesc ? Dacă nu, în ce raport trebuie așezată seria faptelor față de forma lor de interpretare într-un dicționar literar ?

Vom încerca să oferim și să ne oferim un răspuns acestei veritabile serii de întrebări, legînd discuția numai de *baroc*, așa cum acest concept este prezentat în dicționarele noastre de specialitate.

Mai întîi, dintre cele două dicționare de teorie literară pe care le avem, doar dicționarul elaborat de Adrian Marino aduce în discuție ideea de baroc literar românesc, motiv pentru care prezentarea cu totul generală pe care o conține cel dintîi, adică dicționarul elaborat sub egida Academiei, o vom avea mai puțin în vedere. Adrian Marino este apoi și primul critic și istoric literar român care a vorbit într-un articol publicat la Iași, în „Cronica“ din 1969, despre un posibil baroc românesc, articol care, trecînd prin dicționar, a fost publicat și într-o revistă de circulație internațională. Înainte de această dată, ținem să amintim, în cultura română termenul n-a mai fost folosit decît de Blaga, pentru a respinge teoria monocategorială a stilurilor elaborată de Heinrich Wölfflin, ori cu totul tangențial, într-un articol publicat in revista „Banatul“, și de G. Călinescu în celebrul eseu cu care se deschid *Impresiile asupra literaturii spaniole*, în 1946. S-ar mai putea cita apoi și alte cîteva nume, ca Matei Călinescu, Rodica Ciocan - Ivănescu, anterioare anului 1973, an în care, în *Dicționarul de idei literare*, se cuprinde și prima expunere amplă a barocului literar ca atare, alături de aceea a barocului românesc. În rest, singurul fapt ce se cuvine a fi amintit este apariția concomitentă, în 1970, a celei dintîi traduceri în care se studiază barocul literar al unei alte literaturi, cartea lui Jean Rousset, și a celei dintîi cărți despre barocul literar

românesc, cartea lui Dan-Horia Mazilu. *Summa summorum*, dacă mai amintim și că ultimul moment de recrudescență a teoriilor despre baroc aparține în Franța unei perioade anterioare anilor '70, întrucît în 1968 apare *L'Intérieur et l'extérieur*, acel faimos *adieu au baroque*, cultura românească n-a participat la disputa europeană asupra barocului, fie acesta european sau românesc, pînă la un punct totul plecînd de la ceea ce scrisese doar Adrian Marino în respectivul studiu. Iar acest fapt a fost subliniat atît de N. Manolescu, în cronica făcută cărții lui Dan-Horia Mazilu, cît și de Andrei Pippidi, cel de al doilea încheind cît se poate de plastic : „Barocul pare să fie indicatorul unui drum neumblat în cultura românească".

Ieșind din pulpana studiului lui Adrian Marino, așa cum o serie de cunoscuți scriitori au ieșit din pulpana unei binecunoscute mantale, cartea lui Dan-Horia Mazilu a fost primită, deci, cu deosebit de multă răceală, la noi nefiind încă permisă o altfel de interpretare. Or, dacă la cele de mai sus adăugăm și foarte rezistenta opinie călinesciană referitoare la momentul modernizării culturii române în genere, care nu e anterioară anilor 1800, problema eventualului baroc literar românesc poate fi concentrată în două întrebări : a spus oare Adrian Marino „totul despre baroc", evident în sensul în care se impunea a o face într-un articol de dicționar și cu atît mai mult despre eventualul baroc românesc ? Sau există și alte căi pe care cercetarea nu le-a urmărit, întrucît domnia-sa nu le-a indicat ? Iar problema documentării în cazul barocului literar este și azi deosebit de dificilă.

După părerea noastră, deși în acest fel nu aducem nici o învinuire învățatului clujean, Adrian Marino nu a spus și nici nu a încercat, probabil, să spună „totul despre baroc" și cu atît mai mult despre barocul românesc. Tot așa cum nici n-a încercat să epuizeze numărul căilor prin care se poate aprofunda respectiva problemă în cultura românească. Mai mult, dacă avem în vedere însăși lapidaritatea formulărilor sale, concentrate pe dimensiunea a două pagini tipărite, față în față cu amploarea studiului dedicat fenomenului occidental, ar fi poate chiar greșit să-i facem un proces de intenție acolo unde nu e vorba decît de o foarte concentrată punere a problemei, cu un rost bine definit în ansamblul unei lucrări. Trebuie să spunem și să subliniem însă cu toată puterea altceva : pentru a putea păși cu adevărat pe terenul unei studiu productiv din acest punct de vedere, trebuie să depășim, totuși, tutela pe care o realizează în chip involuntar studiul lui Adrian Marino, în problema barocului. Iar acest lucru nu este posibil decît reexaminînd în întregime atît conținutul surselor indicate în acel studiu, cît și pe acela al altora, reieșind direct din analiza bibliografiei de specialitate.

Întrebările referitoare la posibilitatea reală de a defini un baroc literar românesc nu au șanse de a primi cu adevărat un răspuns decît atunci cînd lărgim foarte mult cîmpul informației, ca să ne aflăm într-un loc din care să putem avea o perspectivă europeană, autentică, a dezvoltării fenomenului literar. Fără a acuza, în consecință, pe nimeni de vini imaginare, opinia noastră este aceea că în cercetarea literaturii române vechi există încă o serioasă „rămînere în urmă", care nu poate fi depășită însă decît prin eforturi imense. Dar, să zicem că toate aceste probleme vor fi rezolvate. Rămîne totuși o problemă pe care am dori s-o supunem atenției generale : în ce fel poate fi rezolvat, în principiu, raportul dintre analitic și sintetic într-un dicționar literar ?

Scanned with OKEN Scanner

Ne vom permite, în continuare, să sugerăm cîteva repere, bibliografice și totuși nu numai bibliografice, în studierea barocului, practic premisele unui studiu pe care l-am elaborat. Este o bibliografie amplă, variată, nefolosită sau puțin folosită, pe care așa-zicînd „am descoperit-o“.

ALEXANDRU CĂLINESCU

Dicționarele literare — „un rău necesar“?

În intervenția sa, Alexandru Călinescu avertizează asupra „excesului“ de dicționare, a „psihozei enciclopedice“, sesizabile în cultura europeană a secolului al XX-lea. Se relevă, pe de altă parte, utilitatea pentru cultura noastră a unor instrumente de lucru fundamentale.

(Textul a fost publicat, sub titlul *O pogorîre în Maelstrom*, în „Cronica“, XV, 1980, nr. 1, 4 ianuarie)

OCTAVIAN ONEA

Scriitori și reviste literare din Cîmpina

Cum arată și titlul, în comunicarea lui Octavian Onea au fost prezentați, sub forma unor fișe biografice sau bibliografice cuprinzînd numeroase date inedite, de arhivă, scriitori prahoveni și a fost semnalată activitatea literară a unor reviste apărute în acestă parte a țării.

FLORIN FAIFER

Stilul dicționarelor — între exces și absență

După ce enunță criteriile potrivit cărora s-ar modela personalitatea unui dicționar, Florin Faifer propune imaginea posibilă a unei asemenea lucrări, ca „un univers al informației mîntuit de haos“, unde stilul, prin definiție dens și exact, își poate menține supleţea și expresivitatea.

(Textul a fost publicat în „Cronica“, XV, 1980, nr. 1, 4 ianuarie)

EUGEN SIMION

„Critica“ dicționarelor

Dacă Al. Piru a vorbit aici despre un dicționar al criticilor și despre un dicționar al criticii, eu mi-am propus să vorbesc despre „critica“ dicționarelor. Dar, între timp, gîndindu-mă mai serios, mi-am dat seama că am ales

o temă aproape imposibilă. Mi-ar trebui mult timp să mă descurc în acest subiect. Critica dicționarelor înseamnă, întîi, o critică a principiilor, înseamnă, apoi, o migăloasă critică a textului, ceea ce presupune o lectură integrală a dicționarului. Cine își poate asuma acest lucru ? Dicționarele sînt, de regulă, consultate, rareori citite de la primul la ultimul rînd. Ne facem o impresie și dăm o judecată după un număr de expertize critice. Cazul eruditului care să citească toate articolele din *Dicționarul Enciclopedic*, toate și într-un timp limitat, îmi scapă. Pot admite, teoretic, o asemenea aventură, însă este mai greu să deduc bucuriile ei spirituale.

Mă limitez, așadar, la cîteva principii și mă mulțumesc cu un număr de lecturi, într-o cronologie strict personală. Despre utilitatea dicționarelor într-o cultură este inutil să discutăm. Să spunem că *literatura dicționarelor* indică gradul de civilizație într-un stat cultural. Acum cîțiva ani am discutat într-o revistă bucureșteană, împreună cu alți confrați, despre instrumentele de lucru și deplîngeam faptul că cultura română este lipsită de instrumente de lucru, deși există instituții specializate în acest sens. Iată că aceste instrumente încep să apară și, o spun fără complezență, dicționarul publicat de colectivul ieșean este un veritabil succes. Am citit cîteva capitole, acelea despre marii clasici, și altele despre autori minori. Am vrut să aflu, de pildă, ce se poate spune astăzi despre maica Smara, intrată și în legendă, și ce am citit acolo mi s-a părut interesant. Dar înainte de maica Smara, am vrut să știu ce se spune în dicționarul ieșean despre Eminescu, piatra de încercare pentru orice întreprindere de acest fel. Informațiile sînt exacte, descripția operei este bine făcută, iar analiza (căci un minim de analiză este inevitabil într-un dicționar) satisface. Nu totul ne mulțumește, evident, dar ce dicționar literar poate să fie perfect ? Sentimentul general contează și, sub acest aspect, dicționarul ieșean mi se pare admirabil. Sentimentul pe care îl ai, răsfoindu-l, este că există o cultură română puternică pînă la 1900, că marii scriitori nu sînt izolați, ei nu apar din neant : un uriaș efort cultural îi precede și-i urmează. Asta se vede bine în articolele erudite din dicționar. Un impunător act de cultură. Bucuria noastră va fi deplină dacă, înfrîngînd o nefericită tradiție, bravul, destoinicul colectiv ieșean va duce la capăt acest proiect. Să nu se întîmple ce s-a întîmplat și — vai ! — ce se întîmplă în continuare în cultura noastră, ca operele să fie lăsate neterminate. Am dori să ieșim din acea fază, impresionistică, a culturii, de care vorbește Ortega y Gasset. Cum știți, eseistul spaniol împărțea culturile în două tipuri : culturile de tip impresionistic, care trăiesc într-un veșnic adamism, și culturile nordice, mai ordonate, cu un mai mare simț al cronologiei și al continuității. Culturile mediteraneene (romanice) aparțin, după Ortega y Gasset, sferei impresionistice. Scriitorii, școlile, epocile literare redebutează mereu, generațiile reiau totul de la început. Începem de la treapta zero și n-ajungem să terminăm ceea ce începem. În privința dicționarelor cel puțin, înclin să-i dau dreptate lui Ortega y Gasset. Mai sînt și alte exemple (ediții, sinteze academice). Ce se întîmplă cu tratatul de istorie a literaturii române care a ajuns la volumul al treilea, apoi a fost abandonat, a reînceput cu primul volum și, între timp, a apărut un alt proiect, care, probabil, și acesta va fi abandonat? Ce ediții din clasicii români duse pînă la sfîrșit ar putea fi citate ? Mă întreb dacă noi, cei din sală, vom apuca vreodată sfîrșitul ediției Arghezi, deși această ediție a fost pregătită pînă la ultimul punct de autor. N-aș dori să se întîmple același lucru cu dicționarul pe care îl discutăm.

Scanned with OKEN Scanner

Sper ca acest frumos colectiv de istorici literari să aibă răbdarea și ambiția de a încheia catedrala pe care au început-o.

S-a pus aici întrebarea: cîte feluri de dicționare sînt? Eu accept de la început orice tip de dicționar, cu condiția ca el să fie bun în raport cu premisa pe care și-a propus-o. Nu mă deranjează faptul că dicționarul lui Zaciu a propus un număr limitat de scriitori, nu mă deranjează nici chiar faptul că, dintre criticii contemporani, în acest dicționar nu figurează decît Șerban Cioculescu. Din moment ce și-a fixat un criteriu, mă interesează în ce măsură această operă este conformă cu criteriul respectiv. Trebuie să remarc în acest dicționar acurateța stilului și profunditatea analizei.

Doream, de fapt, să subliniez că un dicționar de literatură nu se poate face fără spirit critic. Înțeleg prin spirit critic, înainte de orice, fixarea, judecarea operei din unghi estetic. Înțeleg prin spirit critic și un mod de a asocia criteriului estetic criteriul etic. Eu nu simt că am o vocație de enciclopedist, nu mă simt atras de acest tip de lucrări, deși le apreciez foarte mult. Fără voia mea, însă, am participat la două dicționare și se profilează, după cum a anunțat profesorul Piru, participarea noastră și la al treilea dicționar. Dar trebuie să spun că din experiența de pînă acum am tras o concluzie care este foarte tristă și anume că eu lucrez în așa fel încît colegul de pagină nu știe ceea ce fac, iar eu nu știu ce face el. Gîndim, scriem în două registre diferite. Apare dicționarul, îl deschid și văd că eu am fost sever cu poeții contemporani, iar el excesiv de generos, eu n-am dat ușor drumul adjectivelor, iar el găsește peste tot scriitori geniali, talente de excepție, vocații majore. Și de ar fi numai atît!

Mai grav este faptul că în unele dicționare, chiar din acelea la care eu am participat, am constatat o falsificare primejdioasă a scării de valori. Adrian Marino spunea aici că nu există o singură scară de valoare, că nici un critic nu a fixat o scară definitivă de valori într-o cultură, ceea ce este exact. Însă un dicționar, după părerea mea, trebuie să păstreze o scară de valori, aceea care se realizează printr-un consens al criticii literare. Dar nu cred că criteriul estetic ne împiedică să realizăm o scară de valori în dicționare, ci mai degrabă criteriul sau, mai bine zis, absența criteriului etic. Cînd într-un dicționar scriitorul începe să fie judecat după funcția pe care o are și i se acordă numărul de rînduri după poziția pe care o are în administrația culturală, de la început acel dicționar este sortit eșecului.

A patra chestiune pe care vreau s-o ridic este: de ce citim dicționare? Las la o parte cazul evocat aici de Al. Călinescu, cazul cititorului lui Sartre, al cititorului maniacal. Un caz aberant este, după părerea mea, acela al criticului care-și face cultura din dicționare și care comentează opera prin dicționare. E un caz trist. O lamentabilă fugă de opera literară, singura care îndreptățește, în fond, existența criticii. Spre a nu complica lucrurile, și pentru a nu mă repeta, să spun că fiecare citește un dicționar în funcție de intențiile lui. Fiecare pornește de la alt nivel de cultură și cu alte exigențe. Lectura unui dicționar este, în orice caz, o lectură programată.

Întrebarea *cum citim dicționarele*? atrage după sine întrebarea *cum scriem dicționarele*? Aș răspunde că articolul cel mai bun de dicționar este acela care conține cît mai puține poncife, care găsește o formulă exactă și, dacă se poate, o formulă care individualizează personalitatea unui autor sau o operă literară. Nu sînt de părere că un dicționar trebuie scris într-un stil

neutru, uniform, nu cred că trebuie să lipsească dintr-un dicționar judecata de valoare. Spațiul acordat nu poate fi singurul și nici cel mai important criteriu, pentru că sînt scriitori care au o biografie extraordinară, ce trebuie consemnată pe scurt, dar sînt alții la care, vorba lui Balzac, istoria vieții lor se confundă cu istoria cărților lor. Numărul volumelor apărute nu este totdeauna concludent. M-am întrebat cîte pagini acordăm într-un dicționar lui Sadoveanu, care a scris peste 100 de volume, și cîte pagini îi acordăm lui Mateiu I. Caragiale, care a scris o singură carte (deși mai pot fi înregistrate și nuvelele, jurnalul). Dacă am ține seama de numărul de volume, ar trebui ca Mateiu I. Caragiale să aibă o jumătate de rînd, ceea ce, evident, ar fi aberant, în timp ce Sadoveanu să aibă 100 de rînduri. Deci altceva trebuie să primeze și anume judecata de valoare asupra operei respective.

Cred, de asemenea, că dicționarele nu pot fi făcute decît de oameni care au vocație intelectuală. Dicționarul nu poate fi un refugiu al celor care ratează în alte genuri ale criticii și istoriografiei literare. Alcătuirea unei opere de acest fel presupune, ca oricare alta, vocație și responsabilitate. Ce este, în fond, un bun dicționar? Aș zice că un bun dicționar este un fel de critic global, total, ce trebuie să aibă atîta autoritate încît să poată fi crezut pe cuvînt.

IORDAN DATCU

Dicționarele de literatură populară și etnografie

Mă voi referi la un singur dicționar, cel mai recent apărut, *Dicționarul de etnologie*, semnat de Romulus Vulcănescu, un dicționar mixt, de terminologie și personalități. Mă voi ocupa, totuși, numai de partea a doua a acestei lucrări, cea dedicată personalităților.

În genere, articolele sînt tratate strict biobliografic. Se pot face, firește, diferite considerații privind minusurile de informație, tehnica de alcătuire a articolelor și corectitudinea informației. Lectura atentă a acestui dicționar mi-a lăsat convingerea că autorul a dovedit un destul de palid scrupul științific.

Aceleași titluri de lucrări, nume de autori și ani de apariție capătă ciudate metamorfozări de la o pagină la alta. Exemple de titluri citate fără rigoare se întîlnesc frecvent (pot fi amintite între cele citate greșit lucrări ale lui Traian Herseni, Vasile Scurtu, Ovidiu Papadima, Adrian Fochi, Ovidiu Bârlea, Moses Gaster, Const. C. Giurescu ș.a.), apar și nume cu forme greșite sau cu forme duble sau triple. Anii de apariție a revistelor sau a volumelor sînt nu o dată greșiți sau apar în forme diferite la pagini diferite (*Graiul nostru*, „Șezătoarea", *Materialuri folkloristice* ș.a.).

Nu ne propunem să examinăm dacă cei incluși în dicționar apar cu bibliografia lor esențială, o cerință de căpătîi a unui dicționar. Aș semnala numai că la G. Dem. Teodorescu nu apare un volum de basme, foarte important, iar la eminentul profesor ieșean Petru Caraman lipsește cea mai importantă lucrare, și dealtfel singura care a apărut în volum, studiul despre colindă, apărut în limba polonă. Se pot spune destule lucruri și despre modul cum a funcționat criteriul alegerii celor incluși la capitolul personalități. Sînt aici lipsuri esențiale.

Scanned with OKEN Scanner

Am avut curiozitatea să văd însă fișa întocmitorului dicționarului și am constatat că, și aici, „acribia" a funcționat la fel ca în restul dicționarului (titluri, ani citați incorect) !

Este o plăcută obligație de a încheia cu cîteva cuvinte despre dicționaru colegilor ieșeni. Am citit doar fișele despre folcloriști și etnografi, despre genuri și categorii folclorice, despre reviste de folclor și etnografie. Am constatat rigoarea, exhaustivitatea informației și a bibliografiei, pertinența comentariilor. Trebuie să le mulțumim pentru această lucrare de referință.

(Textul, amplificat, a apărut în „Transilvania", IX, 1980, nr. 2, februarie)

ION H. CIUBOTARU

Probleme ale culturii populare în dicționarele românești

La o investigație ce nu presupune eforturi deosebite, se poate constata că problemele culturii populare sînt slab reprezentate în dicționarele românești. Mai mult decît atît, s-ar părea că există un anume grad de amatorism ce domină în abordarea problemelor din acest domeniu. Adesea chiar definițiile principalelor compartimente ale culturii populare — *folclorul*, *etnografia*, *arta populară* și, mai presus de toate, *etnologia* — sînt insuficient de clar formulate, pentru a nu mai vorbi de *teme*, *motive*, *simboluri* sau de *categoriile* folclorice, abordate cu totul întîmplător. Și această situație persistă, deși cultura populară românească — poate mai mult decît alte culturi similare, de pe alte meridiane — este încă extrem de viguroasă, capabilă deci să ofere argumentele necesare pentru o soluționare justă, științifică, a problemelor ce formează universul său specific.

În lucrările consacrate istoriei literaturii române, ca și în manualele școlare, domeniul culturii populare ocupă spații extrem de restrînse, poate și pentru că discipline precum *folclorul*, *etnografia* sau *arta populară* și-au căpătat autonomia relativ tîrziu, ani și decenii de-a rîndul ele fiind tratate ca părți componente ale *istoriei*, *geografiei* sau *literaturii*. O atenție sporită, dar tot din perspectiva literaturii culte, acordă domeniului *Dicționarul de terminologie literară*, articolele ce ne interesează fiind redactate de Pavel Ruxăndoiu. O reușită incontestabilă — deși limitat la compartimentul folclorului, și numai la literatura populară — este *Dicționarul folcloriștilor*, alcătuit de Iordan Datcu și Sabina C. Stroescu. Vom aminti, de asemenea, *Dicționarul de etnologie*, întocmit de Romulus Vulcănescu și prezentat aici de Iordan Datcu, ale cărui observații, la care subscriem întru totul, au lăsat impresia, dacă nu chiar certitudinea că *Dicționarul de etnologie* trebuie reluat într-o nouă versiune, mai completă și ma atent supravegheată.

Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900 este, așadar, prima lucrare care acordă un spațiu larg problemelor culturii populare, oferind o imagine de ansamblu asupra acestui domeniu. Alături de folcloriști și reviste de folclor sînt tratate genuri, specii, categorii și opere folclorice, dintr-o perspectivă modernă asupra cercetării. Sînt abordate, prin urmare, nu numai problemele stricte ale literaturii folclorice, ci și implicațiile culturii populare în

genere, ale filozofiei culturii populare chiar, evident în măsura în care autorii articolelor au reușit să le coreleze.

Este momentul însă ca disciplinele ce fac obiectul culturii populare să se autonomizeze tot mai ferm, prin elaborarea unor instrumente de lucru proprii, care să permită abordarea folclorului, a etnografiei sau a artei populare cu mijloace de investigație specifice. Există o *Istorie a folcloristicii românești*, un tratat de *Artă populară românească* și o *Etnografie a poporului român*; există, de asemenea, o *Bibliografie generală a etnografiei și folclorului românesc* (rămasă din păcate la primul volum, adică pînă la 1891), o *Retorică a folclorului* și o *Poetică folclorică*. Acestor instrumente de lucru li se adaugă, desigur, *tipologiile* folclorice (unele apărute, altele aflate sub tipar sau în curs de elaborare), precum și *Dicționarul folcloriștilor*, amintit mai sus, care va trebui reeditat și augmentat, prin includerea folcloriștilor muzicologi și a celor ce se ocupă de cercetarea coregrafiei populare.

Socotim că este necesar și un *Dicționar al folclorului românesc*; un dicționar care să trateze în articole concentrate problemele specifice culturii noastre populare, acelea care reflectă adevăratul tezaur al civilizației populare românești. Este nevoie, totodată, de mai multe lucrări care să meargă pe linia *Micii enciclopedii a poveștilor românești*, redactată de Ovidiu Bârlea, punîndu-se astfel în valoare bogăția *temelor*, a *motivelor* și *simbolurilor* din folclorul nostru, urmărite în toată complexitatea lor. Dar mai ales, este nevoie de mai multă receptivitate din partea celor chemați să vegheze la bunul mers al culturii românești, al celei literare în primul rînd. Presa literară în general și chiar multe dintre edituri acordă problemelor de cultură populară un spațiu de-a dreptul sărăcăcios. În ultimii 25 de ani, spre exemplu, o singură revistă literară din țară (este vorba de „Cahiers roumains d'études littéraires") a consacrat un număr în întregime problemelor de literatură populară. Pe cînd, oare, un tratament egal cu celelalte discipline umaniste ?

IONEL MAFTEI

*Semnificația unui dicționar biobibliografic local**

Îndeplinind o datorie de pioasă cinstire a memoriei înaintașilor, între anii 1972—1978, sub egida Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Iași, au apărut trei volume din lucrarea *Personalități ieșene*, subintitulată *Omagiu*, în care, pe parcursul a circa 1 500 de pagini, am prezentat informații despre viața și activitatea a 400 oameni de seamă ieșeni. Lucrarea constituie o primă încercare de a alcătui un „inventar" al personalităților născute pe teritoriul actualului județ Iași sau care și-au desfășurat activitatea pe aceste meleaguri. Prezentarea oamenilor de seamă într-un ciclu de micromonografii o considerăm ca o contribuție la valorificarea tradiției culturale locale în cadrul dezvoltării naționale. Lucrarea *Personalități ieșene* cuprinde atît personalitățile a căror valoare este unanim recunoscută în țară și

* Comunicarea a fost predată după încheierea colocviului.

chiar peste hotare, cît și oamenii de cultură cu activitate mai restrînsă, dar deosebit de importantă în emulația științifică sau artistică, în afirmarea unui climat sau a unor valori pe plan național.

La alcătuirea acestui dicționar, am ținut seama de două elemente definitorii: teritoriul și domeniul de activitate.

La limitarea în teritoriu, au fost menționați, în primul rînd, oamenii de seamă care s-au născut într-una din localitățile situate în perimetrul județului Iași, apoi acei care, deși au venit din alte părți ale țării, și-au desfășurat principala lor activitate în acest teritoriu geografic sau au săvîrșit fapte de cultură cu larg ecou local, contribuind prin munca lor la dezvoltarea culturală a orașului și județului Iași.

Desigur, unii dintre cei cuprinși în cele trei volume s-au născut în orașul sau în județul Iași, dar au activat, au devenit nume prestigioase pe alte meleaguri ale patriei. Tuturor le-am acordat calitatea de personalități ieșene, căpătată prin naștere și activitate sau prin adopțiune.

În ceea ce privește domeniul de activitate, putem afirma că majoritatea lor au fost membri ai învățămîntului general sau universitar românesc, contribuind prin ideile și activitatea lor la formarea unor generații de cărturari, la propășirea binelui public și a prestigiului uman.

Cifric, împărțirea celor 400 de nume pe domenii de activitate se prezintă astfel: militanți în mișcarea muncitorească socialistă și comunistă din România — 22; cărturari și enciclopediști — 20; filozofi, sociologi, economiști — 14; cronicari, scriitori, critici și istorici literari — 68; lingviști și filologi — 13; actori și regizori — 25; pictori și desenatori — 18; arhitecți — 4; compozitori, muzicologi și dirijori — 27; juriști — 6; istorici, arheologi, folcloriști — 24; pedagogi și psihologi — 25; medici — 38; biologi, naturaliști și geografi — 23; matematicieni și astronomi — 23; fizicieni — 13; chimiști și speologi — 25; agronomi — 12.

Fiind o bibliografie de recomandare, lucrarea cuprinde informații biografice și bibliografice despre personalitățile ieșene.

Biografia prezintă referiri despre: data și locul nașterii, studiile urmate, titlurile științifice și academice, activitatea științifică, didactică și obștească, operele principale, legătura cu meleagurile ieșene, contribuția la dezvoltarea culturii românești.

Pe lîngă unele date personale și asupra activității, au fost adăugate și cîteva trimiteri bibliografice (monografii, studii critice, biografii, bibliografii, articole și studii din publicațiile periodice apărute după 1944), menite să ofere celor interesați posibilitatea de aprofundare și îmbogățire a datelor informaționale cuprinse în text.

Pentru întocmirea volumelor am consultat un bogat material documentar: enciclopedii, dicționare, tratate de istorie și literatură, reviste, ziare.

La realizarea acestor volume am primit un prețios sprijin și din partea multor ieșeni. Mă folosesc de acest prilej pentru a le exprima întreaga mea gratitudine, pentru valoroasele informații, materiale și fotografii puse la dispoziție.

Fără a avea pretenția de a se socoti exhaustivă, lucrarea noastră *Personalități ieșene* este un prim pas, o primă contribuție la bibliografia locală.

Sîmbătă, 8 decembrie, orele 9—14

CONST. CIOPRAGA

Valori culturale românești în enciclopedii străine

A urmări cum se reflectă fenomenul creator românesc în lexicoane, în enciclopedii universale ori speciale e o tendință dintre cele mai incitante. Un *Lexikon der Weltliteratur* (Ed. Herder, 1963) menționa douăzeci și șase de scriitori români — printre care Alecsandri, Russo, Kogălniceanu, Eminescu, Creangă, Coșbuc, Goga, Sadoveanu, V. Pârvan și alții, în timp ce un *Everyman's Dictionary of literary biography*, compilat de D. C. Browning după John W. Cousin (Londra, 1965), încorporează peste două mii trei sute de biografii numai de scriitori englezi și americani. În practică, spațiul rezervat unei literaturi față de alta e condiționat de anumite realități obiective dar și de subiectivități felurite. Nimic mai normal ca o literatură de veche tradiție să fie reflectată, în raport cu contribuția ei de șapte-opt secole, pe un spațiu mai amplu decît alta mai nouă. Intră în cauză, totuși, perspective diferite, concretizate în modul în care o literatură e văzută fie din interior, fie din afara hotarelor ei. Nu mai spune astăzi mare lucru un Niccolo Tommaseo, erudit italian din secolul trecut ; pentru conaționalii lui, el e însă un fel de Odobescu combinat cu Hasdeu, de unde cele trei pagini ce i se acordă într-o enciclopedie peninsulară. Altul e interesul arătat unui poet de expresie franceză ca senegalezul Léopold Sédar Senghor (ca eseist, comentator al conceptului de *„négritude"*) — față de un personaj de egală valoare din Franța, în una și aceeași enciclopedie. Se consideră drept normal ca guatemalezul Miguel Angel Asturias și chilianul Pablo Neruda să ocupe locuri mai vizibile în enciclopediile latino-americane decît în cele scandinave sau japoneze. În funcție de alți factori speciali, Tristan Tzara se răsfață într-un dicționar francez pe patru coloane (însoțite de fotografii), în vreme ce lui Eminescu nu i se rezervă decît douăzeci de rînduri. Nu se știe ce loc va ocupa în enciclopediile veacului viitor un Maurice Genevoix, membru al Academiei Franceze, — de departe inferior lui Mihail Sadoveanu. Ce mai reprezintă astăzi ca valoare un Henri Bordeaux, alt fost academician, autor a peste optzeci de romane, foarte popular în epoca interbelică ? Și pentru a ne menține la exemple din aceeași severă Academie Franceză, — ce ecouri vor lăsa peste cîteva decenii Jacques de Lacretelle, Antoine de Lévis-Mirepoix, André Chamson, Joseph Kessel, Jean Mistler — și alți „nemuritori" ! Ce audiență mai au laureații premiului „Nobel", — ca Sully Prudhomme (1901), R. Eucken (1909), H. Pontoppidan (1917), N. Sachs sau S. J. Agnon (1966) ? Timpul a clătinat de pe socluri celebrități de mărimea unor I. Turgheniev, Anatole France, John Galsworthy, — și multe altele, foarte respectate odinioară. De înregistrat, așadar, opțiuni variabile traducînd — în funcție de *contemporaneitate* sau de *distanțe istorice* — mutații nu numai de gust, ci de climate globale. Într-un *Dizionario biografico degli scrittori contemporanei* de acum un veac (Florența, 1879) se găsea numele lui Ion Creangă, — nu și cel al lui Eminescu.

Din masivul *Dictionnaire des auteurs de tous les temps et de tous les pays* (seria Laffont — Bompiani, două volume, 1967), lectorul străin află că Eminescu a debutat cu *Epigonii* la revista ieșeană „Junimea" (!), că în 1874 el avea o „modestă slujbă de birou", iar trei ani mai tîrziu scria la „Timpul",

„colaborare care i-a permis să-și exprime ideile generoase și să-și dezvolte talentul de polemist". *Făt-Frumos din lacrimă* devine *Le Prince bleu*, iar *Sărmanul Dionis* e personaj feminin: *La Pauvre Dionise*. Nici unul dintre eminescologii importanți (G. Ibrăileanu, G. Călinescu, Tudor Vianu) nu e citat; figurează, în schimb, J. Gherea (*Ion*, deci; nu *Constantin*, cum suna pseudonimul lui Gherea). Corectă, mărginindu-se la descriere, e prezentarea poetului național român în *Dizionario universale della letteratura contemporanea* (cinci volume, 1960, editor Arnaldo Mondadore), — printre coordonatori figurînd renumitul comparatist Giacomo Prampolini. Cum autoare a considerațiilor în cauză este Rosetta del Conte, exegeta de mare erudiție din *Eminescu — o dell'assoluto* (1962), acurateţea prezentării este explicabilă. Se dă și o bibliografie variată, bazată pe lucrări fundamentale; totuși (eroare tipografică, probabil), se vorbește de un Eminescu student la Iena, în loc de Viena, de unde poetul revenea în țară fără titlul de doctor. Alte informații despre Eminescu din *Encyclopaedia americana* (treizeci de volume, 1971), de la a cărei primă ediție s-a scurs peste un secol și jumătate, includ, în numai 15 rînduri (pe o singură coloană), detalii fanteziste ce se cer amendate. Apelativul Eminescu ar fi „pseudonimul lui M. Eminovici"; în intervalul 1874—1877, poetul „lucra la Universitatea din Iași", confuzie desigur legată de calitatea sa de director al „Bibliotecii centrale"; la București, el ar fi fost „editor de ziare"; ca artist, l-au „influențat romanticii francezi și din alte părți"; în sfîrșit, opera lui însumează „aproximativ șaizeci de poeme, cîteva povești și un roman". Nimic despre postume și alte aspecte ale fenomenului eminescian. Amendabil e și profilul lui Caragiale, schițat de Rosetta del Conte în amintitul *Dictionnaire biographique des auteurs*. Dramaturgul ar fi debutat în 1875 cu piesa *Roma învinsă*, cînd, în realitate, tradusă din franceză, drama lui Parodi a fost reprezentată în 1878. Cunoscuta nuvelă *O făclie de Paște* devine, din neatenție, „dramă". Curioasă e mai ales afirmația despre „lupta continuă" a dramaturgului cu Hasdeu. În ce măsură, apoi, referințele critice ale italiencei Anna Colombo se pot substitui exegezelor românești de prima mînă? *Encyclopaedia americana* dă ca echivalent al titlului *Năpasta* cu totul altceva: *Calamity*; în *Encyclopaedia britanica*, unde titlul e tradus prin *The false accusation*, — despre Caragiale se spune că „a creat drama țărănească", formulare cel puțin ambiguă, dacă nu eronată. Cea mai bună prezentare a autorului *Scrisorii pierdute* o face Mario Ruffini, fost cîteva decenii titular al catedrei de română la Universitatea din Torino. Tot sub semnătura acestuia găsim în *Grande dizionario enciclopedico* (douăzeci de volume, „Unione tipografica editrice torinese", 1972), acum la a treia ediție, biografii și caracterizări substanțiale despre alți clasici, între care Creangă. Fiindcă a venit în discuție creatorul lui *Nechifor Coțcariul*, — din *Dictionnaire biographique des auteurs* aflăm că ilustrul humulestean a primit „rudimente" de învățătură de la „bunicul său adoptiv, la Suceava", afirmație fantezistă, ca și cea despre „licența" obținută la Socola, care în realitate nu era decît un modest „atestat formalnic" de absolvire a cursului seminarial inferior. Nu de către Maiorescu a fost introdus Creangă la ședințele vesele ale „Junimii", unde l-ar fi întîlnit pe Eminescu, ci tocmai de către poet. Dacă lucrarea lui Jean Boutière despre Ion Creangă citată la bibliografie își justifică locul, se pune întrebarea în ce măsură merită mențiune un obscur Roger O. Eisenberg cu al său *Témoignage français sur la Roumanie*? Același *Dictionnaire biographique des auteurs*

(tomul II) afirmă că Negruzzi a publicat „romane" și nuvele, — roman fiind nuvela *Alexandru Lăpușneanul*. Se citează corect rolul lui Negruzzi la întemeierea Teatrului Național din Iași în 1840, alături de Alecsandri și Kogălniceanu; dar deschizînd întîiul tom al dicționarului la numele *Alecsandri*, menționatul așezămînt teatral apare fundat peste cinci ani. Voiosul poet pare să fi devenit un entuziast om de arme, încît în 1855 „el își părăsea țara pentru a lua parte la războiul Crimeii" — detaliu dedus desigur din poezia *La Sevastopol*; după cîțiva ani, Alecsandri „însoțea armata franceză în campania din Lombardia", dar nu se vede în ce calitate. Se citează *Cîntecul gintei latine* și *Legende — varii* (*Legende* și *Varia* sînt însă cicluri deosebite !), dar sînt omise *Pastelurile*, iar ca bibliografie se recomandă *Scrisorile* lui Ion Ghica.

Tendința unor alcătuitori de enciclopedii de a ignora așa-zisele literaturi „neeuropene" (termen indicînd literaturile fără circulație largă, în limbi „neuniversale") persistă, sub semnul inerției. Dar literaturi ca acestea, omise nejustificat, constituiau, în 1961, obiectul celui de al III-lea *Congres al Asociației internaționale de literatură comparată* de la Utrecht, cu concluzia că prejudecățile trebuiau combătute. Atrăgea atenția în acest sens pledoaria învățatului comparatist român Basil Munteanu; totuși progresele sînt încă minore. Accesul unor importanți scriitori români din ultimii cincizeci de ani în enciclopedii străine recente întîmpină rezistențe, — lucru curios, oricum, în comparație cu unele enciclopedii din trecut. De amintit, de pildă, că vechea *Enciclopedia italiana*, în treizeci și șase de volume (1936), includea pe Sadoveanu (menționîndu-i *Baltagul*, dar și o povestire măruntă, *În pădurea Petrișorului)*, pe Rebreanu și alții. În citatul *Dictionnaire des auteurs* din 1967, Sadoveanu e prezentat în mod limitat, ca exponent al „popalismului" (poporanismului). Despre Rebreanu se spune că a făcut studii la Viena și a murit la Pitești. Nimic despre Camil Petrescu. *Întunecare* de Cezar Petrescu e „cel mai important roman românesc după *Ion*" al lui Rebreanu, iar *Baletul mecanic*, tot de Cezar Petrescu, ar fi o „evaziune suprarealistă". Din trimiteri la interviuri (de I. Valerian și V. Netea) sau la o bibliografie despre M. Sadoveanu — nu mai mare de douăzeci de pagini — de un M. Toneghin nu se obține nici măcar o informație minimală. Nici *The Oxford ilustrated Dictionary*, nici *Britanica's Concise Pictured Encyclopaedia* (paisprezece volume), nici *Encyclopaedia Yudaica* (douăzeci de volume; Ierusalim, 1972) — aceasta din urmă incluzînd un capitol despre România — nu oferă vreo referire la literatura noastră. Flagrant e, de asemenea, alt exemplu, — acesta din domeniul artelor plastice. Nici un singur nume de artist român nu figurează în elegantul *Larousse des grands peintres*, apărut acum cinci ani, — o capodoperă de grafică — sub direcția lui Michel Laclotte. Din noua *Encyclopaedia britanica* (1972, douăzeci și patru de volume), a cărei primă ediție se tipărea în 1768, lipsesc valori românești definitorii, Creangă, Sadoveanu, Rebreanu, Argezi, Blaga, Călinescu — și alte nume. Creația eminesciană e subordonată schopenhauerianismului și budismului. Cîte un amplu capitol despre *România* (geografie, istorie, economie, cultură) găsim în *Encyclopaedia americana* din 1971 și în cea *britanică* din 1972, — respectiv, 17 pagini despre fenomenul românesc în una, 25 în alta. În sinteza despre literatură din *Encyclopaedia americana* (autor: Claudiu Isopescu) se găsesc Zaharia Bîrsan și Mihail Săulescu, nu și Camil Petrescu; fapt pozitiv, în *Encyclopaedia britanica* se schițează și realizările românești în domeniile literaturii și artelor după al doilea război mondial.

Scanned with OKEN Scanner

În ediţiile mai noi, în *Who's who in the World* intră, în menţiuni succinte, personalităţi româneşti în viaţă reprezentînd toate tărîmurile creaţiei.

Investigarea enciclopediilor citate impune cîteva constatări de ansamblu, — în primul rînd constatarea că optica autorilor în cauză, e, nu o dată, lacunară. Sînt de aşteptat corective cît mai urgente. Acolo unde în enciclopedii de mare întindere figurează G. Ungaretti, Maurice Druon sau Pablo Neruda, mi se pare normal să fie prezenţi Rebreanu, Blaga, Călinescu, Marin Preda şi alţii. Pe de altă parte, e normal ca documentele privind literatura română să parvină din timp editorilor de enciclopedii (de pretutindeni), înlesnindu-le astfel accesul la surse. O traducere selectivă în limbi de mare circulaţie a *Dicţionarului literaturii române de la origini pînă la 1900*, tipărit acum, o colaborare directă a editorilor de enciclopedii cu specialişti de la noi, iată garanţii pentru prezentarea corectă a valorilor româneşti în instrumente de lucru de genul celor menţionate.

ADRIAN MARINO:

Lucrarea profesorului Ciopraga este interesantă, documentată şi utilă mai ales pentru imaginea literaturii române în dicţionarele ceva mai vechi.

Eu aş îndrăzni, colegial, pentru că sîntem la un colocviu de studiu, în care schimbăm informaţii, să afirm că situaţia actuală, în noile dicţionare, nu este chiar atît de catastrofală. Se observă un anumit reviriment în multe dicţionare străine. Evident, imaginea pe care tovarăşul Ciopraga a schiţat-o e exactă, pentru lucrările anterioare, dar de vreo 7—8 ani se observă un anumit progres. Trebuie să recunoaştem în acelaşi timp că se poate face încă enorm de mult. Din păcate, nu s-a realizat mai nimic. Totul depinde — în mod esenţial — de aranjamente personale, de relaţii, de activităţile unor lectori în străinătate, de bune legături editoriale ş.a. Voi cita unele lucrări străine care nu au fost amintite, unde literatura română este remarcabil reprezentată.

În domeniul anglo-saxon, de pildă, există Cassell's Encyclopaedia of World Literature, *în trei volume (ed. a 2-a, 1973), unde articolele de literatură română se datoresc profesorului Dennis J. Deletant, de la S.S.E.E.S. (London). Aceste articole, foarte scurte, sînt bine informate şi cu bibliografia la zi. Este citat şi Marian Popa.*

Alte dicţionare se intitulează Everyman's Dictionary of European Writers *(1968) şi* Longman Companion to Twentieth Century Literature *(1970). Ele conţin şi scriitori români moderni. Sînt introduşi Eugène Ionesco şi clasicii mai toţi, Panait Istrati, de asemenea.*

Alt exemplu în sfera germanică, unde s-au făcut cele mai mari progrese. Există la München un institut, Süd-Ost Institut, care a publicat recent un dicţionar, Biographisches Lexikon zur Geshichte Südosteuropas, *de personalităţi sud-est europene, din care se cunosc primele două volume: 70 biografii româneşti, scrise de universitari germani sau de români stabiliţi în Germania, dar şi de cercetători din ţară: Constantin C. Giurescu şi D. Berindei. Şaptezeci de biografii româneşti de cîte două pagini, cu bibliografie la zi, mi se pare un lucru destul de notabil. Acest dicţionar e rarisim, nu circulă în ţară, dar trebuie procurat. Există şi o altă vastă întreprindere germană* Kindlers Literatur Lexikon: *140 de fişe de autori români, multe scrise de N. Manolescu şi de fostul nostru lector, G. Scridon.*

S-a citat şi cazul lui Who's who ? *Acolo, în ediţia 1971—1972 pe care o cunosc, figurează 230 de personalităţi româneşti. Dar cum pătrunde un român în acest dicţionar ? Foarte simplu şi foarte complicat în acelaşi timp: dacă-şi plăteşte „intrarea". Primeşti un formular, subscrii un volum, plăteşti şi figurezi. Clar ! Cine are bani, devize etc. are şi... „notorietate" internaţională. Sînt mulţi critici români care figurează cu o amplă şi exactă bibliografie. În această situaţie sînt nu numai scriitori, dar şi oameni de ştiinţă, foarte mulţi oameni politici de mare actualitate. Cu toţii figurăm în* Who's who. *Cine nu subscrie şi ediţiile următoare este eliminat. Întreprindere comercială, fără sentimentalisme. S-a citat şi* Enciclopedia iudaică. *Este o lucrare importantă, apărută la o mare editură londoneză. Am consultat-o într-o bibliotecă străină, la uzuale. Autorul articolelor de literatura română e o fostă colaboratoare a Institutului „Călinescu", Dora Litmanu, semnînd Dora Litani. Articolele sînt de o acurateţe filologică deosebită.*

Situația este inegală în domeniul hispanic. Dacă în Diccionario de la literatura *de F. C. Sainz de Robles (2 volume, ed. a 3-a, 1972) literatura română se bucură de o prezentare aproape fantezistă, inclusiv cu nume care nu există, cu totul onorabilă este imaginea oferită de* Diccionario de la literatura universal *(Buenos Aires, 1966, vol. III) și mai ales în* Diccionario enciclopedico Salvat Universal *(T. 18, p. 169—171).*

Nu s-ar putea deci spune că nu s-a făcut un progres oarecare, dar acești mici pași înainte sînt opera unor inițiative personale, inclusiv a unor conjuncturi, deplasări în străinătate, legături strict personale. În ansamblu, tovarășul Ciopraga are dreptate.

Subscriu și eu la ideea ca măcar din dicționarul ieșean să apară în limbi străine. De altfel, dicționarele care apar în această perioadă sînt concepute pentru traducerea în limbi străine. Dicționarul de la Editura Univers este destinat unei traduceri simultane în cinci limbi și cineva spunea aici „Ferească d-zeu de așa ceva !" Oricum el a fost inițial destinat traducerii. Acestea ar fi observațiile mele pe marginea interesantei și documentatei comunicări a profesorului Ciopraga.

G. MIHĂILĂ

Literatura română în „Kratkaja literaturnaja entiklopedija"

Autorul informează asupra modului de prezentare a literaturii române în această enciclopedie sovietică în nouă volume dedicată literaturilor lumii, unde autorii noști cei mai reprezentativi sînt incluși în cele 140 articole de scriitori și în sinteza *Rumynskaja literatura*, cu interpretări pertinente și o bibliografie corespunzătoare.

(Comunicarea a fost publicată în „Cahiers roumains d'études littéraires, nr. 1, 1981)

I. CONSTANTINESCU

Dicționarul literaturilor străine în România

Autorul prezintă principiile, structura *D.L.S.R.*, perspectivele, greutățile pe care un astfel de dicționar al internaționalizării literaturii le ridică redactorilor de la Universitatea din Iași.

(Textul a fost publicat în „Ateneu", nr. 1, 1980)

ADRIAN MARINO:

Comunicarea tov. I. Constantinescu presupune un comentariu, pentru că a venit cu cîteva idei noi care nu pot fi trecute cu vederea, idei constructive care se pot înseria în niște proiecte în curs de realizare.

Știm cu toții că există o Association Internationale de Littérature Comparée în ale cărei comitete figurează și doi reprezentanți români : Al. Dufu și Adrian Marino. Comitetul de coordonare se ocupă de un proiect : Histoire comparée des littératures de langues européennes, *care include printre volumele sale și un* Répertoire chronologique des littératures européennes.

Am impresia că o serie de date din D.L.S.R. *ar fi foarte utile acestui proiect în curs de organizare, cu atît mai mult cu cît și la Institutul din București se lucrează la o vastă bibliografie a literaturilor străine în România, tot în acest scop. Din aceste două eforturi se pot selecta fără îndoială o serie de date care să fie incluse în* Répertoire. *Avem calitatea să propunem și materiale românești, pe care pînă acum nu le-am avut.*

Scanned with OKEN Scanner

Répertoire chronologique *începe de la origini și pînă azi. Redactarea lui a ajuns pînă pe la anul 800.*

Literatura română nu are încă date pentru această perioadă, dar pe măsură ce intrăm în Evul mediu, în Renaștere asemenea materiale devin posibile.

În ce-l privește pe Eminescu, care face figură, în traducere, uneori, de Lamartine desuet; formula nu-mi aparține, am citit-o în altă parte. Aceasta este imaginea, greșită, pe care un cititor străin și-o face în baza unor traduceri într-o limbă și stil nu mai puțin desuet ș.a. Dacă demonstrația dumneavoastră, făcută prin versiuni și într-o limbă străină, convinge pe cititorul străin să-și modifice imaginea despre Eminescu, este admirabil..., numai să-l puteți convinge efectiv.

Cît privește pe Eliade, Cioran și ceilalți scriitori români sînt integral de acord cu dumneavoastră. Aceste personalități nu pot fi escamotate, ele fac parte din cultura română, în măsură în care au scris sau scriu încă în limba română. Le cunosc destul de bine, am scris chiar o carte despre Mircea Eliade, Hermeneutica lui Mircea Eliade. *În ce privește pe Emil Cioran, eu am avut, ca și Eugen Simion, discuții personale cu dînsul, am consemnat și în* Jurnalele *noastre. aceste discuții. Și cazul lui Eugen Ionescu este — parțial — identic. Deci sîntem în genere de acord. Doresc sincer să realizați acest dicționar sau măcar părți din el pot fi înseriate în contexte editoriale deja structurate.*

MIHAI ZAMFIR

Principii metodologice contemporane în dicționarele literare

Mă interesează îndeosebi ce se cheamă la ora actuală dicționar de literatură. „Dicționarul de literatură" a ajuns o sintagmă destul de vagă pentru a merita unele precizări. Despre principiile dicționarelor de literatură aș vrea să vorbesc foarte pe scurt.

Încep prin a atrage atenția asupra unui simplu fapt: există la ora actuală o anumită criză a tipului de dicționar de literatură. Criză, în sensul creator al termenului. *Larousse* dă următoarea definiție pentru cuvîntul „criză": „étape dans l'évolution d'une maladie"; dacă toată această pasiune pentru dicționare este pusă sub semnul unei maladii a spiritului, în sensul unei abateri de la normalitate, atunci desigur că traversăm un moment de criză. Criza, foarte semnificativă, a fost pusă în evidență de mai multe comunicări, în primul rînd în cea a lui Paul Cornea, dar pentru dicționarele de literatură ea poate fi rezumată într-un sens foarte precis. Pînă acum dicționarul a pornit dintr-o idee totalizantă, încercînd să fie, un *summum* de cunoștințe. În ultimii ani se pare că dicționarul înseamnă ceva de-a dreptul opus față de spiritul enciclopedic al secolului al XVIII-lea: înseamnă dorința unei mentalități de a *re-crea* o disciplină, de a reface ordinea unei discipline într-un sens propriu.

Am să aduc două, trei exemple. Dacă pînă acum dicționarele porneau de la principiul: să punem tot, pentru că tot e interesant și cu cît e mai mult, cu atît dicționarul e mai folositor, principiul actual este: să excludem, dar să facem din excludere un fel de normă, de program, pentru că în felul acesta ne delimităm față de alții. Astfel, imaginea pe care o avem actualmente despre un anumit domeniu mental iese mai clar în evidență.

Poate lucrurile sînt mai explicite dacă ne gîndim, de exemplu, că dicționarele, în sensul acesta amalgamant, să spunem, al secolului al XVIII-lea, sînt din ce în ce mai puține. Ele continuă să apară, dar rămîn excepții, oarecum

în virtutea inerției. Baza mentalității contemporane devine cea pe care am sugerat-o. De ce *criză* ? Criză pentru că am ajuns la un moment dat, în anii aceștia, cînd, în ce privește dicționarele de literatură, se produce unirea între două serii care pînă atunci fuseseră paralele : pe de o parte dicționarele de literatură, în sens de istorie literară tradițională (dicționare diacronice, bibliografice, dicționare în care personalitățile, curentele intră ca entități separate) ; pe de alta, dicționarele de retorică, asupra cărora oamenii nu sînt prea atenți, decît dacă sînt specialiști. Totuși la ora actuală s-a produs coliziunea între cele două serii.

Fără să am pretenția a da soluții, cred că principalul „vinovat" al proliferării dicționarelor de retorică este E. R. Curtius. De-abia după 1947, după monumentala lui carte, a început să devină retorica nu numai o disciplină vie, dar și extrem de actuală, iar marile dicționare de retorică au apărut în cadență. În anii noștri s-a ajuns la această unire, cel puțin bizară, între dicționarele diacronice, tradiționale și dicționarele de retorică. După știința mea, o singură excepție, eventual, m-ar putea dezminți : celebrul *Lexique de la terminologie linguistique* al lui Marouzeau, care a apărut mai demult, în 1934, și care era, poate, primul dicționar de retorică ; dar, oricum, această excepție a lui Marouzeau confirmă regula, fiindcă după aceea încep să apară dicționarele lui Careter, în 1953 ; apoi acel manual al lui Lausberg, remarcabil, *Elemente der literarischen Retorik*, și care a reactualizat complet tot ceea ce poate fi moștenire medievală sau clasică ; în fine, cartea, mai mult eseistică, a lui H. Morier, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, care, evident, e și o demonstrație de stil, dar mergînd în aceeași direcție. aceea a actualizării unor discipline ce păreau moarte.

Semnificativ mi se pare, pentru epoca noastră, că cele două serii s-au unit și aici văd eu simptomul crizei sau latura ei cea mai frapantă. A apărut în 1965, de exemplu, la Princeton, *Encyclopedia of Poetry and Poetics* ; pentru prima oară el pune la un loc cele două serii. Este un dicționar diacronic cu mii de articole despre toate literaturile lumii, dar, în același timp, un dicționar retoric complet, care dă o imagine a unei enciclopedii posibile, pînă atunci inexistente și care apoi a ajuns comună. După 1965, tipul acesta de dicționar mixt devine un tip curent. Consecință : apar foarte numeroase dicționare și chiar unul, foarte bun, în românește, cel al profesorului G. D. Dragomirescu, redactat în sens retoric, dar și cu multe elemente diacronice.

Criza se manifestă și în unele incertitudini — care pentru mine sînt totuși capitale — pînă acum rămase nerezolvate. De pildă, incertitudinea în ce privește însuși numărul autorilor care scriu un dicționar. Aici se înfruntă mentalitatea americană (*Encyclopedia of Poetry* avea, pentru 1200 de articole, 246 de autori, mergînd pe ideea unei specializări extreme și pe ideea că cel mai bun specialist într-un domeniu trebuie să redacteze unul sau eventual două articole de bază) și cea europeană. Tendința europeană mi se pare de-a dreptul opusă și ea cîștigă teren. E vorba de îndepărtarea de principiul tradițional al obiectivității pe care un dicționar o presupune. Din contra, cu cît un dicționar e mai partizan, mai tranșant în opțiunile lui ideologice, filozofice, cu atît el e considerat o operă mai vie, mai utilă, în fond mai bună. E de ajuns să ne

oprim la ultimul dicționar, *Encyclopédie des sciences du langage*, al lui Tz. Todorov și O. Ducrot, pentru a vedea în ce măsură poate fi redefinită lingvistica de către doi autori și în ce măsură noțiuni, termeni pe care din secolul al XVIII-lea îi avem stabiliți în parametrii general acceptați încep să fie repuși în discuție într-un dicționar, adică într-o operă unde cititorul caută o definiție, nu o dezbatere despre un termen. Nu mai vorbesc de dicționarul lui Dubois, *Dictionnaire de linguistique*, care a apărut tot în 1973, ca și Todorov-Ducrot, și unde, de asemenea, reformularea în spiritul neolingvisticii a termenilor de bază devine operațiune curentă.

În fond, rezumînd — cu oarecare risc — dilema, ea este aceasta : vechiul dicționar punea accentul pe numitorul comun, era ceea ce unea spiritele, noul dicționar pune accent pe diferență, pe ceea ce desparte spiritele.

Încă o dată, nu e un constat de eșec, ci e un constat de repunere în discuție a însuși termenului de dicționar, a accepției pe care o poate îmbrăca el. Nu trebuie să mergem prea departe : Adrian Marino, în dicționarul lui de idei literare, alege în fond aceeași accepție europeană a repunerii în discuție a termenului de dicționar. Pe de altă parte, criza, în sens benefic, la care asistăm poate fi surprinsă și în alt simptom, anume în faptul că trece foarte puțin timp de la afirmarea unei științe pînă la încorporarea ei în dicționar. Dacă înainte dicționarul era *summum* de înțelepciune seculară, acum între apariția unei științe și codificarea ei sub formă de dicționar trec unori trei, patru, cinci ani, ceea ce, de asemenea, înseamnă o modificare fatală, esențială, a accepției noțiunii de dicționar. De exemplu, de abia a apărut semiotica ca știință — dezideratele vechi ale lui Saussure au rămas pînă acum sub formă de deziderate — și totuși Greimas și Courtès au scris *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage* apărut anul trecut la Hachette, și în care întreaga lingvistică e formulată mai ales în funcție de semantica lui Greimas.

Pentru a nu mai vorbi de faptul că o semasiologie generală nici nu există și totuși un remarcabil savant francez, Pierre Guiraud, a scris un *Dictionnaire érotique*, în care creează un fel de semiotică a erotismului, reflectat în limba franceză. Acest dicționar, apărut la Payot și care are un număr impresionant de pagini, reprezintă o revalorificare a terminologiei franceze din punct de vedere erotic, tinzînd la epuizarea tuturor conotațiilor erotice pe care le poate stîrni un termen, evident, în contexte literare sau științifice atestate.

Acestea ar trebui să ne dea de gîndit, în orice caz să constituie preocupări pentru toate dicționarele românești care vor apărea, fiindcă, în fond, nu putem face abstracție de tendința generală. Nu am amintit aici, evident, foarte multe dicționare interesante. În sensul unificării părții retorice și părții diacronice, există, de exemplu, un dicționar portughez foarte important, în trei volume, *Dicionário de literatura*, 1973 ; el unește partea diacronică cu partea stilistică. Se va întîmpla și la noi la fel. La București, notăm o tentativă, *Mica enciclopedie a limbii române*, pe care a inițiat-o profesorul Coteanu, acum vreo opt ani. Din păcate e pe cale de a fi abandonată din cauze obscure ; ea ar putea fi un răspuns românesc la această preocupare de ordin general și de care nu putem face abstracție. Fiindcă, încă o dată, din criză se va ieși, dar depinde de dicționarele în pregătire soluția care va fi pînă la urmă afișată.

Scanned with OKEN Scanner

VAL. PANAITESCU

*Dicționare literare ale romanității occidentale**

Dicționarele literare din ultimele trei decenii au atins un grad de complexitate — și, totodată, de specializare — atît de înalt, încît pentru a le putea trece mai ușor în revistă pe cele mai caracteristice a fost necesar să recurgem la o clasificare (fără alte pretenții decît aceea practică de a introduce o oarecare ordine — și cu conștiința clară că alte „tipologii“ imaginabile ar putea fi cel puțin tot atît de utile).

În funcție de aria etno-geografică pe care o îmbrățișează, dicționarele literare sînt *naționale* sau *internaționale*; după natura tematicii pe care o abordează, fiecare din aceste categorii poate cuprinde, la rîndul ei, lucrări de tip *general* sau *special*. Le socotim „generale“ pe acelea care acoperă mai mult decît două mari „cîmpuri tematice“ — în toată dezvoltarea lor istorică — și „speciale“ pe toate celelalte. Recunoaștem, în ce ne privește, pentru asemenea „cîmpuri tematice“ mari: autori — opere — motive — terminologie. Într-o compartimentare ideală, dicționarele literare ar putea fi deci: a) *dicționare de autori* (putînd cuprinde biografii succinte sau detaliate, cu aprecieri critice sau pe etape, cu explicarea unor pseudonime etc.); b) *dicționare de opere* (fie în prezentări de ansamblu, fie, în „rezumate“ amănunțite, întregite sau nu de aprecieri critice — compilate sau originale —, de indicații privind traducerile sau ecourile în alte culturi etc.); c) *dicționare de motive* (denumire sub care includem nu numai ceea ce Elisabeth Frenzel înțelege prin „Stoff“, iar trăducătoarea sa în limba spaniolă prin „argumentos“ — adică, într-un sens larg, „teme“ — dar și tipuri și personaje literare, mituri și simboluri — altfel spus, toate acele forme semantice care pot circula de la un autor la altul și de la o epocă la alta, în tot felul de variante); în fine, d) *dicționare de terminologie* (atît de istorie cît și de critică literară, referitoare la mișcări și școli, la genuri și specii literare, la probleme de retorică, de versificație, vocabularul tehnic mai vechi sau mai nou implicat în considerațiile estetice, poetice, semiotice, în examenul chestiunilor speciale de dramaturgie etc.). Unele dicționare literare tind să acopere toate patru compartimente, altele se mărginesc la un singur aspect din cadrul unui cîmp tematic; unele nu conțin nici o îndrumare bibliografică, altele pot da una sumară sau una foarte amănunțită; anumite dicționare se rezumă la text, altele sînt completate cu ilustrații, tabele sinoptice, cu hărți literare ș.a.m.d. În mod obișnuit, dicționarele de autori și opere prelucrează materiale de istorie literară, iar celelalte reiau teme de critică, retorică și poetică; alunecările de la un domeniu la altul și interpătrunderile sînt însă atît de frecvente, încît o delimitare prea rigidă riscă să fie oricînd dezmințită.

Vom examina mai de aproape, în cele ce urmează, *dicționarele literare internaționale* de tip general, elaborate în ultimul timp, în cadrul romanității apusene: ele ne dau măsura a ce și cît s-a realizat în acea zonă, pe planul

*) Fragment dintr-un text a cărui primă parte se ocupă de dicționarele etapei Vapereau-De Gubernatis, ultima parte fiind dedicată dicționarelor literare internaționale de tip special. O *Anexă* prezintă succint dicționarele naționale (generale și speciale).

cunoașterii și al apropierii veritabile între culturi. Ele ne preocupă totodată sub raport metodologic — într-un moment care nu e numai festiv, ci și de „bilanț parțial", momentul lansării excepționalului *Dicționar al literaturii române de la origini pînă la 1900* pe care îl datorăm cercetătorilor de la Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor din Iași. O serie de constatări simple pot arăta mai bine decît orice fel de pledoarii cît de necesar era acest dicționar românesc, despre care am spune nu că „umple un gol" — ci că înlocuiește, în sfîrșit, *radical*, cîteva false și primejdioase „plinuri" cu destul credit încă în occident. Dicționarele internaționale de tip general sînt, bineînțeles, cele mai ample și mai pretențioase ; ne vom referi aici numai la edițiile pe care le-am putut consulta în cîteva din bibliotecile mari din țară (biblioteca Universității din Iași, cu filialele ei ; Biblioteca centrală de stat ; Biblioteca Academiei R. S. România ; Biblioteca Universității din București). În majoritatea cazurilor, este vorba de reeditări ; după unele verificări, ar fi de observat că reeditările nu schimbă prea mult, în cîțiva ani, ținuta primei ediții, mai ales cînd e vorba de opere în mai multe volume ; pot interveni, în schimb, înnoiri sensibile în unele dicționare de tip special.

Dizionario letterario Bompiani delle opere e dei personaggi di tutti i tempi e di tutte le letterature (9 vol., ed. a 5-a, Milano, Bompiani 1963—1964) ar putea fi considerat cea mai înaltă realizare a genului — bineînțeles, dacă îi adăugăm și complementul său logic *Dizionario biografico degli autori di tutti i tempi e di tutte le letterature*. Chiar dacă ar mai cere unele completări sau retușări, ansamblul acesta pare destul de greu de depășit. Cînd UNESCO și-a asumat patronajul lui *Bompiani* ca „operă de importanță și interes mondial", nu a făcut un gest oarecare de curtoazie. Dintre cifrele care stau mărturie monumentalității acestei lucrări (rod al unui deceniu de eforturi colective), am cita doar colaborarea a cinci sute de specialiști la dicționarul de opere și a patru sute la cel de biografii ; ei au redactat 24.000 de articole, însoțite de zece mii de ilustrații, de 1200 planșe-color, precum și de indici, tabele cronologice etc. „Apariție fără precedent în cîmpul editorial", dicționarul de opere „cuprinde toate scrierile majore ale literaturii antice și moderne, ale filozofiei, istoriei, științelor și ale muzicii, care au lăsat o urmă în evoluția gîndirii umane". Cine ar înclina să obiecteze împotriva amestecului atîtor alte domenii printre operele de beletristică ar trebui să nu uite legăturile posibile dintre ele și nici faptul că situarea exactă a unor texte populare sau religioase, a cronicilor sau eseurilor etc., pune probleme prea delicate pentru a putea fi soluționate altfel, într-un dicționar literar, decît printr-o largă deschidere — urmînd ca distincțiile mai precise și aprecierile critice să apară în cadrul fiecărui articol. Aria pe care o acoperă *Bompiani* este efectiv una generală, pentru că el se ocupă cu egală solicitudine de literaturile persană, indiană, chineză, japoneză — ca și de cele europene sau americane.

De articolele referitoare la literatura noastră s-a îngrijit profesorul G. Lupi din Milano. După părerea sa, românii pătrund în cultura universală din secolul al XVII-lea, odată cu Miron Costin. Spre deosebire de alte dicționare occidentale de același gen, Bompiani rezervă un loc cronicarilor, lui Budai-Deleanu și lui Filimon, înainte de a se opri asupra lui Alecsandri, Creangă, Eminescu, Caragiale, Slavici, Zamfirescu. Deoarece și-a propus să nu înregistreze decît autorii care nu mai erau în viață în 1950, nu-i vom întîlni în acest dicționar nici pe Blaga, nici pe Arghezi (în chip curios însă, nici pe Rebreanu). Cu mici

rezerve, se poate afirma totuși, că în *Bompiani* se află cele mai corecte știri despre literatura noastră apărută pînă acum în vreun dicționar romanic occidental de acest tip.

Valentino Bompiani nu este doar un intelectual care a îndrăznit să ia inițiativa unui dicționar literar cu caracter enciclopedic, ci și editorul lui direct, avînd deci nu numai dorința, ci și mijloacele practice de a-și impune o concepție. Succesul nu a rămas totuși numai al său : i s-a asociat și editorul francez Robert Laffont și, ca urmare, cunoaștem astăzi o gamă largă de dicționare purtînd sigla S.E.D.E. (— Société d'Edition de Dictionnaires et d'Encyclopédies) și dubla semnătură, devenită sintagmă curentă, Laffont-Bompiani.

Sub această semnătură, s-au tipărit mai întîi opt volume mari, consacrate autorilor, operelor și personajelor, concepute în spiritul și la nivelul lui Bompiani. Adevărata inovație franceză s-a produs însă odată cu lansarea unui *Dictionnaire universel des lettres* (pus sub direcția lui Pierre Clarac, Paris, S.E.D.E., 1961) care a concentrat uriașa materie într-un singur volum ușor maniabil, adresat îndeosebi oamenilor de cultură, studenților și elevilor. Au fost păstrate vreo mie cinci sute de biografii și peste două mii de scurte analize de opere ale tuturor popoarelor; li s-a adăugat discutarea unor curente literare și filozofice, a unor termeni de retorică și versificație etc., pînă la nivelul a circa patru mii de articole, restrîngîndu-se indicațiile bibliografice la cîteva titluri. În această formulă uzuală, Laffont-Bompiani a făcut, poate, și mai multe servicii decît în prezentarea enciclopedică. La două decenii de la apariție, trebuie însă neapărat împrospătat; cu acest prilej, s-ar putea îndepărta și zgura existentă încă pe alocuri — și care e făcută din „contribuții" în genul articolașului ce explică termenul „lautari" în felul următor: „Poeți epici români din Evul Mediu, a căror activitate se situează prin secolele XIV—XVI. Influențați de poemele epice franceze („chansons de geste") aduse în România de italieni și, poate, și de către normanzi și sîrbi, lăutarii preamăreau gloria voievozilor și a haiducilor (= „haiducci"), în care poporul român vedea niște eroi ai luptei contra oprimării turcești".

În 1968, a apărut, sub conducerea lui Philippe Van Tieghem, un *Dictionnaire des littératures*, în trei volume de format obișnuit (*8°*), tipărit la Presses Universitaires. Directorul lucrării arăta în *Introducere* că, la un secol după Vapereau, care a adus atît de mari servicii, se simțea totuși nevoia unei înnoiri, a unei schimbări de concepție. Trebuiau puși în drepturi, de exemplu, Baudelaire (căruia nu-i reveneau decît zece rînduri în Vapereau), Stendhal (cu 67 rînduri, față de un Casimir-Delavigne cu 300) și alții; trebuia stabilit un echilibru realist între literaturile moderne și cele clasice, precum și între literaturile „necunoscute francezilor" și „marile literaturi". Asemenea inovații salutare erau legitimate într-o frază programatică : „Am vrut să deschidem larg ferestrele asupra orizontului imens al literaturii universale". Puțin mai departe, se recunoștea însă că autorilor francezi li s-a rezervat totuși cel mai mult spațiu. Ni se pare că, de fapt, acesta e un fel de „păcat" inevitabil al oricărui dicționar literar, oricît de „internațional" s-ar vrea (alunecă în el nu numai Sainz de Robles, ci și Bompiani), dar un păcat explicabil și, pînă la un punct, ușor de iertat.

Voința de modernizare s-a tradus, în dicționarul lui Van Tieghem, prin restrîngerea noțiunii de literatură la beletristica propriu-zisă (cu unele concesii făcute totuși textelor religioase) și prin locul apreciabil rezervat considerațiilor

critice despre opere, odată cu micșorarea celui destinat biografiilor. Lucrarea se îndreaptă cu hotărîre spre contemporaneitate, mai mult de zece mii dintre autorii pomeniți (în articole speciale sau în unele cu caracter general, înfățișînd evoluția unor literaturi naționale), adică mai bine de jumătate fiind dintre acei care și-au încetat activitatea după 1900. Și altă inovație: s-au menționat, la fiecare autor, și filmele turnate după operele sale, indicîndu-se regizorul și protagoniștii.

Una din frazele introductive ale lui Van Tieghem nu ne poate suna însă decît ca o ironie — firește, involuntară — dar destul de amară; „Pentru multe literaturi străine, ne-am adresat unor specialiști străini. Nimeni nu putea fi mai capabili decît ei să discearnă, în deplină cunoștință de cauză și cu deplină obiectivitate, valorile literare ale țării lor și justa ierarhie a acestor valori, îndeosebi pentru perioada modernă și contemporană". Datele incluse în *Dictionnaire des littératures* ajung, în general, pînă la 1961, uneori chiar la 1967; dar acest „instrument de lucru" care s-a voit „cît mai complet și mai exact cu putință" ignoră tot ce s-a scris în țara noastră după 1944 și operează printre scriitorii dinaintea acestei date discriminări cu un substrat cît se poate de subiectiv. De altfel, „obiectivitatea" este într-o oarecare suferință și în articolele rezervate unor Louis Aragon, Georg Lukács și altora: valoarea acestor autori nu e pusă totuși, în mod deschis, la îndoială. În sfîrșit, într-o altă ordine de idei, n-am putea fi de acord cu Ph. Van Tieghem că „gravurile" ar reprezenta, în dicționarele literare, doar o concesie făcută gustului „marelui public" — convingere care l-a și determinat să renunțe cu totul la ele. Dimpotrivă, dicționarele Laffont-Bompiani (ca și multe altele) probează că ilustrația bine aleasă și reprodusă constituie mai mult decît un element decorativ și odihnitor: ea împlinește o funcție documentară sensibil întregitoare și de maxim interes, contribuind la determinarea atmosferei cultural-artistice în care au fost create diferite opere literare.

În primii ani după război. Federico-Carlos Sainz de Robles a publicat, la Madrid, un *Ensayo de un diccionario de la literatura*, distribuindu-și materialul în trei volume: unul consacrat terminologiei și curentelor literare al doilea, operelor scriitorilor hispano-americani, și ultimul, activității scriitorilor din restul lumii (Federico-Carlos Sainz de Robles, *Ensayo de un diccionario de la literatura*, Madrid, Aguilar; vol. I: *Terminos, conceptos, „ismos" literarios*, ed. a 2-a, 1954; vol. 2: *Escritores españoles e hispanoamericanos*, ed. a 3-a, 1964; vol. 3: *Autores estranjeros*, ed. a 3-a, 1964). Sainz de Robles ni se recomandă personal ca „poet, romancier, critic literar, eseist, istoric spaniol" — cu o activitate publicistică prodigioasă. Dar cu toate că insistă asupra termenului de „eseu", înscris în titlul dicționarului, el este mai puțin modest decît ar vrea să pară, subliniind, de pildă, că opera sa este „prima de acest fel care se publică în Spania" și că „aproape toate țările sînt lipsite" de un asemenea instrument. În dorința de a cuprinde totul repede (și de unul singur), Sainz de Robles a recurs la compilarea altor lucrări de același gen; el nu a procedat cu prea mult discernămînt și nici cu vreo grijă deosebită pentru acuratețea unor transcrieri. Așa se explică de ce ediția a doua a primului volum (1954) continuă să-și calchieze judecățile despre literatura franceză pe acelea ale lui Brunetière ori Lanson și de ce Abel Hermant, Paul Margueritte sau Paul Adam sînt prezentați ca „mari romancieri". Și mai contrariant, pentru noi, e faptul că în cele privitoare la limba și literatura română, Sainz de Robles

preia întocmai fără să le citeze ! — frazele lui Gustave Vapereau (care puteau avea, oricum, o anumită scuză, de pionierat, în 1876). Moldovalahii apar deci din nou ca „un amestec al raselor latină, greacă și salvă"; mai mult: unul din cele patru „dialecte" ale românei, „el zinzar", se vorbește în Ungaria, iar alfabetul pe care îl folosesc și astăzi este „uneori un alfabet mixt" (latino-cirilic). După cît știe Sainz de Robles literatura română a parcurs patru perioade: una veche, pînă în secolul XV, una slavonă (1550—1710), una greacă (1710—1830), după care a ajuns la una modernă. Autorul dicționarului a avut ambiția (altminteri, lăudabilă) de a cita titlurile operelor în românește; lipsa de atenție l-a dus însă la niște formații care ar avea haz pentru noi, dacă nu ar fi, în fond, foarte triste: Neagoe Basarab apare ca *Veagoe*, Caragiale ca *Juan Luca Cara Geale*, iar printre criticii români se numără și *Miguel Dragomi Nerescu*. Estropierile continuă în volumul al treilea, (retipărit acum cinci-sprezece ani !), de unde mai amintim, în treacăt, titlurile *Ostasie rostri*, *Puterea armanta*, *Meditalii*, *Galea Victoriei*... Partea mai gravă e că și o serie de „informații" sînt abracadabrante; astfel, Ion Creangă, autor al unui volum de *Convorbiri literare*, ar fi murit la Bexley (în Kent); la rîndul său, Maiorescu ar fi scris 37 volume de *Critica*.... Cea mai originală glumă este însă atestarea a doi scriitori Alecsandri: unul a fost Vasile Alecsandri, „poet și politician român" care „și-a petrecut cîțiva ani din tinerețe la Paris, trăind ca un boem" — iar celălalt este Basil Alexandri, fost director al „Teatrului francez" din Iași și ministru de externe, decedat de asemenea la Paris.

Dacă întregul dicționar al lui Sainz de Robles ar fi redactat la același nivel, bineînțeles că nu ar mai reprezenta vreun pericol; dar lucrarea conține totuși destule articole corecte, fie în legătură cu scriitorii altor națiuni (în primul rînd, cu cei spanioli), fie cu termenii de retorică și versificație; unii cititori pot fi derutați și de insistența autorului, în ediția din 1964, asupra faptului că în articolele sale a enunțat „unele opinii importante, aparținînd unor critici iluștri", că a adăugat „bibliografia cea mai recentă la fiecare articol" și că, prin urmare, „nu există, în limba spaniolă, dicționar de scriitori străini mai extins ca acesta, mai bogat în informații și mai folositor". Un singur indiciu ar putea trezi totuși unele îndoieli (mai ales cititorilor din afara Spaniei): ploaia de calificative exorbitante — în special cînd e vorba de conaționali: „genial poet", „cel mai mare maestru", ba chiar „minunată femeie, poetesă și scriitoare" — cam acesta e registrul din care își alege caracterizările Federico-Carlos Sainz de Robles.

Măcar pentru o parte a domeniului, dicționarul său nu a rămas totuși singurul în Spania. În 1949, a apărut *Diccionario de literatura española*, operă colectivă, sub redacția lui Germán Bleiberg și Julian Marias, ajunsă, în 1972, la a patra ediție (Madrid, Ediciones de la Revista de Occidente). Titlul ar părea să indice un dicționar „național", dar lucrarea este mult mai largă, consemnînd majoritatea scriitorilor de limbă spaniolă, din Europa și America. Redactat cu multă scrupulozitate, dicționarul acesta nu e afectat decît de anumite reticențe față de literatura cubaneză contemporană sau de un poet ca Rafael Alberti; o particularitate notabilă sînt planșele cu mostre de scris din diverse epoci și hărțile literare ce schițează, printre altele, traseele medievale spre Santiago de Compostela sau căile bătute de Cavalerul Tristei Figuri.

De un gen asemănător poate fi socotit, în fine, și *Dicionário de literatura. Literatura portuguesa. Literatura brasileira. Literatura galega. Estilistica*

literaria, Porto, Livraria Figueirinihas, ed. a 2-a, 1969. (Există și o ediție a treia, din 1976, care nu ne-a fost accesibilă).

A apărut în condiții grafice remarcabile și a fost redactat de peste patruzeci de specialiști sub direcția președintelui Academiei portugheze, Jacinto Do Prado Coelho — „azi unul dintre prietenii culturii noastre", cum îl caracteriza Mihail Zamfir. Prefața menționează că „acesta este prima operă care izbutește să îmbrățișeze în totalitate și în strînsă corelație literaturile portugheză, galiciană și braziliană, contribuind astfel la o conștiință mai deplină a unității culturale a celor trei popoare cu limbă comună..." ; „pentru oricare dintre cele trei literaturi, acestea este și primul dicționar nu numai de autori, ci și de opere, reviste, teme, personaje, epoci, mișcări, genuri, forme poetice..., de legături ale literaturii cu istoria și cu alte ramuri ale culturii". Încă de la prima ediție, dicționarul a fost dealtminteri apreciat de recenzenți ca „o operă fundamentală" — și parcurgerea unei serii de articole ne-a dus la o impresie asemănătoare, Bibliografiile nu mai citează decît un singur dicționar literar tipărit în Portugalia, un volum care ar corespunde oarecum sintezei portative a lui Laffont-Bompiani : Henrique Perdigão, *Dicionário-universal de literatura (bio-bibliográfico e cronológico)* — Porto, Lopes da Silva, ed. a 2-a, 1940. Avînd în vedere că mijloacele de informare sînt încă destul de precare în acest domeniu, s-ar putea ca situația reală să fie alta.

O privire de ansamblu asupra dicționarelor literare internaționale de tip general, apărute în limbile romanice occidentale, în ultimele trei decenii distinge de îndată seriile Bompiani și Laffont-Bompiani ca fiind operele cele mai cuprinzătoare și mai sigure ca informație — manifestînd (cu toate lipsurile ce li se pot imputa încă) tendința cea mai sensibilă de a îmbrățișa cît mai echitabil valorile literare ale tuturor națiunilor. Intenția unei cuprinderi „totale" — această himeră care îi ademenește mereu pe cei care întreprind atare opere — nu este blamabilă în ea însăși. Nimeni nu poate fi învinuit că încearcă, în momentul său istoric, *o sumă* — fie ea și alfabetic — adițională — a cunoașterii umane, într-un anumit plan. Dar dacă erori asemănătoare cu acelea pe care le-am semnalat, în cîteva locuri, pentru cazul literaturii române, afectează și alte zone ale unor dicționare internaționale generale (și lucrul nu e cu totul exclus), atunci masa impozantă a edificiului lor este serios șubrezită pe dinăuntru de o umplutură nerezistentă și de mari goluri.

În astfel de dicționare nu sînt preluate obișnuit decît valorile de prim ordin ale fiecărei literaturi; avem însă convingerea că pînă cînd „generaliștii" nu vor avea la îndemînă cel puțin cîte un dicționar literar național de tip „tezaur" (cum este cel elaborat de curînd la Iași) munca lor — fără să rămînă cu totul zadarnică — nu va putea consemna izbînzi cu adevărat durabile. Fiindcă de-abia după ce națiunile își constituie *științific* propriile tezaure, cercetătorii din afară (sau dinăuntru) pot proceda la trieri ale valorilor (din orice unghi de vedere), alcătuindu-și fondul de inclus cu toată încrederea în oricare „expoziții internaționale" — cum ar putea fi socotite dicționarele literare generale la care ne-am referit.

HORST FASSEL

Dicționare literare germane

Dicționarele biografice au apărut în domeniul literelor germane la începutul secolului al XVIII-lea. De atunci, articolele incluse în astfel de dicționare prezintă multe asemănări în felul cum grupează informațiile: există un compartiment biografic, altul care se ocupă cu opera autorului și al treilea, în care se prezintă o bibliografie selectivă.

Această aparentă similitudine nu poate ascunde faptul că orice dicționar biografic exprimă o anumită concepție despre literatură. În ansamblu, dicționarul poate fi exclusiv biografic sau de tip mixt (cînd include și articole despre genuri literare, curente etc.), poate tinde spre prezentarea exhaustivă sau selectivă a autorilor (din 1906, cînd a apărut *Trăirea și poezia* a lui W. Dilthey, multe dicționare prezintă doar „vîrfurile“ unei literaturi), spre cuprinderea unei arii geografice sau temporale mai mari sau mai restrînse. La nivelul articolelor, accentuarea laturii biografice, a textelor sau a informațiilor bibliografice se face în raport de o concepție de moment.

Primele încercări de dicționare biografice germane (J. B. Mencke a întocmit în 1718 al său *Allgemeines Gelehrtenlexikon*) continuau tradițiile biografilor romani (Plutarch, Suetonius) care considerau povestirea biografiilor unor personalități ilustre drept un mijloc de educție morală. Portretele inserate de Mencke nu pun, ca atare, mare preț pe prezentarea operei unui autor, dar evidențiază evenimente biografice senzaționale (în școală asemenea „biografii“ au rămas obiect de studiu pînă în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea; astfel L. Ranke a considerat istoria o succesiune de biografii celebre, iar la Iași a apărut încă în 1852 un manual de biografii al lui Z. Kolumb). Spre sfîrșitul secolului, situația se schimbă întrucîtva: se semnalează preocuparea pentru agonisirea a cît mai multe știri despre operele autorilor. Așa se întîmplă în dicționarul autorilor sași întocmit în 1785 de J. Seivert. Știrile biografice și cele despre operele literare se obțin din documente sau din surse orale, ceea ce implică caracterul arbitrar și nesistematic al prezentărilor.

Situația se schimbă radical în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd pozitivismul impune concepția despre legătura cauzală dintre biografia autorului și mesajul scrierilor sale. Acum apare întîi monumentala lucrare în 60 de volume a lui C. Wurzbach (1857—1892) incluzînd autorii de pe teritoriul imperiului austriac, apoi lucrarea colectivă de vaste proporții *Allgemeine Deutsche Biographie* (56 volume, 1875—1912). Pe baza conceptelor pozitiviste se urmăresc cele trei „E“ (Ererbtes, Erlebtes, Erlerntes), selectînd elementele de instruire, ereditare, de trăire subiectivă în biografia autorilor și corelîndu-le cu creația lor. Caracterul sistematic al investigațiilor, prelucrarea riguroasă a surselor, includerea primelor informații bibliografice remarcă aceste dicționare.

Concepînd literatura ca un sistem de relații productive și de consumație, lexicografii începutului de veac XX au amplificat mereu partea bibliografică a articolelor (la W. Stammler, în dicționarul autorilor din Evul Mediu, 1933 și urm., textul articolului este deseori mai mic decît partea bibliografică).

Aceste adevărate depozite bibliografice au fost urmate de dicționare care au lărgit sfera preocupărilor: pe lîngă autori au fost incluse și opere, curente, genuri pentru a reda exhaustiv imaginea vieții literare dintr-o țară (ex. dicționarul lui W. Kosch din 1949).

Interpretînd literatura ca un factor social dicționarele din R.D.G. (ex. cel al lui G. Albrecht ș.a. din 1963) includ în cadrul articolelor biografice: 1. noțiuni de încadrare politico-socială a autorului, 2. biografia sa în contextul social, 3. evoluția conștiinței sale sociale reflectată în operă. Ideea unei evoluții individuale, „interne", stă la baza tuturor tentativelor.

Critica „imanenței textului" readuce, la rîndul ei, latura biografică (se dau nume, datele nașterii și ale decesului) și prezintă pe larg sistemul intraliterar, creația literară autonomă (ex. G. V. Wilpert, 1963). Această orientare favorizează desprinderea unor dicționare destinate exclusiv operelor (*Hauptwerke der deutschen Literatur*, 1968) și a unor volume de interpretări izolate (ex. seriile scoase în 1964 de B. v. Wiese).

Ultima încercare de proporții în sfera dicționarelor literare în R.F.G. este K L G (*Kritisches Lexikon der deutschen Gegenwartsliteratur*, ed. Heinz Ludwing Arnold, München, 1978 și urm.). Dicționarul se completează „din mers", fiind editat pe foi volante, incluse în mape cu șine. Numărul autorilor, limitat la început, crește, fiecare articol poate fi completat și revizuit ulterior. Astfel se evită: 1. caracterul definitiv și imobil al dicționarelor; 2. se specifică o selecție „critică" a autorilor, dar și a scrierilor acestora; 3. se ajunge, cu timpul, la un tablou foarte complex al fenomenului literar contemporan. Subiectivismul selectării „critice" e redus: 1. prin statutul foarte unitar al articolelor (o pagină biografică, prezentarea operei, tabel cronologic al volumelor autorului prezentat, bibliografie critică); 2. prin „nivelarea" ierarhiei „subiective" inițiale în urma creșterii cantitative a dicționarului. Distanța față de fenomenul literar este mai redusă decît la alte dicționare, ideea exhaustivității nu planează asupra articolelor izolate, tendința de a sugera tabloul integral al vieții literare nu există.

LIVIA COTORCEA și SORINA BĂLĂNESCU

Tipuri și profiluri de dicționare literare ruse

Spiritul critic și sistematic în aprecierea valorilor literaturii naționale, ilustrat de momentul Belinski, Cernîșevski și Dobroliubov se concretizează spre sfîrșitul secolului al XIX-lea în *Kritiko-biograficeskij slovar' russkih pisatelej i ucenyh* (*Dicționarul biografic și critic al scriitorilor și savanților ruși*), proiect monumental al unui dicționar enciclopedic din care au apărut primele șase volume între anii 1889 și 1904. Unitară în concepție și în maniera de redactare a articolelor (veritabile monografii de autori, opere și probleme), lucrarea lui Vengherov confirmă justețea opiniei acreditate nu o dată, la noi și aiurea, că dicționarul de autori prezintă avantaje certe de ordin calitativ față de lucrările colective. Fără audiență imediată în poetica și teoria literară, rusă sau străină, a epocii, concepția formaliștilor despre opera ca *structură* și *sistem* rodește în lexicografia anilor '20 și '30, ce aduce imaginea unui

nou tip de lucrare — dicționarul de terminologie literară, conceput ca parte constitutivă a unei enciclopedii literare. Inițiativa pornește chiar din interiorul „școlii formale“, coordonatorul dicționarului în două volume din 1925, intitulat *Literaturnaja ențiklopedija. Slovar' literaturnyh* (*Enciclopedia literară. Dicționar de termeni literari*) fiind N. L. Brodski. Cota de interes pe care această lucrare încă o suscită rezidă în faptul că, pe de o parte, reflectă stadiul criticii și teoriei literare de atunci, folosește un sistem cuprinzător de referințe judicios selectate, ilustrînd contribuțiile cele mai de seamă ale „școlii formale“ și, pe de altă parte, prin articolul-problemă pentru care optează, propune o metodologie de redactare lexicografică ce implică abordarea analitică și descriptivă a ideii literare, surprinsă în existența ei imanentă ; în sfîrșit, punctul de interes major al dicționarului constă în prefigurarea unei „gramatici“ a literaturii, așa cum o înțeleg formaliștii ruși, ca relevare a modelului supratemporal în durata lui istorică.

Ca replică la dicționarul lui Brodski, apare inițiativa redactării unei enciclopedii literare care se vrea o imagine exhaustivă a tuturor domeniilor științei literare, sinteză a efortului lexicografic rus de-a lungul unui secol și jumătate.

Literaturnaja ențiklopedija (*Enciclopedia literară*), proiectată în douăsprezece volume, în ideea celor doi coordonatori — V.M. Frice și A. V. Lunacearski — se configurează într-o lucrare lexicografică ce are un caracter mixt, înglobînd deopotrivă informația de istorie și critică literară (aria de cuprindere fiind universală) și materialul de teorie a literaturii în toate compartimentele ei. De mare interes rămîne realizarea practică a acestui proiect complex, cu atît mai mult cu cît lexicografia literară europeană nu oferea modele de profilul amintit. Diversitatea de ton, scriitură și comentariu critic, purtînd amprenta personalității fiecărui autor, de astă dată, se instituie într-o calitate incontestabilă a dicționarului, iar replica ce se dorea fără drept de apel la adresa formalismului rus, în varianta dicționarului lui Brodski din 1925, devine, de fapt, o pledoarie *sui-generis*, cu semnul minus, pentru valorificarea fenomenului contestat.

Examinată din perspectiva timpului nostru, valoarea acestei lucrări se dovedește rezistentă și în compartimentele ce țin de organizarea materialului faptic, de abordarea istorică și, mai ales, tipologică a ideilor literare, de atragere în discuție a unor noțiuni noi de poetică, neînregistrate de lexicoane și dicționare explicative, de maniera eseistică în redactare, ce nu exclude aplicarea strictă la obiect.

Interesul pentru fundamentarea teoretică și dialectică a *Enciclopediei* rezidă și în acordarea unui spațiu destul de întins disciplinelor aferente științei literare, cum sînt: filozofia și estetica, lingvistica și stilistica, sociologia și pshilogia, metodologia cercetării științifice, artele plastice și mitologia, etnografia și folclorul. Tipul mixt de dicționar ce îmbină profilul bibliografic și de terminologie literară, precum și criteriul axiologic în selecția și distribuirea spațiului tipografic justifică tipologia diversă a articolelor; alături de monografii de autori, operă și idee literară, adevărate studii ample și documentare, se întîlnesc profiluri istorice complete, cu o tematică extrem de diversă, mergînd de la societăți literare pînă la istoria literaturii unui popor sau a unei zone geografice, microbibliografii consacrate unor scriitori în viață, unor publicații și aspecte specifice vieții literare, cum ar fi cenaclul și boema.

Scanned with OKEN Scanner

În ciuda scăderilor, impuse de anumite circumstanțe ale timpului, *Enciclopedia* se impune ca o realizare certă în privința concepției de articol și informare, confirmînd viabilitatea modelului de articol-problemă ce poate fi întîlnit astăzi în cele mai bune dicționare românești și străine.

Mica enciclopedie literară (*Kratkaja literaturnaja ențiklopedija*) în nouă volume apărute la Moscova între anii 1962 și 1979, lucrare colectivă coordonată de A. A. Surkov, revine la deziderатul de exhaustivitate al primei enciclopedii pe care o îmbogățește tematic și cantitativ, numărul articolelor depășind impresionanta cifră de douăsprezece mii. Opțiunea pentru cuprinderea *cantitativă* implică avantaje și dezavantaje în realizarea echilibrului dintre analiză și sinteză. Fragmentarea unor probIme mari în noțiunile componente este comodă pentru actul înregistrării ca atare și al consultării, dar păgubește dicționarul de dimensiunea sintetică, autorii „uitînd", de cele mai multe ori, să facă trimiteri la ideea matcă.

Nouă și binevenită este includerea în sfera subiectelor a unor teme vizînd relațiile dintre literatură și știință, literatură și radio, literatură și televiziune, literatură și modelele matematice, probleme ce suscită domenii ale sociologiei literare și metodologiei cercetării literare. O notă distinctă imprimă acestei lucrări articolele ample tratînd difuzarea și receptarea literaturii ruse în țările europene, articole grupate într-o secțiune specială din volumul al IX-lea, apărut anul acesta, grupate în capitolul *Traduceri și ediții ale operelor literaturii ruse și sovietice*, unde un paragraf special este consacrat difuzării literaturii sovietice în România. Concepția și informația articolului semnat de o bună cunoscătoare a literaturii române, Lidia Dolgoșeva, este de natură să nedumerească, măcar și prin fraza de început unde se afirmă că „înainte de 1944 literatura sovietică a fost puțin cunoscută în România", deși exemplele ce urmează imediat contrazic, categoric, justețea unei asemenea păreri.

Aspirația spre rigoarea și obiectivitatea științifică duse la extrem generează monotonie și scientism rigid, impersonalitate și didacticism în suficiente compartimente ale lucrării. Deși își propune să adopte o perspectivă cît mai cuprinzătoare și deschisă la tot ce ține de *literatură*, indiferent de zona din care provine, noua enciclopedie literară nu aduce un plus de interpretare teoretică față de prima enciclopedie la care se raportează cu obstinație, deoarece cîștigul se datorează *volumului* de informații acumulate în timp.

Sub raportul profilului de articol, dicționarul nu aduce nimic nou; la capitolul *interpretare* merită apreciat efortul de a reconsidera scriitori și mișcări literare, decenii la rînd trecute sub tăcere sau înțelese eronat. În efortul de sincronizare a materialului lexicografic cu direcțiile criticii literare sovietice contemporane, lucrarea își aduce uneori deservicii, mizînd pe o problematică și un mod de tratare ce nu avansează idei noi și uniformizează valorile în formule-clișeu. Fenomenul poate fi observat mai ales în articolele dedicate autorilor ruși; cînd demersul critic se exercită pe valori certe ale literaturii universale tabloul se prezintă altfel, căci semnatarii articolelor utilizează o bibliografie adecvată obiectului, fiind ei înșiși specialiști cu renume în domeniul investigat.

Cele două enciclopedii literare, veritabile acte de cultură, rămîn, indiscutabil, puncte de reper pentru orice încercare lexicografică. Ultimele decenii, atît de active în eforul de diversificare și specializare a tipurilor de dicționare

încearcă efectul stimulativ al lucrărilor monumentale de tipul celor discutate mai sus. Apare acum o serie întreagă de dicționare din care merită a fi reținute, pentru sugestiile de metodă și alcătuire ce le conțin, *Teatralnaja ențiklopedija* (*Enciclopedia teatrală*) în șase volume, coordonate de P. A. Markov (1961—1967) *Poetičeskij slovar'* (*Dicționarul de termeni poetici*) de A. A. Kveatkovski (1966) și *Slovar' literaturovedčeskih terminov* (*Dicționar de termeni literari*) (1974), lucrare coordonată de L. I. Timofeev și S. V. Turaev. Ele se înscriu, de altfel, în contextul favorabil al unor încercări similare din Anglia, S.U.A., Franța, Italia, Germania, Polonia, România și Bulgaria.

Enciclopedia teatrală, prima încercare de acest fel în Uniunea Sovietică, se nutrește dintr-o viziune clară asupra creației dramatice și muzicale ca spectacol și text, din care derivă însăși concepția și tematica dicționarului, cu ambiția cuprinderii exhaustive a fenomenului teatral în toată complexitatea sa. Dicționarul oferă informații cu privire la problemele fundamentale ale artei teatrale în secțiunile *arta actorului*, *arta regizorală*, *muzică*, *balet*, *circ*, *teatrul de păpuși*, *teatru popular*, *teatru de amatori*, *reprezentația teatrală*, *arta decorativă* (*tehnica scenică*, *scenografia*, *instituții teatrale*), *dramaturgie* (*dramaturgi*, *critici teatrali*, *compoziție dramatică*), articole despre *actori*, *regizori*, *cîntăreți*, *dirijori*, *compozitori*, *librețiști*, termeni de *tehnica baletului*, *organizații și societăți literare*, *studiouri de artă dramatică*, *publicații teatrale*, *biblioteci*, *muzee*, *orașe cu tradiție teatrală*, toate cu referire la arta teatrală universală. O comparație cu lucrări de profil similar, tipărite în aceeași perioadă în Anglia și Statele Unite — *The Oxford Companion to the Theatre*, Londra, 1967 și *The Reader's Encyclopaedia of World Drama*, New York, 1969 — ar pune în evidență reușite indiscutabile ale dicționarului rus în domeniul informației și, mai ales, al ariei de cuprindere a tot ce ține de fenomenul teatral, îndeosebi la capitolul *spectacol*. Ca tehnică a organizării și prezentării materialului este vrednică de semnalat înregistrarea montărilor de marcă ale unor texte cu valoare recunoscută din dramaturgia universală pe scenele rusești și străine, ceea ce conferă un plus de informație și judecată axiologică, tehnică practicată cu intermitență în lucrările de profil similar apărute în alte țări.

Realizările de prestigiu ale poeticii și stilisticii sovietice în studiul versificației, stilistica genurilor, poetica prozei scurte și a romanului, examenul literarității, al timpului și spațiului artistic, reeditatea lucrărilor fundamentale apărute în anii '20 și '30 solicită un efort de sinteză în lucrări lexicografice profilate pe probleme de poetică și teorie literară. *Dicționarul de termeni poetici* din 1966 și *Dicționarul de termeni literari* din 1974 — pentru a invoca lucrările cele mai des citate în critica literară sovietică — nu sînt nici pe departe pe măsura operelor teoretice care ar fi trebuit să constituie substanța materialului excerptat. Ambele dicționare iau în discuție aproximativ șase sute de termeni selectați după criteriul frecvenței și cîmpului lor semnatic. Discuția se păstrează, din păcate, în limitele convenționalului, deși specializarea dicționarelor impunea o tratare teoretică mai temeinică, menită să cuprindă ideea literară în existența ei substanțială și fenomenală. Lucrările lexicografilor sovietici rezistă la capitolul *versificație* și în comentariul aplicat unor realități caracteristice pentru literatura rusă. Merită apreciată și prezența unor articole de sinteză — *poetica indiană*, *poetica chineză* ci *poetica japoneză*, separate cumva de corpul lucrării prin gruparea lor

într-un compartiment special; ele operează analiza genurilor specific naționale, analiză ce se constituie într-o adevărată scurtă istorie a literaturilor respective. Ca modalitate de structurare a acestor capitole plasate la finele dicționarului lui Timofeev și Turaev, trebuie semnalată inserarea de paragrafe dedicate unor specii și noțiuni „exotice“ pentru lexicografia literară tradițională. Dacă autorii ar fi anunțat echivalențele europene, acolo unde ele există, capitolele în discuție s-ar fi integrat organic în materialul lucrării și ar fi prefigurat, cu siguranță, gramatica unor specii și genuri, impulsionînd, în același timp, emanciparea cercetărilor de istorie și teorie literară de sub autoritatea absolutismului europocentrist.

NATALIA CANTEMIR

Dicționare poloneze de scriitori contemporani

Pentru dezbaterea organizată de Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor din Iași propunem cîteva probleme desprinse din studiul dicționarelor poloneze de scriitori contemporani.

Sub această denumire sînt catalogate frecvent în Polonia o multitudine de lucrări de informare științifică din domeniul bibliografiei și istoriografiei literare. Neuniformă este, pe de altă parte, accepția ariei de contemporaneitate, principiile de periodizare a literaturii moderne constituind încă o discuție „în mers“.

Vom accepta deci, ca punct de plecare, ideea că termenul de fenomen literar contemporan se referă în general la secolul al XX-lea.

În ordine cronologică, prima publicație poloneză de acest tip aparține bibliografului, cărturarului iluminist și librarului Stefan Demby. *Albumul scriitorilor polonezi contemporani* (1901) pe care l-a tipărit în pragul acestui secol cuprinde numai scriitori în viață la acel timp, iar dintre cele 155 de articole, mai mult de jumătate erau dedicate unor oameni de știință de formație umanistă, dar și exactă. Dintre scriitori, în sensul actual al cuvîntului, Demby acordă atenție numai celor ce se bucurau de recunoaștere la acea dată, deci în primul rînd reprezentanților curenului realist cunoscut sub numele de pozitivism, selectînd dintre moderniști, altfel spus dintre reprezentanții curentului „Młoda Polska“ numai 8 autori. (Nu lipsesc însă Kasprowicz, Przybyszewski, Tetmajer, Zeromski). Cu tot caracterul de popularizare, *Albumul* lui Demby, bazat pe materiale autobiografice procurate de scriitorii înșiși, a constituit un izvor informativ la care va apela chiar și Gabriel Korbut în fundamentala și prestigioasa enciclopedie *Literatura poloneză* (1917—1921).

A doua încercare de bibliografie dedicată scriitorilor contemporani aparține criticului Stanisław Lam. Stabilirea faptelor biobibliografice pe care o întreprinde în *Scriitori polonezi contemporani* (1922) era în intenția autorului o primă fază de realizare a unei panorame a literaturii poloneze contemporane. Compediul său cuprinde 303 articole dedicate unor scriitori sau critici literari în viață sau decedați după 1918, informațiile limitîndu-se la date

biografice fundamentale și la o succintă enumerare de titluri de volume sau colaborări la reviste. Răspunsurile la anchete, pe care Lam le inserează uneori trebuie privite, după cum avertizează specialiștii polonezi, cu un plus de circumspecție.

Problema dicționarului științific al scriitorilor contemporani, precum și punctele de jalonare ale contemporaneității sînt însă deja abordate de fundamentala bibliografie a literaturii naționale *Literatura poloneză* a lui G. Korbut, care va deveni un instrument de prim ordin pentru orice cercetător. Astfel, în a doua ediție a acestei bibliografii (1917—1921), în volumul IV dedicat literaturii dintre 1864—1914, autorul se decide să introducă un număr de 84 de scriitori în viață (dintre care 28 de poeți, prozatori și dramaturgi). Conform însă tradiționalei înțelegeri a obiectului istoriei literare, Korbut selectează numai scriitori al căror debut avusese loc în deceniul opt al secolului trecut.

Temelia unei bibliografii a scriitorilor contemporani și o adevărată probă de calitate o vom afla însă în noua ediție a *Literaturii poloneze*, așa numitul *Nowy Korbut*. Cea de a V-a parte a *Noului Korbut* apare în 4 volume între 1963—1966 sub titlul *Dicționarul scriitorilor polonezi contemporani*, a căror creație s-a desfășurat după 1914. Dependența față de ediția *Noului Korbut* a impus limita *ad quem* anul 1950, ceea ce explică renunțarea la o serie întreagă de tineri scriitori care s-au impus cu precădere în deceniul șase. Aceeași dependență a dirijat selecția, dicționarul fiind dedicat scriitorilor, criticilor și cercetătorilor literari și renunțînd consecvent la publiciști. În lumina cifrelor, dicționarul poate fi caracterizat astfel : 2 130 pagini (fără introducere și *addende*), 826 articole (648 pentru scriitori și critici literari, 178 pentru istorici și teoreticieni). Biografiile ocupă în total 300 pagini, bibliografia scriitorilor și a operelor — 1 830 pagini. Un număr important de articole sînt consacrate unor institute, grupări și reviste literare.

Concomitent cu aceste strădanii și frumoase rezultate, obținute sub auspicii academice, în deceniul șapte asistăm la o lărgire a inițiativelor de procurare a unei informații științifice și, implicit, a unei baze bibliografice privind literatura contemporană. Un *Dicționar al scriitorilor polonezi contemporani* apare în coloanele revistei „Tygodnik Kulturalny“ („Săptămîna culturală“) între 1962—1967, cuprinzînd 224 de scriitori afirmați după cel de al doilea război mondial. Articolele sînt alcătuite dintr-o succintă informație biografică ce inserează titluri de volume de proză sau poezie, precum și piese de teatru neapărute în volum, urmată de textul care discută drumul de creație și problematica operei.

Un *Dicționar de scriitori contemporani* (1965) adresat inițial unor cercuri largi de cititori a alcătuit Lesław Bartelski. Lucrarea devine însă indispensabilă și specialiștilor deoarece, dintre cele 600 de articole pe care le cuprinde, 302 prezintă autori absenți din *Nowy Korbut*.

Alte dicționare care înregistrează fenomene specifice de demografie literară contemporană, preluînd scriitori din Bydgoscz, Gdansk, Lublin, Poznan, Wrocław, Olsztyn, etc. pot fi de asemenea avute în vedere la o discuție cu caracter metodologic.

Concepute după normele științifice în uzul dicționarelor și enciclopediilor moderne, articolele de dicționar ale scriitorilor contemporani se alcă-

Scanned with OKEN Scanner

tuiesc de regulă din trei părți principale : biograma, descrierea operei (bibliografia subiectului) și exegeza (bibliografia obiectului).

Biogramele se concentrează asupra preciziei informației și conciziunii stilului, nepermițîndu-și în acest cadru simpatii ori antipatii, puncte de vedere originale sau fanteziste, cu atît mai puțin vreun „complex al lui Plutarch".

Mai remarcăm apoi faptul că dicționarul literar polonez preferă cu deosebire o anume categorie de fapte biografice, cantitatea lor nefiind în funcție de importanța scriitorului, ci de intensitatea activității creatoare. De aici, scriitori de mîna a doua, dar activi în viața cultural-socială au uneori biograme mai largi decît unii scriitori de excepție care s-au concentrat numai asupra scrisului.

Urmărind în presa timpului unele discuții purtate asupra acestor dicționare literare, am reținut problema metodologiei anchetelor adresate scriitorilor. Schema lor este de o noutate absolută. Același gen de anchetă, ca să dăm un simplu exemplu, a alcătuit acum mai bine de 70 de ani bibliograful rus S. A. Vengherov, autorul *Dicționarului critico-biografic al scriitorilor și oamenilor de știință ruși*, înregistrînd adesea autobiografiile în chiar formularea creatorilor anchetați.

Se cuvine însă a sublinia atitudinea biografilor polonezi față de anchetele adresate scriitorilor. Redactorii *Slownik*-ului au adoptat de la început metoda unei stricte verificări faptice, folosind anchetele numai ca material suplimentar, în cazul lipsei surselor de confruntare (colecții incomplete de reviste, pauza cultural-editorială din anii celui de al doilea război mondial, manuscrise pierdute, pseudonime nedescifrate) sau în cazul înregistrării complete a traducerilor în limbi străine.

Pe seama scriitorilor au mai fost lăsate unele date de viață personală, educație, muncă profesională sau activitatea politică din anii ocupației hitleriste.

Bibliografia „subiectului", centrul de greutate al articolelor de dicționar în discuție, urmărește descrierea operei în totalitatea ei, pentru a i se scoate în relief traiectoria, treptele concrete ale devenirii. Spre deosebire de dicționarele franceze și sovietice, faptul apariției editoriale încetează de a mai fi condiția primordială a înregitrării bibliografice. Respectîndu-se cronologia, se semnalează data redactării operei (relevăm deci grija de a o stabili), tipărirea ei, apariția în public fără să fi fost tipărită (în cazul pieselor de teatru sau scenariu ecranizat), titlurile apărute în pagini de reviste sau păstrate numai în manuscris. Dorința cuprinderii exhaustive duce și la notarea unor titluri al căror manuscris s-a pierdut în anii războiului ori care n-au văzut niciodată lumina tiparului. În jurul unui titlu sînt grupate informații privind data redactării, a primei publicări sau data premierei, a primei editări precum și edițiile ulterioare.

Volumele reprezentînd culegeri sînt menționate prin expunerea cuprinsului, precum și prin notarea tipăririlor ulterioare ale diferitelor titluri constitutive, cu specificarea modificărilor sau adaptărilor survenite. La sfîrșit se ia act de circulația titlului în străinătate, după cum nu lipsesc din această parte a articolului de dicționar semnalarea traducerilor pe care respectivul autor le-a făcut din literaturile străine. Astfel structurată, bibliografia „subiectului" din *Slownik wspólczesnych pisarzy polskich*, ca și din întreaga *Literatura Polska* a *Noului Korbut* devine, ceea ce de altfel îi era și menirea,

Scanned with OKEN Scanner

o unealtă serioasă și indispensabilă de lucru în cercetarea literară, un schelaj temeinic al oricărei virtuale monografii.

Într-un mod diferit, față de dicționarele francez și sovietic, au rezolvat bibliografii polonezi și problema aparițiilor în paginile revistelor literare. Sînt reținute numai titlul revistei și anul respectiv (excepție se face numai pentru operele de importanță sau pentru cele publicate în ciclu, cînd notația este completă, conform metodei practicate și de alte dicționare literare). Modalitatea poate deruta numai în primul moment, deoarece informații complete se dau parțial în biograme sau în adnotarea volumelor de culegeri, atunci cînd li se descrie conținutul.

Depistarea numărului revistei se poate face însă de către cel interesat și prin consultarea anuarelor *Polska Bibliografia Literacka.*

Vom sublinia în concluzia acestei comunicări materialul informativ vast pe care *Słownik współczesnych pisarzy polskich* îl cuprinde în cele patru volume ale sale apărute pînă în prezent. Lucrare continuă și colectivă, sub auspicii academice, dînd o imagine largă a literaturii poloneze din sec. XX, dicționarul scriitorilor contemporani urmează o tradiție valoroasă, conform căreia o astfel de realizare trebuie să fie punct de reper într-o cultură.

SORIN PÂRVU

Dicționarele engleze: între austeritate și sentimentalism

Am procedat la suprapunerea a două interpretări, una românească și alta engleză*), ale poemului epic *Troylus and Chrysseyde* de Chaucer. Vom surprinde astfel mai adecvat metodologia unui dicționar de literatură în tradiție anglo-saxonă.

Observăm imediat diferența de ton. Autorul român, excesiv de personal și decis ireverențios, ambiționează să scrie istoria literaturii din perspectiva prezentului și un dicționar astfel alcătuit ar trebui să se cheme *Dicționarul literaturii engleze de astăzi pînă în secolul XIV* (data la care a fost scrisă lucrarea de care ne ocupăm). În ce grad o operă e contemporană cu noi devine preocuparea majoră, de aici un accent sporit pe axiologizare, de aici și aproape inevitabila apariție a ironiei, pusă în relief de distanța dintre viziuni. Considerînd că un dicționar de literatură se adresează în primul rînd unui moment istoric dat și abia apoi eternității, un asemenea punct de vedere nu e inoportun. Oricum, el îmi este util *mie*, participant la un cod cultural anume și dispus să ader la viziunea ce-l reprezintă. Cînd nu o fac, am probabil alte motive, extraliterare eventual.

Ajungem astfel la articolul englez despre poemul lui Chaucer. Autorul lui va fi știind tot atîta psihologie ca autorul român pentru a observa, și el, inadvertențele din psihicul personajelor. Nu o face totuși, și aceasta mi se pare definitoriu pentru dicționarele engleze. Aș numi gestul sentimentalism,

*) 1. Sorin Pârvu, *Chaucer*: *„Troilus și Cresida"*, în „Cronica", 23 martie 1979 și la Catedra de engleză din Iași (ed.), *Dicționarul literaturii engleze* (*nepublicat*); 2. *The Oxford Companion to English Literature*, 1978.

desemnînd prin el tendința de a insista doar asupra laturilor viabile, trecînd îngăduitor peste defecte. *Vicarul din Wakefield*, de pildă, anevoie ar putea fi prezentat astăzi fără ironii și totuși romanul nu e persiflat niciodată în dicționare. Charles Dickens, un romancier cu multe calități dar și cu destule defecte, e un fel de instituție națională și n-ar trece de cenzură un dicționar care să-l minimalizeze. Exemplele pot continua la nesfîrșit: cu același aer călduț și cu lacrimi de duioșie sînt priviți toți oamenii englezi de cultură. Mai ales ctitorii lor culturali, care, înțelegem din subtext, sînt și ctitori ai culturii universale. Ne îndeamnă spre o atare generalizare *austeritatea* mimată a tonului, o anume siguranță, chiar un, să-i zicem, „complex de superioritate“. Austeritatea (= escamotoare de imperfecțiuni sub masca respectabilității) devine severitate curată cînd subiectul e un autor din afara „bătrînei și veselei“ Anglii. Intervine acum faimoasa politețe englezească, al cărei conținut real sună cam așa: „Sînt bucuros să constat că tu, deși nu englez, ești înzestrat cu grai articulat“. Dobîndim îndată senzația că, cutărui scriitor român bunăoară, i s-a făcut un deosebit favor cînd a fost inclus în aceeași rasă cu colegii lui din bătrîna insulă.

Remarcile acestea nu se vor numaidecît pamfletare. Modelul e invidiabil la urma urmei și mă gîndesc la respectul nejustificat cu care nu ne-am dezobișnuit încă să-i privim pe autorii din spațiul anglo-saxon, de exemplu. Avea dreptate cineva să susțină că Erich Segall îi este superior lui Mihail Drumeș doar în virtutea etichetei de *best seller*, care se atașează îndeobște la *Love Story*. La fel, Saul Bellow nu-i deloc superior lui Marin Preda, să spunem. Îl aclamăm totuși, traducem, facem minuni de echilibristică să exaltăm o subproducție literară cum e *Darul lui Humboldt* și nu avem curajul să recunoaștem că „împăratul e gol“. O severitate e necesară aici, ca și în cazul altor „monștri sacri“ străini. *Dicționarul literaturilor străine în România*, acum în lucru, are a considera implicațiile acestei trebuințe.

*

DISCUȚII

EUGEN TODORAN:

Am renunțat la proiectata dezbatere teoretică, o paralelă între dicționarele literare și istoria literară, ascultînd cu plăcere comunicările celor care au lucrat la dicționar. Voi da un rezumat a ceea ce am gîndit în legătură cu aceasta. Există o dificultate inevitabilă în redactarea dicționarelor literare. Munca de redactare a unui dicționar literar e dificilă, ea presupune o anumită opțiune subiectivă, ea ține de natura fenomenului literar, dar și de receptarea operei respective. Pe de altă parte dicționarul trebuie să dea date obiective. O operă mare nu poate fi decît subiectivă și dicționarul la fel, el nu se poate desprinde de opțiunea autorului, altfel n-ar avea personalitate. Criteriile valorificării scriitorilor au fost mereu în discuția criticii literare și subiectivitate critică există. Dar există și o subiectivitate etică, nedorită. Care sînt cauzele ei? Sînt factori care țin de sociologismul nostru. Sînt încă foarte puternice prelungirile fazei de sociologism literar, preluat, mascat. Imputînd, în dicționar, pe Pârvan, a crescut vecinul. Există și o confuzie de valori, nu se știe vinovatul. Au fost citate greșelile dicționarului lui R. Vulcănescu, dar, dacă am consulta dicționarele folcloriștilor, fenomenul e invers, ca în comedia cea de obște: piticii devin uriași, uriașii devin pitici. Aceasta ține de concepția celui ce a redactat dicționarul, e o practică ce ține de etica cercetătorului și care n-ar fi de dorit să se realizeze. Am luat cuvîntul pentru a exprima satisfacția la apariția dicționarului ieșean, foarte util pentru noi pentru că nu avem niște sinteze foarte clare pentru perioada respectivă. Dacă dicționarul va continua, trebuie să se aibă în vedere și publicarea lui într-o limbă străină: ne trebuiesc lucrări mari, care să cuprindă tot fenomenul literar și mai cu seamă integrarea lui în cel european, în mod complet și onest. Mulțumim pentru ocazia de a cunoaște o muncă foarte rodnică, model pentru institutele noastre.

MARIA PLATON:

Iată ce gîndesc eu în problema dicționarelor: ca orice problemă fundamentală, angajînd destinele culturii, problema dicționarelor ar avea nevoie și de cîteva lămuriri de principiu și de șantier metodologic. Cea de a doua din probleme a fost discutată. Rămîne de discutat aspectul teoretic: trebuie început prin definirea, delimitarea termenilor, pentru că fiecare avem imaginea noastră despre dicționar: unul — un tratat, altul — o suită de foiletoane critice originale și de la ce este un dicționar ajungem la cum e realizat și cum trebuie judecat un dicționar. Și aici mai e de reflectat. E. Simion, ca istoric și critic, mă așteptam să ne dea repere de cum ar trebui să se judece un dicționar. Dicționarul de la Iași nu are nevoie de impresii, are nevoie de o critică la obiect, tehnică, de specialitate, după o lectură critică, în conformitate cu metodele asumate de autori și de la un nivel de experiență cel puțin egal și, de asemenea, cu perspectiva totalității, pentru a ne pronunța asupra întregului. După volum și felul în care e alcătuit, dicționarul de la Iași e o demonstrație, dar nu una de erudiție (tratatul ce mai face?), ci de disciplină, metodă, de documentare și onestitate. Ceea ce din capul locului, prin foiletare, descoperi la dicționarul ieșean. E prematur să ne pronunțăm. Se vor descoperi și în această mare realizare neajunsuri „clasice". Se va vorbi de o inegalitate calitativă în redactarea articolelor, îndreptățită pentru că articolul însuși reclamă o opțiune, un ton.

Obiectivele și metodele unui dicționar trebuiau mai clar rostite de la această tribună de oameni care au lucrat la dicționare.

Ca sugestii: mi se pare foarte interesantă tehnica învățatului A. Marino, de la Cluj, în Dicționarul de idei literare: introducerea la fiecare articol a unui sistem analitic numerotat pe capitole, de paragrafe, subparagrafe, în cuprinsul mai cu seamă al articolelor foarte dezvoltate (cum spunea cineva ieri, foarte categoric, dicționarul nu va fi citit în totalitate!), pentru a găsi mai ușor lucrul căutat. Cînd pe mine mă interesează un singur lucru, de pildă din concepția despre artă și literatură a lui Eminescu, mă duc la paragraful însemnat deja prin sistemul analitic numerotat (raportat desigur la același sumar analitic) și lectura ia în acest caz aspectul de consultare tip dicționar, nu te obligă să citești în întregime articolul.

O a doua propunere: ținînd seama de realizarea aceasta impresionantă a construcției ieșene, pînă la al doilea volum, din volumul întîi, foarte atent selectat, pentru că sînt lucruri care nu interesează decît stricta specialitate, s-ar putea alcătui un compendiu pentru străinătate. Noi trebuie să le punem străinilor la îndemînă imaginea exactă, nedeformată, a literaturii noastre.

I. C. CHIȚIMIA:

E bine că se ridică probleme foarte concrete, pentru că teorie se face, dar practica nu e totdeauna ca teoria.

În legătură cu ce spunea colega mea, la un articol mare se pot departaja cîteva paragrafe, dar cel ce nu citește în întregime articolul greșește în ce privește cercetarea personală.

Am ascultat sugestia că literatura și cultura populară ar trebui să-și găsească mai mult loc în dicționarele literare, că ar trebui să existe un dicționar de teme și motive ale culturii populare.

S-au făcut unele observații, dar dicționarul lui R. Vulcănescu, în ciuda greșelilor sau a altor lipsuri, tipografice, va interesa orice specialist, mai ales în domeniul etnologiei. Tovarășul Constantinescu despre D.L.S.R.: e o metodă, o viziune de metodă, probabil că va trebui ca el să apară înaintea celorlalte. Dicționarele se pot completa.

E necesar pentru cultura română și un dicționar al presei românești, pentru că, dacă avem imaginea tuturor revistelor, ne dăm sema de mișcarea literară, de istoria ei.

În legătură cu ce spunea I. Istrate despre baroc, la noi putem vorbi de elemente baroce, dar nici într-un caz ele nu au funcționalitatea, de reacțiune la Renaștere, pe care au avut-o în occident. E. d'Ors găsise și un baroc paleolitic, altul contemporan. E o exagerare. Există forme asemănătoare, dar ele nu au intenționalitatea de curent european. La noi, elementele baroce sînt poate legate de culturile orientale. În literatură barocul e exagerat, secolul XVII are o literatură de linie clasică. S-au căutat elemente baroce pentru că barocul a fost considerat un semn de modernitate: chiar și Mihai Viteazul a fost interpretat ca un erou de tip baroc. Așteptăm cartea lui I. Istrate, care se anunță foarte interesantă și se poate discuta în continuare. Discuțiile de aici s-au purtat sub aureola Dicționarului literaturii, operă fundamentală pentru cultura noastră. Cinste autorilor, cinste științei românești, oricîte pete s-ar mai vedea de către cineva în soare!

NICOLAE CREȚU:

Pornesc de la observația că am fost invitați aici la o întîlnire de lucru. Am simțit aceasta mai ales în momentul în care colegii noștri de la Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor și-au prezentat comunicările, care nu au ținut să strălucească, dar au interesat tocmai pentru că ele au dezbătut principiile, opțiunile, orientarea colectivului de autori ai Dicționarului literaturii române. *Și-au făcut-o exact în spiritul deschiderii unei discuții mai largi cu privire la aceste opțiuni, la aceste principii, la această metodologie.*

Dicționarul nimeni nu poate spune că l-a „citit", și dealtfel nu există cititor de dicționare, o asemenea lucrare o consultă, fără îndoială, atît. Am avut timp să fac o lectură de sondaj, pentru a vedea — din perspectiva „cititorului", a celui care are nevoie de dicționar — care este utilitatea lui, în primul rînd utilitatea în raport cu celelalte dicționare literare de la noi, toate justificate în măsura în care prezintă o informație corectă și un punct de vedere, în măsura respectării principiilor pe care fiecare dicționar și le-a asumat.

Am parcurs articole de folclor, altele privind reviste, scriitori mari, scriitori mărunți și pot spune cu toată sinceritatea că un asemenea dicționar va fi recunoscut de orice om de bună credință ca foarte util. Cine nu a întîlnit un nume, un titlu de revistă, trimiteri etc. care nu-i spun mare lucru ? Pentru a le situa, pentru a le putea lămuri, pentru a vedea relațiile dintre ceea ce afli acum și ce știai, ai nevoie de un astfel de dicționar. Nu mă gîndesc numai la specialiști, deși nimeni nu poate cunoaște la nivelul specialistului întreaga literatură română. Un dicționar-tezaur, ca acesta, e un aliat credincios al oricui are gustul culturii. Fără îndoială că vor fi observații critice formulate și la adresa lui, ca la adresa oricărui dicționar posibil. Important e de la ce cotă vor ținti mai sus aceste observații de îmbunătățire etc. Se poate prevedea că ele vor fi minime, dată fiind seriozitatea documentării, apelul direct la surse, verificările atente.

S-a făcut elogiul unui colectiv tînăr, care a lucrat fără coordonator, cineva a vorbit însă, în replică, de rolul colectivului de revizie și coordonare. Interesant e că lucrurile merg mai bine cînd nu e un coordonator, ci mai mulți, cînd coordonatorii lucrează ei înșiși nu „îndrumă" numai, din afară, de undeva de „deasupra". Știu din discuții directe cu autorii dicționarului ieșean că au făcut să circule articolele între ei : fiecare și-a formulat astfel observațiile și le-a primit pe ale celorlalți. Mai bună formă de coordonare nu văd. Ea are și rolul de a-i face pe toți să se simtă solidar răspunzători de calitatea și temeinicia unei opere colective cu adevărat, nu rezultînd dintr-o juxtapunere doar, de articole.

A scrie despre autorii mari într-un dicționar înseamnă un plus de dificultate pentru că, pe lîngă sinteza informației, unui asemenea articol i se cere o opțiune interpretativă, un punct de vedere.

Între tentația unei viziuni „răsunătoare" etc. și cea a compilării celor spuse de alții, ce drum va alege autorul unui astfel de articol ? Am apreciat în mod deosebit și țin să subliniez aici că, cel puțin în acele articole pe care le-am parcurs, autorii nu au vrut nici să ne „ia ochii", nici nu s-au lăsat copleșiți de bibliografie. Un punct de vedere, construit fără a ignora ce s-a acumulat, dar triind, reordonînd ce se reține într-o structură cu accente noi nesubliniate ostentativ, agresiv, există. Un alt merit important ține chiar de alcătuirea bibliografiilor care urmează articolelor : a fost nevoie de o muncă răbdătoare, atentă, pentru a înlătura apoi tacit erori adesea perpetuate mult timp în studii de istorie literară etc. Trebuie să apreciem astfel de eforturi nespectaculoase ca rezultat, dar care așază cercetarea literară pe un teren solid. Ele indică forțe care lucrează, nu numai la Iași, pentru o evoluție în perspectivă a culturii române, pentru a da sintezelor și interpretărilor temeinicie.

Necesitatea publicării în limbi străine a unor bune dicționare de literatură română e limpede. Aș adăuga la ceea ce se invocă în mod obișnuit, un motiv mai puțin discutat. Sînt cazuri în care autori români de primă mărime (Camil Petrescu, Marin Preda) sînt departe de a fi prezenți la nivelul valorii lor reale în dicționarele literare străine, în timp ce scriitori mai puțin importanți capătă un loc exagerat. Deformare care are, adesea, și implicații politice. Dacă noi am pune în circulație, peste hotare, în franceză, în engleză etc. dicționare care să reflecte adevărata scară a valorilor (fără a-i omite pe scriitorii care — ca Mircea Eliade — stabiliți în alte țări, continuă să fie legați de cultura și limba română), astfel de anomalii nu s-ar mai produce, existînd totdeauna, pentru „cititor", posibilitatea confruntării.

Aș încheia reluînd formula criticului Eugen Simion : un bun dicționar trebuie să poată fi crezut pe cuvînt. Dar, aș adăuga : ca și oamenii, nici dicționarele nu sînt crezute pe cuvînt decît după ce, puse la încercare, dovedesc că o merită. Aici e, cred, rolul editurilor care trebuie să ne ferească de „intoxicația" cu dicționare, de compromiterea ideii de dicționar. Oricît de multe (dar diversificate ca formulă) ar apărea, dacă ele ar fi toate la nivelul dicționarului ieșean, o astfel de

Scanned with OKEN Scanner

primejdie nu s-ar ivi. Să le urăm colegilor noștri energia necesară volumului II al acestui mare dicționar al literaturii române.

DAN MĂNUCĂ

S-a ridicat problema eticii dicționarelor. Ea ține de etica criticii și la ora actuală etica criticii e în mare suferință. Critica și istoria literară își fac singure etica lor, precum orice profesiune. Noi ne facem acea scară de valori, noi cei care scriem critica literară. Nu trebuie să apelăm la nimeni și să învinuim pe nimeni dacă greșim în această privință.

O problemă care privește colectivul de istorie literară de la Iași: cum va reuși el, copleșit de perspectiva culturală, să țină pasul cu răsturnarea în literatură care intervine, cu modificarea criteriilor etc. ? Foarte bine ! Dar mai întîi să fim lăsați să facem acest dicționar ! Oare niște necunoscuți vor face dicționarul ? L-am făcut ! Oare niște necunoscuți, critici, istorici literari care au niște perspective culturalizante, care sînt factologi, sursologi, vor putea ei face dicționarul de la 1900 la 1950 ? Sîntem siguri că-l vom realiza ! Un volum care nu va fi o suită de prelegeri la adresa unuia sau altuia dintre scriitori. Vom fi acuzați că am fost culturali cu un scriitor care avea și el niște merite la Alexandria. Vom arăta că meritele au fost pe plan local, dar o vom face.

O problemă de etica criticii : cine intră într-un dicționar al literaturii române ? Intră cei care scriu în limba română. Dacă intra — pe alte criterii — Gr. Țamblac, nu va figura O. W. Cisek sau Eugène Ionesco, ci Eugen Ionescu cu ceea ce a scris în limba română, deși partea scrisă în limba franceză nu va fi ignorată. Cine e D. Velisson, care a scris un ciclu de sonete ? A fost scriitor bulgar, consemnat de istoriografia literară bulgară. El a rămas pentru că a scris în limba română, a trăit aici ca emigrant bulgar, deși s-a întors în Bulgaria. Nu e un caz de imperialism literar ! La fel se va proceda și cu O. W. Cisek, Franyo Zoltan. Ceea de ei au scris în românește va fi apreciat ca o contribuție la dezvoltarea literaturii române. Nu facem un dicționar al literaturilor din România, ci un dicționar al literaturii române.

*

SILVIA BUȚUREANU:

Cuvînt de închidere

Cîteva cuvinte la încheierea colocviului. Îmi exprim satisfacția că acest colocviu a avut loc, că a avut loc la Iași, că s-a realizat un schimb de idei liber, deschis, în spirit constructiv. S-au confruntat optimismul cu scepticismul ironic, dar a predominat optica științifică, lucidă, încrezătoare în viitorul dicționarelor de literatură. Colocviul a stimulat reflecția asupra rostului dicționarelor în cultura română contemporană, asupra limitelor și perspectivelor, asupra experienței rezultate din munca de redactare la dicționare. Dicționarul înseamnă o economie imensă de timp și energie, beneficiu deloc neglijabil pentru omul modern, intens solicitat, în procesul cunoașterii, de peisajul foarte variat, bogat și complex al creației spirituale. Considerat drept „a doua memorie a noastră“, dicționarul reprezintă un instrument de lucru extrem de util, cu condiția de a respecta criteriile științifice impuse de specificul său ; cu probitate și responsabilitate, printr-o judecată de valoare obiectivă, rezultată din consensul criticii, trebuie să-l orienteze pe cititor. Important rămîne faptul ca dicționarele să apară, să se stimuleze, să se completeze reciproc. De dorit ar fi să se realizeze o colaborare între diferitele centre din țară.

Mulțumind celor care au organizat această întîlnire și oaspeților, lucrările colocviului nostru se încheie sub semnul încrederii și al înțelegerii reciproce

Publicație a Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității „Al. I. Cuza" Iași, „Anuarul de lingvistică și istorie literară" este o continuare a seriei de filologie a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între anii 1950 și 1963. În anul 1964 s-a intitulat „Anuar de filologie", iar între 1965 și 1978 a apărut cu titlul actual. Prezentul volum continuă apariția publicației pentru anii 1979—1980.

„Anuarul de lingvistică și istorie literară" publică studii de lingvistică generală, studii asupra limbii române (istoria limbii, gramatică, dialectologie, stilistică), de filologie română, de istorie literară, de teorie și critică literară, de folcloristică.

„Anuarul" mai cuprinde rubricile DISCUȚII, NOTE ȘI DOCUMENTE, în care apar alte contribuții din aceleași domenii, o rubrică intitulată CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE, și CRONICA, în care este consemnată activitatea de cercetare desfășurată în cadrul secțiilor Centrului nostru și sînt prezentate manifestările științifice și culturale desfășurate în cadrul sau cu concursul Centrului.

„Anuarul de linvgistică și istorie literară" se adresează cercetătorilor din domeniul limbii și literaturii, profesorilor, studenților, precum și tuturor celor interesați de problemele menționate mai sus.

Comenzile din străinătate se pot face prin UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA" Iași. Calea 23 August, nr. 11, 6600 Iași.

Toute commande sera adressée à l'Université „Al. I. Cuza" de Iași.

Coli de tipar 23

Tiparul executat sub cd. nr. 224 la
Intreprinderea poligrafică Iași
Str. 7 Noiembrie nr. 49
Republica Socialistă România

Lei 99

Scanned with OKEN Scanner

Lucrări ale colaboratorilor Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor Iași

* * * *Dicționarul limbii române (DLR)*, Serie nouă, t. XI, partea 1, litera Ș, Editura Academiei R. S. România, București, 1978, 271 p.

* * * *Dicționarul literaturii române. De la origini pînă la 1900*, Editura Academiei R. S. România, București, 1979, 975 p.

CONST. CIOPRAGA, *Între Ulysse și Don Quijote*, „Junimea", Iași, 1978, 299 p.

STELIAN DUMISTRĂCEL, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978, 413 p.

DAN MĂNUCĂ, *Argumente de istorie literară*, „Junimea", Iași, 1978, 207 p.

AL. ANDRIESCU, *Limba presei românești din secolul al XIX-lea*, „Junimea", Iași, 1979, 204 p.

VAL. PANAITESCU, *Umorul lui Raymond Queneau*, „Junimea", Iași, 1979, 312 p.

G. IVĂNESCU, *Istoria limbii române*, „Junimea", Iași, 1980, 766 p.

V. ARVINTE, *Die Rumänen. Ursprung, Volks- und Landesnamen*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1980, 88 p.

LIVIU LEONTE, *Constantin Negruzzi*, „Minerva", București, 1980, 253 p.

STELIAN DUMISTRĂCEL, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980, 261 p.

EDIȚII

DOSOFTEI, *Opere*, I, *Versuri*, ediție critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, „Minerva", București, 1978, CI + 554 p.

G. CĂLINESCU, *Mihai Eminescu (Studii și articole)*, ediție îngrijită, postfață și bibliografie de Maria și Constantin Teodorovici, „Junimea", Iași, 1978, 312 p.

* * * *Amintiri despre G. Călinescu*, ediție îngrijită, prefață, indici și bibliografie de Ion Nuță, „Junimea", Iași, 1979, 260 p. + ilustrații.

FLORIN BUCESCU, SILVIA CIUBOTARU, VIOREL BÎRLEANU, *„Bătrînească". Doine, bocete, cîntece și jocuri din ținutul Rădăuților. (Cercetare monografică)*, „Caietele Arhivei de folclor", I (serie xerografiată), Iași, 1979, 401 p.

DOSOFTEI, *Dumnezăiasca liturghie* (1679), ediție critică de N. A. Ursu, cu un studiu introductiv de Î.P.S. Teoctist, mitropolitul Moldovei și Sucevei, Iași, 1980, 352 p.

* * * *Folclor poetic. Cîntece și strigături din județul Botoșani*, antologie alcătuită și prefațată de Ion H. Ciubotaru, Botoșani, 1980, 260 p.

IACOB NEGRUZZI, *Jurnal*, traducere din limba germană și note de Horst Fassel, prefață și note de Dan Mănucă, „Dacia", Cluj-Napoca, 1980, 288 p.

E. LOVINESCU, *Mite. Bălăuca*, ediție critică, prefață, note, variante, glosar și bibliografie de Ion Nuță, „Junimea", Iași, 1980, 460 p.

Scanned with OKEN Scanner